

GÖRGEY ARTHUR

IFJUSÁGA ÉS FEJLŐDÉSE A FORRADALOMIG

IRTA

id. GÖRGEY ISTVÁN

Ára 6 korona

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1916

GÖRGEY ARTHUR

IFJUSÁGA ÉS FEJLŐDÉSE A FORRADALOMIG

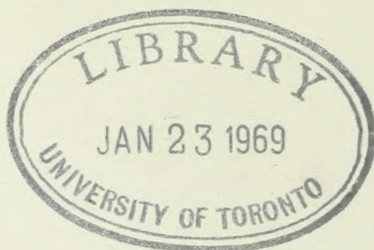
IRTA

id. GÖRGEY ISTVÁN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1916

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM-MUTATÓ.

KILENCZEDIK FEJEZET.

TIZEDIK FEJEZET.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

TIZENHATODIK FEJEZET.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

HUSZADIK FEJEZET.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Lap

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

HUSZONKILENCZEDIK FEJEZET.

HARMINCZADIK FEJEZET.

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET.

HARMINCZKETTEDIK FEJEZET.

ELŐSZÓ HELYETT KIÍRT CZIKK

a M. T. Akadémia 1912. február 26. tartott összes ülésének jegyzőkönyvéből.

52. Főtitkár bemutatja néhai *Görgey István* budapesti közjegyzőnek 1906 július 28-án kelt végrendeletéből a M. Tud. Akadémiát illető X. pontot, mely így hangzik:

«Kéziratban, nyomda alá kész négy munkámat hagyom hátra. Ezek: *a)* Görgey Arthur bátyám 1852. évben Brockhausnál Lipcseben németül megjelent «Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849» cz. kétkötetes beszámolójának gondos magyar fordítása. Erről mindjárt megjegyzem, hogy ezt Ferencz József uralkodó királyunk Ő Felsége életében nem kell közrebocsátani. — *b)* «Görgey Arthur ifjusága és fejlődési története a forradalomig», megírtam 1832. évtől fogva meglevő eredeti levelezés felhasználásával. — *c)* «Görgey Arthur a számüzetésben 1849—1867.» Megírtam szintén eredeti levelek alapján. Ezt a két eredeti munkámat csak Arthur bátyám halála után lehet kinyomatni. — Végre *d)* «Havasi gyopár.» Ezt csak az 1920. esztendőben szabad felbontani és kinyomatni; addig bontatlanul kérem megőriztetni. Hogy ezen kézirataim, a fönt írt időhatárok betartasával, halálom után kinyomassanak, ezt most végrendeletileg biztosítani kívánom. S e végett a M. T. Akadémiához fordulok bizalmas és tiszteletteljes kérésemmel; fogadjon el tőlem 4000 K pénzhagyományt olv feltétellel és megbizással együtt: hogy a tisztelt Akadémia a halálom után rögtön őrizetebe veendő, ill. lepecsételt állapotban neki családom részéről haladék nélkül átadandó fönt jelzett négy kéziratomat, mindeniket a maga fönt meghatározott idejében, név- és tárgymutató hozzákészítésével, nyomassa ki; tegye olcsóra szabott áron kelendővé és a három eredeti munkám első kiadása elárusitásából befolyó tiszta jövedelmet föntírt pénzhagyományommal együtt fordítsa saját czéljaira.»

Az összes ülés az Igazgató-Tanácsnak azt javasolja, hogy elvileg fogadja el a Görgey István első végrendeletének X. pontjában foglalt megbízást; végérvényesen azonban csak akkor fog határozhatni az Akadémia, ha a kérdéses kéziratokat megbiráltatta és e birálat alapján kiadásra alkalmasaknak találta.

Az Igazgató-Tanács 1913 márcz. 6. tartott ülésében tudomásul vette az összes ülésnek birálat alapján hozott pártoló javaslatát és elrendelte a kézirat kiadását.

A M. T. Akadémia főtitkári hivatala.

ELŐSZÓ.

Midőn évek előtt ily czímű munkámban: «1848-ból és 1849-ből sat.*» a hazai történelemhez adatokat szolgáltattam, előszavamban egyebek közt ezeket írám:

«Egy, még teljesen el sem készült nagyobb munkámnak a közepéből van ez I-ső kötet kiszakasztva . . . Személyemet azonban és a mi velem történt, csak azon esetben vegyítem elbeszélésembe, ha a tudomás közvetlenségét igazolom vele, vagy mikor korrajzi tekintetben, vagy pedig emberek és dolgok jellemzése szempontjából tartám nem érdektelennek . . .»

Ez akkori szavaimat veszem kiindulásul most is, midőn, ama kiadott munkámnak az 1888-ban közrebocsátott II. és III. kötettel történt befejezése után, visszafordulok most az akkor visszatartott, eddig kiadatlan *elejéhez*, hogy ezt is nyomda alá igazítsam.

A miért ezt az elejét akkor visszatartottam: azon okok nem léteznek többé, mikor e lapok napvilágot látnak.

A halál gondolkodóba ejt vagy kiengesztel, még jobban,

* A teljes czíme: «1848-ból és 1849-ből.» Élmények és benyomások, okiratok és ezek magyarázata; tanulmányok és történelmi kritika. Irta idősb Görgey István. — Budapest. Franklin-Társulat. Megjelent az I. kötet 1885. évben; a II. és befejező III. kötetek 1888. évben.

mint maguk az évek; a jelen lapok pedig csak egy már ki-[illegible], vagy többé el nem fogult, nyilt elméjű és fogékony, csakis az «ügy» iránt érdeklődő, jóllehet talán csak kisebb körű közönség elébe valók.

Mert mikor a jelen kötet (fentírt megjelent munkámnak «első» kiegészítő része) nyomtatásban megjelenik: akkor már hősöm, de valószínűleg magam is, már ott porladozunk a honi hant alatt.

Önéletírás fonalán indultam tehát itt is — ugyanazon okokból, miket 1885-ki első kötetem előszavában kiemeltem. Sőt ezen műalak most még indokoltabb, — most, mikor Görgey Arthur ifjukorát, fejlődése történetét vállalkozom megírni.

Az egyén jellemének fejlődése és iránya már a zsenge gyermekkorban, a szülői házban kezdődik. És mivel én, a hét évvel fiatalabb testvér, nem lehettem bátyám gyermekkorának gondolkodó megfigyelője: az ő fejlődése folyamatához bizonyos mértékig analogont nyujtok saját gyermekkorom elbeszélésében. Egyazon tőről fakadtunk, egy talajból nőttünk.

Visszanyúlok tehát régen mult időkbe.

Korszakot, valamint embert, csak előzményeiből lehet teljesen megérteni; s ezek közé tartoznak a viszonyok, melyek bátyámat környezték és rá befolyással voltak, egyenest döntővel, vagy visszahatást előidézővel.

És ide tartoznak bátyámnak, a történelmi alaknak, előzményei közé kétségkívül kitünő mértékben az ő fiatalkori levelezései.

Én bátyám leveleit, miket az 1848-iki forradalom előtti években irt nekem, szeretettel gyüjtögettem. Ő e levelekben bizalmamat megnyerni, s ennek révén nevelésemre befolyni, engem tanácscsal ellátni, óvni, vezetni iparkodott. Az öcscse egészséges

testi, lelki fejlődéséért aggódó bátya és idősb barát szeretetének megható hangján írt levelezés ez, mely mély benyomással volt lelkemre, áldásos befolyást gyakorolt erkölcseimre.

E levelekben bátyám apróra leírja akkori életmódját, egész napirendjét elébb a magyar nemesi testőrségben Bécsben, utóbb egy huszártiszti állomás falusi magányában, az osztrák örökös tartományokban. A Nádor-huszároknál neki csaknem egyedüli társasága: kötelességei, könyvei, lovai és legénysége, vadon nőtt eredeti jász-kun fiuk, juhászok, csikósok, betyárok, kikkel szigorúan bánik, de a kiket szeret. Szereti bennök a természet fiát és a magyart. Iparkodik embert idomítani belőlük. És iparkodik a velök való társalgásban teljesen visszahóditani a maga anyanyelvét, a magyar szót, melyet a tullni utászkari nevelőintézetben csaknem elfelejtett és csak a testőrseregben Bécsben kezdett újra föléleszteni magában szorgalmatos olvasás és hangos szavalgatás által. Most a Nádorhuszár-ezredben óraszámra hallgatja estenden nyitott ablakából, vagy az ólak közelében észrevétlen járdogálva a szegény közhuszár mélabús énekét, és kételkedve kérdi önmagától, vajjon mi is az, mi őt ilyenkor e népdalok hallatára oly nagyon meghatja: homályos emlékezés-e elszállt gyermekkorára, visszhang-e a multból? vagy tán még homályosabb sejtelme a jövőnek, az ismeretlennek. . . ?

E becses levélgyüjteményem a forradalom alatt nyom nélkül elveszett! Óh mit nem adtam volna érte, hogy az megkerüljön!

És megkerült!

Csodás, tekervényes fatumokon át, a véletlenek egész során végig, Toporczról Késmárkra, itt Ármin bátyám irományaival csődleltárba, a csőd megszüntetése után mint értéktelen maradvány Szepes vármegye levéltárának egy félreeső zugaba és

végtére egy derék ember, Sváby Frigyes barátom, Szepes vármegye levéltárnoka lelkes jóvoltából, 35 esztendő multán birtokomba visszakerültek e levelek csaknem mind.

És megkerult egyúttal azon levelek szakadatlan sora, miket Görgey Arthur, zsenge korától fogva, édesanyánkhoz írt — egy-egy más rokonnak vagy barátnak szóló néhány levelével együtt. — Végre legújabban a közte és megboldogult Guidó bátyánk között folyt levelezés is — az ország más tájáról.

A hozzám gyermek- és emberedő koromban, valamint atyánkhoz és Gida bátyánkhoz intézett, egymást érő levelekben tárva-nyitva fekszik előttünk Görgey Arthurnak egész ifjukori élete, fejlődése, bátor küzdelme a külső kedvezőtlen viszonyokkal, belső küzdelme az ösztönök és indulatok virágfakadása veszélyteli életszakában; magas eszményei és egyszersmind gyakorlatias gondolkozása, csalódásai és gyakori kiábrándulása; ismételt tévedései s ezek bátor, nyilt beismerése.

A ki a jelen lapokat egyáltalában figyelmére érdemeseknek tartja a szerepnél fogva, mely a szóban forgó levelek írójának a XIX. század közepén hazánk harczmezőin osztályrészül jutott; — a ki ezen utóbb annyira rejtélyesnek elhiresztelt s utóljára véres szájjal elrágalmazott férfiunak előéletében gyanítja vagy keresi a kulcsot későbbi cselekvése «rejtélyeihez»; — az is, ki csak tisztán emberi érdeklődésből egy nem hétköznapi végzet embere iránt, óhajt bepillantani e férfiu lelkébe, mikor az a legóvatlanabb; vagy a ki csak jellemtanulmány végett kedveli az életiratot és benne a kétségbevonhatatlan valóságot: mindazok előtt, azt hiszem, indokolva lesz az említett levelezések közrebocsátása.

Csakis sajnálni fogják velem együtt azt, hogy atyánknak e legkedvesebb fiához írt egész viszontlevelezésével is a képet

teljesen ki nem egészíthettem, legfölebb egy-egy véletlenül fönmaradt töredékével.

Az itt közlött levelek fonalán szakadatlanul haladva, szinte észrevétlen átjutottam magam is, és szintúgy átvezetem az érdeklődő olvasót azon a keskeny mesgyén, mely az ifjut a férfitól választja Görgey Arthur életében — el, hirtelen emelkedő pályája merész magaslatáig: azon 1848. évi november 1-jéig, mely napon ő Pozsonyban a magyar királyi Feldunai hadsereg főparancsnokságát vette át, s a mikor a horvát invasiónak a Dráván és Lajthán átalkergetése után a tulajdonképeni osztrák-magyar háború kezdődött.

Görgey Arthur ekkor 30 éves volt. A 30 éves férfiú még mindig elmehet ifju ember számba. S azért, valamint rövidség okáért, hadd legyen e munkám czíme: «Görgey Arthur ifjusága és fejlődése a forradalomig».

Görgey Arthur biographiája — ebbeli hitemet nem kell bőven indokolnom — meg fogna iratni elébb-utóbb minden viszonyok között.

És meg fogna iratni hiteles adatok hiányában, irói phantasiával csupán — ha én elmulasztom vala, megvetni neki a reális alapját.

A «bene vixit, qui bene latuit» sorskedvezménye nem jutott bátyámnak osztályrészül. És épen nem valószínűtlen, hogy az irodalmi élelmesség nyerészkedőinek soha ki nem pusztuló fajtája, mihelyt a közönségben a bátyám felőli jobb vélemény túlsúlyra billenését észrevenni vélné, legott versengve rátódulna az ő ifjusága történetének még feltöretlen legelőjére, s e termékeny mezőn szintoly képtelen mondakört talalna tenyészteni a közönség mulattatására és a maga hasznára, mint a minőt e nemes faj elébb az «árulás» talajan tenyésztett.

Ha t. i. én ennek be nem vágom most az útját «Görgey Arthur ifjusága» történetének hű megírásával.

Ezért írtam meg ezt, és gondoskodtam annak idején való közzétételéről.

Még megemlítem azt is, hogy mihelyt jelen munkám elkészült, kötelességemnek tartottam a kéziratot Arthur bátyámnak elébe terjeszteni azon kérdéssel: megengedi-e annak az ő halála után leendő közrebocsátását?

Erre ő a kéziratot elolvasta végig és nem találván benne igazítani, vagy törülni, avagy hozzátoldani valót, a kért közrebocsátási engedélyt halála utánra nekem megadta, mondván: «Nincs okom valamit eltitkolni életemből; ifjúkori tévedéseimet sem.»

Visegrád, 1910 október 12.

Id. Görgey István.

ELSŐ FEJEZET.

Gyermekkor. — Toporcz. — A testvér. — Arthur 1832. évi június 29-i levele atyjához. — Tulln. — Az utász-iskola növendéke.

A mint az előszóban okát adtam, önmagamon kell hogy kezdjem e följegyzéseket.

Legelső gyermekéveimből kevés az említni való. Főleg három benyomás maradt meg élénk emlékezetemben.

Szüleim Toporczon, a Szepességen, falun laktak. Egyik teli reggel — édes anyám ekkor már esztendőn túl ágyban fekvő beteg volt, magam pedig még négy éves sem valék — szigorú házi szokás szerint én korán, még gyertyavilágnál kelvén, hideg vízben kellett megmosakodnom. Fáztam tőle s ezt hangos rívás által tevém közhírré. Megszánt a cseléd és lopva, nehogy édes anyám észrevegye, kinek hálószobájában háltam s öltözködtem, meleg vizet öntött nekem a jéghideg közé, mire aztán rögtön elhallgatván, vígan mosakodni kezdtem. Anyámnak feltünt e hirtelen megelégültségem; maga elibe hozatta mosdótálamat és meggyőződvén a vakmerő csempészetről, megszidta a cselédet és midőn ez azzal mentegetődzött, hogy én könyörögtem neki érte: engem ott az ágya takaróján keresztbe fektetve sajátkezűleg megfenyített.

Nekem *ez* és *ennyi* emlékem maradt jó édes anyámról, aki bizonyosan engem is, mint többi gyermekeit, szeretett.

Egy más napon — rá szintoly élénken emlékszem — a nagy ebédlőben, fényes nappal, jóllehet egészséges valék, lefektettek a pamlagra s erővel altattak, azt a nagy spanyolfalat állítva körém, amely anyám szobájában ágya körül szokott állni eddig. Cseléd őrzött, nehogy az ellenző mögül az ablakra s azon ki az udvarra tekintsek. Kívülről be szomoru karének

hangzott — utána hosszasan egyhangú beszéd. Erre csakhamar unalom váltotta fel kiváncsiságomat s a sírást. Elaludtam. Mire későn estefelé fölébredtem, hihetőleg megéhezve, enni kértem. A kapott uzsonna vagy estebéd, utána valamely gyermekmese s az éjjeli alvás elfeledtették velem kielégítetlen kiváncsiságomat. Másnap a házban a maga szokott kerékvágásában láttam menni mindent — mert hiszen ekkor már én hetek óta nem háltam többé anyám szobájában és napközben is már régen nem eresztettek többé hozzá. Mikor pedig egy ízben keservesen sírva anyámhoz kivánkoztam: azzal vetettek véget nyugtalanságomnak, hogy anyám Pozsonyba testvéreimhez utazott és szobája kulcsát is elvitte magával. Egy dolog bántott azután tavasz kinyiltával sokszor: a nagy kert, legkedvenczebb játszóhelyem, valahányszor oda kivánkoztam, mindég zárva volt és kulcsa nem található. Egy nap aztán rátaláltam én az elveszett kulcsra és beszabadulván, amint a nagykertet körül-körül szaladgálnám, ott az egyik szögletében, mely a közeli köztemetőre néz, a hármas hárs tövében egy új sírhantra akadtam. . . Anyám sírja volt. Négy éves valék ekkor.

A nagy kert Toporczon ma unokaöcsém Görgey János tulajdona vén hársaival, magas jegenyéivel és anyám sírjával együtt, melyet nevezett rokonom tiszteletben tart. Ma egy terméskő szikladarab jelzi, melybe egy vaslap van beléeresztve, anyám nevét hirdető és talán egy ideig daczoló a feledéssel. . .

A fönt leírt két gyermekkori benyomás és emlékezés anyámra utóbb a rám következett tanulóévek változó benyomásai alatt elhalványult. De elevenen megmaradt és csaknem folyton kisért egy harmadik.

Három megélt testvérbátyám Guido, Ármin (vagy Hermann, amint eleinte hívták) és Arthur közül sokáig csak az utóbbinak képével foglalkoztam gondolataimban, jóllehet 15 éves koromig őt épp oly ritkán láttam, mint a többit. Guidó elébb Eperjesen a protestáns collegiumban a jogi, azután a selmeczi bányász-akadémián a bányászi tanfolyamot végezvén, a bécsi pénzügyministerium bányászati osztályában nyert alkalmaztatást. Ármin bátyám a Benczur nevet viselt gyalog sorezredben mint hadapród — s utóbb mint hadnagy a magyar nemesi kir. testőrseregben szolgált. Arthur bátyám az 1832. évben atyánk kivánságára engedelmesen legyőzvén a katonai pálya iránti élénk

ellenszenvét, a késmárki protestáns lyceumot a tullni pionnier-iskolával cserélte fel.

Mielőtt ő Tullnba elment volna, utolsó oskolai szünidejét otthon Toporczon töltvén, atyánk rendeléséből nekem, kis öcscsének, rendes oktatást adott. Talán a legelső tanítást is tőle nyertem. Egynap szófogadatlan találtam lenni s annál keserűbb volt tőle szorgalmatosan tanulni kedvem, minthogy a ki oktatott, az én legkedvesebb mindennapi játszótársam volt. Ilyenkor rendesen fel kell jelenteni a dolgot a papának s ez aztán (atyánk felette szigorún növelt minket) pro re nata ilyen vagy amolyan eszközzel engedelmességre téríti a rossz fiút. Arthur másképen fogott ki rajtam: sírva fakadt — s ezt én nem nézhettem, a nyakába csimpeszkedtem és sírva megfogadtam, hogy mindég tanulni fogok, mikor ő kívánja. Hogy szavamnak álltam-e mindég: nem tudom; de hogy könnyező testvérem képe — mikor ő már rég eltávozott az atyai háztól és tizenöt éves koromig soha őt viszont nem láttam — mindég élt lelkemben és hogy sokszor az buzdított jóra: azt mondhatom.

És még egy emlékezés anyátlan gyermekségem legtávolabb éveiből hadd legyen itt megemlítve.

Akkor még a földesúr jobbágyai «úrinapra» jártak fel az udvarba, leróni az úrbértörvény értelmében a tartozó robotot, 104 gyalognapot, vagy 52 ventatót egy-egy egész telkes gazda esztendőn át. És szokás volt akkor nálunk, s úgy hiszem, egész Szepes vármegyében, hogy minden paraszt, férfi vagy nő, mikor reggel urasági munkára jelentkezett, és szintúgy estve hazaoszlás előtt, megkináltatott két kupicza pálinkával (mit soha egyik sem utasított vissza), még pedig atyám házánál egy monumentalis négyszögletű pintes üvegből, mely éjjel-nappal egészen vagy félig teli, a pitvarban egy fekete pohárszék alsó osztályában állt nyilt hitbizományképp, «at every man's call». Még igen kis gyerek voltam s a mint nekem utóbb elbeszélték, meglehetősen sírós fajta. Atyám azon időben a «törvényesen egyesült két Szepes vármegye» adószedői hivatalát viselvén, keveset volt itthon Toporczon, s a cseléd, a kire én bízva voltam, maga is hihetőleg alattomban rá-rájárván arra a pálinkás üvegre, — nem tudom, osztozékony indulatból-e, vagy pedig hogy könnyeimet felszárítsa, velem is megízleltette a magunk.

töltött kis kupicza tartalmát. Ebből aztan az lett, hogy utobb magam is rákaptam a kupicza fenekére gyülő maradék csepp pálinkara ; és ezen utálatos nyalakodáson egyszer Arthur bátyám szépen rajtakapott. Ennek sem kellett több — legott végiggondolta a kovetkezményeket, egyfelől mi lesz, ha az égettbor cultusa, mint zsengekori kellemes benyomás, velem együtt nagyra talál nőni ; másfelől milyen executio lesz ebből mindjárt, ha édesatyánk, ki nemcsak szigorú, de hirtelen indulatú is volt, megtudja a bűntényt. Bátyám hamar készen volt orvosló tervével — a similia similibus elvén indulva. Atyánk ekkor épen, a mint gyakran szokta, a messzi széjjel fekvő földeken dolgozó parasztság munkája után látni távol járt a háztól. Kedvezett az alkalom a kivitelnek. Arthur bátyám azon kezdte az orvosi műtétet, hogy szidás helyett azt kérdezte tőlem : jól esik-e nekem, kinyalni a kupiczát ? és kell-e még egy kis pálinka hegyébe ? Erre bennem a gonosztetten kapatás zavarát elébb ámulás, utóbb örömteljes megnyugvás és a nyert biztatás elfogadása váltá fel. Igent bólintottam. Erre aztán — már nem tudom, *egész* parasztember számba vett-e vagy csak *félbe* orvosom, azaz egy kupiczával-e vagy kettővel kinált meg az úrbéres pálinkából ? Annyi bizonyos, hogy holtrészeg lettem és mielőtt a hasonszenvi gyógyszer hatása teljesen kifejlődnék, bátyám felnyalábolt és az apám curiáját kiegészítő nagy kert legutolsó szögletében lévő filagoriába sietett velem, engem ott egy ősi pamlagon kényelmesen elhelyezni.

Atyám e nagyobbik gyümölcsös kertjének (ugyanannak, melynek egyik szögletében a hármas hárs tövében anyám sírja domborul) tulsó sarkában áll ma is egy vén magányos hársfa, mind törzsének körületére, mind egyenes magasságára nézve a legszebb, legnagyobb, mit életemben láttam. Korát 600 évre becsülik. Családi hagyomány szerint legelső őseim, a Szepesség telepítői, első szántatói, kormányzói és tatárverői egyike ültette* — az akkori szokások szerint hihetőleg tulajdon kezé-

* «A Wagner és Bárdosy s újabban Nagy Imre által ismertetett okmányok szerint Szepes vármegyének ős nemzetségei közül a Görgey-család az, mely őseiről az alább említendő 1256. évből a legrégibb eredeti okmány birtokában van. Őse II. Arnold Szepes vármegyének első okmányilag kimutatható főispánja volt. . . . 1256. év : IV. Béla király a szepesi kerületben a

vel. A századok viharai és napfénye alatt növekedett és azokat túlélte. Ma is ép fa, mely csak egyes elhaló ágakat, oly vastagokat mint az emberderék, hányván el időnként, törzsében még újabb századokra elégséges életerőt rejt. Egyszerű padok vették körül, és ezeknek egyik közében a hárshoz támasztva őrt állt egy régi vértes vitéz, egy fából kifaragott és fehérre meszelt messzire ellátszó délezeg alak, a német ajkú parasztgyerekektől e magyar szóval úgynevezett «óriás», melynek táját azok éjjel messzire kerülték. Pár lépésnyire odább, a kertkerítés tövében a hárs terebélyes ernyője alatt az említett kis filagória állt, redőnyös ablakokkal, záros ajtóval. Belső falai az akkor divatos quodlibet-modorban szeszélyesen egymáshoz toldott sok száz kisebb-nagyobb képpel, itt-amott közbe ragasztott egyes kártyákkal és a XIX. század elején hazánkat csapásként ért «devalvatio» által «vagyonból» semmivé vált különféle bankókkal valának bevonva. Bútorzata: asztal, néhány szék s egy ócska nyugágy — atyámnak olykor délutáni pihenő vagy olvasó helye, — nekem e szobácska magános gyermekjátékim tanyája.

Itt e nyugágyra fektetett tehát le bátyám; magunkra zárta az ajtót és feszülten várta gyógymódjának szándékolt hatását, — jövendőbeli sorsom eldöntését: hogy (a mitől tartott) egész életemre részeges ember válik-e belőlem, vagy pedig hogy (a mit drasticus szerétől remélt) beállván egy nagy catastropha, én a pálinkát egész életemre megutálom. Bátyám számítása, a catastropha csakugyan hamar bekövetkezett. . . Ő azután szépen kimosdatott, az esemény nyomait a filagóriában nagygondosan eltakarította, engem mély álomba merültet megint felnyalábolva visszavitt a lakóházba s itt rendes ágyamba lefektetett, úgy hogy mire atyánk estvefelé haza kerülvén, bátyám neki röviden azt jelentette, hogy délután hirtelen rosszul lettem: az öreg úr látván csöndes alvásomat, megnyugodott benne, hogy reggelre semmi bajom sem lesz.

lengyel végeken Poprád folyó mindkét felén lévő királyi erdőt a Seymina (Zimine) hegyek és a Thortoli alpesek között Arnold szepesi főispán fiainak Jordánnak adományozza.» Századok, 1872. áprilhavi füzete. 216–217. lap. — Analecta Scepus. Wagner–Bardosy. — Ez adományos terület középpontján a Poprád és Toporcz vize mellett telepítették Jordan fiai II. Arnold, János és Illés Toporcz helységét. — Századok, Ugyanott 219. l.

Arthur bátyám orvossága sikerült. Sohsem vágytam többé pálinkára.

Talán kelleténél tovább is időztem e kis esemény és kivált színhelyének leírása körül. De hát elárvult gyermekkorommak a szomorú alapszín daczára is kedves emlékei mind ezen ősi hárs tövében, — ezen kertben, az ennek közepe táján korhadozó odvas almafa alatt, a nagy méhes, a kert tulsó szegletében ágaikkal egymásba fonódó hármas hárs és az ezek árnyékában hamvadó jó anyám és négy kis testvérem sírjai körül gyökereznek. A három hársfát nagyapám néhai Görgey János, Blankenstein huszárezredbeli százados, harmadik fia Ferencz születésekor saját kezével ültette háromszögben. A többi kettőt e hármas fák közül egyiket édes atyám, Görgey Györgynek, a másikat a középső testvérnek Jánosnak* emlékére ültette s az lehetett az ültetőnek áldó gondolatja, hogy a három fa s a három fiú együtt nagyra nőve s ágakat eresztve, ezekkel mindegyre közelebb ölelkezzenek egymással — a mikor ő nem lesz többé. Óhajtása a fákban teljesen, — fiaiban legnagyobbrészt foganatos volt. A három hársfa a távolból nézve egynek látszik — s a kik emberkort vagy öregkort értünk a maubeugei hős unokái közül, testvéries egyetértésben és szeretetben éltünk vagy közeledünk a sír felé.

Hadd jegyezzek fel egy-két vonást említett nagyatyám életéből és halála felől.

Találtunk és olvastam egy régi levelét, melyet ő vőlegény korában akkori menyasszonyához, későbbi nejéhez, nagyanyámhoz írt. Teli humorral, három nyelven írta: legelől az első lapot magyarul, ódon tiszta magyarsággal, a túllapot rövidebben németül, — s a harmadikat tótul. Mily jellemző ez a szepességi mívelt úri körök felfogására már a mult században. Szepes vármegye nemes családai a felföld csupa német és tót ajkú földnépe és városi lakossága özönében híven föntartották és ápolták magyar erkölcseiket, nyelvöket, — ösmerték és élvezték a külföld míveltségét közvetítő német irodalmat, — és nem

* Ennek két fia Gusztáv és az 1848 9. forradalomkori honvéd alezredes és dandárnok Kornél, ki az 1867-ki koronázás után újjászervezett királyi honvéd hadseregben mint altábornagy és szegedi honvédkerületi parancsnok 1888-ban saját kértére nyugdíjaztatott és mint a főrendiház tagja halt meg 1897 deczember 27. Budapesten.

vetették meg a tót földnépe nyelvét sem. Azt tartották, hogy a polyglott Magyarországon legalább e három nyelvet bírni kell minden mívelt embernek.

Idősbik két fia növelésére nagyapám még befolyhatott. Jóllehet ők is korán jutottak árvaságra: az általa megindított szigorú irány mégis kihatott egész életökre; kemény férfiak váltak belőlök. A harmadik testvér, Ferencz, már nagyon kicsiny korában vesztvén el az apját, egészen anyja keze alatt növekedett, — kedvencze volt és maradt anyjának, de puha ember lett.

A franczia forradalom elleni háborút megelőző béke-garnizonok utolsó éveiben nagyapám egészen katonásan növelte két idősbik fiát. Az ő szobájában kemény ágyon háltak és minden éjjel egyszer-kétszer megtörtént, hogy apjuknak egy éles füttyentésére felébredve, minden további szó nélkül a jó meleg takaró alól kiugrálniok s a szoba közepén álló nagy kerek asztalt háromszor körül kellett szaladniok; — azután újra lefekhettek, hogy rögtön ismét elaludjanak. Gyakran éjjel a téli hidegben is felváltva egy-egy fél órát a ház előtt őrt kellett állniok a vén huszár strázsa oldalanál. Egy ilyen éjjel nagyapám váratlanul rá lepvén az őrtálló közemberre, rajta kapta, hogy egyik karjában volt a karabélya, a másikban az alvó gyermek, az öreg huszárnak bárány-bélléses bő csurapejába bujtatva. Úgy tisztelgett, ahogy tudott. Mikor aztán a nagyapám kimondta a sententiát, hogy ezért a gyerek lakolni fog: a vén katona pöczkösen azon könyörgött neki, hogy ne az úrfinak legyen bántódása, csakis őt kössék hát *farkasgúzsba.*

Nagyatyám halálának helye, napja, körülményei tudva vannak a családban.

Ő a franczia forradalom elleni háborúban, a guillotine nagy munkája esztendejében, 1793-ban, mint svadronyos kapitány a Blankenstein huszárezredben, az ellenség előtt állt, Maubeuge helységnél, Flandriában. Egy ütközeti napon szeptember 29-kén egy szakasz huszárt, fiatal hadnagya a szepességi születésű Wieland György alatt, födött állásban a nevezett helység temploma mögött tartaléknak hagyván, attakra vezeti svadronját a terepet előtte keresztbe szelő patak túlsó partjáról lövöldöző franczia gyalogság ellen. A mély bevágású

meredek partokkal közbüleső patakot a francziák eléggé széles védakadálynak tartják a magyar lovasság megrohanása ellen, de nagyatyám emberei élén veszi az akadályt. Az átugratást megelőző pillanatban, még az innenső parton sortüzet kaptak. Mikor a tulsó parton bevágnak: kapitányuk akkor hanyatlik le a lórul — holtan . . . Mikor a véres munka után sorakozó huszárok elesett kapitányuk holttestét, melyet minden szerelékével együtt a csatatérről fölszedtek és magokkal hoztak, megvizsgálják, kitünik, hogy két puskagolyó közel egymás mellett járta át a szivét.

Ez a körülmény világosan ki van emelve ezredesének Hadik Károly grófnak, a későbbi tábornoknak, úgy a felsőbb parancsnokságokhoz felterjesztett szolgálati jelentésében,* valamint Szepes vármegye első alispánjához *Horváth* Stansics (de Gradecz) Imre** királyi consiliariushoz a csatatérről intézett, e következő tartalmú magánlevelében:

«Sig. Beaufort dto 1. octobris 1793. — Érdemem felett való Uram Consiliarius Uram! — Az elmult holnapnak 29-dikén lett előmozdulásunk és az ellenség lagerének attaquirozása alkalmatosságával kapitány uram Görgei, minekutána fejedelméhez való hűségét, hazájához való szeretetét és mind azt, a mi egy a maga becsületét mindenkor maga előtt viselő nemes szívhez az ilyen alkalmatosságban megkívántató volna, elegendőképen megmutatná, két halálos sebeknek vétetelek után életét ugyanazon szempillantásban végezte. Oly dolog, melyet én egész megilletődéssel szenvedek. Tudván azonban, hogy ezen reménytelen történet Kapitányné asszonyomnak és úri gyermekeinek örökké tartó szomorúságot okozna: kérem az úr Consiliarius Uramat, olyan móddal ezen kedvetlen hírt a Tekintetes Asszonynak tudtára adni, hogy érzékeny szívének vett sebei, vigasztaló szavai által megenyhíttessenek és annak békességes tűréssel való szenyvedésére elkészíttessenek; bizonyossá tévén az Asszonyságot részemről, hogy minden hátramaradott portékáinak ára, melyek kapitány uram szerencsétlensége után

* L. Több eredeti vonatkozó okirat a bécsi hadi levéltárban, úgymint: Feldakten Niederlande 1793. 13. 385. — Coburg 1793. 2—11. Hofkriegsrathsakten, 1793. 2. 3. 10. 310. — Coburg-akten 1793. 9. 86. c.

** Özvegy nagyanyámnak utóbb második férje, mostoha nagyatyám.

azonnal lepecsételtettek, minekutána eladatnának, kezeihez fognának szolgáltatódni. — Ezek után magamat amidőn tapasztalt szívességében ajánlanám, vagyok az Úr Consiliarius Uram alázatos szolgája Gróff Hadik Károly, s. k. Oberster. — —

Gróf Hadik ezredes levelének szövege részben szószerint reprodukálva van a nyomtatott halotti jelentésben, melyot férje haláláról nagyanyám szétküldött.

Mind a két okirat megvan eredetiben a Görgey nemzetség levéltárában, mely a budapesti Nemzeti Múzeumban mint örök letét őriztetik.

Hogy nagyatyám testét huszárjai magokkal elhozták a csatatérről, és hogy tarsolyában tartogatott tábori etszerét (ezüst nyelű bebicsakló kést és vellát, ezüst nagy és kis kanalát bőrtokostul) nagyanyám utóbb visszakapta, Wieland egykori hadnagy, utóbbi altábornagy gondásából, és hogy ezen emlékeket még magam is láttam s az egyik kanalat Arthur bátyám örökölhette: mindez azt bizonyítja, hogy a Blankenstein-huszárokat kötelességök teljesítésében szeretett kapitányuk eleste nem birta megzavarni.

Az pedig, hogy nagyatyám, a még a vízen innen kapott két golyóval szívében is nyeregben ülve, átugratott és csak a tulsó parton esett le holtan: szép példája a kitünő lovasnak.

A gróf Hadik ezredes irott adatait utóbb élőszóval fülem hallatára részletesen kiegészítette Késmárkon családi körben, a mult század 40-es éveiben, báró Wieland György nyugalmazott cs. kir. altábornagy, egy nagyon öreg úr, nagyatyámnak egykori hadnagya, a kit, néhány beforrt sebet kivéve, megkímélt a hadiszerencse és a ki halalaig kegyelettel emlékezett meg egykori kapitányának atyai joindulatárol.

Ha az ember a Késmárkról Belának, Busoczniak a Poprád folyó balpartján Podolinba vivő országútról a kistoporeczi csárda mellett éjszaknak tér le háttal a folyonak és az ennek tulsó partján várkastélyromjával föltetsző Holló-Lomnicz helységnek, a kihalt Holló család volt birtokának: akkor a Toporcz patak mentén egy negyedora alatt Toporcz helységet éri, melynek vén hársfái már messzire ellátszanak. A Toporcz vize annyiban is nevezetes, hogy az 1260. esztendőben IV. Béla királytól kelt és családi levéltárunkban maig epségben megőrzött királyi

adománylevélben egészen a mai orthographiával írva említtetik. Egy szilárd rögpont a felföld legrégibb földirati történetben, csakúgy, mint a Poprád, — míg számos más, a régi okiratokban tájékoztató határpontok gyanánt kitüntetett hegy- és helynevek az idők forgatagában apródonkint történt helyesírási, sőt szóejtési elhajlások vagy gyökeres változások következtében többé épen nem, vagy csak kétesen megállapíthatók. Nyilván már akkor Toporcznak hívták ezt a patakot, mikor a Poprád partjain még csak gyér benszülött pásztorok és halászok tanyáztak s az erdőírtás és szántóvető telepítés nagy munkája még meg sem kezdetett. A Toporcz vize partján alapították elődeim első tűzhelyüket és nevéről nevezték el a falut. Itt vert gyökeret és nőtt aztán terebélyesre azon törzs, mely a hazai történelem tanusága szerint számos jeles fiában híven szolgálta az országot és egész a legújabb időig — megfogyva bár vagyonban és befolyásban — szellemre és műveltségre nézve még mindig a régi erő épségét mutatja egy-egy késő utódjában.

Szolgálta az országot, mondám, és szolgálta utóbb — a reformatiót.

A Görgeyek családostul népestül a protestantismushoz állottak s a «lutherani comburantur»-féle törvény sötét korszakát emberül kiállták. (A család egyes ma élő katholikus tagjai csak újabbkori visszatérítések ivadékai.) Toporcz helysége arról is nevezetes Görgővel és a Máriássyak Batizfalvával együtt, hogy ez a három helység az egyetlenek voltak egész Szepes vármegyében, a hol az 1681:XXVI. tcz. protestáns egyházak, oskolák és «parochiák» építését, vagy a megvédett régiek föntartását országgyűlésileg megengedte. Az előző véres üldözési harczok alatt pedig a toporczi erődített várkastélyban Felső Magyarország protestáns nemes családainak ifjúsága gyülekezett ide, folytatni a humaniórákig tanulmányait, — fölváltva a könyveket s a várfalon a fegyvert forgatván kezében.

Ez egykori várfalakból gyermekkoromban már csupán három kerek bástya lőrésekkel volt meg s a körfalon belül azon ma is jó karban lévő emeletes uri lak áll, melyet a 18-ik században szépapám épített, a lerombolt réginek helyén, melytől a régi kastély nevét örökölte.

A nagyatyám utáni osztozáskor — középső fiának János-

nak Görgőn jutván lakó udvarház osztályrészébe — a toporczi terjedelmes kúria atyám meg öcscse Ferencz közt osztatott ketté. Régi szokásjog szerint az apai lakóház a legifjabb fiút illetvén meg, Ferencznek a kastély jutott az udvar és kert egyik felével, ennek másik fele az óriás hársfa- és hárma-hársfákkal ellenben atyámnak. Az ekkor közbül húzott kerítés azután nemcsak a két telek közé, hanem csakhamar a két testvér közé is válaszfalat emelt, melyen egy fél emberöltőn keresztül sohasem a szeretet vagy legalább a szomszédi jóindulat vetett át egy résztvevő pillantást, csak némelykor a gyűlölködés birtokháborító támadása rontott át vagy a védekező önérzet emelte azt még magasabbra . . .

E gyűlölet ki nem apadó forrása atyai nagyanyám sajátságos egyénisége volt — ártatlan táplálója pedig édes anyám. És csak e két annyira különböző nő halála után foghatott hozzá a harmadik a kiengesztelés áldott munkájához: Görgey Ferencz felesége. — —

Nagyanyám özvegyi jogon a kastély birtokában maradt, legkedvesebb fiánál, a kinek fiatal neje Kosztolányi Mária is sokáig csak vendég maradt a házban, napa haláláig. — Hogy az anya özvegyi jogának *terheiben* azután mi modon osztozott igazságosan a három fiú, arról nem birok adattal. Lehet, hogy ezeknek apai öröksége és az osztályegyezség csak akkor vált actualissá, mikor nagyanyám másodizben férjhez menvén a már említett Horváth Imre alispánhoz, özvegyi joga kimult s ő a toporczi kastélyt a nagyeőrivel cserélte fel (Béla és Késmárk városok feleútján) lakóháznak.

A meddig azonban az én gyermekkori emlékezésem terjed visszafelé: a «consiliárusné» mindég — azaz megint — a toporczi kastélyban lakott és — uralkodott.

Második ura ugyanis, Horvátországból a magyar felföldre elszármazott családjának férfiágában magvaszakadván, a nevezett consiliarius alispánnak törvényes örökösei (közülök világosan emlékszem a nagy humorista Szirmay Boldizsárra) nagyanyámat egyezség útján, egy állítólag tetemes pénzösszeggel kibecsülték özvegyi jogából s a nagyeőri várkastélyból, melybe utána az említett Szirmay Boldizsár, ennek halálával pedig egyetlen leánya, Mariana, és férje, báró Mednyánszky Edvárd honvédtársam és barátom költözött be.

A Nagy-Eőrről Toporczra magával hozott «sok zsák pénzről» talán még ma is járja a legenda a toporczi nép öregebbjei között. Én édes anyám halála után és sokat Lőcsén tartózkodó atyám távollétében, még kisdiák koromban is, estenden a cselédszobában sokszor hallottam nagyokat tereferélni róla. És mikor nagyanyám halála után mindebből «a sok kincsből», a mennyire én láttam, csak néhány kas, meg szakajtó értéktelenné vált rézpénz (libertás, máriás, polturás s efféle emlékek a Rákóczy-korból és Ferencz császár finánczpolitikája korából) kerültek le az emeletről, a kastély rejtekhelyei valamelyikéből: az említett legenda új virágzásnak indult. Voltak esküdni kész szavabevehető éltes parasztasszonyok Toporczon, kiket a buzgóság az éjféli hátborzongató félelem daczára, vagy éppen ezért, leskelődni hajtván a kastély mérsékelt közelébe, «ezen tulajdon szemeikkel» látták lakatlan emeletének egymásután kivilágított ablakain belül a fösvény öreg asszony hazajáró lelkét rejtekről-rejtekre járni-kelni, a sok pénzét olvasgatni, rakosgatni, rejtegetni . . .

A mely időn emlékezéseim kezdődnek, akkor már édes anyám befejezte azt a földi martyriumot, mit legnagyobbrészt ez a boldogtalan emlékezetű öreg asszony mért rá. Atyám még tovább szenvedte — anyja haláláig . . .

Az eset, — a kép, melyet felőle atyámnak, utóbb bátyáimnak, másoknak alkalmi töredékes elbeszéléséből és saját megfigyelésemből összealkottam magamnak, a következő:

Nagyanyám, férjének katonai szolgálatban folytonos távolléte alatt, ráért korlátlanul uralkodó természetté kifejlődni. Nézeteire, hajlamára nézve gőgös aristokrata volt . . . . Atyám egy Szirmay kisasszonynyal való mátkaságának egész barátságban, egyetértve történt felbontása után — anyjának akaratja ellenére eljegyezte és elvette anyámat, egy *nem-nemes* mívelt fiatal polgárlányt, Perczián János lőcsei háztulajdonosnak és nejének, Liedemann Anna Susánnának idősbik leányát. Eleinte az önérzetes polgárember sem szerette nemes úrhoz adni férjhez a leányát. De miután meggyőződött, hogy komolyan szeretik egymást: meleg szívből rájok adta atyai áldását. A nemesasszony pedig a «mesalliance» miatt megátkozta a fiát.

Már most: okos felvilágosodott ember — és atyám az volt — nem rőkönyödik meg egy igazságtalan átoktól, nem hiszi el, hogy az fog rajta. Atyám oltárhoz vezette és házavitte ifjú nejét ősi birtokára Toporczra — az átkozódó anya tőszomszédságába — *a keze-ügyébe* . . .

És *ezért* — nem lehet tagadni — itt ez egyszer az igaztalan átok fogott rajta, egész életén keresztül . . . A szívtelen, az engesztelhetetlen anya s azok a kik a kegyét keresték — talán nem utolsó helyen a tulsó udvar cselédsége — elkövettek mindent arra, hogy az átok foganatos, a helyzet csakhamar szüléimre nézve tarthatatlan legyen!

Járult hozzá ekkor, házasságuknak mindjárt első szakában atyámnak egy az örökös izgalomban hebehurgyán elkövetett, meggondolatlan cselekedete. Minden esetre nagyon jellemző az ő egyéniségére. A ki maga becsületes és megbízható, az könnyen hisz és megbízik mások becsületességében. Atyám vakon bízott egy fiatalkori barátjában.

*

Mielőtt az események ösvényén tovább haladnék, hadd mondjam el, a mit anyai nagyatyám egyéniségéről tudok.

Arczképe* itt előttem függ szobámban és látogatóim közül minduntalan akad, a ki megállván előtte, nagy érdeklődéssel huzamosan nézi e nyílt, becsületes szép vonásokat, a kék szemek szigorú és mégis jóságos tekintetét, a hátrafésült galambősz, dús hajzatú fejet, a magas, széles homlokot, az egész alakot fehér nyakravalójával, nyestprémes fekete selyemsujtásos, nyitott mentéjében, a mint azon korban a vagyonos és előkelő polgáremberek de stylo viseltek.

A Szepesség mívelt és kiváltképen a protestáns lakossága azon korban állandó üzleti és közmívelődési összeköttetésben állt a nagy Németországgal. Az összekötő kapcsok a kereskedelmen és vándormesterlegényeken kívül a külföldi tudományos egyetemeket járó evangelikus candidatusok, lelkészek és késmárki főiskolai tanárok voltak és a német szabad-

* Zauzig lőcsei művész olajfestménye. Zauzignak egy nagy műve a bécsi Belvedere képtárában függ.

kőmives páholyok, melyek a Szepességen számos tagokat számláltak — a felvilágosodás, a humanismus és a keresztyén szeretet apostolait. Ilyen magasabb fokú szabadkőmives volt az öreg Perczián János is (özvegye, nagyanyám, nekem az ezt bizonyító megmaradt jelvényeket kis gyerek koromban megmutatta) és ilyen volt a vármegyét bölcsen kormányzó Horváth Imre alispán is Nagy Eőrön.

Kétségtelen, hogy anyai nagyatyám, a lőcsei polgárember és családja, a nagy német irodalom emlőiből táplálva, az akkori míveltség színvonalán állt. Lőcsei nagyanyámról, a ki magas korban 1850-ben húnyt el saját házában, még azt a curiosumot és följegyezhetem, hogy velem olykor, ne hogy a cselédje értse, latinul beszélt. Leányuknak pedig, édes anyámnak semmi tekintetben sem volt oka magát a felföldi nemesség leányai előtt megszégyelnie — de consiliariusné nagyanyám előtt sem, a ki csak — gyűlölségébe fogadta . . .

Előre föltehető, mivel természetes, de különben positiv adataim is vannak rá, hogy anyám már ünnepelt leány és Toporczra került fiatal asszony korában, önérzetes és a kínosan tapasztalt aristokrata dölyffel szemben tisztességes polgári származására büszke jellem volt. Sértett önérzete föllázadt . . . Atyám szenvedélyesen szerette. Hátramaradt írásaiból tudom, még házassága későbbi éveiben is lelkesült iránta . . . Atyám biztosan tisztességtudó volt volna még egy igazságtalan, lelketlen, kegyetlen anya iránt is; de indulatos, hirtelen haragvó és haragjában hirtelen cselekvő természet volt és az összes emberi érzések összeütközésében neje és gonosz anyja közé állítva, ez utóbbival szakított egész életére . . .

De itt közelében ennek megélni lehetetlen! El innen! El mentül messzebb — az alföldre! hol a diófa és szőlő terem.

Anyám hozománya 20,000 rhénes forint volt készpénzben — az akkori gazdasági viszonyok között maga egy vagyon.

Atyámnak pedig volt egy fiatalkori barátja, tanulótársa; egy az ország szivében birtokos mágnás nemzetségnek ivadéka. Atyámmal ketten valóságos Castor és Pollux, Achilles és Patroclus, Dávid és Jonathán. Ezen jó barát, ki késmárki oskolás éveiben a Szepességen szerzett ösmeretségeit azontúl is ápolta, atyámmal együtt gyakori, utóbb mindennapos vendég

volt anyám atyai házánál, annyira, hogy a kis város tenfiréje már a ház kisebbik leányának szánta. Annyi a kétségtelen, hogy a mívelt és szintén liberalis gondolkozású barát a becsületes polgárcsaládnak is megnyerte a bizodalmat. Az atyámét föltétlenül bírta. S úgy kellett lenni: anyámét is. Most kínjokban őtet kérték meg tehát szüléim: nézzen számukra az Alföldön egy nekik való birtokot.

Az egyenes utat az ilyen birtokszerzésnél, a nyílt alkut, az akkori jogi viszonyok és ezekből kifejlődött fogalmak kizárták. Gondosan kerülni kellett a nyilvánosságot, nehogy az öröklött birtokát elidegeníteni hajlandó birtokosnak osztályos atyafisága szelét vegye. Mert minden nemesi birtok az azt egykor királyi adományba nyert donatariustól leszármazott egész nemzetségnek volt — tökéletlen hitbizomány természetű — tulajdona, nem pedig az azt apjától örökölt birtokosé. Ez utóbbi voltaképen csak haszonélvezője volt. Annyit azonban megengedtek ennek az «Ősiség» nevezete alá foglalt akkori törvények és szokásjog, hogy e családi földbirtokot záloglevél nevezetű szerződéssel önhatalmúlag más nemesembernek és leszármazóinak 32 esztendőre zálogba adhassa, kik azt ugyanazon jogokkal, melyeket a zálogbaadó birta, a visszaváltásig birhassák. Az érte kapott zálogösszeg lett ekkor az osztályos atyafiság virtualis öröklési joganak a targya, melyet következésképen a zálogbaadó haszonelvezőnek felemésztenie nem volt volna szabad, — de rendesen megtette, minthogy gyakorlatias biztosításáról az ősiségi törvények gondoskodni elfelejtettek. Igy aztán a bevégzett ténytől meglepett atyafiságnak — ha az üzletet csírájában meghiusítani nem sikerült — 32 év mulva esedékes visszaváltási joga a gyakorlatban abban állt, hogy az elzálogosított ősi birtokot a zálogösszeg előzetes birói letétele mellett, igen költséges perrel kiválthassa, azaz: (esetleg igen drágan) újra megvásárolhassa; ha pedig a zálogösszeg nem állt rendelkezésere: akkor illusoriussá vált a visszaváltási jog. Ebből megérthetni, hogy miért volt általános szokás, a vegeellathatlan pereknek abban a korában a legóvatosabb titkolodzassal es alkalmas megbizható meghatalmazott közvetítesevel elni az ilyen birtokszerzés alkalmával.

Szüléim az ebben szolgálatát és összeköttetéseit készse-

gesen felajánló jó barát — B. P. J. — kezébe adták anyám egész hozományát — a XVIII. század végén *teljes értékű* készpénzben.

Ezt a 20,000 rhénes forintot azután szüléim sohse látták többé életökben!

De birtokot sem érte! Se' pénz, se posztó . . .

Atyám holtig pörlekedett a hitre bízott pénzért. Kettős úton is egyszerre.

Adott neki a báró, mikor átvette a pénzt, írott elismervényt felőle.

Nem a báró! — A barát!

Az írásban történeti hűséggel az, hogy *mivégett* adták kezébe a pénzt és hogy azt *bizalomból* a *becsületére* bízták — nem volt elmondva.

Az sem állt az írásban, hogy ő azt *visszafizetni*, — hogy *bármikor föltétlenül* visszaadni — *magát kötelezi.*

Minek is lett volna benne! Hiszen barátok között történt a dolog! Hát mire való lenne akkor a barátság?!

Nem volt tehát az írásban *világosan* kifejezett «kötelezettség». És nem volt a követelésnek «jogczíme». Sem «depositum purum», sem «kölcsön» vagy egyéb fajta «liquidum debitum». Sem institutum nem volt kikötve. Pedig az akkori judicatura sablonjában szinte taxative sorakoztak a *szokásos* jogczímek szerinti keresetek fajtái. S a melyik felperes a maga követelésének megfelelő institutumát el nem találta: annak keresetét irgalom nélkül condescendálta a biróság.

Ezért habozott sokáig minden consultált ügyvédje atyámnak, hogy melyik oldalán és végén fogja meg a dolgot. És ezért határozta el magát végre is a ráválłalkozó, hogy *két* úton egyszerre, a polgári *és* a criminalis biró előtt, keressen igazságot.

A történeti tény szerint kétségkívül az utóbbi elébe tartozott az eset: baráti bizalommal való visszaélés és rábízott pénz elsikkasztása. De nem hiszem, hogy az «abus de confiance» a 18-ik század vége s a 19. század első fele criminalis judicaturájában előfordult volna mint ítéleti indok.

A mi pedig a bizonyítási eljárást illeti: esetünkben két tanú, nem érdekelt, nem volt jelen a pénz átadása s átvétele pillanatában. — Az esküvel való bizonyítás nem volt szabályozva . . .

Tény és a mai felfogás előtt eléggé curiosum, hogy az atyám által B. P. J. ellen a 18. század végén inditott perek a 19. század negyvenes éveiben még mindig nem voltak birói ítélettel pro vagy contra elintézve!

Mert hát az «ítélet alá submittálás» nem állt sem az alperes, illetve vádolt *félnek* magának, sem a kereső és vádló fél *ügyvédjének* érdekében.

Hallgatag megegyezéssel húzták, hevertették a poroket.

Ezek szüléimet túlélték.

Elébb édes anyám halt belé 1829. évben. Utóbb atyám 1843-ban.

Már ügyvéd voltam, mikor Ármin bátyámmal ketten, Guido és Arthur bátyáim meghatalmazásából is, befejeztük e pöröket «barátságos egyezséggel».

Az initiativát hozzá az öreg báró ragadta meg. Nekünk négy testvér közül egyikünknek sem jártak eszünkben e pörök vagy anyánk odaveszett hozománya, mikor a báró az első lépést megtette irányomban, a ki mint pesti kezdő ügyvéd a vele való hivatalos érintkezéseket ki nem kerülhettem — melyek alkalmával egy ízben pártfogásával kínált meg, ingyen lakást ajánlván fel nekem üllői-úti (akkoriban a járda színvonala alá sülyedt) földszintes házában, mit én el nem fogadhatván, udvariasan megköszöntem.

Mind a két ajánlat megtételére — az ingyenlakásra és az egyezségre — a félszázados medve-álmából ébredező lelkiismeret ösztökélhette az emberi élet végső határához közeledő vén embert.

És ugyanez a fölébredt lelkiismeret a fösvény millionos nagybirtokost rá birta arra is, hogy a fizetendő egyezségi összeg helyes megállapításában igénybe vegye erszénye javara a — *devalvatiót* és a fiatal korában szüléinktől rabizott 20,000 forint tőke és kamatja teljes kielégitésére nekunk 4000 frtot, mondd négyezer forintot fizessen. — Mindegyikunknek egy ezerest!

Szinte látni vélem az ámuló, a kétkedő mosolyt fiatalabb olvasóim arczán ezen hitrebizott 20,000 forint különös történetének minden eddig elmondott mozzanatánál. Hogyan tarthattak e pörök ítélet által eldöntetlenül el egészen egy félszázadig?! És ha el, akkor hogyan lehetett nekunk oly gyalázatos-

egyezséget elfogadni, mely szerint 20.000 forint tőke és ennek félszázadi kamatja helyett 4000 forinttal elégítsenek ki?!

Hát nem hallottátok ti egy boldogabb ifjabb nemzedék fiai soha hírét a «devalvatiónak»!? a Ferencz császár geniális fináncz-politikájának? és annak a pénzügyi patensnek, melylyel Ő felsége mindenik alattvalója zsebében ötöt egyre devalválván — és mely törvénytelen patenst az akkori tehetetlen Magyarország servilis judicaturája a törvény gyanánt tettleg elfogadott és alkalmazott — az ország összes rosszfizető adós alperesei helyeslő tapsai között!

Sohasem hallottátok-e hírét a százéves pöröknek a magyar igazságszolgáltatásban? s az egyetlen ilyen pörbe elébb vagyonilag belepusztult, aztán belehalt több generatiónak, mely egymás után a «jussát nem hagyta»!

Ezeket a 18. századik második és a 19-ik század első felében hazánkban dívott kulturális és igazságszolgáltatási állapotokat nektek nem tanítják a tanárok; vagy előadják ugyan nektek azokat, de ti únjátok a történelmet, valahányszor nem az ősi dicsőségről fest nektek kápráztató képeket. Így aztán nincs fogalmatok a praxis curialisról, az esztendőnek 4 juristitium által elválasztott 4 juridicus terminusáról, a királyi személynök s a négy protonotárius személyeihez felesküdött s különben öreg hírneves ügyvédek irodáiban dolgozó boldog emlékezetű jurátusoknak azon fontos főkötelességéről: minden megnyílt új terminus elején a volt 4 kerületi tábla, az akkor egyetlen pesti királyi itélőtábla és a Curia pertáraiban megjelenni és illető főnöküknek ott folyamatban heverő pöreit előkérvén, azokba folytatólag beleírni ezeket a lelketlen, de a felek jogait és jogtalanságát föltétlenül biztosító formulákat: «Pro A. megjelenik N. N. és ff.» — Értsed: «*pro Actore*» és *föntartja a föntartandókat*».

És utána a másik:

«*Pro I.* (értsd «*Incatto*», rövidítés már ez is «*Inculpato*» helyett) s az N. N. helyére nem a maga nevét írta a jurátus, hanem az őt küldő ügyvéd nevét. S a tekintetes fő, főbb és legfőbb biróság elhiszi neki, hogy meg van hatalmazva. S a per ezzel visszakerült a pertárba s ott a másik oldalára fordult tovább aludni az igazak álmát. A mi hiányzik a képből, az olvasó könnyen kiegészítheti, ha ismeri

jelenkorunk perhúzóvonó ügyvédi fogásait. És vegye hozzá, hogy a mai perrendtartást és a foltétlen zárhatáridőket nem ismerő azon korban, melyben a mi szomorújátékunk játszik, a felperesi ügyvéd is, ha az elvállalt, bár még annyira igazságos ügyét a bizonyítékok fogyatékossága miatt birói ítélettel megnyerhetni nem remélte, akkor még ő is halogatta az ügy eldöntését; ő sem siettette, hanem inkább iparkodott ő is azt minél hosszabb időre kihúzni, még pedig nem mindég csupán a maga érdekében, mint mentül tovább fejhető, jó fejőtehenét, hanem fele érdekében is, az időtől várván jobb eselyeket, talán éppen egyezkedésre való hajlamot az ellenfél részén . . .

Hogy esetünkben a nekünk falajánlott egyezséget elfogadjuk, döntő ok rá a devalvatio volt. A tettleg érvényben lévő császári pátens szerint az egykori 20,000 forint most nem ért többet 4000 frt.-nál. S a báró fölébredt lelkiismerete is megnyugodott a devalvatio jogkedvezményében. Többet nekünk a honi biróságok még bebizonyítható liquidum debitum esetén sem ítéltek volna meg. Nem volt mást mit tenni, mint elfogadni a 4000 forintot — a veszett fejsze nyelét. S ezzel megállapítani a báró részéről beismerését annak, a mit ő a biróság előtt megátalkodottul tagadott : hogy a veszett fejszeott volt nála.

*

A miket mi, a XIX. század derekán egyezséggel bevégeztünk, azon pörök kezdete idején szüléink húszezer forinttal és egy mentő reménynyel szegényebben visszahanyatlottak Toporczon a régi földhöz ragadt, a most még sokkal sulyosabb állapotba.

De fiatalok és bátor lelkűek, egészsegesek és munkabirok lévén, elfogadták a helyzetet és fölvették a harczot az adaz végzet ellen. Anyám szép hozományának elvesztését azonban egész életökben nem bírták többé kiheverni: «A jo öreg nagy Lőcsén» igazságérzete sem engedte, hogy majdani özvegye és kiházasítandó másik leánya megrövidítésével ő potolgassa helyre anyámnak azt a tetemes összeget, melyet férje ily minden üzleti óvatosságot elhanyagoló gavaller módon rossz kezekre bízott. De meg a devalvatió országos csapása által ő

(nagyapám) is, mint tőkepénzes, vagyona nagy részét elvesztette! És a tisztes öreg úr csakhamar rá meg is halt. A toporczi gazdaságot megfeszített munkával és beruházással kellett jövedelmezőbbé tenni, hogy a szaporodó család szaporodó szükségleteit, a gyermekek nevelését s iskoláztatását fedezhesse. A munkaerő, erély és kitartás kitelt tőlök: a beruházás nem. Én azt hiszem, hogy azon adósságok összege, melyek miatt atyám öreg napjaira birtokával a hitelezők kértére, vármegye határozatából sequestrum alá került, mindjárt anyám hozományának odaveszte után vették kezdetöket. Hiszen eleinte szüléim még azt remélték, hogy rövid idő alatt megkerül a pénzök s hogy az első szükséges kölcsönöket hamar belőle kifizetik.

Én — mint a ki anyám halálakor még csak négy éves, atyám elhunytával csak 18 éves voltam, szüléim élete történetével olyanformán vagyok, mint a ki egy érdekfeszítő könyvben csak lopva és nagy időközökben lapozgathatván, csak egyes lapjaiba pillantott be futólag, hol az elején, hol a középén, hol a végén.

Elmondom a mit tudok és a mit hiszek.

Atyám a toporczi nagyapai curiának csak gazdasági épületekkel bíró részét, lakóház nélkül, kapván az osztályban: lakóházat, a melybe ifjú feleségét hozta, maga épített. Ezen igénytelen, a szomszéd kastélyhoz képest szinte túlszerény földszintes épület három szobával s egy pitvarral, egy nagy magtárral a végén s előtte kedélyes tornáczczal, szemközt pedig a telek tulsó szélén a két vendégszobát és a konyhát és belső cselédek szobáját magába foglaló másik földszintes épület — nem vallanak fényűzési hajlamokra.

A gazdaság fényűzése a húsz válogatott tejelő tehén volt, melyeknek etetésénél és fejésénél anyám vagy atyám mindég jelen voltak; a jó karban tartott czímeres jármos ökrök, — a merinó-juhnyáj, az eladásra szánt pulykasereg, melynek Késmárkon és Lőcsén hírre kapott szép példányait anyám héjastul beléjök diktált 24—24 dióval hízlalta fel stb. Férjhezmenéskor magával hozott leánykori egy pár galambja, az aprójószág, a nagy méhes, keze alatt mesésen felszaporodtak. Méze, vaja, túrója kelendőbb és keresettebb volt sok másnál.

A mi nemes gyümölcsösfa fajta a hidegebb égaljunkban

megél: fiatalabb gyümölcsfáink mind a három toporczi kertünkben, de a lőcseiben is, vagy atyámnak, vagy anyámnak volt a sajátkezű ültetése és oltványa.

Mikor a kormány az országban s a vármegye a maga területén a köteles himlőoltást rendelte el: Toporcz volt az első falu, melynek összes gyermekei rendesen és foganatosan be voltak oltva. Mindnyáját anyám oltotta be, miután előbb orvostól annak módját, kezelését alaposan megtanulta. Két karomon a himlőhelyek egyik emlékem anyámra.

Tíz gyermeke közül az első kilenczet maga táplálta (a tizedik halva született) szigorú, test- és lélek-edző módon keményen nevelte.

Példás hitves, példás anya, példás gazdasszony és példás vendéglátó volt. Talán csak az utóbbi tekintetben nem voltak szüléim takarékoskodók. Tudom — mert emléktárgyakat felőle láttam — hogy a Magas-Tátrát látogató turista tudós tanárok Német- és Svédországokból és *Amerikából* házunknál ütötték fel főhadiszállásukat.

Lőcsén is volt szüleimnek emeletes házuk, nagy gyümölcsös kerttel. A Tokaj-Hegyalján Mádon szőllejök, a hová anyám maga utazott le homlítani, szüretelni. Volt teli pinczéjök és a szomszéd lengyelekkel tokaji borkereskedésök . . . Atyámmal emberedő éveimet együtt éltem, vele egy szobában laktam: tudom, hogy mindennél jobban útálta a dologtalanságot, soha tétlen nem volt. Vármegyei hivatalt is viselt több választási cycluson — utolsó éveiben mint a sedria táblabirája. Velem megszokatta és megszerettette a reggeli koránkelést. Mikor egyeb dolga nem volt: naplót írt előre bekötött kéktáblájú nagyrétalakú kötetekbe . . .

Szegény anyám reménytelen betegen ágyban töltötte utolsó éveit . . . Túlélte anyósa, engesztelhetetlen gyűlölködésével.

Ez utóbbi miatt nem temettette atyám az anyámat a köztemetőbe, ennek a földesúri család számára fönntartott részébe — hanem a toporczi nagy kert sarkában, a hol a hármas hársfa terít rá enyhe zöld terebélyes ernyőt, ott avattatott neki (és melléje önmaga számára is) fölszentelt nyugvóhelyet, nehogy az az átkos gyűlölet még a sírban is — mint az életben — kikerülhetetlen szomszédja legyen az áldott szeretetnek.

*

Nem hiszem, hogy szüléim életök elrendezésében nagyralátók, költekezők, tékozlók voltak. Parádés fogatra, mint a szomszéd kastélyban, libériás inasra és kocsisra nálunk nem emlékezem. Egy fakó pony-hátas lovára emlékezem atyámnak, melyre nem engedett felülni. A szíves vendéglátás minden kelléke betermett nekik. A legtöbb pénzbe került a három bátyámnak adandó kitünő nevelés, az akkor híres pozsonyi lyceumban oskoláztatásuk; utóbb a legidősbiké, Guidoé a selmeczi bányász akadémián. Ármint, a legúribb (azaz: legköltekezőbb) hajlamút, a legkönnyelműbbet, atyám ránczbaszedés végett csakhamar kadétnak betette az akkor a Benczúr nevet viselt gyalogezredbe. Arthur még kisdiák volt; magam vakarcs.

Hogy szüléim Guidó bátyámnál elhagyták a régi csapást, a családi nexusra bizakodó vármegyei életpályát és szaktudományos kiképeztetésre, polgárias kereseten való boldogulás útjára terelték: ez is azt a korlátolt ódon látkörön túl nyiltabb kilátást a világba kereső, újkoribb tágabb eszmekört mutatja, melyben szüléim éltek; de a mi aztán lett belőle, Gida bátyám élетútja, egyszersmind meglepő és tanulságos példa rá, hogy «röpül a nehéz kő, ki tudja hol áll meg; ki tudja hol áll meg, s kit hogyan talál meg?» példa rá, hogy csak az első, az indító elhatározás és lépés a szabad akaraté, az emberé: a továbbit kezébe veszi, magához ragadja s intézi a — végzet.

Volentem fata ducunt, trahunt nolentem.

Gida bátyám elvégezvén a selmeczi bányász-akadémiát, éppen mivel tehetségben és szakképzettségben egyaránt kitünő erő hírét terjesztették el róla Bécsben, illető helyen, jóakaró tanárai; másrészt pedig az éppen akkortájban atyámat fenyegetni kezdő vagyoni válság miatt mielébb önerején való megélhetésre kellett törekednie: belépett az osztrák császári pénzügyministerium bányászati osztálya szolgálatába, melyben aztán hosszú munkás élet után mint osztályvezető tanácsos halt meg. Amaz első lépésből pedig az lett, hogy ma a Görgey nemzetségnek néhány derék ivadéka mostan — osztrák állampolgár — számottevők «idegen nép tárházában». Vigasztaló benne az, hogy derék — *emberek.*

*

Atyám elszegényedése . . .

Az a pokoli combinatio; egy *anya* és egy *barát* — összetalálkozván az áldozatnak, atyámnak, csakis nemes lelkekben teremhető idealismusával — megfejtik teljesen lassú, de biztos elszegényedését. Akármennyit fáradoztak szüleim, akármennyire takarékoskodtak: mihelyt anyám hozománya rájok nézve odaveszett: végzetök prædestinálva volt.

És hozzá csatlakozott az emberi nyomorúságok közül a legrettenetesebb: egy remény nélkül *két esztendőig* tartó kórágy, melyet anyám csak már a koporsóval cserélt fel.

E két esztendő alatt Arthur bátyám elhanyagolta az oskolát, hogy anyját ápolhassa.

Mert ebbe a feladatba ő csakhamar úgy belegyakorolta magát — intelligencziája, a szeretet ösztöne és leleményessége annyira fejlesztették ügyességét, hogy a szánandó tehetetlen beteg a maga kínjában utóbb már senki mástól nem fogadta el a szolgálatot, csak tőle . . .

Arthur ambiczióval teli, kitünő tanuló volt; anyja kórágyánál vette az első leczkét és állta meg az első próbát a hosszútűrésben, az önfegyelmezésben.

És még egyet látok bátyámnak e kritikus kétévbeli magatartásában: az első összeütközést két nagy kötelesség közt. És látom e belső tusakodásnak külső jelei nélkuli elhatározott, nyugodt eligazodást a két versengő kötelesség közti dilemmában.

Vagy hogy talán nem is kötelességeket mérlegelt volna? hanem egyedül fiúi szeretete s a szenvedő iránti szánalom nagylelkű érzete voltak volna az indító okok, melyek minden versenyt föltétlenül kizártak?

Mikor édesanyját eltemette: akkor ment vissza Arthur Késmárkra, folytatni félbenmaradt tanulmányait.

Így találta itt 1832-ben, 14 éves korában, egy esemény, mely ő neki is egyszerre mindvégig kitűzte az élete ösvenyét.

Ezen évben ugyanis a vele egykorú Görgey Gusztáv unokatestvérünk számára egy alapitványi ingyenes helyet szerzett a tullni utászkari iskolában, az egykori kapitányanak ivadékai iránt érdeklődő már említett báró Wieland altábornagy. De Guszti (János nagybátyám idősbik fia) csakis huszár akart lenni, mint az apja, mint nagyapja: így a tullni ingyenhely

rendelkezésre állt a családban és édesanyám kapott rajta, szorult helyzetében.

E helyzetet Arthur ösmerte. Hisz' látta.

Atyánk tudósítván őtet a tullni szabadhely felől, egyszerüen azt kérdezte tőle, akar-e katona lenni?

A felelet rá a következő sajátkezű levél. Gyűjteményemben az első.

«Édes atyám! Olyannyira el voltam munkákkal halmozva, mikor meghagyásodat vettem, és annyira szórakozott, hogy nehéz volt az eszemet egy oly fontos elhatározáshoz összeszedni, mikor ezen egy naptól függ egész életemnek jövendőbeli szerencséje. Ne haragudjál tehát, ha elhatározásom némileg kétértelmű lesz, mert nekem mind a további tanuláshoz, mind a katonai pályához, t. i., ha Tullnba jutok, van kedvem. De mivel pályaválasztásban nem szabad, hogy egy-két esztendőnek kellemessége vezessen, az eszem pedig még gyönge arra, hogy ilyen dologban magamtól helyesen itélhessek: én Móriczhoz fordultam, kinek is segítségével végtére ekképen határozom el magamat: *ha Tullnba találkozik alkalom (ingyenhely, t. i.) akkor katona akarok lenni; ellenkező esetben a philosophiát akarom végezni és azután egyik, avagy másik tudós szakmára határozni el magamat. Mert katonának két okból megyek: először és mindenekelőtt a haza iránti szeretetből, minthogy ennek hasznára lehetni nekem emitt több alkalom látszik kinálkozni, mint más szakokban, másodszor a mathematikai és physicai ismeretek iránti szeretetből. Tehát ez az én szilárd rendíthetetlen elhatározásom.* stb. Szófogadó fiad Görgey Arthur s. k.»* Eredetije németül.

«Nevezetes válasz!» áll e levél szélén, megboldogult atyánk kezétől.

Nevezetesnek találta az apa egy **14** éves ifjútól, **1832**-ben.

* Arthur bátyámnak ezen tudtomra létező legrégibb levele, az atyánkhoz ennek haláláig írt szakadatlan levelezésével együtt, néhai Ármin bátyánk birtokába s ennek halálával — egyéb iromány ok közé keveredve — illetéktelen, de hűségesen gondozó kezekbe került, honnan csak a mult század 80-as éveiben jutottak Sváby Frigyes barátom érdeklődése és fáradozása következtében birtokomba. S ugyanezen viszontagságokon át kerültek birtokomba vissza Arthur bátyámnak zsenge tanuló koromtól fogva hozzám írt levelei is, melyeket a forradalomig gondosan megőriztem, a 48—9-iki zavaros időkben pedig visszahozhatlanul odaveszve lenni hittem.

És azt hiszem, nevezetesnek fogja találni most a nyájas olvasó is.

Nevezetesnek nemcsak a szerény okosság miatt, melylyel a levélíró az egész életére kiható kérdés eldöntésében nem bízik egyedül saját eszéhez és itéletéhez. És nem is csupán azon határozottság miatt másrészt, melylyel, miután nálánál érettebb korú rokonnal megtanácskozott, maga önállóan tökéli el magát. Hanem nevezetesnek fogja találni az olvasó e fiatalkori levelet kivált indokolásánál fogva. Indokai: a tanulásszeretete általában — különösen pedig a mathematikai és természettudományok iránti szeretet, önmagokért. Ezért köti ő a katonai pálya választását azon föltételhez, hogy a tullni utász-iskolába juthasson be, a hol akkor tudtára alaposabban tanították ezeket az exact tudományokat, mint nálunk. De mindenekelőtt *hazaszeretetből* választja Görgey Arthur a katonai pályát, kiokoskodván magában, hogy ezen pálya az, mely neki legtöbb alkalmat igér, hasznára lehetni hazájának (a mit szerényen, minden nagy szavak és hivalkodás nélkül fejez ki). És választja e pályát, a mint egy későbbi leveléből látni fogjuk, atyjának anyagi könnyebbsége kedvéért, az igérkező alapítványi hely Tullnban ingyenes hely lévén — (a mit atyjával szemben gyöngéden elhallgat).

És ez neki, a 14 éves ifjúnak szilárd és változhatatlan elhatározása!

Ezen levél valóban *programm* számba mehet, melynek egyes pontjait érdemes lesz és jelen följegyzések folyamában alkalmunk is lesz, a kivitel stádiumában megfigyelő érdeklődéssel kísérni.

MÁSODIK FEJEZET.

Görgey Arthur nyolcz évi távolléte az atyai háztól. — A család multjából. — Iskolai tanulmányaim. — Miskolcz.

Az édesanya gondját, szeretetét a legjobb apa sem képes pótolni. A természet, a hol nem vét önnön maga ellen, két szülét rendel a gyermek mellé és csak mind a kettőnek egymást kiegészítő gondja alatt fejlődhetik az teljesen és szerencsésen.

Jó atyám elébb mint a vármegye tisztviselője, utóbb mint tevékeny táblabiró, sokat volt Lőcsén a vármegye székhelyén, keveset oda haza Toporczon: minduntalan el-elszoktam tőle. S ha haza jött is: szigora irántam és hirtelen lobbanó haragja nem édesgetett hozzá. Féltem tőle s azon időben nem is tudtam, hogy mennyire szeretem. Csak későbbi években, serdülő koromnak volt a fejleménye azon gyöngéd ragaszkodás a szeretetre méltó öreg úrhoz, mely élete utolsó szakában szorosan szivéhez füzött. *Ellenben kicsiny koromban, mióta eszmélek,* csak Arthur bátyám birta egész ragaszkodásomat.

Ennek ő az anyánk halála meg a tullni tanfolyam közti időben (1829—1832) vetette meg alapját egész életünkre. Mert csak ezen években töltötte Toporczon az iskolai szünidőket és pazarolta elhagyatott kis testvérére egész gondját, tevékeny szeretetét; oktatott engem játszva és vezetett furfangos tréfával. Azontúl, hogy Tullnba távozott hazulról: 9 esztendeig nem járt haza szünidőkre — költséghiány miatt. És mi ily hosszú évekig nem láttuk viszont egymást.

Hogy a Görgey *Gusztinak* conferált alapítványi helyet Görgey *Arthur* élvezhesse: atyámnak a bécsi Hofkriegsrathoz új folyamodványt kellett beadnia és ebben (az előző fejezet-

ben közölt levél után) jólélekkel elmondhatta, hogy nevezett fia «állhatatosan a katonai pálya iránt lelkesedik».

Holott *valójában* Arthur bátyám titkon határozott ellenszenvvel viseltetett iránta!

A tullni intézetbe csak mint egy sorgyalogezred hadapródja lehetett belépni. A nemesség azon korban nem volt hadköteles, de az önként belépő egészséges nemes ifjat az ezredek bármely pillanatban készségesen assentálták s a tovább is az ezred állományában vezetett kadétot az illető tanintézetbe átutalták.

Atyám Arthurt a Prinz Wasa nevet viselt 60. sz. gyalogezredbe lépetvén be hadapródnak — és Bécsből kedvező határozatot kapván, ezt a harmadik fiát Tullnba vitte. — Én pedig megint árván maradtam Toporczon és koronkint lőcsei nagyanyámnál.

Ezen időtájban történt valóságos csoda velem. Atyámnak Toporczról távollete alatt egy vasárnapon áthívtak és átkísértek engem a kastélyba toporczi nagyanyámhoz! először életemben.

Az öreg asszony ott a ház balszárnyának földszinti szobait lakta; a jobbszárnyat, szintén földszint, Ferencz bácsi és felesége Mari néni.

Nagyanyám, egy töpörödött kicsi asszony rövid kerek mantillával hátán és bottal kezében, csókra nyujtotta felém ránczos jobbkezét, azután egyetmast kérdezvén, szúrós szemével sokáig keményen megnézett, azután egy fényes huszast (ilyen három ment egy rhénes forintra) nyomott a kezembe; végre újabb csókra nyujtott kézzel haza küldött a két kerten által, melynek elválasztó léczkerítésében ezen a napon csikordult meg először évtizedek után a kulcs a rozsdás zárban.

Azontúl rendes gyakorlat lett e vasárnapi látogatásokból. De a nekem mindannyiszor kijáró fényes huszasok azután sem lopták meg bizalmamat. Mindég vontatva, ellenszenvvel jártam át kézcsókra. Mielőtt ez a lélektanilag érdekes közeledés történt nagyanyám részéről, ő a róla hallott sok cseléd-beszéd után mint valami mesés alak szerepelt képzeletemben — és mondhatom, mint ellenszenves. Az aggkor általában nem szép és ennek benyomását a gyermekkedélyre csak az együttélés megszokása s a folyvást gondozó szeretet enyhítheti. Az első

években anyám halála után, ha nagy kertünkben játsztam s az öreg asszony a szomszéd kertben az epres ágyások közt járt, felém se nézett, én pedig a vén jegenyék valamelyikének vastag törzse mögé bújva félénk kiváncsisággal leselkedtem rá a görnyeteg alakra. És szintoly ámulattal néztem, valahányszor atyámmal Lőcsére utaztunk, a Béla és Késmárk városok közt az országút szélén sötétlő nagyeőri kastélyra, melyről nekem azt beszélték, hogy ez is nagyanyámé volt. Kerek bástyák Toporczon is voltak, de a nagyeőri ódon várkastélynak rovátkos falai mögül a teteje ki nem látszik s én mindannyiszor magamban azt csodáltam, nagyanyám hogyan is lakhatott meg benne, mikor nincsen teteje!

Szóval, toporczi nagyanyám körül, a ki mindég kastélyokban lakik stb., ő körülte csoportosultak az első talányok, miket az élet nekem megfejtésre feladott s a miket meg nem fejthettem. Azt éreztem, hogy a toporczi két szomszéd udvar közt őrt áll az éber gyűlölet és ennek természetes visszahatása. S e nyomasztó egészségtelen légkörben magamra hagyatva, zárkózott, álmodozó gyermek lettem. Túltengővé vált bennem a képzelőtehetség és bizonyos érzelgési hajlam. S öntudatlanul vonzott mindég a nagy magános hársfa. Ennek tövében szerettem játszani és soha meg nem úntam a távolban kékzománczos ezüst koronájával égbe nyúló Tátrában gyönyörködni.

Hogy meddig tartott az a jövedelmező átjárkálás nagyanyám tiszteletére (még mindég az egyedüli közlekedés a két udvar között), már elfelejtettem. Csak annyit tudok, hogy azt részemről mindég vonakodás, belső küzdelem és végtére hősies elhatározás előzte meg; hogy a homagium megtétele utáni haza szabadulásnak örültem leginkább és hogy egyre határozottabban nyilatkozó benső megszégyenülés érzetével hordtam haza huszasaimat takarékperselyembe.

Következett aztán egy olyan vasárnap, a melyen nem kellett nagyanyám tiszteletére átalmennem . . . Azt mondták, hogy beteg. És egy idő vártatva a kastély udvarából kifelé a koporsója után lépkedtem új fekete ruhában atyám, Feri bácsi és Mari néni után. A többi gyászoló közönségre nem emlékszem. Sokan voltak.

Hogy atyám találkozott-e még anyjával életében, nem tudom. Hogy formaszerint kibékültek volna, nem hallottam.

E szomorú viszonyba engem tüzetesen be nem avatott atyám. Csak alkalmilag belőle kitörő egyes indulatos szavakból sejtettem azt; és képét utóbbi hallomásokból magamban kiegészítettem.

A temetéskor atyám megadta anyjának külsőleg a végső tiszteletet. Könnyezni ekkor nem láttam. De mikor a temetőből haza jöttünk, én megrendülve néztem atyámat, a mint a pamlagra vetette magát, zsebkendőjével arczát eltakarta és hosszú ideig tartó rángó zokogásba tört ki.

Anyjában ekkor egész megrontott életét siratta . . .

Anyja halálával jobbra fordult-e atyám *anyagi* helyzete? E kérdést természetesen akkor nem tettem fel magamnak. Most fölvetvén: rá a később tapasztaltakból csak *nemmel* felelhetek.

Nagyanyám csupán szüléitől öröklött ősi földbirtokából nem zárhatta ki atyámat. Így halálával a Lipnik és Haligócz helységek határaiban fekvő Doleviczényi-féle nem is jelentékeny jószágrészeiből egy-egy harmadrészt örökölt atyám is.

Ha a fösvény öreg asszony még első özvegysége idejében nagyatyámnak toporczi, görgői, alsó- és felsőrépási birtokain vitt gazdálkodásából tőkét talált gyűjteni magának; vagy ha a második férje Horváth Imre utáni özvegyi jogának megváltása fejében az örökösöktől (sok vagy kevés) készpénzt kapott és hozott magával Nagy-Eőrről Toporczra és mind ezt kedvencz legifjabb fiának ajándékozta már életében: ezt jogilag és gyakorlatilag meg nem támadhatta senki s a megajándékozottnak is, ha elfogulatlanul akarunk itélni, bizonyos fokig *egyoldalú méltányossági* igénye volt hozzá. Mikor anyja, Görgey-féle özvegyi jogának a másodszori férjhezmenés által —, a Horváth Imre utáni özvegyi jogának pedig önkéntes egyezkedéssel végleg történt megszünte után visszaköltözött Toporczra, ezen Ferencz fiának most már föltétlenül tulajdon házába: akkor ez és fiatal felesége őtet nemcsak készségesen befogadták, hosszu évek során mindennel ellátták, tisztelték és ápolták, hanem, mi több, semmi más akaratot maga mellett nem tűrő uralkodó természetével szemben feláldozták saját házukban szabad mozoghatásukat, kényelmöket, önállóságukat . . .

Nagyanyám halála után Feri bácsi hitele megerősödött a vármegyében.

Ellenben atyám hitelezői, a kik előbb türtőztették magokat azon reményben, hogy a nagy gazdagság és fösvénység hírében álló öreg asszony végre is halála előtt magába száll és kibékülvén atyámmal, ennek igazságos örökösödése által activumai anyja halálával gyarapodni fognak, most ezen számításukban megcsalódva, mozgolódni kezdtek. Atyám zárgondnokság alá került.

Szerencsére ekkor három idősb fia oskoláztatása már be volt fejezve és mind a hárman Bécsben már a magok kenyerén, szerény fizetéses állásokban lévén, további eltartásuk gondját atyám elvethette. Kettő közülök: Gida, miniszteri fogalmazó, és Arthur, gárdista a magyar nemesi testőrseregben hadnagyi ranggal és fizetéssel, tovább el sem fogadták volna a havipénzt atyánktól. A könnyűvérű harmadik, Ármin, (szintén magyar gárdista, mint az öcsese Arthúr) már ekkor teli volt adósságokkal, de elhallgatta azokat, mert már ekkor bámulatos igyekezettel és kitartással számított a most-most beköszöntő nagy nyereményre, a miből magát rangirozni fogja . . . a Bécsben megrakható valamennyi u. n. kis-lotteriák valamelyikéből !

Hátra voltam én, még csak «donatista» a lőcsei evangélikus gymnasium legalsó kétéves osztálya első évében, minek az akkori tanrendszerben «Donatus» volt a neve, a hasonnevű vezető tankönyv után. Mely osztály — alsóbb nálánál nem lévén, a mai elemi iskolának felelt meg; egyebek közt azon különbséggel, hogy már a Donatusban a latin nyelvet kezdték tanítani mint tanítás nyelvét az egész oskoláztatáson végig.

Taníttatásom terhét atyám bizonyosan súlyosan érezte. Hogy súlyán némileg könnyítsen, mindjárt az első év leteltével kivett a lőcsei protestáns donatusból, Sablik tanítóm alól és a következő négy esztendőben a Toporczhoz hegyen át háromnegyed órányira, ellenben a kistoporczi csárdának kerülve az országúton egy órányira fekvő Podolin városban a piaristák katholikus gymnasiumába járatott, a hol is a négy «grammatikát» végeztem.

A közelség és olcsóság volt atyámnál a vezető szempont ez elhatározásban. Protestáns oskoláinkat a szülék által fize-

tendő nem csekély tandíjakból tartjuk fon: ellenben a katholikus oskolákban csaknem ingyenes volt a tanítás.

Míg katholikus gyermeket protestáns intézetbe járatni, a kitérítéstől való félelemből, keményen tiltva volt: addig ugyanennek a kitérítésnek reményében a katholikus oskolák szívesen fogadták be a protestáns fiúkat.

Ugyanezen okból atyám elhatározása erős roszaló kritikát keltett megyeszerte a rokonság és hitsorsosok részéről. Azzal gyanusították, hogy vagyoni szorultságában az jár az eszében, hogy a protestáns Görgey családnak katholikus proselita eseteit egygyel szaporítja . . . A katholizálás azon korban nem mindég meggyőződésből történt, hanem modus merendi is volt hazánkban.

Mielőtt Arthur bátyámra, ott a hol elhagytam, visszatérnék, hadd folytassam a magam oskolai évei elbeszélését a miskolczi református főiskoláig, a hol vele kilencz évi elszakadás és majdnem elidegenedés után újra összetalálkoztam — és megismerkedtem. És hadd mondjam el ugyane fonálon azt az örvendetes lassankénti jobbrafordulást is atyámnak rokonsági viszonylataiban, mely ezalatt kifejlődött.

A podolini négy esztendő nem volt örömek és humor nélkül s én azokra, valamint későbbi oskolás éveimre is örömmel gondolok vissza.

Azon időben a tanuló fejét nem terhelték meg a sok hasznos és sok kétes hasznú tudnivalóval. A tanítási idő sohasem volt több mint két óra délelőtt 8-tól 10-ig; és ugyanannyi délután 2 órától 4-ig. A tannyelv kivétel nélkül — a magyar nyelv köteles tárgyában is — a latin s az egész tanterv főczélja: a vallástanon kívül az, hogy mire az oskolákból kikerül az ifjú, tudjon mentül folyékonyabban latinul beszélni és fogalmazni, mellékesen pedig a római classikusokon kívul a természettudományokból, földrajz, történelem, szám- és mértanból stb. mentül kevesebbet. Hogy gyors és biztos számoló és neki oly becsületes cursiv kézirása legyen, melyet az ember kínlódás nélkül kibetüzhessen: arra nem néztek a hazai oskolákban.

A vasárnapon kivül minden héten még a csütörtök is egészen, a keddnek és szombatnak pedig egész délutánja szabad volt; de igen sokszor kedden délelőtt sem tartottak osko-

lát; ezt a rendkivüli istenáldást azonban csak hétfőn d. u. 4 órakor oskola végével tudatta a tisztelendő professor úr a buzgón kifelé tóduló tudományszomjas ifjú nemzedékkel ennek rettentő gaudiumára.

Hetenkint rendesen 16, de gyakran csak 14 tanóra.

Ilyen tanterv és időbeosztás mellett nekem minden vasárnapot és csütörtököt otthon lehetett töltenem Toporczon. Minden szerdán és szombaton tehát, télen nyáron egyaránt, délután 4 órakor már ott várt lakásom előtt atyámnak egy férfi cselédje, télen egylovas szánkóval, tavaszszal és őszszel gyalog, eső és sár idején nyerges szürke szamarammal, utolsó évben már kis lóval. Felültem vagy botot fogtam s a hegyen át gyalog is jó félóra alatt odahaza voltam. Hétfőn aztán meg pénteken ugyanezen módon 7 órakkor reggel hazulról indulván, 8 órára mindig pontosan megint az oskolában voltam. A pontosságot, azt megtanultam atyám oldalánál.

E vándor tanulókorom élményeiből felemlítek egypárt.

Egyizben szamárháton egy rusznyák paraszttal találkoztam szemközt esőben nyár elején: «Ahun ni! itt már a karácson!» élczelt az atyafi a hallgatók röhögése közt. Máskor másik ily hevenyészett rímmel tisztelt meg csacsimon: «Jaki kon, taki pon» (A milyen a paripa olyan az úr rajta), önérzetem nagy sértségére. Más alkalommal a correpetitoromat és egy hosszú lengyel diákot meghíván vasárnapra hozzánk: az én szelid szürke csacsimon kívül a rossz erkölcsű feketét is küldte értünk. Mentoromnak még az enyémnél is fejlettebb önérzete nem engedte, hogy őt Podolin város főutczáján végig szamárháton lássák. Csak a városszéli csűrökön túl ült fel. A hegy tetejéig csak eljutottunk békességgel valahogy, de a mint a két állat a hegy tetejéről megpillantotta kedves otthonát Toporczot, neki iramodtak, a rossz erkölcsű fekete leszegte a fejét s a hosszú fekete kabátos lengyel legény előre keresztül bukván rajta, az őt átugrotta s azontúl sohsem látták többé egymást: a fekete lovag nagyon neki keseredve eleblábolt vissza Podolinba, az utánunk ballagó cseléd vele találkozván, nem birta megfordítani: a négylábú gonosztevő előre vágtatott hírmondónak.

Különben magam is podolini tanuló éveimben, 9—12 éves koromban, szamárháton nem mindennapi alak lehettem a nagy

Napoleon elleni nemesi insurrektióból való dolmányomban (kifordított kék posztó világosabb kék selyem sujtásra) sarkantyús csizmában. Atyám ugyanis, a mikor Podolinban kezdtem «jól tanulni», jutalmul és serkentőül, az ő lomtárból előszedett egykori insurgens kapitányi dolmányát és mentéjét igazíttatta testemre — második capitulatiónak; csizmán pedig mind atyám mind magam gombos sarkantyút viseltünk kettős okból: védőül a nadrágszár aljának hátul letaposása ellen, és — a nemesi rend jelvénye gyanánt. Atyánnak ugyanis minden liberálisabb gondolkozása mellett meg volt az a bogara, hogy a nemesembert, ámbár semmiféle tisztességes munkásságot ne szégyeljen — megkülönböztesse külsőleg is magyar szabású ruha és sarkantyú; mikor nem lovon jár, akkor gombos.

Említett öltözetemhez, melyet nem egy oskolatársam megirigyelt, rosszul illett gyermekkori szentimentális természetem. A mit szörnyű «anyás» alatt értünk, az voltam anyátlan létemre, vagy talán éppen ezért. A mi a kényeztető édesanya helyet elfoglalta, a mihez minden hálával tapadt érzelgős lelkem, az apai ház, kert és udvar volt, mindennel a mi benne élt, ember és állat. Daczára annak, hogy minden héten kétszer, gyakran háromszor is haza jártam: mégis négy éven keresztül minden hétfőn és pénteken, némely szerdán is, reggel keservesen sírva vettem búcsút az apai háztól; tartott pedig a rívás mindeg a hegy tetejéig, nem oskolakerülésből, hanem honvágyból. Mikor aztán a hegy tetejére értem, a hol Toporcz szem elől eltünik, Podolin föltetszik: könnyeim eláálltak s én azontúl csak a megtanult leczkére gondoltam. És mikor legközelebbi szerdán vagy szombaton oskola után ismét haza indulhattam s ugyanazon hegy tetejéről ujra megpillantottam kedves falumat két tornyával, két kastélyával, vén hársfái lombos tömegével, sugár jegenyéivel: az az öröm — az leírhatatlan!

Említém, hogy a podolini piaristaatyák gyakracskán mindjárt a hét elejét «vakatión» kezdték, az *egész* keddet szünnapnak szentelvén. Ilyenkor én ezt csak hétfőn délután 4 órakor tanóra végével tudván meg, aznap nem jött senki értem.

Egy ilyen szabad keddet is megint Podolinban kellett volna töltenem, borzasztó gondolat! Ekkor a 3-ik grammatikát, egész tanuló pályámnak negyedik évét jártam; 10 éves valék. Tél volt, 1835. évi deczemberben; a táj mélyen behavazva;

délután $4^1/_2$ óra tájban már gyertyagyujtó sötét este. Csak a hólepel kisugárzása világította be gyöngén a vert csapást, az ösvényt. Minden télen megtörtént egypárszor a vidéken, hogy embert megfagyva, vagy éppen csak egy pár parasztcsizmát és benne szerencsétlen gazdájának csizmaszáron fölül keresztülrágott alsó lábszárát találták meg reggelre, a többi testet farkasok elvitték félrehelyre lakomának. Mindezen esetek elbeszélése hideg borzadályt keltettek, mély benyomást hagytak lelkemben. Ekkor is ezeket forgattam elmémben: de erősebb volt bennem a honvágy: csöndes volt az idő és én szállásgazdáméknak mitsem szólva, leczkekönyveimet szíjban hónom alá csapván, megszöktem Toporczra. — Mire félóra mulva az útba eső hegynek tetejére értem, oly sötét lett, hogy a kanyargó keskeny szánútat csak nehezen bírtam folyton követni. Reméltem a hegytetejéről már a toporczi tornyokat, hársfákat, házak gyertyavilágát megpillanthatni: hasztalan! Az apróbb völgyredőket is, melyeket mind ösmertem és melyek a tájnak configuratiót, az utasnak irányt adnak, lapossá egyengette volt a nivelláló hó, vagy éppen teljesen elváltoztatták a hófuvások. Újból havazás is kezdett. A sebes menéstől, de a félsztől is egy csuronvizzé izzadtam, így haladtam gyorsan a talpam alatt lágyan recsegő hóban; így értem végre egy újabb félóra mulva az egyszerű fakereszthez, mely falunk végétől vagy 200 lépésre, a podolini gyalogúton az 1831. évi nagy cholera áldozatainak külön temetőjét jelezte. Cselédbabonával béllelt szívemben viaskodott a rémület az örömmel, a szerencsésen eltalált útirány s a közel czél felett. Mindkettő előrehajtott. De szaladás közben meg nem állhattam, hogy az elhagyott temetőhelyre egyszer hátra ne pillantsak: hát ott világolt nem nagy távolban mögöttem egy lángoló szempár, magam pedig azonmódon végig hengeredtem a hajláson! De talpra kelni s a falú szélső kerti kerítésén átvetődni rövid perczek műve volt. Könyveim, a nagy dorong, melyet még Podolin legszélső kertkerítéséből bátorságom támogatására fegyvernek kiszakítottam, s a vélt vagy való farkas mind elmaradtak mögöttem a hóban; magam pedig a falun végig lépteimet lassítván és felhevültségemből csillapodni iparkodván, diadalmasan benyitottam atyám szobájába.

Az öreg úr elébb nagyot nézett, aztán komolyan kérdőre

vont, végre szigorún megfedett, engedelem és kísérő nélkül hazaszökésemért. Mindjárt tőből átöltöztetett és folyton szigorún rámnézvén, elmondta az ily meggondolatlanságból eredhető mindenféle következményeket. De feltünt nekem, hogy — a mire útközben mint bizonyosra el valék készülve — sem meg nem fenyített, de még csak haragra sem lobbant, egészen szokása ellenére. Sőt vacsora közben elmondatta magának kalandom minden egyes részletét és miután homlokomat egy párszor megtapogatta, nem izzadt-e még: lámpást gyujtatott és még azon este (vagy két órával megjövetelem után) elküldött az inassal, elszórt könyveimet megkeresni. Kedves kutyám Bajusz velünk baktatott. Meghoztuk a könyveket és a podolini karót. Ez utóbbit, mikor szerdán oskolába visszamentem, magunkkal kellett vinni és visszadugni oda, a honnan kimozdítottam. Jövőre pedig megmondta atyám, hogy ha még egyszer kísérő nélkül haza merek szabadulni: az lesz a büntetésem, hogy egy egész hónapig nem lesz szabad hazajönnöm.

Midőn 1837-ben Eperjesre kerültem: atyám előre ott járt beajánlani a tanároknak, számomra lak- és «kosthelyet» fogadni. Oskolaév kezdetére aztán egymagamat indított el oda egy hűséges parasztja szekerén, ennek kassát körüldugdosván mindenféle élelmiszerekkel.

Vannak emlékezések, saját belső életünkre vonatkozók is, melyekre visszagondolni kellemetlen, valamint az oly helyeknek még a táját is kerüljük, hol nagy szerencsétlenség ért, vagy sorsunkkal meghasonlottunk. Az idő enyhítni szokta ezt: de nekem még ma is kellemetlen a visszaemlékezés azon saját érzésemre, melylyel Toporcztól, atyámtól, cselédeinktől, állatjainktól búcsut vettem, hogy mindössze is *kétnapi járó földre* távozzak oskolába, a honnan ezentúl csak a karácsonyi és húsvéti ünnepekre volt kilátás *talán* haza kerülni.

Eperjesre érvén, szekeresem átadott a kosztos asszonyomnak; aztán lovait megetette, kipihentette; aztán korán reggel visszaindult. Én ekkor nyakába borultam a szurtos parasztnak, mintha atyámat, mindenemet most veszteném el benne . . . Valóban szívreható lehetett a búcsuzásom ez egyszerű embernek, és sokat ujságolhatott otthon atyámnak felőle, mert egyszer csak levele jött, melyben atyám ekkép kezdi: «Pista! jegyezd meg magadnak — ha még egyszer hiret veszem, hogy

te mindegyre csak bőgsz: akkor biztosítlak, hogy sohasem hozlak többe vácátiókra haza. Maradhatsz és bőghetsz Eperjesen! — Atyád s. k.»

Csak mikor utóbb 1839-ben Miskolczra (szintén könnyezve) indultam, ahonnan még csak nagy ünnepélyekre sem lehetett haza szaladozni: épültem ki lassan ama beteges honvágyból. De teljes életemben megmaradt az a sajátságom, hogy a mely embert, helyet vagy állatot megszoktam, megszerettem: az attól való válás oly mélységes fájdalommal tölt el, melyen csak nagy nehezen és lassan birok erőt venni. Különben mikor 1839. évi őszszel Miskolczra a református lyceumba (az atyai háztól mérhetetlen messzeségbe bár) vitt atyám: akkor éppen legforróbb vágyam teljesült ezáltal: oly vidéket látni, hol magyar a paraszt is; magyarul beszélő nép közt élni, az oskolában magyar nyelven hallgatni előadást és teljesen magamévá tenni azt a nyelvet, melyet anyanyelvemnek ismertem; de mély szégyenérzettel tudtam azt is, hogy csak tökéletlenül birom magamat rajta kifejezni, sokkal könnyebben németül . . . Szégyelve éreztem, hogy nem birom teljesen a magyar nyelvet! sokkal folyékonyabban tudtam magamat németül kifejezni . . . Végre egy napon öntudatára eszméltem, hogy a magyar beszéddel is csak úgy vagyok, mint mikor latinra fordíttattak velem németből. Hogy németül gondolkozom. Számolni csak németül tanítottak. Homályos emlékezéssel voltam és vagyok ma is felőle, hogy mikor még igen kis gyermek lehettem, egy este a toporczi kis szobában kinevettek a cselédek, mert egy új szobalányunknak azt mondtam magyarul: «Vesd meg az ágyat» és nem értette meg, mert csupa német volt. A mennyi magyar nyelvtudást most Miskolczra magammal hoztam, korán elhalt anyámnak és a Tokaj-Hegyaljáról a felföldi gyermekek mellé hordani szokott első peszráimnak, utóbb világos ösztönömnek és magánigyekezetemnek köszönhettem. Lőcsei tanárom bizonyosan egy szót sem tudott magyarul. Podolinban az obligat magyar nyelv tanára néhányat s azt is rosszúl. Ez vizsgálatok alkalmára magyar mondókát magoltatott be velem, melynek csak e kezdő szava maradt meg emlékezetemben: «Halodi, halodi . . .» Én nagy örömmel vittem haza a lapot Toporczra és atyám elébe tevén, azt kérdeztem tőle: mit jelent az első két szó? Atyám egy sajátságos arczfintorral elébb ellökte a papirost magától,

egyet föl alá járt a szobában, azután lediktálta nekem (mert írni tudtam magyarul), azaz: lefordította tótmagyarból jó magyarra, így: «Hallod-e, hallod-e?» stb. Mikor tanáromnak másnap felmondtam s ő megtalálta atyám transsumptumát: ő elpirulva, ennyit mondott: «Szamár vagysz!» Kétségkívül azt akarta kifejezni, a mit atyám csak gondolt felőle.

Eperjesen az ágostai evang. gymnasiumban is az öreg Kraisel, syntaxis tanára, német schöngeist, magyarul alig tudott pár szót. Latin volt a tannyelv, német a társalgási, csakúgy mint addig Lőcsén és Podolinban. Eperjesről atyámmal már többnyire latinul leveleztem, ritkábban magyarul. Atyám magyar levelei így kezdődtek: «Szerelmes fiam», a mi nekem akkor különösnek tetszett.

Atyám azon igen gyér szepességi öreg urak egyike volt, a kik a magyar nyelvet akkori fejlődési fokán kifogástalanul beszélték. Csokonayt, Berzsenyit, a Kisfaludyakat birta, élvezte, szerette. «Ülj mellém a kandallóhoz, fel van szítva melege . . .» elmondatta velem. Elébb azonban, azt akarta atyám, tanuljam meg a latin nyelvet jól, ott a hol alaposan és szigoruan tanítják, a magyarra majd rákerül a sor Miskolczon.

A vármegye gyűlésein Szepesben és Sárosban akkor csak latinul beszéltek az urak. De a szepesi alispán Jónyi Vincze jamniki vendégszerető házánál, a hová három szép leány kedvéért a mult század negyvenes éveiben Sáros vármegye nemes ifjusága csak úgy rajzott, gyakran hallottam belső megbotránkozással kedélyes kedvteléssel chorusban énekelni naiv — tót népdalokat — előkelő társaságban!

Ilyen volt az 1830/40-es években a magyar nyelv állapota arra mifelénk az oskolában, a társadalomban.

Hajdanában más világ volt itt is. Bizonyság rá a Görgeynemzetségnek a budapesti Nemzeti-Múzeumnak Széchenyi-könyvtárában örökletétemény gyanánt őrzött régi levéltára. Egy 1682. évi eredeti okiratban Lőcse városa tanácsa kifogástalan magyar nyelven állítja ki az elismerő bizonyítványt, hogy Görgey János mint Thököly alatt Szepesség erődített helyeinek katonai parancsnoka «hajdúit, gyalogit, tiszteit disciplinában tartotta, a polgárokat szabadságukban, szokásaikban, privilegiumaikban nem háborgatta, becsületökben nem sértette . . .» stb. II. Rákóczi Ferencz idejéből való számtalan eredeti levél ugyanott bizo-

nyitja, hogy a családi élet nyelve a Szepességen a magyar volt. Egyik ilyen érdekes levelet ugyanezen Görgey János felesége született Janoky Anna Mária írja Toporczról 1708 junius 21-én a Brünn melletti Spielbergen fiával együtt várfogságot szenvedő urának és még a kulczímet is magyarul írja így: «Nemzetes vitézlő Toporczi Görgey János úrnak kedves édes urammak ökegyelmének, Brúnában raboskodó»* ..... Azután jött a reactio minden téren ... A magyar élet hanyatlása a Szepességen II. József császár alatt érte el tetőpontját. Ma (tanú rá az 1909 augusztus havában Iglón megtartott úgynevezett «Szepesiek Congresszusa») a Szepesség mívelt tanult néposztályai kivétel nélkül a magyar nyelvet ép úgy cultiválják, mint a németet.

Említettem, hogy a nagyanyám halála után valamint atyám vagyoni helyzete rosszabbra, úgy rokonsági és szomszédsági viszonya jobbra fordult.

Ez utóbbi pedig Mari néni műve volt, Ferencz nagybátyám feleségeé.

Ránézve is szabadulást jelentett az öreg asszony halála. Csak most vált megint azzá, a mi napának Nagy-Eőrről Toporczra visszaköltözése előtt volt: *az asszony*, férje házában. A szabad lélegzetet elfojtó lidércznyomás oszlott a lelkéről és most szabadon követvén szíve ösztönét, hozzáfogott, a mit régen föltehetett magában: a két még élő testvér kibékítéséhez. S oly jól sikerült ez, asszonyi tapintatának, hogy atyám és Feri bácsi azután már csupán a sakktáblánál zörrentek össze, csaknem minden este ... «Te olyan ravaszul játszol!» hányta szemére atyámnak Feri bácsi ...

Atyámat, a mélyen sértett felet, azzal engesztelte meg, hogy legelőször is az én fejérnemű és ruhafélémet vette gondozása alá és így tovább. Férjét pedig lassankint rávette, hogy oskolai bizonyítványaim, további iskoláztatásom, jövendő pályaválasztásom iránt érdeklődjék.

Hatalmas szövetségese akadt Mari néninek ez actiójában az ez időtájban a selmeczi bányászakadémia elvégeztével több hétre haza érkező Guidó bátyámban, annak férfit asszonyt egyképen meghodító szeretetreméltó egyéniségében. Ez már pajkos kis fiú korában öntudatlanul belefészkelte volt magát az akkor

* Századok, 1904. évfolyam.

fiatal asszony szívébe, a ki — maga gyermektelen lévén, — meleg szívből pillantott lopva a kerítésen át, a nagykertünkben hemzsegő gyermekcsoportra és ilyenkor nem egyszer az ez érdeklődést észrevevő legnagyobbiknak, Gidának vissza leselkedő hamis szemével találkozott tekintete. Most a mívelt kellemes fiatal férfiút Feri bácsi is kénytelen volt megszeretni. A régi rettenetes bántalmak sötét emlékét, az anyánk ellen elkövetetteket is, melyekben Feri bácsi is bűnös volt nagy részben — a kedvemért — elnyomták magokban atyám és Gida bátyám. Ez utóbbi azután nemsokára búcsút vett az apai háztól, Toporcztól. Sorsa Bécsbe vitte és azután ott ragadt egész életére. De az egész életre tartós volt az az őszinte önzetlen barátság, mely a toporczi utolsó napokban közte és Mari nénénk között fűződött.

Mikor Gida bátyám távozása után azon kérdés eldöntésére került a sor, hogy én az Eperjesen végzett syntaxis után melyik oskolában folytassam a tanulást: akkor már hárman tanácskoztak róla, atyám, Mari néni és Feri bácsi, és elhatározták, hogy a magyar nyelv tökéletes elsajátítása végett Miskolczra menjek a reformátusok *collegiumába*. A költséghez, azt hiszem, már akkor Feri bácsi hozzájárult.

Miskolczon, de már útközben is Aba-Ujvár és Borsod megyéken keresztül, mélyen érdekelt minden, a mit sovár szemmel láttam, a nép viselete, a fiatal férfiak daliás alakja, de nyelve, beszédje legkivált.

Feltűnt a különbség a parasztemberek magatartásában a szepességi néphez képest. Már gyermek koromban odahaza (Toporcz éjszak felé az utolsó németajkú falú; azentul a lengyel határig a magurai járást rusznyák népség lakja) megfigyeltem a külömbséget toporczi jobbágyaink s a rusznyákok magaviseletében az urakkal szemben. A szepesi rusznyák csak úgy mint a lengyel paraszt e szóval köszönti az urat: «padam do nog» (lábához borulok) és hozzá térdet hajtva, nem is kezét, hanem köntöse alsó szegélyét csókolja. Legalább gyermekkoromban így volt. Már a toporczi német jobbagy, jóllehet ő is mélyre levett kalappal köszöntött minden úri ruhás viselőt: de nyársegyenesen állott meg előtte a kalappal kezében. Hogy kalaplevéve beszél földesurával a paraszt, azt rendénvalónak találtam elmémben. Sőt nagy kereskedésnek ete-

tem atyámnak azt az egyéni szokását, hogy, ha esőben talált beszélni paraszttal szabad ég alatt, olyankor föltétette vele kalapját, a mit többi uraink részéről nem tapasztaltam, hogy magokkal szemben megengedtek volna. Divott ez a szepességi német pórnép köszönési modora déli irányban Aba-Ujvár megye tót lakosságán végig egészen a tömeges magyar nyelvhatárig. Itt azután csodálkozva, de belső helyesléssel tapasztaltam, mikép a gubás vagy szűrös parasztlegények, szálas délczeg alakok «Adjon Isten, fogadj Isten» szóval kemény nyakkal csak úgy megérinték úr előtt a kalapot. Éreztem, hogy ez a magatartás, ez a mozdulat az emberi méltóság s a magyar önérzet kifejezése, és ez nekem szörnyen tetszett. Közte meg a magurai rusznyák vagy lengyel bocskoros paraszt szolgai alázkodása közt átmenet volt a toporczi németajkú jobbágy köszöntése.

A borsodi népviselet, magas szárú, hegyes orrú sarkantyús csizma, korczos bő gatyaszár és lobogós ingujj, a kissé fél válra vetett fekete guba vagy szironyos szűr, ennek monumentális őskori szabása, árvalányhaj a pörge kalapon, mind ez sajátságos módon imponált nekem. Ma is összhangzatos szépnek tartom a maga stilszerű eredeti egyszerűségében.

Miskolczon akkoriban minden héten legalább kétszer kellett kártűznek lenni; rendesen éjjel s a terjedelmes széleken, az Avas körül, a hol én laktam, a Szentannán vagy a Tetemvár körül a szentpéteri úton. Ilyenkor, ha félreverték a harangokat, az első időben mindig kiszöktem az ágyból, hamar rám kaptam a ruhám és el, ki a vörös fény irányában a helyszínére, a honnan sokszor hajnalhasadtáig haza sem kerültem. Láttam és nem győztem csodálni, hogyan oltották ezek a parasztlegények! Úgy a mint nappal jár és éjjel hál, bő ingben, gatyában s a bozótos gubában, beleugrott az ember a sokaság által csebrekkel, dézsákkal teli merített, néha távolabbról ide szállított szüreti nagy taposó-kádakba ; alámerült benne s úgy rohant be az égő házba mindenik és hordta ki a bölcsőt gyermekestül, dunyhákat, párnákat, tulipántos ládákat — a szegénységnek kincseit. Mások ugyanily rövid előkészület után magasra emelt hosszú csáti botjaikkal verték szét és agyon a tüzet, persze sokszor házastul, vályogostul. A vizes csebrekkel a többi nép, sőt magok a megérkező «fecskendők» is, elsősor-

ban nem az égő épületet, hanem a lángok közt viaskodó gubás legényeket locsolták körül. A tűz fészkét környező alacsony házikókat ezek a (szervezetlen) önkéntes tűzoltók bámulatos sebességgel összedúlták, minden gyulékony anyagot körül eltávolítottak és legtöbbnyire sikerült e rendszer által elszigetelni a tűz fészkét . . .

E kártüzek látványa az igazi hősiesség dicskörével környezte szememben ezen eredeti fajnép gyönyörű példányait . . . s elhalaványultak képzeletemben az olvasott német rém- és lovagregények pánczélos hősei, elannyira, hogy hangzatos neveiket is mind elfelejtettem. Úgy fellelkesültem a magyarságért, hogy szerettem volna minden szép paraszttal parolázni, s alkalmilag meg is tevém. Az nem jutott eszembe, hogy a kártüzek nagyrészt gonosz gyujtogatásból eredvén, kellett az általam dicsőített nép között számos vad erkölcsű, bosszuálló gazembernek is teremni.

Más alkalommal lóvásár volt Miskolczon a szentpéteri külvároson kívül. Több oskolatársammal kimentünk. Gyönyörrel néztem a terjedelmes deszkakerítésbe terelt ménest. Egy-egy szép negyedfű csikót vettek az urak szemügyre, mely szökdelve egyre elvegyült a többi ló között. Egyszer azután röpülni látok egy nagy kötélgyűrűt; rá egy sebes rántás — s a csikó nagyot ágaskodik, kettőt-hármat horkan, szökken, hogy a ménes nekivadulva, tova mind a kör szélére robog, két-három gatyásember pedig az árkány kötelébe ragadva lerándul lábáról, de a kötelet el nem eresztvén hurczoltatja magát jó darabig a gyepen, míg a hurok magától szorul össze s megfojtja a szegény állatot. Most ez dobban le a gyepre. Hamar ketten-hárman a hurokhoz; éppen csak annyi levegőt eregetvén rajta, hogy a szegény párát végkép agyon ne fulaszszák. Mások éppen kellő számmal a ló farának esve, lábait fogják le s beklyót a csülkére . . . Egy a készen tartott csikósnyerget, melynek rézkereszt a kápája, illeszti az élettelen ló hátára. Bámulatos ügyes gyorsasággal íme a ló már föl is van nyergelve és zabolázva! s a zablaszárát már kezében tartja szetterpedt lábszárakkal, a nyereg főálló, tagbaszakadt csikóslegény feltürt «borjuszájú» ingújjakkal, domború izmos karokkal, a ki teli kulacscsal, tarisznyával, szűrrel a nyakáról, készen lesi a pillanatot, a mikor a tetszhalott állat megint levegőt eregetvén felhorkan s oldottan csülökre ugrik . . . No hamar meg

egy rándítás az ennek derekához szoruló heveder szíjján, még egy lyukkal fölebb és «Mehet!» kiáltották volna, ha akkor e vasuti műszót már ösmerték volna. Az «Ereszd meg!» vezényszóra most szétugranak. Óvatosabban csak a hurkot kezelők távolodnak, miután azt elébb «visszázták». Most elébb apránkint lazítnak rajta, aztán végkép megeresztik s egy ügyes rántással az árkányt eltávolítják. Pár pillanat alatt a ló nagyot lélegzik, nagyot horkan, felugrik s vadul szétpillantván — az időközben kétfelé terelt ménes közti tágas utczán s a tágra nyitott kerítésen át eszeveszetten tovavágtat — neki a világnak! hátán a csikóssal, a kit maga emelt a nyeregbe. Utána néztünk mi is, a míg csak el nem tünt a távol ködében. No ezt az embert sohse látjuk többet Miskolczon! Dehogy nem! Megkerül az bizton néhány nap mulva, mely alatt nyeregben étkezett és oltogatta szomját. Visszajön az induló helyére, még pedig *lépést*, az éh, szomj és sarkantyútól elcsigázott, megtört, megszelidült, engedelmes szilaj csikó *hátán*.

Hát a *dinnyevásár!* olyat elébb sohasem láttam. Ennyi rengeteg és akkora példányokat képzeletem legmerészebb röpte sem tartott lehetőknek. Legjobban a görög dinnyéket bámultam meg. Ki is választottam pár garas árán a lehető legnagyobbat ezer közül s ugyancsak röpültem vele, mint orzott gedével a saskeselyű (nyakravalót magam sem viseltem), nem ám haza, a hol bizonyosan megosztozni kellett volna, hanem ki a szabadba, fel az Avas tetejére, mert már akkor is szerettem a kimagasló pontokat. De itt a repülésből kapaszkodó mászás lett. Olyan súlyos volt a dinnye, hogy a két karom majd letörött alatta s a számos gyalogcsapás, melyek az avasi temetőn keresztül a hegy tetejére fölvezettek és melyek közül volt eszem a legrövidebbet kiszemelni, mind oly meredekek voltak, hogy mikor zsákmányommal már épen a szőllős hegygerincz felső szélébe akarnék fogózni, elsiklott a lábam, magam hasra s az óriási dinnye alulam a közel bokornak esett, rajta perczre fönnakadt, de mielőtt utána kaphatnék, tovább gurult és ruganyos szökésekben lefelé vette útját, én meg szótlan bámultam utána, a mint széjjelpattant száz darabra, melyek szép piros színre válva, egyenkint tüskön-bokron keresztül vígan tovább ugráltak le a temetőig, melynek fejfái közt végre elpihentek ők is.

És meg a szüret! az első szüret, melyben magam részes voltam, takaros szedő lányok, incselkedő legények, komoly arczczal egyre tréfálkozó puttonosok és taposók, hangos magyar dalok, szabad tűznél bográcsban főtt gulyás-húsok és sorban kézről-kézre egyre hangosabban kotyogó kulacsok között. S mind e nép *magyarúl* beszél! s oly szépen és elmésen, hogy — a felét sem értettem. Szőlővel pedig, a legszebb fürtökkel, a mennyi csak belém fért, jóllakhattam Csorba Sándor oskolai curator uram szüretjén, kinek jól tartott vendége valék házi gazdámmal és családjával együtt.

Oskolai évem Miskolczon rendesen és hasznosan folyt. Tanulmányaimnak s kivált a magyar nyelv teljes elsajátításának éltem. Tanulótársaim, kivált négy Dobozy fiú, és szintúgy tanáraim, kivált az igazgató Korponay, jól szívelhettek. Az avasi malmot a Szinván bérlő molnármester Sesztina uramnál lakván, megismerkedtem a nép észjárásával, élczeivel és szokásaival is; és megtanultam a jókora tányér forralt tejből álló reggelit is színvörösre paprikázni.

Egyszer aztán évközben az öreg Korponay magához szollított s azt kérdezte tőlem, hogy egy gazdag bécsi fiunak, kit nagykereskedő apja egy miskolczi kereskedésbe magyar szóra küldött, van-e kedvem magyarnyelvi leczkéket adni pénzért? Elfutott a veresség — én, földesúrnak fia, pénzért leczkét adjak egy kereskedő-inasnak! Tehát tudják is már, hogy apám elszegényedett! és fölteszik rólam, hogy néhány forintnyi kereset jól fog esni nekem és apámnak . . . Másfelől megint képesnek itél tanárom a magyar nyelvből már leczkét is adni! Ez utóbbi meggondolás viszont hízelgett önérzetemnek. Eszembe jutott atyám oktatása, hogy becsületes munkával pénzt keresni senkire sem szégyen. Végre sejteni kezdém, hogy bizonyosan atyám kérte az igazgatótanárt, szerezzen nekem leczkéket, keresetet. Rövid tusa után győzött bennem a jobb, igazabb ambitió a nyavalygó úrfi-gőg felett. Felcsaptam magyar nyelvmesternek, s ezzel nem csak néhány forint havipénzt szereztem, hanem kénytelen lévén leczkeimhez alaposan elkészülni: tanítva, magam megtanultam alaposan napi feladatomat. Azonkívül művelt kellemes német czimborára tettem szert szókó tanítványomban. Nevét elfeledtem.

HARMADIK FEJEZET.

1834—1837. — Tulln. Krems — Húsz levél.

De miskolczi tanévem arról is emlékezetes nekem, hogy tulajdonképen ekkor ösmerkedtem meg azon testvéremmel, Arthurral, a kit atyám előttem mindenkor annyi szeretettel és dicsérettel emlegetett.

«Megismerkedtem», ez rá a találó szó; mert hiszen hét éves korom óta egyszer sem láttam volt bátyámat!

Miskolczon egyszer csak kapom Bécsből levelet, hogy ő haza jön több heti szabadságra. Miskolczot útba ejti és évzáró vizsgálataimon jelen akar lenni!

Ugyancsak kevésbe múlt, hogy épen ezen közelgő oskolai vizsgálataim összes remélt fényes sikere kárba nem veszett miatta, annyira megbomlott a váratlan örömhírtől minden eddigi tudományos gyüjteményem, minden szükséges lelki nyugalmam a még ezutáni készüléshez, tanuláshoz. Mindég a közel viszontlátás járt eszemben. Földerengett Arthur bátyám elmosódott, szinte ismeretlen képe. Vajjon milyen lehet ő most? Felismerném-e, ha az utczán véletlenül szemközt találkoznám vele? Ő is rám ösmerne-e? Ő nagy úr lett — *hadnagy!* és mi több, magyar gárdista! Az ezüsttel terhelt vörös egyenruha is a nagy kócsagtollal a kalpagon erősen imponált nekem, ösmertem már ezeket Ármin bátyám hazaküldött arczképéről. Mind ez, emlékezés és képzelem, új dicskört vont Arthur személyisége körül...

De mielőtt viszontlátásunkat és a mi aztán következett, elmondanám: visszatérek tulajdonképeni tárgyamhoz, Arthur bátyám gyermekkori fejlődésének az 1832. esztendőnél elejtett fonalához. Már említettem, hogy a tullni katonai intézetbe alapszabály szerint csupa hadapródokat vettek fel, a külön-

féle gyalogezredektől valókat és hogy ezért atyám Arthurt a Wasa herezeg nevét viselő 60. számú magyar sorgyalogezredbe soroztatta be mint ezredi aprodot. Mikor aztán ez ily minőségben 1832. évi november 23-an a tullni cs. kir. utászkari tanodába belépett, a késmárki evang. lyceumban bevégzett előző tanévről kiállított bizonyítványt hozta magával.

Kitűnik ebből (előttem fekszik), hogy Arthur Késmárkon 1831/2. tanévben a humaniorák első esztendejét «szorgalmasan» végezte és az év összes tantárgyaiból, névszerint a keresztyén erkölcstanból, rhetoricából, poeticából, classicus auctorok magyarázatából, latin stílusból, római régészetből, világtörténelemből, magyar nyelvből, s a logica és mathesis elemeiből «kitűnőt» kapott, erkölcsi magaviselet rovatában pedig első osztályt.

Öt évnegyed mulva a tullni utászkari oskola egyik tanára egyebek közt ezeket írja atyánknak:

1. Levél.

Kegeln százados Görgey Györgynek. – Kelt Tullnban 1834. mart. 9.

«Nagyságos úr! — Válaszul... van szerencsém Nagyságoddal tudatni, hogy az Ön fiát, a jó és annyira szorgalmatos Arthurt megbíztam sat... Hogy Arthur, valamint unokatestvére is (Görgey Gusztáv), a ki hadnagy a Miklós-huszároknál Takáts őrnagy sógorom osztályában — ily jól viselik magokat: az nem a mi érdemünk, hanem csak azon gondos növelésé, melyet mind a ketten a zsenge gyermekkortól fogva.., az apai házban nyertek, hol a szülők mindent elkövettek arra, hogy mindenek előtt a szívet fejlesszék s adjanak irányt neki a jóra... A hol ily erkölesiségi alapok vannak s ily természeti adományok: ott könnyű a további vezetés, minthogy ez a korábbi befolyások és irány alapjára allhat. Nekem csak meg kell óvnom, a mit gondviselő szülek eddig gonddal tenyésztettek... Igy tehát a hála, melyet Arthur szép fejlődése miatt irányomban kifejezni meltoztatik, nem engem illet meg, hanem Nagyságodat magát. Önnek köszöni ő szive műveltségét, melynek alapelveit ő meg is fogja őrizni és Nagysádnak öreg korára azon vigasztalast

nyujtam, hogy belole jo, hasznos es hasznalhato embert nevelt a nagy emberi társaságnak. Ezzel sat... *Kegeln s. k. százados.* — (Eredetije nemet.)

2. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának. — Kelt Tullnban 1835. tavaszszal.

«Kedves Pistám... Csak hadd vágyódjék szíved a szeretett távoli testvér után; de aztán kitartó is légy vágyódásodban; időtöltésből olvasd meg újjaidon a hónapokat áprilistól kezdve, és még mielőtt elérnéd a 22-diket: szívére ölel, ha isten is úgy akarja, bátyád *Arthur s. k. hadapród.*» (Eredetije németül.)

Ez az első levél, melyet tőle kaptam. Ő akkor 17 éves volt, én 10 éves.

Hogy az ő viszontlátási reménye 22 hónap mulva teljesüljön — Isten nem akarta! A Szepesség messze, az utazás azon időben nagyon drága volt s a költség hozzá hiányzott...

A ki Arthurnak eddig közlött két levelét — az eredetieket — az 1832. évit Késmárkról atyánkhoz és azt, melyet 1835-ben Tullnból nekem írt, a *kézírás* tekintetéből hasonlítja össze, elcsodálkozik a nagy változáson. Pedig a dolog igen természetes: a honi oskolákban hamar megelégszik a tanító (még ma is!) a tanítvány elolvashatatlan szarkalábaival, a tullni katona-intézetben pedig nem tűrték a lomha, léha írást. Szinte hallom a derék Kegeln századost, a mint korholja bátyámat az első íráspróba után ilyen szavakkal: «Hogyan! ön csupa eminens volt Késmárkon: és nem tud írni! Mert *ez* nem írás. — Felejtse el egészen és tanuljon újra írni, a mint mívelt emberhez illő. Gondolja meg, hogy a mit Ön ír, azt más kénytelen elolvasni s ezt rossz írással követelni tőle valóságos sértés.»

3. Levél.

A következő *levélben*, melyet Arthur *Tullnból 1835. évi augusztus 5-én* ír atyánknak, ennek azon kérdésére: hogyan és hol fogja az egyhavi szünetidőt, októbert, tölteni? azt feleli: «Egy hónapig kettőnknek, Arminnak és nekem Becsben tartózkodni nagyon´ költséges volna, így hát én csak itt maradok Tullnban. Isten neki! első és egyszersmind utolsó ízben meg lehet próbálni. Mert hát azt az érzést, mely a Tatra felé vonz, úgy látom, le kell küzdenem előléptetésemig... *Kliment* hadnagy úr* valószínűleg segédtiszt lesz az imént előléptetett *Kegeln* őrnagy úr mellett, ki september végével ide hagyja az intézetet. Ez kettős veszteség rám nézve! Nemeslelkű emberek! Kár hogy olyan ritkák! Isten veled, drága atyám! háládatos fiad *Görgey Arthur s. k.* hadapród.» (Eredetije németül.)

4. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának. Kelt Tullnban hó. nap nélkül, de az évszám *1835*.

«Édes kis öcsém! Bosszankodásomat levelezésünk akadozása felett multkori soraid némileg enyhítették — édes Pistikám! Csak nem haragszol érte, hogy így szóllítalak? Igaz hogy már te diák vagy; talán már latinul is jobban beszélsz nálamnál. De azért nem fogjuk kedélyes tréfáinkat abbahagyni, noha professoraid komolyságra intenek. Mi megmaradunk a régiek. Azt hiszed, hogy két esztendő mulva, ha talán már mint katonatiszt kerülök szabadsággal haza, nem leszek többé a te jó kedves Arthúrod? Sőt inkább, akkor még jobban foglak szeretni, társaságodban örömmel fel fogom idezni sajat gyermekéveim boldogságát, mit te most teljesen élvezel; fel akarom keresni veled együtt mind azon helyeket, hol oly sokszor gyermekjátékainkat űztük, s ott újra fogunk jatszani. Ugyebár, édes öcsém, ezt megtesszük. Addig isten veled! s írj mielébb. Görgey Arthur s. k. hadapród». (Eredetije németul.)

* Kliment hadnagy szintúgy tanár Tullnban mint Kegeln ornagy. Görgey Ármin bátyám pedig ebben az idöben szolgált a bécsi magyar nemesi testőrseregben, mikor öcsese Arthur a tullni intézetben az ötéves cyclus 4-dik évét járta.

5. Levél.

Báró Hallegg Görgey Györgynek. – Kelt Tullnban 1835. november 11. «Nagyságos úr! Az ön derék fia Arthur levélírását használom fel alkalmul, hogy becses sorainak vételéről megnyugtassam s egyúttal kiváló tiszteletemet kifejezzem.

«Önnek Arthur fia a már otthonn nyert jó nevelés alapelveiben olyan tőkét kapott örökbe, mely neki szerencséje előmozdításához biztosan egész életére kamatozni fog.

«Jóllehet szeretett hazánk azon vidéke, a hol Nagyságod lakik, termékenységére nézve mostohább: viszont kultúra és míveltség tekintetében meg van áldva s e részben fénypontot képez a nagy birodalomban; fiainak kedvez az alkalom, nagyobb mértékben mint másutt, szert tenni azon szellemi fejlődésre, mely őket a későbbi években a császári állam tisztelettreméltó polgárai gyanánt kitünteti, a mint a Szepesség története számos jeles példában bizonyítja.

«Nekem, valódi örömömre szolgál Önnek minden jót írhatni Arthur fiáról. Igen jó magaviselettel szorgalom és tudományos kiművelődése iránti buzgóság... sok kötelességérzet, rendszeretet és komolyság társul benne, mely tulajdonok miatt már itt az altiszti kitüntetés érte. Ha önnek minden fia ennyire sikerült, a miben nevelési elveinél fogva nem kételkedem: akkor fáradságos törekvése meg van jutalmazva s én Önnek mint szerencsés apának csak gratulálhatok szívemből.

«Ha derék Arthur fiának valamiben hasznára lehetek: számítson teljes készségemre; mely biztosítás után arra van szerencsém lenni tartozó nagyrabecsüléssel Nagyságodnak alázatos szolgája Hallegg s. k. százados». — (Eredetije németül.)

A «császári államnak s a nagy birodalomnak» mint «szeretett hazának» (egy osztrák ember és császári katonatiszt részéről egészen érthető) emlegetése különben e kétségkívül szép levélben mutatja, hogy mily politikai szellemű neveltetésben részesült Arthur bátyám Tullnban. Számos rá a példa, hogy a katonanevelő-intézetek ezen politikai iránya a magyar érzületet ki is irtotta egy-egy magyar növendék szívéből. Lesz módja a tisztelt olvasónak, ezen szempontból is megfigyelni Görgey Arthur fejlődését, majdan megállapodott gondolkozásmódját.

6. Levél.

Tullnból 1836. évi január 28-án édes atyjához irt levelében Arthur megírja hogy közeledik az idő, mikor alhadnagyi (Fähnrich) rangban 19 pengő forint havi fizetéssel egy ezredbe fog beosztatni csapatszolgálatra. De neki más a czélja. Óhajtása: meg is tartani a mit eddig tanult, sőt meg tovább és többet tanulni, például nyelveket, mi az ezrednél csapatszolgálatban nem igen lehetséges, de igenis elérhető a magyar királyi nemesi testőrseregben, ha neki a szerencse kedvez és (hogy megüsse a szabályszerű testi magasságot) növése, mely most erősen folyamatban van, meg nem állapodik. Ezért a magyar gárdán jár az esze. Ellenben ha eddigi mérfokát, mely 5′5″ nem növi túl: akkor a tengerészethez akar jelentkezni — atyja engedelmével, melyet ezennel kikér. A magyar gárdában épen mikor őt a tullni tanfolyam bevégeztével innen kimustrálják, 9 hely ürül meg; egy gárdistának havi fizetése 34 pengő forint. A tengerészetnél egy hajó-kadété: a szárazon 19 ftp. -- vízen 30 ftp. Minthogy emiatt kevesebb szükségletei is lesznek: atyját végkép fel fogja menthetni minden ő róla való további gondoskodás alól. Ha növésének megakadása, vagy betegség mind ezen terveit meghiusítja: akkor ő megadással és jó kedélylyel marad — kadét. — (A levél német).

7. Levél.

Arthur, édes atyjának. Kelt Tullnban 1836. martius 25-ken.

«Drága atyám! A conduitelisztém eddig valószínűleg már kezeid közt van. Hogy elég jó-e az, és *czéljának* megfelelő: atyai megitélésedre bízom. Törekvésem az volt, hogy megelégedésedet kinyerjem.

«Egészségemet a mi illeti: ez annyira mennyire megvolna. Csakhogy a legkisebb megerőltetés tönkre tesz. Ezt hirtelen növésemnek tulajdonitom, mely eziden egyszerre nagyban megindult ... Aggodalmad, hogy tavalyi betegeskedésem, akadályára lehet további előmenetelemnek, alapos lehetett: azonban azáltal, hogy három négy hónapig kíméltem magamat, már megszünt. Ne dicsérj meg érte; saját érdekemben történt. Pistát sokszor csókoltatom. Néhány sor irás tőle

nekem nagy örömet okozna akkor is, ha, mikor nekem ír, félig a szamarán jár az esze. Akkor talán annál természetesebben sikerül a levele...

«Végzetül jó szerencsét kívánok neked és magamnak a fönt említett *conduite-lisztével* szándékolt operatióhoz, és maradok háládatos fiad Görgey Arthur s. k. hadapród». (Eredetije német.)

Az e levélben említett czél, mely végre Arthur tanév közben kérte ki és küldte meg atyjának a maga oskolai és magaviseleti bizonyítványát, a magyar gárdához való bejuttatást jókor előkészítő lépések valának.

Ezen «Conduite- und Verwendungs-Zeugnis» szerint, melynek hason párja egy ugyanazon évi későbbi keletű eredeti kiadmányban most előttem fekszik, Görgey Arthur a 28 tantárgy közül 22-ből a *legjobb* calculust kapta (sehr gut) a többi 6-ból «*jót*» kapott. Fegyvergyakorlatot és úszást már tanítattak vele; kedélyminősége ? «vidám és szerény»; magaviselete? «igen jó»: hibái? «nincsenek»: természeti tehetségei? «nagyon jók»; buzgósága és szorgalma? «nagyon sok van»: nyelveket beszél? «németül és magyarul»; igérkezik jövőre ? «szolgálatban nagyon használható»; megjegyzés : «*mindég a legkitünőbb tanuló volt* a maga osztályában ; az egész tanfolyamot a legteljesebb megelégedésre fejezte be és a legjobb ajánlásra érdemes». *Kelt Tullnban szeptember 28-án. 1836. Mühlwerth* s. k. ezredes. *Báró Hallegg Miksa* s. k. százados, tanintézeti parancsnok». (P. H.) (Eredetije német.)

8. Levél.

Arthur édes atyjának. Kelt Tullnban 1836. május 10-ikén. «Drága atyám ! Könnyebb szívvel, mint az utóbbit aprilisban, írom ezt a levelet, mert vége a vizsgálatoknak ; és mi több, egészen kívánságom szerint és bizonyosan a te kívánságod szerint is lett vége. Hiszen megértesz te engem : tehát félre minden hiú dicsekedéssel. (Akará bizony mondani : Félre minden, a hiú dicsekvés *szinét* félénken kerülő *álszégyenkezéssel!)* Egyedül azért, nehogy atyai hű szivedet megfosszam egy örömhírtől, tudd meg, hogy a vizsgálatok óta egy kis előléptetésben részesültem : őrmesteri szolgálatot végzek. Hátra van még az utolsó és minden tekintetben legkellemesebb tanfolyam. Még

ezen a héten egy közeli helységben szállásolnak el bennünket 18 napra, katonai térkép-készítés (Militairmappirung) végett; ott én megint egyszer hosszú idő után a szabad természetet teljes szívből szándékozom élvezni. Talán sikerül ez alkalommal tavalyi betegségem utolsó maradványain is végkeppen túladnom. Hat hónap mulva pedig reméllek viszontlátni benneteket mind! adja Isten! — Equipirungom miatt aggodol? Ez ne aggaszszon! 60 pengő frtot ad nekem a császár 4 évi hűséges szolgálatomért; a mi ahhoz még hiányzik arra nézve, úgy teszek mint már én előttem sokan őrmesterek és kadétok tettek: az ezrednél létező equipirungsfondból szerezték be új uniformisukat és 18 hónapon át díj levonásokat szenvedtek. Ez keserves dolog! fogod talán mondani. Nekem kevésbbé az, mint megvonni tőled az utolsó garast... És föltéve is, hogy száraz kenyérrel élek ott, hol mások dőzsölnek, és csak nézőnek maradok ott, hol mások kényökre élveznek: kérdem, egy nyomorult kényenczet akartál-e nevelni belőlem, ki csak ösztöneit követi, vagy pedig oly férfiút, a ki tudja hogyan kell az anyatermészettől kapott szellemi és testi erőt gondosan kiképezni és lelkiismeretesen használni? Vagy akkor kezdjek-e nélkülözést tanulni, mikor már a kénytelenség rá szorít... Nem ezért lettem én katona. A te véres verejtéked árán jól élni a polgári pályán is lehetett volna.* Hagyd meg tehát nekem akaratomat s az örömet, hogy gondjaidon némileg könnyíthessek. (Mari) néninek, (Feri) bácsinak, Arnoldnak tiszteletemet; Kornélt, Gusztit sat. üdvözlöm. Pistát kéretem, írjon nekem szívből néhány sort. Háládatos fiad Arthur s. k. hadapród». (Eredetije német.)

9. Levél.

Ugyanaz atyjának. Kelt Tullnban 1836 sept. 8-an. «Edes jó drága atyám! — Habár hallgatagságod a legszeretetteljesebb indokból eredt,** az mégis inkább arra szolgált, hogy elkedvetlenítsen, mint arra, hogy egyensúlyban tartogasson. Legalább tizszer napjában áhítoztam levelet kapni tőled, vagy Gidától...

* Valóságos sophismája a fiúi szeretetnek!

** Nehogy t. i. őt a befejező vizsgalatokra készülésben levelek által zavarja.

Egy-két sor többek jobban serkentett volna egy sor önkorholással, melyekket el-ellankadó kitartásomat támogatni iparkodtam. Most azonban mindenen túl vagyok... azaz: én kacsa-szárnyakkal fölvergődtem a magasba: legelsőnek; vagyis inkább tontatottam magamat ott, mert hiszen ennen hibámból meg le nem csaptak onnan. És most bámulok rajta, mint mekkora szamár kerültem én ide; és lehet hogy mint még nagyobb csacsi lépek ki innen, csak azért, mert kisebbnek képzeltem magamat. De mirevaló ez a tépelődés tehetségeim fejlődése vagy csökkenése felett! Egy szóval: a legjobb vagyok osztályomban. És most — az ezredes úrnak azon alkalommal, hogy kegyesen meghitt magához ebédre — velem folytatott következő beszélgetéséből hüvelyezd ki magad kilátásaimat, melyeket arra alapitok.

Ezredes: közönyösen: «Fölteszem, hogy a főhaditanács csak megfogja jutalmazni az Ön szorgalmát a reductio daczára is».

Ego: Szivemből óhajtom, Ezredes úr!

Ezredes: Meghiszem. Bírja-e Önt édes atyja equipirozni?

Ego: Fájdalom, nem.

Ezredes: Mit csinál Wieland? (nyugalmazott altábornagy; a kit már említék mint nagyapám egykori hadnagyát a franczia háborúban.)

Ego: Ő, úgylátszik, hajlandó, fölvenni engem ezredjébe mint hadnagyot.

Ezredes: Tehát a lovassághoz!

Ego: Szolgálatjára, Ezredes úr.

Ezredes: Istenemre! ez annyi mint festett bogyókat mutatni éhező madárnak. Hát ki adta Önnek eddig a zulagot (havipénzt).

Ego: Atyám; részben bátyáim Bécsből, a mennyit épen megvonhattak maguktól.

Ezredes: Ez szép az Ön bátyjaitól. Hanem ugyebár, hébekorba édes anyja is dugdosott valamicskét kedves fiacskájának?

Ego: Ő nem, Ezredes úr! mert már hét esztendeje, hogy maghalt

Ezredes: Oh! Ez szomoru dolog. Akkor ön tisztán arra a 60 f pengőre van reducálva, melyet Önnek a császár ád az equipirozáshoz.

Ego: Pedig még ez sem bizonyos, mert még csak oktober 30-kán lesz 4 esztendeje, hogy szolgálok.

Ezredes: No emiatt ne aggódjék; hozza meg nekem a nyugtatványát és én azonnal kifizetem.

Ego: Némán, kissé ostobán meghajtom magamat.

Ezredes: Csak tartok tőle, hogy Ön adósságokba fog merulni, mert 60 pengő forinttal sokra menni nem lehet.

Erre nem tudtam mit felelni, mert érzém ezen aggedalom teljes igazságát. Ekkor a századosom, ki eddig néma tanuja volt beszélgetésünknek, szólalt még mellettem, mondván: «Óh kérem! Görgey sokkal jobb gazda, semhogy a legmostohább körülmények közt is zavarba jöhessen. Neki szegényes havipénzéből mindenre kellett hogy teljék, s én megisoha rá a legkisebb panaszt sem hallottam». Itt jó lesz edesapám, ha kissé zsebkendővel befogod az orrod, lévén az iment elbeszéltnek némi öndicséret szaga. De folytatjuk:

Ezredes: Ez igen jó Önre nézve. Így Önnek tiz perczenttel kellemesebb élete lesz, mint pajtásai kilencz tizedenek. Extra monturja Önnek nincs?

Ego: Nincsen, Ezredes úr! Legalább a mi van is, már nem használhatom, minthogy jelenlegi testemnek alig több mint kétharmadára van szabva.

Ezredes: Már most nézze, százados úr! nincs-e Görgey csinosan öltözve mind ezek daczára? (én hozzám fordulva) Ön ezt csak nem veszi rossz néven?

Ego: Semmiképen. Csupán attól tartok, hogy ezredemben helyzetem hátráltatásomra talál lenni.

Ezredes: komor arczczal: Miért?

Ego: Ezredes úr! A napokban egy kadét az ezredemből erre volt átutazóban; tőle azt hallottam, hogy a mi ezredes urunk Lichnovsky grof főleg azokat a hadaprodokat szokta figyelmére méltatni, kik elég vagyonosak finomabb monturra tehetni szert.

E szóra az ezredes úr szemlátomást felháborodva kelt fel, néhányszor nagy léptekkel végig járta a szobat, aztan felegyenesedve elejbém állt és kezével a fejre s a szivre mutatva mondá: Ez teszi emberre az embert, nem pedig a silany poszto, melylyel testünket takarjuk. Mondja meg ezt ezredesenek.

Ego: Ez nem igen lesz tanácsos.

Ezredes: Az igaz! Önnek a jövőre is kell gondolnia. Hanem azért szerény hangon mindég megmondhatja férfiasan neki, hogy Ön, öltonye hiányzó finomságát szolgálati buzgósága és hasznavehetősége által szándékozik helyreállitani és ha az Ön ezredese a becsület embere: jót állok érte, hogy Önt becsulni fogja. A mi pedig további boldogulását illeti: én Önt a főhaditanácsnak ajánlani fogom. Igaz, hogy ez keveset használ, hacsak különösen Petrichhez nem fordulok, ily ügyekben egyik factotumhoz.

«No már most nyugodtan alhatok» — vágott a százados úr az ezredes úrnak szavába. — «Legföllebb két hónap alatt tiszt lesz Görgey.»

Ezredes: Ezt bizony ne higyje! Általában ne reméljen semmit: akkor annál jobban fog Önnek esni, ha érdekében teendő fáradozásomnak sikere talál lenni. (A százados úrhoz fordulva) «Egy kis csel jut most eszembe: Wimpfen kadétnak előléptetése szolgáljon eszközül czélom kivitelére. Emlékeztetni fogom Petrichet, legyen *következetes* és ha Wimpfent tette tisztté: tegye azzá Görgeyt is, a ki sokkal elobbre volt annál.»

«Kedvem volt volna kérdezni: köteles-e egy főhadi-tanács kovetkezetesnek lenni? de az öröm, mit még inkább az ezredes atyai részvéte felett, mint derültebb reményeim felett érzék, belém fojtotta a kérdést s én ajánlván maganıat, sokkal nehezebb gyomorral és könnyebb szívvel távoztam, mint a hogy jöttem...

«Ha a halbrechts, halblinks foglalandja is el időm javát (a Wasa-gyalogsághoz bevonulás esetében), mégis lesznek ott is szabad óráim, melyeket minthogy sem dohányos, sem kártyás, sem korhely, sem regénykedvelő nem vagyok, arra fogok használhatni, hogy a mit tanultam, megtartsam és megemésszem... Bizzunk Istenben, apácskám! Ő mindent jóra fog fordítani és minket el nem hagyni, már csak a te kedvedért is, ki oly sok számos éjjelt áldoztál fel fiaid érdekében. Óh hogy szeretetedet meghálálhatnám! ha csak félig is! No majd talán idővel!... sat.

«Attól óvjon isten, hogy magamról valaha annyira megfeledkezzem és valamelyik vérrokon által leköteleztetni engedjem magamat — az egy Mari nénit kivéve . . . sat. — Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

Az ezután következő kilencz levél — az 1836. évi november 14-kétül 1837. május 7-keig való félévi időszakból, mind atyánkhoz írva — tört reményekről s azon belső küzdelmekről beszél, melyekkel a 18 éves ifjú, balvégzetében megnyugodni, maga vigasztalódni és atyját vigasztalni iparkodik.

Tullni ezredesének közbenjárása sükeretlen maradt! Századosának jóslása nem teljesült! Arthur bátyám nem lett tiszt, hanem mint hadapród vonult be a 60. számú Wasa-sorgyalogezredhez Kremsbe, Felső-Austriába.

Csak néhány, csak a legjellemzőbb helyek hadd álljanak itt ezen levelekből.

10. Levél.

«*Kelt Kremsben 1836. novbr. 14-én.*

Édes drága atyám. — A szép kilátásokon revedezek, melyekről félévvel ezelőtt még álmodoztam; és minden lelki erőmre van szükségem, hogy el ne búsúljam magamat . . . Különben nem vagyok én kétségbe esve, dehogy vagyok! hiszen itt az ezrednél még mindig jobb dolgom van, mint volt Tullnban; tanulni valót is találok itt sokat, miről az utásztanfolyam befejezése daczára átkozottul halvány ideám van; kivált a mi a szolgálatot illeti. — A mit a «kisbirámról» mondasz: mind igaz. De azért a szegény ember szíve, mint az öröm fészke, mégis csak vígabban dobogna tiszti egyenruha alatt . . . Kegyes engedelmed következtében . . . új öltözetet varrattam; ez annál is inkább volt szükséges, mert ezt itt az ezredben szigorúan megkövetelik . . . A Tullnban élvezett kitüntetés hiányát itt persze nagyon érzem: hozzá járul, hogy itt félig-meddig degradálva vagyok: mert Tullnban őrmesteri szolgálatot tettem. De már e miatt is megvigasztalódtam. Mit is tehetnék ennél okosabbat sat. — Háládatos fiad Arthur. s. k.» (Eredetije német.)

11. Levél.

«Kelt Kremsben 1836. évi november 20-án.

Drága atyám! Nagyon örülök megadásodon, melylyel végzetemet elviselni látszol. Hidd el nekem, édes apám, hogy nem annyira tulajdon érdekemben óhajtom a zászlótartóságot vagy a fölvételt a gárdába: mind a kettőt inkább arra tekintem eszköznek, hogy hű atyai szivedet örvendeztessem meg általa . . . Gida írja, hogy conduite-bizonyítványomnak nagyon megörültél. Hiszen ezzel elértem, a mit annyira óhajték; a mi még ezután következhetik, már nem az érdemem lesz, hanem a tied: mert te, mindég csak te vagy kénytelen újra mindent megmozgatni, hogy a gárdához beajánltass. Végre is ez a legbiztosabb út előléptetésemhez, egyszersmind a legjövedelmesebb s a legelőnyösebb, jövőbeli pályámra nézve. Vagy tán attól tartasz, hogy (Bécsben) el fog sodorni a csábítás örvénye. Igaz, hogy mielőtt e részben megnyugtatnálak, eszemben kell tartanom, hogy a ki fönnáll, jól vigyázzon, nehogy elbukjék! de, a mint több évi önmegfigyelés után elmondhatom: nincs a korhelységhez adományom. A kártyához, iváshoz s a többi divatos bűnökhöz, melyeknek elsorolásával e levelet megfertőztetni nem akarom, nem csak hajlamot nem — de sőt ellene határozott ellenszenvet érzek, sat. — Hálás fiad Arthur. s. k.» (Eredetije német.)

12. Levél.

«Kelt Kremsben 1836. deczember 2-án.

Drága atyám! Hála neked fáradhatatlan szeretetedért, melylyel a gárdához való beszerzésemet munkálod. Igazad van: Isten megjutalmaz érte. Ő, ki a hajszálakat olvassa fejeinken, számon tartja fiaidért átvirrasztott éjeidet is; hiszen magam gyarló ember sem felejtem azokat, sat. . . . Én már csaknem megelégedett kezdek lenni; mert ámbár bizonyítványomban ez áll: «gut im Dienst», van az aprólékos altiszti szolgálatra nézve még elég hiány bennem. — Gyomrom jó, s így meg fogom emészteni még ezt is . . . . De minden itt oly kisszerű, oly szűkes! sat. — Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

13. Levél.

«*Kelt Kremsben 1836. deczember 27.*

Édes atyám! . . . . Hiszen a katonai subordinatiót te gyermekkoromtól fogva belém óltottad, habár szeretetteljesebb módon, mint itt szokták az ezredben. Ne tarts semmitől: fiatalságom daczára én heves véremet már annyira hozzászoktattam, hogy a katonai alárendeltség szűk korlátait át ne hágja, mikor belül forrong is . . . Ne nélkülözzek, ezt írod. Tartok tőle, hogy egészen más tanácsot fognál adni, ha 1832-től fogva megszámoltatnál. Igaz, hogy te ezt nem teszed: de teszi a kisbirám; azt pedig ki kell engesztelnem. Ezért hadd meg nekem akaratomat, mikor semmi ártalmas nincs benne. Hiszen nem koplalok. Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

14. Levél.

«*Kremsből 1837. évi január 11-kéről* kelt levelében igéri atyjának, hogy a téli gyakorlatoknál meghüléstől ovakodni — különben is változékony egészségére általában vigyázni fog «annyival inkább — írja — mert nem csak neked és magamnak, hanem mint katona, uralkodómnak is tartozom vele».

«Mily nagy hálával tartozom neked — folytatja — hogy ott, hol emberi törekvés emberileg felsül, Istenben bízni megtanítottál. Mily szánandó lenne különben az életem az egyre támadó és hanyatló remények e hirtelen változó játéka alatt! holott most legalább jó lelkiismeretem miatt irigylendő vagyok . . . Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

15. Levél.

Kremsből 1837. február 4-én atyjához írt leveléből megint a gyermeki szeretet és hála, az Isten iránti vallásos bizalom, a sorsában való megnyugvás és a mellett jó kedély szól s az a ritka adomány: a fordíthatatlan helyzetnek unalmas vagy nyomasztó sajátságai helyett annak jó oldalait furkészni és méltatni.

«Jól értesültél — írja. — A Wásáknál a hadapródok valóban tisztességes bánásmódban részesülnek, s én még különösen adhatok hálát Istennek, hogy a derék Schlemuller százados közvetlen vezénylete alá kerültem, a ki komolyan abban fáradoz, hogy belőlünk ne csak használható tiszteket képezzen, hanem humánusokat is, kik a fölebbvalónak megadott hatalom érvényesítése mellett nem tévesztik szem elől az emberséget sem . . . Isten veled, édes atyám, vígasztalj meg mielébb néhány sorral. Ha szeretett kézvonásaidat magam előtt látom, legelső gyermekkorom emléke éled bennem, s vágyódásom utánatok enyhébbre válik. — Háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

*

Valamint egy egész *hosszú sora* még a legszebb imádságoknak is unalmassá válik a legvallásosabb hivő előtt is, ha egyfolytában olvassa vagy hallgatja azokat: így a leggyöngédebb fiúi szeretetnek és háláérzetnek több esztendő alatt ismétlődött megnyilatkozásai egyetlen órában elolvasva — hasonlóképen untatóvá válhatnak — mihelyt szem elől tévesztjük a közlés czélját.

A czél itt: a sok elterjesztett mese ellenében minden kételyt kizáró módon megállapítani: milyen volt valóban Görgey Arthur előélete, gyermeksége, ifjúsága? milyen hajlamokkal született a világra? milyen volt természettől a kedélye? mint fejlődött és mivé jelleme, mielőtt még az események fölemelték, sőt mielőtt majdani hivatásának még csak sejtelmével is birhatott volna? És kimutatható gondolkozásában, érzületében, elveiben és törekvésében következetes és állhatatos volt-e jó- és balszerencsében egyaránt?

Mind e kérdésekre a biographusnak és a lélekbúvárnak ezen ifjúkori levelek adják meg a feleletet.

És éppen a mi évtizedek alatt, egymástól távol eső időközökben kelt leveleinek itt most szorosan egymás mellé tömörítésében *az unalmas* mindazon olvasó előtt, ki csak szórakozás végett és merő kiváncsiságból nyúlt e könyvhöz: az érzelmeknek és gondolkozásnak ez a csaknem egyhangú ismétlődése, éppen ez képezi a legbecsesebb mozzanatot a lélekbúvár, a történész és ennek előmunkása, az életíró előtt.

Előtte e levelek közvetlen sora a legbiztosabb tanúbizonysága amaz érzület és gondolkozás valódiságának és állandóságának. Azért bizvást folytassuk.

16. Levél.

Kremsből 1837. martius 4-kéről Görgey Arthur azt írja atyjának:

«Tudósításod és bátyáimé a gárdához remélhető előléptetésem tárgyában most jobban ostromolja pessimismusomat; kezdek remélni, inkább mint valaha. Csak most ne csalatkozzam! Mégis kemény csapás lenne. Talán Isten megsegít . . . . Láthatod az egész levélből, mennyire vágyódom az arany kardbojt után . . . . Schlemüller századosban oly fölebbvalóm van, minőnél jobbat katonapályámon semmi körülmények közt magamnak nem kivánhatok és szándékod — neki levélben köszönetet mondani — lelkemből van véve sat. Hálás fiad Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije német.)

17. Levél.

Kremsből 1837. évi april 14-kéről ugyancsak ő atyának ezt írja:

«Nyugodjál meg, ha gondterhes öregségedben bántani akar a gondolat, hogy állás nélkül vagyok s elhagyatva. Állás nélkül? igen. Elhagyatva? nem. Legalább mindaddig nem, míg Schlemüller százados él s a Wasa-ezrednél marad . . . Figyelj és adj hálát Istennek, hogy ilyen föllebbvalót adott gyermekednek. Hogy hadapródi montúromat kiméljem: sétaközben mindég a kincstári montúrt szoktam viselni. Az ezredes úr (Lichnovszky gróf) ezt észrevette és nem-tetszését nyilvánította felette. Emlékezhetsz még az e részben Mühlwerth ezredes és köztem folyt beszélgetésre. Én eszemben tartván ezen nemes férfiú tanácsát, Schlemüller százados urat kértem meg kegyes közbenjárásra ezredes urunkkal szemben. Ő erre azt mondta: csak járjak bátran ezután is a kincstári montúrban. Ma a vizsgálatok után a százados úr hívat és legott új egész öltözetet szabat rám. Hihetőleg az ezredes úrral nem bírt

boldogulni és erre az által vetett véget a kérdésnek, hogy engem ily atyai módon gyámolít. — Meglepetésemben alig bírtam annyit is rebegni: «Köszönöm, százados úr!» És minthogy kölcsönös állásunkban nem is igen illik hozzám, sok szóval hálálkodni: kérlek édes atyám! köszönd meg te neki jóságát az én nevemben is sat. Én pedig úgy, mint eddig, ezután is, neki minden leghőbb kivánságát el akarom lesni sat. Engedelmes fiad Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije német.)

18. Levél.

A Kremsből 1837. május 7-kéről atyjához írt levelében felzaklatott reménye kisért: szabadsággal haza mehetni!

«A Nádor-gőzhajó már itt úszik lelki szemem előtt és rajta magam a te karjaidba, drága atyám! Isten! ne engedd füstbe menni e legbuzgóbb óhajtásomat! hisz' oly régóta nélkülözöm, a mit mások kellőkép becsülni sem tudnak . . . Türelem! még egy kevés türelem! sat. — Hálás fiad Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije német.)

A viszontlátás reménye ezúttal is füstbe ment . . .

19. Levél.

Az utolsó levél, melyet még mint hadapród írt *atyjának, Kremsből 1837. junius 8-káról kelt.*

«Az új remény elfelejteti velem minden eddigi csalódásimat; elvesztett vidámságomat pedig újra megtalálom nálad, édes atyám, és többi kedveseimnél . . . És még akkor is, ha kétségeim újra alaposak lennének: nagy előnyben volnék én valamennyi balsorsosaim felett, mert fogadok 1000-be 1 ellen, hogy egyikök sincs úgy szeretve, mint én. Ha elgondolom, hogy már 4 esztendeje és 7 hónapja annak, hogy a Szepesség határmesgyéjén utólszor megöleltél: mindég csodálkozom, hogy ezen idő mily hihetetlen gyorsan mult el; és mégis mily lassan az én vágyaimra nézve! Türelem, ne hagyj el! ha még hónapoknak kellene elmulni, míg viszontláthatjuk egymást . . . Pistát szívből üdvözlöm; iparkodjék szépen megnőni; hogy ne kelljen nagyot hajolnom, hogy megcsókolhassam. sat. Hálás fiad Arthur s. k. hadapród.» (Eredetije német.)

20. Levél.

A legközelebbi levelet *1837. september 22-kéről* Arthur bátyám, már mint hadnagy és magyar nemesi királyi testőr. Bécsből írja *atyjának.*

A haza-látogatás elmaradt. A pénz szükségesebbre kellett: a polgári ruházkodásra. Azon időben az osztrák katonatisztek csak szolgálatban viselhették egyenruhájokat; azon kívül polgárosan kellett öltözködniök, még pedig tisztességesen.

*

Sokkal későbben, mint én e lapokat, Áldásy Antal néhai Szilágyi Dezsőnek ifjúkori levelei alkalmából a következő szavakat írta, melyek oly szerencsésen fejezik ki, illetve kiegészítik tulajdon gondolatomat, hogy lehetetlen azokat ide nem idéznem:

«Nevezetes férfiak levelezése mindig különösen érdekes olvasmány. Az ember tisztán lát az író belsejébe; felismeri cselekedeteinek rugóit és jellemének nem egy olyan redője vagy árnyalata lesz nyilvánvalóvá, mely a külvilág előtt ismeretlen. *És kivált az ifjúkori levelek!* Ezek a legérdekesebbek. Ezekben lépésről-lépésre követhetjük a levélíró jellemének, későbbi magatartásának kifejlését; bepillantunk szellemi életébe, tanulmányaiba és számos esetben csak ez úton jutunk el későbbi szereplésének egyes mozzanatai megértéséhez, melyekhez külömben hiányzik a kulcs.»

NEGYEDIK FEJEZET.

1837—1838.

Magyar nemesi testőrség. — Bécs. — Carlsbad. — 17 levél.

Az 1837. év nyarán vagy ősz elején lépett Görgey Arthur a magyar nemesi kir. testőrseregbe — még pedig, mint Beregh vármegyének ajánlottja.

Belépett azon elhatározással, hogy az itt szabály szerint töltendő öt esztendőt szintoly lelkiismeretesen fogja további kiképződésére felhasználni, a mint felhasználta rá a tullni idejét (egy év előkészítő tanfolyam után három évet). Belépett azon további elhatározással, hogy a gárdabeli évek leteltével a sorhadba belépőnek jogában állván, a fegyvernemet s az ezredet választani, ő annak daczára, hogy a gyalogsági tiszt egyenruhájánál a huszáré, meg a saját ló, sokkal többe kerül, mégis a lovassághoz és különösen oly huszárezredbe fog kéredzkedni, melynek tisztikara nagyobbrészt magyar; — ezen kedvencz terve kivitelét pedig önerejéből fogja lehetővé tenni — atyja erszényének igénybevétele nélkül. Erre annyival inkább volt eltökélve, mert atyánkat még (vagyis megint) *két* fiának (a négy közül) eltartása és elhelyezése gondjai nyomják! Ármin bátyánk ugyanis könnyebb oldaláról fogván az életet, alighogy a magyar nemesi testőrseregben meglehetős vígan töltött öt esztendő leszolgálása után a Bakonyi nevet viselt magyar gyalogezredbe beosztották, ott hadnagyi állásáról le is köszönt és most állás, foglalkozás, kenyér és kilátás nélkül, hazament atyjának terhére . . .

Hogy mint ejtette meg Arthur bátyám, illetőleg hadnagygyá kineveztetése első perczétől fogva hogyan tervezte megejthetni, hogy öt év mulva magyar lovasezredbe léphessen be, a nélkül, hogy az ehhez szükséges pénzerőre hazulról számíthatna és számítson: meg fogjuk látni alábbi leveleiből.

Két testvérem mintegy felváltván egymást a bécsi testőr palotában, a kilépő Árminnak apró holmijai közt, miket távozásakor átengedett öcscsének, Arthurnak, ott volt egy atyai utravaló is, t. i. három összefűzött ív erős papiron sajátkezűleg megírt *«Atyai intő szó szeretett fiához Görgey Árminhoz.»* — Megírta volt atyánk ezt *Toporczon 1831. október 18-kán.*

«Szeretett János testvéröcsém * hirtelen és ránk nézve fájdalmas elhalálozása, saját előrehaladott korom – az emberi halandóság általában, valamint minden okos embernek azon kötelessége, hogy gondoljon mindég a dolgok végére — arra ösztönöznek, hogy az atyai tanácsnak e szeretetteljes és komoly egynéhány szavát írjam meg számodra megszívlelés végett az esetre, ha téged, édes fiam Ármin! ez életben többé viszont nem láthatnálak . . .»

A mi aztán következik, nem minden része olyan, mit minden fiának egyaránt elmondjon a szerető és aggódó atya. Nagy részére Ármin rászolgált még iskolás korában, nem lévén szenvedélyes tanuló . . .

Mikor Arthur ez apai intelmet bátyja bécsi hagyatéka között megtalálta: kapta, vörös tintával keresztülhúzta az Ármin nevet és fölébe írta Arthurt. De azután elolvasván végig a szöveget, föléje szintén vörös tintával ezt írta: «Mutatis mutandis».

Hogy sokszor olvashatta és tiszteletben tartotta ez atyai intelmeket, bizonysága *egy* általa vörössel aláhúzott hely és a sok sajátkezű széljegyzése.

Kiválnak az öreg úr fejtegetéséből e jelszavak: «Koránkelés; alapos tisztasága a testnek és tiszta erkölcs; rend- és munkaszeretet; helyes időbeosztás; mozgékonyság; reggeli sétalás a szabad levegőben; a természet imádása annyi, mint istenimádás! benső vallásosság; szerénység érzületben, magaviseletben.» Azután rámutat az ifjú katonatisztet környező veszélyekre. «A hazard-játékot mindig úgy nézzed — írja — mint feléd nyúló kezét a hóhérnak. — A lélek nyugalmának megzavarója, az életpálya szilárdságának megbontoja az, mindenkinél a ki űzi; fele a hazardjátékosoknak rajtaveszti mo-

* Görgey János nyugalmazott huszárőrnagy. Ennek fiai Gusztáv görgői birtokos és Kornél, a későbbi altábornagy és a főrendi-ház tagja.

ralitását, utóbb becsületét; jó egynegyedrésze — életét is. És mily kényelmes fogantyú a kártyajáték a társaságban forgolódó megtestesült ördögöknek! hogy annál fogva csábítsák hálóba az ártatlan, tudatlan ifjakat. Ha sohasem játszol: sokkal jelentéktelenebb vagy előtte, semhogy észre is vegyen az ilyen és karmait kinyújtsa rád. — A bortul is, tanácslom, a mennyire csak lehet, tartózkodjál. Magam bizonyosan azért kerültem ki a legtöbb alkalmat a mindenféle korhelységre, mivel bort nem ittam. Láttam én Pesten a jurátusok legártatlanabb összejöveteleiből is, mihelyt a bor tüzelt fel eret és agyat, förtelmes orgiákat válni és míveltebb fiúkat is épen a legromlatlanabbak elcsábításában lelni kedvöket. Attól fogva én, daczára a pesti víz utálatos rossz voltának, a borhoz nem nyúltam. — Ne kösd magadat senkihez. *Engem, a hány szívbeli barátom volt, mindnyája megcsalt!* — Légy udvarias, előzékeny *mindenki* iránt. — Járj társaságba is: de ne varrj a nyakadba senkit. Ez csak idődet lopná; tanulmányaidban és tisztességes örömeidben akadályodra lenne. Jobban fogsz járni egyetlen barát nélkül, mint egy csapat úgynevezet baráttal. — Pénzt kölcsön ne adj, — de ne is végy! Ha kölcsön kérnek tőled: az első megtagadás kellemetlensége sokkal kisebb, mint az a sok zaklatás, ha ezek a czimborák egyszer felfedezik azt a jámbor gyönge legényt benned, a kit kifoszthatni. sat.»

Oly tapasztalati bölcseségek ezek, miket számos apa köt szivére fiának, de fia kevés hisz el komolyan és még kevesebben követnek egészen.

Arthur bátyám el is hitte, szivére is vette. Követte is, még pedig úgy, hogy jó barátai is voltak, pajtáskodott is és még sem vesztett rajta.

Széljegyzetei pedig miket ő sajátkezűleg atyja ez intelmeinek a szélére írt, im ezek:

«Légy istenfélő, igazságos és ne félj senkitől!

«Correggio . . . A valódi barát gyakran int, ritkán dicsér minket. Ezért szoktuk félre is ismerni. Mert sokkal édesebben szólnak az ál-barátok folytonos hizelkedései, míg csak nem üt a veszély órája, a mikor lesz alkalmunk a tévedést megbánni — csakhogy késő akkor már.

«*Óh bárcsak* már egyszer a más kárán okulni és még jó

órában *a valódi barátban bízni megtanulnának az emberek!* Szegény Correggio! El voltál ragadtatva a csillámló cziczomától, minek «dicsőség» a neve; megittasodtál a boldogságtól, hogy egy rajongó hölgy babérkoszorút fűzött halántékaid köré; egy halandó nőnek kezeművét isteninek vélted! Hová lett végső órádban e szép csalódásod gyönyöre, hogy azt megenyhítse? — Egyedül az istenben bízás és tiszta lelkiismereted maradtak veled, vigasztaló szenderré változtatni halálodat . . .

«Alkalmat keresel, jót tehetni? Kerüld a rosszat: és máris jót tevél.

«Örülj neki, ha földi szerencsétlenség ér. Ez legjobb adománya istennek, ki előre látja, mint fognál elbizakodni a szerencsében.

«A jótétemény kamatoz. De nem a kamatjáért kell jót tenned. Ezért ne tudjon róla jobbkezed, a mit ád a balod, és ne a szerencsétlen azt, hogy ki segített rajta.

«Quidquid agis, prudenter agas et respice finem. De ne csak az , hogy okos-e, a mit cselekszel? azt is, hogy jó-e? vizsgáld meg. Akkor nyugodtan bevárhatod a végét».

21. Levél.

Bécsből 1837. évi deczember 18-káról kelt levelében Gorgey Arthur jelenti *atyjának*, hogy vizsgálatait — az elsőket a magyar testőri akadémiában — jól megállta. Azt írja továbbá válaszul egy atyai levélre; «Hogy szeretetéd, bizalmad, becsülésed elvesztését soha meg ne érdemeljem: arra lesz gondom. Adósságaim még mindig nincsenek. Miután el vagyok határozva, a gárdából leendő kilépésemkor szükségessé váló equipirungomat mostani tisztifizetésemből biztositani magamnak: hogyan kezdhetném ezt adósságcsináláson? S elhatározásom nem is eredménytelen: máris hozzáfogtam komolyan: s azt tartják: csak a kezdet nehéz. Azért vesd el az én ügyem gondját és vigasztaljon legalább némileg a tudat, hogy most már csak két fiadról kell gondoskodnod . . .»

T. i kivülem Ármin bátyámol!

22. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának Eperjesen. — Kelt Bécsben 1837. december 29.

«Édes öcsém Pista! — A hosszú idő alatt, mióta egymást nem láttuk, némileg idegenek lettünk egymáshoz. Pedig ennek sohasem kellene történni testvérek közt, annál kevésbbé olyanok közt, kik szívből szeretik egymást. Mert csak szeretsz még? Hogy én szeretlek: nem akarom még sokat ismételni, mert róla, hiszem, meg vagy győződve. Ezzel tehát tisztában volnánk. — De én többet óhajtok ennél. Mikor még az apai házban, tehát hozzád is közelebb valék, magamat hivém azon egyetlen lénynek, ki gyermeki bizalmadat egészen bírta: s ugyanígy állt a dolog részemről is irányodban. A sok mindenféle gyerekes bolondságot, miket apa vagy bárki más előtt ugyancsak bölcsen eltitkoltunk, egymásnak meggyóntuk, mitsem félve attól, hogy így eláruljuk. Nem kell példákra menni; mert ha csak kissé is visszagondolsz, eszedbe juthatnak tuczatjával csakúgy mint nekem. Igy gyakoroltuk kölcsönös bizalmunkat tréfálkozva: mért ne hozza e szép kapocs a komolyabb életben is szerető szíveinket közelebb egymáshoz? Vagy talán megszüntél Arthurodat szeretni? Ezt én nem hiszem; és bizonyságául, hogy igazam van, felelj nekem határozottan és lelkiismeretesen a következő kérdéseimre . . . Azt kérded: minek? Azt válaszolom: bizonyságul, hogy szeretsz; késel-e még megfelelni?

Ha rejtélyesnek látszó modorom nyugtalanítni talál, légy biztos arról, hogy úgy szeretlek, mint enmagamat és neked tudva és akarva egyetlen szomorú perczet sem volnék okozni képes, mert korodban legszentebb joga van az embernek örülni, másnak jogát pedig soh'sem bántom, — tehát annál kevésbbé a tiedet. — Tehát válaszolj, édes öcsém! 1. Kinél laksz? hogy leveleidet egyenesen intézhessem hozzád. — 2. Milyen az élelmezésed: reggelid, ebéded, vacsorád? — 3. Magad gondoskodol-e róla? vagy házigazdád adja? — 4. Apa mit fizet érted? — 5. Kapsz-e még azonkívül pénzt tőle vagy mástól? — 6. Mire költöd ezt, ha adnak? — 7. Melyik tanosztályt járod? ki a tanárod és mik a tantár-

gyak? — 8. Mennyire vagy a számtannal és könnyen esik-e vagy nehezen? — 9. Rajzolsz-e egy keveset? — 10. Mi a mindennapi és mi a kedvencz foglalkozásod? A mindennapi alatt értem, mit egész nap folytában végzesz; — napirendedet; a kedvencz alatt pedig azt a fajta munkát, mit leginkább szeretsz végezni. — 11. Mi a legkedvesebb mulatságod szabad óráidban?

E kérdésekre igazán és mentül körülményesebben válaszolj nekem, habár egész heti idődbe kerülne is. Gondolkozzál elébb minden kérdés felől és vizsgáld meg magadat, nem írsz-e rá valami valótlant, mert hisz akkor czélom el lenne tévesztve; pedig jót akarok veled; utóbb meg fogsz győződni róla. Még egyszer kérlek: csak igazat írj; ne igyekezzél valamely hibádat palástolni; hiszen nem felelsz te valamely kérlelhetlen szigorú birónak, kinek már ajkán lebeg a büntetés kimondása, még mielőtt bevallottad a hibádat. Én testvéred vagyok, a ki szeret és talán maga gyakrabban és nagyobbat vét náladnál, s a ki sohasem merészlendi hibáidat elítélni, tudván, hogy isten, a mindenható jó isten, ki minden rossz és jó tetteinket látja, ő tudja legjobban, bocsánatot érdemlünk-e vagy büntetést. Én legfölebb szeretettel foglak tanácscsal ellátni, mi módon teheted jóvá ezt vagy amazt a hibádat és hogyan veheted elejét ismétlődésének a jövőben. Ezt fontold meg jól és felelj nekem nyíltan, őszintén; ezzel boldoggá teszed bátyádat — még ha szégyelned kellene is vallomásodat. Igy például nagyon örülnék, ha a fönti 10-ik kérdésre azt a feleletet kapnám tőled: «Napontai foglalkozásom: heverészni és kedvencz időtöltésem a semmittevés.» — Nem mintha a semmittevés iránti hajlamodnak tudnék nagyon örülni, (melyet rólad föltenni sem birok) de igenis örülnék bizalmadnak, melylyel beismernéd előttem oly hibádat, melyet talán nehezen vallanál be tenmagadnak is. — Hidd el nekem: a legrosszabb emberből válhatik a legjobb, ha rá bízza magát valakire, a ki javát akarja. Mihelyt megszilárdul bizodalmad hozzám, csakhamar magad észre fogod venni, mily hasznos rád nézve szilárdan követett eltökéllésed, hogy egész életmódodat, legyen bár rossz vagy jó, időről-időre nekem elbeszéled. Kettős buzgalommal fogod cselekedni a jót, mert előre fogsz annak örülni, hogy elbeszélheted bátyádnak; és szintúgy fogod ket-

tő- gonddal kerülni a hibákat, nehogy meg kelljen gyónnod nekem azokat. Arról pedig, hogy bizodalmadat meg fogom tudni becsülni, meg lehetsz győződve. Ne gyanítsa senki, mennyivel közelebb állunk egymáshoz, mint elébb. A mit tiszta testvéri szeretetből hitemre bizol: ne tudja meg senki; és sziveink szép frigye a végett, hogy egymást kölcsönösen istenes ösvényeken tartogassuk, maradjon kettőnk titka . . . . Ezt fogadja neked hű bátyád Arthur s. k. — U. i. Várhatok egy hétig is válaszaidra. A fogalmazással ne kínlódjál; úgy írj, a mint eszedbe jön; a fejtörést és letisztázást tartsad meg mások számára; én úgy szeretem legjobban, a mint a szívből ered. — Leveleimet tedd el: de ne olvastasd el senkivel. — A. s. k.» (Eredetije német.)

23. Levél.

Ugyanaz. édes atyjának. Kelt Bécsben 1838. február 6.

«Drága atyám! Mult évi deczember 30-kai leveled — bármennyire fájdalmas volt is rám nézve, hogy neked renden kívül írjak, inkább visszatartott a rögtöni választól, semmint rá serkentett, mert én legfölebb is vígasztalhattalak volna: de hogy valakit vígasztalhasson az ember, ahhoz az kell, hogy tudja, értse is azt a szerencsétlenséget, melynek súlyán vígasztalás által könynyíteni óhajtunk; én pedig a magyar jogot, különösen a nemességét, következésképen a sequestrum mivoltát is, sokkal kevésbbé ismerem, semhogy abból, a mi legújabban téged ért, okos következtetést vonhassak előnyödre vagy hátrányodra . . . . Azonnal Gidához siettem . . . . de ő ugyanolyan kételyekben forgott, mivel nem tudjuk, mily körülmények között kaptad a sequestrumot. Igy elébb helyzetedről bővebb felvilágosítást akartam szerezni, és csak azután írni . . . . Igy megelőzött újabb kedves leveled, mintha inteni akarnál, hogy gondoljak rád. Hiheted-e, hogy megfelejtkezhetném rólad, vagy testvéreimről? hogy csak azt a helyet is elfelejthetném, a hol ti éltek? Lenne bár ez a nagy, szép Bécs még egyszer oly szép és akkora; és nyujtana bár kétszer annyi örömöt és élvet, mint a mennyit tényleg nyújt: Bécs mégis sokkal kisebb lenne, semhogy azt a kis szerény helyet a Kárpátok tövében

elfelejtesse velem. Ellenkezőleg, minden öröm, mit itt érzek, minden élvezet, melyet itt találok, érezteti velem, hogy volt idő, volt hely, hol szebb örömöket éltem: gyermekségem ideje s a hely, a hol ti éltek. — Azt hiszem, jobb emberré kezdek válni, mert keblemben egy sajátságos vágy ébredez, mely azon helyek felé vonz, melyek ártatlan gyermekjátékaim tanúi valának. Ne csodálkozz azon, hogy ez érzés csak most ébredez, hogy nem volt meg mindég; avagy elfelejtetted, hogy sat.» — —

E levéllel ime eljutottunk egy családi catastrophához . . . 1838. esztendőben atyámra — hosszú ellentálló küzdelem után végre rászakadt a — vagyoni tönk.

Okozta-e ezt azon két eredeti és kétségtelen okon kívül, melyeket már említettem (atyai nagyanyám üldöző gyülöletén és anyám hozományának egy hűtelen barát kezén történt elvesztésén kívül) még részben szüleimnek önhibája is? ahhoz sem biztos adataim nincsenek, sem benne ítélni énhozzám nem illő.

Annyit hallottam, hogy szüléim utóbb nagyobb borspeculatio által iparkodtak állapotukon segíteni és rajta vesztettek. Ilyenkor azután következni szokott az — uzsorás adósság. A teleknyilvánkönyvek intézménye akkor ismeretlen valami volt Magyarországon, ezért a kölcsönadónak előzetes és teljes biztosítása, a kölcsönösszeg zálogjogi bekebelezése az adósnak ingatlan nemesi birtokára lehetetlen volt — hitel és pénz ennélfogva drága. S egyszer oda szorulván az adós a meredek lejtőre: rajta megállania csaknem lehetetlen volt. — rossz vég csak idő kérdése.

E rossz vég egyik idomát, az akkor legszokottabbat, sequestrumnak hívták. Mai nyelven: «birói zár». A mai csődtörvény intézvényét csak az 1840. évi 22. törvényczikk ültette át kezdetleges alakban hazai jogéletünkbe. Szepes vármegye köztörvényhatósága határozatából atyánk rendelkezési és kezelési joga, földbirtokának állaga és jövedelmei felett, felfüggesztetvén, minden vagyona egy sequestri curator alá helyeztetett a végből, hogy hitelezői legelső sorban a jövedelmekből — idő folytán kielégíttessenek. — Elég erről ennyit.

Atyám a rá mért csapást ekkor főleg én rám nézve érezte súlyosan. Én akkor oskoláztatásom hatodik esztendejét

jártam, az 1837/8-ki tanévet, a syntaxist az eperjesi evangelikusok collegiumában. Tanév közepén atyám pénzügyi forrásai kiapadtak! Úgy kell lenni, hogy Görgey Mari néném által férje Feri bácsi még csak későbben békélt meg teljesen atyámmal és későbben is kezdett növeltetésem költségeihez hozzájarulni; mert egyik anyai rokonom, akkoriban Eperjesen evangelikus lelkész, Kolbenheyer Móricz házánál találom magamat, melynek egy világos, tisztán tartott, de műkedvelői esztergályosműhelynek berendezett udvari szobájába hurczolkodtam át az eddigi kosztos asszonyomtól. Kolbenheyer unokabátyám ugyanis szabad órái egyrészét mindennap esztergályozással szokta tölteni.

Itt, ez ujdon helyzetemben vettem Arthur bátyámtól a következő levelet:

24. Levél.

Kelt Bécsben 1838. febr. 21-én.

«Édes Pistám! — A tudósítás, miszerint Móricz magához vett: rendkívül megörvendeztetett. Igy hát te is, egy időre legalább, biztosítva vagy . . . minden nélkülözés ellen. Hálát adok istennek e nagy jótéteményért, melyet irányodban Móricz által cselekedtet, kit is ezért most kétszer oly nagyon becsülök, mint eddig is. De aztán legyen is minden törekvésed oda irányozva, hogy ezen önzéstelen jótévőd iránt hálás légy. Ne csak semmi kínálkozó alkalmat el ne mulassz ez irányban, hanem magad keresd az alkalmat háládatosságod bebizonyítására. És ne is érd be csupán a jóakarattal, mert csak az isten veszi a jóakaratot cselekedet számba, minthogy csak ő látja az akaratunkat, hogy mennyire jó, vagy rossz az. Ne lankadj soha megfelelni a várakozásoknak, melyeket jótevőid beléd helyeznek; ha pedig olykor kelletlenség találna megszállni, akkor gondold meg helyzetedet: hát ha ők így ráunnának gyámolításodra?! gondold meg, hogy szegény atyádat terhelnéd az ilyen magadviseletével. Akkor ő abból a kevésből, mit az ő és Ármin bátyánk számára meghagytak még az emberek, kénytelen lenne még a te szükségeidet is fedezni. És még ha lenne is erre bőven elegendő módja: azt a szeretetteljes bánásmódot, melyben Móriczéknál kétségkívül

részesülsz, sohasem vásárolhatná meg pénzen számodra. Ha Móricz netalán szigorúan bánik veled: ez el ne idegenítsen tőle, mert ő csak javadat akarja; ezt én tudom, mert ő nekem is jóltévőm volt Késmárkon. Az ily jótétemények nagyságát, a minőket te jelenleg Móricz házánál élvezel, többnyire már csak akkor érzi az ember, mikor utóbb roszszabb dolga akadván, ez rá emlékezteti; s én ezen kevés, de szívből eredő sorokat most azért írom neked, hogy általam figyelmeztetve, szem előtt tartsad, mennyi hálával tartozol Móricznak és nemeslelkű nejének. Üdvözlöm mind a kettőt. De Móriczék irányában való kötelezettséged miatt rólam se felejtkezzél meg, a ki még ugyan nem háládra, de igenis szeretetedre tarthatok számot, ha egyébért nem, hát szeretetemért. Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

25. Levél.

Ugyanaz, atyjának. — Kelt Bécsben 1838 február 27.

«Drága atyám! Szívemből köszönöm vigasztaló szavaidat. Nem akarok többé kétségbe esni erkölcsi valóm. . . megmentésének lehetősége felett. Istentől kérek erőt és kitartást, hogy az érzékiség elleni küzdelemben, melyet csaknem lelkesedéssel megkezdtem, diadalmasan megálljak. Ha ez sikerül: akkor bátran és vidám önbizalommal el fogom mondhatni mindennel szemben, a mi érhet: keresztül akarom — és keresztül is fogom vinni!

«Montesquieut ajánlod nekem, Herder leveleit és Horáczot. Az elsőt hijába iparkodom felhajtani; Herdert sem birtam eddig megkeríteni. . . nincs más mód, mint megint téged kérni, küldd meg nekem otthoni példányodat. Horáczot már jó idő óta munkába vettem, minthogy már otthon észrevettem, te mennyire kedveled. Nehezen értem meg. De mivel a kevés latinságnak, mit még megtartottam, szeretem hasznát venni: Julius Cæsart választottam koronkinti olvasmányul és lapról-lapra könnyebben, folyékonyabban értem. Ezek' soronkívüli foglalkozásaim. A rendesek nagyon egyszerűen oszlanak meg gárdistai szolgálatom kötelességei közt, — melyek, fájdalom! még mindig többnyire csak időtékozlásnak mondhatók — meg

a franczia nyelv elsajátítása közt. — Megállapodott napirendre most meg gondolni sem lehet, mert Ő felsége erőnek erejével valamennyi gárdistából vezérkari tisztet akar képeztetni. . . meg fogod engedni, hogy ennek eléréséhez — még valamivel több is kell mint csak — erőszakolás. Úgy jár vele Ő felsége, mint az a fogorvos, a ki hatszor is neki áll és megint abbanhagyja és mikor végre hetedszerre kirántotta, akkor látja, hogy a beteg fog helyett a mellette lévő épet húzta ki. Legalább egyszer minden hónapban érkeznek hozzánk az új rendeletek és tanítási tervek. . . (Részletes húmoros jellemzése ezen egymást feloldó elméleti tantervek gyakorlati visszásságának.) Végre is arra tökéllé el magát a magas főudvarmesteri hivatal, hogy egyetlen ember által engedi magát megszégyeníttetni: megbízza gróf Haller ezredest, készítsen saját belátása szerint egy tanítási tervet; és én részemről *reménylem* — pajtásaim legnagyobb része *tart tőle* — hogy Hallernek ez sikerülni fog. Mert egyidejűleg megparancsolta Ő felsége — nagyon valószinűleg az ő (Haller gróf) javaslatára — hogy a gárdistáknak minden esztendőben május 1-én kell ezután be- és kilépni.»

1838 márczius 4. (Folytatólag, de válasz egy időközben vett újabb atyai levélre.) «Szegény atyám! Ez tehát jutalmad hű szeretetedért, számtalan, gondok közt átvirrasztott éjjeleidért — hogy most öreg napjaidban magánosan élsz, elhagyatva gyermekeidtől, kiknek meg kellene óvniok ősz fejedet a gondtól és nélkülözéstől. . ; hogy számos rokonok körében, sőt — egyik gyermekeddel közeledben — kénytelen vagy egy élettelen eszközhöz* nyúlni, hogy ez vigasztaljon, felvidítson. Óh, ha én melletted lehetnék! mily szíves örömest szeretnélek — ha máskép̈ nem lehet, hát napszámos munkámmal — megóvni a szükölködéstől, — homlokod minden támadni készülő redőjét vigasztaló szóval elegyengetni — mily szíves örömest! De mit ér mindez a sopánkodás! . . Azonban, ha mindezt nem tehetem is, kis részben legalább meg bírlak menteni a nélkülözéstől. Áll elhatározásom: csupán három hónapot várjunk, s azontúl megküldöm neked, a mi magamnak fölösleges. De az istenért! ez köztünk maradjon; mert vannak, kik azt tartják: az első *én* vagyok, s a második megint *én* vagyok s a harmadik me-

* A levélírást érti.

gint csak *én* sat. Lásd, ezek az emberek nekem igen rosz néven vehetnék, hogy *merek* másképp gondolkozni mint ők. Tehát egy hangot se róla — hallod, atyám: egy lélek se tudjon róla, kérlek — ha szeretsz. Nyomasztó ez ajánlatom nem lehet rád nézve, mert megvagyon írva, hogy adjunk fölöslegünkből annak, a ki szükségben van. A személy, a viszony közömbös: te szükséget szenvedsz s én vagyok az, ki bőségben él. És hogy ez utóbbiról meggyőzzelek: ime lásd számvetésemet. Az élelmezés levonása után 24 ft pengő az, a mit havonkint kapok. Ebből kap lovászom 2 ft 24 krt, mosóném 1 frtot, vargám 3 ftot, franczia nyelvmesterem 2 frtot; ez összesen 8 f 24 kr. pengő, tehát még mindég 16 ftom marad; ebből 5 ft pengő a takarékpénztárba sétál és 5 ftot félreteszek számodra, mit neked évnegyedenkint 15 pftjával rendesen megküldök. Magamnak még mindig 6 pftom marad havonkint, előre nem látott esetekre. Igaz, hogy édes-kevés biz az — részedre csak 60 pft egész esztendőre; de meglehet, hogy egyszer-másszor többet is tehetek félre, kevesebbet egyszer sem. És hogy elfogadd, arról majd gondoskodom. Addig foglak kérni, míg végre beléegyezel. És ha semmikép sem állsz rá; ha lelkiismereti nagy dolgot csinálnál belőle: akkor Pistára fogom fordítani. Ő öcsém nekem s én köteles vagyok gondoskodni róla és térden állva adok hálát Istenemnek, hogy oly állapotba helyezett, hogy megtehessem. Tehát már május végén veszed az első 15 pftot és viszont megigéred nekem, hogy egy élő lénynek — jól érts meg! — egyetlen élő lénynek sem árulod el a dolgot legtávolabbról sem. A legelső kérésem ez, mit atyai szeretetedbe vetett *teljes* bizodalommal merek hozzád intézni, szilárdan meggyőződve, hogy teljesíteni fogod . . . Régóta képzeltem a legédesebb érzésnek, ha szüléiről, testvéreiről gondoskodhatik az ember . . . És ne véld, hogy talán a levegőből kaptam számításomat. Helyes ez egészen. Szabóm, az egyetlen hiányzó tétel, ki van fizetve és ruházatom a legjobb karban van. És eltökéllésem korántsem valamely regényes kedélyi felbuzdulásnak múló szüleménye. Én azt hidegvérrel már akkor mindjárt tettem föl magamban, mikor a gárda talaját legelső ízben financzialis szempontból vizsgálat alá vettem. És másrészt nincsen természetesebb érzés a háládatosságnál. Avagy mi egyéb, a mit teszek, gyönge hálánál; fel nem

erő a te jotetem ényeid legesekélyebbjével, mikkel engem elhalmoztál ? ? ? Most még egyet. Legyen a ti beszédetek: igen, igen — nem, nem sat. Örvendeztess meg tehát egy szíves «igenneb», mert a «nem» neked ugyis keveset használna ; én megis megküldöm, a mit lehet. Többire pedig azt óhajtom, hogy erről mentül kevesebb szó essék *köztünk is*, sat.

«*martius 5-én* reggel. (Folytatólag.) Tegnapi firkálásomat ma egy, magát jól kialudt ember phlegmájával még egyszer elolvastam és — az enthusiasticus befejező pont* kivételével — teljesen meg vagyok vele elégedve, sat . . . Szerelmes még mindég nem voltam és kétlem is, hogy valaha az leszek . . . (Pedig) oly teljesen érzés nélkül való én sem vagyok. Akadnék csak egy női copiájára annak az eszménynek, mely bennem él : akkor majd megválnék, valóban annyira érzéketlen vagyok-e? de az a baj épen, hogy egyik sem állja ki az összehasonlítást eszményemmel . . . Üdvözöld Ármint nevemben. Mily örömest volnék kész szegénynek tulajdon elégültségemből egy jó részt átengedni, mert a mint őt ösmerem, közel járhat a kétségbeeséshez. Bárcsak belátná végre, mily igaz Luthernek e mondása: «Úgy imádkozzál, mintha istennek kellene mindent végeznie nélküled s úgy dolgozzál, mintha magadnak kellene végezned mindent isten nélkül.» Milyen hamar fogna ő új örömöket élvezni! . . . Arthur. s. k.» (Eredetije német.)

26. Levél.

Ugyanaz, atyjának. Kelt Bécsben 1838 ápril. 5. «Drága atyám! Bármennyire elszomorított is utolsó leveled . . . valóban sajnálatra méltó életed : mégis szerettem volna inkább vidám húrokat pengetni . . . De már mindjárt az első húr szakad s mutatja előre a többinek is sorsát. Sokat is követelnék egy ilyen kontártól a tettetés művészetében, minő magam vagyok — ha most vidámnak akarnék látszani. Néha alig vagyok képes csak némileg is jó képet vágni a rossz játékhoz. De őszintén bevallva: nem is szeretnék ebben a művészetben nagy ügyességre szert tenni; legalább irányodban

*Kihagytam.

nem. Ez mit is használna? Czélt érnék-e ha tréfás szavakkal próbálnálak vigasztalni, mintha csak szerencsétlenséged nem állna egyébből, mint teszem egy vesztett fogadásból? Nem támadna-e benned önkéntelenül a kérdés: lehetséges-e, hogy háládatos fiú így érezzen atyja balsorsában? Lásd atyám! ez a gondolat riasztott vissza attól, hogy születésed évfordulójához víg tréfákba öltöztessem fiúi jó kívánságimat . . . Nem hijába azt tartja az írás: sírjatok a sírókkal sat., és én derült bírnék lenni? Pajtásaim elhangoltnak, kedvetlennek mondanak. Igazuk van, rosszkedvű vagyok s ezt, *koronkinti rosszullétemet tekintve*, természetesnek találom, ha menthetőnek nem is. De mikor szabad óráimban hálás gyermeki szeretettel rád és balsorsodra gondolok; ha ekkor minden gondolatomat egy pontra gyűjtve, a legmesszebb távolban bár, csak egyetlen reménysugárt is fedezek fel, rajtad egykor segíthetni: akkor a születés-napi köszöntők szokott kívánsága «a sok számos esztendőkről» bennem a legbuzgóbb imádsággá válik s a meggyőződés, hogy *annak a nevében* kérek (Istentől) valamit, *a ki bennünket imádkozni tanított* — szétűzi rosszkedvemet mint nap az éjhomályt, s az a derű, mely azután átvonul lelkemen, nem mulandó többé, mert állandó alapja van a mindenható Isten jóságába vetett szilárd bizalomban. — Isten veled! Nem sokára többet. Hálás Arthurod s. k.» (Eredetije német.)

Ime ezen levélben különösen a Megváltóban való hit és szeretet jut önkéntelen kifejezésre e szavakban: « . . . annak a nevében . . . a ki bennünket imádkozni tanított . . .» Van okom különösen figyelmeztetni erre.

27. Levél.

Görgey Arthur, atyjához. Kelt Bécsben 1838 ápril. 28 — május 1-én. «Drága atyám! — Még sohasem örültem meg egy leveledneк is oly nagyon, mint a martius 30-kai keletűnek . . . E válaszom csak május 1-én mehet a postára. Tehát türelem! Apácskám! Sokat, igen sokat kell veled közölnöm és nem szeretnék valamit kifelejteni.

Először is: april. 7-ke óta, a mely napon t. i. martius 30-kai leveledet vettem, mint ha ki lennék cserélve, mert életem

legbuzgóbb kívánsága teljesült: meg van engedve édes jó atyámon segíteni, legalább annyira, a mennyi tőlem telik. Forró köszönet, drága atyám, hogy ez első kérésemet, a mint önmegtagadólag elnevezed, meg nem tagadtad tőlem. Noha legott iparkodol letérni, bizonykodván, hogy a dolgod nem is olyan igen rossz. Szavadat bírom, hogy az általam számodra megtakarítandó pénznek *szükség idején* hasznát fogod venni; s ez elég nekem, t. i. hogy fiad szeretete, háládatossága nem nyomasztó rád nézve. Gusztinak isten bocsássa meg, hogy téged azzal a bár jóindulatú kéréssel nyugtalanságba ejtett, küldenél nekem pénzt. Ő neki, az igaz, kellett arra a gondolatra jönnie, hogy szükséget szenvedek, minthogy vele, ki három hónap alatt 400 pengő forintot költött, nem tarthattam lépést . . . és minthogy ő egy rakás olyan mulatságot, melyek rá nézve megannyi szükségletté váltak, míg énnekem eszembe sem jut azokat akár csak meg is ízlelni, — nélkülözéseim rovatába ró. Hogy is jutna eszembe azt állítni, hogy a bort, sört, dohányt «nélkülözöm», mikor nem kell nekem egy sem? Vagy hogy lehetne pirulás nélkül valakinek azt beszélnem, hogy takarékosságból kerülöm a vendéglő- és kávéházakat: holott már több mint hat esztendő óta hozzá vagyok szokva, vacsorára semmit, reggelire pedig egy darab kenyeret enni? Azt megengedem, hogy e frugalis életmód követésére szóllíttatván fel, nem egy pajtásom alkalmasint furcsa képet vágna; de a mi engem illet, láthatod, mennyire nem volt igaza Gusztinak, tőled számomra pénzt kérni. E helyett én arra kérlek, hogy jövőre mindég szépen higyed azt, mit szerető fiad mondott . . . sat.

«Másszor. Te azt, hogy hallgatni fogsz, nekem megigéred ugyan: de ezt oly különös három föltétel alatt teszed, hogy szó nélkül nem hagyhatom. *a)* «Anyagi szegénységedről ne képzeljek tulságosat.» Úgy hiszem, ez aggodalmadat már az a nyugottság eloszlathatta volna, melylyel e tárgyról írtam. Vagy hiszed-e, hogy képes lettem volna ily nyugodtnak maradni, ha nem tudtam volna, hogy ezen csapás, melyet különben is előreláttál, mennyire nem képes megtörni bátorságodat. — *b)* sat . . . *c)* «Legyen szabad N-nel közölni, a mi titoknak kell hogy maradjon» . . . Ám legyen hát! És legyen ez részemről is becsülésnek s annak jele, hogy kivételképen több discretiót

teszek fel ő róla, mint a mennyit az asszonyi népnek rendszerint tulajdonítani szokás. Közöld hát vele; üdvözöld nevemben. Áldja Isten érte, a mi könnyebbséget neked ő szerez!

«Harmadszor. Herder munkáiból megvan nekem a 10. és 11. rész sat.

«Ezzel megfeleltem a martius 30-kai leveledre. Most az april 20-kait veszem elő.

«. . . Elleneznéd-e például, ha N. irányábani tartozásodat átvállalni késznek nyilatkoznám, föltéve, hogy nem előbb mint gárdaéveim utolsójában követelik tőlem . . . Ezen adósság, a mint irod, 264 f váltó, vagyis 106 ft pengőben, mely eszerint 1841. évi júliusban lenne fizetendő 4% kamatjával együtt, sat . . .

«S ezzel vége is lenne titkolódzásunknak, — de legyen is ám vége . . . Nem képzeled, mennyire nehezen esik titkomnak lenni Guido előtt! és még sem lehet őneki ezekről szólnom, mivel épen ez az egyedüli pont, hol nem inyére cselekszem. És honnan van ez? Onnan, hogy ő azt képzeli, mint magad is, hogy én magamat megrontom; és így a mi elég furcsa, épen Guido hozzám való szeretete annak oka, hogy éleslátásától szívemben egy pontot gondosan rejtegetni iparkodom.

«Miután óhajtod, fogok számodra egy sorsjegyet venni . . . s egész szívemből kívánom, Fortuna asszony hadd szégyenítse meg javadra — hitetlenségemet. Én minden szerencsejátékot gyűlölök: de valamennyinél inkább a lotteriát, mert minden szám, mely előtt elhaladok, szerencsétlen Ármin bátyám szánandó existentiájára emlékeztet. De ezzel nem azt akartam mondani, hogy nekem rosszul esik megbízásod, sorsjegyet vásárolni számodra . . . Ember tervez, isten végez. Mikor a sorsjegyet kiválasztom: azt fogom gondolni magamban: «Uram! teljesedjék a te akaratod!» Mindég ez marad a legjobb. sat.

«Azon kérdésedre, hogyan állok itt fölebbvalóimmal? csak azt felelhetem: úgy mint mindenütt. Többet nem tudok. Mert hogy fölebbvalóim valamelyikéhez mi különleges viszonyban álljak: ahhoz most már nagyon önálló vagyok. Korponay is csak bizonyos szívélyes nyájasság által tüntet ki, a mi nagyon jól esik nekem, mert hiszen ő az kiváltképen, kinek szerencsémet köszönhetem. Clam még nem ismer; de valószínűleg elébb-utóbb kénytelen lesz megismerni. Most veszem észre

leveledben azt a széljegyzetet, miszerint tartásodra 4000 ftot valto czedulában igazítnak össze; azonkívül pedig magad szerető gonddal majdani equipirozásomra nyitsz megnyugtató *kilátást* részemre. Azokra, kik rajtad segíteni iparkodnak és mindnyájára, kik jót tesznek veled, isten áldását kérem. Azt a «kilátást» pedig a te gondnélküli napjaid eszközlésére szánom, jó atyám! mert a mint már elébb tudtodra adtam: a király megteszi a mi a királyé, következésképen ő fizeti az én kilépési equippirozásomat. Sat. 1838. május 1-én. Háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

28. Levél.

Ugyanaz, ugyanannak. Kelt Bécsben 1838 május 29-én. «Drága atyám! Úgy emlékszem, mintha leveleid valamelyikében ezen nevekről olvastam volna valamit: ezredes Schőn és Sallaba, báró Strachwitz, Clam-Martinitz és ennek segédtisztje; és mivel épen ráérek, élek az alkalommal: erre vonatkozó nézeteimet, melyek, meglehet, tévesek is, elmondani neked.

«Először is azon véleményben volnék, hogy elébb semmint protectiókat szerezhessen magának az ember, valami derék dolgot, legalább is valami feltünőt megtanuljon. Mert hát, kérdem, mi által lehet a nagyokat, kik számára létezni sem látszunk, magunkra figyelmessé tenni, hacsak nem azáltal, hogy várakozásukat fölülmuljuk, vagy azt legalább is kielégíteni iparkodunk. De hát mekkora igényeket támasztanak most egy katonatiszt, kivált a gárdisták irányában! Kiknek híre míveltség tekintetében már a nevetségessel határos, egyedül a miatt, mivel Haller ezredes hatalmasan azon fáradozik, hogy tanfolyamunkat a katonai akadémiáké mintájára reorganizálja. Menynyit kell hát tudni s a tudományában milyen alaposnak lenni, hogy ezen urak várakozásának csak megfelelhessen az ember, nem hogy még fölülmúlja azt! . . . Ezért, édes atyám, engedj nekem elébb időt a tanulásra, mielőtt pártfogókat kezdenék halászni. Volna, igaz, még egy út, a mondott czélhoz jutni. Ez azonban nekem nagyon alacsony és rajta sokkal görbébb háttal lehet csak haladni, semhogy rá szánhatnám magamat; nem is szólva az azzal járó költekezésről, mely szintoly kevéssé

telik az én erszényemtől, mint nem szeretném soha valamely alkalmi hálószobajelenetnek köszönni boldogulásomat.

«Tudom, hogy vastag ecsettel festek, aminthogy általán mindenben, de kivált ezen pontban exaltált vagyok. Csakis azért expectoráltam magamat előtted, hogy most már te is szólját hozzá. Ezért szolgáltasson legközelebbi leveled nekem elég anyagot oly út-mód, melyen ily protectióra szert tehetni a nélkül, hogy önbecsérzetében tegyen kárt az ember. Sat. Arthur s. k.» (Eredetije német.)

29. Levél.

Ugyanaz, ugyanannak. Kelt Neu-Lengbach 1838 június 7-én.

«Drága atyám! Május 28-kai leveledet épen azon perczben vettem, mikor Bécsből útra keltem Neu-Lengbachba, a hol most is vagyok . . . Nem korholhatom eléggé magamat, hogy oly soká megvárattalak, mikor pedig tudhatnám a multból, milyen könnyen szoktad aggodalmaknak adni át magadat gyermekeid miatt. Ezegyszer azonban sejtelmed, hála égnek, jól megtréfált, mert magam oly jókedvű vagyok, mint a pap terített asztalnál és Guido Katinkával, Gizelával, ők sincsenek másképp. S ebből azt a bölcs tanulságot merítheted, édes apácskám, a jövőre, hogy többet higyjél igéretünknek miszerint minden nevezetes változásról azonnal értesítünk; és hogy kevesebbet hallgass holmi komor sejtelmidre.

«Egykori szenvedő-társaim, a (tullni) utászkari oskolabeli hadapródok, most kezdék meg térképfölvételi gyakorlataikat. Minthogy ezekben résztvenni óhajtottam és *koronkinti máj-fájdalmaim* igen elfogadható ürügyet szolgáltattak szabadságolásom kieszközlésére: felhasználtam az arra kinálkozó kedvező alkalmat s a kapott háromheti szabadságidőt régi barátaim körében, kik előttem még mindég nagyon kedvesek, igen kellemesen szándékozom eltölteni. A kezdete meglehetős nedves ugyan: de én ázott inggel sohasem szoktam gondolni . . . Isten veled! Majd Bécsből többet. Arthur s. k.» – (Eredetije német.)

30. Levél.

Ugyanaz, ugyanannak. Kelt Bécsben 1838 július 8-án. «Drága atyám! Mivel most részemre szerzendő protectiók kerítése iránti óhajtásodtól eláll**sz**: mintegy meg akarlak érte jutalmazni annak tudatása által, hogy akaratlanúl már is egy pártfogót szereztem. Hogy mi által: a jó isten tudja. De türelem! mindjárt meghallod az egészet, csak hogy elébb præludálnom kell, noha némikép szomorúan. Szabadságidőm (most eddig már tudtodra kell lenni, hogy három hétig falun voltam, remélvén ott *ezeknek a szüntelen májbajoknak egyszer valahára véget vethetni*) maga tragice végződött. Még mielőtt az idő letelt, haza kellett jönnöm: és most már, ha isten is úgy akarja, *egy nemén a májgyuladásnak* az orvos véleménye szerint, *túl vagyok.* Arczom színe ugyan, mely különben sohasem vetekedett a viruló rózsáéval, még mindég túlvilági; az egykor szűkre szabott divatos nadrágnak sem nagyon sikerül azokat a helyeket kitüntetni, melyeket az anyatermészet czombnak és lábikrának szánt: de az orvosi imperativus így szólt: ennyire soványnak szabad lenni — soványabbnak nem! s így én azt remélem, hogy a javulás útján vagyok. Egy napon, mikor éppen elég rosszul voltam, rám nyit gróf Haller ezredes és kérdi hogyan vagyok. Nagyon röviden feleltem: «Rosszúl». Erre ő azt tanácsolja, mit már huszszor is tanácsolt: menjek Karlsbadba. Én — szintén már huszadikszor — azt feleltem: «Nem lehet, mert a gázsi ki nem adja.» — «Segítséget nem remélhet Ön sehonnan?» kérdé tovább. — «Sehonnan!» feleltem én. Nem tudom, untatta-e laconicus ékesszólásom? vagy hogy az erélyesen kiejtett «sehonnan!» hatotta meg annyira: elég az hozzá, otthagyott. Hanem egy órával rá Korponay jött tudtomra adni, hogy *a gárda pénzalapjától 120 pengő forint zulagot kapok, hogy így elmehessek Karlsbadba.* Sat. Tegnapelőtt óta a 120 f p. p. rendelkezésemre van. Most már tudod, kit értettem a tudtom s akaratom nélkül nyert pártfogóban, s nem vélek fölösleges dolgot tenni, ide írván számodra czímezését (gróf Haller ezredes czíme). valamint a Korponayét is, mert a jó öreg úr írt beteg fiad érdekében! (a kérvényt t. i.) . . .

«És így azalatt, míg társaim Olaszország classicus földjén

nyomorult bérkocsiban, kötött marsroutával utazva agyonsülni fognak: én iparkodni fogok Karlsbad regényes sétáin fatalis májamtól, vagy legalább is egy részétől megszabadulni. ... De legyen elég a tréfából ... Sorsom miatt ne aggódjál. Hisz látod, hogy az isten el nem hágy. Arthur s. k. hadnagy». (Eredetije német.)

31. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. Kelt Karlsbadban 1838 aug. 12-én. «Drága atyám! ... Utolsó levelem óta ... igen sok történt, a mi jelenemre, lehet hogy jövőmre is, felette fontos. Haller ... keresztülvitte, hogy a gárdaparancsnokság 120 pengő forintot engedélyezett részemre kéthavi szabadságidővel együtt — mindezt a nélkül, hogy érte részemről csak egy óhajtást is, annál kevésbbé kérelmet kifejezni kellett volna. Én ezt soha nem is kértem volna, mert tudom, mennyire fáj a megtagadott kérés és tudom azt is, hogy ily kérelemnek, ha megadják, mily következményei szoktak lenni — főleg az oly fajta fölebbvalóknál, minők alatt — *Hallert és Korponayt kivéve* — én szolgálok. Egyik ezen urak közül mindjárt az engedély leérkezése napján ekkép kegyeskedett hozzám szólni: «No, ha ez tovább így megy: akkor Ön drága gárdista lesz.» Rátok gondoltam, a kiket szeretek, és arra hogy meggondolatlan cselekedet következményei által mennyire megszomorítnálak: s ez mentette meg az embert a legirgalmatlanabb persiflagetól, melyben ő keme valaha részesült. Úgy tettem, mintha szavait meg sem hallottam volna, köszöntem és odább vánszorogtam. Ha csak egy szemernyi becsületérzés lakik benne: megelégelhette ezt a feleletet is.

«Megvolt a pénz és a szabadság! De ekkor a nagy gyöngeség miatt, melyhez a szenvedett vérvesztések következtében még a süly is járult — egyiknek sem vehettem hasznát. Egészen Tantalus!

«Orvosom nem mert határnapot mondani, nehogy felsüljön vele. Így virradt rám julius 26-a a nélkül, hogy más állapotban, mint a legkínosabb bizonytalanságban talált volna. Ekkor szakadt türelmem. Addig ostromoltattam az (orvost) minden oldalról, míg végre ... megengedte, hogy 28-kán indul-

hassak — saját felelősségemre. Korponay meg is szidott azért a par-force vállalkozásért — míg végre ő is egy szívből jött «Segítsen az isten!» útravalóval elbocsátott. Leráztam saruimról a port . . . és öt napi, igazán nem kellemetes utazás után itt valék, a hol vagyok és a hol most búcsút veszek tőled, mert üt az étkezés órája s a gyomor itt ugyancsak követeli jogait . . . Még eddig nincs okom megbánni Bécsből amúgy találomra hirtelen történt elutazásomat. De ennél aztán több eredménye nincs is eddig — már 10 napi karlsbadi tartózkodásomnak. Az orvosok állítják s a legtöbb beteg erősíti, hogy az idevaló víznek majd csak a harmadik-negyedik hét folyamában érezni meg gyógyhatását. Nem marad más hátra mint tűrni és remélni . . . Üdvözöld nevemben Pistát, Ármint, Ferenczet, Marit stb. — Fiad Arthur s. k. hadnagy.» — (Eredeti német).

Talán nem lesz érdektelen itt egy jellemző vonást szőni közbe, tanulságul arra, hogy egyébkép közömbös véletlenek találkozása mint játszik bele döntőleg egy ember életébe. Fölemlítettem már valahol e följegyzések során: volt atyám életében a nemzeti renaissanceot megelőző oly időszak, a mikor a külföldi irodalom emlőin fejlődött kosmopolitikus világnézlet volt benne az uralkodó s ő ennek azáltal is adott kifejezést, hogy akkor született fiait rendre más-más európai idegen nemzetbeli keresztnevekre kereszteltette. Így Arthur fiát három angol névre. A hadseregnél, hol még ma is a nemességre sokat adnak, a még ma is dívó szokás szerint schematismusban és látogatójegyen nemesember neve mellől el nem maradhatott a «prædicatum», ha t. i. volt neki, akár büszkélkedett valaki maga egyénileg benne, akár sem. Arthur bátyámat már Bécsben, mikor Karlsbadba indult, az itteni sok fürdőorvos közül a leghíresebbhez, dr. Hochecker udvari tanácsoshoz utasították. Megérkezvén Karlsbadba a beteg, legott elvánszorgott a gazdag és rátartó orvos lakására: de nem találta otthon. Ott hagyá tehát látogató jegyét azzal, hogy még az-nap más órában újra eljő. Az öreg udvari tanácsos haza jövén, elolvassa a látogató jegyet, mely neki elég idegenszerűen s eléggé hangzatosan így szól: «John Waldemar Arthur Görgey de Görgő et Toporcz, Lieutenant.» — Ez valami dúsgazdag angol lehet, ki a császári hadseregben szolgál . . . vélekedik magában az

öreg úr és rögtön siet maga keresni fel a jövevényt, annyival inkább, mivel azt hallja cselédjétől, hogy a fiatal katonatiszt bizony igen rossz bőrben látszik lenni. Ez utóbbi észrevételt aztán ugyancsak igazoltnak találja a látogató orvos: de a képzelt angol helyett egy fiatal magyar embert talál, a ki siet neki egyenesen megmondani, hogy ő orvosa fáradozásait csak igen szerényen bírja honorálni . . . A fiatal betegnek koránál érettebb férfiassága, önérzetes szerénysége azonban leköti az öreg úr érdeklődését; elszánt megadása imponál neki; betegségének válságos nagy foka felkölti részvétét. Orvosa ezen folyton éber figyelmének és lelkiismeretes útbaigazításának köszönte azután bátyám, hogy a karlsbadi kúrát a legczélszerűbben és aránylag baja nagy voltához oly jó sikerrel fejezte be ezen első alkalommal, hogy nem csak életben megmaradása megszünt kétségesnek lenni, de sőt azon biztos reménynyel tért vissza Bécsbe, hogy Karlsbadnak esztendőre ismétlése által egészen meggyógyulhat.

32. Levél.

Az első levél, melyet Görgey Arthur — Bécsbe visszatérve — megint *atyjának* írt, *1838. évi szeptember 25-éről*, így szól:

«Drága atyám! . . . Megbocsáthatlannak fogod találni, hogy neked oly sok ideig nem írtam: mindazáltal remélem bocsánatodat ezen mulasztásért, minthogy csak irántad való szeretetből történt. Csak ez birt rá, hogy betegségem egyes tüneteiről, az örökké egymást váltó aggódás- és reményről, a mint egyre majd jobban, majd meg rosszabbul lettem, hallgassak előtted és inkább semhogy hazudozzak, egyáltalján ne írjak. Most már hál' istennek, szerencsésen túl vagyok rajta; már most is sokkal jobban érzem magamat és van az a kellemes kilátásom, hogy ha esztendőre ismetlem a kúrát, természetesen megint Karlsbadban: egészen kigyógyulok bajomból. A költség miatt te ne aggódjál. Nem akarlak azzal nyugasztalni, hogy megsegített ez idén az isten: majd megsegít esztendőre is; hanem szépen együtt tartogatván a mi az enyém, rajta leszek, hogy mikor beáll a szükség, rá ne szoruljak oly könyörado-

mányra, mely, ha kéretlen adják is, nyom. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ha a gárdaparancsnokságnak megint egy ilyen nagylelkű ötlete támadna, én azt el nem fogadnám: de meg akarom azt a szabad önérzetet őrizni magamnak, hogy nem számítottam erre, mikor a legbecsesebb földi jó, az egészség elnyeréséről van szó . . . Idei gyógyfolyamatom első három hete sok jaj között telt, mivel állapotom napról-napra kiállhatatlanabb lett. De alig kezdtem utóbb lassanként javulni: derült kedélyem is megjött és vele a vágy az emberekkel érintkezni. Rövid idő alatt és anélkül, hogy utána jártam volna, a legérdekesebb ösmeretségekre tevék szert, férfiakkal, nőkkel, a mint a véletlen hozta. Hihetőleg fiatalságomnak köszönhetém azokat, vagy jobban mondva fiatal kinézésemnek, legalább a női ösmeretségeket. Elég az hozzá, hogy engem mulattattak és szórakoztattak s ezáltal gyógyulásom szerencsés folyamatját tetemesen előmozdították, magam pedig annyira becsületet vallottam, hogy kicsi híja volt, hogy meg nem házasítottak — csaknem tudtomon kívül. Ebből persze nem lehetett semmi, miután igaz árú, olcsó vásár ritkán járnak együtt. Nekem pedig még mindég azt súgja önérzetem, hogy semmire sem vagyok kevésbbé alkalmas, mint játékszernek egy nő kezében. Így aztán érthető, hogy közömbös előttem valamennyi. Az emberek azt tartják ugyan: majd más hangon fogok beszélni. De én meg úgy tudom, hogy csak egyszer «mutál» az ember hangja: én pedig már átestem a mutatión. Várjuk be, kinek lesz igaza. Szabadságidőm csak szeptember 30-án telik le s én már 19-én vonultam be ide stb. Isten veled! köszöntsd mindnyájokat. Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

33. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. — Kelt Bécsben 1838. október 29-kén. «Édes atyám! . . . hogy én még mindég szenvedő vagyok, ámbár kisebb mértékben, ez téged megszomorít . . . de hát volt-e már oly idő, a mikor ne szenvedtem volna? Gyermekkorombán mindennemű fülbaj kínzott, a mi csak van a világon; s az emberedő férfiúnak méltóztatik a végzet egy kis jármot vetni a nyakába — talán egész életére. Ha ez utóbbi föltevés

be nem teljesednék is: annyi bizonyos igaz marad, hogy betegségemnek számos nagyon üdvös, noha kissé kemény tanulságot köszönhetek, melyeket föltétlenül követnem kell, nehogy még keményebb intéseket kapjak. Igaz, hogy amaz ujjmutatások rendszerint a testet illetik, de a lélek bátorkodik itt a mákárán okulni — s ime, mindjárt meg is van már az egyszerű kár mellett a kettős haszon. Példának okáért: egyszer többet találok enni mintsem kellene, vagy élénk étvágyam arra késztet, hogy olyassal elégítsem ki, a mi nekem tiltva van: rögtön itt terem a bosszuló nemesis, hogy keserves emésztési nehézségek által lakoltasson meg az elkövetett hibáért. Ebből aztán két igen bölcs életszabályt vonhatok le magamnak: 1. ne quid nimis! és 2. quidquid comedis, prudenter comede et respice — finem! Csak egy példát hoztam fel: de van belőle számtalan és biztosíthatlak, hogyha májbajom, a mint remény-lem, még néhány esztendeig hozzám hű marad, akkor a logicát és philosophiát absolváltam a nélkül, hogy e két tudományból csak egy értekezést is elolvastam volna. Tehát láthatod ezekből, mennyire tartozom hálával az örök gondviselésnek egy nyavalyáért, mely ennyire jótékony hatással van szellemi erőim kifejlesztésére . . .

«Hiheted-e, hogy képes volnék rád godolni, neked írni anélkül, hogy mélyen érezzem helyzeted fájdalmas voltát? Ezt most nem a vagyoni tekintetben értem . . . Értem arra a szomorú sorsodra, mely késő öregségedben mindentől elválaszt, a mi megörvendeztetne. Nem a képzelődés találtatja velem ennyire súlyosnak ezt a sorsodat, hanem a keserű tapasztalás; ez tanított meg, átérezni annak kedélyállapotját, a ki minden szeretteitől elhagyatva, a viszontlátás reményeivel kénytelen beérni . . . És így tudjuk már most mind a ketten, mit tartsunk kölcsönösen egymás boldogsága felől . . . — Arthur. s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

34. Levél.

Ugyanaz, öcscsének. Kelt Bécsben 1838 november 7-én.
«Szeretett öcsém Pista! . . . Piller (Tamás) hadnagy pajtásom, sőt több annál, barátom, haza látogat Eperjesre s tőle kül-

döm neked az említett apróságokat . . . A kést vedd annak a csöndes völgynek, Karlsbadnak, emlékezetére, melynek én egészségemet köszönhetem, mely oly hosszú szenvedések után most legalább tűrhető . . . Értéke a késnek nem nagy és ne is anyagi becse, hanem csak a hozzá tapadt emlék tegye azt kedvessé előtted . . . A rajzeszközt végre fordítsd kiképeztetésedre; tartsd jó karban; ha nem is épen a legkitünőbbek egyike: de közönséges munkákhoz eléggé szabatosnak látszik. Ha ezek a tárgyak neked örömet okoznak, akkor czélt értem. Hű bátyád Arthur s. k. hadnagy. U. i. Ezekről ne szólj *senkinek*, mert nem akarom, hogy bárki is megtudja, hogy neked küldtem valamit. Jól jegyezd meg: Guidónak sem szabad megtudnia.» (Eredetije német.)

35. Levél.

Ugyanaz, édes atyjának. Kelt Bécsben 1838 nov. 23-án. — «Édes atyám! . . . Ha kézhez kapod a koronázási érmet,* legyen az neked emlékeztető azon időre, melyben több okom volt mint valaha, komolyan a jövő óra bizonytalansága felől elmélkedni. Legalább az orvosok így vélekedtek . . . Engedelmes fiad Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

36. Levél.

Ugyanaz, édes atyjának. Kelt Bécsben 1838 deczember 21. — «Drága atyám! Már egy hete aggódó sóvárgással vártam leveledet. Ha sejtelmekben szenvedő volnék: sejtelemnek tartottam volna ezt a rendkívüli türelmetlenséget, emígy azonban meggyőződve, hogy kimondhatatlan szeretetem irántad és minden iránt a mi tőled ered, tett ily nyugtalanná. Leveledet . . . épen ebéd közben hozták és minthogy minden kedélyváltozás, legyen bár oka jó vagy kellemetlen, csak erősítő hatással szokott lenni mind erkölcsi, mind testi életszerveim

* Ferdinánd császár és királynak Milanóban azon évben történt megkoronáztatása emlékére vert érem.

tevékenységére: elképzelheted, hogy csupa örömből még egyszer annyit ettem mint rendesen. Leveledet *azután* olvastam el csemegének és igen jóízűen esett. A mint irod, be akartad várni a Pista stipendiuma iránt függő elhatározást, hogy nekem örvendetest írhass. Mintha leveled nem lenne a nélkül is örvendetes nekem! mikor azt látom belőle, hogy egészséges vagy és — mi több, megelégedett. Azt a nyomorult pénzt Pista számára szintén majd csak megadja a jó isten, ha pedig meg nem teszi: ezzel csak azt akarja értésünkre adni, hogy van Pistának egy bátyja, ki fáradság nélkül pótolhatja öcscsének az el nem nyert ösztöndíjat. Mennyit is tesz ez a stipendium? Légy szíves ezt velem jövő leveledben tudatni — de minden vonatkozás nélkül, mivel megeshetik, hogy Guidó tőlem leveledet el találja kérni. Ha a stipendium elmarad és az összeg nem több mint 60 frt pengő egy évre: akkor én kötelezem magamat, ugyanannyit havi részletekben Pistának küldözni, még pedig 1839. évi január 1-étől kezdve. Azonkívül neked is, édesatyám, rendelkezned kell az 5 pengő forintnyi havi részleteidről . . . melyek eddig . . . 46 frt 30 krra p. p. szaporodtak. Már régen lesem az alkalmat, téged erről éresíthetni és arra kérlek, hogy erről senki előtt se tégy említést, még azon leveleidben se, melyeket hozzám külön intézesz. Mert bevallom neked, hogy kívüled mindenki előtt el kellene pirulnom. Olyan szine van, mintha ostentatióból írnám meg neked (a fönti összeget), ámbár kötelességemnek tartom, téged bécsi financziáid helyes kezelése felől megnyugtatni. Hogy *magad* nem magyarázod félre tetteimet: az megkímél attól, hogy előtted pirúljak. Nem így mások előtt. Pista, kérelmem daczára elszólta magát, és csak a föltevés, hogy a kapott csekélységek feletti öröme csábította fecsegésre — tartóztat tőle, hogy rá neheztеljek érte. Csókoltatom — valamint Ármint, nénit, (Feri) bácsit, Kornélt, Gusztit . . . mindnyáját, kik szeretettel emlékeznek rólam. Oh bár megtehetném magam! Hiszen 6 esztendeje már, hogy én kedves Toporczomat, a vadaskertet, nem láthatom! Ti ott, remenylem, mind jó kedvvel vagytok. Ne is hagyjátok zavartatni magatokat. Szorítsd hűséges szívedhez ezt a levelet, édes atyam! és képzeld, hogy fiaidat, Guidót és Arthurt szorítod kebledre, kik épen most is rád gondolnak és szívből örülnek, hogy te ha nem is bőségben, de legalább végzeteddel kibékülten és

megelégedéssel, legalább másik két fiad körében, bizalommal nézesz az új esztendő elébe — mihöz adja meg isten a maga áldását! Amen . . . sat. Tegnap Haller ezredestől igen sürgetős és hosszadalmas munkafeladatot kaptam. Más viszonyok közt ez nekem nagyon alkalmatlan lenne: de ezredesem kedvéért szívesen dolgozom éjjel is. Hiszen egyedül ő neki köszönhetem, hogy még vannak éjjeleim. Azonkívül azért is szeretem e feladatot, mert ez visszatart mindenféle kicsapongásoktól, melyekre most nekem százféle alkalom kínálkozik; az ezredes úrnak pedig szeretem bebizonyítani, hogy ő nem mindennapi embernek fogta pártját. stb. . . . Szófogadó fiad Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

ÖTÖDIK FEJEZET.

1839 : 1840. — Bécs. Carlsbad. — Tizennégy levél.

37. Levél.

Görgey Arthur anyai nagyanyjának Lőcsére. — Kelt Bécsben 1839 január 1-én. — E levélből kitünik, hogy a levélírot újra bántja *májkeményedése* s ő tart tőle, hogy másodszor is el kell mennie Carlsbadba miatta.

És csakugyan — a következő levelet már onnan Carlsbadból írja.

38. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsbe. Kelt Carlsbad 1839. évi julius 2-én — «Kedveseim! Jókedvű vagyok! Óhajtásom szerint ment és megyen minden. Olyan csinos kis szobácskában ülök, hogy szinte rosszúl esik kijárnom. És mitöbb: ingyen! Gróf Gorey, az itteni inspectiós őrnagy, valóságos emberbarát. A csehországi főhadparancsnokságtól meg mindég le nem érkezett a rendelet (katonatiszti ingyen lakás iránt) s ő mégis rögtön beköltöztetett. Lehet, hogy ezt azon levelemnek köszönhetem, melyben őt nyájas nyöszörgések közt jövetelemről előre értesítettem. És ha nincs különben: akkor hálát rebeghetek lelkemben valamennyi volt tanáromnak, kik olvashatóan írni megtanítottak. Én már több ilyen jó falatot is egyedül írásom által szereztem meg magamnak. — Utazásom a legkellemesebbek egyike volt, miket eddig tettem. Bécstől fogva egy poroszszal utaztam, a kinek fölségesen mehetett a dolga. (Itt a level német szövege igen mulatságosan kigúnyorászsza a porosz önteltséget és német tájbeszédjét) . . . Znaimtól fogva egy rokonunk

is akadt útitársaim között; Semsey a neve . . . A Chemia neki mestersége, tanulmánya, szeretője, hivatása, törekvése, mindene. Mostani utazásának is Stockholmba — a chemia az oka. Ott ő a híres Berzeliuszszal akarja a szemét kitörültetni. Magyarország, a mikor ő onnan visszatér, nem fog egyebet tehetni mint hallatára és láttára elképedni. Neki föltett szándéka a lehetetlent lehetővé, a hallatlant hallhatóvá tenni. Valamint én a jóllakást mechanikus — s az emésztés chemiai processusa által kenyérből, borsóból, retekből, szőllőhéjból, káposztából, kelből, paszulyból, lencséből és sörből . . . azon módon fog ő a híres Berzelius útmutatása szerint viszont szélből lencsét, paszulyt, kelt, káposztát, szőllőhajat, retket, borsót, kenyeret és sört gyártani s így természetes úton oly vendéglőt felállítani, a hol torkig jóllakhatik az ember, fizetés helyett pedig . . . Óh vegytan! mint fogok én neked hódolni és réveden dőzsölni! — Ez az ember (Semsey) még exaltáltabb, mint magam, és nehogy én még olyanabbá legyek, elhatároztam letenni minden exaltatióról . . . Külön szobám van oly kilátással, milyet mindég óhajtottam magamnak. A remény, hogy teljesen kigyógyulok — a tavali tapasztalatra alapítva — felvillanyozza egész valómat. Mindennek tudok örülni, mint a gyermek; és mégis híját érzem *valakinek,* a ki velem együtt örülne! De hiszen ti ezt megteszitek; ez vigasztal meg. Apának legközelebb irok. Isten veletek. Arthur s. k.» (Eredetije német.)

Az ember semmit sem tud a maga jövőjéről. Mikor Arthur bátyám 1839-ben a vegytan csodái felett élczelődik, sejtelme sincs róla, hogy kevés évek mulva ő maga egész szeretettel épen a vegytan művelésének fog neki feküdni.

És mikor e pajkos levelet írta, akkor májbaja kegyetlenül gyötörte és felgyógyulása nagyon kétes volt. De ilyen volt ő mindég. Egyik állandó sajátos jellemvonása, hogy mikor legválságosabb volt az állapotja: akkor humorizált ő legfesztelenebbül; a fenyegető halállal enyelegve nézett szembe; kedvesei megnyugtatására pedig gonddal előkereste mindazt és állította jó világításba, a mi kellemetlen helyzetében enyhítő, vagy vigaszt nyujtó még találkozott.

39. Levél.

Ugyanaz Görgey Ferenczné Kosztolányi Máriának Toporczon. – Kelt Carlsbadban 1839 julius 10-én. – . . . «Hogyha Ármin a maga tékozlási kórságából jó részt átalengedhetne nekem, én pedig viszont neki egy adagot a fösvénységre való hajlamomból: akkor segítve lenne mind kettőnkön. Nehogy az övéhez hasonló rossz véget érjek a gárdánál: az ő példáján okúlni akartam; s ekkor ime csaknem beleestem volna az ellenkező, hibába ha Guidó nem figyelmeztet rá még idejében, gyöngéden, de elég érthetően. Így járok én mindennel. Mikor az egyik vermet ki akarom kerülni: már akkor a másiknak a szélén érem magamat. Ezért kell nekem azok szeretetét, a kik az ily válságos esetekben rá figyelmeztetnek, isten legbecsesebb adománya gyanánt tekintenem és arra törekednem, hogy azt legalább részben ki is érdemeljem. stb. Háládatos unokaöcscse Arthur s. k.» (Eredetije német.)

40. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónénak Bécsbe. – Kelt Carlsbadban 1839 augusztus 13-án. – «Édes Katinka! Bocsánatot kérek tőled és Guidótól az aggodalomért, a mit ti jó emberek kiállhattatok miattam. És ha utolsó levelem csakugyan annyira rikító színekkel festi rosszúllétemet, mint ezt panaszaitok sejtetik: akkor alkalmasint oly pillanatban írhattam azt, mikor a kiállott csekély fül-operátiók utófájdalmai még nagyon erősek valának. Ezért ne vegyétek elhagyatott testvérteknek rossz neven, hogy a halálról elmélkedik és talán elég vigyázatlan volt utóbbi levelében ilyféle eszmékből egy kis ragoût-t tálalni eletek. Hiszen ösmeritek már – az ész minden ellenküzdelme daczára folytonos halk vágyódásomat oda – Ábrahám ölebe. Ezért jövőre valahányszor leveleimben nyomát találjatok: jusson eszetekbe, hogy már ez nekem épen olyan privat szenvedélyem, mint a kunczogás a szegény kis beteg Gizellának, stb. . . . Talán érdekel a hír, hogy Ármin megint más valakibe szerelmes . . . Kezd fogyni a pénzem, mert a hallas orvosának is

kellett fizetnem. Te pedig elképzelheted, mekkora lyukat szakít e váratlan kiadás erszényemben. De te mitse gondolj vele; B . . . Fanni bárónő rokonunk . . . ezidén megint itt van és ő segített ki néhány forinttal a zavarból. — Augusztus 23. vagy 24-én remélek megérkezni Bécsbe . . . sat. Lesz alkalmad meggyőződni, hogy habár talán egészségben nem is — legalább okosságban valamennyit gyarapodtam, sat. — Arthur s. k.» (Eredetije német.)

41. Levél.

Ugyanaz Görgey Pistának, Miskolczon. — Kelt Bécsben 1839 oktober 15-én. «Édes jó Pistám! Karlsbad óta semmit sem tudsz felőlem, és minthogy . . . magamról másokra következtetve azt gyanítom, hogy egy szerető testvér levele csak kedvesen eshetik az embernek, bármennyi legyen is a végzendő dolga: azért írok neked, öcsém, — nem tartván most feleletre számot. Neked bizonyosan sok a tanulnivalód . . . A mint atyánk írja, valamennyi tantárgyad magyarul adatik elő . . . Nem birok eléggé betelni azon való örömmel, hogy Miskolczra vitt atyánk . . . Móricz nekem azt beszélte, hogy növésnek indultál. Nem is mondhatom, hogy mennyire örülök ennek; mert gyakrabban keservesen kellett tapasztalnom, mennyivel több előnyben részesül egy szép külső megjelenés a legfényesebb elménél, ha ez nem szerencsés testben lakik. Adj velem együtt hálát istennek, ha Móricz jövendölése teljesül, és legyen rá gondod, nehogy ferde növésben fejlődjél. Ülj mindig egyenesen, mikor írsz is; szabad óráidban pedig sokat járj, nehogy annak a betegségnek kóranyaga, mely engem az utóbbi években oly nagyon megkínzott és talán még többször ki fog újulni rajtam, benned is kifejlődjék, a mit leginkább abban az időben, mikor a test erősen gyarapszik, a sok ülés s a szabad levegőn való elégtelen mozgás szokott előidézni. Ne aludjál többet a kelleténél; az csak gyengít, erősítés helyett. De ha épen gyöngéid közé tartozik, sokáig aludni: akkor legalább apródonkinti megszokás által iparkodjál annyira vinni, hogy alvásod ideje összesen a nyolcz órát meg ne haladja. Inkább estve korábban feküdj le és reggel korán kelj, mert a nap-

nak legbecsesb ideje a reggel a tevékeny embernek. E sorok kezdetén felmentettelek ugyan a válaszolástól: egyet azonban mégis óhajtok megtudni. Ez pedig több kérdést foglal magában, melyekre ha válaszolsz, nagy örömöt szerzesz nekem vele. A kérdések ezek: 1. Hogy vagy Miskolczon ellátva? jól-e vagy rosszúl? 2. Mi az élelmed naponta? 3. Pénz dolgában mint állsz? Kitől kapod havi pénzed és mennyi az? 4. Nincs-e valamire szükséged, legyen ez bármi, könyv vagy ruha stb. Ha még annyi is a dolgod: egy egy negyed órát majd csak rá érsz felelni kérdéseimre és felírni mindent, a minek hiányát érzed. Ha öltözetben szenvedsz hiányt: vétess mértéket egy miskolczi szabóval és küldd meg levélben. Két dolog, képzelem, lehet nálad fogyatékos, miért is ezen mindjárt most kérdezetlen segítni akarok. Pénz az egyik: a másik meg nadrágtartó. Az elsőből itt küldök 3 frt pengőt, hogy napközben egy kis gyümölcsöt vehess magadnak. Áldott gyümölcstermő vidéken élsz; legalább szőllő tömérdek lehet Miskolczon s épen ezt a gyümölcs nemet ajánlom néked leginkább, aztán őszi baraczkot és végre kiváltképen almát . . . de hámozva ám. A szőllőnek is köpd ki a haját, máskülönben élvezése inkább káros mintsem használ. Bravourokat pedig evésben, ivásban sohase csinálj! Az ilyen a későbbi években nagyon érzékenyen megszokta magát boszúlni. Tapasztalásból mondom, mint mindég, mikor valamitől óvlak, stb. Isten veled! Arthur s. k.» (Eredetije német.)

42. Levél.

Ugyanaz, édes atyjának Toporczra. — Kelt Bécsben 1839 november 29. — «Drága atyám! . . . Azon, hogy te hatvanas létedre még ennyire életvidor vagy, úgy tudok örülni mint a gyermek; mert köztünk maradjon a szó, erős reménynyel vagyok, hogy rövid idő múlva . . . viszontlátlak! Hogy hol? azt most még a jó isten tudja. De a mit óhajt, remény li is az ember, és ha sikerül egymást viszontlátnunk: akkor tartok rá számot, hogy az élet örömeinek élvezésében velem lépest tarts. Ha én köztetek lehettem volna, mikor szüreten versenyt szőllőztetek, megláttátok volna, hogy én mit birok, mert dicsekedés nélkül legyen mondva, az egész cara familiaból a leg-

nagyobb elhetőnek tartom magamat . . . De aztán meg is látszik rajtam, vidám vagyok mint a hal a vízben, kivált ha te nekem ennyi örvendetest írsz. Nem tudok eléggé hálát adni istennek, ha az elmult három évre visszagondolok és akkori existentiámat a mostanihoz mérem . . . Képzelj egy kis szobát, mely tiszta és csinos, világos és szellős, gyönyörű kilátással Bécsnek éjszaknyugati hegyvidékére s a Morva partlejtőire: e szobácskában lakom; van sok dolgom; és minthogy szeretek dolgozni, időm gyorsan múlik; ehhez járul, hogy kedves ángyom Katinka és kevés idő mulva Guidó is közel vannak, — s a tudat, hogy ti mindnyájan engem úgy szerettek, mint ők ketten: kell-e még több a boldogsághoz? . . . Hálás fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

43. Levél.

Ugyanaz édes atyjának. Kelt Bécsben 1839 deczember 11-én. — E levélben kéri atyját, ne adjon semmit az embereknek olyas beszédjeire, hogy ő rossz bőrben van; hanem higyjen neki . . . «Térdeim még mindég elég erősek, hogy tizenöt-markos szürkémre könnyen felülhessek. Ez elég bizonysága, hogy még korántsem állok oly rossz lábakon, mint a hogy neked beszélik. A táncz és lovaglás nekem igen jót tesz és mikor mások egy lovat lovagoltak és már akkor panaszkodnak, hogy a mellök fáj: én a második és harmadik ló hátán érzem még csak igazán ezen testgyakorlás fölséges élvezetét. — Igaz ugyan másrészt, hogy szenvedek én többféle olyas testi bántalmakban, melyekből elébb-utóbb valószínüleg bekövetkezendő elnyomorodásra lehet következtetni: de ebben is kegyelmes volt hozzám az isten, megáldott könnyű elmével, melylyel sokon túlteszem magamat; minden változhatatlannal szemben pedig megadást csepegtetett szivembe, a mi által gyakran képes vagyok a ki nem kerülhető bajt, még ha nagy részt magam okoztam is, meglehetős elszántsággal elviselni. Hát ne érezzek-e hálát iránta annyi mindenféle jóért, kiváltképen azon bölcs nevelésért, melyben jó szüleim útján részesített, mely egyedül tett képessé, boldognak érezni magamat oly helyzetben, mely száz más ember előtt kiállhatatlannak tetszenék . . . Engedelmes fiad Arthur s. k. hadnagy.» (Eredetije német.)

44. Levél.

Ugyanaz Görgey Pistának Miskolczra. — Kelt Bécsben 1839. deczember 19.

«Édes Pistám! Ámbár karácsonyfiának megkésett, azt reménylem, mégis jól fog esni szeretetemnek e csekély jele. Vedd oly jó szívvel, a mint adom.» (Öltönyfélék, meg egy *imakönyv.)* «Az imádságos könyvre bízd rá magadat életed minden nyomasztó helyzetében. Belőle nemcsak vigasztalást fogsz meríteni, hanem bátorságot is és erőt, sorsodon — legyen az bár a legkedvezőtlenebb — diadalmaskodni azáltal, hogy férfias lelki nyugodtsággal, vagy ha ez elhagyna, hát keresztyéni türelemmel viseled. Religiónak hívják azt a végeszakadatlan vezérfonalat, mely ezen élet útvesztőjéből *biztos* vezet el az óhajtott kimenetelhez . . . Sietve irok. Óvjon és tartson meg az isten az új esztendőben — szép örömére szerető bátyádnak Arthur s. k.» (Eredetije német.)

45. Levél.

Ugyanannak édes atyjához Bécsből 1839. deczember 26-án kelt leveléből:

(Egy haláleset alkalmából.) «A síronttúli életben való hit még az egyedüli, a mi megvígasztalhatja a hátramaradottakat . . . Valamennyi (gárda-házbeli) asztaltársammal igen barátságos lábon élek. Egy nyájas szóval többre lehet menni, mint száz barátságtalannal. Bárcsak ezt mindég követném és könnyebben birnám elfojtani magamban a velem született hajlamot a kézzelfoghatóhoz, kivált a kellemetlen kézzel valóhoz! Mindnyájatoknak minden jót az új évben kiván háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

46. Levél.

Ugyanaz édes atyjának Toporczra. Kelt Bécsben 1840. február 21-én.

Szerinte ő szorgalmasan készül a közelgő vizsgálatokhoz, melyek a Haller gróf főgárdakapitány új rendszere szerint nagyon szigorúaknak igérkeznek.

«Tanáraink — írja sub rosa —, kevés kivétellel, tulajdon tantárgyukhoz alig értenek többet, mint csacsi a tilinkóhoz. Elképzelheted, mily erős munka lehet, valamely tantárgyat ... annyira magamévá tenni, hogy azt minden szempontból, az öntelt tanári tudatlanság és oktalanság szempontjából is, felfogni és fejtegetni birjam a nélkül, hogy tanáromat compromittáljam. Mert hát ez utóbbi tekintet tulajdonképen a fő feladat, mikor mint főhadnagy óhajtok innen kikerülni. Hogy is remélhetném, hogy conduitelisztém elkészítésekor az az ember kedvezően szavazzon rám, akit én palam et publice megszégyenítek? Ezért jelszavam jövőre is: tanulni magamnak, vizsgázni a tanáromnak. Igaz, hogy ez sok időt emészt, melyet kellemesebben levelek írására fordíthatnék: de annak meggondolása, hogy e számos apró öröm nélkülözéséért majdan egy sokkal nagyobb öröm fog kárpótlást adhatni, nem enged rá unnom . . . Hogy Pista el van látva, annak rendkívül örülök, annyival inkább, mivel megérdemli. Árminnak általa talán nem is érzett szomorú sorsa kevésbbé örvendeztet, jóllehet ő is meglehetősen megérdemli azt. Téged szívemből sajnállak . . . ha némi pénzre van szükséged, tiszta szívből küldök . . . Háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

47. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. Kelt Bécsben 1840. május 1-én.

«Édes atyám! . . . E sorok gyermeki szeretetem bizonyságán s azon régi ujdonságon kívül, hogy napról-napra jobban érzem magamat, keveset fognak tartalmazni . . . Vizsgálataimon szerencsésen túl vagyok és most nyakra-főre magyarul tanulok, nehogy német huszár váljék belőlem . . . Halb-

schuh István* a minap igen kellemesen lepett meg látogatásával. Emlékszel, hogy ő Toporczon az oskolai szünidők alatt mindég játszótársam volt. Úgy látszik, nagyon komoly ember vált belőle. Annyi bizonyos, hogy mindketten szívből örültünk egymást újra feltalálhatni, jóllehet minden egyéb tekintetben megváltozva, de kedély dolgában a régiek. El kellett beszélnie, a mit ösmerőseinkről tudott s ezáltal oly emlékezeseket elevenített föl lelkemben, melyek mindegyre kedvesebbem, hívogatóbban a mentül elébbi hazatérésre ösztönöznek, ha még oly rövid időre is! — Talán! — talán nem is! Majd megválik . . . . Isten veled! Engedelmes fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

48. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. Kelt Pozsonyban 1840. május 12.

«Édes apácskám! . . . Érett fontolgatás és latolgatás után elhatároztam magamban a Nádor-huszárezredet választani és haladék nélkül el fogok követni mindent, hogy (a testőrseregből) kilépésemkor oda oszszanak be. A tisztikar jeles; a legénység derék; az ezred általában a legkitünőbbek egyike és még az egyenruha is 150 forinttal pengőben olcsóbb, mint más ezredeknél ** . . . Háládatos fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

49. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak. Kelt Béesben 1840. május 18.

«Édes Pistám! . . . Nincs-e valamire szükséged: ruhára, könyvre, pénzre? Aztán óvlak, nehogy nagyon bizakodjál édes atyánk kecsegtető terveiben közeli viszontlátásunkra vonatkozólag, különben szomorú lesz a vége; mert a mint számításaim jelenleg állanak, e tervek még mindig kivihetetlenek. Ha egyszer megjő az óhajtott idő: elég korán meg fogod tudni, hogy előre is örülhess neki . . . Hű testvéred Arthur s. k.» (Eredetije német.)

* Utóbb Irányi nevet váltott. Irányi Dánielnek testvérbátyja; Arthurnak kortársa és barátja. A sokkal fiatalabb Dániel sohasem volt az.

** A nádorhuszártiszt egyenruhája *ezüst* zsinóros volt, a többi ezredeknél ellenben aranyzsinóros.

50. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak. Miskolczra. Kelt Bécsben 1840. május 30.

«Édes, jó öcsém! Ülj le rögtön, a mint e sorokat veszed, és írd meg, de pontosan, hogy: 1-ször melyik napon kezdődnek vizsgálataid? — 2. Meddig tartanak azok? több napig-e és hányig? — 3. Melyik napjain a hétnek indul Pestről a Rottenbiller-féle gyorskocsi és mikor ér Miskolczra? Gyors és megbízható választ kérek ezen kérdésekre; mert el vagyok határozva, két hónapi szabadságért folyamodni, és ha megadják, a min nincs okom kételkedni, elutazásomat innen a gőzhajóval úgy szándékozom intézni, hogy egy nappal vizsgáid előtt érkezzem Miskolczra és a mikor elkészülsz, veled együtt utazzak szeretett hazámba, szabadságidőmnek többi részét nálatok töltendő. Isten veled; írj azonnal, mert még sok a rendeznivalóm. Ha isten is úgy akarja, néhány hét mulva szívére ölel hű bátyád Arthur s. k. — Ha valamire szükséged van, ruhaneműre, vagy egyébre: kérlek írd meg mindjárt azt is, hogy magammal hozhassam sat.» (Eredetije német.)

HATODIK FEJEZET.

1840.

A viszontlátás Miskolczon. — Egy kis gyakorlati pædagogia. — Atyánk. — Hazafelé. — Tátra-Füreden. — A lomniczi csúcson. — Egy elveszett nap életemből.

Fölveszem saját élményeim fonalát, ott hol a II. fejezet végén (szintén Miskolczon az 1839/40-ik oskolai évben) abban hagytam és összefonván azt az iménti V. fejezet végével — egyben folytatom.

Arthur bátyám hazajövetelének hírére mintegy varázsütésre föléledett bennem minden rá vonatkozó gyermekkori emlékem s attól fogva az ő képe újra első helyet foglalván el gondolataimban, mind e mai napig (s ezt én az 1882. év kezdetén 56 esztendős koromban irom) egész életem alakulására csaknem szakadatlanul megtartotta azt a befolyását, melyet ő, első leveleiben nyilvánult szándéka szerint, fejlődésemre gyakorolni kezdett.

Bátyám levelei egész a forradalomig valóságos pædagogiai levelek valának. Mohón olvastam és szeretettel gyujtöttem azokat.

Miskolczon 1840. évben junius vége közeledett s ezzel oskolai examenjeim s a türelmetlenül várt viszontlátás! Első viharos örömlázam csillapultával az ő kedveért kétszeres tűzzel tanultam magam és tanítottam közben becsi «boltos inasomat», ki egyébiránt igen szelíd, művelt úri gyerek volt.

Ezalatt feszülten számitgattam a hátralevő heteket, utóbb napokat, órákat. Megírtam Arthurnak vizsgalataim kitűzött napjait. Ő aszerint vette ki kéthónapi szabadságidejét. Megírta, mely napon korán reggel érkezik Miskolczra a pesti

Rottenbiller-féle gyorskocsin — és megszáll a neki megjelölt főpiaczi fogadóba — ha jól emlékszem, a «Koronához», a hová be szokott állni a gyorskocsi. Megtudakoltam, hogy ez reggeli négy ora körül érkezik Miskolczra. Rám virradván a nagy nap, én egy álmatlanul töltött éj után már pitymallatkor talpon és az utczán voltam. Ott bolyongtam, egyre nézegetve kis ezüst órámat, melyet leczkedíjaimból szereztem. S akközben mind kijebb távoztam, kifelé a városból, a késlekedő gyorskocsi elébe.

Így jutottam el gyorsan menve, Mindszenten túl Csabáig. Gyönyörű szép reggel volt — most kelt a nap. Ekkor hallom távol a gyorskocsi csengőit — szivem majd kipattan a lüktetéstől . . . Egyszerre fejembe villan, hogy hiszen a gyorskocsi el fog haladni mellettem! elhágy s én nem leszek a vendéglőnél, mire ott betér s az utasok leszállnak! (Ime, a türelmetlenség így szokta eljátszani czélját.) Én ekkor ucczu vesd el magad vissza leggyorsabb futásban — de mikor már Mindszent utczáján nekem végkép elfogyott a lélekzetem: akkor haladt el mellettem sebesen a hatüléses kocsi. Szinte benyeltem szemmel, de e rövid pillanat alatt nem vettem ki senkit benne, a kit bátyámnak elvállaltam volna. Láttam ugyan a kocsis megetti legelső nyitott szakaszban, a hová nem is egyenesen néztem, valami hosszú fehérséget, de a kocsi tova robogott s én végre új lélekzetet kapva, de minden reményt vesztve, siettem vissza a hosszú utczán be a «Koronáig». Ennek udvarán a gyorskocsit már kifogva s üresnek találtam; sem kocsis mellette, sem vezető. Jött aztán az udvaros s a kocsi hátsó podgyásztartójából egyebek közt kiszed egy csinos bőr kalaptokot; rá van írva: Görgey Lieutenant.

— Itt a bátyám! hol van? — ordítok én.

— Ott a földszintes udvari szobában van egy katonatiszt — felel az udvaros.

Oda rohanok — az ajtó nyitva. «Pista!» — «Arthur!» s mi egymás karjaiba dőlünk . . .

Aztán hosszan néztük egymást.

A képnek, melyet *ismeretlen* bátyám felől képzeletem megalkotott volt magamnak, egy cseppet sem felelt meg az alak, mely most testestül-lelkestül előttem állt, engem ismételve fölkapott, hogy a lábam nem érte a földet, körülcsó-

kolt s aztán meg megint én az ő nyakába csimpesz-kedtem.

Idegennek tetszett különösen a sovány színtelen és bajusztalan arcz, a rövidre nyírt *szőke* haj. Váratlan volt feltünő fiatalsága és még *valami hiány* az egész megjelenésben — a minden «pompásnak» hiánya. Én mindenesetre szép barna hajzatúnak képzeltem bátyámat és mint katonatisztet, valami fényesen öltözöttnek. E helyett egyszerű, az utazástól gyűrött vitorlavászonból volt az egész öltözete: és miután ő megmosakodott: a felnyitott bőröndből egy másik tiszta vitorlavászon öltözetet vett magára.

A mosakodáshoz víz kellett neki, s minthogy az egész idő alatt semmiféle cseléd nem mutatkozott, hogy vizet is hozzon (Miskolczon 1840-ben így szoktak volt bánni a fogadóban az olyan utazóval, kinek első beköszöntő szava az, hogy *olcsó* szobát kér), bátyám fogta a tegnapi vendég után takarítlan maradt teli mosdótálat, kiment vele az udvari kútra s mialatt én úri felháborodással cselédet keríteni menék, már ott maga úri kezeivel kimosta a kútnál s húzta teli vízzel a mosdótálat s vitte magának vissza szobájába, egy szó nélkül. Én dühös voltam magamban a rossz felszolgálás miatt és pirultam azon, hogy bátyám maga járt a kútra. Nézetem szerint ez sem katonatiszthez, sem magunkféle úri emberhez egyáltalján nem volt illő!

Mialatt bátyám tisztába öltözött: azalatt én némi vígasztalást szívtam takaros böröndjei, két csinos kalaptokja és kivált aranybojtos kardja szemléletéből. Az ajtóba bevert szegről egy hosszú fehér posztó köpeny lógott, ezt láttam hát a gyorskocsi első ülésén; benne bátyám akkor a felőlem eső ülés szögletébe dőlve, édesdeden aludt, mikor a mindszenti utczán elhaladt mellettem.

Megreggelizés s a napi terv elkészítése után bátyám kért, tudnám meg, hol van a katonai térparancsnokság, minthogy neki mindenekelőtt ott jelentkeznie kell; ő azalatt átöltözik katonaruhába.

Repeső szívvel siettem teljesíteni parancsát; mert — végre mégis! díszben, ragyogó fényben fogom látni testvéremet!

Mire hozzá visszatértem: a jelenet tőből megváltozott.

A magyar testőri féldísz (campagne) egyenruha akkori időben sokkal dúsabban volt ezüsttel kizsinórozva, mint ezidőszerint. A mostani egyszerű sötétzöld atila helyét kurta dolmány pótolta, skárlátvörös ez is. A katonatisztek általában akkor szolgálaton kívül mindég polgári ruhában járván, szolgálatban csak teljes egyenruhában jelenhettek meg. Bátyám készen várt. S a mint most előttem állt sarkantyús kordován csizmában, vörös magyar nadrágban és karcsú dolmányban, leszorítva derékon ezüstös zöld övvel, mely fényesen kiadta deli termetét, panyókára felkötött asztrakán prémes vörös mentével félvállán, s a mint fejébe nyomta a lábnyi magas tömött fehér kócsagtollal diszített nyest kalpagot zöld lángra, s a mint felköté a kardot: teljesen kielégítette hiúságomat, sőt jóval túlszárnyalta legmerészebb várakozásomat!

Boldog valék, hogy őt az utczán végigkisérhettem. És mikor az időközben gyülekezett hetivásár sorfalai között gyorsan elhaladtunk: minden öreg kofa és fiatal fehércseléd rajta felejtette a szemét — s a «vörös huszártiszt úr» hangos csodájára nyomunkba tolakodó suhanczok közt nem volt az a nagyreményű czigány gyerek, a kinek a mája nagyobbat hízott a vörös látványon, mint a magamé. Hiszen a közcsodálat tárgya az én szeretett Arthur bátyám volt!

E boldogság tetemesebb volt, semhogy soká tarthasson!

Én bizonyosra vettem, hogy bátyám oskolai vizsgálataimon is egyenruhájában fog fényt árasztani — öcscsére. De a mint a térparancsnokságtól a vendéglőbe visszatértünk, ő megint csak levetközött és minden ruháját legott szép rendben az egyik bőrönd fenekére, az óriási kalpagot pedig az egyik bőrtokba visszahelyezte azon megjegyzéssel: «Hála istennek! a Szepességig megint megszabadultam a komédiától!» Fölvette újból vitorlavászon ruháját, szalmakalapot szedett elő a másik kalaptokból s azzal elmentünk lakásomra, onnan pedig gazdámék üdvözlése után, a közel szabadba. Vizsgálataim csak másnap kezdődtek.

Séta és kölcsönös kimeríthetetlen kérdések és feleletek közt gyorsan röpültek az órák. Fölmentünk az én kedves Avasomra s onnan elragadtatással el-elnéztük a lábunknál végződő határtalan rónát, melybe távol egy másik előfok gyanánt a Tokaji hegy nyúlik be — és nem sejtette ekkor

egyikünk sem, hogy rövid kilencz év mulva mi e várost, e rónát két-három ízben is lóháton be fogjuk száguldozni, mindketten karddal kezünkben, ő legelől, én a nyomában, ágyúdörej és halálhörgések közt, háromszínű zászló alatt, szabadság harczában két császár hadseregei ellen . . .

Ekkor — 1840 juniusban — cseresznye évadja állt. Ebéd után a Korona kávéháza előtt ülve, cseresnyére éheztünk meg.

— Megyek hozni, — mondok.

— Dejszen, azt én rád nem bízom; megcsalhatnál; magam megyek vásárolni — ingerkedik bátyám.

Ezt világért sem volt szabad megengednem!

Ő katonatiszt s mi több, magyar gárdista létére, kit reggel egyenruhájában mindenki tartozó tisztelettel megcsodált és kit most egyszerű nyári zekéjében is az arra menők megfigyeltek s fölösmertek — ő menne most maga úri személyeben a kofáktól cseresnyét vásárolni, mint egy diák! Az lehetetlen! De biz' ő mind ezen alapos ellenvetéseim közben már meg is közelítette a nyelves kofák sorait s itt aztán még nagyobb megbotránkozásomra végig járta a cseresnyevásárt kofáról-kofára, válogatott, alkudozott! míg végre iszonyú rémületemre fogja, kiterít egy nagy selyem zsebkendőt, belé méret vagy négy itcze cseresnyét a legjavából; erre hamar én oda szóllítok egy ácsorgó suhanczot, hogy nekünk ez vigye. De a bátyám ezt egészen fölöslegesnek nyilvánítja; a suhancznak ugyan minthogy már én felfogadtam (mondá) ád néhány krajczárt kárpótlásul, de a cseresnyerakományt ő nem adja ki kezéből. Azzal összefogván a négy sarkát a zsebkendőnek, maga viszi azt az éktelen nagy tömeg cseresnyet a vörös selyemkendőben, semmit sem gondolván az én kegyetlen pironkodásommal. Lassított léptekkel így vitte nagy darab utczán a vendéglő előtti padok közeléig, hol a napot úri modon elpipázó, tisztességtudó kávéházi közönség ránk most méltán nagy szemeket meresztett. Itt végre, hála egnek! — gondolám — hamar befordulunk a nagy kapun s ezzel vege lesz a közbotránynak, — a szobába rejtőzünk szegyenunkkel és élveinkkel . . . Azonban itt épen a kellő pillanatban, meg az utczán, a kendő egyik sarka a nagy súly alatt kisiklik bátyam ujjai közül s a négy itcze cseresnye mind szétgurul a kávé-

ház előtti járdán . . . . Én erre egy önkéntelen mozdulattal megragadom bátyám karját, hogy minél gyorsabban meneküljünk innen e köznevetség exponált helyéről . . . De megfoghatatlan! ő megköti magát, megáll helyben, sőt leguggol, zsebkendőjét szépen, lassan kiteríti a járdára és . . . «de bizony ezt a gyönyörű cseresnyét én nem az utczagyerekeknek vettem» . . . szól és kezdi egész kényelemmel szemenkint a kendőbe vissza szedegetni. Igy aztán nekem sem maradt egyéb tennivalóm, én is nyakra-főre kapkodtam, azon porosan, marékra a kendőbe . . . Mikor aztán már vagy két itczére valót összeszedtünk ketten: bátyám még mindég guggon ülve kedélyesen reám mosolyog és kérdi tőlem: mit gondolok, — talán nekünk egyelőre ennyi is már elég? hadd jusson a néző közönségnek is (a mely időközben ráért az utczai járókelőkből, kivált gyerekekből tetemesen megszaporodni).

Ime egy történelmi példa a gyakorlati pædagogiából.

Egy furfangos számítással, magának a rendezőnek s mellékesen az alkalmi nézőknek nagy mulattatására szinre hozott tréfa volt ez, de egyszermind egy első gyakorlati kisérlet akart lenni, engem tökéletlenségeimből kigyógyítni. Már viszontlátásunk, úgyszólván új ösmeretségünk első órájában, míg én bátyám szép egyenruhájának visszfényében sütkéreztem, azalatt az ő vizsga szeme bennem a félreismerhetetlen szeretet örömragyogásán keresztül is a hiúság kórtüneteit fürkészte és — mondhatom utólag — mindjárt az elevenemre talált. És ilyen tréfát utóbb bátyám velem minden alkalommal űzött, valahányszor valamely hívságon vagy megrögzött előítéleten rajta kapott.

Ugyanaz nap estve aztán megérkezett édes atyánk! — Az az öröm — le nem írható.

Másnap az ő és bátyám jelenlétében letettem vizsgáimat, kivettem oskolai bizonyítványom, búcsút vettem tanáraimtól, barátimtól, gazdámtól, aháznéptől és bécsi tanítványomtól s a kelő nap már a kassai országúton talált, atyámmal és bátyámmal, egy ernyős, a Szepességen úgynevezett «magyar szekéren», mely előtt egysorba fogott három kis parasztló koczogott.

Atyánk is — ugyanannyi éve, mint én — nem látta

volt Arthurt: volt tehát kérdezni s elbeszélni való elég az egész három napi útra.

A Szepességre érve, ezen a nyáron valóban élvezetes két hónapot éltem atyám és Arthur bátyám társaságában, Toporczon, vagy a megyében körül rokonokat látogatva; részben Smerdzonka nevű fürdőben és Tátrafüreden.

Általában úgy vettem észre, hogy egy év alatt atyám körül kedvezőbbre változtak a viszonyok.

Ármin bátyámat az utolsó megyei tisztújításkor a Karok és Rendek megválasztották megyei adószedőnek. És meg kell említeni, hogy a részéről ehhez szükséges biztosítékot nem atyánk, kinek vagyona zár alatt volt, hanem Ferencz bátyánk szolgáltatta jótállás képében.

Ármin sorsának ezen jobbrafordulását betetézte egy valóban nagy szerencse: ő elnyerte szívét és kezét egy nem csupán szépségben, de, mi több, valódi lelki fenköltségben kitünő hölgynek, Szepes vármegye akkori első alispánja Jónyi Vincze legidősbik leányának Emiliának, a kit ugyanezen 1840. év nyarán, Arthur bátyám vőfélysége mellett, oltárhoz is vezetett s a ki neki utóbb három derék fiat szült és nevelt — neki és a hazának.

Hogy Jónyi és neje, a buzgó katholikusok, a püspök és papok kegyeltjei, protestánshoz adták szeretett leányukat férjhez és hogy katholikus pap megeskette őket, jóllehet Ármin bátyám a tőle kivánt, hirhedett reversalist (miszerint születendő fiúgyermekeit is a római katholika vallásban kereszteltetи és növelendi) megtagadta, mint idő tanúja, szinten figyelemreméltó culturalis tény.

Öröm volt, atyánkat jókedvében látni. Azon fia (Ármin), ki a katonai pályát könnyelműen oda hagyva, soká tétlen életet élt itthon, végre megint állásban van, tevékenységben és boldog házi körben. Másik fia Arthur, ki apját még soha meg nem szomorította, de igenis magaviselete, tehetségei és képzettsége által a legmerészebb reményekre jogosítja, sok évi távollét után most itt van körülötte, nagy betegségéből gyógyultan, ifjúsága virágjában, kedvelve mindenütt, a hol csak megjelen. Legidősbik fia Guido pedig Béesben szinten tisztességes állásban van, melyre magát önerején felküzdötte! Sőt énbennem is kedve telt az öreg urnak. Azonkivul Toporczon

eltünt a régi gyűlölködés, mely addig életén rágódott.... ime öcsese Ferencz jót tesz fiaival, s ez egy áldott nőnek keze műve: Mari nénié. A toporczi szerény házba pedig, megboldogult, sokat szenvedett áldott hitvese helyére beköltözik egy harmadik áldott nő: ifjú, szép, csupa jó szív és szeretet, Ármin felesége..... Legyenek boldogabbak mint voltak elődjeik ezen a helyen — szüléink!

Ármin átvette a megyei zár alatt tartott apai birtokot haszonbérbe. Atyánk az úgynevezett «vadas-kertbe» a falu végén a Toporcz patak szélén fekvő curialis kertbe, az abban álló szerény faházba költözött — a hol aztán holtáig meg is lakott.

E boldog nyár nagyot rugott rajtam, fejlődésemen, önérzetemen. Lepattantak keblemről szorító vas pántjai. Nem éreztem magamat nyomottnak többé — elnyomottnak, a kastélyban csak megtűrtnek. Arthur bátyám kezén egyszerre fölegyenesedtem, egyenrangú lettem rokonaimmal. Ármin bátyám, midőn korábbi években szabadsággal itthon járt, vagy a mióta a katonaságtól végkép haza került, nem úgy bánt velem, hogy megszerettem volna: most neje által testvéri szeretettel kényeztetve, Ármin irányában is fölengedtem, nyílt, beszédes, ragaszkodó lettem. — Mari néninek sem volt többé panasza rám, hogy nem szeretem úgy, mint a tulajdon gyermek szokott. Valóban jól esik még most is a visszapillantás serdülő korom e verőfényes szakára; s a mi kiváltképen érdekessé teszi enmagam előtt e multi önszemléletet: az, hogy soha el nem hagyott a szerénység, soha az emberek váratlan szives-kedése nem tőn elbízottá.

Azonban Arthur bátyám a miskolczi cseresnyén megkezdett nevelészeti feladatát minden mulatozása közben is folyton szemmel tartá irányomban — de talált is fogékony talajra bennem. Im egy újabb példa. Ő észrevette, hogy irtózom békától, kígyótól, s általános szokás szerint elundorodom egy-egy puszta gondolatra; hogy szerinte gyáva vagyok. Erről tenni kell. A smerdzonkai fürdőhely kies vidéke hemzseg az ártalmatlan vízi kígyótól. Egy hosszabb gyalogséta alkalmával puszta kézzel való kígyóvadászatra kapatott rá... De ezzel még be nem érve, tollkésével előttem és segédletem mellett szétbonczolta az állatot és mikor rá nehány óra mulva

megéheztem, akkor ugyanezen bonczoló késével (az igaz, hogy előbb megmosta és jól megtörülte) szeldelt nekem és magának a zsebében magával hozott kenyérből és szalonnából s ad oculos megdemonstrálta, hogy a kés mihelyt megmossák, semmit sincs megfertőztetve a kígyó levétul, s hogy ily kés után is jóízűen esik szalonnázni, ha éhes az ember és van — szalonnája, kenyere.

Egyben azonban megjárta velem pædagogiája. Fiatal ángyom nagyon csinos szobaleányt hozott magával Toporczra. Egy szép reggel ez szobámat takarítván, én — csókot kértem tőle. Hogy minek kellett nekem a csók: én bizony nem tudtam; de minthogy a lány ellenkezett, hát erővel, ügyességgel biz' én megcsókoltam. Ő erre ott hagyott a faképnél s nem tudom, mily alkalommal, mi oka lehetett, elmondani a dolgot Arthur bátyámnak. Elég az hozzá, egyszer csak ott ülnek, látom, tanakodnak Ármin, Arthur bátyáim az emeletestornáczon s a mint az udvaron jönni látnak, magok elibe idéznek s valóságos katonai törvényszéket tartanak felettem, vallatnak, faggatnak, *szándékaimat* tudakolják, holott nekem akkor — isten bizony! nem volt semminő szándékom egyéb az egy csóknál, melyre nem valami előrelátó bölcselkedésből támadt kívánságom. De én ezt is módnélkül röstelltem, majd a föld alá sülyedtem szégyenletemben az elömbe adott kérdések miatt; és annyi bizonyos, hogy e vallatás után nem az ő tudásuk köre gyarapodott, hanem az enyim.

Azon nyáron ellátogatott a Szepességre Gida és Arthur bátyáimnak egy kedves jó barátja Rösler Gusztáv is, banyatanácsos, budai fi, szeretetreméltó ember, derék pajtás. Vele találkozni atyám s Arthur bátyám Tátrafüredre rándultak s elvittek magokkal. Rám nézve az ott töltött hetek fénypontjai voltak nyári szünidőmnek. Rösler és Arthur válhatatlan bajtársak valának bérczi kirándulásaikban s én többnyire velök tartottam. Vágyaim tetőpontja volt a lomniczi csucs. Én többszörös próbáját adván hegymászó ügyességemnek és kitartásomnak, atyám megengedte, hogy Arthur bátyám gondjai alatt magam is részt vehessek a csúcsra tervezett kirándulásban. Egy felhőtlen reggel 4 órakor tizenkilenczen indultunk a fürdőből. Mire délelőtti 10 óratájban a tulajdonképeni lomniczi csúcs talapzatát alkotó nyeregre tol-

értünk, már akkor felhők képződtek fölöttünk. Azalatt, hogy félórai pihenőt tartottunk s szájról-szájra járt a csutora: végkép beborított minket a köd, melyet a kelő szél rohamai csak perczekre foszlattak szét, elragadó pillantásokat engedvén a lábaink alatt napfényben tündöklő szepesi hullámos rónára. Bátyám és Rösler Guszti bácsi fontolóra vévén a kedvezőtlenre változó időt, egyszerűen azt hozták indítványba, hogy kezdjük másszor újra, most pedig forduljunk vissza, mert hijába megyünk tovább; fönt nem fogunk látni semmit. Erre általános ellenzés az utitársak között — s olyasféle megjegyzések, hogy hiszen a ki nem mer tovább menni, az visszafordulhat. Rösler és bátyám erre ezt felelték, hogy nem a mersz hiányzik, hanem a kilátás; de ha az urak úgy gondolják, tehát gyerünk! hanem azt a törvényt tartsák eszökben mindnyájan, hogy most aztán már a ki fölmegy, ha csak egy is, azé a vezető; — közmegegyezéssel, tehát vezetővel térni vissza most és itt lett volna az utolsó állomás, ám ha jobban tetszik: tehát talpra! föl felé! induljunk!

Talpra kelünk . . . körülnézünk . . . hát a vezetőnk nincs sehol! a köd elnyelte. Szólítjuk — kiáltjuk a nevét: semmi válasz. Ekkor egy perczre szétfoszlik a felhő: s most ime alig húsz lépésre tőlünk ott áll az ember, hosszú nyelű baltájára támasztva az állát . . . S a mikor kérdőre vonjuk, mért nem felelt: ő oly mozdulattal, minő egy nehéz elhatározásunkat szokta kísérni, fölkiált: «Fölvezetem mégis az urakat!»

Ezen indokolatlannak képzelt újabb «nekiszánás» lehűtőleg hathatott az imént tüzeskedőkre, mert mikor új félórai szótlan fölfelé mászás után megállapodás alkalmával körülnéztem: már csak tízen voltunk; a többi elpárolgott, félrehúzódott egy-egy sziklaredő mögé.

Újabb félóra mulva egy síma, meredek fal zárta el utunkat. Már ekkor az ember tíz lépésnyi körön túl nem látott a ködtül. Megindult a havas eső. Mihelyt megálltunk, fázni kezdtünk. Előttünk egy meredek kőfal, alakra Mózses törvény-tábláihoz hasonlatos; középett némi rést mutatott, melyen az esővíz dűlt lefelé. Hogyan jutunk itt fel? A vezető megmutatta. Szekerczéje segélyével, melyet a résbe akasztott, elébb fölvergődött maga. Ott fönt hasra terült, úgy hogy csak a feje és jobb karja nézett le ránk. Úgy nyujtogatta le

nekünk a hosszú baltanyelét baltaveggel és úgy húzott fel minket egyenkint, elébb Röslert, aztán engem, azután bátyámat, s úgy végre a többit, kik még hatan voltak. Felhuzatta magát mind: de mikor már odafont szorongtunk, egy oly szűk, lapos téren, hogy szorosan egymáshoz állva is alig fértünk: akkor jelentették ki a hatan, egészen szelíden, hogy mi csak menjünk föl magunk a vezetővel nálok nélkül, ők már csak itt megvárnak . . . Erre ott is hagytuk őket s a vezető után szó nélkül tovább hatoltunk, szakadó esőben, bőrig ázva máris. Nem sokára lerakván a hegyi botokat, sok helyen négykézláb kapaszkodtunk. Legveszélyesebbnek tetszett utóbb egy jókora terjedelmű hómező, 45 foknyi harántos, mely alá egész széltében fölül bezuhogott az esővíz, alsó határánál egész széltében kibuggyant . . . Ezen által kellett mennünk! A vezető maga előtt a hóba lábnyomokat vagdalt s ezekbe helyezte lábait — mi pedig egymás után az ő nyomaiba léptünk. Ha e hómező síma gránitlapon fekszik vala: alámosatva levén, okvetetlenül le is sétált volna velünk, de a mélyen redős ránczos gránitoldal szakadékaiba beleilleszkedett hómezőn mi szerencsésen átjutottunk. Még egy félórai nehéz munka; egy fordulat jobbra, aztán balra; megint jobbra egy éles taréjon át . . . Ekkor szemünk előtt egy mesterséges kőrakás s azon rajta egy faalkotmány, a messzire ellátszó háromszögelési gula vedlett ki a sűrű ködbül . . . . «Hi záj ber!» (Itt vagyunk!) szólt a kalauz. A Lomniczi-csúcs legtetején álltunk!

A vezető ember, háttal felénk, félre állt — levette kalapját és csöndesen imádkozott.

E perczben alattunk hirtelen villám hasított keresztül a sűrű felhőkön s oly recsegés hallszott, mint mikor falra borsót hány a gyermek.

Meghatottan összeölelkeztünk . . . . bizonyosan mindegyikünk egy mély fohászszal a Teremtőre gondolt . . .

Látni itt mitsem láttunk egyebet ólomszínű felhőnél . . .

Vezetőnk valamit kikaparász a kőrakás belsejéből, egy szöszszel betömött szájú nagy bögrét; ebbe beleteszszük neveinket.

Visszahelyezzük a bögrét; aztán egy-egy marek orokhoval megisszuk hárman a barátság frigyét és azzal — lefele indulunk, hátunkat a kősziklának vetve, arczczal a mérhetlen mélységnek.

Időközben a lengyel földről fújó csípős szél csaknem viharrá fejlődött. De a mint az óriási kúp magyar oldalán alább-alább szálltunk: mindinkább megvédett a hegy a szélvész dühe ellen. Lábunk alól rohamosan szakadt a víz, — s nem egy meglódult kő szökdelt nagy ívekben a mélységbe, az alattunk várakozó társaság fejein keresztül. A mint ezek közeledésünket meghallhatták: örömriadásba törtek ki.

Kételkedve mentünk neki a föhnenet említett alámosott hómezőnek, mely most még veszélyesebbnek látszott: szerencsésen át jutottunk rajta. Már-már lábunk közelében szólt a szegény elátkozottak örömkiáltása: és mégis majd félórába telt, mire kezet szoríthattak velünk. Minden melegítő italunkat kiosztottuk e szánandó társas Prometheuszok között; a magukénak három órai távollétünk alatt régen nyakára hágtak.

Onnan a viszontlátás helyéről a vezető ismét egyenkint leeregetett minket szekerczenyelével. A Mózses-táblán alul ismét fölszedtük letett botjainkat s innen egyre növekedő gyorsasággal siettünk le a Kis Tarpatak völgyébe. A vezető pedig most aztán megvallotta, hogy egészen új, eddig nem-járt úton vezetett fel minket; a rendes utat járhatatlannak találta az ezen évszakban egészen szokatlan nagy hó miatt.

Hol a Kis Tarpatak völgye az «Óriási vízesésen» a Közép Orom lábánál egyesül a Nagy Tarpatak völgyével: ott már messziről egy pásztortűznek az esőben vastagon fölfelé gomolygó barátságos füstjét vettük észre. Meg is kettőztettük lépteinket ennek a láttára mi hárman, kik a Lomniczi-csúcsra feljutottunk. Vezető és társak messzi elmaradtak mögöttünk a «Tüzelő kőnél». Midőn közel értünk az említett tűzhöz, legelül én, aztán Rösler, végre Arthur bátyám, libasorban: a tüzet nedves fenyőgalylyal élesztő alakok közül ime elejbénk siet — *édes atyánk.* Sorra hevesen megölel, körülcsókol minket, körülvizsgál és megtapogat, nem esett-e bajunk? aztán derekasan összeszid; kivált Arthurt: hogyan tehette ki öcsesét ilyen borzasztó időben az elsiklás s alázuhanás veszélyének! miért nem tértünk feleútján vissza? Aztán mentséget be nem várva, rögtön a vele hozott két paraszt legénynyel előszedet a fenyőlombok alól egy nagy garabolylyal elejbénk hozott borospalaczkokat, sódart, kenyeret és sajtot, megvendégelni fejedelmi

módon minket, de a lassankint érkező többi ázott egér csapatot is. Mi sem voltunk röstek megelőzni ezeket az elsőbbség jogánál fogva, evés-ivásban, mialatt a fenyőgallyak halmazán élődő tűznek háttal állva, hátul gőzölögtünk, elől meg csurgott a ruhánkról.

Ki ne halmozta volna el hálájával a kedves jó öreg urat, ki több óra fólyásig ott ázott érettünk maga is a vadon viharában! remegve könnyelmű fiainak életeért és híven gondoskodva rólok, hogy legyen mitül melegedniök kívül, jóllakniok belül mire szerencsésen visszajönnek! De mi hálátlan ifjúság, mihelyt jóllaktunk, rögtön ott hagytuk az öreg urat (maga is kergetett, siessünk haza, szárazba öltözni). Elhagytuk az egyenkint megint összeverődött, agyonfáradt utitársainkat mind, s *egy* futamodással árkon-bokron keresztül, félóra alatt beszaladtunk Tátrafüredre, mi hárman. Itt bátyám a szobában rögtön levetkőztetett, testemet vastag törülközővel erősen végig dörzsölte, mint csutakkal a lovat szokás; aztán tisztát vettem s ő az ágyba kergetett. Mire lefeküdtem, az idő már megint ki is derült s a lemenő nap nyájasan besütött az ablakon. Azon módon elaludtam . . .

Sötéttel ébredtem. De minthogy a ház előtt még jártak-keltek, magam pedig nem annyira fáradtnak, mint inkább éhesnek érzém magamat és gyertyát gyujtva az óra még csak közel tizenegyet mutatott éjfél előtt: hamar megint felöltöztem, hogy még vacsorát kaphassak.

A fürdőnek akkori ebédlő (egyszersmind társalgó, táncz- és mulató) termében még együtt ült a társaság. S a mint belépek s észrevesznek: azonnal az általános figyelem felem fordul. Az ismerősök (és akkor az egyetlen Tátrafüreden mindenki ismerős volt csakhamar) éktelen hahotával fogadnak, körbe fognak s nagy kiváncsian faggatódznak: álmos vagyok-e, éhes-e, fáradt-e vagy pihent? Miért nem aludtam tovább még legalább vagy egy órával? Nagy önérzettel kérkedem, hogy azt sem tudom már, voltam-e valaha fáradt: de éhesnek igaz, éhes vagyok nagyon. De ők a helyett, hogy engedtek volna azonnal hozzálátni az evéshez, mind csak folytatják velem az időtlen vallatást. Az egyik elfelejtette, hogy hányadik is van ma? a másik a heti napot ohajtja megtudni tőlem. De a bosszantó közderültseg tetőfokát akkor

érte, mikor ez utóbbi két kérdésre legjobb tudomásom és meggyőződésem szerint megfeleltem. Végre azt akarták mindnyájan elhitetni velem, hogy egy egész napot életemből elaludtam és még néhány órát ráadásul. Nem voltam bolond a rossz tréfát el is hinni, hanem bosszankodva jól bevacsoráltam, a mint láttam, az egész társaságnak nagy mulatságára, magamnak hasznára. De mikor utoljára számba vettem a valóban szokatlan mennyiséget, melyet elkölteni bírtam, holott alig néhány órája (azt véltem) teljesen jóllakottan jöttem meg a Tarpataki völgyből: magam is gondolkozóba estem. Másnap aztán atyám, bátyám s valamennyinek komoly tanú bizonysága meggyőzött, hogy valóban egész napot elaludtam egyhúzomban felébredés nélkül. S e nap még azután is sokáig hiányzott nekem s én tudomásom ellenére minduntalan, ha nem figyeltem, egy nappal hátramaradásban voltam a többi emberiségnél.

HETEDIK FEJEZET.

Tizenhárom levél. 1840–1842.

De mint minden ezen a világon, elmult e boldog nyár is vele, Arthur bátyám szabadságideje s az én oskolai szüniidőm.

Mindketten búcsút vévén az apai háztól, atyánktól, Ármin bátyánktól és szép ifjú nejétől, Mari nénénktől és Feri bácsitól: Arthur magával vitt Pesten keresztül Pozsonyba. Itt beiratott az evangelikus lyceum másodévi bölcselmi osztályába, valamint a «Skariczianum» nevű tápintézetbe, mely (elég curiosum) egy horvát létére *protestáns*, magvaszakadt nemzetségnek kegyes alapítványa. Bemutatott és beajánlott jó Mari nénénk nagyanyjának, özvegy Szirmay Ádámné szül. Podmaniczky Teréz bárónő házánál. Egy oskolatársammal közös, tisztességes lakást fogadott számomra és búcsút vévén tőlem, vissza Bécsbe s a magyar testőrsereghez bevonult.

Leveleinek közlését Miskolczról haza a Szepességre utazásunk időpontján hagytam félbe. Most fölveszem az elejtett fonalat.

51. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának Pozsonyba. Kelt Bécsben 1840 Sept. 26. Belőle a következő helyeket idezem.

«Édes Pistám!

Levélkéd kedves változást hozott bécsi életem egyhangúságába... Válásunk óta semmi különös nem történt, kivéve egy nagyon kellemetlen összezörrenést a határnál, melyet gorombaságomnak köszönhetek. Szolgáljon ez neked intésül, hogy a vámszedők írószobájába mindég türelemmel és udva-

riassággal kibelelten lépj be; mert ott ők az urak s annak a meggondolatlannak, a ki nekik imponálni akar, nagy kellemetlenségeket okozhatnak. Ezért ha valamikor az ilyen vámbivalyokkal van szerencséd érintkezni; mindég okos, kevés szavú és udvarias légy; vám alá eső holmiaidat mondd be szigorúan és ha olykor kedvet éreznél gorombának lenni: jusson eszedbe, hogy mindég «annak bosszantja az orrát, a ki felpiszkálja». Experto crede Ruperto. — Szívből örülök, hogy nem koplalsz, mert engem semmisem akadályozott a dolgozásban, csak az üres gyomor. De aztán arra is ügyelj, nehogy a nagyotevést nagyon megszokd — ez képes lenne egészségedet idővel aláásni. Isten veled! Arthur, hadnagy s. k.» (Eredetije német.)

Következik most néhány levél, melyről sokáig tusakodtam magamban, hogy azokat ne inkább kisorozzam-e a közlendők közül — tartalmuknál fogva? De győzött annak meggondolása, hogy ezeknek kihagyásával egy igen lényeges vonás hiányzani fogna Görgey Arthur jellemképéből.

E levelek biztosabb megértése végett előrebocsátok néhány szót.

Mindnyájan gyarlók vagyunk, emberek.

A ki pedig eszményítő hajlamokkal születve s szeretete tárgyaitól közel egy évtizedig elválasztva, száz mérföldnyi távolból csupán érzelmes levelezés után alakít képet felőlök magának: az okvetlenül több-kevesebb csalódásba esik és kisebb-nagyobb kiábrándulásnak megyen elébe, mikor dobogó szívvel a rég óhajtott viszontlátás kiterjesztett karjaiba siet. Arthur bátyám szepességi tartózkodása alatt atyjában olyan vonást is tapasztalt, mely nem illett belé a róla benne élő eszményített képbe: igazságtalannak találta fia Ármin irányában. Pedig éppen az igazságtalanság s az engesztelhetetlenség volt az, mit Arthur legszigorúbban elítélt mindenkiben, legelül önmagában. És mert nem őt magát, hanem egy harmadikat, felebarátját, testvérjét sújtotta a vélt igazságtalanság: Arthur fiatalos tűzzel ennek a pártjára állt, a szigorú atyával szemben. (Igen meglehet azonban, hogy az igazságtalanság fele ez esetben Arthur bátyám részén volt!) Az eset pedig együttlétünk hátralevő napjait elkeserítette. Igy aztán, kik nyolcz év multán forró hévvel ölelték egymást keblökre — nyolcz heti együtt-

lét után hűvösebben váltak — megsebzett szívvel mind a ketten ismét hosszú időre...

A megmaradt fulánk okáról én ennyit tudok: Atyánknak Ármin bátyám egész ifjusága elég okot adott kételkedni jövőjében. Ő legújabban még azt is bűnül rótta fel Árminnak, hogy vagyon nélkül, sőt hadnagykori adósságokkal terhelten, házasodni merészelt, — egy a legjobb sorsra érdemes fiatal hölgyet a maga kétes életéhez kötni, családot alapítani! Arthur ennyi szigort megsokalt. Ő bátyjával sokat értekezett és annak pálfordulásában *bízott.* A szentírás nyomán azt tartotta, hogy soha eltévelyedettnek őszinte s *állhatatos* megtérésén kételkedni nem szabad. Így a sokat tapasztalt öreg ember megállapodott véleménye s a fiatal idealistának keresztyéni theoriája egymásra zördültek. Következik az:

52. Levél.

Görgey Arthur. Görgey Györgynek Toporczon. Kelt Bécsben 1840 október 1.

«Édes atyám! Ezelőtt három hónappal ez volt mindennapi imádságom: Isten! engedd, hogy jó atyámat még egyszer láthassam! Ugy vigyáztam magamra, mint legkedvesebb gyermekére az anya, nehogy olyasvalami baj érjen, mely hozzád utazásomat megakadályozhatna. Most ohajtásom teljesült, viszontláttalak és életvidor jelenséged azon örvendetes kilátással biztat, hogy még sokszor, igen sokszor, foglak viszontlátni. Ez az örvendetes része minapi szabadságidőmnek. De nem titkolhatom el, hogy vannak kevésbbé örvendetes emlékezésim is, miktől alig birok szabadulni. Ezeket most kiegyenlítendő, szóvá akarom tenni, minthogy méltán fel kell tennem, hogy azon órák, mikre azok engemet emlékeztetnek, téged sem hagytak bántó benyomások nélkül.

Azokat az órákat értem, a mikor minden fiúi tiszteletem daczára kénytelen voltam nem-helyeslőleg állni szembe véled, mivelhogy sem a szerető atyát nem ismertem fel benned, sem az előitélettől mentes igazságos bírót. Isten látja lelkemet, a ki nekem egészséges ítélőtehetséget és belém igazságosan érző szívet adott — mennyire volt téged kimélni szándékom: de

nem lehetett hallgatnom; — és Isten látja lelkemet, hogy mindent, a mit terhedre elmondhattam volna, azt is már a következő pillanatban, az öregkor és sok szerencsétlenség következtében fokozott ingerlékenységed rovására írtam. Ezért légy te is kegyes, egynémely heves meggondolatlan szavamat fiatal tüzemnek és rosszkedvemnek megbocsátani. Ha utóbb némi feszültség talált magunktartásába vegyülni: hadd ne maradjon ez jövőre így; s én örömmel tekintek a kezedtől való első szíves levélnek elébe.

Utunk Eperjestől Pestig egyfolytában és baj nélkül történt. Pesten egy napig időznünk kellett — megnéztük a mi nézni való volt. Én nagyon nyomott kedélyben voltam s a mi rosszabb ennél, nem bírtam erőt venni hangulatomon. — A gond Pista miatt és hogy mielébb tovább utazhassunk, elszórakoztatott végre. Haboztam a gőzhajó és bérkocsi között. Végtére is az utóbbit választottam. Igy aztán szombaton (september) 12-én kiindultunk a «Fejér hajó» vendéglőtől reggel 8 $^{1}/_{2}$ órakor, oly reménynyel, hogy hétfőn reggelre Pozsonyban leszünk... Az emberek csak nevettek merész óhajtásunkon, két nap alatt Pozsonyba érhetni: én azonban a bérkocsissal olyan szerződésre léptem, mely őt vasárnapról hétfőre való egész éjjel hajtani kényszeríté s így mi hétfőn reggel 5 órakor csakugyan Pozsonyban valánk. Az országút arrafelé nem egészen biztos, miért is én óvatosságból az egész éjtszakát nem a kocsin belül, hanem hátul a podgyászon töltöttem. Igy aztán szerencsésen megmaradt a holmink. Pista pompásan el van helyezve. Jóltevőit az Isten áldja meg érte. Helyzetéről legjobban tudósíthat ő maga. Rólam még csak ennyit, hogy a végzet vas keze által kényszerítve, hamar megtanultam, mikép *a legboldogabb ember az, ki vágyait körülményeihez képest megnyirbálja.* Élj boldogul és köszöntsd mindnyájokat, a kik szeretnek. Arthurod s. k.» (Eredetije német.)

Az utolsó előtti pont teljes megértéséhez tudni kell, hogy Arthur már 1840-ben a katonaság elhagyásának s oly polgári életpálya választásának, mely őt család alapítására képesítse, gondolatával foglalkozott. Hogy öreg atyja mint fogná fel ezt? ennek óvatos kipuhatolása volt haza látogatásának egyik be nem vallott czélja. Puhatolásának eredménye

arra birta aztán, hogy míg atyánk él, tegye félre a pályaváltoztatás minden gondolatját.

53. Levél.

Görgey György fiának Arthurnak Bécsbe. Kelt Toporczon 1840. október 13-án. «Édes Arthur! Szeretettel várt leveledet october 1-jéről vettem — végre! E levél — a jó fiúnak, jó testvérnek és igazságszerető, ámbár azon viszonyok felől, melyekről nyilatkozik, még tapasztalatlan férfiúnak ez igazi kinyomata annyival is inkább örömömre szolgált, minthogy tisztán éreztem, hogy Eperjesen nem váltunk el egymástól az atyát és nemeslelkű fiát egymás irányában megillető nyilt bizalommal, és minthogy nekem csak nehez tusakodás után sikerült, gondolkodásom és cselekvésem félreismertetésének szerencsétlenségén, valamint szemlátomást mindenütt csak aggasztó és immár czél nélkül tengődő fölöslegességem érzetén erkölcsileg féligmeddig fölülemelkednem, és kitartással azon munkálkodnom, hogy mind azt az elidegenitő elemet, a mely közénk elveteményezve, ha kikél, szárba hajthatna — gyökerestül kigyomláljam. Te e válás után, fiui nyiltságoddal megelőztél: és így igyekezetünknek sikerülni kell!

Azonban e következő soraid: Azokat az órákat értem, a mikor minden fiúi tiszteletem daczára kénytelen valek nemhelyeslőleg állni szemközt véled sat.», a következő önigazolásra ***kényszerítenek.***

Első bizonyság: Kelet Bécs aug. 18. 1837. . . . Árminnak közel 15,000 ft adóssága volt. Szenvedélye annyira elvakitotta, hogy nem átallott sat. Ő akkor *emberkorú* volt, 25 eves! Második bizonyság . . . sat . . . szerető atyád s. k.»

54. Levél.

Görgey Arthur, édes atyjának Toporczra. Kelt Bécsben 1840 oktober 22. «Édes atyám! Most teszem le kezemből október 13. és 17-éről kelt leveledet és tartalma indit, neked ra

tüstént, ám azért nem meggondolás nélkül, felelni. Leveled bekezdése: azon rám nézve felettébb megnyugtató kijelentésed, hogy te velem együtt szükségét érezted, minden köztünk való egyenetlenséget véleményeink okos, szeretetteljes és kímélete-kimondása által — a mennyire azok csupán kettőnket illetnek — eligazítani. És én neked ezért a régi változatlan, sőt immár kipróbált szeretettel vagyok hálás.

Multra nézve te azt az ismeretes czímet, melylyel Ármin szeretett testvéremet illetni szoktad, ki minden hibái daczára testvérem marad, teljesen igazoltad. *Pro praesenti* te annak igazolásául, hogy fel vagy jogosítva őt Absolonnak titulálni, egész sereg legsúlyosabb fajta *hypothesist* állítasz fel; ezeket pedig magában jogszerű, bár előttem meggondolatlanoknak látszó tényekre alapítod... De most már kérdem én sat... Sőt ellenkezőleg: én tudom azt, hogy Ármin minden újítást a curiában, mely köztudomás szerint többé nem a miénk, Ferencz nagybátyánk engedelmével vitt véghez; hogy ő a (megyei) küldöttség előtt jelenlétemben, minden a közös érdekben rábízott és általa kiadott pénzekről beszámolt s az absolutoriumot megkapta tőle. Végre nem látom okát, mérthogy eszének legnagyobb megfeszítésével egyenest az ördögnek torkába rohanjon, a helyett, hogy — ha zavarba talál jönni, fiúi bizalommal Feri bácsihoz vagy Mari nénihez, vagy ipjához és napához fordulna. — Én Ármint mind addig, míg te teljesen megelégedve nem leszel véle, sohasem fogom a háládatos fiú példányképe gyanánt állítani oda; mert ha ő az volna, neki mindenekelőtt azon kellene lennie, hogy cselekedeteit a te kívánságaid szerint intézze, vagy a hol ez lehetetlen, neki nyiltan és szerényen kellene hozzád jönnie, ezt mondván: «én ezt s ezt, ez s ez okból, ez s ez eszközökkel tettem». Ezért sohasem is fogja ő, valahányszor ezen pontról értekezünk, azt mondhatni, hogy én csak egy szóval is magatartását helyeseltem: de viszont én őt mindég menteni fogom, valahányszor te őt sat.... De arról is meg lehetsz győződve, hogy sohasem fog többé eszembe jutni, előtted Ármin felől írásban vagy élőszóval ezentúl csak egy árva szót is ejteni; mert a napnál fényesebben áll előttem, hogy ti ketten nem vagytok és sohasem is lesztek összebékéltethetők — mert régen elszállt közületek a kölcsönös őszinte nyiltság, minden szívbeli viszony-

nak ezen legelső és talán legnélkülözhetetlenebb föltétele. Dixi... Élj boldogul és ne neheztelj sokáig megbánó fiadra Arthurra s. k.» (Eredetije német.)

55. Levél.

Görgey Arthur Görgey Pistának. Kelt Bécsben 1840 október 20. Édes Pistám!... Az okosság, igazságszeretet és jellemszilárdság, melyet a Némety-féle eset alkalmával tanusítottál, kellemesen meglepett, jóllehet már többféle jó tulajdonodat ösmerem. Csak így folytasd, kedves öcsém; minden szavadban és cselekedetedben maradj állhatatosan hű az igazsághoz a nélkül, hogy épen mindenkinek bántó módon a fejéhez vagdald; életednek egy perczét sem lesz okod megbánni. Meglehet ugyan, hogy — ha nem leszel okosabb a szentírásbeli kigyóknál azoknak, a kikkel érintkezel, nem fognak szívelni: de ekkor vigasztaljon a gondolat, hogy az emberek *nagyobbik* része mindég a *silányabbik* is... sat. Arthur s. k. (Eredetije német.)

56. Levél.

Ugyanaz Görgey Györgynek Toporczra. Kelt Bécsben 1841 martius 24. «Drága apácskám! Csaknem elfelejtem már a levélírást, de sohasem a rád gondolást. Kár, hogy az utóbbinak nemsok hasznát látod. A vizsgálatokra való készülés nyeli el időm legnagyobb részét. Ha marad is olykor egy egy óra, melyet arra használhatnék, hogy neked írjak: akkor is minduntalan közbe jön valami a föltett szándék és kivitel közé, a mint ez már úgy megy az életben, mit bizonyosan magad is megtapasztaltál. Különben is mind külső, mind belső életemben oly kevés az új, irántad való szeretetem pedig mindég oly változatlan, hogy leveleim, ha gyakrabban küldeném, bizonyosan úgy hasonlítanának egymáshoz, mint ugyanazon egy tyúknak a tojásai. Azért ne neheztelj, atyácskám. Nem a szeretet hiánya bánt, inkább a restség. De ezuttal ez sem.

Örülnék neki, ha láthatnád mint szorgalmatoskodom 3—4 pajtásommal együtt règlement-ok és egyéb tantárgyak betanu-

lásában s hogyan rakosgatjuk hadgyakorló fácskáinkat tér hiánya miatt többnyire az asztalról le a szoba padlatára és hogyan hasaljuk körül a (képzeleti) gyakorlótért, mélyen elmerülve, mint megannyi Napoleonok! E mellett úgy haladnak az órák, mintha gőzlocomotiv ragadná tova azokat; s ugyan azon szobákban, hol évek előtt csaknem egyedül az unalom tanyázott, most vajmi sokszor ezt a panaszt hallhatni: «Szörnyű módon röpül az idő!» És mind ez egyetlen ember műve. De csakis olyan ember a minő Haller, képes ilyet véghezvinni, Azok közül való ő, a kik iránt minden jóravaló alárendeltjeik mellében hű és odaadó szív dobog; azok közül való, kiknek egy szava, egy pillantása elegendő, a legrakonczátlanabbat is a tisztelet és engedelmesség korlátai közé vezetni vissza. Elképzelheted, mennyire szeretek alatta szolgálni. Egyébiránt megkönnyíti helyzetemet, melynek a gyakori oskolákban ülés miatt vannak kellemetlen oldalai is, mint mindennek e világon, megkönnyíti az a körülmény, hogy véletlenül csaknem csupa derék társakkal vagyok egy osztályban, tehát az egész délelőtteket s a délutánnak is egy részét társaságukban töltöm. Ma végeztük a második vizsgálatot s ez így tart, rövid szünetekkel april 17-kéig. Akkor egyrangú pajtásaimmal együtt az ötödik, tehát az utolsó esztendőbe lépünk s egy évvel utóbb kilépünk a gárdából — tehát már 13 hónap mulva! Legyen ez egy indító okkal több, édes atyácskám, rád nézve, mielébb fellátogatni; mert — hisz neked lehet ilyet írni — ki tudja, fogjuk-e még azután is egymást többé viszontlátni, ha én egyszer Bécsnek hátat fordítok. Pedig óhajtva óhajtom még elébb fiúi bűnbánó szívvel jóvá tenni irántad szabadságidőm alatt elkövetett súlyos igazságtalanságomat, vétkes kiméletlenségemet. Fiúhoz nem illő magamviseletének emléke és magános elgondolása sok szomorú órát okozott nekem és ezek csak még fokozták vágyamat, ezen keserű emlékeket a jövőben örvendetesebbek, megnyugtatóbbak által enyhíteni, — forró vágyódásomat téged, jó atyám! viszontláthatni... Arthur. s. k. (Eredetije német.)

* Azon időben a magyar ezredek állomásai mind Magyarországon kívül, estek, többnyire Bécstől nyugatra.

57. Levél.

Ugyanaz ugyanannak, Toporczra. Kelt Bécsben 1841 május 9. Édes atyám! Hogy mily nagyon örülök a bizonyosságnak, hogy te rövid időn nálunk leszel: ki sem fejezhetem. Csak ne is engedd magadat semmiféle mellékes körülmény által visszatartóztatni. (Következnek részletes gondoskodó tanácsok az utazásra nézve.)... «Mához egy esztendőre, ha Isten is úgy akarja, azt írom neked, hogy itt hagyom Bécset. Megválni Bécstől! oh mennyire óhajtom! és mégis mennyire fogom sajnálni, — Isten veled! Nem sokára kezedet csókolja engedelmes fiad Arthur s. k. (Eredetije német.)

58. Levél.

Ugyanaz ugyanannak Toporczra. Kelt Bécsben 1841. október 30. Édes atyám! Leveledből legjobban annak a bizonyosságnak örültem meg, hogy te valahára olyan lábon állsz Árminnal, minőn apának fiával mindég kellett volna... Csak holmi besúgásokra ezután sohase hallgass; ezek okozták leginkább hogy annyira elidegenedtetek egymástól... Köszönöm szíves fáradozásodat nagykorúsításom körül... Ideám sincsen róla, mennyit érhet birtokunk; azt a föltétlen készpénz-értekét értem, melyet a személyemre eső részéért megkapni reméthessek a nélkül, hogy méltánytalan legyek. Ezért én nem is tehetek egyebet ez ügyben, mint nagyot nyögve azt kiáltani: nekem 2000 pengő forintra van szükségem.* Rémséges nagy somma! szinte rosszul leszek belé, mikor ez a három mulla a kettes után megjelen álmomban mint egy gúnyoló kisértet. Tudtomra, legalább a jelenlétemben történt megszámolás adatai szerint, a megmentett birtokot még terhelő számos fizetéseket számba véve, még eddig tulajdonképpen semmi tiszta activumról sem lehet beszélni; van azonban remény több értékes pert megnyerhetni, mi a jövőre nem csekély jövedelemnyit biztos kilátást. Ha tehát valaki akadna, ki ezen kilátásert

* Huszárezredbeli equipirozásra.

adna valamit, és úgy látszik Jónyi* akar ez a valaki lenni: el vagyok határozva, mihelyest törvényesen nagykorúvá leszek, felhatalmazni, sőt arra kérni benneteket, hogy az alkut bármely előttetek kedvezőknek látszó feltételek alatt megkötni - nekem a pénzt felküldeni szívesek legyetek. Alkudozni én nem tudok; nem mondhatom azt: a ki megboldogult édes anyám utáni örökségünkhöz való igényeimet minden jogokkal és terhekkel mint tulajdonát meg akarja venni, adjon érte nekem *ennyit*, azaz 2000 pengő forintot! Én csak kérve fordulhatok hozzád, édes atyámhoz és jó testvéremhez Árminhoz, beszéljetek minél elébb Jónyival; meg akarja-e osztályrészemet szerezni és ha ő ráállván javaslatotokra, egy nektek méltányosnak látszó váltságöszveget megajánl: akkor kössetek Isten nevében, de azon föltétellel, hogy a fizetendő összeg készpénzben vagy à vista fizetendő váltóban legkésőbben 1842. évi martius utójáig, vagyis teljes egy hónappal (a gárdából) kilépésem előtt itt legyen. Ha 2000 pengő forintnál kevesebb talál lenni a váltságöszvég: sorsomban akkor is meg kell nyugodnom s annál jobban öszszehúznom magamat. Ha tehát még annyi százas hija lenne is a 2000 ftnak: ti ne habozzatok megkötni az alkut; még kevésbbé engedjétek magatokat — s ez a legkomolyabb kérésem — arra tereltetni, hogy a részemre netalán hiányzót testvéreim kárával pótoljátok. Azt hiszem eléggé bebizonyítottam, hogy nyomasztó pénzviszonyok közt is meg birok állni becsülettel. Ezt bizzátok rám. Multam szolgáljon nektek megnyugtatásul a miatt is, hogy eltökélt szándékom, a huszársághoz menni, nem meggondolatlan szándék, és hogy ennek létesítését mintegy jövőbeli boldogulásom kiegészítő részének tekintem. Hogy erről könnyebb szerrel meggyőződjél: többet akarok mondani a tárgyról.

Ösmerem a gyalogtiszti szolgálatot mind békében, mind a háborúban; amazt a posteriori, emezt a priori; és határozott ellenszenvvel vagyok iránta oly okokból, melyeknek elsorolása el nem fér ezen lapokon. Kivételt tesznek a vadászzászlóaljak; de ezek kivételt képeznek a gárdisták beosztására nézve is. A lovasságnál választhatni vértes, dragonyos, chevaux-légérs, uhlánus és huszár közül. Vérteseknél és dragonyosoknál

* Görgey Árminnak ipja.

a szolgálat többnyire «sorezredi» szolgálat (Liniendienst), tehát nekem ellenszenves, a kinek minden törekvése az önnállóságra áll, jóllehet felelősséggel járó önnállóságra Chevauxlégérs — erről lehetne beszélni. De az utóbbi években ezeket a könnyű lovasezredeket annyira megtömték gárdistákkal, hogy oda bejuthatni nincs kilátás. Ha oda kívánkoznám, könnyen az lehetne belőle, hogy vértes vagy dragonyos ezredbe osztanak be; a valószínűség itt úgy áll, mint a 10 az 1-hez. Marad választásom az uhlánusok és huszárok között. Mind a két helyen egy a költség, de nagyon különböző az élet, különböző a nemzeti érdek, különböző a tisztek szelleme. Kinek a kettőről helyes nézetei vannak, az biztosan helyesli választásomat ...

Kolbenheyer Bertha* Cordon báróné most Bécsben van. Férje, Cordon József báró jovialis jószívű embernek látszik. Édes anyja az öreg bárónő élénken megemlékszik *rólad* és boldogult *anyámról* és mikor nála vagyok, a mi most gyakran történik, nekem mindég rólad beszél.**

Tegnapelőtt a mi gárdakapitányunk Vécsey gróf megemberelt azzal, hogy saját jókedvéből meghítt estélyeire. Oly kitüntetés, melyben eddig még vajmi kevesen, és mindég csak olyanok részesültek, kiknek nagy összeköttetéseik vannak. Én ez eseményt rám nézve annál inkább tekintem kedvezőnek, mivel oly időben esett, mikor felsőbb fölebbvalóim hangulatát irányomban épen nem véltem nagyon kedvezőnek, úgy annyira, hogy már-már letettem a reményről, hogy mint főhadnagy fogok a gárdából kilépni. Ezen első estély alkalmával, melynek több követője is lesz, kínos zavarban voltam. Nyavalyája Vécseynek, a maga tisztjeit a legidegenebb hölgytársaság előtt szembe rútul ledicsérni. Szerencsémre nem én voltam az első, kin Vécsey ezt a kedvtelését jelenlétemben űzte; ösmertem már e nyavalyáját egy más alkalomból, a mikor ő túlzott dicsériáival oly egyént halmozott el, kinek ér-

* Unokatestvérünk.

** Ez a viszony fejti meg, miért hogy éppen atyánk birtokában létezett az az érdekes levél, melyet a híres humanista *Gellert* 1769. évi május 28-án Cordon báróhoz, atyánk ifjúkori barátjához írt, és mely levelet (a magyar tudom. akadémia megbizásából Hunfalvy Páltól szerkesztett) Ungarische Revue 1889. évi májusi füzete tett közzé.

deneit én minden szerénységem daczára az enyimekhez nem tartom hozzáfoghatóknak. Igy aztán vértezve voltam minden magam elbizási veszély ellen, mely talán érhetett volna, ha magam vagyok egyedül a ledicsért; sértett hiúságom által pedig sarkantyúzva kieszelém a módját, hogyan lehessen Vécsey magasztalásaitól leghamarabb megszabadulni. Oly ostobán elbizott pofát vágtam neki, mintha tömjénezését merőben tartozó elismerés gyanánt fogadnám. Világért sem deprekáltam vagy mondtam ellent neki, nehogy még tovább tartson, hanem azon iparkodtam, hogy őt észrevétlenül e léha tárgytól eltereljem másra. Minden mesterkedésem daczára ez sokára és csak akkor sikerült, mikor ő nagyméltósága már teljesen kiköltekezett minden magasztalási készletéből. — Eddig még csak ötöt ösmerek szeretetreméltó és többnyire nem is rút lányai közül. A többi ösmeretségekre még ezután kerül a sor, mikor ismételve leszek vendége. Ebben az egész históriában az a kellemes van, hogy főhadnagysági reményeimet újra föléleszti. És miután egészen fesztelen a társalgási hang a házban: az egyedüli kellemetlen énrám nézve az, hogy többet kell költenem öltözködésemre, mintsem kellett volna akkor, ha Vécsey nem gondol velem. — Az okos ember tulteszi magát a kellemetlenek en és megmarad józannak a kellemesek élvezése közben. Élj boldogul, édes apám! és minden dolgodban oly határozott légy és irányomban kivált mindég egészen világos, hogy ezáltal közöttünk lehetetlenné váljék minden félreértés, mit levélben vajmi nehéz eligazítani. Szerető fiad Arthur. s. k.» (Eredetije német.)

59. Levél.

Ugyanaz Görgey Árminnak Toporczra. Kelt Bécsben 1841 november 6.

«Édes jó Ármin! Kis pipámmal a szájban — mert szerelemből és kétségbeesésből dohányos lettem — üdvözöllek megint egyszer hosszabb idő után, többféle érdekből sat... és végre equipirozásom ügyét is kivánom egyszer már határozottan szóba hozni, hadd érjem el vele, a mi elérhető, és ne alapnélkül építsek a levegőbe, mint sokan pajtásaim közül,

kik mikor már a czélnál lenni vélnek, akkor esnek legtávolabb el tőle és pedig csupán azért, mert nem ismerik saját vagyoni körülményeiket. E részben olvasd el atyánknak szóló levelemet; a mi az *én* teendőm a dologban, mind azt megtalálod benne. Csak még különösen kötöm a szivedre, hogy se ne engedj történni semmi olyast, a mi a te érdekeddel és a Gida és Pista testvéreim érdekével össze nem egyeztethető; — azután pedig hogy mindenről a mi érdekemben történik, valamint a siker valószínűségéről engem szépítgetés nélkül értesíts, hogy azon esetre, ha Jónyival nem mennénk semmire... még idejében más eszközökről gondoskodhassam, melyek megóvjanak a szégyentől, hogy nem lehetek huszárrá... Jó egészség és csekély anyagi szükségleteim mellett én nem esem kétségbe. Leleményességem el nem hágy és jó hírnevem oly tőkepénz, mely sokszor jobb kamatot hoz, mint az ember vélné... Korossy (Kamillo) és Mesterházy most itt vannak szabadsággal; téged köszöntetnek; amaz kedves fiú; emez unalmas legény sat... Arthur s. k.» (Eredetije német.)

60. Levél.

Ugyanaz Görgey Pistának Eperjesre. Kelt Bécsben 1841 november. 23.

«Végre mégis csak megint egyszer írnom kell neked... Alig is birok az önvádtól szabadulni, hogy elhanyagollak: téged, kit annyira szeretek. Három leveled igen nagy örömet okozott nekem, kivált a két utóbbi, melyeket már jobban értettem, mint az elsőt. Már-már az a bizarr szándékom támadt, szintén magyarul felelni neked, részint, hogy egy kissé megpróbálkozzam a fogalmazással, részint neked meglepetésül; de leginkább azért, hogy neked kitünő új anyagot szolgáltassak a válaszoláshoz... «Kedves Pistám!» ennyi már ott állt a papiron; de csak mikor aztán folytatni akartam, láttam azt a nagy távolságot, mely az én magyar tudományom és a közt tátong, mely egy némileg tűrhető levél megírásához megkívántatik! és ekkor a lúdtoll bátortalanul visszamerült a sötét tintatartóba, *minden elhamarkodott terveivel együtt ennek az újra kiszakajtott magyarembernek.* Ez aláhúzott szavak

korántsem akarnak vágás lenni feltörekvő hazám ellen. Ments isten ily elfajultságtól. De joggal nevezem magamat «újra kiszakajtott» magyarembernek, mert utolsó válásunknál újabb keletű azon elhatározásom, hátat fordítani a német nyelvnek és mindazzal a szeretettel és lelkesedéssel, melylyel eddig emennek adóztam, megtérni első igazi hazámhoz. Megkettőzött hévvel feküdtem neki elfelejtett anyanyelvem újra megtanulásának. Minden sor, melynek megértése nálam nehézségekbe ütközött, megannyi halk, de komoly szemrehányás volt nekem, hogy nemzetemtől elszakadtam. Mind ez nem riasztott vissza, sőt a biztos remény, hogy lankadatlan szorgalmam után ama szemrehányások mindegyre gyérebbek lesznek, míg végre egészen meg fognak szűnni — szilárdan föltett szándékomban. Fáradozásom gyümölcsei már is nem csekélyek: Jósikát már egészen jól értem, egyes helyeket kivéve. Ezeknek megértésében a munkáiról létező német fordítás által segítek magamon. Olvastam pedig eddig tőle a «Könnyelműeket», a «Hűtlen hívet», a «Szuttint», «A beduin leányát», «Zólyomit» s az «Utolsó Báthori» első kötetét. Jósika nekem rendkívül tetszik, kivált «Decebalban», melyet csaknem elfelejtettem megemlíteni. Irálya kitünő és a mit mások legkevésbbé szeretnek benne, nekem éppen az teszi leginkább becsessé, t. i. az, hogy cselekvő személyeit és az előforduló tárgyakat mind aprólékosan írja le; mert én épen ez által teszek szert oly verborum copiára, mely rövid időn teljesen otthonossá teend a magyar nyelvben. Jósikát egészen el akarom olvasni, utána pedig az utóbbi évek «Emlényeit». Ezt az olvasmányt pedig mindaddig akarom folytatni, mígnem prózát és költészetet első ízre minden segédeszköz nélkül megértek. Ha egyszer ezen magas pontra felkapaszkodtam: azontúl hexameterekben írt költeményeket — másnak, egy tökéletes magyarnak társaságában — fönhangon szándékozom olvasgatni, hogy nyelvem és összes beszélő szervezetem megszokja a helyes hanglejtést. A továbbit, t. i. mi módon kezdjek a legtöbb haszonnal styl-gyakorlatokhoz: még meg fogjuk vitatni; erre még ráérünk.»

(Folytatólag) 1841 november 29-kén. — «. . . Sokat gondoltam rád; de azzal vígasztalódtam távolléted miatt, hogy nehány jóravaló oskolatársad körében te is csak részesülsz

egy és más mulatságban. Valóban egy kedélyes baráti kör oly fiúkból, kiket egyetértés és egyforma érdek fűz egymáshoz, irígylendő valami; és ha egyszer odajutott az ember, hogy az ilyen szövetségnek jótékony hatását baj idején megtapasztalta: sokszor akaratlan fölötlik az összehasonlítás, nem tízszer becsesebb-e egy eleinte teljesen idegen ember, a ki utóbb barátunk lett, egy tuczat vérrokonnál, a kik, ha atyafiságosan viselik magokat irántunk, többnyire csak színeskednek alacsony önzésből. Természetesen nincs olyan szabály, melynek kivételei ne volnának.

«Az 1842. évi május elseje óriási léptekkel közeledik s merő álomnak tetszik a gondolat, hogy rövid öt hónapi időköz képes legyen oly hatalmas változásokat idézni elő helyzetemben, a minők rám várnak. Képzeld el: egyszerre kiragadtatni minden viszonyokból, melyek öt esztendő alatt, akarva, nemakarva, körültünk szövődtek és melyek közül még a leglazábbak is a megszokás következtében felbonthatlanoknak látszanak, Képzeld el magadnak, hogy mindezen viszonyokból rögtön más újakba, lehet hogy kellemesebbekbe, lehet hogy kiállhatatlanokba, kell — mint egy ajtón át a megszokott, megkedvelt lakószobából egy másik, jóllehet szomszédosba, de teljesen ismeretlenbe belépnem. Képzeld mindehhez hozzá még azokat a sötét felhőket, a melyek engem azzal kecsegtetnek, hogy utóvégre is pengő készpénz helyett, melyre az ezredbe belépéssel járó szükségleteim födözhetése végett mulhatatlan szükségem van, utóbb is csak vízzé vált reményeket zúdítnak a nyakamba: és akkor érteni fogod, hogy olykor, ha a közeledő május elsejére gondolok, csak igen nehezen birok egy igen nyomasztó érzésen erőt venni és sohasem is birnék, ha végzetem meg nem áldott volna jó adag könnyű vérrel, sőt azon nem csekély vígaszszal is, hogy élénk, tevékeny, új élet vár rám, melynek homlokára *van* írva a czél, hogy miért élek . . . új élet, mely talán már egy esztendő elmultával nem egy hazámfia hálás keblében kelt elismerő visszhangot,* szóval oly élet, melyre ha természetem meg nem változik, büszke önérzettel fogok visszapillanthatni és elmondhatni, hogy ezt isten után csak enmagamnak köszö-

* A keze alá kerülendő huszárlegénységet érti.

nöm! Ezen derült kilátások győzedelmeskednek az említett sötéteken és ezért érzéseim főjelleme, mikor az **1842.** évi május 1-jére gondolok, végtére is az óhaj, az a benső buzgó fohász: vajha már itt volna!!! Ez unalmas szónoklatomnak egyik-másik része talán meg sem érthető, vagy legalább is csak homályosan sejthető előtted. Ezért engedd meg, hogy egy kissé beavassalak viszonyaimba. Főleg önzés indít erre, mert ha te (az eperjesi collegiumból) a karácsonyi ünnepekre hazakerülsz, akkor — mindenbe beavatottan, a mi a Szepességen az én érdekemben készül — mégis alkalmilag talán kiveheted Jannikon, Toporczon vagy Lőcsén, Jónyi, atyánk vagy Ármin egy-egy elejtett szavából, ügyemnek mibenállását — és sub rosa tudósíthatsz róla. Ezzel nem czélzok semmi helytelent; egyedül az óvatosság visz rá; mert mind Ármin, mind atyánk teli vannak annyi poesissel a practicus életben, hogy ez könnyen ráviheti őket, talán a legbecsületesebb szándékkal, hogy engem tudósításaikban az elérhetőt túlhaladó reményekkel biztassanak, minek aztán a legkárosabb következményei lehetnének reám nézve.

«Ezért olvass tovább türelmesen és tarts meg eszedben belőle, a mennyit birsz.

«Ha vagyoni viszonyaink a legkedvezőbben alakulnak: akkor idővel talán 3000—4000 forint, pengő pénzben, jut egyre-egyre közülünk. Ez a kilátás úgy szólva biztos; és vagy **2000** frt pengő, igaz, hogy még némi adóssággal terhelten, talán már most is elérhető, négyünk közül mindenikre. Mindezen szép dolgok csak az utóbbi három esztendő folytában fejlődtek ki és az ezt megelőző időben szilárdan el voltam határozva, mint gyalogsági tiszt szolgálni. Én akkor a «jó» császártól kaptam volna valamicskét equippirozásra — és filiszter-életet folytattam volna tovább, úgy mint eddig. Mert nincs szomorúbb valami ezen a gyönyürű világon a subalternus *gyalogsági* tisztnél. Határozott hajlamom a lovagláshoz és mondhatom, nem csekély képzettségem benne, még inkább hajlamom, vágyódásom oly állásra, melyben közvetlen akadályozatlan tevékenységet fejthetek ki, a mint ez a subalternus tisztre nézve a lovasságnál a szó teljes értelmében lehetséges (csakhogy vajmi kevesen közülök fogják fel teljesen állásukat), már akkor mély szomorúsággal töltöttek el a miatt, hogy

nincs módomban lovastisztté lenni. Ekkor váratlanul derülni kezdett láthatárom keleten — a Szepességet értem — és noha még csak kétes világításban, az a 3 vagy 4 ezeres intett felém, mint (lovastiszti) equippirozásom biztos fedezete. Attól a percztől fogva erősen állt határozatom: *huszár* leszek! mert csak hazámfiai közt akartam szolgálni. És hogy a (2000 pengő forintnál kevesebbre nem vehető) equippirozási költségnek pénzforrása iránti reményeimet minél biztosabb alapra fektessem: azért is jöttem, most 16 hónapja, a Szepességre. Ekkor a vizet ugyan eléggé zavarosnak találtam: de halat benne mentül kevesebbet; és így különös tervet kellett késziteni, hogy óhajtásom teljesülhessen. Dictum, factum: elszántam magamat, részint hajlamból, részint azon meggyőződésből hogy egyébre való nem vagyok, *egész életemre katonának maradni,** mely elhatározással aztán könnyen lemondhatok minden vagyonról, miután 10 esztendőn át tényleg bebizonyítottam, hogy a katonatiszt megélhet a fizetéséből, csak akarni kell. Ez volt alapeszméje tervemnek; további kifejtése pedig a következő: Minthogy Jónyinak szándéka, leányának (Görgey Árminnénak) Toporczon vagy más közel helyen földbirtokot venni: azt gondoltuk, Ármin meg én, hogy megvehetné neki az én összes igényeimet 2000 pengő forintért. És minthogy ottlétemkor Jónyi nem látszott idegennek ettől: én . . . atyánkat és Ármint együttesen felhatalmaztam, hogy Jónyival megalkudjanak. Ennyi az egész történet. A farka pedig az, hogy . . . még mindég a legnagyobb bizonytalanságban élek; és a mi a legfőbb: martius végéig, legkésőbben april elsejeig a vételárnak kezemben kell lennie! . . .

«Az Utolsó Báthoryt sok élvezettel, csaknem exaltátioval kiolvastam és mindjárt is rá elővettem «Abafyt» *német fordítása nélkül.* Utóbbinak hatása rám tagadhatatlan, mert legyőztem az álszégyent és pajtásaimmal alig is beszélek már egyáltalján németül, nehogy kevesebbet fejtsek ki az akaraterőből Abafynál. Jobban boldogulok a beszéddel, mintsem

* Ime, nyoma: hogy ez újabb elszánást megelőzőleg, vagyis 1840-ben haza látogatása előtt, Görgey Arthur azzal a gondolattal foglalkozott, hogy tisztirangját leteszi s otthagyja a katonai pályát, miután a huszársághoz mehetni lehetetlenségnek tetszett előtte, a gyalogsági alantas tiszt helyzete pedig szerinte a legszomorúbb valami ezen a világon.

reméltem; a mikor pedig cserben hágy a tudományom: akkor nagy ügyesen egy csattanós jelszóval palástolom a . . . . hiányt. — Az elmult héten sok szerencsétlenségem volt, de még több a szerencsém, a lovagló téren. Hétfőn ugratás közben az ostoba szürkém a helyett, hogy át a rudon, hát bele ugrik. E veszedelmes situatiónak kettős bukás volt a vége: a ló fejre esett én pedig keresztül rajta; baja nem esett egyikünknek sem. — Pénteken idegen paripát lovagolok, mely temperamentum dolgában vetekszik egy harmincz éves kecskebakkal. Én egy jóféle nyirfagalylyal nemesebb indulatot akartam felkölteni benne; úgy látszik, félreértette szándékomat, mert ekkor a helyett, hogy a szokásos négy lábon, hát csupán a hátulsó két lábán kezdett járkálni, mindaddig, mígnem egyensúlyt veszítve, hanyattvágta magát kedélyesen én rám. Ezen 10 mázsányi súly alá bukás következtében én pénteken estve, szombaton és vasárnap nagyrészt ágyban fekvő valék az általános rázkodás és zúzódás miatt. Ma, hétfőn már megint lovagoltam, újabb bizonyságául, hogy ebcsont beforr... sat. Arthur s. k.»

Mutatják a következő levelek, hogy bátyám kelleténél korábban ült megint nyeregbe és hogy a novemberben szenvedett rázkódás- és zúzódásból három hónapi hagymáz lett.

61. Levél.

Ugyanaz Görgey Pistának (beteg betegnek) *Eperjesre. Kelt Bécsben 1842 februar 25-én.*

«Levelem rövid lesz, de jó, reménylem, mert tudatom veled, te kedves gyerek, hogy újra az élő és reménylő emberekhez számítom magamat. Az erőm még útban van ugyan, de bizton fölteszem, már visszatérőben. Bárcsak már a te bajod is útban lenne, visszatérés nélkül.» (Következnek 6 pontban gyakorlati szabályok, hogyan kelljen magát viselni a reconvalescentiában; egyebek közt.) «. . . nyugalom a fő; bármibe kerüljön; ördög vigyen oskolát és vizsgálatokat, mikor az egészség forog koczkán. Én sem vagyok különben. Vizsgálatom, az utolsó, döntő, a küszöbön: és nem lehet, nem szabad tanulnom, bármint ösztökél is ambitióm s az

óhajtás a főhadnagyi rangot elnyerni . . . Kérem *azt*, ki nekem megengedte, hogy veled, noha nem is közvetlen érintkezésben, még tovább élhessek — hogy ezen magatartási tanácsaim már egészségesnek találjanak, úgy hogy azokra többé ne legyen szükséged. Élj boldogul, ha már egészséges vagy; légy azzá, ha még betegség kínoz — és nyugtass meg mielőbb erről. Ma van születésed napja . . . Boldogulásodra ma kétszer oly kedélyesen akarok jóllakni . . . . Arthur s. k.» (Eredetije német.)

62. Levél.

Ugyanaz Görgey Györgynek Toporczra. Kelt Bécsben 1842. febr. 25-én.

«Drága atyám! Csak röptében annyit, hogy felgyógyultam és most lassan bár, de remélhetőleg biztosan lábbadozni fogok. Azt kívánod, hogy ne írjak neked: a mint látod, nem nagyon vétek kívánságod ellen. Szerető fiad Arthur s. k.» (Eredetije német.)

63. Levél.

Ugyanaz ugyanannak Lőcsére. — Kelt Bécsben 1842. martius 31-én.

«Drága atyám! . . . Hogy én martius 12-ke óta czímzetes főhadnagy vagyok és május 1-én túl valóságos az leszek: már tudod Árminnak írt levelemből . . . . Ez előléptetésem anyagi előnyein kívül azért is örülök neki olyan nagyon, mert magad is kell, hogy örvendj rajta, valahányszor fiadnak szerencséjére gondolsz . . . A második ujság, s én azt tartom jövőmre nézve sokkal fontosabbnak, hogy a tegnapelőtti főhaditanács-ülésben a Nádorhuszárokhoz osztottak be, következésképen, ha pénzem idejében, vagyis április *közepe* előtt megérkezik, már május hó első napjaiban elutazom innen; ellenben ha 2000 pengő forintom csak április *végére* jön meg, legkésőbben: május 14-én utazom el, hogy minél elébb az ezredi törzsállomásra, Welsbe, Felső-Ausztriában, bevonuljak, mert talpam alatt ég a talaj.» (Írja aztán, hogy szabadságra nem megy haza, mint mások ilyenkor.) «Ezt nagyon rosszkor ten-

ném . . . mert már májusban kezdődnek a kis gyakorlatok a szakaszszal s a századdal, a mi nekem a legjobb alkalomnak látszik, magamat rövid idő alatt annyira begyakorolni a praktikus szolgálatba, hogy a legközelebbi őszi gyakorlatokon a magyar «gárdistára», akarom mondani az ujonczra, senki rá ne ösmerhessen bennem. Ha isten is úgy akarja és pénzügyministerem: akkor talán három év mulva látjuk viszont egymást.

«Mosolyogva olvasom . . . leveledben aggódásodat, hogy mint huszár nem fogok tudni fizetésemből megélni. Ezzel valószínűleg azt akartad mondani: «A ki fönt áll, vigyázzon, nehogy alábukjék!» és én neked köszönettel tartozom e figyelmeztetésért, melyre ugyancsak okot szolgáltattam, legalább látszólag annálfogva, mert sem te, sem a jó néni, sem Ármin a huszáréletet nem ismeritek úgy, a mint én fogom folytatni és a mint azt oly sokan mások nálam szegényebbek folytatják; hanem csak olyannak ösmeritek, minőnek azt eddig a szepességi huszártisztek példáján tapasztaltátok, t. i. állandó összeköttetésben végrehajtásokkal, havipénz-szaporítás végetti kunczogással sat., sat. De minden dolognak ezen a világon legalább két főoldala van és még nehány mellékes azonkívül, minő például: az ember financzialis életmódja. Az egyiknek adj milliókat: és akkor neki trilliókra lesz szüksége; a másik megvonja a szükségest is önmagától és másoktól, élire rakja a forintokat és mire összezsugorgatott és jól eltett annyit, hogy száz más embertársa megélhetett volna belőle: akkor — ő meghal éhen a maga pénzeszsákján. Egy harmadik közbül csöndesen figyelve halad a kettő között; ellesi mind a kettőtől a mi nekivaló; de egyszersmind tükörnek használja mind a kettőt és él kedélyesen, mivel elégedetten él. Ilyen egy harmadik voltam én, még mielőtt nagykorú lettem: csak nem fogok most önálló férfiú koromban kezdeni gyerek-csínyeket csinálni! Légy nyugodt, jó atyám! Hogy egyik *huszár*ezredbe osztattam be magamat: ez csak egy bizonysággal több a mellett, hogy helyesen combinálok. Azt hiszem, erről neked írtam is már egyszer. De sebaj! megnyugtatásod kedvéért elmondom még egyszer. Hogy a gyalogságnál nem akartam szolgálni, igazoltnak fogod találni, ha elmondom, hogy például Bányafy most öt esztendeje lépett ki

a gárdából, nota-bene, mint *ötödéves* hadnagy (a gyalogsághoz) és hogy ő még mindég mint legidősbik hadnagy úgy tündököl az idei schematismusban — hogy tehát én mint főhadnagy is, ott savanyodtam volna. A német könnyű lovassághoz gárdistát most nagyon ritkán szokták beosztani, mert ezen ezredek túl vannak terhelve; és a vasasoknál annyiba kerül a ló egymaga, a magassága miatt, hogy két huszárlovat vásárolhatok amaz egynek az árából, és akkor nagyon jól leszek hátaslovakkal ellátva. Különben a szolgálat is a vérteseknél szörnyűmód unalmas. A cseh, morva és stájer népek jelleme teszi ilyen unalmassá, mi engem már itt a Liechtenstein-chevauxlégèrs-k cseh ezredével való egyszerű gyakorlatok alkalmával is undorral töltött el. Ekkor így gondolkoztam: minek éljek rosszul, ha jól is élhetek? Legelső equippirozásom kikerül a 2000 p. ftból és miután a gárdánál megálltam a helyemet, Bécsben, hol az élelem és czivilruha került maga annyiba, hogy belőle kényelmesen lehet az egyenruha kopását pótolni: nem látom okát, miért ne lehessen emiatt a nagyobb fizetéssel boldogulnom? Így gondolkozván: a Nádorhuszárokhoz jegyeztettem elő magamat. És ime, sikerült! . . . Most nagyon boldognak érzem magamat. Fiatal erőm, jóllehet még nem egészen, de mégis már tetemesen megújult. Egy igen makacsnak igérkező szembaj — bizonyosan a hagymáz nálam, nálam . . . egyedül a czélszerű életmód s a szemnek következetes kímélése által megint elmult. A lovaglás nagyon jót tesz. A gárdai dísz-egyenruhát a mult nagypénteken viseltem utoljára! Testvéreim és néhány rokonom, vagy nem is rokonom, legalább nem vérszerinti, a kik kedvesek szívemnek, szeretnek úgy mint eddig — talán még valamivel jobban is, mivel csak az imént a halál angyalának szárnya közelebb, mint máskor, lebbent el mellettem. — A viszonyaimban végbemenő változás által erősebb mozgásba hozott vérhullámok egész valómra hatnak és minden tespedést lehetetlenné tesznek. Jövendőbeli állásom kötelességei élénken lelkem elé lépnek s egy sajátságos, kimondhatatlanul kellemetes érzés — a neve önérzet — kezeskedik nekem róla, hogy azoknak eleget is fogok tenni, tehát a legkellemetesebb jövőről is kezeskedik, melyet valaha részemül képzeltem. Mindezen oly szerencsésen találkozó körülmények öszvege méltán gyorsíthatja ifjú szívem

luktetését. Adná isten, mindég így maradjon. De ha nem is lesz mindég így: sebaj! találok én magamban erőt, minden helyzeteken, a legszorultabbon is, mindaddig keresztülvágni magamat, míg szétpillantó szememet megint valamely új reménysugár nem éri és jönne bár ez már csak — a túlvilág felől! Élj boldogul — jó atyám! Szerető fiad, Arthur s. k.» (Eredetije német.)

NYOLCZADIK FEJEZET.

Utolsóelőtti oskola-évem Pozsonyban. — Oskolatársak. — Karácsony-ünnepeim Bécsben Gida bátyámnál és Arthurral. — Vizsgáimra meglep atyám. — Töredék az ő elveszett naplójából. — Sikerült vizsgáim után atyámmal gyalogkirándulás Pozsony környékén, és vasúton Bécsbe. — Atyánknak sejtetlen utolsó búcsúzása Gidától és Arthurtól. — Hazautazunk. — Heroem calcas. — Atyámra nyugodtabb napok következnek. — Én 1841 2-ben Eperjesen. — Guszti bátyámmal kéjutazás Veneziába.

Visszatérek az 1840. évre, azon időponthoz, mikor Arthur bátyám engem az 1840/1-diki oskolaév kezdetén Pozsonyban az evangelikus lyceumban és a Skariczianumban jól elhelyezvén, búcsút vett tőlem.

A Skariczianumban csak ebédet adtak. Az ételek egészségesek voltak. Én meg valék elégedve a főzéssel. De hogy ebben mennyi része volt egyrészt egészséges étvágyamnak, másrészt igénytelenségemnek: azt most nem birom meghatározni. Nekem a Skariczianumban félfizetéses félingyenes helyem volt. Ezt az említett öreg bárónő és ügyvédje, Hauszer Ernő tekintélyes befolyásának köszönhettem; ezen pártfogást pedig jó Mari nénémnek és testvérének, Kosztolányi Nina néninek, ki akkor Pozsonyban nagyanyjánál, rendesen pedig Toporczon lakott és engem szeretetébe fogadott.

Pozsonyban élénken dolgozott három külön áramlat a tanulóság között: a magyar nemzeti és hazafias, magától — nem igen buzdítva a tanárok részéről, de nem is gátolva; azután ezzel ellentétben a német, Schroer æsthetika tanára propagandaszerű buzdításával; és végre a pánszlav, melynek nevével, fogalmával itt először találkoztam, gyökerszálait nem nyomoztam, tagjait ellenszenvesen kerültem. Laktársam egy jóravaló, szelíd, művelt fiú volt, kinek mindég a nemetre járt

a szája. Ezt lassankint rászoktattam, hogy magunk között csupán magyarul beszéljünk.*

Első dolgom volt, a magyar társaságba beiratkozni, melynek egyik munkás verselő s szavaló tagja lettem. Legszorosb barátságot Mikolay Ferenczczel (orosházi fiú) kötöttem, ki utóbb 1881. évben, mint az Alföld-fiumei vasút egyik főfelügyelője halt meg s kivel barátságunk igen válságos megpróbáltatások daczára állandóan eltartott a sírig. Kevésbé szorosra fűződött barátságom egy másik derék oskolatársammal, szopori Nagy Imrével (a mostani érdemes történészszel és curiai biróval)** szemben, noha ő lelkem egész rokonszenvét röptében megnyerte művelt szeretetreméltósága, fejlett értelmisége és kivált a magyar társaságban kifejtett irodalmi kísérletei s elragadó szavalása által. Sokkal fiatalabb voltam nála, a minthogy általában szerencsétlenségemre osztályomban mindég a legfiatalabb — ekkor 1840-ben Pozsonyban csak 15 éves voltam s e korkülömbség, meg az, hogy Nagy Imrének korábbi évekből megállapodott baráti köre volt, okozta azt is, hogy ő, bár mindég jó volt hozzám, még sem felelt meg az általam óhajtott mértékben, szerény közeledésemre. Még egy oskolatársamat említem, dadai Ujházy Lajost, kivel életem egy későbbi szakában egy szomorú napon viszont találkoztam, mikor mint honvédtisztet Kassán osztrák közlegénynek soroztak be.

Karácsony-ünnepekre Pozsonyból Bécsbe utaztam. Akkor még a postakocsi járta Genserndorfig, hol először életemben láttam vasútat.

* Váláskor neki írtam német stammbuchjába, gyönge keretben erős meggyőződéssel:

Légy magyar! Mit ifjú hévvel
Buzgón ápol kebeled,
Melengesse szent tüzével
Holtodig hű lelkedet.

Élj hazádnak! Életednek
Ez termi virágait
S egykor majd hűlt tetemednek
Nyugvóhelyet földje nyit.

Férfi korban tetterődet
Neki szenteld és — a kar
Ha majd ernyed: őszült fődet
Hajtsad sírba mint magyar. —

** Azóta, hogy ezt írtam, meghalt ő is.

Bécsben Gida bátyámhoz szálltam. A magyar gárdapalotába Arthurhoz ellátogattam. Gidáék gyakran színházba vittek. Bámultam, élveztem is Bécs fényét nagyságát — de valami ösztönszerű idegen, szinte ellenszenves érzés sohasem engedte megszeretnem.

A pozsonyi iskolai év is véget ért. A vizsgákra atyám lepett meg váratlan megérkezésével!

Atyám teljes életében naplót vezetett. Ha ez ma meglenne, ha meggondolatlan kezek azt atyám halála után távollétemben át nem adják az enyészetnek, únván megőrizni e vastag köteteket, röstelvén csak lapozni is azokban s meggyőződni tartalmuk érdekes voltáról: e naplók ma bizonynyal tanulságos, élénk, a magok körében *teljes* korképet adhatnának hazánk Felföldjéről. Belőlök egy-két kiszaggatott lapra akadtam utólag s azokon épen ez 1841. évi pest-bécsi útjáról ezeket írja atyám:

«*Pesten 1841 junius 4-kén.*

«Reggeli 5 órakor szálltam az «Erős» nevű gőzhajóra Vietorisz barátom kíséretében és félórával későbben indultunk (Pozsony, Bécs felé.). Szintúgy dagadozott az ember szíve a pesti part hosszában messzi elnyúló szép házsor láttára, mely vetekedve a budai oldal régies originalitásával, sebesen elmult szemeink előtt. Bámulva örvendeztem a magyar nemzet mechanico-technicus intellectualis előrehaladásán, melyet ime még megértem! és mely jóllehet még mostan és talán még jó sokáig, a bécsi fabrikánsok . . . által ezen szép országra vetett financialis járom- és mercantilis kiszivási systemának szolgál vehiculumául: még valamikor, mire a nemzet fel fog ébredni, őneki magának is fructificálni fog . . .

Utazásom első napján többnyire csak bámészkodtam s a gőzhajó többi publicumával — egynehány udvariasságot leszámítva — nem sokat törődtem, legfölebb is ha egy üres hely s a nyomasztó nagy hőség megengedték, kis pugillarisommal kezemben, fragmentarius gondolataimat gyűjtögettem, hogy azokat, valamint az Eperjestől Pestig csinált charadeokat is, annak idejében a currens quartale és miscellaneák tomusaiba beírjam. Komárommál utolért az éjszaka. A cajute gőzéből és forróságából a hajó fedelére menekültem, hol is

köpönyegembe burkolódzva és fejemet a 8 quadrat hüvelyk nagyságú vánkoskámra hajtva (öszves utazási ágyneműm) felségesen aludtam — még pedig egy szeretetreméltó báróné és majorné szomszédságában, a ki férjével együtt szintén megszökött a cabinákból. Kár, hogy nevét elfelejtettem, de meg fogom azt tudni Bécsben, báró Wimpfentől, Arthurnak gárdista pajtásától, a kivel a bárónė megismertetett. Ezeket, valamint gróf Zaynét, generalis inspectorunk feleségét, fiát és leányát kivéve, nem csináltam semmi ösmeretséget, mely a nevek kicseréléséig ment volna . . . .

«Junius 5-én végre d. u. 4 órakor Pozsonyban kötött ki a gőzhajó. Rosszul esett, hogy mikor partra szálltam, sem Pista fiam, sem senki más rám nem várt. De csakhamar ráakadtam a fiúra, ki oskolai exameneire szorgalmasan készül. Azonnal fölkerestem kedves Kosztolányi Ninácskánkat, a kinél nagy örömömre ott találtam szeretett Mari sógorasszonyomat, a ki Toporczról egy órával korábban érkezett meg, mint én.

«Junius 6-án vasárnapon azon örömben részesültem, hogy Pista fiam a magyar társaság örömünnepén 23 szavaló közül az öt első eminens közt tartott. Mind dolgozatainak (Forgách Iván, ballada) mind pedig előadásának mivoltára nézve, tehát kettős tekintetben meg lehettem vele elégedve.

«Junius 7-én esős idő; Pozsonyban maradtam.

«Junius 8-án ellenben búcsút vettem Pistától, Maritól s a két Ninától; fiakeren Genserndorfig, onnan gőzkocsin Bécsig utaztam s a vaspálya csodái után emitt a szeretet csodáinak tártam ki karjaimat, hogy Guido fiamat, a kit 1835 óta nem láttam, valamint feleségét Katinkát és két gyermeköket Gyulát és Jolánthát, — másnap pedig az én szeretet Arthur fiamat szorítsam szívemhez. Most aztán elkezdődött a bécsi élet . . . (10-én úrnapja; reá a Belvedere; Ambraser Sammlung; szinházak; Hietzing; Kahlenberg . . . .). Jun. 17-én ismét visszatértem Pozsonyba Pistának exameneihez . . . Guido nem maradhatott el bureaujából; Arthur és Katinka elkísértek a vaspályához . . . Még meg kell emlékeznem a Lobkowitz herczegnél, Guido protektoránál, Haller ezredesnél és Korponay alezredesnél a magyar gárdapalotában tett látogatásaimról. Kivált az első nem győzte Guidónak és Arthurnak

jelességét és bravourját előttem magasztalni és alkalmatosságot adott, neki Pistát is, a mennyiben szintén a montanisticumra adná magát, kegyébe ajánlanom . . .

«Junius 22-én d. u. 4 órakor Pistával, a ki már minden examenén szerencsésen túl van és eminens oskolai bizonyítványt s egyszersmind utilevelet is kapott, gyalog excursiót tettem a dévényi várra, a legszebb, de egyszersmind nagy meleg időben. A Duna partján való kellemes séta után este 8½ órakor Dévénybe érve, még azon estve fölmentünk a várba, melynek fekvése gyönyörű szép a Duna és Morva összefolyásánál. A kocsmába visszatérve, frugalis, de mindazáltal drága vacsora után pár órát aludtunk, de korán reggel újra megjártuk a dévényi romot, csolnakon a Dunán által kelve, a báró Dietrich kastélyán és kertjén keresztül megmásztuk a haimburgi várat; ottan délig eldégáltunk, beszélgetvén a jelenről és megemlékezvén a mult időkről, melyekben épen ezen vár egy örökös Eris-almája volt egyfelől Magyarországnak Árpádkori és vegyeskorszakbeli uralkodói és másfelől a Babenberg, Hohenstauffen és Habsburg nemzetségbeli német császárok között. Leérkezvén . . . megebédeltünk s azután egy sokkal szebb gyalogúton, melyen a templariusok döledék várára, Rothensteinre találtunk, — mindég a jobbparton — visszafordultunk Pozsonynak; a Dunán át és Dévényen keresztül azon este egy Pálffy-féle majorig érkezvén, minthogy a nagy hőségtől kissé el voltunk bágyadva, ottan egy parasztháznál a szénában megháltunk és junius 24-én reggel 5 órakor folytattuk utunkat Pozsonyba; itten megfürödtünk, meg is ebédeltünk és d. u. 3 órakor kocsin és utóbb vaspályán Bécsbe érkeztünk, hol este 9 órakor bécsi kedveseinket mind együtt találtuk.

«Augusztus . . . Bécsben . . . 1841.

«Csaknem mindennap megsüvegeltem a nagy József császár szobrát, az ő humanismusát és a contemporaneus és jövendőbeli emberiség iránti szeretetét, melynek itt majd minden utcza és piacz mutatja nyomait. Élvezettel bámultam a Nordbahn, a baadeni vaspálya, és Sinának győri vasútja, valamint a gőzhajók transport-eszközeinek gőzerő-csodáit; egyuttal magamban elszomorkodván a nagy feltaláló, Fulton sorsán, ki maga éhen halt és csak kimulta után a családjat

halmozták el azután pénzzel, földbirtokkal a későn hálás éjszakamerikai szabad statusok . .»

Mikor atyámmal Bécstől, bátyáimtól érzékeny búcsút vevénk: Arthur nekem az utolsó pillanatban egy szép fakóbőr melltárczát ajándékozott emlékül, azon kéréssel, hogy a beléírt sorokat tartsam mindenkor eszemben «azok édes anyánk jelszavai voltak». E tárczát ma is kegyelettel őrzöm. A belé írt emlékszavak így szólnak:

Ueb' immer Treu und Redlichkeit
Bis an dein kühles Grab,
Und weiche keinen Finger breit
Von Gottes Wegen ab.
Dann wirst du wie auf Rosenau'n
Durch dieses Leben gehn,
Dann wirst du ohne Furcht und Grau'n
Dem Tod in's Auge sehn.

Ein Herz und eine Seele sei
Mit seinem Freund der Freund,
Liebreich und wahrhaft, mild und frei
In Freud und Leid vereint.
Einst bringt, wer früher starb, im Glanz
Dem Brudergeist den Palmenkranz.

Irta Bécsben, 1841 julius 25-én.

Ezen két fiát, Gidát és Arthurt, atyám ekkor látta utoljára életében . . . !

Meghalt 1843. évben Petróczon, hol látogatóban volt Petróczy Pálnál.

Mély benyomással volt reám (az imént leírt hosszabb együttlétünk alatt) az az erős történelmi érzék, mely atyámban minden ötlő alkalommal, a Pozsony körüli romvárak, Bécs környéke, Budavár s hasonló helyek megjárásakor előttem megnyilatkozott. Midőn Budán a Sz. György-téren megálltunk: kedvencz Horatiusával azt mondá: «Heroem calcas . .»

Legemlékezetesebb azonban az iménti pozsony-bécsi viszontlátásunk és a rákövetkezett nyári szünidő alatti hoszszabb együttlétünk reám nézve arról, hogy ettől fogva atyám egész bánásmódja velem megváltozott, közlékenysége által, mi-

nőt azelőtt nem tapasztaltam, és beszélgetéseink tárgyválasztása által önérzetemet iparkodott növelni a nélkül, hogy elkapasson. Fölemelt magához és alapját vetette meg azon részemről mindenkor kegyeletteljes, de határozottan barátság jellegű benső viszonynak, melyre egész életemben hálásan emlékezem, de mely — fájdalom! immár csak felette rövid ideig volt tartandó!

Mi őt magát illeti, atyám azontúl nyugodtan és elégülten élte napjait, Toporczon «Vadas-kertjében» — naponta gyönyörködvén kedves menyében és szép unokáiban (Ármin bátyám fiaiban), élvezvén ángya (Mari néném) és ennek testvére, valamint Görgey Arnoldné, Szirmay Eugenia barátságát; — és felváltva, hivatalos járatokban, mint munkás táblabiró a vármegye székhelyén időzvén.

Magam az 1841/2-iki oskolai évet megint az eperjesi evang. collegiumban töltém, végezvén az egész jogi tanfolyamot egyetlen esztendő alatt. Ez pedig nem ugrás volt azon időben, hanem rendszer!

1842. évi juliusban Görgey Gusztáv unokatestvérem utazásra készülvén az osztrák birodalomhoz tartozó olasz tartományokba, magával vitt saját költségén. Vasutak az általunk megjárt vonalakon még sehol sem lévén (a mestre-velenczei vasútnak akkor vetették alapját a lagunákban), mi szárazon eleinte saját lovainkkal, majd gyorskocsin, paraszt-postával és postakocsin utaztunk — a legderültebb kedélyben Balaton-Füredig. Emitt csakhamar közbeszólt a végzet, Guszti bátyámnak egyik termetes sógora képében, a ki (Móron állomásozó dragonyos tiszt) most itt a kávéházi játszóasztal mellől váratlanul nyakunkba ugorván, oly véghetetlen megörült nekünk, hogy rögtön kifizettette a sógorral a maga tetemes összletre rugó legújabb kártyaveszteségét . . . Ez aztán Guszti bátyámnak annyira lelapította utazó kedvét, hogy rögtön vissza akart fordulni Görgőre. Végre elhatározta mégis, hogy megfogyatkozott pénzén elmegyünk Velenczéig legalább.

Láttam tehát a Balatont hosszában, és zalai partján a Kisfaludyak kobzának classicus színhelyét, a festői varromokat, majd odább Szigetvárt; — Zágrábot, hol az illír-parti fiatalság vörösszegélyű barna paraszt «szurkákban» (kurta szűr) már akkor tüntetett Magyarország ellen; Károlyvárost, a

gyönyörű Luiza-műutat; ennek aljában Tersátot, a Magyarországhoz hű Frangepánok százados borostyánnal befuttatott romvárát, — távolban úszva az özvegy Vegliát s a Quarnero többi szigetjeit, Fiumét, Triesztet -- *és láttam a tengert!* Láttam menet holdtöltekor, éjjeli tündérvilágításban, fönséges nyugalmában. És láttam tíz nap mulva a megkövült csodák városából, Velenczéből visszajövet, még fönségesebb lázadásában, erős viharban, az egymást érő villámok magasztos fényében. Háborúja nem rémített, csak fölmagasztalt. Az egész éjet a hajó födélzetén töltöttem, a lekötött vitorlának egy óvó ránczába lapulván s a kötelébe kapaszkodván, a szélvész, eső s a hajón keresztülcsapdosó habok ellen védve.

KILENCZEDIK FEJEZET.

1842. A tenger. — Három levél. — Salzburg.

A lázasan tűrt bizonytalanság — megkapja-e Görgey Arthur a maga összes anyai öröksége árába a szükséges, a nélkülözhetetlen 2000 pengő forintot a huszártiszti felszereléshez? és megkapja-e még idejében? — megszünt végre nagy későre! 1842. évi április végső napjaiban Arthur kezében tartotta Ármin küldeményét, 1500 forintot egy jó váltó alakjában. (Prihradny Ernő iglói bankház intézte Malvieux pesti bankházra.) Előttem fekszik Ármin levele, melyben Arthurt Toporczról április 26-án e küldeményről értesíti.

Egy sötét pont van e levélben. — Írja Ármin, hogy ipja 2000 forinton vette meg Arthurnak toporczi és lőcsei *anyai* összes maradék örökségét és hogy ezen összeget Ármin kézhez is vette. Küldött pedig Arthurnak belőle csak 1500 prftot, «a többi 500 pengőforint még kezünkben van, mivel sem Lőcsén, sem Késmárkon nem bírtam ezen összegre szóló váltóra szert tenni. Ha más mód nem találkozik: Koschnak küldöm a pénzt, hogy az juttassa kezedhez.»

Ez 500 pfrtot Ármin sem Koschnak, sem más úton Arhurnak soha meg nem küldte.

1843. évi augusztus 25-én Toporczon aztán Ármin kötelezvényt állíttatott ki feleségével Arthur részére ezen hátralévő 500 pfrt. vételárról. Ez adóssági kötvény eredetiben fekszik előttem. Hozzáragasztott papírlapon Görgey Gida bátyánk kezétől írva ez áll: «Arthur öcsémnek hozzám Prágából 1845. évi szept. 20-án írt levele szerint ő a 30 pfrt évi kamat fizetését ángyának Görgey Emiliának jövendőre elengedte s megbízott engem, hagyjam annyiban a dolgot, a kötelezvényt

pedig 1843 augusztus 25-éről, melynél fogva Emilia Arthurnak 500 pfrttal tartozik, további rendelkezésig őrizzem meg. Görgey Guidó s. k.»

Mikor utóbb Ármin, gyakori pénzzavaraiban azt találta írni Arthurnak, hogy a tőle Emilia számára ennek apja pénzén megvett örökség az 1500 pengőforinttal eléggé meg van fizetve: Arthur magát a tőkét is — elengedte s ezen kötelezvényt Árminnak ingyen visszaküldte. Ilyen volt ő mindég. Én azt csodálom, hogy azt az *egyszeri* 30 forintnyi kamatot is — melyet Gida sürgetésére Ármin tényleg megfizetett volt, Arthur meg nem térítette szintén, kamatjával együtt! Elkerülhette figyelmét.

Tehát 1842. év tavaszán egy nagy szíve-vágya teljesült, egy régen ápolt terve sikerült Görgey Arthurnak! Bevonult mint főhadnagy a Nádorhuszár ezredhez. Ime, Salzburgból írja a következő levelet.

64. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsbe. — Kelt Salzburg 1842 május 30. — «Édes Gida! Tegnapelőtt óta itt vagyok ... jó egészségben. Pajtásaim általában igen barátságosan fogadnak és ez egyedüli vigasztalásom az *itteni kellemetlen szolgálati viszonyokban.* Az «első őrnagyi első századhoz» osztottak be szolgálattételre. Őrnagyomat Némethnek hívják; a századosom báró Vernier. Egész nap futkároznom kell, mivel lakásom igen messzi esik a laktanyától: ez ugyan nem árt nekem, hanem a sokféle felelősség a szolgálatban úntatni kezd már is. Két napja, hogy itt vagyok s ezalatt több összeszidást kaptam, mint eddig egész életemben. Igaz, hogy ez oly baj, mely napról napra jobban múlik; de igazán szeretnék már azzal a bizonyos szolgálati phlegmával bírni, mely minden ilyen szidáskor egész hidegvérrel egyet gondol magában, kettőt hallgat . . . Az időt, jelen levél írásához úgyszólva lopom . . . jobban be vagyok fogva, mint a hajót vontató ló . . . Helyzetemről még semmi alaposat nem írhatok. Nekem magamnak minden itt oly idegenszerűnek, újnak és bizarrnak tetszik, hogy néha kételkedni kezdek, nem vagyok-e az a bolond, a kinek mind

az, a mi körülötte történik, csak úgy látszik, hogy van, a nélkül hogy volna . . . Kénytelen vagyok egész nap magyarul beszélni, mert németül meg nem ért itt senki. Azon rövid idő alatt, mióta az ezrednél szolgálok, ha nem is tettem még nagy haladást a magyar beszédben, de oly vakmerőségre tettem szert, mely akárkinek is becsületére válnék. Hanyathomlok belé rohanok a legnehezebb szófűzésekbe és miután egy ideig bizonyos tompa moraj torkomból üti meg egyik jó kún közlegényem füle dobját, ez a derék fiú biztosan azt feleli rá: «Értem» és én ezzel aztán meg vagyok elégedve, de érteni — magam sem értettem, a mit neki mondtam. Ilyféle események, sőt némely más kellemetlenebbek is türelmetlen fölebbvaló uraimékkal gyakrabban fordulnak elő egy azon órában. Mindez igen mulatságos lenne, csak ne kisérnék oly rettentő komoly képekkel az illetők. A százados kiabál, az őrnagy harap, a közember ha váratlanul engem meglát, összerezzen, kinyúlik oly hosszúra és egyenesre, akár csak nyársra húzták volna, és úgy néz rám, úgy néz rám, néz rám, rám! olyan nézéssel, minővel én fognék egykor a hóhéromra tekinteni, ha t. i. annak keze általi halálom lenne megírva a végzet könyvében. Mindez nem új előttem, de már elszoktam volt tőle és most új viszonyaim nyomnak, mint az új csizma. A legjobb benne az, hogy egész nap rá nem érek Bécsre gondolni s utána búsulni. Mikor aztán ti juttok az eszembe: mindannyiszor azt ismétlem magamnak «nekik jobb dolguk van mint nekem» — ezen pedig csak örülök.

«Mikor megkapod 500 pengőforintomat, édes Gidám, akkor 300 pfrt t belőle küldj nekem Welsbe. A többi 200 pfrtot tartsad meg és használd fel. Ha valamikor szükségem lesz reá: egy egész esztendővel elébb mondom fel neked ezt a roppant tőkémet . . . Arthur s. k.» (Eredetije német.)

65. Levél.

*Ugyanaz Görgey Pistának Velenczébe. — Kelt Salzburgban 1842 julius 31-én.** — «Trieszti leveled kellemesen felrázott mindennapi egyformaságomból . . . Gusztit pedig agyon szeretném ölelni örömömben — ha ugyan találók az én szerény sejtelmeim, melyeket tüzetes lakóhelyem felőli kérdezősködésed keltett bennem, és ha titeket ide kapnálak, ha csak órákra is! Guszti fináncziái talán még megengednek egy kis kirándulást Bécsből Salzburgba! Ha ez sikerül, akkor minden fiamnak Pista és Guszti lesz a neve. Nálam kell laknotok, helyem van elég, mert én csaknem eltévedek két roppant nagy szobámban. Ehol ni! mennyi bolondságot firkálok itt össze, mintha már útban volnátok Salzburg, e félkegyelmüek országa felé, a hol igazán kisértetbe jön az ember vakmerőn azt kérdezni a teremtőtől, van-e sejtelme róla, milyen léhás embertermés éktelenítí el itt e paradicsomi vidéket? . . . Jertek biztosan, ellenkező esetben írjátok meg, hadd ne legyek sokáig bolondja képzelődésemnek. Csókol benneteket Arthur s. k.» (Eredetije német.)

66. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. — Kelt Salzburgban 1842 augusztus 9-én — «Édes Pistám! Még el sem olvastam leveledet, már kiéreztem belőle a pecsenye szagát. Öröm és bánat vegyültek, váltakoztak hangosan lelkemben. Öröm a ritka szerencse miatt, melyben te Guszti szeretetéből részesültél s azon fönséges benyomások miatt, miket az első igazi kiszárnyalásból nyertél. Bánat — elérted te azt mondatlan is, hogy miért! Isten hozzád öcsém! ki oly közel valál hozzám, közelebb mintsem reméltem — közelebb, szándékodban, szeretetedben, mintsem eleinte véltem. Hazaforduló röptödben gondolj szeretettel rám; az én szeretetem, gondolatom önként lépten-nyomon követnek,

* Görgey Gusztávnak olaszhoni kirándulásunk alkalmával Arthurt is Salzburgban meglátogatnunk volt eleinte szándékában. Meghiusította ezt a balatonfüredi útonállótól szenvedett kifosztatása.

mintha nemtőivé akarnának válni szép őszinte szívednek, mely épen e tulajdonságainál fogva annál könnyebben van a közönséges emberalja álnok tőreinek kitéve. Isten hozzád, te boldog fiú, kinek még van hazája, ki ennek minden apró tökéletlenségében csak újabb ösztönt merít a tökély felé törekedni. Élj boldogul! — Légy óvatos barátaid megválogatásában; légy szigorúan igazságos, politikai hitvallásod megválasztásában. Ez a hajótörő szirtje a legtöbb publicistának a legfelvilágosodottabb szellemek közül is. Népedet, hazádat ne mint hazafi itéld meg; elébb itéld meg a világpolgár szempontjából: csak akkor tűzze a patriota maga elé a szilárd, becsülettel elérhető, de egyszersmind méltányos czélt. Csak így kerülheted ki az egyoldaluságot, mely nem egy hazánkfiát törekvésének tisztasága daczára, törzsalakká silányított. Lásd, a katonának, kivált a magyarnak, kinél oly gyakran a letett eskű a hazaszeretettel összeütközésbe jönni látszik, — a császárt szolgáló magyar embernek van legtöbbször alkalma, az igazságosság aranymérlegére szegezni szigorúan megfigyelő tekintetét, nehogy ingadozzék, hanem a dolgok kozmopolitikus megitélésében allapítsa meg helyesen a maga **álláspontját.**

«Különösnek tetszhetik előtted ez utóhang a bajor határszélről — különösnek tőlem, ki úgyszólva hazátlan állok a világban. Hazátlan-e? Nem! «Tűzhely nélkül» — akartam mondani. Hazám ott virul keleten, nekem is csakúgy hazám, mint neked. Vagy ha nem így volna, mi biztosíthatná részemre a megelégedést jelen helyzetemben, hol a *legeszereszettebb följebbvalónak* secaturái minden önbecsérző férfiút örökre eltompitani képesek lennének — ha az a felemelő gondolat nem vigasztalna: azok nekem hazám fiai, a kikkel együtt élek, kikért fáradok, kiknek existentiáján legalább napokra vagy órákra javítani birok. Önkéntelenül utána lopódzom a honi bánatos hangoknak, mikor a szegény huszár énekkel csillapítja éhét szomját és dalolva altatja el magamagát. S ilyenkor fel-felcsillanó érzelmek vidámítják fel kedélyemet — kétes emlékezesek-e, vagy még kétesebb sejtelmek . . . nem tudom . . .*

* Debreczen 1842.

Hol életet lövelve kél ott a napsugár:
Virúl e bérczeken túl egy boldogabb határ.

«Alkalmasint csodálkozol, hogy még nem irok magyarul neked. Az igazat bevallva, valahányszor levélíráshoz fogok, mindég kisértetbe jövök. De ha akkor valamelyik leveledet elolvasom: elhágy a bátorságom. Egyszer végre mégis csak meg kell próbálni; hiszen a beszéléssel már jobban boldogulok, mintsem valaha reméltem. Talán majd a télen fogod haladásom legelső gyümölcseit élvezni, ha falura helyeznek és ott jobban ráérek egy kissé a stylusnak nekifeküdni.

«*Augusztus 10.* Midőn egyrészt bosszús vagyok rátok, a miért Bécsből ily hűtlenül megszöktetek, mégis másrészt csaknem jobb így. Fölteszem, hogy időzéstek nálam hosszú nem volt volna; és akkor még rosszabbul esett volna, nem csavaroghatni veletek mind azon gyönyörű természeti szépségek csodájára, melyek ezt a Salzkammergutot és magát Salzburgot közvetlen környékével valódi paradicsommá teszik. Egyetmást ugyan már élveztem, magamra: de ez távol sem az az igazi élvezet, mint mikor útitársunk maga a szeretet és barátság egy testben-lélekben hozzám közel álló emberi lény képében! Valamint minden egyébben: tökéletlen az ember, e részben is. Igaz ugyan, hogy magános elveinknek ez a tökéletlensége, melyet a magánosság éreztet velünk, csak dicséretünkre válik; mert mi az, mi ilyenkor hiányzik: csak az együttérzés.

«Vajjon biztos vagy-e a jövőbe vetett reményeidben? meg vagy-e győződve arról, hogy Mari néni szeretete hozzád kitartó lesz? ezek oly kérdések, melyekre feleletet óhajtok jövő leveledben. De hiszen a mi az utóbbi kérdést illeti, erre csaknem fölösleges minden válasz, — legalább Marinak én irányomban való magatartása után itélve.

A szabadság hazája s édes hazám nekem,
Honnan, ki tudja meddig, számüz balvégzetem
Égő szemem sugára röpül kelet fele,
Oh vajha magam innen röpülhetnék vele! —
Huszárjaim nótáit mélázva hallgatom
S úgy elszorúl egy perczre kedélyem a dalon!
S kél lelkemben egy érzés, oly különös! S én nem
Tudom: emlékezés e? vagy egy nagy sejtelem.

G. I.

«*Október 14. 1842.* — Úr-Isten mekkora időköz aug. 9-ke és október 14-ke közt! . . . Megbocsáss.

«Utolsó leveledben van egy kérdés, mely szeget üt a fejembe; de még inkább a mi rá alkalmat szolgáltatott. Hogy (Görgey) Gusztival hogyan állok? — Hogy én hogy állok irányában, tudom. De hogy ő mint áll irányomban: az iránt kételkedőbe estem azon gyanúja következtében, hogy én barátságában kételkedem. — Itélj magad azon fejlődési folyamatból, melyet viszonyom kezdettől fogva vett vele szemben. Mint gyermek, tisztán emlékezem, már teljes szívemből vonzódtam hozzá; de bizonyos büszkeség nem engedte ezt neki nyilvánítanom, mert vettem észre, hogy a benyomás viszont részemről ő rá nem volt olyan kedvező. Idegenek maradtunk egymáshoz; a miben egyébiránt a korkülömbségnek is némi része lehetett, mely az ifjúkorban mindég feltünőbb, mint utóbb férfikorunkban. 1832-ben ő tiszt lett, én hadapród. Együtt utaztunk Bécsbe, onnan Tullnba, a hol ott hagyott. Útközben néhányszor elég gyönge voltam, bensőségesebb vonzalmamat neki elárúlni és ekkor — hűvös viszonzásra találtam. Én akkor még jóformán gyermek voltam, és hogy ő ezt velem éreztette, fájt! Valóban, a benyomás, mit ő az akkori búcsúzáskor bennem hátrahagyott, nem volt kedvező; — annál kedvezőtlenebb volt, minthogy én neki, akkor bevégzett (tullni) kadét-gazdaságából többféle apró hagyományokat köszönhettem. Ez apró ajándékokat én úgy fogadtam tőle, mint jótéteményeket és azért nyomasztóknak találtam azokat, egyébképen részvetnélküli magatartása után. Neki talán akkor eszébe sem jutott, mily fájdalmat okoz nekem és ha eszébe jut vala, meglehet, hogy magát elnevette és engem még érzékenyebben sebzett volna. 1837-ben viszontláttuk egymást Bécsben; s ekkor, legalább én, sokkal elégedettebben váltam el tőle. Azalatti magaviselete pedig, mikor (1840) szabadsággal a Szepességen jártam, teljesen kiirtotta szívemből régi visszatartózkodásomat iránta s én olyannak adtam oda magamat vele szemben, a milyen voltam és vagyok! Hol itt a kulcsa annak a talányos állításnak, hogy én kételkedem Guszti barátságában? Meglehet, hogy másutt akadok rá. Így például egyik levele, hozzám Bécsbe írva, egy helyen így szól: «Ha anyai örökséged eladása iránt terveid nem sikerülnének oly kielégítő módon, mint óhajtod: akkor

jusson eszedbe, hogy *van* barátod.» Terveim nem sikerültek, még pedig egynegyedrész erejéig, az igaz. De kellett-e azért azt elfelejtenem, hogy Guszti nekem barátom, mivel neki nem hajtottam mindjárt azzal az igénynyel, foldja be ő azt a lyukat, melyet Ármin terveimbe szakított! Nem volt-e illendőbb, egyelőre szükségleteimet a meglévő pénzhez szabni, őt pedig, a megbízható barátot, utolsó legbiztosabb meredéknek tartogatni? Azt vélném, ezen óvatosság nem volt oly igen helytelen s azonfölül inkább a legszilárdabb bizalomnak volt tanúbizonysága, mintsem a kételyé. Hanem hát, hol találni két embert, kik, ha még úgy egyetértenek is érzületben, ne panaszkodhatnának soha félreértésekről? Különben reménylem, hogy legközelebbi levelem hozzá fel fog deríteni minden homályt vagy kétséget, mely akaratunk ellenére közénk vetődött ... Legközelebbi leveledet czímezd Wels, Felső-Ausztriába, mert e hó végével valószínűleg elhagyom Salzburgot, a telet a dunamelléki Mauthausen környékén töltendő. Welsből aztán biztosan megkapom a leveleket, laknám bár Ausztria legúttalanabb zugában. Élj boldogul új hivatásodban és bátorságod akkor se hagyjon el, ha véletlenül egyszer túrós galuska helyett a porzótartóba találnál harapni. Minden pályán vannak kellemetlenségek és minekünk nem fognak valami extrát sütni az emberek. Isten vezéreljen, te kedves fiú! ... Arthur s. k.»

Itt egy eseményt kell közbeszúrnom, mely az utóbbi levélnek augusztusi és októberi keltjei közti időbe esik és melynek egyik ágát is Arthur bátyám a Gida bátyánkhoz 1842 május 30-án írt imént levelében gyöngédségből elhallgatta.

A régi Ausztria hadseregében lomhábban folydogált az előléptetés mint napjainkban. Egy-egy ezred tisztjei sokáig szolgáltak együtt s a hosszas összeszokottság, pajtásság és barátság révén mintegy családot képeztek, melynek erős volt a solidaritási érzete. Mikor huzamos áhítozás után egyszer-egyszer végre beütött az előléptetés: az ezreden belül egész sor ember mozdult egyet előre. Ha aztán «kívülről idegent» találtak — *nem a legifjabb* hadnagy helyére — beosztani az ezredbe: ezt az egész tisztikar betolakodónak nézte és ellenséges indulattal fogadta. Így fogadták a Nádorhuszár-tisztek is Arthur bátyámat, mikor a magyar gárdától *főhadnagyi* ranggal «kimustráltat» az ezredbe küldötték — valamennyi kebelbeli régi hadnagy fejein keresztül. Sőt ez

esemény előljáró hírére eleve megizenték neki az új tiszt-társak: soh'se is fáradjon ide, mert úgysem él meg köztük — valamennyi átugrottal (16-an voltak) meg kell verekednie, ezt pedig ő ki nem bírja! — Görgey Arthur azonban bevonult a Nádorhuszárokhoz Salzburgba és — nem kellett megverekednie. Elszánt, a mellett szerény és illdomos föllépésével lefegyverezte a vele farkas szemet néző hadnagyokat mind.

Mindazonáltal az erős próbára tételt ki nem kerülhette. Termett az imént vázolt patriarchalis szellemnek, az említett családiasnál, kevésbbé nemes gyümölcse is: az akkor divatos «slendrián» gyüjtőneve alá foglalt mindenféle kisebb nagyobb visszaélések az ezredben. Ezek közt a bátyámnak legelébb szemébe tünő volt a fegyelemnek a hosszú béke és egynémelyik felsőbbrangú tisztnek igazságtalansággal párosult gyöngesége következtében veszedelmesen kifejlődött lazasága.

Egyik ilyen gyönge és igazságtalan százados kapitány volt Vernier báró; és századának egyik szakasza volt a legelhanyagoltabb az egész ezredből. Ezt a szakaszt adták a bátyám keze alá, hogy boldoguljon vele! — Emezt rendbe ránczba szedni — és a kapitányának secaturáit kiállani: ez akart «a próba» lenni.

A mi természetétől telt: azt báró Vernier megtette — míg végre egy napon bátyám hosszútűrésének pohara kicsordult.

Egy század-kereti gyakorlat alkalmával is Vernier kényere űzte szokott kedvtelését. Vérig sértő ismételt szidások után egyszer csak rákiált a kivont karddal sorban álló bátyámra: «Herr Oberlieutenant Görgey! herkommen!» Erre bátyám sarkantyúba kapja a lovát és megeresztette kantárszárral egyenesen neki vágtat a kellő távolságban a homlokzat előtt vezénylő Verniernek úgy, hogy ha az elsáppadó az utolsó pillanatban félre nem ugrat a lovával — hát bátyám legázolja. Közvetlen közelében annak ez megrántja a kantárszárat és rosszakarójának ezt súgja a fülébe: «Noch ein Wort — und ich haue Sie vom Pferde!» Mondá, és azután lépést visszalovagol a maga helyere. A gyakorlatnak ezúttal vége szakadt.

A dolog folytatása pedig abból állt, hogy Vernier legott haza lovagolván, panaszra ment az ezredparancsnokhoz, gróf Teleki Ádámhoz, ez pedig rögtön «a porkolábhoz» küldi nyolcz napra bátyámat. Miután ez a salzburgi föllegvárban kiült nyolcz napi enyhe büntetés után a kardját visszakapván, az ezredparancs-

noknál jelentkezett, hogy a kiállott büntetést szabályszerűen megköszönje: Teleki kedélyesen fogadta. Csatolja le a kardját — mondá — üljön le és gyujtson pipára; valamit beszélek el Önnek. Énnekem gyermekkorom óta csak egy volt a vágyam: katonának menni. Apám nem szerette. Mikor fölcseperedtem s az ideje elérkezett: komolyan megkértem apámat, engedje követnem hajlandóságomat. Ekkor apám leültetett épp úgy mint én most Önt; pipára gyujtatott velem, épp mint én most Önnel; neki magának egy nagy öblös szép tajtékpipa volt a kezében — épp úgy mint most nekem. ‚Hát te katona akarsz lenni, nemde?' kérdi az apám. ‚Hát fiam! nézd ezt a tajtékpipát és képzeld el magadnak azt, hogy ez a pipa parancsolna neked, még pedig olyas valamit, a mit te ostobaságnak tartasz és a mit teneked minden ellenvetés nélkül teljesítened kell. El tudod-e képzelni, hogy te ezt a parancsot szó nélkül teljesíted? Ha nem birod elképzelni, hogy ennek a tajtékpipának szó nélkül engedelmeskedni fogsz: akkor ne is akarj katonának menni. De ha el vagy határozva ennek a tajtékpipának vakon engedelmeskedni: akkor Isten neki! nem bánom, légy katona.' A mit akkor az apám énnékem — én is most Önnek azt adom tanácsul! — És most menjen el báró Vernier kapitány úrhoz és jelentse neki, hogy Ön a büntetését kiállotta; ő tárt karokkal fogja Önt fogadni.»

És csakugyan! báró Vernier százados-kapitány úr szétterjesztett karokkal sietett a benyitó bátyám elébe. «Aber mein lieber Görgey, wie konnten Sie mich so missverstehen? . . .»

A secaturának pedig e percztől fogva vége volt.

Ez volt a próba első fele és mellékesen az a tanulság belőle, a mit Arthur bátyám erősen megjegyzett magának: hogy az ember *minden körülmények közt* tartsa féken indulatját . . .

A próba másik feléről a szakasz legénysége gondoskodott — a mint alább látni fogjuk.

*

A két havi időköz alatt, mialatt bátyám utóbbi levele befejezetlenül iróasztalában hevert, Toporczon rám nézve igen fontos elhatározások estek.

Mint az eperjesi protestáns collegiumban *egy* esztendő alatt

az egész jogi tanfolyamot végzett $17^1/_2$ éves fiatal ember a pályaválasztás komoly kérdése előtt álltam. Választanom lehetett a politikai — s a gyakorló ügyvédi pályák közt. A politikai alatt az akkori viszonyok közt csak a megyei választott tisztviselő pályáját lehetett érteni. Ez utóbbira már most is képesítve valék. A «Törvényesen egyesült két Szepes vármegye» tiszteletbeli aljegyzőjévé akár azonnal is kinevezhetett a főispán. S hogy ez — Csáky Károly gróf — ebbeli kérelmemet azonnal teljesítni fogná: abban az atyáménál kevesebb családi «nexus» esetén sem lehetett kételkedni. De atyám, Ferencz bátyám és neje, Mari néném élénk óhajtása abban találkozott az enyémmel, hogy én minél elébb a «köz- és váltó-ügyvédi» kettős oklevélre tegyek szert — melyek bírása még a politikai pályán is részemre előnyt biztosító tágabb qualificátiót ád vala, ha utóbb mégis végleg a megyei szolgálatra szánnám el magamat. Egyúttal pedig említett nagybátyám Görgey Ferencz kijelentette, hogy azon két esztendei törvénykezési gyakorlat ideje alatt, mely az ügyvédi vizsgálatra bocsáttatás mulhatatlan előzménye volt, szükségleteimről, a mennyiben atyám tehetségét felülmulják, azután is ő fog gondoskodni.

Így kerültem én néhány heti mulatás után, melyeket a családban egyre gyarapodó jó egyetértés légkörében szülő megyémben eltöltöttem, — ügyvédi gyakorlatra Debreczenbe Schvarcz Samu ottani kerületi táblai hírneves ügyvéd mellé (patváriára) s esküdtem fel itt a Debreczeni kerületi kir. tábla hites jegyzőjévé, «jurátussá.» Oly combinatio, mely atyámnak pályakurtító rendszerébe egészen beléillett.

Itt ösmerkedtem meg Pákh Alberttel és kötöttem vele holtig tartott benső barátságot.

67. Levél.

Görgey Arthur Görgey Györgynek Toporczra. — Kelt Salzburgban 1842. évi október 14-én . . . — Édes atyám! Mérsékeld exaltatiódat, mert utóvégre is itt sem fenékig tejfel minden és sajnálnám, ha kitünő állapotom felőli rózsaszínű álmaidból kellemetlenül ébrednél. Emlékszel-e a mesebeli tánczoló medvére, melyet medvetársai száműztek, mert sokalták a tudo-

mányát? Lásd, az én sorsom sokban hasonló az övéhez. Engem az ezredemmél megelőzött egy kvártélycsináló: a fama super æthera. «Ez a Görgey fene gyerek!» hallák a pajtások és vagy hallgattak hozzá, vagy azt mondták, vederemo! A kik most már ismernek, részint úgylátszik, ki vannak engesztelve, részint meg vannak elégedve velem, s ez nekem egyelőre elég. Föllebbvaló uraimék azonban a «vederemo» felől semmitsem akartak tudni, hanem rögtön itéltek láttatlanba, kiki a maga privát nézete szerint. A mely *szegény* fiú a szolgálatban a magán nézetek gerebenjein kénytelen keresztülmenni; a renomméejának vége. Hozzá járult a hátam merevsége, melyet (az utóbbi nagy betegségem utóbaját) magammal hoztam és a pofám, melyet nem épen a legédesebbnek mintázott az anyatermészet. «Lehetnek theoretikus ösmeretei: de a gyakorlat hiányzik» — mondták a felső házban. Mikor azt mondják: «lehet, hogy tud valamit» ezzel csak azt akarják mondani, hogy nem tud semmit az illető! És így én egyelőre egy reményteljes fiatal ember volnék, kit mégis csak kissé elhamarkodva tettek főhadnagygyá. Jól van! gondolom én magamban, azon őszinte meggyőződésben, hogy igazuk is lehet, és annak örülvén, hogy legalább egyenest szemembe mondják s így tudhatom, hányadán vagyok velök. Így állanak a dolgok körülöttem most; és 3—4 év előtt alig is lesz az máskép. Akkor újra szóba jöhet, hogyan állok ezredemben. Időközben napról-napra jobban megyőződöm, hogy az alantas tiszt helyét egy lovassági ezredben betölteni nem oly könnyű, mint némelyek vélik, kik azt hiszik, ha csizmatalpuk lószagú s ők egy pár lovat tönkre tettek; azzal megvan téve minden. A lovas tiszt kötelességei nagyon különfélék s eléggé fontosak arra, hogy teljesítésök tudata jutalmazó tudat legyen. És jóllehet az öntudat többnyire az egyedüli jutalom sok mindenféle oly fáradozásért, melytől az ember magát meg is kímélhetné, ha az árral úszna: csak annál szebbnek, emelőbbnek, sőt következetesebbnek találom, erre a jutalomra pályázni. Nekem ez a nézetem. De csak az istenért! ne búsulj miattam, mert én megelégedve élek hivatásomnak, bajtársaimnak, kik többnyire igen derék emberek, és szeretetteljes emlékezéseimnek felőletek! Most értesülök, hogy nem Salzburgban fogok kitelelni, hanem vagy 26 mérfölddel közelebb hozzátok Mauthausen vidékén a Duna bal partján. Hagyján!

én előre mindennek tudok örülni, ha bizonyos vagyok benne, és semminek, ha jövőm határozott czél nélkül fekszik előttem. Philosophusabban már alig lehet gondolkozni, kivált ha az ember az élet változandóságai felett mosolyogni képes, keserűen vagy vidámon. Állandó törekvésem: a mennyire csak lehet, feltünés nélkül és csak minél kedélyesebben folytatni és végezni be ez életet, s ehez csaknem egytül-egyig hasonló gondolkozású pajtásokkal történt szerencsés összetalálkozásom segédkezet nyújt.

«E hó 30-án elhagyjuk Salzburgot. Új állomásomból azonnal tudósítalak néhány szíves szóval . . .

«Görgey Guszti magaviselete Pista irányában — hozzá való barátságomat hálával tetézte. Arthur s. k.»

TIZEDIK FEJEZET.

1842. — Wartberg. — Egy levél.

Debreczeni jurátus koromban, a fiatal test emberedő éveinek legválságosabb szakában érték el Arthur bátyám levelei a «nevelő» szándék és hatás legmagasabb szinvonalát, ekkor fejlődött ki teljesen kölcsönös bizalmunk és szilárdult meg barátságunk.

Salzburgban hagytuk el: most Wartberg állomásból (Mauthausen mellett, Felső-Ausztriában) írja a következő levelet.

68. Levél.

Görgey Arthur, Görgey Istvánnak Debreczenben. Kelt Wartberg 1842 deczember 16. (Eredetije német.) «Édes Pistám! Hosszú, hosszú idő és ágyban töltött tíz nap után ma először fönjárva, türelmetlenül vágyódom neked írni s ezzel hármas tartozást róni le, mert három kedves leveled fekszik előttem, választ követelő. Az utolsó, melyet a Szepességről írtál, a debreczeni elsőnek kiséretében különösen megkapott és csodálkozni fogsz, ha elmondom, mit éreztem főleg elolvasásakor. Örvendettem teljes szívből! Édes jó Pistám! «remény s emlékezet!» Ösmered-e Kölcseynek ez arany gondolatját? Én ösmerem és életem vezér elvei közé igtattam . . . Legeslegjobban pedig hozzám való szép bizodalmadnak örültem meg. Én neheztseljek?! Hát adhattad-e szebb bizonyítványát határtalan barátságodnak? Alig hiszem . . . Még csak most áll életünk szövetsége szilárdan, rendületlenül . . . Most vagyok talán a javulás útján — talán! . . . Nézeteim az életboldogságról megint némiben változtak — milliomodik ízben! —

és meglehet, még milliomszor fognak megváltozni a nélkül, hogy kielégítsenek. Mert nálam az alapja annak, hogy ezen a szép földön elégedetlen vagyok, már gyermekéveimben rejlik, talán már a fogantatásban. Ezért életem a gályarabéhoz hasonló; szünet nélkül az élettúntság lánczát érzem nyakamon. Hasonlóan azon boldogtalanokhoz, kik a forrón tűző nap heve alatt a hűtő deret, ennek dermesztő fagyában pedig a nap melegét áhítozzák — törekszem én is viszonyról viszonyra, szolgálatról szolgálatra, módszerről módszerre és maradok mindég — kielégítetlen! azt mondanám «szerencsétlen», ha ez a szó annyira szomorú nem lenne. Mert nekem, valamint ama boldogtalanoknak, hiányzik az egyetlen, a mire szükségünk van: a szabadság viszonyaink megválasztásában.

Végigvezetlek — contemplativ sétában — egész életemen, nehogy azt véld, hogy ábrándozó vagyok, vagy éppen gyönge szívű; mert ez utóbbi ritkán vagyok. Tőle megóv vidor elmém, jóllehet ez is kevésbbé velem született, mintsem arczom verejtékében magamba növelt tulajdonom. Ám térjünk a dologra.

Gyermekkorom részint tulajdon kórágyamban telt-múlt, részint anyámé mellett. Én több nyavalyát hoztam magammal erre a szép világra, mint a hánynyal mások elköltöznek innen. Természetes, hogy szellemi tehetségeim is hátramaradást szenvedtek a testi fejlődéssel együtt. Mindazáltal szabad, vidám kedély és nagy fogékonyság minden nemesre és jóra már akkor is éltek bennem. Talán lehetett volna valami belőlem!

Anyám meghalt és benne nevelőm. Atyám nem nevelt soha. Azt hiszem, alig is szeretett! Legalább minduntalani fenyegetései még a legesekélyebb hibák alkalmából is — nem látszottak nekem szeretet jelének. Az 1829. évben, röviddel anyám halála után Pozsonyba jöttem; itt idegen emberekre bíztak... Pozsonyban Ármin felügyelete alatt, a ki fényes gazdálkodási tehetségét már akkor kimutatta, megtanultam koplalni... Végzetem talán határozottabban nyilatkozott volna s én legalább valami lennék: most nem vagyok semmi, — varga a ki nem varr csizmát, — harczos, béke idején! — Halld tovább.

Idősebb lettem... Miután Pozsonyból visszajöttem Késmárkra, atyám hozzám közeledni kezdett s erre én, a szoszoros értelmében árva, újra éledtem. Szeretete nyilvánulasai

nekem kimondhatatlanul jól estek, ennmagam előtt gyarapodtam tekintélyben; kezdém ennmagamat becsülni, vagyis jobban mondva, érezni . . . Atyám egyre gyöngédebb lett irántam . . . én mind erősebb, boldogabb! Talán még ekkor az 1831. évben is lehetett volna valami belőlem. Szorgalmas tanuló lettem, szeretettel tanultam a klasszikusokat, lelkesedéssel a történelmet.

Ekkor jött közbe az a válságos pillanat, a hol atyánknak, gazdálkodási rendszere következményei miatt, a haja kezdett ég felé meredni, a hol a kenyér nélküli négy gyermek miatti gond éjjel-nappal nyugtalanította s ő talán őrjöngő pillanatokban önnagát átkozta, a miért megnősült.

— Akarsz-e katona lenni? kérdé tőlem egy nap ex abrupto. Én pedig nagyon megértettem! így: «Katonává *kell* lenned.» Reszketve adtam meg magamat sorsomnak. — Mai pályámat — katonának lenni béke idején — akkor azért utáltam, mivel nem ismertem: ma azért utálom, mert ismerem.

1832-ben Tullnba jöttem s itt új életet kezdtem minden tekintetben. Egy teljes esztendeig ment voltam minden nyavalyámtól — még most is örömmel gondolok rá vissza . . . Ekkor egy álbarátra akadtam . . . De a tullni évek nem voltak vezértüzek nélkül valók. Szükségét érzém valakihez símulni, vele a legbensőbb módon egybeforrni. Az első esztendőben az említett hamis barát volt az a valaki. A második évben, mikor emez hűtlenné lett, egy másik lényt kellett keresnem: s egy eszményit találtam — atyánk alakjában. Még ekkor oly keveset ösmertem árnyoldalai közül, hogy egy-két levele, — ezen igazán szellemdús, klasszikus levelei közül — elegendő volt, ez árnyoldalakat is kedvező világításban tüntetni fel szememben. Szóval: ő lett ideálom, barátom, mindenem . . , Mintegy az ő karjába fogództam gondolatban, mikor botlás veszélye környezett. A megtörtént botlásokon könnyed gondolkozásommal túltettem magamat, az időtől és viszonyoktól remélvén a többit. Lelkem egy tündöklő czélt tűzött magának. Majd rá jövünk erre. Semminő életviszonyban sem tehetni szert annyi emberismeretre, mint egy nevelő-intézetben, a négy fal közt csukvatartást is nevelésnek tartják. Tullnban minden társadalmi osztályból és minden világrészből való fiúkat találtam. A szülőket én többnyire látatlanba, gyermekeik után ítéltem meg és

arra a szomorú meggyőződésre jutottam, hogy ennek a szép földnek, ha érzése lenne, meg kellene borzadnia ennek a csőcseléknek alávalóságától, a mely lakja. Magamban nemesebb, noha beteges szellemet éreztem. Éreztem tetterőt magamban, két emberöltőre elegendőt — és hatáskör után vágyódtam, — értvén ez alatt — az egész világot! Minden embert szerettem volna átölelni, azt kiáltani mindnyájának: türelem! én akarlak boldogítani! Már láttam magamat, a mint egyetlen tollvonás kezemtől ezer számra fakaszt hálás örömkönnyeket; láttam gondolatban anyámat, a mint mosolygó büszkeséggel tekint le rám a túlvilágból. Ábrándoztam! A legtisztább akarat élt bennem, boldoggá tenni a világot. s a lehetőséget? azt hozzá álmodtam magamnak. — Óh isteni gondviselés! harmad ízben lehetett volna akkor valami belőlem, — mért is hagytál eltörpülni nyomorúságos viszonyaim börtönében?! Merészen mint Icarus, törtem mind magasabbra a képzelettől elkölcsönzött szárnyakon: de a valósulás napsugara megolvasztá a reményt, azt a viaszt, mely a szárnyakat együvé ragasztá: s én alábuktam — egy szédítő bukást! — a «megismerés» keserű tengerébe. Mikor megint eszmélni kezdtem, nevetséges torzképeket fintoríthattam, mint egy vásott gyermek. Utóbb melancholiába estem. Különös! Azóta kedélyem a búskomorság és könnyelműség bizarr vegyüléke. Gyakran képes vagyok ugyanazon pillanatban a legforróbb halálvágygyal kebelemben az életnek comme il faut örülni.

Képzelt mennyországomból tett végzetes bukásom után egy idő vártatva újra feltámadt lelkemben, szeretettel intve, atyám eszményi képe. Most aztán ezt követtem és keserűen elnevetvén magamat eddigi dőreségemen, hogy az egész emberiséget boldogítani akartam, ezt a nagyszerű czélt felcseréltem a legközelebbi környezetem boldogításának szerényebb czéljával. Atyám, az eszmény, vezetett ezen *keskenyebb* ösvényen; s a mi jót cselekedtem és rosszat mellőztem ezalatt: amaz eszmény utánzásának törekvésére róható. Gida bátyám is mérsékelte bölcs tanácsaival hiú szívem nagyratörő terveit. Boldog voltam és csak egyre vágytam: nyolcz évi távollét után az atyai házat, benneteket viszontlátni. Vágyam teljesült és azzal — új, zsenge boldogságom ott lelte halálát! **Csodálkozol? Halljad hát.**

Volt-e valaha ideálod? Óh tudom, *van* még most is — és meglehet, hogy magam is annak egy részét képezem. — Fogadj szót nekem, a tapasztaltnak! Mindent, a minek ember a neve, száműzd álmaidból, különben úgy jársz, mint én.

Haza kerültem, mindent saját szememmel néztem, saját fülemmel hallgattam, saját kezemmel tapintottam: és kiábrándulás lett osztályrészem! És nevetséges igaz! ez a kiábrándulás maga is megint csak látszat volt!

Atyámban — ősz haját és irántam való szeretetét kivéve — nem találtam semmit, a mi azzal a képpel egyezett volna, melyet egyedül levelei után alkottam felőle magamnak. Tudod magad is e fölfedezés következményeit: hogy t. i. akkor Eperjesen atyám meg én igen könnyen váltunk el egymástól; annál nehezebben én Ármintól, kit megváltozottnak *hittem!* Hogy a kép teljes legyen — járult hozzá egy bájos csalfa gyöngyalak . . . mely hálójával végkép lekötötte tetterőmet.

Összetörve értem Bécsbe a legjobb szándékkal, korhelységre adni magamat. Új czélt tűztem magamnak az odaveszett réginek helyébe; mert családomra, — én igazságtalan! — többé nem gondoltam . . . Az új czél a földi élvek voltak s az én czímem: «korhely!» kártya, bor, tivornya, dicső háromság! hány édes óráját az önfeledésnek köszönöm neked! de egyszersmind mekkora űrt lelkemben! Szóval: vegetáltam. Gida a fejét csóválta rá és hallgatott; neje duzzogott. Én pajzánul lábbal tapodtam szívem legszebb virágjait és tovább vegetáltam, azaz: játsztam, ittam, tivornyáztam. A czimborák ujjongtak! — Mindamellett igazi büszkeségből meg tudtam maradni *szabadnak*, t. i. *adósságtól mentnek*. Mert szűznek maradni az adósságoktól — ez titka a szabadságnak. Fönséges rajongók a kik vagytok! ti a szabadságot ódákban dicsőítitek, melyeknek rímei közt készek vagytok érette meghalni: és éppen mikor az isteni szabadság imádásában tetőpontra hág elragadtatástok, akkor kopogtatja meg ajtótokat a szabó, czipész vagy az uzsorás, kontóval, kötelezvénynyel vagy váltóval kezében és rögtön azt míveli veletek, hogy ti, az imádott szabadság áldozó papjai és büszke hősei, szolgalelkű módon meghunyászkodtok és könyörögtök az emberi társadalom valamelyik illatos dögének! Nevetséges! «Szabadságot!» énekeltek

és ordítoztok: és még csak a magatok mindenféle költséges hívságaitól sem birtok szabadok lenni. A rabszolga csúszva szolgál; a szabad ember uralkodik! De ti magatokon sem tudtok uralkodni. S ezért rabszolgák vagytok s azok maradtok örökkétig!

A ki szabad akar lenni: nem kell azt felszabadítani; csupán az kell, hogy önmaga fenntartsa szabadságát. «Der Mensch ist frei geboren, — ist frei, und wär' er in Ketten geboren!»

Azért, kedves öcsém! maradj önerődből szabad minden olyas szükségletektől, melyeket ki nem elégíthetsz önállóságod veszélyeztetése nélkül. A *háládatosság* — az nem ejt csorbát az ember szadadságán; mert csak olyan lények iránt háládatos az ember, kiket szeret és szeretni — csak azokat szeretjük, kik velünk rokonszenveznek . . . De ha oda jutnál, hogy jótéteményeket olyanoktól lennél elfogadni kénytelen, kiket nem tisztelhetsz, annál kevésbbé szerethetsz: akkor a kapocs köztetek nem a háládatosság lesz, hanem lealázó lekötelezettség, magadnak undor, annak az illetőnek gúnyoló diadal. *Ezért — maradj mindég takarékos!* Ez a jelen unalmas vers vége . . . Csak így maradhatsz önálló az emberi társaságban, csak így maradhatsz meg szabadnak! Ez az alphája az individualis szabadságnak.

És most térjünk vissza megszakított elbeszélésemhez.

Szilajon éltem, de szabadon; — szabadon, de czél nélkül: és ez mardosott. Magamnak választani új czélt többé nem akartam; viszonyaim, mint katonának béke idején, — nem adnak semilyent: így maradtam a tengődésnél! Könnyelmű életmódomban olybá tetszettem magamnak, mint az oraculum papja, ki resignatióval az égi sugallatra vár. A megadás volt akkor az én istennőm is — és trivialissá vált létem sülyedtsége közepett nyugodtan, de forró vágygyal pillantgattam szét oly fényes jelenség után, mely lelkembe világítson, mely engem vezessen, melynek áldozatot hozzak, melyet vakon, lelkesülten kövessek, hajtsak, a meddig csak a nélkül, hogy utólérném, síromba nem bukom. — Mert mi is az ember élete egyéb, ha jól meggondoljuk, mint egy vadászat, hol kinek-kinek hajtott vadja: egy eszme megvalósítása?

A vad menekül — a vadász követi nyomon, óvatosan vagy hévvel, kinek-kinek jelleme szerint, de mindég egyenes irányban önnön (a vadásznak) sírverme felé — melyen a vad végtére is átalszökken. Csakhogy kétféle vadász van. Az egyikfajta a sír szélét észre sem veszi és mielőtt gondolná, fejjel bukik bele. A másik fajtából valók látják jól a sírt ; de vakmerő következetes elszántsággal átalugorhatni vélik — belé ugranak. Ez utóbbiak a *hősök* — kiki a maga módja szerint.

Némelyik e fura vadászok közül már gyermekkorában ráakadt a maga vadjának nyomára : másik még férfikorában is azt keresi. *Emigy* voltam én vele ; resignáltan ballagtam előre ; ha rátalálok-e vagy sem ? És ime, ráleltem a nyomára, melyet követni rendeltetésem. Megtaláltam — a *hazát!* Most már hevülhetek lelkemben egy eszméért, melyet lelkesülten követek a sírig !

És most még néhány szót szívből szívhez. Hagyj fel a múltra gondolással, ha ez megszomorít. Mert a szomorkodás nem óv meg semmitől. Mikor szilárdan állsz : akkor vigyázz, nehogy elessél. Ha pedig elestél : láss hozzá, hogy újra talpra állj. De sohase engedj tért a gondolatnak, hogy elsülyedtél és hogy *nincs* többé fölemelkedés számodra. Mert csak ebben áll az ördög diadalma rajtunk, hogy tönkre teszi minden reményünket, önbizalmunkat. Ezért — hisz gyarló emberek vagyunk — ha valaha erőt akarna venni rajtad a kétségbeesés erkölcsi akaraterőd felett egy visszaesés miatt : jusson eszedbe Schiller szava : «Die Tugend, sie ist kein leerer Schall, Der Mensch kann sie üben im Leben. Und sollt' er auch straucheln überall : Er kann nach der Göttlichen *streben.*»

Én hozzám pedig hű maradj, valamint én az vagyok hozzád ! Jövőre utánozni foglak és számodra én is naplót kezdek, eleinte németül, későbben talán magyarul. Leveleidet tökéletesen megértem. Bárcsak már magyarul válaszolni is tudnék azokra. Járulj magad hozzá szívem magyar érzülete kifejlődéséhez és küldj nekem koronkint egy jó költeményt vagy akár prózai töredéket is gyüjteményem számára, melyet már Bécsben megkezdtem.* G. Nagy Imre énekei nagyobb

* Eddig németül szólt a levél s én fordításban adtam. Ettől fogva ugyanezen levél vége magyarul van írva. — Az itt említett gyüjtemény, egy

része megvan már. Hidd el, nem ritkán könnyeket csalnak ki gondolatjai szememből — szívemből. Ha sírját meglátogatod: köszöntsd hű Arthurodtól s. k.»

kis füzetke, Görgey Árthur saját kezétől tele írva, a sok forgatás nyomait mutató – birtokomban van; mire e lapok napvilágot látnak, már a Nemzeti Múzeum birtokában lesz az, a Görgey-nemzetség levéltárában.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

1842. 1843. Wartberg. Linz. Mitterkirchen. — Huszárok zendülése. — Egy próba. — Négy levél. Közte Görgey Arthur utolsó levele atyjához.

69. Levél.

Görgey Arthur, Görgey Guidónak Bécsben. Kelt Wartberg 1842 deczember 17. «Édes Gidám! Köszönöm szépen a pénzt és a szeretetteljes korholást hosszas hallgatásomért. Hogy ez utóbbit mennyire szívemre vettem, abból láthatod, hogy rövid hatodnap rá már válaszolok is . . . Hamarabb akarva sem felelhettem volna leveledre, mert tizenhárom napja, hogy nyomom az ágyat, értsd nálam: a szalmazsákot. Az okától szeretnélek megkímélni. De tartok tőle, hogy az a két adomázni szerető, Sebes és Piller, a trombita vastagabb végét találják megfújni valami gyászinduló nótára. Ezért inkább tőlem halljátok meg: Két jó kún gyerek a szakaszomból azt találta, hogy nagyon szigorú vagyok, miért is néhány vércsillapító labdacsot akartak belém dictálni. Ezen keresztyéni szándékból ők négy pisztolylyal s a megfelelő számú éles töltéssel felszerelve megszállták egy kis erősséget, vulgo csapszék, mely az országútat dominálja; itt bármibe kerüljön. 24 óráig tartani akarták magukat és azután odébb állni. Erre én néhány huszárt magam mellé vévén, kik közt szintén éles töltéseket osztogattam ki, a két szökevény szeme láttára golyóra töltettem; ekkor rövid, de magyarosan kenetteljes beszédben megintettem az eltévelyedett fiúkat és tisztességes capitulatiót ajánlottam nekik. Ők két lövéssel feleltek, melynek labdacsai mint valamely szerelmes szúnyogok úgy döngicséltek füleink körül. Erre én megsokaltam a tréfát s a két bolond közül az egyiket agyonlövettem. A másik aztán engedett az okos

szónak — kár hogy megkésve; mert valószinü, hogy valamivel később ugyan és több ceremóniával, de szintúgy az ólomba fog harapni ő is. Esett pedig ez a csata szombaton, e hó 4-ikén. Utána egész nap meglehetős sok szaladgálásom volt az eset miatt; estve pedig kocsin századomhoz el kellett hogy menjek — s ez alkalommal, köpeny nélkül, megfáztam. Másnap láz ütött ki rajtam. Most lábbadozó vagyok. Nem úntattalak volna ezzel a bolond esettel, de mert hirtelen rá beteg lettem, ebből az a hír kerekedett a polgári közönségben, hogy én halálosan megsebesültem. Linzben ez az ujság járja; talán már Bécsben is Sebes és Piller révén; a feladat, nálatok megelőzni őket... Pista nemrég írt nekem Debreczenből. Jól van dolga... Isten veled! Arthur s. k.» (Eredetije német.)

A Pesti Hirlap 1898. évi márczius 15-iki számában «Egy névtelen hős» czim alatt megjelentek «Rozsnyai Pál negyvennyolczas honvéd-huszár főhadnagy naplótöredékei s a t.» s ezekben a fönti levélbeli eset részletesebb leírása.

1841. január havában (írja Rozsnyai) toborzás alkalmával fölcsaptam katonának... A Nádorhuszárokhoz soroztak be... 1842. november hó elején századunk Alsó-Ausztriába a Duna mellé Mauthausen és környékére lett téli szállásra kvártélyozva. Ez időben volt szakaszparancsnokunk Görgey Arthur főhadnagy, a ki Bécsből a magyar testőrségtől lett hozzánk áthelyezve. Mint ordonnáncz több hónapon át voltam szolgálattételre mellé rendelve. Igen szigorú tiszt volt, kitünő katona és képzett ember. Engem igen szeretett, különösen lovaglási tehetségemért. Görgey szigorúságához még hozzájárult Párosi szakaszkáplár szigora; minek következtében egy alkalommal Molnár Pista és Hajós Laczi közhuszárok a velök szemben tanusított méltatlan bánás folytán arra a szerencsétlen gondolatra jöttek, hogy Görgeyt és Párosit elemésztik. Egy szombati napon Molnár és Hajós két-két pisztolyt magukhoz vévén, beültek a szomszéd falu kocsmájába, hol néhány pohár sör mellett töltötték az éjszakát, de teljesen józanok maradtak. Reggel egy közlegény társuktól megizenték határozott szándékukat. Görgey Párosinak azonnal megparancsolta, hogy négy huszárt és egy fraitert vegyen magához a két huszár letartóztatása végett. Megtudjuk azután a további részletekből,

hogy Molnar tette az első lövést és másodszor is ő lőtt s hogy végre a Rozsnyai Pál golyója volt, a mely Molnárt leterítette... Hajós, a másik szerencsétlen, aztán megadta magát és a haditörvényszék 16 évi várfogságra ítélte.»

Ime! nem mindennapi esemény egy alantas katonatiszt életében ; — kivált békeidőben.

Bátyámra nézve egész életére kiható.

Legalább is oly eset, mely ugyancsak képes egy 24 éves fiatal embert megpróbálni, eszét, szívét, hidegvérét, biztos elhatározását, rettenthetlenségét.

A maga huszárszakaszával fölebbvalóitól mérföldekre távol exponált helyzetben — oly váratlan esetben, hol magát hirtelen feltalálni, önállóan gondolkodni és saját felelősségére rögtön cselekedni kell, — mert minden haladó új percze a *tétlenségnek* vagy *tétovának* vagy éppen *megrettenésnek* könnyen oda viheti a dolgot, hogy nagy arányokat ölt a desertio és mind több-több emberéletbe kerül a bomladozó fegyelemnek okvetetlen megejtendő helyreállítása : ily helyzetben Görgey Arthur nem haboz, mert tudja, mi a törvény, mi az ő jogköre és mi a kötelessége s ő nem retten vissza e nehéz kötelesség teljesítésétől — megyen és önélete koczkáztatásával saját felelősségére cselekedvén, e határozott föllépése által elfojtja csirájában a veszélyt. Voltak tiszttársai és fölebbvalói közt egyesek, neki nem jóakarói, a kik eljárásán magasra fölrántott szemöldökkel és kárörvendő álsajnálkozással fejöket csóválták az eseten. A jelentés a maga fokozatos szolgálati útján fölment a legfelsőbb instantiáig. Ott aztán Görgey Arthur főhadnagy eljárását correctnek találták.

Nekem bátyámnak ekkori magatartása azt a momentumot gyermekkorából juttatja eszembe, mikor ő, az ambitiosus tanuló kész volt oskolai tanulmányai folytatását szó nélkül feláldozni, hogy gyógyíthatlan beteg anyját ápolhassa — talán évekig. A ki felismeri egy ember életének e két momentumában ugyanazt a jellemet, ugyanazt a föltétlen kötelességérzetet és önelszánást : az megjövendölheti előre, hogy Görgey Arthur bármikor, talán egy sokkal nagyobb horderejű egyébkép hasonlón válságos situatióban is megint csak úgy fog cselekedni, ugyanazzal a nyugodt és helyes felfogással, ugyanazon szilárd meggyőződésből, ugyanazon hidegvérű elszánt-

sággal és ugyanazzal az önfeláldozó készséggel fogja kötelességét és *csak ezt* teljesíteni — ugyanazon ethikai indokokból, minden melléktekintet nélkül — távol [illegible] a személyes hiúságtól — nem a híriért.

Hogy 1842-ben Wartbergben nem a híriért, vagy hiúságból cselekedett a két felzendült katonával szemben: annak mind a közlött levél, melyben bátyjának az esetet megírja, mind a három nappal későbbi keletű alább közlendő levele atyjához, melyben az esetről egészen hallgat — kétségtelen bizonyságai. Mindazáltal bátyám ezen határozott fellépése nem mulaszthatá el, neki az ezredben, sőt ennek körén túl is, hol az esetről hivatalosan vagy máskép tudomást vettek — hinevét megállapítani és nem a hátrányára. Ez egészen természetes.

A hiú fölületes ember önpróba nélkül vajmi könnyen elkérkedik, hogy ő soha semmitől meg nem retten; ha jóhiszemben is: túlbecsüli az erejét. Az önmaga iránt szigorú, lelkiismeretes, de bátor ember próbára teszi önmagát, úgy keresi önereje határmesgyéit és ezeken belül lép fel az életben mindenkor önbizalommal. Ezért hiszem én, hogy az a próba a halálveszélylyel szemben, melyet Arthur bátyám 1842-ben a wartbergi kocsma ostrománál jól megállott, kiható volt egész életére.

70. Levél.

Görgey Arthur, Görgey Györgynek Toporczra. Kelt Wartbergben 1842 deczember 20. «Édes atyám! Ez első falusi állomásom nem is olyan rossz és valószinüleg neked is tetszeni fogna. (Tájleírás. Fölemlítése annak, hogy a levélíró meghűlés következtében a szobát őrizni kénytelen.) A lázak mulnak, étvágyam megjő. Azért ne aggódjál miattam. — A szolgálat elébb menetelés közben, most pedig falun az állomáson, eddig kellemesen foglalt el. De a jövőtől borzadok, ha a lehetőségre gondolok, hogy éveket találok itt tölteni ezen szép, de a mi a lakosságot illeti, érdektelen vidéken, a helyett, hogy Magyarországba jönnénk, a mint már szinte bizonyosnak látszott. A mint a tulajdonképeni anyanyelvem megtanulásának neki feküdtem: mind inkább el-el bámulom a nagy, e [illegible]

honával, — szeretett hazámmal — habár csak testben is közelebb összeköttetésbe jutni. Hiszen hacsak nem egészen önző, kell az embernek valamit bírnia, a miért lelkesüljön, a mit szeressen: és így vagyok vele magam is. Több komolyabb valaminek kell annak lenni, a mi engem minden iránt, mi Magyarországon történik, oly nagyon érdeklődtet; és éppen ezen érdek itt egészen árva, olyannyira, hogy koronkint szinte — nem tagadom — honvágyban szenvedek. Valahányszor Pista leveleiből csak valamit is megtudok hazámfiai törekvései felől: mindjárt könnyebb a szívem. Már arra gondoltam, hogy egy magyar napilapra előfizessek; de mikor a gázsijából él az ember, az ily vágyakról le kell mondani. Óh, bárcsak ezredünk Magyarországba jönne! De hát ezt is majd meghozza az idő! . . . Pista azt írja, hogy boldognak érzi magát pályáján. Meg tudnám irigyelni, ha nem szeretném jobban mint ennmagamat. Belőle ember válhatik, ha ezentul is oly őszinte marad, mint eddig oly emberek iránt, a kik javát akarják. Ferencz és Mari már ő érette is, valamint mindnyájunk támogatásáért kiérdemlik a legszebb földi jutalmat, az áldásos jó tettek öntudatát stb. Isten veled! Arthur s. k.» (Eredetije német.)

71. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Debreczenbe. Kelt Mitterkirchen 1843 február 10. és martius 16-án. «Hosszú pausa! gondolod magadban. Pedig még hosszabbra kell hogy nyújtsam, mert nem akarom naplóm jelen szakaszát neked megküldeni, mielőtt valami eldöntő fordulat történnék jövőmre nézve. Betegségem ugyanis chronicus, tehát hosszadalmas jelleget öltött . . . Édes barátom! oly helyzetben vagyok, melyben össze kell szednem minden lelki erőmet . . . és hidd el nekem, ha az a gondolat, hogy férfiban semmitsem útálok jobban az elcsüggedésnél, nem óvna meg tőle, hogy ennmagam előtt útálat tárgyává ne sülyedjek, nem egyszer már nagy kedvem támadt volna olyat tenni, mit a gyáva megbámul, az öntelt philosophus megvet, de az igazi emberbarát minden eltévelyedettben meggyászol; barátjában megsirat . . . De mit használok magamnak, mit felebarátaimnak, ha erőszakos véget vetek a játék-

nak? Ellenben ha neked édes öcsém, barátom! elmondom hibáimat, melyeket érzésben, nézetben és cselekvésben elkövettem; ha gyöngéden kérlek, okuljál példámon; ha végre, mikor már visszásságaim következményeit nyögöm, abban is mutatok példát neked, hogyan kell és lehet az önokozta szenvedéseket is, tehát mennyivel inkább a ki nem érdemletteket... elviselni: akkor, édes barátom, az én szerencsétlenségem áldás lesz másokra nézve... s én mohón ragadom meg azt a vígasztaló gondolatot, hogy nincsen oly nagy rossz ezen a világon, hogy valami jót is ne rejtene magában. Ezért keserű perczeimben azt mondogatom magamnak: megadás! férfias elszánás! férfias tűrés! végre is el kell hogy jőjjön — hivatlan is — az a nyájas ifjú azzal a lefelé fordított szövétnekkel, véget vető egy emberi létnek, mely már kezdetében el lévén hibázva, utóbb tulajdon életnéztem következtében teljesen elrontatott... Eszményeim! persze hogy voltak, sőt megvannak most is! A külömbség csak az, hogy volt idő, midőn tüzes harapófogóval sem lehetett volna kiszakítani belőlem a hitet, hogy ez eszmények itt elérhetők, mig mostani ragaszkodásom régi eszményyimhez karöltve jár a meggyőződéssel, hogy azok nem erre a világra valók. — Szerencsés barátom! ki azokat még űzöd, követed, most-most utólérhetni véled! Én már túl vagyok ezen az időn; és magányomból már csak könnyes szemmel követem a tőlem távozókat, felsóhajtván: «szép, kedves álom volt!»

De azért ez, édes öcsém! attól vissza ne riaszszon, hogy kebled ideáljait belső életed vezérfényévé válaszszad. Míg azokban hittem, jobb ember voltam. Édes Pistám! Tanuld meg jókor, mindenben, a mivel az életben találkozol, megkülönböztetni a jót a gonosztól, mert szerencséd kovácsa tenmagad vagy és ha hozzászoksz minden helyzetből, minden életviszonyból, minden lényből, melylyel összefűz az élet, csak azt szedni ki, a mi neked való: akkor könnyebben leszel megelégedett mint számtalan mások, veled egyenlő igényűek. Első tekintetre ez elmélet merőben önzőnek tetszhetik: pedig a legnagyobb humanitás rejlik benne. Mert ha nem ezt követed: akkor oly túlzott igényeket fogsz támasztani mindenki és minden iránt, hogy végtére is az egész emberiség gyűlöletednek lesz a tárgya, mint hogy senki és semmi nem fog kielégi-

teni. Így példának okáért én rajtam igen keveset találsz, vagy épen semmit – irántad való hű szeretetemen kívül; tehát érd be ezzel s ez elégítsen ki, jóllehet talaját, a min tenyészik, tetemesen eldísztelenítették az emberi gyarlóságok vakondtúrásai . . . Hozzád való barátságomnak semmi közössége hibáimmal; és mikor azt írom «barátod Arthur»: csak azt értem alatta, a mi Arthurban valódi és jó. — Jó éjszakát!

(Folytatólag) «*Mitterkirchen 1843 február 12-én.* – Nincs most estve, mint mikor az előbbeni szakaszt írtam. Dél van — nálam ebéd után s én teli gyomorral ülök itt a meleg kályha mellett, az egyetlen kedélyes helyén véghetetlen nagy lakó termemnek, melynek számos egyszerű ablakai közül egynémelyik, szállástadó gazdám szivességéből ki van töredezve; téli ablaka meg egy sincs. Ezen viszonylag kényelmes helyzetemben éh, szomj, fázás nem bántanak s nem hatnak zavarólag testemen át szellememre, mely eszerint kedvére mulathat veled, nálad: s mindamellett nem érzem most azt a lelkesült resignatiót magamban, mely ama fönti sorokat súgallta. Mert világos, mozgalmas nappal van körülöttem és csakis az est, az éj órái bírnak azzal a szent előjoggal, hogy a benső embert a földi salakoktól megtisztítsák és békét, édes szent nyugalmat csepegtessenek egy szenvedő halandó kedélyébe. Most aligha ítélném olyan enyhén, mint ahogy' tegnapelőtt estve képes voltam, szomorú jelenem közvetlen gondjait, még szomorúbbnak tetsző jövendőmet. Hanem ez ne szomorítson téged; mert bizonyosan magad is már megtapasztalhattad, hogy a lélek estve, éjjel szabadabb szokott lenni, tehát egyszersmind igazabb.

«A mióta Wartbergi állomásomat elhagytam, érdekes új ösmeretséget kötöttem egy fiatal dzsidástiszttel, Thürheim gróffal. A gróf 25 éves, két szép uradalom birtokosa, melyek neki 12—14,000 pengő forint évi jövedelmet hoznak s ezzel gondnélküli megélhetést biztosítnak még családdal is. Néhány napot nála tölték Schwerdtberg nevű kastélyában, hol ő szabadságidejét éppen befejezte. Néhány átvirasztott éjszaka segítségével tea és bor mellett közelebbről összeösmerkedtünk. Együttlétünk harmadnapján megvallottuk örömmel egymásnak,

hogy egymásban csalatkoztunk és hogy egyikünk sem kereste a másikban azt, a mi belőle tényleg végtére kipattant. Minthogy az embert ilyen módon mindig jobban megszerettem, meg nem állhattam, hogy előtte ki ne fejtsem nézeteimet egy férfiúhoz méltó állás felől, mely nem abban áll, hogy mint béke katonája, mint egy szánkó nyár idején, tunya semmittevésben élje napjait és kevéssé ösztönözve nemesebb tevékenységre, életidejét eltékozolja; hanem áll abban, hogy valamely biztos hatáskört teremtve magának, azt állhatatosan mívelje, ne hogy nyom nélkül múljék ki e világból; — hogy legyen az embernek egy rokonlelkű lénye, mely őt szeretete által kitartásra serkentse; és hogy gyermekeit önnön derék példája által az igaz útra terelje, még mielőtt a halál arra kényszerítené, hogy őket mint kiskorú árvákat véletlen társaságok önkényére bízza. Körülbelül ezek valának azok a gondolatok, melyek által őt hitemre téríteni iparkodtam. Ő figyelemmel végighallgatott és mikor mondókámat befejeztem, megragadván kezemet azt mondta: «Már régen él bennem az óhajtás ugyanezen eszméket megvalósítani; de csak ne már most; mert még magamat ki nem tomboltam». — Elhallgattam, mert végigrezgett lelkemen egy fájó érzés: az emberiség nemesebb fele, a nő iránti mély szánalom érzése. — Szánandó teremtések! gondolám magamban. Tehát nektek be kell várnotok, míg az, kit egykoron mint gyönge lényetek támaszát, mint uratokat és vezetőtöket szeretnetek és tisztelnetek kellene, *kitombolt!* más szóval, nektek már csak akkor szabad melegednetek a kályha mellett, mikor az kihűlt és többé melege nincsen. Szegény teremtések! hijába sóhajtozzátok át legszebb éveiteket a gyermekkori játszótárs utáni vágy miatt, kit már zsenge korotokban választott ki szívetek az élet komoly idejére útitársnak. Ő nem jön, noha talán tudna benneteket úgy szeretni, mint ti őt; ő nem jöhet, mert egy visszás életnézet rá oktatta, hogy neki előbb ki kell magát tombolnia! Végtére aztán, anélkül hogy sejtenétek, kitombolta magát szíveteknek választottja. Megjön akkor; és vonzalmatok találkozván, nektek most végre meg van engedve, egybeforrni az egyetlennel «holtomiglan, holtáiglan», miként összeforr a vas a vassal a kohó pörölye alatt. Ti a legtisztább izzó vas módjára a leggyöngédebb szerelem tüzétől áthatottan

hozzá is símúltok a szeretett férfihoz: és akkor azon veszitek észre magatokat, hogy az már csak a kiégett salakja önmagának. Ez a kitombolási elméletnek gyakorlati eredménye! — Óh kedves barátom, kinek kitombolni még nem lehetett, mert rózsaszínű álmaid tesznek tanúságot róla — óvd meg kedélyedet a gróf azon dőre tévtanától, mely sajnos, általánosan elterjedett divatja a férfivilágnak. Ki ne tombold magadat! Mert mi is egyéb ez a kitombolás természetadta legnemesebb testi és lelki tulajdonaink könnyelmű eltékozlásánál? Pro porcis margaritae! Becsüld meg lelkiismeretesen azt, mi által egyedül vagy képes elnyerni a férji és apai legédesebb földi boldogságot. Most, mikor még a csak az imént választott életpálya iránti lelkesedés, de maga fiatal korod is meglehetős hidegen hágy a családi boldogság gondolatánál, — most, lehet, érdeklődés nélkül fogod mindezeket olvasni és kevéssé méltatva félretenni. De várj csak, megjön az az idő, mikor egy bizonyos űrt, mely támad kebledben, csak egy leányszív nemes szerelme lesz képes kitölteni. Akkor bizonyosan eszedbe jutnak szavaim: és vajha ne későre jussanak eszedbe! — Azt fogod kérdezni: hogyan illik mind ez egy, a legfrivolabb élet által megrontott embernek szájába? És mégis — ki festhetné neked a mennyország örömeit élénkebben mint a bukott angyal? Vagy a szülék iránti szeretetre s engedelmességre ki inthetne illetékesebben az elzüllött fiúnál? — Így vagyok én vele. — Tulajdonképen még én nem szerettem, annál kevésbbé élveztem a szerelemnek örömeit. P . . . iránti lelkesedésem is csak múló pezsgő-mámor volt, inkább csak akkori kedélyállapotomból s azon érdekes körülményekből fakadt, melyek közt őt igazán kiösmerni *véltem*, mintsem e leánynak valódi benső értékéből. De . . . hogyha helyeztetésem a világban megengedné — most, mint a mesebeli Tantalusnak örökös szomjtól égő ajkait az üde hullám, úgy kisérti egy édes sejtelme a boldogságnak még mindig ki nem égett szívemet: és ilyenkor megkap a tulajdon helyzetem miatti kétségbeesésnél is még inkább az az aggódtató gondolat, hogy te is egyszer úgy járhatnál, ha jókor nem óvnálak. — Viszontlátásra!

Mitterkirchen (folytatólag) *1843 február 23-án.* — A tökéletesen zavartalan nyugalom, jelenlegi elszállásolásunk ered-

ménye, hol én tetemes távolságban bajtársaimtól, csaknem szünet nélkül magamra vagyok, lehetővé teszi, terjedelmesebben vezetni naplómat. Azonban minthogy a múlt meglehetősen ki van már merítve, a jelen semmi érdekest nem szolgáltat és a jövő kétes: a te naplód utóbbi szakaszában akarok anyagot keresni. Újra el fogom olvasni, meggyőződve, hogy akad benne megbeszélni való. — Addig is élj boldogúl.

Mitterkirchen (folytatólag) *1843 február 14-én.* — A mint reméltem, akadt több is mint a mennyit egyes, talán kettős levélporto is megbír — de hiszen te nem fogod tőlem sajnálni ezt a kis költséget.*

Hogy Guidó bátyánkat kezded megérteni, felfogni: előttem helyes gondolkozásodnak kétszeresen örvendetes csalhatatlan tanúbizonysága. Légy is állhatatos mentül szilárdabbul iránta való bizalmadban, hogy ebben szerencsésebb lehess énnálam, a ki — megszégyenülve be kell vallanom — már egynéhányszor kezdtem kételkedni benne, minthogy az ő igazi férfias megállapodott jellemét nem egyszer hidegségre magyaráztam. — Lásd, édes Pistám! mennyivel előbbre vagy te éveidhez képest ebben is én nálam, mikor már 18 éves korodban azon a fokán állsz az emberismeretnek, a hol én 23 éves koromban is alig birtam még szilárdan megvetni a lábamat. Azért ne csinálj magadnak valami magasztos fogalmat az én jellememről, mert sajnálnám, ha elébb-utóbb bennem csalatkoznál. A mi kevés maradandó van bennem: az mindössze is szeretetem szívemnek néhány kiválasztottja iránt, a kiknek sorába — még a mi nemeslelkű anyánk halála előtt — már fölvettelek téged. A mi még egyéb is jó van bennem: azt nem egészen helytelenül egy légmérőhöz lehetne hasonlítani, mely a mint a változó külbefolyások reá hatnak, aszerint emelkedik vagy száll. Majdnem azt mondanám, hogy jellemem azóta, hogy szabadsággal odahaza jártam, aprónkint bizonyos fokig a chamaeleon természetéhez közelitett. Ennek oka egyedül bizonyos több rendbeli keserű kiábrándu-

* A postai levelek vitelbére abban az időben sokkal több volt, mint napjainkban s az akkori fogalmak szerint általában nagy volt; miért is nem volt szokásban, igen gyakran és rövid leveleket küldeni.

lásokban keresendő — mert joggal elmondhatom, hogy azon szabadságidő, az alig kéthavi tartózkodásom gyermek-emlékeink bájos vidékén — legszebb eszményeim legnagyobb részének nagyon is korán elnyelő sírja lett! — ama szabadságidő és következményei! — Ámbár viszont belőle csirázott ki a nemzethez való megtérésem, melyből származom. — Mindég jóízűt kellett nevetnem, valahányszor jó vagy rossz regényekben azt olvastam, hogy ez s ez a «hős» — legtöbbnyire «hősnő» szörnyet halt, mert valamely — szomorú vagy örvendetes — de hirtelen váratlan meglepetés érte. Szinte kedvem lenne, az eset lehetőségét föltéve, az ilyen aeolus-hárfaszerű lényeket megirigyelni! Mert az az utólagos évődés egy romba dült csalódás miatt — többet öl a testnél; szellemileg öl az . . . Hányszor nem esik meg, hogy fiatal emberek, sokszor a legcsábítóbb életviszonyok daczára megóvják erényöket csupán azért, mert *a hit*, melyen — gyakran öntudatlan s inkább érzésbeli mintsem észbeli elveik épülete nyugszik, már csak akkor találtt összeomlani, mikor amaz elveket már az érett férfias meggondolás, az isteni észnek növendéke, azt mindenfelől támogatta s attól megóvta, hogy utána szakadjanak. — Legelső vezetőnk az élet sikamlós ösvényein a kedély. Mikor ez akár folytonos csábítás, akár hirtelen megrendítő benyomások következtében a maga szent naivitását el kezdi veszíteni: már akkor készen ott kellene állnia az ész üvegházának az erény zsenge csirája fölött, hogy ezt az időjárás, vagyis a külvilág káros behatásai ellen biztosan megvédvén, lassan felnövelje. De ha még mielőtt az ész melegháza felépült volna, a hit — kedvező éghajlatát, melyben az erény biztosan tenyészik — váratlan meteórok megzavarták: akkor a nemes csira elhal azalatt, míg védő háza épül. Legjobb esetben csenevész marad. — Ime itt kapod megint példázó képekben, a mit elmondani föltettem magamban: belső életem történetét. — Isten veled!

Linz (folytatólag) *1843 február 26-án* — Az ördög meg az anyja összeszövetkeztek egy félig döglött tábornokkal ellenem. Graefenbergtől és költségeitől való féltemben arra határoztam el magamat, hogy két hétre Bécsbe megyek . . . Ma szabadságért folyamodom a fönt nevezett . . . hez. Megtagadja! —

Ezredesem közbeveti magát: erre megkapom kért szabadságomat — de csak már félórával a gyorskocsi elindulása után. A mennykő üssön belé valahány kakadubio és olyan hatalmár van a világon, a kitől egy indokolt szerény kérelem teljesítését nem lehet másképen kieszközölni, mint egy aristocrata szószóló közbevetésével! Szörnyen haragszom az emberek szűkkeblűsége miatt és van is rá teljes okom. Képzeld, holnap délben már Bécsben Gidánál lehetnék, ha abban az aranygalléros czethalban több volt volna az emberből és kevesebb a lóból s ő egy órával hamarabb adja ki kért szabadságomat. Így pedig még holnap délben is itt kuruttyolok ebben a szerencsétlen Linzben, a hol több pénzt költök el mint a mennyit egész Linz városa ér nekem! Hogy legalább egy időre mind a két bajon segítsek, hát előveszem a naplómat, mely megint — szégyen gyalázat! — pauzálni volt kénytelen egy pár fáczánvadászat miatt; és teli töltöm a füledet panaszommal mindaddig, míg felindulásom el nem csillapszik úgy, hogy okosabb dologra térhetek . . .

Azon kérdésedre: mennyi tudományom van Magyarország viszonyai felől? azt felelem: semmi. Bátran megütheted akármelyik thémát Magyarországra vonatkozólag: és akkor bennem teljesen tudatlan, de annál tanulnivágyóbb diákra teszel szert. A jegyzékbeli könyvek megvétele iránti javaslatod nagyon szép: csupán két igen lényeges bökkenő van a dologban. Egyik az, hogy nincs rá pénz! másik az, hogy nem lehet bagazsiámat szerén túl megterhelnem könyvvásárlások által. Az ily alantas huszártisztnek mentül mobilisabbnak kell maradnia, mert a kivételek közé tartozik, ha valamelyikünk három hónapon túl marad egyhelyben. Szóval: nomadizálunk. Egyetmást azonban meg kell hogy szerezzek, így például a Pesti Hirlapot. De miután ez el van tiltva: most, hogy Bécsben leszek, folyamodnom kellend az engedelemért a Justiz-Hofstelléhez! Nos, nem örülsz-e, mikor ilyet hallasz, te kedves exaltált hazafi? — Mikor még kis fiú voltam, anyám minden könyvet elszedett előlem, mely nem volt kis fiunak való olvasmány. Ha én az ausztriai kormányt anyámmal akarnám össze hasonlítani: az üdvözültnek az égben el kellene pirulnia a sértés miatt! Anyám helyes meggyőződésből eselekedett így és következetesen. De hol a következetesség kor-

mányunk eljárásában? El van-e tiltva Magyarországon a Pesti Hirlap? tilos-e a magyaroknak? Nem a! De hát akkor az a magyar ember, kinek szerencsétlensége, hogy viszonyai őt Ausztriában, Csehországban sat. élni kényszerítik, miért ne örülhessen a betűknek, melyek nemzetének szép előrehaladását, nemes tökéletesedését, magasztos törekvéseit hirdetik? csak azért-e, mivel ezeket a Pesti Hirlap hozza? még pedig azért, mert valamennyi hirlapok közül a Pesti Hirlapban találni a legtöbb igazat és tartalmasat. Óh királyok, ti testvértagadók, kényurai a népnek! És ministerek, ti királyok zsarnokai! mikor nől meg a fületek elég nagyra, befogadni az udvaronczok hízelgésein fölül, még egy szemernyi igazságot is csenevész agyatok és szívetek számára ... De jobb lesz felhagyni ezzel a thémával, mert máskép méreggel s epével fejezem be e lapokat; ettől pedig isten óvjon! — Bécsben fogom befejezni; addig isten veled!

Mitterkirchen (folytatólag) *1843 márczius 16-kán.* — Nem fejeztem be Bécsben, mert Bécsben — ne neheztelj — gondolataim keveset valának nálad. Okát legközelebbi levelemből meg fogod érteni ... Legkésőbben ápril 20-káig kimerítő választ kapsz tőlem *a Szepességre.* E napnál elébb úgysem utazol Pozsonyba. — *Sok szerencsét az országgyűléshez!* ... Arthur s. k.» (Eredetije német.)

72. Levél.

Ugyanaz Görgey Györgynek Toporczra. — Kelet Mitterkirchen 1843 márczius 19. és 21. — Drága édes atyám! ... Kedves soraidat 1843. évi január 1-ő, 7-ik és 10-ik napjairól ma több ízben újra elolvastam és tőle mindannyiszor az a csöndesen boldogító érzés áradt el lelkemen: «lám, *ott is* téged szegény száműzöttet, minden földi dolgok forgandósága daczára, még híven, önzetlenül szeretnek!» Ez édes jó atyám, sokat ér, nagyon sokat. Mert még több más szív önzetlen hű szeretetének gondolatja is — a tieden kívül — ki van fejezve benne. Ez a meggyőződés, ezen hitem és könnyed vidám kedélyem — támogatva kevéssel beérő egészséges testem által — ezek

teszik boldogságomat. Szóval: megelégedett ember vagyok! Sőt néhány hete [illegible] jártam a [illegible]. Mikor az [illegible] beléptem, Mari néni, a jó lélek, 200 pengő forintot ajándékozott meg — ló-vételre, a mint írta. A felét arra is fordítottam. Másik felét nála hagytam tartaléknak. Ekkor az jut az eszébe, hogy adósságaim lehetnek s több efféle, minélfogva megküldi nekem a másik százast is. Volt is ekkor egynémi adósságom, de nem több mint a mennyi állandóan megállapított havi levonásaimból — melyek akkor sem szünetelnek, mikor semmi adósságom nincsen — ne lennének könnyű szerrel törleszthetők a nélkül, hogy fejemnek fájni kellene miatta. Minthogy tehát már megvolt a 100 ft . . . ennek maradékán lerándultam Bécsbe, annyival inkább, mert egy az: voltak Gidával . . . elintézendő ügyeim; továbbá Gida és neje, valamint viszontlátási saját erős vágyódásom határozottan Bécsbe szóllítottak; végre harmadszor, mert félig már kiégett szívem csak Bécsben remélhetett felüdülést egy valamivel szilárdabb szerelem édes kínjai közt, mint volt azé a szép havasi rózsáé, kit P . . . nak hívnak. Igérd meg, hogy szívbeli ügyeimről senkivel sem beszélsz Mari nénin kívül és olvass nyugodtan tovább. Alkalmam volt egy kitünő leánynak jellemét kiösmerni és becsülni, a leányt magát megszeretni. Erről pedig csak akkor jöttem magammal tisztába, mikor három évi ösmeretség után Bécstől s így egyszersmind őtőle válnom kellett. Ennek természetes következménye volt, hogy neki írtam. Ez úton oly szívbeli viszonynak öntudatára ébredtünk, mely már majd két esztendeig tartott. A szerencse álmában lepi meg az embert, vagy soha! Utolsó szabadságom Bécsben döntő volt jelen és jövőbeli törekvéseim irányára. Szerelmem regénye sokkal gyöngédebb, semhogy el tudnám beszélni. Eredménye: hogy M. F. — így hívják — félig akarva, félig akaratja ellenére, szerelméről szüléinek vallott s ők a legjobb indulattal lévén irántam, engem a felől biztosítottak, hogy ha leányuk, ki most beteg, felépül, én bármikor fogom a kezét megkérni, áldásukra számot tarthatok. Erre én mint becsületes ember mást nem felelhettem, mint ezt: ha azalatt míg állásom a megnősülést még meg nem engedi, más valaki jelentkezik, a kivel azt reméli a leányuk, hogy boldogabb lesz, mint velem — ez esetben én nem [illegible]

boldogulásának útjában állni. Ezt ki kellett mondanom, mivel a mint kilátásaim jelenleg állanak, tíz esztendőnél elebb nem lehet számítani óhajtásaink teljesülésére. A helyzet olyan, mintha el lennénk jegyezve s ez olyan viszony, mely egy bizonyos tekintetben jellememnek nagyobb szilárdságot ád s engem még csak most mintegy férfivá megérlel . . . Áldásodat, drága atyám, ne vond meg szíveink szövetségétől! — Még csak most mondhatod el, a mit multkor leveledben írtál : hogy az élet passzát-viharjain túl vagyok, mert íme előttem van a legszebb földi boldogság révpartja : egy hűségesen szerető női szív.

Ápril végével ezredem Klattauba indul Csehországba . . . (Szeretettel emlékszik meg aztán lovairól, melyekben nagy öröme telik és hűséges Hattyú kutyájáról ; és leír egy kiállott erős vihart a Dunán s egy ritka égi tüneményt . . .) «És most még egy kérésem : felettébb érdekelnek hazánk politikai eseményei, — a szepességiek természetesen különösen és mindenek előtt. Ezért légy szíves nekem az országgyűlési választásokról írni . . . Isten veled ! a jövő hónap 23, és 24-ikén különösen fogok benső szeretettel rád gondolni ; vedd szerencsekivánás gyanánt. Háládatos fiad Arthur.» (Eredetije német.)

Íme — ez a fönmaradt és megkerült utolsó levele atyjához !

Szerencsekivánata nem volt foganatos. Április 23-ika György napja a katholikus naptárban — a protestánsokéban 24-ike : és nevenapját jó atyánk csak kevés nappal élte túl!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

1843. — Atyánk halála.

Debreczenből, 1843. évben, már tavasz kinyiltával haza szólítottak a Szepességre. A pozsonyi országgyűlésre készült az ország és ekkor számomra kilátás nyílt, Szepes vármegye részéről országgyűlési «ifjúság» gyanánt küldetni fel Pozsonyba a megyei követek oldala mellé.

Egy gyönyörű tavaszi napon érkeztem haza Toporczra. Atyámat a falun kivüli magános kertje szélén, kedves fái közt találtam, ezek nyesegetésébe elmerülve. A kertet széles árok választotta el a szántóföldtől, melyen nesztelen feléje siettem. Mikor az utolsó pillanatban mégis észrevett: az öreg úr helyből egyetlen szökéssel, mely bármely ifjúnak sem válnék szégyenére, tette magát túl a széles árkon, hogy atyai keblére zárjon. S ezen deli, ruganyos öreget két hétre rá eltemettük!...

Halálát is emberszeretet s a nőnem iránti lovagias érzület, mely őt teljes életében jellemzé — és az edzett egészségében való önelbízása okozta. Husvéti ünnepekre egy kedvencz unokahugához, Petróczy Pálnéhoz született Görgey Iphigeniához utazott a vármegye tulsó szélére Petróczra — szokása szerint nyitott kocsin. A tavaszi szép idő hirtelen zimankósra vált, s a mint Szepes vára tövénél hajtat el, utólér egy takarosan öltözött fiatal nőszemélyt a kisvárosi polgárrendből; megszánja a széllel, hóval szembe gyalogolót, fölveszi kocsijába s mivel ekkor észreveszi, hogy a szélvészszel való viaskodástól szörnyen megizzadt szegényke: magáról leveti és ráadja, ráerőszakolja tulajdon bundáját. Ezzel talán életét menti meg a leánynak. De maga átfázik; meghülve érkezik Petróczra;

nagy beteg lesz s két hétre rá belehal. Négy fia közül nekem jutott az a szomorú vigasztalás, hogy halálos betegségében őt ápolhattam, hogy véglehelletével ellebbenő áldását vehettem — távollevő testvéreim számára is.

Mihelyt beteg lett, azonnal engem, ki másutt mulattam, küldöncz által ágyához szólítottak. Mély meghatottsággal voltam tanúja, hogyan lehet férfias megadással szembe nézni a bizonyos halállal, nyugodtan végigtűrni egy élet s erőteljes organizmus szétrombolásának nehéz munkáját; hogyan gyöngédség s igénytelenség által könnyíteni az ápoló környezeten; leszámolni az élettel, Istennel s önnön lelkiismeretével, és tiszteletre gerjesztő módon, szépen halni meg.

Betegsége kezdetétől fogva atyám — úgy láttam én minden magatartásából — bizonyosra vette fölnemlábadását.

Ő, az élénk, beszédes, erélyes ember azonnal tőből megváltozott, nyugodt, szótlan, gondolkodóvá lett. Egy nap (mindnyájan javulást véltünk észlelni rajta) hosszú éber hallgatás után, midőn egyedül valék vele a szobában, sokáig rajtam felejtette szemeit s azután azt mondta: «Vajha ne volna az embernek semmi megbánni valója . . . !»

Egy másik napon leadatta velem a falról magának testvéröcscse János, Petróczyné édesatyja miniature olajképét, és sokáig nézvén, azzal nyujtotta nekem vissza: «Derék ember volt, jó testvér, egész ember . . .» Amily sokat foglalkozott mult élete szemléjével, ugyanannyit foglalkozott távol lévő két fiával. Ily alkalomból egyízben megnyugvással azt mondta kedvelt Horatiusával: «Non omnis moriar . . .»

A végső betegségét megelőzött hetek alatt, még Toporczon, sokat beszélt velem politikáról. Látta, mennyire lelkesedem az ország szabadelvű ellenzéke iránt. Maga is az 1825 óta terjedező nemzeti mozgalmat figyelemmel, örömmel követte. Széchenyi és Deák Ferencz voltak emberei. Kossuthtól tartott. Egyszer szokásos hosszú sétáink közben folyt vitatkozásunkat azzal fejezte be: «Látom én, hogy az idő haladását, a korszellem irányát nem lehet feltartóztatni; csak mérsékelni, vezetni sikerüljön! Ti a democratia felé hajtotok; mit hoz, nem tudjátok. Én pedig azt látom, hogy ezen szép ország, melynek már annyi ellensége volt és Bécsben van most is — 800 éven túl megvolt, fönnmaradt, az aristocraticus alkotmány terebély

fájának védő árnyékában; ha ti, uj nemzedék, az ős fa törzsének estek fejszével — én már meg nem érem — de vigyázzatok, nehogy az rátok szakadjon és eltemessen benneteket, mielőtt helyébe újat ültetnétek... Igaz, hogy a franczia juliusi alkotmány bebizonyította, hogy a forradalom nemcsak rombolni, hanem már alkotni, építeni is megtanult: de hát mennyire toto coelo különbözők nálunk a viszonyok, a tényezők!... Emlékezzél vissza, mily bestialis orgiákat ült a mi paraszt népségünk alig 12 esztendeje a cholera évében... Hisz' jól van — én hát megadom magamat; csak azt kívánom, jó dolgotok legyen az új demokrata alkotmány fedele alatt...!» Hadd álljon itt e költeményem az 50-es évekből.

SZÜLÉIM.

Szülő anyámra nincs emlékezésem.
Helyét, mióta eszemet tudom,
Nagy ür foglalta el, és három hársfa
Zöld árnyékában rejlő sírhalom.

Atyámat ismerém és megbecsültem.
Fenyített, oktatott és szeretett,
S én is szerettem az örökké ifjú
Derült kedélyű öreget.

Áldom porát, a hányszor emlékemben
Feltűn a tisztes erőteljes agg —
Egy fénysugár borús gyermekkoromból;
Egy emberséges Úr — egy ős alak.

Úr volt még akkor is, hajló korának
Balsorsa közt, mikor szegényre vált.
És emberséges volt, kinél jobbágya
Mindég segítő atyjára talált.

Halálát is önzetlenség okozta:
Egy fiatal paraszt lányt ért utól
A mint viaskodott a hóviharral,
Izzadva, rogyva fáradalmitól.

Megszánta és fölvette kocsijába.
Az öreg óvta szegény fiatalt!
Lehányta és rá adta jó bundáját
S megfázott maga — s belehalt...

Halálos ágyán megszámolt magával.
Én néztem — mert én ápolám —
S úgy látszik, rendbe jött a számadással,
Mert újra nyugodt lőn s vidám.

Ennyit szólt: «Vajha semmi szemrehányás
Ne bántaná az embert ekkoron...»
Aztán megáldott — mind a négy fiát — és
Meghalt, mint sebzett hős a várfokon.

Te hősök ivadéka s hősök atyja!
(Arthúré s Árminé) képed marad
Hű emlékembe vésve. S úgy remélek
Meghalni szépen, mint magad.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Az 1843 4. évi pozsonyi országgyűlés. Ügyvédi okleveleim. Petőfi. Pákh Albert.

Még azon tavaszszal Pozsonyba kerültem, mint a Szepesvármegyét az 1843 4. évi országgyűlésen képviselő Zsedényi Ede és Matyasovszky Boldizsár követek elseje mellé megválasztott irnok. Volt ingyen-lakásom és 30 pengő forint havi fizetésem. És ezzel és azóta önkeresővé, anyagi tekintetben önállóvá lettem; megszüntem Feri bácsi és Mari néném erszényére szorulni.

Kötelességeimet komolyan teljesítettem, de mint egyszersmind az akkori sajátszerű institutio «a szabadelvű közvéleményt (állítólag) pótló országgyűlési ifjúság» egyik szelidebb tagja, az én conservativ-aulicus «követemmel» egyszer nagy összeütközésbe jöttem a Szathmár vármegye «pecsovics» követei, Uray és Gabányi fogadására a felső- és alsóházi egyesült liberális párt (feje gróf Batthyányi Lajos) részéről egyik holdvilágos este rendezett macskazene alkalmából. (Nagy dob gyanánt egy 20—30 akós rézüst szolgált, mely véletlenül Gabányi szállása tőszomszédjában egy rézműves műhelye előtt az utczán hevert.) Másnap Zsedényi a szepesi fiatalok bűnrészes volta tárgyában nagy inquisitióhoz készült.

Fabriczy Gyula kenyeres-pajtásom jólélekkel mondhatta magáról, hogy nem vett részt a kellemetlen tüntetésben: én pedig szintoly jólélekkel bevallottam, hogy igenis részes voltam benne. Ezzel tárgytalanná vált a nagy inquisitio és következett volna az itélet. Zsedényi haragosan felkiáltott, hogy rögtön hazaküld a Szepességre! Én szerényen, de határozottan azt feleltem, hogy a meddig kötelességeim köre terjed, én pontosan elvégzem azokat, azontúl azonban, különösen politikai érzületemre nézve, szabad embernek tartom magamat.

Zsedényi, nagy haragja daczára, nem kergetett haza; de soha sem tudott nekem azon szóért megbocsátani. Ő sok fiatal embert, kivált szepességieket, előbbre segített az életben: engem soha.

Ezen 1843/4. országgyűlés a milyen nevezetes volt a hazára, szintoly nagy mértékben az volt rám és fejlődésemre nézve. A kerületi és országos üléseken mindég jelen valék. Teljesen a szabadelvű lelkesedés áramlatában úsztam, de a fiatalság egy részének olykori illemtelen túlkapásaiban — az említett egy macskazenét kivéve — soha sem vettem részt. Természetem be nem vette.

Közben az ügyvédi czenzurára készültem (melyet még az országgyűlés alatt Pozsonyban le is tettem), a franczia classicusokat, Mignet franczia forradalmát, Louis Blanc' «Histoire de dix ans» és egyéb műveit tanulmányoztam, s a pozsonyi hegyek gyönyörű vidékét élveztem. Az országgyűlési ifjúság színével ösmerkedtem meg és több jeles ifjúval kötöttem barátságot.

Adományra, költői kedélyre legkiválóbb egyike ezeknek a csanádi irnok, Dedinszky József volt, — különben a milyen szeretetreméltó, épp annyira könnyelmű fiú. Sajátságos! Hányszor esik meg az ember életében, hogy egy új vidéket járván, egy új emberrel megösmerkedvén, nem sejti, hogy ezekhez mily szoros viszonylatot tartogat fenn számára a végzet, — hogy *ezen* a helyen lesz neki egykor állandó hajléka, boldogságának vagy boldogtalanságának szinhelye, — hogy *ezen* jámbor emberi lény szeméből saját jövendő sorsa néz rá; évek telnek: a pillanat elérkezik és bételik a végzet! Ekkor ösmersz rá, hogy valamikor régen már szemtül-szembe láttad — de fel nem ismerted. Ilyenformán voltam én Dedinszky Jóskával; már az eperjesi collegiumban tanuló-társak levén, közönyösen jártunk el egymás mellett; évek mulva Pozsonyban megszerettük egymást. Egyik alkalommal sem sajdítottam, hogy ez az ember végleges sorsomnak akaratlan egyik intézője... Ha vele soha nem találkozom: életem okvetlenül egészen másként fejlődik — mert a férfi sorsa nagyobbrészt a nő. Első nőmmel Pesten Dedinszky révén ösmerkedtem meg. Elvesztettem, eltemettem. Mostani hitvesem Dedinszky Józsefnek a testvérhúga.

Deák Ferencz Zalából hiányzott az 1843/4. évi országgyűlésen. Kossuth Lajos előtt még nem nyiltak volt meg a törvényhozás termei. De a nemzet többi színe-java emberét ifjonti lelkesültséggel hallgattam, bámultam, megszerettem itt most. Fő eszményképem e napokban Bezerédj István, a föltétlen humanista volt. Megemlítem, hogy utóbb, midőn parasztjait önkezdeményéből fölszabadította, én lelkesedésemben hozzá verset írtam, melyet Pákh Albert barátom, kivel mint már kedvelt íróval országgyűlés után Pesten viszont találkoztam, elég jónak itélt arra, hogy az akkori divatlapok valamelyikében közölje. Bezerédj elolvasván azt, magához kéretett, szeretettel megköszönte, kért, látogassak el házához és midőn ezt sokáig szerénységből halogattam, meghítt egyízben ebédre, hol is egyéb nevezetes emberek közt Vörösmartynak is bemutatott. Ez alkalommal Vörösmartynak sajátkészítményű pezsgőjéből ittunk és nyers szivarából szívtunk s a kedélyes házigazda azzal ingerkedett véle, hogy Vörösmarty is a nagy emberek azon szokott gyöngéjében szenved, hogy nem arra hiú, a miben mester, költeményeire, hanem rossz pezsgőjére és szivaraira.

Hadd haladjak gyorsan el a következő éveim felett. 1845-ben szert tevék a váltó-ügyvédi oklevélre is. Rá hazautaztam Pestről a Szepességre, Mari nénémn és Ármin testvérem családjának látogatására — egyúttal tanácskozni velök jövőm megalapítása, pályakezdésem, hol-telepedésem kérdései felől. Ügyvédi diplomámat Szepes vármegye közgyűlésén kihirdették s a főispán kinevezett tiszteletbeli aljegyzőnek. Mint ilyen működtem is azon esztendőben. Hiszen nekem már volt *multam* a vármegyében mint országgyűlésre követ mellé megválasztott ifjunak. De nekem úgy tetszett, hogy kenyelmes, tunya életre megyémben, vagyonos rokonaim között kedvező ugyan a talaj, de nem az munkás és munkát jutalmazó pályatörésnek. Azonkívül Szepes vármegye azon időben végtül végig aristocrata-conservativ, úgynevezett «pecsovics» vármegye volt. Gyűlésein alig egy-két ember szólalt fel magyar nyelven; a többi mind latinul beszélt és nekem csak úgy lett volna köztök maradásom, sőt akkor épen lelkesítő szép feladatom köztük, ha független állást biztosító vagyonnal birtam volna s nem szorultam volna mindazok pártfogására, a kikkel szemben foglalni állást lett volna elveimmel fogva hiva-

tásom. Igy én a főváros pezsgőbb életébe, író-barátaim körébe, a szabadabb lyű politikai élet gyúlpontjába vágytam vissza és csakhamar búcsut vettem szülő vármegyémtől, hová azontúl csak vendégképen, s így is ritkán, voltam visszatérendő — legelső izben Görgey Ferencz nagybátyámnak 1847-ben bekövetkezett halálakor.

Pesten Karlovszky Zsigmond és utóbb Zsivora György előkelő ügyvédek irodájában találtam alkalmazást és teljesen a magam keresményéből éltem. Karlovszkynál irodai és egyszersmind lakótársam Pákh Albert és későbben Duka Tivadar volt, a ki utóbb honvéd fegyveres bajtársam és még későbben angol kir. ezredes orvos Indiákon, ma is egyik leghívebb barátom.

1846. évben ösmerkedtem meg, Pákh Albert közös barátunk révén, Petőfivel. Tegeztük egymást, látogattuk egymást. Én, a lágyabb, érzelgőbb természetű, lelkesedtem műveiért s irigyleltem tőle az isteni szikrát, azt a tündéradományt, hogy csak úgy rázta ki dolmánya ujjából a legszebb költeményeket, melyek közül egynémelyiket szobámban föl alá járkálva szavalta el barátainak legelőször. Az ő ephemer «Rüpők társaságának» egyik alapító tagja voltam én is. Mindazáltal azon benső barátság, melyet az egyéni rokonszenvezés esetében is tapasztalás szerint csak hosszabb együttlét és összeszokás és kivált teljes kölcsönösség szilárdít meg, ki nem fejlődhetett köztünk. Én ügyvédi irodában — és mikor szabad időm volt, a franczia és angol nyelvtan felett otthon-ülő életet folytattam ; reggelire, vacsorára tejjel éltem, szintén odahaza ; a kávéházi és vendéglői életet kerültem, leginkább takarékosságból, mert szerény keresményemből adósságcsinálás nélkül akartam megélni : ő a szabad mező pacsirtájaként csattogva emelkedett égnek és csak néha találkoztunk egy-egy este ugyanazon földi barázdában. De meg egy izben olyat is mondott nekem Petőfi, minden részemről rászolgált ok nélkül, a mi hevesvérű fiatal emberek közt nem szokta a barátságot éppen szorosabbra fűzni. Ép az imént akadhatott neki kezébe Budai Ézsaiás, vagy más hasonló történelmi könyv, Thuróczy vagy Wagner, mely a rozgonyi csatáról emlékezik meg, és benne most olvashatta először, mikép dőlt el Róbert Károly, a királyi hatalom

s az ország integritása részére, az országbontó oligarcha Trencsényi Csák Máté ellen a győzelem Rozgonynál; és mint sebesült meg a király személye védelmében, közvetlen közelében négy Görgey s ott is halt az egyik – a csatadöntő szepesi dandár élén...*

Találkozik Petőfi velem az utczán Pesten; megáll, s a helyett, hogy kezet nyujtana, mint máskor, azon kezdi, hogy én aristokrata vagyok; az őseim is már Rozgonynál a szabadság ellen harczoltak, — mondá s azzal ott hagyott. Nem voltam soha haragtartó, de barátságomat sem varrtam soha senkinek nyakába. Derék őseim emlékére pedig büszke voltam; bár politikai hitvallás és még inkább életmód szerint demokratának tartottam magamat, legalább is olyannak, mint akárki nyugodtan gondolkodó magyar ember. Az aristokrata czím mélyen megbántott. Mindenesetre ki akartam várni: Petőfi komolyan felmondta-e nekem a barátságot a rozgonyi csata miatt? vagy, hogy csak kötekedett velem.**

1847-nek őszén aztán Bécsbe költöztem s azontúl Petőfivel csak a márcziusi napok után Bécsből haza kerülve találkoztam futólag, mikor ő már a pesti népgyűlések legnépszerűbb vezérszónoka volt s én egyrészt nem akartam az őt környező phalanxon keresztül az ünnepelt férfiúhoz tolakodni; de másrészt a beszédeiből kicsillanó republikánus irány ellenkezésbe jött érzületemmel és meggyőződésemmel. Engem az 1848-iki törvények által megifjult és megjavult történelmi alkotmány, a szabadelvű alkotmányos magyar királyság tökéletesen kielégített, boldoggá tett. Hű emlékezetemben tartván atyám intő szavát, könnyelmű, vétkes, veszedelmes dolognak tartottam, egy ismeretlen és bizonytalan eszményi jobbért megvetni és koczkára temni a meglévő jót és (ekkor még)

* Lásd Róbert Károly eredeti decretumát 1317. évi novemberről a Görgey-nemzetség levéltárában a budapesti Nemzeti Múzeumban. És «Trencsényi Csák Máté» Szász Károlytól.

** Megemlítem, hogy erről az esetről Petőfinek későbbeni híve, Gyulai Pál barátom is tud; csak a napokban (1882-ben) említé előttem társaságban, hogy Petőfi azért haragudott meg rám, mert 1312. évben négy ősöm nem Csák Máté pártján vitézkedett Rozgonynál

minden igaz ok nélkül forradalmat akarni csináltatni a nemzettel — talán csak azért, hogy nekünk ebből is legyen! — A régi közhely, hogy Szent István koronája a magyar állam palladiuma, nekem nem volt phrasis. Akkor is azt tartottam, a mi ma meggyőződésem: hogy Magyarország megmaradásának és törvényes integritásának, a magyar nemzet messzi jövőjének legfőbb biztosítéka: Szent István koronája (melyet aztán egy évre rá patent hazafiak, gondolatüres-fejű magyarok mint alkalmatlan terhes lomot, hogy könnyebben menekülhessenek, kidobtak a tarisznyából — és szerencsére rosszul — elástak Orsovánál).

Egy pár szót még az imént említett Rüpőktársaságról. 1846. évben egy nap Pesten Pákh Albert barátunk néhány fehér czipót, több darab sódart s egy hordó kerti lőrét kapott ajándékba egy debreczeni barátjától, kinek szittya neve Rozlosnyík vala. A pesti vármegyeházához hozzáépült ház földszinti sarokhelyisége épen üresen állt. A megajándékozott a debreczeni küldeményt ideszállíttatta, a hordót csapra verette és barátait egy kis «rüpők mulatságra» hivta meg. Miután sódar, czipó hamar néhaivá váltak, Petőfi egy eddigelé hallatlan versét szavalta el nekünk. A többi vendég szorgalmasan felköszöntőzött. Végre közkívánatra a házigazda ült fel sok mókás szabódás után az ürülő hordó hátára és szerényen azon kezdte: «Nem vagyok én szólnok»... Mindazáltal komolyan hozzá szólt a tárgyhoz, eleinte ránczbaszedett tudós arczczal, éles logikával, hosszan, egyre hosszasabban és confususabban, szakadatlanul mint a jól elhajtott galandócz, míg végre még a rendíthetlen komoly arczú Petőfi sem állhatta tovább a görcsös nevetést és általános homeri kaczaj közt úgy kellett a «szolnokot» lerántani a hordójáról és még azután is egy teli pohár lőrével a tulajdonából erőszakosan tömni be a száját. Azonban a kérdést magát tisztázta. Tárgya volt: lehetséges-e egyáltalában ezen hordó tartalmától (rüpők nyelven szólva) embernek berúgni? A közhelyesléssel elfogadott *próba* pedig az volt: hányan képesek közülünk akadozás nélkül tisztán kimondani a jótékony debreczeni adományozó nevét: «Rozlozsnyík». A próba a kerti bor részére ütött ki. Oszlás előtt aztán állandó «Rüpők társasággá» alakultunk. Alap-

szabályai azonban sohasem készültek el. Tagjai — a mulatságon jelen voltak — a mennyire emlékezni birok: Petőfi, Pákh, Fátyolfi, Grissza, Czakó Ferencz, Dienes, Emődy Dani, Remellay Gusztáv, Kúthy Lajos, Sükey, Tatay Pál, Pálfi József, Orlay Petrich, Dobsa Lajos, Sass Pista, Frankenburg Adolf, Degré Alajos és magam, hamar szétszóródtunk, kiki végzete útjára. Közülök ma még ketten élünk.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

1843. Mitterkirchen. — Horazdiovitz. — Svirotitz. — Prága. — Klattau. — Tizenkét levél.

Különös érzés fog el ujra elolvasásakor Arthur bátyám humoros kedélylyel írt következő levelének. Kettős kelete van, két hét szünettel közben. Mikor kezdte: akkor atyánk még egészséges volt, egy újabb évtizedre elégséges életkedvvel és életerővel. Mire legszerettebb fia befejezé e levelet: már akkor atyja haldokolt. — Mire e sokat vándorolt levél engem utólért Pozsonyban: akkor már atyánk ott aludta örök álmát ősei mellett Szepes-Görgőn a családi sírboltban.

Ím a levél, kivonatban.

73—74. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak. Kelet: Mitterkirchen 1843 april 14-én, befejezve 28-án. — «Édes Pistám! — . . . Magyar nyelvbeli tudományommal én olybá tetszhetem előtted, mint a mennyei birodalom China: mindég veszteg egyhelyben, se előre, se hátra. Pedig ha igazán ilyennek látsz: akkor tévedsz. Mert már néhány hete egy nagy lépéssel előretörtem, t. i. naplókönyvemet meglehetősen kóbor életem eseményei felől anyanyelvünkön vezetem. Meg vagyok győződve, hogy e hírtől megfiadzol. Nekem tetszik a vállalat. Gyakran negyedóra számra gyönyörködöm a merész kifejezésekben, melyekkel e szaggatott vázolatokat összealkotom. Egyhelyt az efféle tősgyökeres magyar mondat díszlik, mint: «berukkolni a szabadságról». Másutt úgy töri egymást a sok «nak, nek», mintha csak egymás nyakát törni lenne kivánságuk. Más helyen megént a magyar

szváda fonalát megszakítja egy német mondat, mely olyas valamit fejez ki, a mi túlhaladja magyar stilusom határait. Majd meg egy magyar ige ott kínlódik a præteritum futurum alakjában, hogy szintúgy megizzadok belé. Szóval — mihelyt egyszer valamivel jobban tudok írni, el lehetsz rá készülve, hogy a «kész remeket» megkapod ; emészd meg! Most még erősen berzenkedik hiúságom ezen mutatványok közlése ellen. Még egy más lépést is tettem előre — előfizettem a Pesti Hirlapra. Juniustól kezdve kapom és utólag a májusi számok közül is az érdekesebbeket. Akkor aztán dőzsölni fogok túláradó kedvteléssel kedves hazám szellemi életének virányain. Hanem pénz, pénz kellene.

Te Debreczenben igen okos életet folytattál. Ennek én nagyon örültem. A mi neked vívó kardjaid és hölgyecskéid valának, az nekem lovaim és pisztolyaim. Egész áldott nap lovagolok és lövöldözök — utóbbit csak mikor idehaza vagyok, ez pedig csak igen ritkán esik. A kilátás, Csehországba helyeztetni át, hol némileg szigorúbb viszonyok között fogunk szolgálni, arra ösztönöz bennünket, hogy itteni szabadabb életünket, hol már csak május 9-kéig (elmenetelünk napja) maradunk, amugy isten igazában kiélvezzük. Így aztán érthető, hogy például egyik napon reggeli 5 órakor nyeregbe vetem magamat 3—4 órai utra, melynek czélpontján egy kedelyes jó pajtásom már rám vár, hogy baráti együttlétben töltsük a napot. Ha egy héten két-három éjjel itthonn hálok : az már unalmas hét volt — azaz, unalmasnak látszó, mert tulajdonképen az az idő, melyet saját táncztermemben, egy 24 lépés hosszú és 20 lépés széles lakószobában töltök, nekem a legkellemesb időm. Ekkor szemlélődő életet viszek, duskálok a multban, kibongészem a jelennek realis adatait és ez úton hozzá vetek a jövőhöz, jóllehet meglehetősen légvár-építész módjára. De az ilyen élet, ha soká tart egyhuzamban, könnyen tévelyeket szülhet, melyeknek lidérczfénye káprázat s elveszi a szemünk élét ; azonkívül a test ezalatt — és az is csak valami — pangásra van kárhoztatva. Ezért gyakran megtörténik, hogy legédesebb ábrándozó óráimat egy-egy pisztolylövés szakítja félbe, vagy egy lovaglás tüskön bokron keresztül. Ha ekkor a levegő metszőn elsüvölt arczom mellett, a paripa, a nálamnál hosszonta erősebb, horkan és nyög czombjaim szorításától és akaratja

ellenére neki menni kénytelen az ároknak, melytől visszaretten: akkor kiderül a kedély, mely a szomorú jövőn el tudott borulni: akkor lehullanak szabad szellememről e szükkeblű világ kételyei mind, valamint lehull az erdőn az agancs a szarvas homlokáról. Akkor talán csak napok mulva térek vissza anachorétai tanyámba, a temetőre nyíló ablakaival, — visszatérek könnyű fővel, könnyű szívvel — hogy aztán ujra megnöveszszem a végtelenig mind azt az elhányt kételyt — valamint az erdő vadja az agancsát ujra kinövi. — Óh örökös egyformaság! Vajjon meddig törhette rajta fejét a teremtő, míg azt a törvényt kitalálta, mely szerint nekünk halandóknak mindég ujra ugyanazt az egyet tálalhassa a nélkül, hogy csakhamar mindnyájan megúnjuk?

«*Mitterkirchen 1843. évi aprilis 28.* — Szegény fiú! te bizonyosan türelmetlenül várod már régen e sorokat: és ezek még mindég késnek, mert bátyád, a ki írja, egy Lumpaci Vagabundus. Megengedj — de ez egyszer okos dolgot ne várj tőlem, daczára hogy egy egész regénynyel vagyok adósod. . . . Itt most felfordulóban van minden nálunk. Csak rajta! Ha ez sokáig így megyen: én hamarabb leszek kapitánynyá mint valaha képzeltem. Csakis váratlan gyors előléptetés s ennek segítségével egy óhajtásom teljesülése birna engem kárpótolni az eltévesztett életpályáért. . . — Bizonyosra veszem, hogy az országgyűlésre feljöszsz Pozsonyba. . . Nénénk betegsége sokat nyugtalanít. . . Isten veled és ne haragudjál rest bátyádra Arthurra. s. k.» (Eredetije német.)

Mari néniért aggódik és nem sejti hogy mikor e levelet befejezi, atyja van halálán!

A következő levél irásakor már tudja.

75. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak. Bécsbe. Kelet: Horazdiovitz 1843 május 19. — Eredetije németül.

«Kedveseim! Tehát megint egy szív megszünt dobogni, mely engem oly igazán és híven szeretett! Meghalt! és vele szakadt egyik erős kötelék, mely engem e keserédes léthez fűzött. Édes atyám halva! és vele annyi kedélyes képe a jövő-

nek! Agyamban mintha csak egy szélmalom forogna. — Nem birom el a gondolatot; pedig el kell azt. . . Hozzá járul kellemetlen szolgálatom, mely véletlenül éppen a halálhír utáni első napokban abból áll, hogy egész nap tisztelkedni járjak! Egész belsőm szét van zilálva: majd a halálvágy fog el, a vágy hozzájok, jó öreg atyánkhoz, nemes lelkű anyánkhoz; mintha rögtön meg kellene halnom; majd megint megbánom ezt, mikor Friderikára, rátok — kedveseim — gondolok. — Szivemben összhang nélkül, és vigasztaló barát nélkül állok, mert Murrmann nincs már itt s Ivánka, kit ujra feltaláltam, a hosszú közidő által tetemesen idegenebb lett előttem. — Mélyen el vagyok szomorodva! — Leveled csak ma jutott kezembe. Most itt még mindenben nagy a zűrzavar, miért is legtanácsosabb megint csak Klattauba czímezni leveleiteket, míg biztos uj állomásomat nem tudom. — Oh volna csak bármily szerény tulajdon tűzhelyem: most már semmisem marasztana ezen a marionettepályán! *Hiszen eddig is csak a drága Öregnek kedvéért tartottam ki rajta,* a kinek halála miatt most árvák vagyunk. De most már ő sokkal tisztábban lát — ha ugyan lát! — semhogy tovább is ragaszkodnék e földi hívságokhoz, melyeknek most kénytelen vagyok hódolni. De hisz' most képtelen vagyok egy okos gondolatra — a hozzátok való leghívebb szereteten kívül. — Arthur s. k.»

76. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsben. — Kelet: Svirotitz 1843. junius 1-én. Eredetije német.

«Kedveseim! Megsiratva, meggyászolva költözni el e földről, a legszebb legjobb dicséret az embernek! S ezért megboldogult atyánk szelleme is hadd legyen kiengesztelődve egynémely talán nem fiához illő megjegyzésem miatt, melyet életében apró különösségei találtak egyszer-másszor kicsalni belőlem. Szivem mélyéből megsirattam őt, siratom most is és hacsak a gyógyító idő nem végzi erélyesebben mint eddig a maga hatását, talán sohasem enyhűl komor búbánatom ebben a magánosságomban. Hogy ily hangulatban most hevesebben vágyódom utánatok, kiktől távol kell élnem, könnyen meg-

érthetitek. Mily jól esnék nekem egy egy vigasztaló élőszó! Hasztalan! nincs a ki mondja! És ha a posta hoz is néha ilyet: ezt könnyek fátyolán keresztül olvasom, mert hiszen árvaságom hírét is ugyanez a posta hozta meg nekem. És ki tudja, mit hoz még majd elébb-utóbb?!

Le nem írhatom nektek, mily boldogtalan hatással van rám most a magány. S én mégis kénytelen vagyok kerülni, vagy legalább ritkán keresni fel a társaságot, mert minden kirándulás falumból pénzbe kerül, sok pénzbe, többe mint a mennyit szabad költenem. A munka és foglalatosság szintén szokott szórakoztatni, de nem tartósan, kivált mikor a teendő nem kedvünk szerinti. Türelem, türelem! ez az egyedüli, mi az őrlő szúvat ölölhetné, mely kedélyem vidámságán rágódik. — Tehát türelem! és olykor egy kedves levél tőletek, ha meg nem feledkeztek rólam! . . .

Mindenhez a mit odahaza* végzesz, jó sikert kívánok és biztosítalak, hogy fentartás nélkül mindenbe előre beléegyezem, a mit nevemben előzetes megkérdezésem nélkül eligazítasz. Egyszóval, tekintsed érdekeimet a magadéinak, t. i. a mi a korlátlan *intézkedést* illeti; mert hiszen hogy az én javamat mindég szeretetteljesen magadévá tetted, hálásan régen elismerem. Éljetek boldogúl és köszöntsétek ne csak Bécsben, hanem Pozsonyban s a Szepességen is mind a kit szeretünk — s az elköltözöttnek hamvait! Arthur s. k.»

77. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Pozsonyban. Kelet: Svirotic. 1843 junius 26.

«Ne szünjél meg bennem hinni, ha még oly hosszú ideig nem kapsz is hírt tőlem. Hosszú volt a' küzdelem a mély benyomással, melyet a gondviselés halálos végzése fiui kedélyemre gyakorolt. Most már megnyugszom a természet törvényében, — a magában álló és mégis az imént megszakadton kívül még annyi más édes kötelék által ezen élethez füzött férfiui rendeltetésében. Te, édes Pistám, kiben még egykor

* A Szepességen.

mindazt megcsodálhatni reménylem, a mi én belőlem vállhatott volna, ha más nevelésben részesülök vala, Guidó, Katinka és mindenek felett az én kis tündérem F. — ti voltatok vigasztalóim, noha akkora távolságból elég gyönge vigasz!

... Utolsó levelemben neked regényem elbeszélését igértem: és lám, nem váltom be szavamat; mert az ily gyöngéd vonatkozásokat írásban fejtegetni, nekem profánátiónak látszik. Talán hamarabb mint vélnők, a viszontlátás szerencséje ér, s akkor kiöntöm hű kebledbe szívredőim legbensőbb titkait.»

(Folytatólag 1843 junius 30.)

«Ám a fönti sorok ne ámítsanak azzal a reménynyel, hogy én talán le akarok Pozsonyba rándulni. Erre egyáltalán nincs pénzem. Kétszeri lerándulásom Bécsbe F. érdekében — nagyon kiürítették erszényemet... Most azon vagyok, hogy ezt helyreüssem. Egynémely urfi hihetőleg gyomorgörcsöt kapna, ha az én étkezésemmel be kellene érnie. Első fogás: komiszkenyér; második fogás: komiszkenyér; harmadik fogás is komiszkenyér és azután hegyibe poszpásznak még egy kis darab komiszkenyér. Van valami jó benne: az ember ritkán rontja meg a gyomrát vele; aztán meg attól sem igen tarthat az ember, hogy cholerában hal meg. Egy-két bensőbaratom be van e titkomba avatva, és cynicusnak mondanak. Isten neki! Nem vehetem tőlük rossz néven, mert mikor meglátogatnak, ő nekik is be kell érni hasonlóval. De ők ritkán jönnek, én pedig magamra sem unatkozom.

Mily nyájasan int most felém az élet! mint hív élvezni! És mégis, mennyire nem szabad követnem. Az emberek a magok kételyeivel elrontják a legjobbat és ott hol a virágnak nyílni, virágozni kellene és lehetne... ők elebb elszedték a termő televényt alóla. Megsiratják azután a hervadót és azt óbégatják: «a viszonyok, a tekintetek áldozatja lett!» de hogy a tekintetekkel keveset gondolva fölsegítenék a zsenge növényt — arra nincsen bátorságuk. Lásd, ugyanígy cselekedtek menyasszonyommal és így cselekesznek most is — én nekem pedig tétlen néznem kell a dolgot, hogy hová fejlődik; annélkül hogy véget vethetnék neki. Mert ahhoz, hogy a szomoru gajdolás elnémúljon, egy menydörgős menykőt kellene megeresztenem, sőt tán az egész orchestrumot is egy gyöngedtelen gordiusi

kardvágással szétrecscsenteni. Oh mennyire szeretném ekkor aztán keblemre ölelni megmentett hölgyemet és ezen két karommal elvinni oda arra a boldog szigetre, hol legalább az akarat még él, szabadnak lenni, azzá válni az egyéni önfegyelmezés nemes uralma alatt — a hol te működni, hol mindnyájan egykor temetkezni kívánunk — Magyarországra! — «Hát tedd meg!» fogod mondani és elmosolyodol rajta, hogy az emberek szolgasága ellen szónokolok, lévén magam is rabja saját viszonyaimnak. — Hát kedves öcsém, azt tennem nem szabad! Mert hölgyem egy melegházi növény, mely csak az imént, hogy hosszabb ideig volt a változékony barátságtalan időjárás behatásának kitéve, csaknem elfonnyadt belé. Az oly erőszakos föllépést, melylyel őt sajátommá tehetném, ki nem bírná. Én csak úgy vehetem nőül, ha meglesz a lehetőség, gondtalan életet biztosítani számára. Ezt pedig hogyan tehetem most, mikor egymagam számára is alig van elegem. . . . Oh, ha ő ugyanoly kemény fából lenne faragva, mint én, oly erős, egészséges, edzett, s oly minden fölösleges megszokások és igények nélkül való: akkor hamar el lennék határozva. Exaltálva, a milyen vagyok még mindég, lehet hogy oly lépésre szántam volna el magamat, mit a közönséges világ bolondságnak szokott declarálni: de mit bánom én a világ ítéletét?! Idehagytam volna a katonai szolgálatot, kaczagva az olyan dőrét, ki lealázván az *embert* önmagában, többnek tartja magát más embernél csupán azért, mivel többszínű posztó és rajta némi arany-ezüst zsinór fedi testét. Sohasem vallottam volna be, hogy magam is egykor elég dőre voltam hinni, hogy vagyok *valami*, mivel 30 pengő forint havidíjért egy embernek, ki büszke lehetne rá, ha annyira ember lenne mint én, azt esküdtem, hogy neki és érdekeinek feláldozom életemet, sőt ennél többet: szabad akaratomat. . . . És mégis kénytelen vagyok még most tovább viselni nyakamon ezt a méltatlan jármot; kénytelen vagyok száműzetni magamat gyermekemlékeim, lelkesedésem, szeretetem honából! — Kénytelen, igen, mivel úgy akarom! Ki akarom csikarni az élettől azt a boldogságot, melyre magamat jogosultnak érzem. Akarom pedig ezt a lehető legrövidebb idő alatt, mielőtt a halál megfoszt az élettől. Hitvesemmé akarom tenni hölgyemet, anélkül hogy e miatt nélkülözéseknek legyen kitéve. Ezt csak úgy érhetem

el, ha az emberi intézmények jármát következetesen tovább czipelem. Eszerint: a' czél szentesíti az eszközt!

Országgyűlési vázlatodat felolvastam egy bajtársamnak, Ivánka Imre hadnagynak — Hontból való, testestül, lelkestül magyar ember. — Neki az annyira megtetszett, hogy azóta már többször sürgetett, hogy ösmeretlenbe is, mint válrokont szívből üdvözöljelek nevében. — Még melegebben üdvözöl hű bátyád Arthur s. k.» (Eredetije német.)

78. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Lőcsén. Kelet: Prága 1843 aug. 5. Eredetije német.

«Míg te gyermekkorunk tanyáját üdvözölted, azalatt én a szokásos katonamenetelések csiga-gyorsaságával Prágába vonultam, hogy itt négy tiszttársammal együtt eltanuljuk a Miklós-huszároktól az itteni generalkommandón divatos lovaglási módot. Kértem Teleki ezredest, hagyjon engem itthonn, mert nekem nincs hazúlról «czulagom», nincs lovaim dolgában szerencsém sat, így ezen kirendelés Prágába engem adósságokba ver! Hasztalan! Röviden elutasított azzal, hogy tartsam nagy szerencsének, hogy az ezred ily kitüntetésre szemel ki. . . El kellett ide jönnöm. Most itt vagyok; van is már 80 pengő forint vadonat új adósságom és többre is örvendeztető kilátás. . . Oh te mulatságos élet! . . . Türelmem fogyó félben van s őszintén megvallom neked, hogy a gondolat, istenhozzádot mondani ennek a katonásdi játéknak — közelebb fekszik elhatározásomhoz, mint következetességi elvem. Egyik lovam megsántúlt és már egy hónap óta várja a sintért, mert többet a bőre áránál nehezen fogok kapni érte. — Itt Prágában polgári ruhában kell járnunk, még pedig fashionable módon öltözködni, mivel a főparancsnok Windisch-Grätz herczegnél à quatre épingles *kell* megjelenni. Bolond világ! . . . miért is nem bánhatok veled mint egy kiolvasott ujságlappal. — Ugyan kérlek, édes Gidám! törődjél bele a régi eszmémbe: minél elébb kimenekülni mostani viszonyaimból! És ha aztán véletlenül a világ épületén valahol egy lyukat veszel észre, olyat hogy magamféle testtel és nemesebb tulajdonságaimmal be lehet azt tömni s kifoldozni: akkor kérlek foglald le számomra.

Mari (néni) neheztelni fog rám, és joggal, a mennyiben ő nem is képes megítélni, mekkora feladat nekem, jelenlegi viszonyaim felől neki *őszinte* levelet írni, a ki minden szavamból hiúz szemmel lesi az alkalmat, nekem valamely áldozatot hozni. . . Azt hiszem sejted már, hogy neked 40 pftnyi tartozásomat most meg nem fizethetem. Ki az ördögnek is jött volna az a gondolatja, hogy Teleki ezredes financzialis romlásomra tör! . . . Mari néninek ma-holnap írok — de semmit adósságaimról. Abban a rögeszmében szenvedek, hogy jelenléted a Szepességen majd csodát mivel az én 500 pftom dolgában. Ha ebben csalódom: akkor mégis kénytelen leszek Marinak gyónni, hogy segítsen ki a bajból. . . E hó végére (Görgey) Kornél is ide jön Prágába. Örülök neki, annál inkább, mivel hallom hogy ő sem szolgál többé kedvvel. Gaudio est miseris socios habuisse malorum. Legjobb meggyőződésem szerint azon leszek hogy, ha már menni akar, minél elébb menjen — föltéve t. i. ha azt látom hogy a munkakedv és tettvágy praedominál benne. Ha ellenben *ezt* nem fedezem fel benne: akkor ugysem való egyébnek mint katonának s én óvakodni fogok elvonni őt egy pályától, a melyre született. . . Ne haragudj, hogy annyira száraz vagyok; de viszonyaim itt még milliomszor szárazabbak s a nemesebb rész bennem napról napra inkább romlik a tulságos mindennapiság káros behatásától!

Az én hű F . . . m nem bír a gondolathoz hozzá szokni, hogy huzamosabb ideig ne lássuk egymást. Pedig viszontlátásunknak még csak az esztendejét sem határozhatom meg! és kénytelen vagyok a szegény gyermeket üres, de neki mégis jóleső reményekkel hitegetni. Kövessétek ti is példámat. Mert hiszen a ki — habár egészen sírjáig — kellemetes reményekben ringatódzott: az az ember a boldogabbak közé sorozható! . . . Elébb falun numidiai vad-ember módjára éltem: reggeltől estig lóhátán; most úgy élek mint egy karthauzi barát: délelőtt szolgálatban, délután szobámban, olvasmány és alvás között osztva meg időmet. — Nagyon kíváncsi vagyok rá, minőnek találtad a Szepesen a viszonyokat? félő hogy — elárvulásunkat leszámítva — minden egyéb a régiben maradt. — Hű öcséd Arthur s. k.»

79. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Pozsonyban. Kelt: Prága 1843 augusztus 20. «Édes jó Pistám! . . . Folyó hó 3-ka óta ide vagyok vezényelve. . . Hát te még mindég regényeket olvasol, történet helyett? A regényolvasás, föltéve hogy jó regényekről van szó, ugyanaz egy ember szellemi foglalkozásában, mi a paprika mindennapi táplálékunkban. . . A történet tanulmányozása — ez az igazi egészséges, erősítő házi kosztja a szellemnek. Ezért kevés regényt és sok históriát — kedves öcsém! Miért is kell nekünk különböző utakon járni meg az életet! Téged és Gidát oly nagyon szeretlek, hogy még F. . . oldalánál is tökélletlennek képzelem boldogságomat kettőtök nélkül. Tetterőt egy világnak valót érzek magamban: de így magamra hagyatva, csaknem száműzve a hogy vagyok, csenevészni érzem a jobb csírát magamban; vagy legalább is elégtelen táplálékot nyer az, multi emlékekből, egy jobb jövőnek boldog sejtelmétől. Mily nagy áldás lenne nekem most egy hű barát közelléte! És elhinnéd-e, hogy valahányszor egy szívre akadtam, mely az enyémhez csatlakozott, azt én rögtön megint elvesztettem. Így Medgyasszay Istvánt Bécsben; így itt Ivánkát, a kivel annak daczára hogy ugyanabban az ezredben szolgálunk, talán csak évek mulva fogok ujra hosszabb időre együvé kerülni. — Lenne csak akár a fele mostani elég szerény jövedelmemnek részemre állandóan biztosítva: mily örömest mondanék istenhozzádot a császári szolgálatnak és mennék oda, hová barátság, kötelesség szóllítanak s a hová csakhamar a szerelem is követni fogna! Sohasem szégyelnék félannyi korú fiatalabbakkal egy sorban neki feküdni félbenszakadt tanulmányaimnak, hogy a magam helyét a hazában kellőkép betöltsem és lenne ez bár a legszerényebb is. Ha ennyire nem szeretnélek: meg tudnálak irigyelni!

Azt írod pozsonyi leveledben, hogy reményeid mögött, melyekkel az országgyűlésre elindúltál, messzi elmaradt a lomha teljesülés. Éppen annak a látványa, mily fáradságosan küzdenek a jó, igazságos, az igazi hazafiak a rang-, pénz- és hatalomsóvár aristocraták s az ősi butaságban megmaradni akaró bocskoros nemesség ellen — éppen ez a látvány rád és

mindenkire nézve, a ki hazája javát kívánja és kinek esze, szíve helyén van, a leghathatósabb sarkantyú kell h gy legyen, szakadatlanúl előre törni az óhajtott czél felé!

Az a néhány sor, melyben jó atyánkról megemlékezel, rendkívül meghatott. Mily egyszerűen, mégis mily igazán jellemezted életét, — mily szépen emelted ki az ő életphilosophiája elveit, követendő példának. Igaz, hogy azt volnék hajlandó állítani, hogy neki könnyű volt azokat az elveket a lelkébe vésni, mivel őt vele született kedélyvidámsága rá fogékonyabbá tette, mint minket öröklött hajlamunk a búskomorságra: de hát ha épen atyánk kedélyvidámsága csak amaz elvek kifolyása volt? Ki tagadhatná? Vagy nem kell-e éppen nekünk róla határozottan meggyőződve lennünk, akik tudomással bírunk atyánk zsenge gyermekkorából oly viszonyok felől, mik éppen nem voltak alkalmasak vidorrá hangolni a szívet? Igazad van, édes barátom! legyen ő nekünk követendő példaképünk a tökélletesedés utján, a mint előljárónk volt ama jobb világba, a honnan mindég tisztán hangzik alá hozzánk a tiszta *A*, valahányszor szükségét érezzük, kedélyünk húrjait ujra felhangolni, mikor a földi behatások alatt megereszkedve hamis hangot adnak. Élj boldogul. Nem sokára többet. — Arthur s. k.» (Eredetije német.)

80. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsben. — Kelet: Prága 1843 szeptember 9. — Eredetije német.

«Szíves köszönet, édes Gidám! száraz leveledért . . . Nem vártam, hogy ily hamar visszatérj (a Szepességről), de éppenséggel nem haragszom érte; mintha csak kellemesen megérezném közelebb közelségteket! Ne vedd hízelgésnek; igaz a! Hogy Mari (néni) nem közölte veled levelemet, csodálom; nem emlékszem, hogy valaha bármit írtam volna, mit te el ne olvashatnál. Egyébiránt a kapott leveleknek egy harmadikkal való elolvastatása tulajdonképen helytelen dolog, mert megnehezíti a levélírónak a levelezést, nehogy egyazon helyben levőknek ugyan azt írja. Igaz, hogy az olyan «dángész» mint én, azért sohasem jönne zavarba és jóllehet, leveleimben sok is a marhahús:

de ezt az egészséges házikosztot képes vagyok mindenkinek más-más mártással tálalni. Neked, például, leveses, majd meg eczetes tormával kellemes változatosságban; jó és olcsó commedentia, hébekorban, csupán egy kevés sóval is. Már Katinkának mandolás tormával, vagy franczia mustárral; hatása ínyre és gyomorra ugyanaz, de sokkal finomabb. Az én kedves pásztorlányom, F . . . olvasztott tiszta vajjal szereti ; — nem-szerelmeseknek ízetlen mártás, de szerelmesek számára az egykor elérendő csendes boldogságnak szelíd előíze. Ferus, ikersógorom csak assiettekkel él. Szegény Eduárdnak a minap eczetes uborkát kellett hogy küldjek. Nem is tudom, mint esett neki. Meg kellett neki magyaráznom, miérthogy a Nádorhuszároknál csak igen tüskés rózsák virítanának számára. A két öregnek kevés hús kell, de ez a kevés is «lengyel mártásban», savanyú-édesen. *Ez* nekem mindég sok fáradságomba kerül, mert az ilyes határozatlan ízű kotyvalékhoz nincs sok tudományom. Majd lesz!

«A Szepességről való vázlatodnak meglepett a merészsége. Kár, hogy nincsen módom azt a természettel összehasonlítani. Tisztelet-becsület emberismeretednek; de Feri bátyánk felőli itéletedhez egy-két egészséges bizonyítékra nagy szükségem lenne. . . mert rosszúl esik változtatni eddigi hitemen. Hozzávaló viszonyom ugyan nem szenved miatta : de igenis a Mari nénibez való, a kinek jótéteményei a gondolattól, hogy azokhoz Ferencznek előzetes beléegyezése kellett, nekem az emlékezésben nyommasztóvá kezdenek válni. Mari iránti hálás szeretetem ugyan nem hűl ki, de — ezentúl még valamivel spártaibb lábra fogom állítani magamat, noha ez már alig lehetséges, mivel, köztünk legyen mondva, . . . reggeli, ebéd, vacsora, uzsonna sat. már csak üres fogalmak előttem. Az ezeknek megfelelő cselekvények életmódomból hiányzanak. Mikor a gyomromban olyasfélét érzek, mintha semmisem volna benne : akkor sietek egy megfelelő darab kenyér segítségével az ellenkezőről győződni meg. De az isten szerelmére kérlek : semmi sajnálkozást ! Én ezt az életmódot, a mióta Csehországban vagyok, még itt Prágában is, feltünően jó eredménynyel űzöm — pénzügyeimre nezve ; s a mellett hajszálnyival sem vagyok gyöngébb vagy soványabb; sőt inkább e józan életmód folytonosságának tulajdonítom állandó egészségemet. A küldött 165 pft kapóra jött nekem . . .

ambár aligha elég lesz annak az ostoba czivil öltözködésre költekezésnek teljes fedezésére, melybe a prágai commandó döntött. A 65 pft maradékkal az öszves előtted tudvalévő becsi adósságaimat fizetem s a körülbelőli 15 pft 42 krt nálad tőkésítem, míg majd alkalom nyílik ezt is eltékozolni. Az ideküldés költségét nem éri meg. És tulajdonképen szeretem, hogy némi pénzem legyen nálad: így az a tudatom van, hogy activ követeléseim vannak!!! A repedt (öröklött) poharamból szabad nektek inni; az óra-párnácskán fekhetik az órád; a sárgaréz katulyába tegye belé Katinka mindazokat a kedves leveleket, melyeket nekem írni — akart; az arany pecsétnyomónak legközelebb elvárom tőled a lenyomatát; «Gyémánt» urat «Karnióla» kisasszonynyal pedig házasíttasd össze Bauer szuperintendens által az ő unalmas basszus hangján, termékeny frigyre, hogy hadd szaporodjanak. Mindez pedig történjék meg addig, mire eljövök szemlére és számba venni birtokaimat és rendelkezni rólok. Árminnal való üzletem szerencsés bevégzéséért vedd szíves köszönetemet; szintúgy a felvilágosításért, hogy mennyit ért tulajdonképen, a mit Árminnak eladtam. Ha pedig véletlenül halálnak halálával ki találnék múlni: ez esetben légy szíves az ő 500 pengőforintról kiállított adóslevelét visszaadni — a feleségének . . . Windisch-Grätz herczeg azok közül való, kik azt tartják, hogy az ember lábafeje csupán a tyúkszemnyesegetésre való s az osztrák hadseregnek Csehországban fekvő része csupán arra való, hogy ő önmagát legalább is Wallensteinnak képzelhesse. ha nem többnek. Kornél öcsénk Prágában egy óránvira táboroz e hó 5-e óta. Kedélyes jó fiú! — Isten veled! E hó 25-én visszaindulunk Klattauba. *Atyánkhoz írt leveleimet olvasd el és rendezd,** ha van hozzá kedved s időd; a mi arravaló, azt pusztítsd el . . . Arthur s. k.»

Az eddig közölt levelek németül vannak írva. Következik *az első eredeti magyar szövegű* levél:

* Így kerültek ezek Gida bátyám halála után fia, Gyula, birtokába s ennek halálával huga, Görgey Vilma Littke Ágoston altábornagy neje birtokába, s ő tőle tulajdonomba, Arthurnak Gidához írt leveleivel együtt.

81. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Pozsonyban. — Kelt Prágában 1843 szeptember 11.

«Édes kedves Pistikám! Legalább egy kis próbatételét küldök neked a magyar nyelv megtanulásában való haladásomnak. Tudom, már most is nevetsz . . . hanem én avval mitsem gondolok, sőt éppen azért felteszem magamban ezen egész levelemet szótár nélkül végezni be. Mennél több hibára találsz (benne), annál jobban örülök, mert annál több alkalmad lesz, engemet ott, a hol szükségem van rá, megtanítni. Eleinte az állapotod, mint tanítóm, olyan lesz, mint a rostába eresztett sóhajtásé. A mint ez szegény nem tudja, melyik likon menekedjék: úgy te is sokáig zavarban leszel, hol kezdeni a tanítással . . . Ez nekem első magyar levelem s a mód, mint jutott eszembe neked magyarúl írni, ez: Innen Prágából neked mindenesetre még egyszer írni akartam, de mivel utolsó leveled kevés okot nyujt a feleletre s az én unalmas életemben még kevesebb találkozik ilyes: helyesnek tartottam, most vagy soha — kezdeni a magyar stylusban való gyakorlatimat. Ha te e szándékomnak egész fontosságát, a mint reménylem, felfogtad s egyúttal e szempontból nézve, a te feladatodat is: akkor hadd leljem jövő leveledben az őszinte tanácsot: folytassam-e ezen vakmerő vállalatomat, vagy tanuljak-e még néhány évig, míg gyakori szorgalmatos olvasás által e szeretett nyelvben még jobban megerősödtem. Kornél atyánkfia e hónapnak 6-ka óta közel a városhoz tanyáz. Csaknem mindennap meglátogatom, mert ő benne a principium inertiæ oly hatalmasnak látszik, hogy aligha láttuk volna egymást, ha én őtet föl nem keresem. Nem éppen mintha érdemesnek sem tartaná megemlékezni, hogy atyáink testvérek voltak s hogy én őtet mindég mint testvéröcsémet szerettem: hanem mivel a minden fáradozástól tartás erősebben hat rá, mint a viszontlátás vágya. A boldog fiú! még nem voltak rossz napjai, és ha voltak, hát nem olyanok, hol a sajtólt szív enyhítő rokonszenv után s hajh! többnyire hijába — vágyakozik. E hó 25-én megint haza, azaz Klattau felé indulunk; 9—10 napig úton leszünk, mert a híres nevezetes ausztriai katonaság nem röpül ám mint

a gőzös, hanem mászik mint a csiga . . . A mi a halálbüntetést eltörlő törvényt (javaslatot) illeti: ez nagyon kellemetesen meglepett. Bárcsak e határozat a sokféle még kétes jóváhagyásokat már meg is nyerte volna és bárcsak a mi (katonai) rendünkbe is beléilleszthető lenne, a min nagyon kételkedem, mert nem foghatom fel, hogyan lehessen egy csikósból, béresből vagy éppen rablóból lett katonát a halálbüntetés veréb-ijesztője nélkül oly szigorú és minden nélkülözéssel párosúlt rend megtartására kényszeríteni. Én csak egyet mondok, és tudom, ezért nem neheztelsz rám, — s ez az: neveljétek a népet — és akkor nemcsak a halálos, hanem minden akármi nemű meggyalázó büntetés is magától fogyton fogyni fog . . . Élj boldogul és szeresd, miként szeret téged hű bátyád Arthur s. k.»

82. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. — Kelet: 1843 szeptember 20. — Eredetije német.

«Édes jó Gidám! Éppen most vettem leveledet . . . A jövendőbeli ipaméra, valamint a boldogságoméra és az ő ikertestvérjéére még csak holnap vagy holnapután fogok válaszolhatni . . . Kornél ma tér vissza a bivouacból a táborba; viszontlátom. E hó 25-én mind a ketten útra kelünk, ő keletnek, én délnyugatnak. Az ezredben sejteni kezdik, hogy utóvégre is talán használható egyén vagyok. «Óh ti kegyes lelkek! ezt én egész szerénységgel nektek már másfél esztendővel ezelőtt megsúghattam volna, mert a hol megvan az akarat, megvan ott a tett is!» Szép mondat, nemde? és veszed észre, hogy a fönti apostrophálás e föld hatalmasainak szólt . . . Írd meg, hogy egy kis érvágás (vagy száz forintig) Gusztinak nagyon rosszkor esnék-e? Szeretnék néhány apró tartozást az ezredben fedezni és magamnak is egyetmást beszerezni, a mit eddig elodáztam, mindég azt remélve, hogy Ármintól valahára megkapom készpénzben, a mi még nekem jár. Talán még két esztendőbe telik, míg teljesen rendbejövök; de akkor aztán nem is hoz ki semmi belőle, legfölebb egy döglött ló — föltéve t. i., hogy ez *nekem* döglött . . . F . . . ával azonban nem szeretném megsejtetni, mily gyönge lábon áll a kilátás, őt egy-

hamar viszontláthatnom. Ha megtehetitek ti alkalmilag: ne mulasszátok el. Nekem tulajdon állhatatosságomat kell megőriznem, melyet a jövő télre czélzó néhány megjegyzése máris erősen megingatott. Ha föltett akaratom, nem rándulni Bécsbe, egyszer megrendül: akkor már ott is vagyok, mert hitelem van bőven! De éppen ezt nem akarnám aláásni; — tartogatni akarom jövőbeli talán kényszerítőbb esetekre . . . Arthur s. k.»

83. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Pozsonyban. — Kelet: Klattau 1843 november 30. (Eredetije magyar.) — «Igazságod van, szeretett Pistám, hogy én már írhattam volna sat . . . Lám, már akárminő legyen a gallimathiasz, a mit összefirkálok: még sem írhatok többé németül (neked). A legújabb bajod, szerencsés kimenetelénél fogva, nagyon gyönyörködtetett.* Zsedényi felől . . . mitsem akarok írni. Te jobban ismered nálamnál s aszerint fogod magad iránta viselni. Csak egy kis észrevételem, egy — ha megengeded — jó tanácsot legyen szabad közlenem. Van egy elv, és főkép diplomatiai pályán nélkülözhetetlen, miszerint az ember gyakran a legszentebb czél elérésére nem épen a legszentebb eszközökkel élni kénytelen. Ez a — bár helytelenül úgynevezett jezsuita elv. Helytelenül úgynevezett, — mert a jezsuiták elve: a czél minden eszközt szentesít; holott a tiszta jellemű szív «minden» helyett csak a «némely» szót hagyja helyben. Ezen elv származatát magának az Idvezítőnknek a tanításaiból következtethetni, a hol azt mondja: «Legyetek okosak mint a kígyók és szelidek mint a galambok.» Szomorú és nem ritka tapasztalás, hogy bármi igazságos, bármi szent legyen ügyünk: az az egyenes úton még sem kivihető. Eszközre van szükségünk, mit talán minden más körulmények között gyávának tartunk; s a ki félreértett igazlelküségből ilyen eszköz használatát átallja: sohasem nyer. Reménylem, már sejted, mire czélozok. Te még kevéssé szokod meg az

* A bihari «pecsovics» követ Gabányinak a szabadelvű főrendek és követek által rendezett, az országgyülési fiatalság által véghezvitt macska-zenében résztvettem s ezért Zsedényi Ede követ-főnököm keményen kérdőre vont.

ilyesmiket megemészteni, mint a Zsedényi magaviselete a te utolsó bajodban volt. Elhiszem, mert általában még igen keveset tudsz megemészteni. Hanem azt el nem hihetem, hogy az ilyeneket soha meg sem akarod szokni. Vedd fontolóra. Hogyan haladhat a zarándok a mi rögös földünkön akadályok legyőzése nélkül ? és az ilyen egyének mint Zs., kikkel találkozol hazánkban szentelt pályádon, mi egyebek akadályoknál ? ámbár a legveszedelmesebbek rád nézve, minthogy nem annyira erőt, mint észt, sőt néha tettetést is követelnek. Míg az ifjú ember ki nem vívta önállóságát, és *ha* ki *akarja* vívni : szükséges hogy szavait, tetteit pártfogója jelleméhez illeszsze, pártfogója nézeteivel nem sympathizálván. Mi az én életem, kedves szeretett Pistám ! mi az én esküm, melylyel akaratomat, egész lényemet szabadságától megfosztám — pénzért fosztám meg* — mint tettetés ? Legszebb legbensőbb vágyam : szabadúlni ! Legtántoríthatlanabb meggyőződésem, hogy a tíz körme után élő napszámos szabadabb énnálam ; és örömest cserélnék vele, soha meg nem siratván jelenem erőszakos megváltoztatását. De *czélom van ;* szerény ugyan s ki tudja, egykor talán ki sem elégítő, de mégis kitűzött czélom, melynek elérését csak úgy valósíthatom (meg), ha nyakamat a katonasági igába görbítem, míg annyi pensióm nem lesz, hogy vele beérhessem. Neked is van czélod, és nemesebb az enyémnél : s ennek elérésére is szükséges, hogy nyakadat igába görbítsed, míg csak Zs. pártfogására többé nem szorulsz. Rajta tehát ! nyomd el fájdalmadat, ha előre is látod, hogy csak annak pártfogásával vívhatod ki független állásodat, kit mint igazi honfi nem szerethetsz. Ne rettenj vissza, mert isten segítségével fáradozásod eredménye számtalanszor kielégítend minden szenvedésedért . . . Írd meg jövő leveledben, Deák megválasztatott-e követnek ? és Széchenyiről mit tartasz, azaz, minő szerepet játszik honunk színpadán ? . . . Írj, ha tudsz, valamit a szepesiekről. Édes atyánk halála óta Szepesség nekem tengerentúli föld. Ölellek Arthur, s. k.»

* Tizennégy éves korában menvén katonának; apja óhajtásának engedve s ezen lépés horderejének fölfoghatási képessége nélkül.

84. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Klattau 1843 deczember 13. — Eredetije német.

«Kedveseim! - Gidának . . . Prágába czímzett egy néhai vagyonom maradványaival megterhelt levelében megkaptam a számadást is erről a «néhairól» . . . Szilárd eltökéllésem, soha mint katona, s egyátalján csak akkor venni nőül F . . . kát, ha képes leszek neki önálló, habár szegényes sorsot biztosítani. Mindent, a mi önállóságomat támadja meg, utálok. Engem oly keveset leczkéztek életemben, hogy ezt most, miután a férfi önállósága felőli eszményemnek a legnagyobb áldozatokat hoztam, már nem fogom megszokni. Egyelőre az anyai dőreséget mély sajnálkozásommal honorálom; jövőre pedig iparkodni fogok azt ártalmatlanná tenni. Fr . . . . utolsó levele komoly aggódásba ejtett, mintha szenvedése nem a kedélyben — a mint dr. Nehrer hitte — gyökereznék. Ha neki igaza lenne: miért fordult volna a baj rosszabbra a pesti kirándulás miatt? Szegény Fr . . . . és talán még szegényebb én! A gyomorgörcs ismétlődése jövőmet, mely oly tiszta derűvel biztatott, megint komor homályba takarta. Több utat látok magam előtt, de egyik sem vezet örvendetes véghez. Senyvedő feleség, talán egészségtelen gyermekek — legjobb esetben gyermektelen házasság — mind oly labdacsok, melyeknek keserűségét még a Fr . . . . szép lelke iránt érzett nem közönséges rokonszenv sem lenne képes megédesíteni. Az Isten, a ki együvé vezetett minket, könyörüljön meg szomorú jövőnkön! . . . Szükségét érzem, élénkebb levelezést folytatni gyermekkorom hazájával. Az egyre táguló űr, melyet édes atyánk halála köztem és a Szepesség között szakított, jobban szomorít, mint véltem. S ezen mégis aligha lehet elébb segíteni, mint Pistának odatelepedésével . . . Hogy ez évben Bécsbe jőjjek, arra ne is gondoljatok. Lehetetlen! Prágai tartózkodásom által szétzilált financziáim lassan rendeződnek. A téli nyugalom mintha erre lenne teremtve. S ekkor én egy bécsi kirándulással, melyet, miután a mult évben is szabadságolva voltam, most csak tiszti fizetésem, — ez egyedüli jövedelmem — szünetelése mellett ejthetnék meg, pénzügyeimet

még inkább összekuszáljam-e?! Hová vezetne ez? ... Arthur s. k.»

85. Levél.

Ugyanaz Görgey Árminnénak Toporczon. — Kelet: Klattau 1844 január 3. — Eredetije német.

«Édes jó Emiliám! Az elmult ó év végén önkéntelenül a szokottnál többet időztek gondolataim azoknál, kiket szeretek. Emlékeimben több esztendőre kellett visszapillantanom, hogy őket mind egy csomóba gyüjtsem, a kik nyájasabb színt kölcsönöznek életemnek. E nyomon eljutottam amaz első szabadságom napjaihoz, melyet, a mióta katona vagyok, hazámban élveztem. Újra éltem át minden örömeit annak a szíves fogadtatásnak, melyben engem a csaknem idegenné válttat egykori barátok és ösmerősök részeltettek. És akkor kivált te nálad, kedves ángyom, mulattak örömest gondolataim. A te nyugodtan derült, mindég egyforma személyiséged; a te igénytelenséged; a te angyali türelmed s az a szerető gond, mely férjed körüli minden legkisebb cselekedetedből kicsillant — megannyi biztosíték voltak nekem annak állandó boldogságára, a kit szíved választott s a kit én mindég egyformán szerettem és *most is szeretek*, ámbár az a látszatja van, hogy az én változatlan szeretetem előtte közömbös. Én akkor téged mint bátyám feleségét üdvözöltelek, szívélyesen mint más akárki, a mint nem is lehetett másképen: de szívem mélyén sokkal bensőbben üdvözöltelek, mint leghívebb barátnőjét, vígasztalóját, mint őrangyalát. Én akkor még néhány évvel fiatalabb voltam, tapasztalatlanabb és egy új ösmerősre vetett első pillantásom nem volt vizsganézés, csakis bízó: így egészen természetes volt, hogy egyrészt szeretetreméltó egyéniséged és másrészt a kedvező körülmények, melyek közt megösmerkedtünk, már magok elegendők voltak a fönt említett reményeket kelteni föl bennem. Kell-e még el is mondanom, hogy reményeimet mily tökéletesen igazoltad! Sajnos, olyan emlékre is vissza kell hogy térjek, melyet jobb szerettem volna elhallgatni. Volt egy rossz időszak, mely a maga korcsszülöttjével, a bizalmatlansággal tolakodott testvér és testvér közé. Volt — és elmult szerencsésen. A bizalmatlanság Gida közbejöttével jó egyetértéssé változott. A mi még belőle fönnmaradt kölcsönös

részvétlenség színével — talán nem egyéb egy bizonyos érthető tartózkodásnál, egy még alig elsimított félreértést szóvá tenni.

«Az első közeledés érdeme a te érdemed, kedves Emiliám! mikor Pistához írt egyik leveledben panaszkodol neki, hogy én semmit sem hallatok magamról. Ezt Pista közlé velem s én megszégyenűlve a szinte meg nem érdemelt részvét miatt, rögtön föltettem magamban, hogy a legelső kínálkozó alkalommal írok neked. Ebben egy hosszadalmas szemgyuladás s a szigorúbbá vált szolgálat akadályoztak meg eddig. Fogadd szívesen ezt a bár elkésett életjelt tőlem. Köszöntsed férjedet; mondd meg neki, hogy rendes számadás jó barátokat csinál; és miután a köztünk való számadás rendén van: gondolja meg, mennyire örülnék tőle magától olvasni, hogy — a mit szentűl hiszek, — jól folyik a dolga . . . Kedves kicsinyeidet csókold meg a csehországi nagybácsi helyett, a ki oly szíves örömest eljátszanék velök és szeretne maga is gyermekké válni köztük annyira, hogy csak az ölnyi hosszáról ösmernél rá.

«Kérlek téged és Ármint, ne hagyjatok sokáig tudósítás nélkül . . .

«Mert ő, az egyedüli szorgalmatos levelezőm, atyánk — a vidám kedélyű öreg úr — nyugalomra tért és tintatartója kiszáradt . . . és vele, általa folyton elevenen tartott emlékezésem gyermekkorom honára! Úgy érzem, mintha atyám sírja egyúttal mind a többit elnyelte volna, a mi szívemnek kedves volt! A meddig ő élt, tőle mindannyitok minden lépéséről értesültem. Az ő kellemes elbeszélő levelei révén mintha csak veletek, közöttetek éltem volna. Minden örömek és minden bánat felől tudtam, melyek ötet vagy benneteket érték. A mióta ő halott, már semmit sem tudok. Ő róla csak azt, hogy ő engem — mindnyájunkat híven szeretett végső lehelletéig. Rólatok csak azt, hogy a míg ő élt, rám is szeretettel gondoltatok néha. Hogy teszitek-e most is? Ki örvendeztet meg most ennek bizonyításával engem, a távol idegenben kóborlót? Senki! . . . És nincs egy lélek körülöttem, ki részvétet mutatna sorsom iránt. Gondoljátok meg ezt — te és Ármin. Kérlek, írjatok! mindenről, mit csinálnak kicsinyeitek? továbbá szüléid, testvéreid? Hisz engem minden érdekel, mi bárkit ér közületek, a kiket szeretek.

«Egyébiránt egészséges vagyok és hál' istennek, a kedves lovam is az; a még csikó korában Bécsből magammal hozott szép és derék sárgám ... A minap egy pajtásom két szép lova megtaknyosodott és természetesen meg is döglött. Ha ez példának okáért rajtam esik meg: most a kardom hátára rakhatnám a nyerget. De hát én többet vagyok a lovaim körül, mint az emberek közt — hogy elejét vehessem a mindig ott ólálkodó szerencsétlenségnek ... Ha a lovassági tiszt maga egészséges, s a lova is az, és nincsen adóssága: akkor azt mondják róla: jó dolga van; és így ebből könnyű szerrel kitalálhatod, mint megyen az én dolgom, ha megmondom, hogy a fönti három föltétel megvan nálam. Hasonlót, sőt sokkal jobbat annál kíván nektek szerető testvéred, Arthur s. k.»

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Hat levél az 1844. évből. -- Schinkau. Nepomuk. Klattau. Mochtin. Kozlau.

Az 1843/4. évi pozsonyi országgyűlés alatt én gyakran föl látogattam Bécsbe Guidó bátyámhoz. Ennek neje bécsi asszony-észszel — irántam a legjobb indúlattal — a mellett kardoskodott, hogy lépjek Bécsben kormányi (tehát osztrák császári) szolgálatba, hol férje, bátyám, kedvező befolyással lehet előmenetelemre. A következő levél némely helye erre van vonatkozással.

86. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Pozsonyban. Kelet: Schinkau 1844. május 24. (Kezdve magyarúl, folytatva németül): «Utolsó ... leveledet ... 19-én kaptam. A jövendőd felől Katinkával tartott pro & contrád nagyon érdekelt s egyúttal egy kissé figyelmessé tett a magam jövőjére. Ez beh' sötétnek, szomorúnek látszik! Egy megelégedetlen ember, ki már fiatalkorától fogva birka-türelemmel hordja a katonai rabigát,* elég dőre, megbocsáthatatlan gyengeségből egy kedves, nemeslelkű leány iránti hajlandóságát véle sejtetni engedi s ennek a szánandó teremtésnek szívével együtt a fejét is megzavarni, a nélkül, hogy tudná, hogyan lesz képes ezt a szegény fejet és szívet a törvényes házasság jégborogatásai által megint helyre igazítni, vagyis «őt boldoggá tenni», a mint mondani szokás. Mostanáig *abban a hitben éltem, hogy a nyugalmazott katonatiszttől nem követelnek házassági cautiót.* De nem így van ám! Most itt a

* **Ettől fogva németre fordúl.**

bökkenő! Egy szerető szív iránti gyöngéd tekintetből örökké szolgálni és végtére is azt a szerető szívet többé nem boldogíthatni, mert azalatt mind a ketten elöregedve és elkeseredve, a földi boldogságra való minden képességet elvesztettünk — ime ez a kilátás! és — valld meg, édes Pistám — nem nagyon örvendetes biztatás. Az ember sejti, az ilyes élet-aequatiónak milyen lehet a megoldása, s az ember felismeri a komoly nehézségeket, melyek még annak a megoldásnak is útjába állnak, melyhez daemoni hatalommal érzi magát vonzódni az ember. Kedélyén ilyenkor bizonyos elégedetlenség vesz erőt, a nélkül, hogy éppen anyagi szükséget szenvedne az ember, — egy bizonyos nyughatatlanság, a nélkül, hogy valami rosszat cselekedett volna. Csoda-e, ha ilyenkor egy óvatlan pillanatban a gondolat a felé az utolsó jó barát felé irányul, a kit kaszával és fövenyórával kezében szoktunk jelképezni — s a szem a falon függő pisztolyok felé tévedez s eszünkbe jut, mily könnyen s biztosan lehet ezt a jó barátot feildézni?! «Wenn's dem Esel gut geht: geht er auf's Eis tanzen.» A szamár között meg köztem az a lényeges különbség, hogy én 14 éves koromban, a mikor jó dolgom volt, nem szabad akaratomból mentem tánczolni a jégre, hanem oda küldtek, azaz volt, a ki katonának állni kényszerített, én pedig elég ostoba voltam azt képzelni, hogy nekem éhen kell halnom, ha katonának nem megyek. Vessünk fátyolt rá, nehogy szegény atyánk szent emlékezetét megsértsük.

«Helyzetem valóban nem irigylendő. A bécsiek azt akarják, hogy látogassam meg őket . . . . ellenben erszényem azt mondja: maradj veszteg, kerüld a jó czimborákat is és egyél komiszkenyeret. A bécsiek túloznak; elfelejtették már, mi a szűkölködés, mert már fölvitte dolgukat az isten. Erszényem semmitsem túloz és ha nem hallgatnék az intésére, adósságba keveredném. Igaz, ezek kicsiny dolgok egy viharedzett, minden nélkülözéshez szokott férfiúnak: de csak akkor azok, ha kedélye egyébkép elégedett. Engem nem is ezek a kicsiny gondok tesznek boldogtalanná, hanem ezek mellett fölebbvalóim butasága, a kiknek pedig minden ellenvetés nélkül engedelmeskednem kell; meg annak a szolgálatnak, melyet végzek, a czélszerűtlensége és hasztalansága, holott az általa föleméssztett időt más hasznos munkásságra fordíthatnám.

«Hogy is kívánhatod tőlem, hogy neked gyakran írjak, mikor semmi kellemest nem írhatok. Ez a levél is, tudom, megszomorít, talán jobban, mintsem érdemes. Ez oka hosszas hallgatásomnak.

«A mi a pisztolyokat illeti, a miatt sohase aggódjál! Én büszke vagyok a józan eszemre. És habár a halált minden órán örömmel üdvözölném: másrészt szintolyan világosan érzem, hogy az csak úgy köszönthet be hozzám egy szeretettel vigasztaló, nyugalmat igérő jó barát képében, ha önként állít be, hozzájárulásom nélkül, mintegy küldetésben a végzettől, jóvátenni, a mit ez vétett ellenem.

«Te pedig maradj állhatatosan szabad polgára hazánknak — habár ennek bele is kellene véreznie a maga szabadságába. És ha egynémely jóakaró asszonyi beszéd gondolkodóba találna ejteni; akkor jusson eszedbe, a mit egykor egy barátodnak emlékül megírtál:

«Légy magyar. Mit ifjú hévvel
Buzgón ápol kebeled,
Melengesse szent tüzével
Holtodig hű lelkedet.

Élj hazádnak. Életednek
Ez termi virágjait
S egykoron hült tetemednek
Nyugvóhelyet földje nyit.

Férfikorban tetterődet
Néki szenteld. És a kar
Ha elernyed: őszült fődet
Hajtsad sírba mint magyar !» *

«Isten veled s Arthurod szeretete. s. k.»

87. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak. Kelet: Nepomuk 1844 július 23. (Eredetije német.)

«Édes Gidám! . . . September 6-án elhagyom Nepomukot s az ezredi összevonuláshoz Mochtin faluba, Klattau mellett, költözöm. Az összevonulás alkalmával talán eldül, leszek-e egyátalján, és milyen hamar ezred-segéddé. A csehországi főparancs-

* E levélben csak az utóbbi két versszak van idézve. Ezen is utólag némi csiszoló igazítás látható — szerzői kezemtől.

nok Windisch-Grätz herczegnek a fia kívánkozik ezredünkbe, vagyis az apja szeretné, ha nálunk szolgálna, mivel általánosan el van ismerve, hogy a mi tisztikarunk a legszolidabb talán az egész hadseregben. Ezért valószínűleg a legidősb századosunkat néhány ezeressel kibecsülik, hogy csináljon helyet Windisch-Grätznek. Ha ez sikerül: akkor Jónyi századosnak terve is sikerülhet, hogy vagyona romjaiból az őrnagyi rangot magának kijárja s akkor a mostani ezredsegédből lehet százados s ennek helyébe én ezredsegéddé. Nem lévén versenytársam, a dolog biztosnak látszik. Azonban Nürnbergben csak akkor akasztják a tolvajt s a t. — Arthur s. k.»

88. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak. — Kelet: Klattau 1844 szeptember 22. (Eredetije német.)

«Édes Gidám! A 30 f kamatot ... megkaptam. Arról, hogy e kamatot neki jövőre elengedjem, ne legyen szó többé, miután te ily határozottan ellenzed. De a kemény megjegyzés, melylyel e véleményedet kimondtad, igazságtalan volt. Csak egyszer életemben kértem én, már cselekvés *után* tanácsot tőled. Azóta okosabb lettem és meg lehetsz győződve, hogy ha valamiben tanácsodat kérem, bevárom azt és fontolóra veszem, mielőtt cselekedném. Hálásan elismerem, hogy te nekem a legőszintébb barátom vagy az egész világon. A legőszintébb és a legrégibb! — Szolgálati viszonyaim úgy alakultak, hogy valószínűleg már újévkor veszem át az ezred adjutantúráját ... — Lakik itt Klattauban egy magyar ember, Sarlaynak hivják. Katonatiszt volt; most nyomorék és dohányárús. Van ennek a 70 éves embernek 4 felnőtt kenyértelen fia — s ez elegendő ok a mindenféle jámbor óhajtásra, melyeknek késlekedő megvalósulása keseríti öregségét. E fiainak egyike Sarlay Antal, gyakornok a werfeni bányahivatalnál; igéretet kapott, hogy kinevezik ugyanoda ellenőrnek. Még ma is csak — igéret! Hof-Commissionsrath Schmidt véletlenűl minapában erre járván, az öreg Sarlay kikérte pártfogását fönt nevezett fia számára. Schmidt megigért mindent. De vannak, a kik közelebbről ismervén az embert, úgy biztatják az öreg Sarlayt, hogy az igéret szép szó Schmidt uram-

nál. Most keservében azt hallja az öreg, hogy te testvérem vagy és arra kér, hogy Antal fiára és a «kamarához» beérkező folyamodványaira tegyelek figyelmessé. Erősen állítja, hogy fia becsületes és szakmáját érti. Ha ez áll: akkor tedd meg, a mit lehet, hogy a jóravaló öreg ember nagy gondjain fia előléptetése által könnyítsél. Már annak is megörülne, ha egyelőre legalább fiának kilátásai felől valamit megtudhatna. — Isten veled, üdvözöld s a t. Hű testvéred Arthur s. k.»

89. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Pozsonyban. Kelet: Mochtin Klattau mellett 1844 septbr 24-én.

«Édes Pistám! Ne haragudjál, hogy neked németül irok. Haladásom a magyarban minél inkább felel meg napról-napra jobban az élet közönséges igényeinek: annál távolabb esik a classicitástól. Már énnekem megvan az a hiúságom, hogy nem szeretek tökélletlen dolgot végezni és szeretem mindenben a szabadságot, úgy a gondolkozásra, mint a kifejezésre nézve. Ha közlendőim csupán külső életemre vonatkozók lennének, bizvást megírhatnám magyarúl: de utolsó leveled sok okot szolgáltatott az emberi valónk mélyebb természete és érzelemvilágunk felőli elmélkedésre. És ezen a téren, fájdalom! nemzetem és első gyermekkorom nyelve engem cserben hágy. Ez nagyon természetes. Az egyedüli kapocs, mely összeköt hazámmal, szolgálatomban áll, vagyis állásom külső, formális viszonyaiban. A szívet, elmét nem érintik e viszonyok, következésképen a vonatkozó eszmecsere és közlékenység eszközének sem adnak alkalmat a gyakorlásra. Nincs nekem most itt olyan barátom, vagy csak bensőbb czimboráın is, ki testestül-lelkestül magyar lenne. Ivánkától elszakították a szolgálati viszonyok. — A mit a falon függő pisztolyokra megjegyeztél, mélyen meghatott; legmegkapóbban azon lehetőség felett úgyszólván szerényen kifejezett kétségbeesésed, hogy én nem fértias, nem keresztyéni módon kilopódzhatnám ebből a világból. Mikor e soraid elolvastam, akkor hál' istennek, ama boldogtalan napokat már régen el is felejtettem és ekkor a te szeretetcd szavai erőhatalommal szemem elé állították azt a vétkes szégyent, hogy ennyire bol-

dogtalan tudtam lenni. Mert igaz marad az: «A ki nem *akar* elégedett lenni, sohasem lesz azzá.» Mert a szerencse egymaga nem képezi a megelégedést, sőt ennek csupán a legkisebb alkatrésze. Legyen tisztában az ember önmagával; egyrészt fogja fel magasztos eszméjét földi léte rendeltetésének, a nélkül hogy másrészt akarat nélküli ábrándozóvá legyen miatta; és ha ő állhatatosan a maga helyét, legyen az bár még oly szerény, betölteni törekszik: akkor a földi nemtők ama legnyájasabbja, a megelégedés, sohasem lehet teljesen idegen tőle. Keblünk eszményeinek *a köznapi valósággal* való küzdelmen át kell esnünk mindnyájunknak. De e küzdelemben sohasem az lesz a győztes, ki mindent maga előtt legázolva, az ellenség közepének rohan, hogy így teljesen semmivé tegye az ellenséget. Erős ez! és ha szinte nyilt csatában futásnak eredni látszik is: előbb-utóbb tulajdon érzékeinkkel, mint árulókkal visszatér az és végre is csak annál érzékenyebben győz le minket. Csak ravaszság és gyöngéinek ügyes felhasználása képes ezen örökös ellenséget lehetőleg ártalmatlanná tenni — teljesen legyőzni sohasem. Boldog az, ki ezt a tanulságot nem köszöni az emberek és önmaga felőli saját keserű tapasztalásának, hanem egy hű barátja jóakaró tanácsának!...

(Folytatólag.) «*Kozlau, october 29. 1844.* — Magam sem tudom már, édes Pistám, mi lehetett az oka, hogy a fönti sorokat el nem küldtem. Bizonyosan valamely erőszakos külső félbeszakítás. De figyelmesen elolvasván, a mit ott a megelégedésről írtam, azt találom, hogy annyi a helyesen érzett dolog benne, hogy a levélnek változatlan megküldése által neked örömet remény lek szerezni.

«Jövőm kezd alakulni. Teleki ezredes nekem igérte az ezred-segédtiszti állást még új év előtt. Ámbár ezzel egyebet sem nyerek, mint több munkát: ez legalább változást hoz életembe és kibontakozom abból a veszedelmes mindennapiságból. — Te nehány napra Bécsben voltál és most Pesten vagy, hová poste restante küldöm e levelet. Az én czímem továbbra is Klattau.

«Megirigyelhetnélek, ha annyira nem szeretnélek! — A te erőteljes egészséges fiatalságod. mind a mellett már meglehetősen érett eszed, választott szakmádban szerzett ösmereteid s az

általad már is tett érdekes tapasztalások, -szövetkezve buzgalommal, szorgalommal és szerénységgel - azon szerencsés körülménynyel, hogy Magyarország fővárosában teszed legelső önálló kísérleti lépéseidet — mindezek téged, valamint mindnyájunkat a legszebb reményekre jogosítanak. Csak egészségesnek maradj és megelégedettnek — és szeresd híven Arthurodat. s. k.»

90. Levél.

Ugyanaz. Görgey Guidónak Bécsben. — Kelet: Kozlau Horazdioviz mellett 1844 october 16. (Eredetije német.)

«Édes Gidám! Mindenekelőtt meleg köszönet a gyors válaszért. Tanácsod jó s engem csakugyan útba igazít, kinek csupán Marin * járt az esze, a ki valami másfél esztendeje, attól az asszonyokban oly sajátságos, de mindazáltal nem ritkán csalékony «visiótól» vagy «sejtelemtől» a mint nevezik, indíttatva, hogy én nyakig adósságokban kepinczkelődöm, — nagylelkűen a maga és nővére Nina vagyonát akarta rendelkezésemre bocsátani! Én akkor ezt a részvéti hyperbolát annak vettem, a mi valóban volt: Mari önzetlen nemes szíve bizonyítékának, és jövő eshetőségekre köszönettel elfogadtam. Most azt gondoltam: hasznát veszem — természetesen csakis kölcsön alakjában.

«Ösmered Marit és helyeselni fogod, hogy őt semmiesetre nem mellőzöm — de Gusztit sem hanyagolom el. Talán ha ketten összefognak: könnyebben teremtik elő a szepességi viszonyokhoz képest valóban tetemes tőkeösszeget. Leveledet nem fogom allegálni, de annyit engedj meg, hogy mind a kettővel szemben rád hivatkozhassam, hogy tudsz a dologról: hadd álljon, a mit teszek, nagyobb soliditás színében előttök, mint a mennyit katonatisztek pénzügyi operatióiról, többnyire okkal, föltenni szokás.

«A te csodálkozásodat is — nagyszerű pénzügyi terveim felett — most már természetesnek találom, miután eszembe jut, hogy Murmanntól küldött levelemet meg nem kaptad.

«Tehát halljad és értsd meg:

* Görgey Ferenczné sz. Kosztolányi Mária nagynénénk.

«Folyó évi február elején Murmann pajtásom kviétált, mivel irodafőnöki állásra nyilott kilátása, s ezt utóbb meg is kapta a linz-gmundeni vasútnál. Arra kért, hogy vegyem meg öszves tiszti vagyonát egy derék paripával együtt 1100 pengő forintért. Az ár keresztyéni, sőt testvérek közt is elfogadható volt s a fizetés két évre, tehát 1846 február elejére volt kikötve. Mindazáltal odiósus kötés volt, melyre csak Murmann iránti barátságból álltam rá. Most közbejön, hogy ő ebben a hónapban meg akar házasodni és szüksége van a pénzre. Igen szerény kifejezésekben kér, küldjek neki e hónap végéig 800 ftot végkielégítésűl, mely esetben visszaadja kötelezvényemet. Elfogadtam az ajánlatot; tüstént egyik lovamat (nem a Murmanntól vettet . . . hanem a Bécsből magammal hozott polyákot) eladtam 400 ftért s ezt Murmannak megküldtem s ezzel 400 ftra olvadt le tartozásom; 300 ftot egy klattaui embertől vettem kölcsön 18 % kamatra 3 hóra; s az utolsó 100 forintnak is már vagyok a nyomában. Ha mármost azokat az apró kiadásokat, a mibe nekem ezek a zsidó kölcsönök kerülnek, túlságosan 50 pengő forintra teszem s a majdan Magyarországban fizetendő kamatokat még túlságosabban további 50 pftba számítom: még mindig 300 pftom marad, nem pénzül ugyan, de igenis ingóságban és a pompás hátaslóban, miáltal évekre födözve vagyok a mindennemű drága pótbeszerzések szükséglete ellen. Előre nem látott szerencsétlenségi eseteket leszámítva.

«Most még az ötödik százasnak keresed a helyét, ugyebár? Erre nekem egy kis ostobaság födözése végett van szükségem. Alkuban voltam egy felfuvalkodott és a mellett piszkos aristocratával nehány bútordarab és nyeregszerszám iránt 80 ft pengő értékben. Ezt közös megegyezés szerint havi részletekben kellett volna fizetnem. Kötés után ez utóbbi föltételt ő megbánni látszott. Minthogy ő-keme fölebbvalóm: meg nem állhattam, hogy egy jó barátomtól kapott készpénzzel azonnal ki ne fizessem nehány válogatott gorombaság kíséretében, melyeket a pénzzel együtt zsebre dugott. Szép ez is! Nincsen szebb dolog a nemességnél, kivált ha egy grófnak ereiben csergedez . . . . A Magyarországon kölcsönveendő 500 pengő forintnak 1846. január 1-én leendő visszafizetésére nézve légy egészen nyugodt, mert e határidőnél jóval elébb biztosan folynak be tetemesebb követeléseim a Murmann-tömegből eladott egyenruhákért. —

Örülni fogok, édes Gidám! ha pénzügyeimnek ezen őszinte előadásával soliditásomba való hitedet újra megszilárdítottam ... Nem lennél-e szíves, Marinak és Gusztinak írni, nehogy azt higyék, hogy korhely lettem? ... Arthur s. k.»

91. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Kozlau 1844 deczember 20. Eredetije német.

«Édes Gidám! Egy rövid kedves leveled még mindég válasz nélkül hever asztalomon. Tulajdonképen választ nem is igényel; hacsak azt a régi dalt nem kívánod ujra hallani, hogy mindnyájatokat szívemből szeretlek — egy hű testvér. A mi írni készt: az a karácsonyfia! Merő önzésből egy kis örömet óhajtanék akasztani nektek részemről is a karácsonyfára... Mari és Guszti szíves segítsége által kimenekültem minden, de minden pénzügyi bajomból; és hogy ezen (tőlök most fölvett) 500 pengő forintot vissza is fizethessem: ahhoz is már 300 forint csaknem kezemben van. Mivel pedig ujévkor ezred-segédtiszti uj méltóságomba lépek s azontúl több fizetést is húzok: a többi 200 ftot sem lesz lehetetlen egy év leforgása alatt megtakarítanom. — Marinak és Gusztinak a legmelegebben köszöntem meg a segítséget.

F... minapában azt írja nekem: ne aggódjam jövőnk miatt, mert atyjának meg van mentve a vagyona. Ez a leány teljesen képtelen megérteni engem! Nem tesz semmit, ha csak én őtet megértem. Bízom istenben és jó akaratomban, hogy a szegény elnyomott teremtés boldog lesz velem. Hiszen biztosítékát bírom tulajdon hűséges — te szerinted, édes bátyám, túlfogékony — szivemben! Megvallom neked büszke önérzettel, hogy szerelmem F. iránt változatlan maradt azon erős, de üdvös csapások daczára, miket annak költői oldala tőle is, de — jóakaratból — tőled is szenvedett. Azon időre czelzok, mikor mélyen bántott az, hogy exaltatióm szárbahajtott dudváját te annyira élvezhetetlennek találtad. E keserű de hatásos gyógyszerért most testvéri szívből köszönetet mondok neked. Kigyógyultam...

Hogy kis Károly fiad, az én keresztfiam, beteg, nagy

beteg volt, F. . .-tól tudtam meg. Magamban, kedélyemben megünnepeltem felgyógyulását.

Isten veletek és ha vidámon együtt vagytok, gondoljatok szeretettel rám is. Arthur s. k.»

E levél alján vörös tintával írva ez áll Gida bátyánk kezétől:

«Ime! *egy 26 éves huszárfőhadnagynak* a levele, a ki, élete 12-ik esztendejétől fogva szakadatlan küzdelemben beteges testével és csaknem minden idegen szellemi támogatás nélkül, a mióta pedig katonatisztté kineveztetett, azóta minden mellékjövedelem nélkül (és mégis adósságok nélkül) önerejéből képezte ki szívét és jellemét s egyenes előretörekvésében *ily* magaslatra küzdötte fel magát! Őrizze meg a kegyes ég e szeretett főt, egyengesse neki tisztességes utját és tartsa meg sokáig nekünk e drága életet! — 1845 január 6. — P. s. k.»

TIZENHATODIK FEJEZET.

1845. Görgey Arthur kilép az osztrák hadseregből. — Conduiteliste. — Elbocsátási okiratai. — Kilencz levél.

92. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Nemcsényben. Kelet: Klattau 1845 február 10. — «Kedves édes öcsém! — Mult évi decz. 11-én vettem leveledet Nemcsényből. . . Vallomásaidnak ujjongott a lelkem! Mert hitem az, hogy a magában álló ifjúnak horgonyra van szüksége; horgonyra tulajdon szívében, melyhez erénye szilárdan oda legyen erősítve ez élet bonyodalmai és kísértései között. Féltettelek is, mert «aut Cæsar aut nihil» volt mindenkor jelszavam, valamint tetteimben szintúgy érzelmeimben is. Fájdalom! volt idő, mikor «nihil» voltam elveimben, mert nem *szerettem.* De az isten rá jött, hogy nincs a szegény embernek elegendő ereje az eredendő bűn naponkint sőt minden órán ismétlődő kísértéseinek ellentállni; ezért küldte legerősebb angyalát, *a szerelmet,* le ebbe a siralomvölgyébe, hogy az akarókat erősítse, a nem-akarók szívébe pedig vessen üszköt, a nemesebb érzelmek égő üszkét, hogy lelkeiket mentse meg ha még lehet. Nekünk is megjelent ő, ez a nyájas angyal, minket is megint visszavezetett az erény, a tisztaság útjára. . . és te bizonyosan egyetértesz velem ebben: «Was Pflicht und Gesetz, was Weisheit nicht thut: leicht thut es die Liebe: macht heilig und gut.» Ha te ezt nem érzed, édes öcsém, akkor érzelmed nem volt az igazi szerelem, akkor pezsgőbor mámora volt csupán.

Én most egy előleges czélomat elértem: ideiglenesen átalvettem az ezred-segédtiszti szolgálatot és biztosítva vagyok

hogy mihelyt ezen állás, legfölebb 3 hónap alatt végleg megürül, hivatalosan is abba ki fognak nevezni.

Hol másoknak forintok kellenek, ki lehet ott jönni krajczárokkal, ha a gyomrát fegyelmezi az ember. Én mindjárt amint Csehországba jöttünk s az ezáltal okozott túlkiadások engem adósságba vertek: egy egész esztendeig csak komiszkenyérrel és tejjel éltem és egészséges maradtam mellette, adósságaimtól pedig megszabadultam. A mellett nem szükséges az ilyetén életmódodat mindenkinek az orrára kötni. A világ mindég meg fogja szólni, akármilyen életmódot folytatsz. Elég ha tulajdon eszed és tiszta szíved helyesli, a mit teszel. — Isten veled! Arthurod s. k.»

93. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Klattau 1845 február 13. Eredetije német.

«Végre elértem czélomat, kedves Gidám! Már is itt vagyok a törzsnél, az ezred segédtiszti hivatalának átvétele végett ide vezényelve. Legkésőbben május 1-én lépek tényleg activitásba. Javadalmazásom: étkezés az ezredes asztalánál már most is; és május 1-jétől csekély kincstári pótlék havi 5 ft. És ezzel megszabadultam a költséges félévenkinti állomáscserétől, mely örökös költözködés, a falusi rossz elszállásolásokat tekintve, az ember holmiját időnek előtte teszi tönkre. Ezek lennének jövendőbeli állásom pénzügyi előnyei; s ezekhez járul az a kellemes körülmény, hogy ezentúl csak egyetlen fölebbvalóval van dolgom, az ezredessel, a ki véletlenül nagyon igazságos egy úr. Továbbá nem kell felejteni, hogy hatásköröm, úgyszólván, az egész ezredre kiterjed, mivel meglehetős önálló organum gyanánt állok a tisztikar meg ezredesem közt és gyakran fogok abban az örömben részesülni, hogy okos tapintatos közbenjárásom által a béke és egyetértés fentartója — s a mikor az már, a mi vajmi könnyen megesik, merőben félreértések miatt meg talált zavartatni, helyreállítója legyek.

Ily kilátásokkal szemben elképzelheted, mennyire megelégedett vagyok! annyival inkább mikor bajtársaimnak szeretete, vagy legalább is becsülése felől csaknem bizonyos vagyok.

Ennyit jelenemről és jövőmről. . .

Mari nekem egy szeretetteljes, de szemrehányással teli levelet írt, a miért nem fordultam a tudvalevő 500 ftért minden teketória nélkül egyedül ő hozzá, hanem téged kértelek fel szószólónak. Milyen érzékenykedők is ezek az asszonyok! Ő, az igazán jó és nemes szívű teremtés, sehogysem akarja megengedni, hogy az ő csaknem esztendő ótai hallgatása engem óvatossá tehetett, kivált miután azon idő alatt 3 levelet kapott tőlem. . . Isten veled! Arthur s. k.»

94. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak. Kelet: Prága 1845 martius 26. (Eredetije magyar.)

«Édes Pistám! Tegnap igen örvendetes hírt vettem Gidától: t. i. hogy te is Bécsbe akarsz jönni. Jer mindenesetre, ha csak lehet. Ha nem jössz: megőrülök mérgemben, ha jössz — örömömben. Magad átlátod, öcsém, hogy mikor az ember már egyszer oda jutott hogy meg kell neki bolondulni: kétségkívül jobb, ha ez öröm miatt történik. Látszólag nincs ugyan elegendő ok a megbolondulásra, mert hiszen csak nem régen váltunk el egymástól; de jól megfontolva, két egymást híven szerető testvér között általában elég ok ahhoz a viszontlátás *vágya* maga; hát mikor még hozzájárul az egyiknek rémítő hosszúra megnőtt szakálla, a másiknak (úgy látszik) érdekes tévutra akadt esze s mind a kettőnek oly kecsegtető életviszonya, miszerint pénzök igen sok nem lévén, azt a kevesecskét a mijök van, alig fordíthatnák jobb és szívderítőbb czélra, mint egy ily közel intő viszontlátás megvásárlására. Komolyan szólva — jer fel Gidához, én meg lemegyek, s úgy talán csak valamiképen összetalálkozunk. Ej beh jól esnék! Azon ne aggódjál, hogy azután koplalni kell. Hisz' nem koplalsz egyedül; én is híven részesülök benne! . . . Ha csak élek s egészséges vagyok s addig be nem zárnak: pénteken tavaszhó 3-kán estve innen vasuton indulok Bécs felé és csak husvét hétfőjén, tavaszhó 13-kán — estve ugyan, de aligha ily nagy kedvvel, visszafelé. Ha te is ilyenformán érkezhetnél meg Bécsbe és legalább az én elbúcsuzásomig ott tartózkodhatnál:

tíz napig vígan együtt (ha nem is minduntalan, mert tudod, mátkás vagyok), de minden bizonynyal többrészt, együtt lehetnénk. — Tedd a mit tehetsz s áldjon meg az isten érte, ha némi önmegerőltetéssel kellene tenned. — «I beg your pardon!» mondja az angol, ha valaki rosszúllétének ő az oka. Most én mondom, ha netalán rosszúl lettél rosszabbnál rosszabb magyarságomtól. — Csókol hű bátyád Arthur s. k.»

95. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsbe. — Kelet: Klattau 1845 május 18. — Eredetije német.

«Nagy adósod vagyok, édes Gidám! ezért hadd kárpótoljon jelen soraim fő fontosságú tartalma. — Mindenekelőtt meleg köszönet Sarlay sorsa iránti szives részvétedért! vonatkozó leveledért, melyet az aggódó szülékkel eredetiben közöltem és tőlök örömteljes köszönetet arattam érte. . . . Ma ujabb levelet vettem F. . . kától Nagyváradról. Most legalább tudom, hová válaszoljak neki. — És most egy életkérdést! Hímezés nélkül nevén nevezem a gyermeket: én legkésőbben augusztus havában katonatiszti rangom megtartása nélkül quietálni szándékozom és más kenyérkereset után nézni. Indító okaim; mostani pályám elleni mély ellenszenvem, mely ezred-segédtiszti szolgálattételem rövid ideje alatt — a hol első kézből kapom minden piszok bűzét az orromba, s a hol tulajdonképen csak arravaló vagyok, hogy azt én meg is emésszem — elképzelhetetlen fokra hágott. Ez az indok azonban hijába ösztökélne, ha ennél erősebb más okok nem járulnának hozzá, úgymint: egy ellenállhatatlan vágy Magyarország, hazám felé, melytől mostani állásomban örökre távol kellene élnem, minthogy ezredünket (a Nádor-huszárokat) a magyarok iránti erős rokonszenvvel vádolják. Továbbá: vágyódásom egy tevékenyebb szabadabb élet után, oly viszonyok után, melyek nem kényszerítenek fölebbvalóim közül az olyanoknak is, kiket megvetni van okom, kiket mint becsületes ember meg *kell* hogy vessek, a tiszteletnek külső nyilvánításával hódolni és igen gyakran a legnemesebb erőmet az ő oktalanságuknak vagy rossz akaratuknak áldozni fel. És végre: szent kötelességem F. . . káról

gondoskodni. Ezen utolsó indok a zárkő a boltívben és még ha mind a többi okaimat egy nagyobb fokú kedélyhangulat rovására találod is róni: *ez dönt* a fönti elhatározásom mellett. Mert:

1. mint katonatiszt sohasem lehet megházasodnom, mivel nincs meg a cautióm;

2. még ha meg is volna a cautióra való pénzem: előbb nyugdíjaztatnom kellene magamat, ez pedig csupán svadronyos kapitány (Premier-Rittmeister) koromban történhetnék meg, tehát semmi esetre sem előbb tíz esztendőnél. Addig szegény leánynak idegen kegyeken kellene tengődnie. Ez a gondolat nekem kiállhatatlan.

3. És aztán: cautióval nyugdíjazott kapitánynak lenni — a teljes tetterő éveiben! minő existentia lenne ez számomra? nota bene: egy *ál-cautio* trafikájáról s ennek lealázó voltáról nem is szólva.

Elhatározásom következő:

Augusztusban quietálok, hozzátok utazom, tőletek pedig Magyarországba, a hiányzó oskolákat ibi ubi a lehető legrövidebb idő alatt elvégzendő; s az (ügyvédi) censurára törekszem. Azalatt szívesen vállalok el valamely kínálkozó alkalmazást. . . Evégett innen ajánlólevelekkel látom el magamat és nyakra főre cultiválom a magyar nyelvet.

És most a fő dologra: quoad nervum rerum gerendarum. A lovam és egyenruháim kedvező esetben ezer forintot hoznak be; ezenkívül van 300 forint követelésem, mely novemberben foly be. Ezen 1300 forintból fedeznem kell a Mari-Guszti-féle tartozásom maradványát 400 forinttal és más egyéb negativumaimat 200 forinttal: marad 700 forintom pengőben. Ez megóv egy-két évig az absolut éhenhalástól annál bizonyosabban, mivel egyből-másból tanítani tudok s el vagyok tökélve, kis tőkémet tanuló létemre is némi mellékes keresetek által szaporítani. — Ha fontolóra veszed, hogy a mióta Csehországban fekszünk, alig egy negyedév kivételével abból éltem és élek most is, a miből a közhuszár, mert ezredesemnek az asztalánál való étkezést — mert alamizsna izűnek találtam — illedelmesen megköszöntem; ha meggondolod, hogy mint katonatiszt és vagyontalan ember sohasem tarthatok pénzgondoktól mentes existentiára számot, mert a tisztikar társaséletének

dőre igényei napról napra mind költségesebbek; s ha végre nem felejted, hogy annak a szegény jó leánynak, ki hűségesen rám vár, a ki csak énbennem bízik, szintén megvannak szent jogai: akkor elhatározásom, 28 éves koromban egy úgynevezett «állást» szélnek ereszteni és megint újból ott kezdeni el, a hol ezelőtt 13 esztendővel félbeszakítottam — nem fog olyan egészen könnyelmű dolognak látszani előtted. Mert én csak a katonaságon kívüli sphærában találhatom meg, a mit keresek. Felelj azonnal! Nem szeretném az első eldöntő lépést megtenni annélkül hogy felőle véleményedet megtudjam sat. Arthur s. k.»

Azalatt míg én az 1844. év után tétovázva tapogatództam, életpályám megalapításának hol kedvez inkább a talaj: Arthur bátyám a maga kész pályáját, melyen kitüntetve szolgált, oda hagyta.

96. Levél.

1845. évi május 19-kéről Klattauból ezt írja nekem:

«Végre, édes Pistám, tisztában vagyok magammal és jövőmmel.

Itt hagyom a császári szolgálatot, mivel itt semmi kilátásom, azt az óhajtásomat valaha elérhetni, hogy F—t nőül vegyem és a mint becsületes férfiúhoz illik, eltarthassam. Más térre kell lépnem. És isten látja lelkemet — bármennyire kecsegtetők itt ma kilátásaim a közeli előléptetésre: oly örömteljes resignatióval teszem azt a lépést, hogy ebből könnyen sejdítheted, mikép e hirtelen pályaváltoztatásnak egyik indoka a törekvés is: hazámat szolgálni.

Egyelőre *te* tudasd a dolgot kedves rokoninkkal, mivel időmet részint szolgálatom mint az ezred segédtisztje, részint a magyar nyelvben való tökélletesb önkiképzésem teljesen igénybe veszik.

(Görgey) Gusztinak május 7-én száz forintot pengőben küldtem tartozásom lefaragására. Érdekel megtudni, hogy pontosan megkapta-e?

Fő kérésem azonban hozzád ez: Írd meg nekem körülményesen, minő terv szerint folytassam — a ki a rhetorikát elvégeztem — tanulmányaimat az (ügyvédi) censuráig? E tervben a legfőbb tekintet legyen az idő. Te meglehetősen ösme-

red a különböző collegiumokat és lyceumokat Magyarországon és így tudni fogod azt is, hol mennyi idő kell még az elvégzett rhetorikától a censura letevéséig. Vessél latra mindent és számítsd ki nekem ezt a cursust a lehető legkevesebb esztendőszámra. Nem bánom, ha például a logikát és philosophiát Debreczenben s a jogot S. Patakon vagy Eperjesen kell végeznem. Csak az időnek lehető megkurtítását tartsd szem előtt. A mi megélhetésemet illeti, arra nézve légy megnyugodva és nyugtasd meg a rokonságot is. Éhen halni nem fogok. — Jegyezd fel nekem azt is, mennyi a megjelelendő tanodákban a tandíj s általában hol mennyibe kerül az élet. Válaszolj haladék nélkül és el ne felejtsed megírni, hogy az őszszel mikor nyílnak meg az oskolák? Nem akarok egy napot sem késni.

Költeményed: a «Vadaskert»* mélyen meghatott! Ha költeményeid másokra is oly hatással vannak mint énrám: akkor reád oly örömök várnak, minőkre oly sokan áhitoznak és melyeket oly kevesen érnek el!

Ne véld azt, hogy szánlak, a miért — mint mondani szokták — boldogtalanul szeretsz. «Mint mondani szokták.» Ismétlem ezt, mert szerintem csak az lehet boldogtalan a szerelemben, a ki kénytelen ott szeretni, hol becsülnie nem lehet. Mennyivel vagy te előbbre azon sokaknál, kik időnek előtte megtalálták, a mit még alig kerestek, csakis megkívántak. Ők még meg nem értek a boldogságra és szánandó módon elpusztulnak belé, hasonlón mint egynémely növények a kövér talajban, mivelhogy elfulladnak annak túlságában, a minek kisebb mértéke javukra vált volna.

Egyre, édes Pistám! kell hogy figyelmeztesselek. Soha érzelmeid tárgyát ki ne tedd a nyilvánosságnak. Nyilvánosság alatt itt nem csak mind azoknak tudomását értem, kik téged ösmernek, hanem értem közülök kiválasztottaidat is. Az igazi szerelem rosszúl fér meg a közlékenységgel. Alig tűri meg az érintést is. Én megtisztelve érzem magamat bizalmad által: de ahhoz, hogy bizalmadról meg legyek győződve, nem volt ezen áldozatra szükség. Ne vedd rossz néven, inkább örvendj annak, édes öcsém, hogy van valakid ezen a világon, ki minden szeretete mellett, melylyel szívébe zár, mindég bír

* Egyik kert Toporczon, melyben atyánk élete utolsó éveiben lakott.

annyi bátorsággal, hogy megmondja, a mit nem kell tenned. — Most csak arra kérlek, ne sokáig várass válaszodra, mert még sokat és fontosokat kell rendeznem, mielőtt az ezredet elhagyhatnám. Isten veletek mindnyájotokkal — és szeretetem. — Arthur s. k.»

97. Levél.

Görgey Guido Görgey Arthurnak Klattauban. Kelet: Bécs 1845 május 24. (Eredetije német.)

«Édes Arthur! Hogy folyó hó 18-kai leveledre felelhessek, előbb némi idő kellett, hogy felocsúdjam a meglepetésemből és neki bátorodjam, neked egyetmást elmondani, a minek elmondását a te őszinte *korosabb* barátod (mert azt hiszem, ezen minőségemben fordultál hozzám) tovább már nem halaszthatja. De a dologra!

Azt az elhatározásodat tudattad velem, hogy legkésőbb augusztus havában katonatiszti rangod magtartása nélkül kviétálni és más kenyér után nézni szándékozol; mert:

a) bánt a honvágy;

b) szabadabb, jóllehet gondtelibb viszonyok után vágyódol, melyekben nem leszel kénytelen oly embereknek is, a kiket nem becsülhetsz, a tiszteletnek külső jeleit megadni, vagy jó szándékaidat mások korlátoltságának vagy rosszakaratának feláldozni;

c) mert éppen ezért az eddigi pályád elleni mélyen gyökerező ellenszenvedet le nem birod győzni; és végre mert

d) szent kötelességed F. . . káról gondoskodni, a mi jelen viszonyaid között lehetetlen; és mert el nem bírnád viselni, hogy őt idegenek kegyére szorulni lássad.

Mellékesen megjegyzed:

e) hogy azalatt míg kenyérpálya után jársz, valamely kínálkozó alkalmazást szívesen elvállalnál;

f) hogy ezen esztendőkre szóló feladathoz legjobb esetben 700 pengő forintot (tehát legrosszabb esetben semmit) remélsz összekaparhatni tartaléknak;

g) e mellett oly ellenszenvvel vagy minden alamizsna elfogadása iránt, hogy a szabad asztalt, minthogy ilyennek tetszett előtted, ezredesednek szépen megköszönted;

h) és végezetül, hogy ezen elhatározásod reméhetőleg nem fog «unsolidnak» látszani előttem.

Kötelességemnek tartom ezen pontok mindenikét kimerítően megvitatni és nehogy ezen phantastikus gondolatok közt a fő fonalat elveszítsem, sorra veszem azokat.

Ad *a)* A nő világa a ház; a férfi háza, jobban mondva: hazája — a világ. Ez — az egész világ — legyen a szabad tere az ő tevékenységének, akármely irányban érvényesítse is azt. Csak gyönge lélek, szűkkeblűség és beteges phantasia beszélhet komolyan honvágyról, vagy veheti pláne indokul egy súlyos elhatározáshoz. És ezért azt nézetem szerint *te* annál kevésbbé vehetted komolyan, miután minden, csak némi valószínűséggel is realizálható jogaidról a legszűkebb értelemben vett hazádhoz (t. i. azon röghöz, a melyen születtél) igen követésre méltó észbeli okokból rég lemondtál — és mivel jellemedet számba véve, előreláthatólag az első három esztendei Magyarországon tartózkodás után meg fognád átkozni azt az órát, melyben először támadt benned a gondolat, a jelen században! és igen tekintélyes szabad vagyon birtoklása nélkül, ezen forrongó országban telepedni le.

Ad *b)* Ha te nekem az összes emberiség területén, a római pápát és valamennyi koronás főt beleértve, egyetlen embert és egyetlen életviszonyt bírsz megnevezni, hol az illető nem jut többé kevesebbé oly helyzetbe, melyben ő valaki vagy valakik iránti jogosult megvetését, még pedig nem is a maga saját érdekében, hanem általában a jó ügy érdekében rejtegetni és a közönséges külső tisztelet conventionalis formalitásaival palástolni kénytelen; és ha azután még meg is birod nekem magyarázni, hogyan van az, hogy ez egyetlen életviszonyt a hozzád hasonló gondolkozásúak mind egy szálig — mert csak nem tartod magadat unicumnak — a magok számára rég le nem foglalták . . . akkor arra kérlek, hogy haladék nélkül ezen Eldorado felé útra kelvén, még csak nekem annyi időt engedj, hogy saját leköszönésemet én is megírhassam és minden cselédimmel együtt oda téged elkísérjelek, ott társaságodban zabkenyér és friss víz ital mellett jókedvűen és megelégédésben morzsolandó le szomorú életem hátralévő részét.

De ha nekem e magyarázattal adós találsz maradni: akkor, édes öcsém, tedd fel magadban, hogy jövőre a világot

és jeleneseit sohase phantásiád színes szemüvegén át, hanem a hideg észnek előitélet nélküli mikroskopumával fogod szemlélni s az így igazán észlelteket elébb nyugodtan veszed fontolóra, mielőtt felőlök írnál vagy plane döntő elhatározásid alapjává tenned azokat; mindenesetre pedig sohasem felejted azt a bölcs példabeszédet, hogy a legszorosabb csizmánk mindég az, a melyik *most* szorítja a lábunkat.

Ad *c)* Ez az ok voltaképen már a *b)* alatt elmondottak által el van intézve. Különben pedig az az ellenszenv nem lehet nálad annyira mélyen gyökerezett, miután igen jól emlékezem, mily jól megindokolva rosszaltad annak idején Gusztinak kviétálását; mily melegen védelmezted a lovassági tisztnek szép hatáskörét és mily helyesen, fenkölten és örömteljes megelégedéssel szóltál csak nem régiben nekem írt leveledben uj helyzetedről mint ezredi segédtiszt. . . A jót előmozdítani, a rossznak utját állni, mindenekelőtt az önbecsülést, azután embertársainak becsülését vívni ki magának és végre ezen a pajzson halni meg — ez a becsület emberének feladata ezen a világon és nem ösmerek oly helyzetet, kezdve a királyon le a rongyszedőig, melyben ez a feladat ne lenne megoldható. . . . És most a fő erősséghez: Fr . . . a.

Ötet igen jó szívvel, nagy igazságérzettel és a rend, tisztaság és tisztesség iránti erős érzékkel áldotta meg az anyatermészet . . . ámde ő nem egészséges. . . sat.

Már most — e jó leány, ki már az eddig is elsorolt körülményeknél fogva nagyon természetesen a «mellőzött» szerepét vitte a szülői háznál: talán éppen ezért . . . részvétedet költötte fel. Elégséges kezdet egy különben meglehetős halványan színezett barátsági viszony felé, melyet aztán mindkettőtök tudtán s akaratán kívül — egyedül és kizárólag a lány szüléinek szeretetreméltó beavatkozása rögtönzött át nyakra-főre — mátkasággá! Oly eljegyzéssé, melyet minden más anya még a leghevesebb szerelmes pár rimánkodásától is megtagadott volna, annál bizonyosabban, minél bizonyosabb az, hogy az adott és előrelátható viszonyok közt ez az eljegyzés teljesen közömbös a ti boldogságtokra nézve s ezért ő nem is érezhette magát feljogosítva, gyermekét 10—14 évig tartható időre bilincsbe verni. Vagy hiszed-e igazán, hogy kierőszakolt nyilatkozásod napján az egész M—y házban csak egy lélek is

komolyan abban a csalódásban ringatta magát, hogy 10–14 esztendőn belül házasság válhassék ezen quasi eljegyzésből?! Pedig 12 év mulva F. 36 éves lesz. Nem kérdem én, milyen igéretet tettél; mert ösmerlek és tudom azt, hogy te sohasem igérsz olyat, a miről nem vagy meggyőződve, hogy meg is tarthatod. Én csak azt kérdezem: milyen igéretet *tehettél?* milyet volt szabad tenned? Nyilván semmi mást mint azt, hogy tisztességes szándékkal vagy a lány iránt (akkoriban még éppen semminő szándékod sem volt!), hogy szereted a lányt és szeretnél oly viszonyok közt élni, melyek a vele való házasságot lehetővé tennék. Erre aztán tüstént szavadnál fogtak és meg is igértették veled, hogy csakugyan elveszed, mihelyt a lehetőség a házasságra meglesz; hogy úgy tekinted magadat mint vőlegényét, és igéred azt, hogy hű maradsz hozzá. Minden más fogadalom, ezen egyen kívül, túlment erkölcsi jogosultságod határain s éppen ezért, ha megtörtént volna, érvénytelen lenne. Csakis ezt az egyet meg is kell tartanod szószerint és híven, valameddig F. magától fel nem old alóla . . . De hogy ebből az igéretből — egészen mellőzve keletkezésének kísérő körülményeit — hogyan akarod magadra nézve azt a szent kötelességet levonni, hogy F—ról te gondoskodjál, még mielőtt a tied lett és mikor még apja, anyja és testvérei élnek? az én eszem és szívem épp oly kevéssé bírja megérteni, mint annak a lehetőségét, hogy te az általad szándékolt úton biztosabban és rövidebb idő alatt érhesd el azt, a minek, ha mostani pályádon békén megmaradsz, 10 év alatt magától be kell következni . . . Ama «kötelesség» felőli felfogásodat lehetetlen a száraz praktikus ész szüleményének tartanom. Hogy merőben szenvedély sugallta légyen: ahhoz nemcsak viszonyotoknak egészen más keletkezési és fejlődési történetét kellene tudnom, hanem . . . sat. Tehát utóljára is magyarázatnak csupán az a heves óhajtásod marad, hogy mindenféle kellemetlenséggel átszőtt jelenlegi viszonyaidat mielébb a házasélet paradicsomával felcserélhesd. — S ez is a valószínű; mert a ferfi, kivált a jobb ember, szereti önmagát a saját boldogságának, de még inkább a másénak megteremtője szerepeben látni. De ez esetben aztán . . . ne feledd, hogy a tapasztalás, még pedig nem csak a te boldogtalan bátyádé, hanem az összes emberiségé, a mióta csak a házasság intézménye fönáll, axiomává

emelte azt az igazságot, hogy a valóban boldog házasélet a testben és lélekben, jellemben és miveltségben annyira különböző egyéniségek között, mint ti ketten — a világ csodái közé tartozik. . .

Goethe találóan mondja valahol: «300 szürke ló még mindég nem teszen ki egyetlen fehér lovat»; és mégis úgy tetszik nekem, hogy ezernyi apró tűszúrástól fölizgatott képzelőtehetségednek sikerült egy fél tuczat ál-okot egy valódi indító és döntő gyanánt feltüntetni.

Tanácsom pedig ez: mindenekelőtt szerezd vissza lelki nyugalmadat. . . Ha számba veszed, hogy M—y most is a maga üzletét legalább annyira kedvező sikerrel folytatja tovább, hogy a két csődjéből hátramaradt legnyomasztóbb üzleti adósságait már letörlesztette; hogy ammellett régi háztartásában utolsó ittléted óta semmi változást sem lehet észrevenni, melyből azt kellene következtetni, hogy ő a szenvedett csapásokat még ki nem heverte; ha elgondolod, hogy fia István valószínűleg már néhány év alatt mint a . . . társaság igazgatóságának tisztviselője itt Bécsben állandósulni és biztosan meg fog házasodni; hogy D . . . yék már régen szeretnék F . . . kát családjuk állandó tagjának tekinthetni; hogy magamnak, már önző érdekből is, annál inkább ugyanez az óhajtásom, mivel F . . . ban éppen azokat a természetes tulajdonokat tapasztalom, melyeket feleségemben nélkülözök . . . ha mind ezeket számba veszed: nem lehet nehéz, lelki nyugalmadat visszanyerned . . . De bármire határozod is el magadat és bármint alakuljon is azután a végzeted: te oly magasan állsz mind becsülésemben, mind testvéri szeretetemben, hogy bizalmad elernyedése súlyos sebet ejtene lelkemen. Ezért egy pillanatig se felejtsed, hogy a meddig isten rendeléséből e földön időzöm, Fr—ának és neked lehet kiválóbb és boldogabb, de nincs hívebb és áldozatkészebb barátotok nálamnál. — Bátyád Guido s. k.»

98. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Klattau 1845 június 5-én. Eredetije németül.

«Édes Gidám! E hó 19-én* azt írtam neked, hogy állásomtól meg akarok válni és más kenyeret akarok keresni. Egyszersmind kértelek válaszolnál mindjárt . . . Te erre megfoghatatlan okból hallgatsz. Én pedig tovább nem várhattam, mert különben haszon nélkül múlik az időm oly szolgálatban, mely többé nekem nem hivatásom. — Leköszönő kérvényem már be van adva és legkésőbben három hét alatt minden el lesz intézve. Ha azonban akadályokat csinálnak, a mint sejtem: akkor betegnek jelentem magamat s active egy napot sem szolgálok tovább a kelleténél, t. i. a mostani hivatalom átadása befejezténél. Hogy három hét múlva mihöz szándékozom kezdeni: rövid időn biztosan megtudod. Valószínű hogy Pestre megyek és csak ott választom meg uj pályámat. — Most egy kérelem Sarlay érdekében . . . sat. híved Arthur s. k.»

99. Levél.

Ugyanaz Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Klattau 1845 junius 7. (Eredetije németül.)

«Édes Gidám ! Ámbár leveled attól megkésett, hogy tiszti leköszönésemet megakadályozhassa : én mégis feszült figyelemmel olvastam el azt, és benne sok, igen sok igazat találtam ; csakhogy téves alapon. Te általános, magában véve helyes tételeket minden egyénítés nélkül állítasz egy egészen különleges esettel szembe. Qui bene distinguit, bene docet. Engedd hogy mindabban, a mit indokaim ellen felhoztál, a tizenhárom éves katonának szempontjából, a ki egyfelől a katonaságnak majdnem minden szakában megfordult, *másfelől hazájáért, t. i. Magyarországért lelkesül* — egynémely hézagokat kimutassak. Mert azt hiszem, ahhoz, hogy egy bizonyos egyénnek cselekedeteit helyesen lehessen megítélni, egészen belé kell magát

* Helyesebben «mult hó 18-kán».

gondolni annak helyzetébe, nem pedig abból indulni ki, hogy egy bizonyos, általában jó és bölcs tanács *minden különös körülmények közt* föltétlenül elfogadható. Nem tudom, eléggé érthető-e, a mit mondok. Azt akarom mondani, hogy az *adott* adatokból kell az eredményt levonni, nem pedig az óhajtott eredmény kedvéért a meglévő, de véletlenül ahhoz nem találó adatokon tetszés szerint változtatni — ha a (bár jószándékú) sophisma és dialektika vádját ki akarja kerülni az ember. — Szinte látni vélem, mint alkalmazod az imént mondottat gondolatban vissza én rám, és meg is vagyok előre győződve, hogy ha valaha eszembe jutna veled vitaversenyben kikötni, én lennék a vesztes — nem azért, mintha ügyem rosszabb lenne a tiednél, hanem csupán azért, mert a rendelkezésemre álló fegyverek forgatásában ügyetlenebb vagyok náladnál.

Hiba volt tőlem, az okokat, melyek engem a leköszönésre birtak, ily fölületesen érinteni, hogy azok ál-okoknak látszhattak előtted. Ha te most, miután a döntő lépés megtörtént, kedvetlenül fel is kiáltasz: «tarde post festa cantare», mégis győzd le magadat annyira, hogy alábbi önigazolásomat egy percznyi figyelemre méltasd a barátok közt oly természetes és kívánatos kölcsönös megértés kedvéért.

Ad *a) Bánt a honvágy! Ezzel azt akartam mondani, hogy szeretem hazámat jobban mint állásomat*; és miután a kétkulacsosság önvádja nélkül mind a kettőé egyszerre nem lehetek: hát csak inkább oda állok — még némi anyagi áldozattal is, ámbár mondhatom, elég csekélylyel — ahová vonzódom, semhogy ezen áldozat megkímélése kedvéért mindenkorra ahhoz legyek bilincselve, a mi nekem ellenszenves.

Erre te azt mondod: *1.* A férfi hazája az egész világ. *2.* Csak gyönge szellem, szűkkeblűség és beteges phantasia képes honvágyról beszélni. *3.* Én nem érezhetek honvágyat, miután anyai örökömet eladtam.

Mind a három pontra azt felelem neked, hogy engem a honvágy nem Toporczra vonz, hanem általában abba az országba, melynek népe és alkotmánya iránt legtöbb rokonszenvet érzek; mely érzés még részint gyermekéveimre, részint a későbbi nevelésemre vezethető vissza és tápot a csaknem szakadatlanul földieimmel ápolt összeköttetésből szítt. Az egész földgömbünkhöz képest Magyarország igen kicsiny, az igaz: de egy

huszárezreddel vagy valamely más katonai csapattesttel összehasonlítva az embernek bármely alkalmazásában — mégis csak tetemes. Már most hogy ily értelemben honvágyat én ne érezhessek annál fogva, mert eladtam azt. a rögöt, a melyen születtem: ez magától megdűl, azt hiszem.

Ad *b)* Második indokom ellenében azt mondod: hogy nincs olyan életviszony ezen a világon, melyben többé-kevesebbé ne ismétlődnék annak a szüksége, hogy alávaló emberek iránti megvetésünket, szembe, a tisztelet álarcza alá rejtsük. Ezzel a három szócskával «többé vagy kevesebbé» a legpompásabb fegyvert nyomtad a kezembe, melylyel tettemet védelmezhetem. Most én oly életviszonyban élek, mely a *legnagyobb* mértékben rakja rám azt a szóban forgó elkerülhetetlen kényszert; és én bizonyosan új életviszonyt nem fogok választani olyat, melyben ez a kényszer «többé», hanem olyat, melyben az «kevesebbé» fog uralkodni rajtam.

Ad *c)* Ellenszenvem (a katonaság iránt) bizony mélyebben gyökerezett, mint valaha kifejezni képes voltam. Hát nem *gyermekkoromban rábeszéltek-e,* hogy legyek katonává? *(a legenyhébb kifejezéssel élve)* Nem mentem-e 13 esztendő alatt, amióta szolgálok, mindenféle katonai ágazaton keresztül annélkül, hogy valaha az elébbenibe visszakívánkoztam volna?! A szűk csizmáról való példabeszéd bizony én rám nem illik; mert még mindég azt a csizmát, mely éppen a lábamat szorítja, találtam a viszonylag legbővebbnek. De mikor egy még bővebbet látok magam előtt: miért ne válaszszam eztet?

Mikor én (Görgey) Guszti hasonló kilépését megítéltem, ez ugyanazon okból történt, a melyből te most az enyemet rosszalod: mert nem állt módomban az ő helyzetébe gondolni bele magamat. — Ha a lovassági tisztnek szép hatáskörét védelmeztem: ezt sohasem tehettem absolut értelemben, hanem csakis a *gyalogsági* tisztével hasonlítva össze — a mint rá világosan emlékezem. Akkor tudniillik arról volt szó, hogy magam a magyar gárdától a gyalogsághoz menjek-e, vagy a lovassághoz. A lovastiszti hatáskör felöli viszonylagos kedvező itéletem magyarán mondva csupán annyit jelentett: «inter vaccas bos est abbas».

Az ezredsegédtiszti állás? Oh ez irigylendő — minden tevékeny, a jót akaró tisztre nézve, de csak akkor, ha ő ez-

redesének bizodalmát birja, vagyis inkább jobban mondva, ha az utak és módok, melyeken ezt meg lehet szerezni, ezen tisztnek a becsületről való egészséges fogalmával megegyeznek. Az ellenkező esetben csak az maradhat meg ezredi segédtisztnek, a ki a gyengeség, indolentia vagy pedig az alávalóság maga.

Annak is örültem, hogy financialiter is jobban fogok állni annálfogva, mert amint ez általános szokás az egész ármádiában, az ezredes asztalánál ingyen étkezem. Mindaddig nem is jutott eszembe ezt alamizsnának tekinteni, míg csak az ezredes uramnak olyan egypár megjegyzése ütötte meg a fülemet, melyek bizonyosan téged is erre a különben hallatlan lépésre ösztönöztek volna, hogy az ezredesi szabad asztalt szépen megköszönjed.

Ad *d)* Mellőzöm F...... ka felőli hosszas fejtegetéseidet, melyek engem igen kellemetlenül érintettek a jóakarat daczára, mely sugallta, és jóllehet nekem semmi újat nem mondanak. Itt csak azt a kérdést akarom vizsgálni, vajjon azáltal hogy tiszti rangomról lemondok, czélomhoz, t. i. a vele való házasságom lehetővé tételéhez — közelebb jutok-e vagy sem? Kétlem, hogy levelemben semmisem állna arról, hogy nekem mint katonának semelyik rangban, hacsak nem mint tábornoknak, sem a tényleges szolgálatban, sem a nyugdíjas állapotban, egy 6—8—12—20 ezer pengő forintnyi cautio nélkül házasodnom nem szabad. Add hozzá hogy ezt a cautiót én a leány apjától semmi körülmények közt sem fogom elfogadni: és azután itélj magad ugyanazzal a nyugalommal, melyet nekem oly melegen ajánlasz, vajjon melyik a nagyobb dőreség, nagyon enyhén kifejezve, — az-e: minden további haladék nélkül kviétálni és más új ösvényen keresni egy szerény helyet, hol egyelőre nőtlen állapotban, utóbb talán mint családapa is, becsületesen megélhetek? Vagy pedig eddigi viszonyaim közt állhatatosan kitartani, a melyekben a táplálkozási és ruházkodási gondok is nyomasztóan bántanak, nem mintha általában nem tudnék jóllakni és illendően öltözködni, hanem mert *a mivel* kell hogy gyomromat megtöltsem nehogy decorum ellen vétsek, és *a mint* kell hogy öltözködjem nehogy becsukjanak, annak az árával tiszti fizetésem a legnevetségesebb ellenmondásban áll! — Kitartani mindaddig, míg csak vagy néhány rokonom meg nem hal és velem annyit örököltet, a mennyi a

tiszti cautióhoz, vagyis házasságom lehetővé tételéhez megkívántató, — vagy pedig míg valami — csuda nem történik!

Mindezek után a te Goethéd élcze, mely szerint 300 szürke még mindég nem tesz ki egyetlen fejér lovat, ez egyszer nem találó . . . *Álokok*, ha még annyi lenne is, sem tesznek ki egyetlen *indító* okot; de rám nézve az *a) b) c) d)* alattiak már önmagokban indítók. Tudom én más osztályozását is az okoknak, jelesül az indítóknak, t. i. fő és mellékes okokra. S ezt az osztályozást a jelen különös esetre alkalmazva: rám nézve az *a)* és *d)* alattiak a főokok, — a *b)* és *c)* alattiak mellékesek, de még ezek is eléggé fontosak, hogy egy főokkal fölérjenek.

A mit *e)* és *f)* alatt amúgy mellesleg felemlítettem, hasonlóképpen megáll, csak meg kell jobban világítani, mert a sötétben minden tehén sötét.

Ad *e)* Hogy azalatt míg más kenyér után járok, valamely ideiglenes alkalmazást nem fognék visszautasítani, az igaz. De *minden császárit* visszautasítok; és az oly pártfogás alatt netalán kínálkozót, mely nekem visszatetszik, szintén visszautasítom.

Ad *f)* Talán 700 pengő forint, talán ennél kevesebb lesz, a mit össze birok kapargatni, talán — *a legrosszabb esetben* éppen semmi; de ez utolsó feltevés nem képes visszarettenteni engem! Mert *a legrosszabb esetben* magad épp úgy lehetsz 24 óra alatt koldussá mint én.

Ad *g)* A mellett helyesen jegyzed meg, meglehetős ellenszenvvel viseltetem az alamizsna elfogadása ellen, úgyannyira, hogy nagyon jól birom magamat ha kell, egy favágó szerepébe bele képzelni, de sehogysem egy naplopóéba, a ki mások kegyelméből él . . .

Egyelőre az ügyvédség jár az eszemben; és tulajdonképen nem is annyira a gyakorló ügyvéd, mint inkább a qualificatio mindenféle álláshoz. Időközben figyelmeztetnek Pestről, hogy hátha technikus vagy kereskedelmi téren lehetne hamarébb valamire menni? . . . Ugy látszik, hogy . . . Nadosy, a kinek unokaöcscse ezredünkben szolgál, érdeklődik alkalmaztatásom iránt.

Azon föltevésben, hogy mindég az maradsz nekem, a mi eddig voltál, egy hűséges barát, — mindeg tudatni fogom

veled, hogy hol és hogyan élek, és tanácsodat mindenkor hálásan fogom venni és ha lehet, követni is . . . Egyelőre még a régiben vagyok és a kereskedelmi tanulmányoknak estem neki. Isten veled! Arthur s. k.»

100. Levél.

Görgey Guido Görgey Arthurnak. Kelet: Bécs 1845 junius 18. (Eredetije német.)

«Édes öcsém Arthur!

Két utóbbi leveled f. hó 5. és 7-éről, kivált az utolsó — szomorító bizonyság nekem, hogy f. hó 3. kelt levelem téged nemcsak kellemetlenül érintett, hanem meg is bántott.

Hogy ez nem lehetett szándékom, annak tüzetes kijelentését viszonyunk méltóságán alulinak tartom. S így nem tehetek egyebet mint arra kérni téged: tépd el ezt a levelemet és felejtsd el mint egy nyomasztó álmot, mely hogy soha többé ismétlődni nem fog, biztosítlak róla . . . . A mennyiben hiba volt tőlem, súlyos aggodalmamban szívem legrejtettebb gondolatait — leggyöngédebb viszonyodra nézve is, a nélkül, hogy erre egyenesen feljogosítottál volna, neked tartózkodás nélkül megírni s arra emlékeztetni téged, a mit én tulajdon álláspontomból kötelességednek tartottam: azért bocsánatot remélylek nagylelkűségedtől és testvéri szeretetedtől s e tekintetben annyira biztos is vagyok, hogy csak arra kérlek: szót se többet róla . . . Mindenkorra változatlanul hű barátod és testvéred Gida s. k.»

Előttem fekszik, bátyám leköszönésére vonatkozó e következő három eredeti bizonyítvány:

I.

«Conduite-lisztája» az ezred parancsnoka gróf Teleki Ádám ezredes sajátkezű aláírásával s az ezred pecsétje alatt (spanyol viasz) kelt hivatalos kiadmány alakjában. (Ezt, úgy látszik, bátyám nem vette volt ki tüstént kilépésekor 1845-ben, hanem csak utólag kérte magának kiadatni.) Német eredeti szövegében adom.

(Két bélyeg.) „Palatinal-Huszáren-Regiment № 12. Auszug aus der Conduite-Liste pro Anno 1844. über sämtliche anwesenden Herren Oberoffiziere. — Charge, Rang, Vor- und Zunamen: Oberlieutenant *Arthur von Görgey, ledig.* Geburtstag und Jahr: *30. Jänner 1818.* Geburts-Land? *Toporcz, Zipser Comitat in Ungarn.* Dient dem durchlauchtigsten Erzhause *bei diesem Regimente als Oberlieutenant 2 Jahre 6 Monate;* bei anderen Regimentern und Corps: *bei Prinz Wasa Infanterie-Regiment No 60. als Cadet 4 Jahre 8 Monate; bei der königl. Ungarischen Leibgarde 4 Jahre 10 Monate.* Zu allem: *Zwölf Jahre.* — Bei anderen Feldzügen? *Keine.* — Erhaltene Charge? *Keine.* — Was er war? *Student.* — Hat Beihilfe? *Keine.* — Gesundheitsumstände? *Gute.* — Gemüthseigenschaften? *Ehrgeizig und bescheiden.* — Natürliche Talente? *Sehr viele.* — Redet Sprachen? *Spricht und schreibt gut und schön deutsch und ungarisch; latein und slavisch mittelmässig.* — Geschicklichkeit? Im Exerziren: *sehr gut.* — Adjustiren? *sehr gut.* — Dienst...? *sehr gut.* — Kenntnisse: Geniewesen? *mehrere.* In anderen Wissenschaften? *hat alle jene Wissenschaften, die bei der Ungarischen Leibgarde vorgetragen werden, mit Auszeichnung sich eigen gemacht und ist aus diesem Grunde als Oberlieutenant in das Regiment eingetheilt.* — Reiter? *guter und schöner.* — Pferdekenner? *mittelmässiger.* — Was für Campagnen gemacht? *Keine.* — Aufführung. Betragen vor dem Feind? *nicht gedient*; mit dem Civile: *artig und höflich.* — Im Regimente: *beliebt und geachtet.* — mit seinen Untergebenen: *ernst und billig.* — Eifer und Applikation: *sehr gut.* — Guter Wirth? *ja.* — Fehler: dem Trunke ergeben? *nein.* — Spieler? *nein.* — Schuldenmacher? *nein.* — Zänker? *nein.* — Sonst im Dienst: *Verlässlich und [illegible] gerne verwendbar.* — Verdient das Avancement: *[illegible]* — Wie oft präterirt und aus was für Ursachen? *nie.* — Signatum Stabs-Station Klattau am 31. Oct. 1844. — Nicolaus von Bosits s. k. (L. S.) — Adam gf Teleki s. k. Oberst (L. S.) — Joseph v. Németh s. k. Oberstlieutenant (L. S.) — Carl Fischer s. k. 2-ter Major (L. S.) — Dass vorliegender Auszug aus der Conduite-Liste gleichlautend jener vom 31. Oct. 1844 ist, wird hiemit bestätiget. Sign. Stabs-Station Klattau am 30. Juli 1846. — Adam Gf Teleki s. k. (L. S.)“

II.

Az eredeti elbocsátási okirat (németül). — «Ő osztrák császári-, Magyarországon és Csehországban királyi apostoli fölsége sat. sat. legkegyelmesebb urunk nevében ezennel tanusíttatik, hogy Görgey Arthur főhadnagy úr, a ki Toporczon Magyarországban született, 27 esztendős, katholikus (sic !) * vallású, nőtelen, tizenkét egész és kilencz tizenkettedrész éven át szolgált a csász. kir. osztr. hadseregben és most önként tett tulajdon kérelmére, 1845. évi julius 10-én 3412. G. alatt kelt főhaditanácsi leirathoz képest engedélyt kapott, hogy a Főherezeg Nádor nevét viselő 12. számú cs. kir. huszárezredben viselt főhadnagyi rangjáról leköszönhessen. Eszerint Görgey Arthur főhadnagy úr, eddigi szolgálattételétől teljesen fel van mentve azon hozzáadással, hogy miután ő minden föntartás nélkül lépett ki a cs. és kir. katonai szolgálatból, neki sem a cs. kir. hadseregbeli egyenruhának viselése, sem a katonatiszti jelleggel való élés meg nem engedélyeztetett. — Mi is említett Görgey Arthur úrnak — a cs. kir. katonaságnál felsőbb megelégedésre végzett fönt említett szolgálattételének, valamint abból való, neki megengedett kilépésének bizonyságául ezennel bizonyíttatik. -- Kelt Bécsben julius 10-én 1845. — (Aláirás) Ő csász. kir. apostoli fölségének valóságos belső titkos tanácsosa és kamarása, aranygyapjas rend vitéze sat. sat. lovassági tábornok, a főhaditanács elnöke, s a 8. számú vértes ezred tulajdonosa gróf Hardegg s. k. (Nagy pecsét) Vidi ! s a Görgey Arthur főhadnagy úrnak 1845 : julius 10-én G 3412. szám alatt kelt magas főhaditanácsi leirat, valamint a magas hadparancsnokságnak Prágában 1845. évi julius 18-án P. 1725. sz. alatt kelt rendelete által megengedett leköszönése azon hozzáadással igazoltatik, hogy ő a cs. kir. 12. számú Nádor-huszárezredben minden iránybar történt leszámolás után 1845. évi julius végével kiesik létszám- és illetményből ; hogy továbbá ugyanőneki sem nyugdíjra, sem egyéb elhelyeztetésre a kincstár irányában nincs igénye és ő a katonai törvényhatóság alól teljesen a polgári alá esik. Kelt Pilsenben

* Tényleg ág. evangélikusnak született és nem katholizált.

1845, július * (P. H.) — (Kívül) A túlsó lapon nevezett főhadnagy úr, a ki a 12. sz. Nádor-huszárezred részéről minden illetménnyel 1845. évi július 31-éig bezárólag élelmeztetett, miután vele a teljes leszámolás megtörtént, eodem dato a föntemlített ezred létszámából és illetményéből kilép a katonatiszti jelleg föntartása nélkül. Sign. Klattau 1845 július 31-én — Teleki s. k. ezredes. (P. H.)»

III.

— *Az ezredparancsnokság külön bizonyítványa.* — (Bélyeg) **
«Bizonyítvány. — Ennek előmutatója, görgői és toporczi Görgey Arthur, 27 éves korú, született Toporczon Szepes vármegyében Felső-Magyarországon, evangélikus hitvallású, nőtelen, 1842. évi május 1-én a magyar királyi nemesi testőrseregből ezen cs. kir. 12. számú Nádorhuszárezredbe beosztatván, ebben a mondott naptól a mai napig — legutóbb mint segédtiszt — kitünőleg, híven, becsülettel, buzgalommal szolgált s ezen idő alatt elöljáróinak legteljesb megelégedését és tiszt-társainak kiérdemlett becsülését bírta. Ugyanő egyedül és kizárólag tulajdon szabad akaratjából hagyja el eddigi, közel tizenhárom évi katonai pályáját ; az alulirott ezredparancsnokság pedig ezennel egy kedves kötelességet teljesít ő irányában, midőn a föntebb írt, az igazságnak híven megfelelő adatokat pecsétjével és aláírásával igazolja és őt mindenfelé, hol ő bárminemű szolgálatba lépni szándékoznék, a legjobban ajánlja. Kelet : Törzsállomás Klattau Csehországban 1845 július 23-án (Aláirás), Ő csász. kir. apostoli fölségének valóságosan kinevezett lovassági ezredese, csász. kir. valóságos kamarás és a cs. kir. 12. számú Nádorhuszárezred parancsnoka gróf Teleki Ádám s. k. (P. H.).

* A napját elfedi a pecsét.
** (Németül.)

TIZENHETEDIK FEJEZET.

1845. — Kvietálás után. — Elmélkedés. — Némi jellemzés.

Görgey Arthur leköszönését a tiszti rangról, a kik közel távol tudomást vettek felőle, sehogysem bírták megérteni.

Sokkal érthetőbb is volt valóban, hogy mások meg e rendkívüli elhatározásnak nem annyira rendkívüli és nem is valami dicséretes mindenféle okát (egy is elég abból a fajtából) keresték, találgatták és hamarosan rá is fogták. És természetesnek találom, hogy mihelyt ő utóbb 1848-ban nyilvános szereplése révén híres ember lett, és még inkább mikor csillagának szédületes gyors emelkedésére még szédítőbb hirtelen hanyatlása következvén, nevének irodalmi friss sütet meghurczolása jól fizető iparágnak bizonyult, annyi mindenféle szellemdús mese jött forgalomba és Prágában is, hol bátyámat elébb mint huszárfőhadnagyot, utóbb mint egyetemi tanulót sokan ismerték, sok nyomdafesték és papiros fogyott az ő rovására! . . .

Jó hogy az előző fejezet végén közlött három eredeti okirat megvan és hogy már egyedül ezek is biztos próbakövet adnak minden gondolkodni tudó embernek kezébe annak megitélésére, mi telik Görgey Arthur jellemétől, mi nem?

Hogy egy a maga hatáskörében ennyire kiváló fiatalember, egy még csak 27 éves huszárfőhadnagy, a ki gyermekkorától fogva jeles katonának és csakis katonának képezte ki magát, fölebbvalóitól és tiszttársaitól becsülve és szeretve — éppen mikor ezredének előléptetési viszonyai kedvezőbbre, kecsegtetőbbre változván, neki váratlan kilátást nyitnak rövid időn századossá lenni, éppen akkor hirtelen otthagyja az eddigi pályát, hogy ujra a nyilvános oskola padjára üljön: az — nem lehet tagadni, elég rendkívüli tünemény.

S ennek, a mint már közlött leveleiből is láttuk, nem is

hiányoztak rendkívüli indokai. Csakhogy ezek a *benső* emberben rejlettek, oda pedig a külső ember nem mindenkit engedett bepillantani! Görgey Arthur lelke szentélyében legkevésbbé azok olvashattak, kik azzal leghangosabban kérkedtek nyomtatásban.

A tetterő, mely benne rejlett, hasznos tevékenységre vágyott, s ezt kereste. Kereste a míg csak össze nem akadt vele. Keresett olyat, a melyet ő tartott hasznosnak.

A katonai pályát már gyermekkorában nem tartotta annak. Az ellenszenv, mit ekkor ellene érzett, nem volt eredeti, egyenes, hanem reflex-érzés, mert erővel elszakította őt a tudományostól, melyre már akkor határozottan hivatást érzett magában a tudományok külön ágainak még világos öntudata nélkül. Úgy a hogy megbékélt aztán a katonapályával, mikor valakitől megtudta azt, hogy a tullni utász-oskolában a mathesist sokkal jobban tanítják, mint magyar polgári oskoláinkban. S itt mindjárt kivillan az a másik jellemző vonása, melylyel utóbb is egész életén keresztül minden kényszerű helyzetének tüstént a jó oldalait fürkészte vigasztalódásul.

Tullnban, utóbb a magyar nemesi testőrsereg akadémiáján, még utóbb az előtte uj lovassági csapatszolgálat alapos elsajátításában, végre az ezred segédtiszti hivatalában — szóval ameddig valami megtanulni való mutatkozott számára, addig *ez* foglalta le vagy csillapította tettvágyát s azon tévhite, hogy majdan, talán nemsokára, mint *nyugdíjas* százados az ismeretes katonatiszti *cautio nélkül* házasodhatik meg, kibékítette helyzetével.

Mikor aztán ezen hite is csalódásnak bizonyult, és rá egy váratlan eset tapasztalásából meggyőződött, hogy annak a *viszonylagos haszonnak* is, mit ezredsegédtiszti állásában egész odaadásával előmozdíthatni remélt, útját állja fölebbvalóinak léhasága: akkor ez a két keserű csalódás kinyomta a fenekét annak a régen tele telt hordónak. Akkor minden eddigi tevékenysége és — az állandónak látszó európai békével szemben az egész katonásdi — végkép megszűnt előtte hasznos időtöltés lenni: s ő szakított a multtal.

Nem a fölebbvalói irányában tartozó fegyelmet mint elvet, vagy tulajdon alárendelt helyzetét, nem is a fegyelemnek ő irányában szigorú de igazságos gyakorlását únta volt ő; hiszen

kevés ember gyakorolt szigorúbb önfegyelmezést gyermeksége óta maga felett nálánál. De igenis megutált minden fölebbvaloi oktalanságot és vele járó önkényt, — a fegyelem kész eszközével űzött minden felsőbb visszaélést.

Jollehet lelkében a sors és szerencse egyenlőtlen osztogatásai irigységet soha sem keltettek; mégis — gazdag, vagy könnyelmű adósságcsinálásból bőven költekező egyes pályatársainak hiúságos életmódja is állandó ellenszenvet keltett benne ez életpálya iránt, hol az ily vegyes társaság mindennap éreztette vele az egyéni viszonyoknak ennyire nagy különbözőségét ugyanazon katonasorban!..

Emlékezzünk vissza 1832. évi levelére, az elsőre, melyet itt közlöttem. Ott azon indokok közt, melyekből magát szive vágya ellenére a katonapályára elszánta és melylyel egyszersmind magát ezen, szivében mélyen érzett áldozatért vigasztalta, ott áll a hazaszeretet; minthogy az a legnagyobb áldozat, mit ember annak, a mit szeret, hozhat, az élet. (Azt akkor ő nem képzelte, hogy *lehet* még az életnél is nagyobb áldozat s hogy jöhet egy nap, mikor a haza ezt a nagyobbat is követeli tőle: a tisztességes ember tisztességes reputatióját). A serdülő fiú élénk képzelete ott láthatta magát a jövőben, amint küzd vitézül az ellenséggel és esik el örömest a csatatéren hazája védelmében. Kétségkívül külellenséget gondolt, a haza alatt pedig Magyarországot.

Tizenhárom esztendeig aztán nem akadt külellenség. De akadt Arthur bátyámnak valami meggondolni valója.

A Nádorhuszárezredben töltött évei valamelyikében történt: Prágában valamelyes munkászendülés katonai beavatkozást tőn szükségessé. A Nádorhuszároknak egy osztaga Mérki Piller Tamás főhadnagy alatt volt a rend helyreállítására kirendelve. Piller humánus ember volt; nem érvényesítette a nép csoportulása ellen kardjainak élét; ló-faroltatással győzte. Vérontás nélkül állította helyre a megzavart közrendet. Az eset azután élénk beszélgetés, eszmecsere, vitatkozás tárgya lett a Nádorhuszártisztek békeunalmában. Akkortájban szó volt róla, hogy az ezred Magyarországba helyeztetik át. Valaki fölveti a kérdést: mily kellemetlen lenne, ha adandó, a prágaihoz hasonló esetben tulajdon hazánkfiai közt kellene esetleg vérontást csinálni! S mit tegyen olyankor az ember?

De belévegyült a politika is a társalgásba. Magyarországon akkor már rég tartott a megyegyűléseken, a három évi időközökben Pozsonyba összehítt rendi országgyűléseken, sőt az eszmegyilkos könyvczenzorok törvénytelen intézménye daczára már az irodalomban is a heves *szabadelvű* küzdelem a bécsi absolutizmus és aulicus conservativ reactio ellen. Széchenyi István kezdte volt, Kossuth Lajos folytatta, kiélesítette az izgatást, mindenik a maga elve és modora szerint. Az érdeklődés, az elégedetlenség, az izgatottság nőttön nőtt. Az ellentétek mind élesebbé lettek. A hazafias, a szabadelvű párt a vármegyék túlnyomó nagyobb számában, s így a pozsonyi országgyűlés alsóházában is, többségben volt, — a főrendiházban elkeseredett kisebbségben. A Nádorhuszártisztek is Csehországban élénk érdeklődéssel kísérték a hazai mozgalmakat. Társalgásukban az 1845. évi prágai zavargások által fölvetett kérdés egy másikat hozott felszínre: Hátha Magyarország politikai tényezői egymásra pattannak s akkor a meggondolatlan fiatalság az utczára viszi a politikát, az ellentállást, s oda fejlődnék a dolog, hogy esetleg őket, a Nádorhuszárokat parancsolnák oda rendet csinálni? A magyar születésű tiszteknek (mert az idegenekkel másról beszéltek) akadémikus vitatkozásában megoszlottak a vélemények. Volt, kinek álláspontja nagyon egyszerű volt:

— A császárnak esküdtem; ha parancsolják: be kell vágnom.

— Hát ha atyád, öcséd ott van a tömeg között, a mozgalom pedig igazságos, mert csak az ország jogát követelik, védik? — kérdé egy másik. Egy harmadiknak szintén egyszerű az álláspontja:

— Ő magyar emberbe be nem vágat.

Voltak, kik nem bírtak a dilemma közt eligazodni, határozott véleményt alkotni magoknak.

— Szólj már hozzá te is: mi a helyes magatartás a föltett esetben? E szóval Görgey Arthurhoz fordultak, a ki eddig hallgatott.

— A feltett esetben én részemről elébb kvietálnék; kilépnék a császári hadseregből és a — dilemmából. Akkor aztán hazám polgára lennék, semmi más. Szabad urává lennék megint meggyőződésemnek és a szerint cselekedném tovább a körülményekhez képest — volt Görgey felelete.

— Hát a Quittirungs-Revers, melyet a mikor kviétálsz, kénytelen vagy aláírni: hogy soha az ausztriai császár hadai ellen harczolni nem fogsz — veték ellenébe bátyám nyilatkozatának.

— Kénytelen vagyok vele, tudom (mondá), el sem kerülhetem. De épen e kényszerűségében rejlik ezen reversalis erkölcsi érvénytelensége . . .

Talán nem épen tulajdon ezen szavakkal, talán nem is egyazon órában és helyen, és talán nem is egészen ily egymásutánban folytak a Nádorhuszártisztek elmélkedései, melyek alkalmat szolgáltattak Görgey Arthurnak egy bizonyos esetlegről nézetét elmondani. De hogy ez utóbbi ilyen alkalomból ily határozottsággal nyilatkozott barátai előtt, a tényt: Ivánka Imrétől és Kökényesi Szaniszlótól tudom.

És vajjon ki meri e szó, e felfogás igazságát kétségbe vonni?

Tizennégy éves éretlen gyermeket adnak katonának s felesketik a császári zászlóra. — Mivel mindég jelesen tanul: már mint 20 éves, tehát még mindég kiskorú ifjú lesz főhadnagygyá. E kiskorúsági esküjének kényszerű következménye azután a Quittirungs-Revers, mely meg akarja fosztani és megfoszthatni véli a tisztlemondó érett szabad embert, Magyarország polgárát, önelhatározási jogától, meggyőződése követhetésétől, — *minden eshetőségre,* — hazája iránti vele született kötelessége betölthetésétől egész életére!

Láttuk a belső embert.

A külső viszonyok csupán — *így állt a dolog voltaképen elejétőt fogva* — tették Görgey Arthurt császári katonává és leginkább *azok* tartották is meg az egyszer megindult irányban; noha belső indokok is: a következetesség elve s a szívós kitartás jellemvonása szintén munkásak voltak a majdnem 13 évi egy-nyomon maradása eredményzésében.

Míg atyja élt, ki magára és fiára nézve csapásnak nézte és fájdalmasan érezte volna utóbbinak a tiszti rangról és jövedelemről való lemondását, addig Görgey Arthur elutasította magától szive vágya kivitelét. Utóbb a *tévhit,* hogy, ha ő mint százados nyugdíjba lépvén úgy házasodik meg, akkor nem lesz köteles házassági biztosíték-tőkét kimutatni és letenni — adott új állandóságot megmaradásának. Közbe új szellemi tápot igérő

uj tanulmányi és tevékenységi ügykörök kötötték le érdeklődését ott a hol volt: elébb a lovassági szolgálat gyakorlati tere, mikor a gárdától a huszárezredbe tétetett át; utóbb az ezredsegédtiszti munkakör — a kecsegtető kilátás, hogy mint egy jóakaró, de gyönge ezredesnek jobbkeze és tanácsadója, mintegy lelkiismerete, — egy lovasezred oeconomiáját, hol ő számos megrögzött visszaélést szemlét rendbe fogja szedni.

Mikor aztán egy nap meg kellett győződnie, hogy ebbeli terveinek és nemes buzgalmának épen azon ezredparancsnok gyöngesége alkotja elháríthatatlan legfőbb akadályát s ez újabb csalódásán kívül egyszersmind beállt volt a pillanat, hogy a szive vágyát féken tartó külső kényszerokok részint elmultak, részint megmaradásának éppen ellene fordultak: aznap Görgey Arthur széttörte azt a 13 évi multját, mit minden sikere daczára mindég rabigának érzett, és oly bizonytalan helyzetben, melyben más kétségbeesett volna, Görgey Arthur szive az egyetlen gondolattól dobbant meg először életében: «Szabad ember vagyok! egyedüli ura és szolgája önmagamnak!»

Láttuk, hogy elbocsáttatási okiratai az ezredtől 1845. évi julius végső napjairól keltek: már augusztus 5-ikéről a következő levelet írja nekem Bielitzről Sziléziában:

101. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Lőcsén. Kelet: Bielitz, nyárutó 5-én 1845. (Eredetije magyar.) «Szeretett öcsém Pistám! — Ma harmadnapja hogy itt vagyok. Hogyan kerültem ide Kolbenheyerékhöz, kik igen szivesen fogadtak? Mitévő leszek? miért sem Szepesbe nem jöhetek, sem Bécsben nem teremhetek? Mi — egyszóval — az én életterv em? Azt most meg nem írhatom. Csak azt írom: ha lehet, jer el ide Bielitzre, még minekelőtte Szepesben a tisztújítás megtartatik. Ha pénzed nincs: végy kölcsön. Guszti segít, vagy talán veled is jön. Ha gyalog jössz: írd meg, melyik úton és mikor indulsz. Elejbéd mennék, nem bánom, Szandeczig is. Csak érthetőleg írj. Én alkalmasint őszelő végéig maradok itten. Máli neni * is

* Anyám testvérje Kolbenheyerné.

nagyon megörülne, ha jönnél. — Isten veled! Ne várasd soká híven szerető bátyádat Arthurt.»

Bátyámnak a hadseregből kilépése körülményei közül még egy jellemzőt meg kell említenem.

Az előbb közölt «Conduite-Listeben» feltünhetett a figyelmes olvasó előtt egy rovat, melynek ma már cs. és királyi közös hadseregünk szokásaiból kiveszett az értelme: «Erkaufte Charge: keine», a mi Görgey Arthur okiratában azt jelenti, hogy ő a Nádorhuszárezredbeni tiszti rangját annak idején nem vásárolta pénzen. A forradalomig t. i. az osztrák hadseregben gyakori és régi gyakorlat által szentesített rossz szokás volt, hogy a ki egyszer főtisztté ki volt nevezve, úgy is juthatott be azon ezredbe, ahová vágyakozott, hogy egy vele egy-fokon lévő és onnan végkép kilépő (quietáló) tiszt helyét megvette attól pénzen, egy kölcsönösen kialkudott összegen. Hogy Görgey Arthur nem ilyen vásár útján jutott be a Nádorhuszárezred tisztikarába: tekintve vagyontalanságát, természetesnek fogjuk találni. De szintoly természetesnek találta volna akkor mindenki, ha ő, a teljesen vagyontalan, mikor onnan kilépni szándékozik, előbb jóelőre vevőt keresett volna helyének, rangjának. Bizonyosan talált volna, kivált huszárezredbe, ahová előszeretettel tódultak a pénzes fiatal cseh-német aristokraták. Ő ezt sem tette, mert az ilyen alkut visszaélésnek tekintette.

Így egyedül lovainak és értékes dísz-egyenruháinak eladási árából állt azon szerény tartaléktőkéje, melylyel ő új életútnak indult. — És annak is egy részével egyik megvevő pajtása adós maradt mind e mai napig.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

[illegible]

[illegible] Szepes vármegye [illegible] Arthur bátyámat, hogy [illegible]

Egy gyönyörű nyári napon korán reggel érkeztem Bielitzre, a Biala folyó partján fekvő sziléziai határvároskába, s röpültem Arthur bátyám kiterjesztett karjaiba … Bielitzen, a mint mondám, [illegible] és nejének, anyánk testvérének voltunk vendégei, kik engem is igazán rokoni meleg szeretettel fogadtak. Ők a belvárosban laktak: minket egy külvárosi házuk egyik nagy földszinti szobájában szállásoltak el, kertek között.

— «Megjöttél hát valahára! De, úgy-e, kocsidat mindjárt visszaküldöd [illegible] én — mondta Arthur — egy ideig itt maradok.»

A kocsit [illegible]

«[illegible] most [illegible]

Midőn ezeket írom, teljesen újra átélem s élvezem azon elmult napok báját.

Mindketten fiatalok voltunk, épek testre és lélekre, és ámbár vagyon [illegible] és szabadok! S ama napok bájának egyik titka kétségkívül azon bizonytalanság volt, mely mindkettőnk jövőjét eltakarta; a tudat, hogy bármennyire szeret is bennünket egyik-másik jó rokon, mégis Isten után csupán önerőnkre, munkaserélyünkre vagyunk rautalva: [illegible]

önbizalom, melylyel kiki a maga bizonytalan jövőjének neki indult és végre azon meggyőződés, hogy egymásban mindenikünknek van egy olyan hű barátja, a ki soha el nem hagyja. E madárszerű szabadság érzete s ezen testvéri szeretet és barátság miatt ezen napok holtig felejthetetlenek előttem!

Azonban nekem a majdnem három napi utazás porát le kellett mosnom; bátyám tehát a gőzfürdőbe vitt. Gőzfürdő?! hát ez mi? soha hirét sem hallottam! Bátyám megösmertetett vele... Amint levetkőzve benyitok a közös gőzterembe: úgy érzem, most mindjárt megüt a guta a kiállhatatlan hőség miatt. De minthogy bátyám jót áll az ellenkezőről, hát csak maradok. De nem látok ám egyebet felhőnél és gyámoltalanul megállok egy helyben. Tájékozásul bátyám egy széles falépcső aljához vezet s itt egy haránt fölfelé törekvő fakorlátnak alsó végét adja a kezembe, biztatván erősen, hogy csak ennek mentén haladjak fokról-fokra fölfelé, ameddig kellemesnek találom a meleget. Én már idelent is igen kellemetlennek találtam! Azonban a körültem gomolygó forró köd fátyolán keresztül pőre férfitesteket fedezek fel, amint a nyirkos puszta deszkán kinyúlva hevernek. Veszteg ámulok az egész szokatlan látványon... ekkor váratlanul egyszerre hátulról belém üt a hideg mennykő — bátyám orozva nekem eresztette a hideg sugárzuhanyt, minek aztán az lett a következménye, hogy három szökéssel lépcsőn, embertesten keresztül a ködös kálváriának a legtetején termettem — vagy húsz embernek homéri vihogása közt. — Azóta szeretem a gőzfürdőt.

Bielitzi mulatásom első napjaiban meglátogatta bátyámat egy kedves benső barátja, Ivánka Imre főhadnagy a Nádor-huszároktól, ki Radautzból remondákat hozott ezredének s utközben Bielitzen pihenőt tartott. Egyik huszárja felösmervén Arthurt az utczán, jelenté parancsnokának, hogy Görgey főhadnagy urat pillantotta meg. — Nagy volt a két jó barát öröme e véletlen viszontlátáson. Ők már a tulini utász-iskolában szerették meg egymást s utóbb évek mulva ugyanazon ezredben találkozván újra össze, ott régi barátságuk megizmosodott. Én ekkor, Bielitzen, ösmerkedtem meg Ivánkával, s ő azóta nekem is mindenkor jóakaró barátom maradt. Ekkor együtt töltöttünk hárman egy rövid jó napot. Ivánka alkalmat lesett és talált, velem négyszem közt is beszélhetni. Elmondta,

mennyire sajnálja ő, és sajnálják tiszttársai Arthur kiléptét; hogy az ezred összes tisztikara emlékül a távozót egy közköltségen készült díszkarddal akarta megtisztelni és testületileg búcsút venni tőle — de már hült helyét találták; Arthur megszökött a neki szánt kitüntetés elől; — s hogy ez menynyire fájt nekik. Én nem vitatom, helyes volt-e bátyám részéről, kerülni a közös búcsú poharát; — de ösmervén rendkívül érzékeny természetét, értettem, hogy jobb szerette kerülni a siralomházi jelenetet; ha már egyszer el volt szánva pályát változtatni, vérző szívvel el kelle szakadnia mind attól és mindazoktól, mit és kiket évek során együtt végzett munka és közreműködés mégis csak kedvessé tettek előtte. — Pedig hiába kerülte ekkor az érzékeny búcsújelenetet, nehogy legbensőbb érzelmeit, megindulását közszemlére kitegye. Hiába! Meg volt írva a végzet könyvében egy sokkal megrendítőbb tömeges nyilvános búcsúzása barátaitól, bajtársitól, a kikkel sokkal nagyobb körben együtt, sokkal nagyobb munkát végzett és sokkal melegebben összeszokott, összeforrt.

Bielitzet azért választotta bátyám ideiglenes tartózkodási helyül, mert a jövőre választandó pálya felőli öntájékozása végett szüksége volt itteni *iparos* rokonai tanácsára, nézeteire. Nekem ez irányban semmi hasznomat nem vehette, de közlé velem különböző terveit, melyek közt ekkor még habozott.

Vasárnap esvén közbe bielitzi együttlétünk idejébe, különösnek találtam, hogy bátyám, mintha a templomjárás mellőzhetetlen valami lenne, az evangélikus templomba vitt, ott a protestáns lelkész szószéki beszédét áhitattal végig hallgatta és fölötte megelégedését nyilvánította előttem. Nem hianyzott énbennem sem a vallásos érzelem. Mikor atyámmal kora reggelenkint erdőt-mezőt bejártunk: őt a búvó csermely locsogása a rengeteg mélyén, pacsirtaszó, egy üde ital víz, mely égő szomjunkat oltá, — mind mind buzgó hálaszóra szokta fakasztani a teremtő véghetetlen jósága iránt. A bérczeink közt gyakran nagyszerűn pusztító viharokban pedig sokszor elragadtatással isten hatalmát csodálta előttem. Ily korai benyomások alatt őszinte religiositás vert gyökeret bennem, melynek azonban nem volt semmi köze a tételes vallások dogmáihoz, de melynek benső nyilvánulásai bizonyosan fel-

értek egy-egy templomi imádsággal. Ily dispositio mellett a szentírást én sohasem bírtam végig elolvasni, a templomjárást pedig az oskolai évek kényszere teljesen megunatta velem; s így mikor bátyámat Bielitzen hűségesen az isteni tiszteletre elkisértem, mindössze is az ő meg nem értett buzgóságát tiszteltem. Ellenben ő csaknem könyv nélkül tudta a bibliát; vasárnaponkint rendesen eljárt a templomba s épülni bírt az egyházi szónoklatokon. Velem vallási dolgokról abban az időben nem szokott beszélni. Csak életünk sokkal későbbi szakában említette előttem, mikép fiatal korában az egyházi élet bírt reá vonzó varázszsal s mikép sokáig bánta, hogy protestáns hitszónokká nem képezhette ki magát. Így aztán fel kell tennem, hogy ha eperjesi tanuló korában ő tájékozva volt volna iránta, mikép az egyházi pályán is számos vagyontalan fiú talál módot ösztöndíjak és magánleczke adása útján szülői terheltetése nélkül végezni be kiképeztetését: meglehet, hogy lutheránus candidátus s utóbb lelkész lesz vala belőle. De ez esetben arról is meg vagyok győződve, hogy elébb-utóbb a lelkészi pályát a *tanárival* cseréli fel. S ekkor ezen is — nem kétlem — jó tanár lett volna, a kitől tanítványai *szeretettel tanultak volna.*

Személyes élményeink kölcsönös elmondásán, és azon tanulmányok stadiumain, valamint akadályokon kívül, miket bátyámnak akkor le kellene győznie, ha az ügyvédi oklevél megszerzésének tervénél megmarad, — a haza politikai viszonyai, a bécsi udvar hagyományos politikája s ezzel szemben a hazafias szabadelvű ellenzék, ezen belül pedig a Széchenyi és Kossuth közti ellentét, Deák Ferencz és a többi hírneves szónokaink voltak beszélgetésünk állandó tárgyai. Az utóbbiakat volt alkalmam az 1843/4-iki országgyűlésen színről-színre megösmerni s én felőlök alkotott nézeteim szerint egyenkint vázlatosan megismertettem vele őket.

Több napi együttlétünk, s a miket Toporczról s a hazai dolgok felől vele közlettem, bátyámban csakhamar felköltötték a honvágyat. Legalább szülőhelyét Toporczot, a jó Mari nénit, Ármin testvérünk szép családi körét óhajtotta még egyszer viszont látni, mielőtt újból komoly munkának fekszik neki, új pályát kezdve, mely előreláthatólag esztendők sorára lekötendi távol tőlünk.

Egy estve tehát megadta nekem a feleletet Mari néni meghivására, melynek hűséges szószólója voltam. Még pedig gyalog szeljük át Galicziát — azt határoztuk — s a Nedeczvár-ófalvi határon sétálunk be Magyarországba.

Bielitzről reggel kocsin indultunk; mert az öreg Kolbenheyer legalább egy félnapi járó földre ránk kötötte kényelmes fogatát. Délben Ziwiec (németül Seypusch) nevű városkában búcsút vettünk az «occasiótól» s elkezdődött a gyalogutazás. Aznap estve Makowon háltunk; másnap Jordánow és Nowytarg városokon keresztül estve felé Maniow faluig értünk. Én arra szavaztam, hogy még azon estve Ófalu magyar határhelységig menjünk, de bátyám nem engedte erőmet túlesigázni; s így elébb Maniowon a Dunajecz határfolyóban megfürödvén, a zsidó kocsmárosnál elköltött egyszerű, de jó ízű vacsora (tej és burgonya vajjal) után még naplemente előtt édes nyugalomra tértünk a szénás padláson, mint egyedüli oázison a lengyel-zsidó-kocsmai piszok sivatagjában. Innen utazásunk harmad napján pitymallatkor talpra kelve, elballagtunk Ófaluig; itt aztán parasztszekeret fogadván, még délelőtt beértünk Toporczra.

Valódi «sentimental journy» volt ez — teli vidám kedélylyel, költészettel. Bátyám Hartmann Móricz csehországi német költő politikai költeményei egy kötetét («Kelch und Schwert») dugta volt zsebébe s ennek szabadságért lángoló versei kellemesen füszerezték pihenő óráinkat. Arthur ez egyszer velem szemben tartózkodás nélkül átengedé magát Hartmann muzsajának s ezen annyi szándéktalan vonatkozást tulajdon hazánk viszonyaira magokban foglaló nagy gondolatok és mély érzesek élvezetének. Ugyanekkor megfogadtuk egymásnak, hogy mihelyt sorsunk ismét egy pár szabad hétre összehoz bennünket, bármikor is ketten gyalog, vagy ha pénzünk lesz rá, lóháton bejárjuk hazánkat — kivált pedig Erdélyt, mely a képzelem bűvös szineiben csillogott előttünk. — S ime, négy év sem telt bele, hogy ekkori fogadalmunkat (mint sok más óhajtást is életünkben!) végzetesen valóra váltotta egy felsőbb hatalom és mi együtt bebarangoltuk hazánkat gyalog és lóháton, együtt, de nem ketten . . . Erdélyig már nem juthattunk el. Aradon előtte legördült a függöny . . .

Mikor a szepesi Magura tetejéről széjjelnezvén, egyreszt

jobbkéz felől felgördült ittas szemünk előtt a magyar Tátra fönséges bérczsora, másrészt balra lepillantottunk a lábainknál erdők alján felcsillanó Toporczra, a két kastélyra s ezeknek óriási hársfáira, melyek egyike tövében édes anyánk porladozik: Arthur mélyen elkomorodott, elnémult. Én nem zavartam kedélye magányát. Ő többet — *mást* látott oda lent elvonulni lelki szeme előtt, mint én. Gyermekségünknek csak kevés része folyt le ott egyazon mederben. Ő e pillanatban újból átélte magában eddigi emlékeit.

Vegyült-e merengésébe a közel jövőnek is némi borongó sejtelme? nem tudom...

Négy évvel későbben ugyanilyen forró nyári napon, mint akkor 1845-ben — ugyaninnen ezen pontról a Magura tetejéről vetett ő egy utolsó búcsúpillantást Toporczra, a Kárpátok koronájára, a bércz aljában elterülő Szepességre, — lelkében az egész magyar hazára — meggyőződve akkor belsejében, hogy e tájat, hogy e gyönyörű hazát utólszor látja életében!...

1849. évi szeptember első napjaiban erre vitték ki őt az országból, sebesülten, mint száműzöttet, mint védtelen rabot, és vitték odább Galiczián keresztül ugyanazon úton, melyen négy rövid év előtt ketten együtt gyalogolva, Hartmann-nak »Kelch und Schwert» czímű szabadságdalain fellelkesültünk...

Meg nem értett jóslat voltak ezek ő rá nézve, — vak átomás, mely aztán beteljesült ő rajta.

Csakhogy megfordított rendben: elébb kard, — aztán kehely! — —

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

1845–1846. Görgey Arthur a prágai egyetemen. Két egyetemi bizonyítvány. Nyolcz levél. Egy kötésnek tisztességes felbontása.

Toporczon ekkor — 1845-ben — Arthur bátyám csupán vagy egy hetet mulatott el családi körünkben. Mari nénénk boldog volt őt viszontláthatni, jóllehet aggályait Arthurnak kétes jövője iránt — és szintúgy a többi atyafiságéit — nehezen és csak félig-meddig csillapítható le ennek nyugodt elhatározottsága, derült kedélye, biztos föllépése.

Volt egy kellemetlen ügy, mely Arthur bátyám rövid toporczi tartózkodása hangulategységét megzavarta, — mely ügyet ő aztán el is intézett végleg — a maga módja szerint.

Az eddig közlött levelekből tudja az olvasó, hogy Ármin bátyánk 1841. óta még 500 pengő forinttal adósa volt Arthurnak azon 2000 p forint vételárból, melyet az ipa Jónyi alispán ő neki, mint az eladó Arthur meghatalmazottjának mindjárt az adásvevés megkötésekor kifizetett. Most Mari nénénk erélyesen követelte Ármintól, hogy ezt a jogtalanul esztendőkig visszatartott elég csekély tőkét valahára kifizesse. De a mindig pénzzavarban lévő Ármin ezt rögtön teljesíteni nem birván; hogy újabb haladékot kapjon, azt kezdte emlegetni, hogy «tulajdonképen» (mint ha csak ő *a vevő* lett volna, nem pedig Arthur meghatalmazásából az eladó ebben a dologban!) «tulajdonképen nem is ért az a jószágrész annyit, a mennyire ő, Ármin, az alku alkalmával azt testvéri szeretetből, elhamarkodottan felbecsülte volt» s több eft. Erre Arthur rögtön, mielőtt még Mari néni meggátolhatta volna, a szóban forgó maradék összeget végkép elengedte testvérének és ráadásul — nehogy ő maga valahogy másnak kárával gazdagodjék, az

anyai nagyanyánk után várandó örökségéről lemondott Arminék javára.

Így rendezte Görgey Arthur 1845-ben végleg örökségi igényeit. Így jött ő haza, pénzt fölszedni.

Toporczról azután, búcsút vévén, visszautazott Bielitzre, s onnan csakhamar Prágába.

Hogy ő itt még mennyi ideig habozott, kezdendő tanulmányai különleges *iránya* megválogatásában, nem tudom. Azok közt, kikhez tájékoztató tanácsért fordult, volt Rösler Gusztáv is, cs. kir. főbányatanácsos, budai fi, ugyanaz a közös barátunk, kinek kellemes társaságában az 1840. évben Szepesben a Magas Tátrát oly vígan bebarangoltuk. Ennek válasza lett a döntő. Rösler levél útján *Redtenbacher* hírneves prágai vegyész-tanárral ösmertette meg bátyámat s ez a *vegyészet* tanulmányára határozta el magát már szeptemberben 1845-ben. «Redtenbacher egészen kedvemre való férfiú — írja Röslernek (105. levél). — Igazad van: a mi még homályos a fejemben, ő képes lesz azt felvilágosítani — netalán az Apocolypsis egynémely helyeit kivéve. Szorgalmas tanítványa leszek . . .»

1846. évi január 23-án pedig ugyancsak Röslernek így ír: (106. levél) «. . . Redtenbacherhez való ajánlásod által egészen boldoggá tevél. Éledek, mint még eddig soha. A chemia tanulmánya már magában — de azonfölül ily kitünő tanár vezetése alatt, minő Redtenbacher, egészen meghódított. Reménylem, ha egészséges és okos maradok, még beválok . . .»

Görgey Arthur tanulmányai és tudományos működése a prágai tudomány-egyetemen az 1845. év őszétől az 1848. évi tavaszig, tehát 2½ esztendeig tartottak és a lembergi egyetemhez a vegytan segédtanárává lett kineveztetésével végződtek.

E kineveztetése időben egybeesett a forradalomnak Ausztriában kitörése napjaival.

Az első tanév befejeztével nyert és eredetiben előttem fekvő egyetemi (német) bizonyítvány így szól magyar fordításban:

102. Oklevél.

«No. 8. (két okmánybélyeg.) Az alólirottak ezennel bizonyítják, hogy Görgey Arthur úr, technikus, Toporczról Magyarországban, a prágai cs. kir. egyetemen a vegytani előadásokat igen szorgalmasan járta s a nyilvános vizsgálat alkalmával «kitünő osztályozást» (Vorzugs Classe) kapott. Magaviselete az akadémiai törvényeknek tökéletesen megfelelő volt. Minek bizonyságául a jelen tanusítványt aláirásunk és az orvossebészeti tanulmányok igazgatóságának pecsétjével megerősítettük. Kelt Prágában, 1846. augustus hava 7.-kén. (Aláirások.) Redtenbacher s. k. tanár. — Láttam Nadherny s. k. az orvossebészeti tanulmány cs. kir. igazgatója (P. H.)»

103. Oklevél.

Ugyanezen igazgatóságnak szintén eredetiben előttem fekvő és Prágában 1846. évi november 23.-án 165. szám a. kelt hivatalos értesítése szerint egy 300 pengő forintnyi ösztöndíj, mely az 1846. év végével szabaddá válandó volt, 66617/1846. számú felsőbb rendelettel a következő két évre megszavaztatott Görgey Arthurnak.

104. Oklevél.

Évközben, valószinűleg a tavaszi szünnapok alatt, Arthur a przibrami bányakerületben fekvő kincstári bányákat, kohókat és vasgyárakat tanulmányozta — a mint egy Becsből 1846. április 11-kéről 226. elnöki számú «Nyilt engedély» (Offenes Creditiv) az Udvari Kamara elnökének Báró Kübeck Károlynak sajátkezű aláirásával, mely szintén eredetiben előttem fekszik, bizonyítja.

Arthur bátyámnak ezen prágai tanulmányéveit szerfelett érdekeseknek én csak sejtem. Ő sohasem volt e részben szerfelett közlékeny; most pedig öreg korára talán emlékezése el is halványodott. Így tudomásom akkori élményei és társasviszonyai felől alig van több annál, mi a fönnmaradt levelezésből kitünik.

Lakása, életmódja Prágában bátyámnak a lehető legegyszerűbb volt. Szeme előtt szakadatlanul csak egy czél lebegett: tanulmányainak minél gyorsabb bevégzése.

Mulatóhelye a — vegytani laboratorium; legnagyobb élvezete az ő vegybontásai és kisérletei valának.

Szabad óráiban sem igen kereste a társaságot — kivévén kedvelt tanárja, Redtenbacher vendéglátó házát, a hol mindig őszinte barátság várta.

Hébekorban fölkeresték őt régi pajtásai a Nádorhuszártisztek, vagy a Miklóshuszár-ezredben szolgáló unokaöcsése Görgey Kornél, mikor vidéki állomásaikról be találtak Prágába vetődni.

Arthur bátyám prágai levelezéséből a következő szemelvényeket iktatom ide:

105. Levél.

Görgey Arthur levele Görgey Istvánhoz Pestre. Kelet: Prága, 1846. február 6. (Eredetije német.)

«Valahára, édes Pistám, van levelem tőled, mely hogylétedfelől megnyugtat. Hosszú hallgatásod sok nehéz aggodalmat támasztott lelkemben. Hogy meg nem bántad-e, hogy tanácsomat követted?* Hogy fogsz-e elegendő erőt találni magadban (az erőt mindég csak önmagában leli meg az ember), elszántan és szabadon viselni az önként választott nélkülözések jármát, a nélkül hogy álszégyenből pirulnál m atta azok előtt, kik a nem önként választottat, a földi vágyak kielégíthetése végetti szakadatlan gondok jármát czepelik ez egész rövid életen keresztül, látszólagos boldogságban, de a mellett önmagokkal bensőleg meghasonulva.

«Ezek voltak főleg azok a kérdések, melyekre feleletet óhajtottam. Most is csak rövid levéllel kell beérned. Legjobban az örvendeztet meg, hogy életed tiszta. Ezt oly egyszerű szavakban mondod el, hogy teljes lelkemből hiszek neked. Én

* Tanácsa az volt, hogy hagyjam ott szülőmegyémet húsos fazekaival, és menjek Pestre, mint ügyvéd független pályát törni magamnak, ha nagy nélkülözésekkel is

is mocsoktalan, benső életnek örvendek és a fölséges lelki nyugalom, mely belőle kiárad, valóban érdemes lenne a legnehezebb tusákra is az érzékiség ellen, ha ily tusákra szükség lenne nálam. De nincs azokra szükség. Teljes magányban élek itt e népes város közepett, czimborák barátok nélkül. Nem hogy így *kellene* élnem, mivel így kivánják külső körülményeim, hanem hogy így élni megegyezik belső életemmel: az tesz megelégedetté. A te magányos esti óráid melancholiája ám hadd üdítsen téged, mint az esti harmat a lankadó növényt, de sohase áztassa fel az alapot magát, melyben erős gyökeret vertél. Ezért szándékosan magad ne növeljed. A ki úgy áll magában, mint te meg én: annak csak komolynak szabad lenni, de sohasem szomorúnak, búskomornak.

«Vágyódásod a periratoktól el, ki a szabad tengerre, vagy legalább a Magyarországon nem kevésbbé szabad Dunára — úgy látszik nekem — mássa akar lenni azon impulsusnak, mely engem is nógatott elébbi pályám odahagyására. De tenálad korán mutatkozik ez az ösztön! Ha szükségét érzed a szabad választásnak: várd be a kellő pillanatot. Mikor egyszer nagykorú lészsz és képes, mások segedelme nélkül megélni: akkor aztán válaszsz. Mostani viszonyaid közt ezt tenned nem szabad. Magam csak 28 éves koromban választottam: és meg vagyok elégedve . . .

«És most egyetmást magamról. Én egészen és kizárólag a vegytanra adtam magamat, még pedig *annak tisztán tudományos mívelésére.* Oly irány, az igaz, melyet ne válaszszon magának az, ki vagyont akar szerezni. De ki nem mondhatom neked, mennyire undorodom attól a gondolattól, hogy egyedül a megélhetésre álljon az eszem. Azt gondolom magamban Bölcs Salamonnal: «nézzétek a mezei liliomokat sat.». Az éhenhalástól megóv minden más neme a halálnak, ha amaz sokkal kínosabbnak látszanék előttem: aztán meg az olyan ember, kinek oly kevés kell, mint nekem, nem is olyan könnyen hal meg éhen. Igaz, hogy arámra is kellene gondolnom: de ezt teszem is. És az ő és leendő gyermekeink számára pénzt csinálni? Már ezt nem teszem! Miert nem? Mert meg vagyok győződve, hogy F . . . . és egykori gyermekeink épen úgy fognak gondolkozni, mint magam. Hogy valami mellett lelkesedni tudjak: ahhoz kell, hogy en-

magamban találjam az alapját; de itt lelkemben csak a legnagyobb megvetésre találok az olyan élet ellen, melynek egyedüli czélja az anyagi jólét. Hogy jól érezzem magamat e földön, ahhoz az kell, hogy kifelé, mások javára, t. i. másoknak olyan boldogsága érdekében lehessek munkás, minőtől őket nem lehet megfosztani. A gazdagság nem a mienk, mert akaratunk ellen elveszthetjük: ellenben a léleknek az a nyugalma, mely másokra áldást hozó cselekvésünkből kiárad, vagy az önmagunk nemesbítésének komoly törekvéséből ered, — ezt csak akkor veszítjük el, mikor megtartani többé nincs szándékunk. Ezen hitvallásomban mindenkor megtalálhatod az én — megengedem — olykor különös cselekvésem kulcsát.

«Szándékom volt számodra egy-két forintot mellékelni a fölöslegemből. Két ok tartóztat vissza tőle. Egy az, nem szeretnék nyomasztó érzést kelteni kebledben; és másodszor: hadd legyen az a jó tudatod, hogy a szükség órájában — akkor itt vagyok én, megbízható barátod. Tehát tartsd mindég eszedben és számítok rá, hogy a legelső lépésed, mikor segítséget keresni elindulsz, én felém vezet. Ezt sohse felejtsd, különben megszomorítasz, ezt pedig tőled meg nem érdemeltem.

«Kevéssel e levelem vétele után Ivánka (Imre) fog meglátogatni. Az imént erre utazott keresztül három havi szabadságra Felső-Szemerédre, honnan Pestre is szándékozik. Ez esetben arra kértem, hozzon nekem egy magyar tankönyvet az általános vegytanról, — a theoreticus és ne az analyticus vegytanét. Járj kezére ennek megvásárlásában.

«Angolul most én is tanulok, de nem oly olcsó áron, mint te, aminthogy az én kiadásaim általában igen tetemesek a tieidhez képest.

«Egyet akarok még megjegyezni! Te a mathematikai tudományokban egészen járatlan vagy; én pedig azt tartom, hogy ennek nem szabad annyiban maradni, ha gyakorlati életedben minduntalan fönnakadni nem akarsz, gyakran nagy károdra. Vedd ezt fontolóra és hogy meggyőződjél, mennyire igazam van ebben: arra elég akármelyik mathematikai tankönyv bevezetését elolvasnod.

«Szándékod, K . . . . . irodájából kilépni, tetszik nekem. Az ember élete magában véve úgyis azzal az egyre ismétlődő

evéssel, ivással, alvással, oly fárasztóan egyforma valami, hogy iparkodni kell minden áron némi változást hozni beléje. Lehet, hogy ezen ösztön *túlságában* az elmeháborнak eleme rejlik?

«Hazai tudósításaid szomorítók, de érdekesek. Nekem nagy örömet készítesz, ha azokat koronkint folytatod.

«Egészségem elpusztíthatatlan. Isten veled, édes Pistám, és gondolj gyakran hű bátyádra. Arthur s. k.»

106. Levél.

Ugyanaz ugyanannak. Kelet: Prága 1846 martius 20.

«Édes Pistám! Ivánka meghozta nekem leveledet. Sokat gondolkozom sorsod felől. Nagyon szeretnélek jó tanácsok által szomorú tapasztalásoktól megóvni, hanem hát igaza van a magyar embernek mondván: «A maga kárán tanul a magyar!» Magamnak is a mások intése még sohasem használt. Nem mintha nem volt volna igazság benne, hanem egyedül azért, mert más embernek a tapasztalásából került ki, nem a magaméból. De a kinek észszerű életczélja van, azaz egy czélja, jónak lenni és jobbá, tökéletesebbé válni — az lépjen bár akármely pályára, mely hivogatóan int feléje — czélt fog érni. Önállóságot és vagyont szerezni — ezek mellékes dolgok és megjönnek magától, mihelyt az ember, híven föltett szándékához, a maga hatáskörében azt cselekszi, a mit kell. Részemről sohasem kárhoztatom egyik pályáról a másikra való átlépést. Magam is azt tettem és meg nem bántam, — megbánni sohasem fogom. Pedig a megbánás az egyedüli czáfolhatatlan bizonysága annak, hogy valamit tenni nem kellett volna. Már most, ha tulajdon lépésemet meg nem bántam: hogyan rosszalhatnám ugyanazt másnál? És hogyan rosszalhatnám a te hasonló lépésedet, ha hasonló tiszta szándékból cselekszed, hogy oly viszonyokat indulsz felkeresni, melyek közt könnyebben remélsz megelégedetté, tehát jobbá lenni. Az önmagával való megelégedés okvetlenül megköveteli a tettekben gazdag, vagy legalább is a tevékeny munkásületet. Az én felfogásom az, hogy jelen állásod K . . . . .-nál részedre egyiket sem biztosítja. De azt is hiszem, hogy a két kilátás közül: bejutni Zsivorához,* vagy hajóskapitánynyá lenni, ez

* Zsivora György ügyvédi irodajába.

utóbbi csupán azért látszik neked a kívánatosbnak, mert a távolabbik; vagyis, ha e két életviszonyt czéloknak nevezzük, az utóbbi annálfogva előtted a kecsegtetőbb, mivel nehezebben lehet azt elérni. Merengünk az ég csillagai felé: s a föld örömeit semmibe sem veszszük — mielőtt ezeket élveztük volna s a nélkül, hogy a csillagokon létezőket valaha élvezhetnők. Egy bizonyos meg nem határozható vágy vonz minket távol országok felé, túl a tengereken keresni oly boldogságot, melyet szebben, békésebben tulajdon hazánkban meg lehet találni. Gyermekkoromban atyámnak szép érett gyümölcscsel teli kertszéli fájára felmásztam a végett, hogy a hegyes léczkerítésen áthajolva, életveszélylyel éretlent szakítsak a szomszéd fájáról. Ilyen az ember. Ilyen vagyok magam; ilyen vagy te; ilyenek vagyunk mindannyian. Hogy ez ösztönt, ezt a vágyat követjük-e vagy sem: nem az a fődolog, hanem egyedül az, hogy ne borítsuk véka alá világunkat és hogy tetteinknek egyike se vádolhasson be saját lelkiismeretünk bírószéke előtt, egy se súlyosbítsa utolsó óránkat azzal a keserű öntudattal, hogy hátra van egy tartozás, melyet le nem róttunk. Egy sem? . . . Hol van köztünk az a boldog, kinek egyetlen tettét sem kellett megbánnia! . . . . Mikor azt mondám «egy sem» — akkor legalább tetteinknek kisebb részét értettem alatta. De hogy ennyit is elérjünk; fel kell tennünk magunkban, hogy «egy se!»

«Így gondolkozom én lépésed felől. És senki pártatlan nem nyilatkozhatik egy ily kérdésben akár pro vagy contra. Én csak oda akarok hatni, a mennyire lehet, hogy azon kilátások felől, melyek, mivel távolabbak, téged inkább kecsegtetnek, legalább is oly alaposan informáld magadat, mint a legközelebb fekvők felől . . . Egy életpálya tervének megállapításához sok tapintattal bírnak a kereskedők; és mivel a magyar hajózási ügynek alapja tisztán kereskedelmi: az öreg Nádosytól mindenesetre több alaposat tudhatsz meg, mint akármelyik publicistától, vagy diplomatától.

«Egyet még meg kell gondolnod, mielőtt valamely lépésre elhatározod magadat: nincsenek-e Mari nénénk iránt bizonyos kötelezettségeid, olyan kötelezettségek, melyek miatt lehetetlen nyugodt vérrel elhagynod azt a pályát, melyet eddig neked

egyedül ő egyengetett és a minek jutalmául ő talán most arra az örömre számít, hogy ezen a pályán haladni lásson . . .

«Zsigmondy Vilmos, Gidának benső barátja, a kit ösmerkedésünk rövid tartama daczára én is megszerettem, téged is meg fog látogatni april elején. Kedélyes, mívelt ember.

«Az én napjaim csöndesen, nyugodt mederben folynak. April 4-én Bécsbe szándékozom rándulni. Te valószínűleg nem teheted, szolgálatod és pénzügyed sérelme nélkül, különben biztosan compareálnál szintén. Isten veled! Hű testvéred Arthur. s. k.»

107. Levél.

Görgey Arthur M. Fr. kisasszonynak Bécsben. Kelet: Prága 1846 május 13. Eredetije németül.

«Édes Fr . . . . .!

«Leveled nekem nagy örömet okozott volna, ha azt legutóbbi viszontlátásunk előtt veszem vala. Most csak megerősít abban az ítéletemben, hogy mikor személyesen együtt vagyunk, akkor te nem ugyanaz a F . . . . ka vagy, a ki leveleiben oly bizalmasnak, oly igénytelennek, sőt annyira boldognak mutatja magát. Valahányszor Bécsben meglátogattalak, csak szemrehányásaid voltak számomra, hogy oly keveset vagyok nálad, hogy jobban szeretek testvéreimmél időzni sat.: míg leveleidben két egymást megértő szív boldogságáról beszélsz s elmondod, jelenlétem mennyire felvidított téged. Én Bécsben létemkor abból, hogy jelenlétem a te lelkedet olyan nagyon fölvidította volna, édes keveset vettem észre; sőt mindég szomorúnak láttalak és ha tudakoltam: mi bánt? mi rontja el neked a pillanat örömét? röviden csak azt felelted: «semmi!» Ez a feltünő ellenmondás leveleid hangja közt, meg magadviselete közt, a mikor veled vagyok, azt sejteti velem, hogy te talán azon emberi lények közé tartozol, a kik csupán a jövendő örömei utáni vágyódásuk közben boldogok, de a *jelen* által, annak a mi után sóvárogtak, bekövetkezett birása által csak kiábrándíttatnak. És ez éppen rolad fel is tehető. Házatoknál, a mint rövid becsi mulatásom alatt volt alkalmam tapasztalni, sok mindenféle, hijábavalo, sőt sajnálni valo

beszed járja, a minek persze a sok nevetséges szerelmi viszony gyöngédtelen szellőztetése bő anyagot szolgáltat. Lehet, hogy azok az efféle ujságolások megzavarták neked is a lelki nyugalmadat. Talán ezek behatása alatt elfelejtetted, hogy a kettőnk közti viszony eljegyzésünk daczára, a mellett, hogy szivélyes, mégis csak testvéries maradt. Talán most bennem a mellőled 3 év előtt távozott Arthur helyett tüzes szeretőt vártál és aztán csalódottnak érzed magadat, mikor a helyett megint csak a régi nyugodt, de azért hozzád bizonynyal nagyon hűséges és jóakaró barátod jelent meg.

«Ha te, kedvesem, azzal a csendes szenvedélytelen szeretettel, mely belőlem ma épp úgy, mint ezelőtt három évvel nyilvánult irántad, beérni nem tudod: akkor sajnálhatlak, de változtatni rajta nem birok. Akkor jobb lenne inkább ma, mint holnap, én rajtam túladnod, hogy egy az enyimnél szeretőbb szív szövetségében találhasd fel azt, a mit keresni látszol.

«A gondolat, hogy vagyontalanságom miatt s annak vékony kilátása miatt, hogy rövid idő alatt lehessen annyi vagyonra szert tennem, a miből neked gondtalan életet biztosítsak; s hogy e miatt valószinűleg még évekre halad el egybekelésünk – eleddig mély szomorúsággal töltött el miattad. De a legutóbbi tapasztalatok után éppen a te érdekedben hálát kell adnom Istennek, hogy egybekelésünket eddig lehetetlenné tette. Te nyilván boldogtalan lennél én velem, s engem egész életemen át a lelkiismereti furdalás kísérne, hogy boldogtalanságodnak én voltam az okozója. És ki is lenne okozója más, mint magam? Nekem kellett volna jobban kiismernem természetedet. A mikor aggódva észrevettem, hogy gyanakvó és zárkózott vagy: nem kellett volna abban bizakodnom, hogy szereteted elég erős lesz, téged irántam bizóvá és őszintévé tenni. Egyszóval – nekem hallgatnom kellett volna s akkor a mindent eligazító idő téged is megvígasztalt volna, lemondani s felejteni megtanított volna, csakúgy, mint más millióit embertársainknak. De akkor nagy beteg lettél s István bátyád azt írta nekem Salzburgba, hogy egy szíves üdvözlet éntőlem neked örömet okozna elhagyatottságodban; erőt adna szenvedéseidben. Ekkor azt írtam neked, hogy szívből szeretlek és mikor rá Bécsbe jöttem és oda léptem

«halálos ágyadhoz», a mint ők nevezték, elmondtam újra szóval, a mit neked írtam, hogy általa felgyogyulj szüléid pedig azután eljegyzést csináltak belőle.

«Édes F . . . . . ka! Én nem veszem tőled rossz néven, hogy boldogtalannak érzed magadat, mikor oly sokszor és sokféleképen hallod elbeszélni, hogy *ez* a vőlegény, meg *amaz* a vőlegény hogyan szerelmeskedik a menyasszonyával. Nem vehetem rossz néven, ha azután hasonló viszonyunkban hasonlót vársz tőlem is — és mikor megjövök, azt veszed észre, hogy én csak abban külömbözöm Ferus és Edvárd testvérbátyáidtól, hogy nem vagyok sem oly goromba, sem oly részvétlen irányodban, mint ők.

«Te csak a csókolódzó, incselkedő vagy duzzogó és pörölő szerelmet ösmered hallomásból, melynek legközelebbi környezetedben egyre váltakozó képei lelkedbe befurakodtak. A komoly, az önfeláldozó szerelmet te nem ismered. Ez idegen előtted; ezért nincs becse előtted. Ha nem volnál menyasszonyom és ha nem lenne ennélfogva jogod szerelmet megvarni tőlem: akkor örülne a lelked minden nyájas szavamnak, mit hozzád intézek; holott most a legmelegebb részvét is, mit én mindég egyformán nyugodtan irántad mutatok, az a szerencsétlen gondolatod támad, hogy másforma is lehetnék. Ha nem volnál menyasszonyom, minden óráért, melyet dolgaimtól, testvéreimtől, ángyomtól és gyermekeitől vonok meg, hogy nálad töltsem, szíved belsejében hálát éreztél volna: holott most csak szememre hányod azokat az órákat, miket ezen hű emberek körében töltöttem, kiket a jó isten minden bizonynyal nem azért adott nekem, hogy őket elhanyagoljam, nehogy környezeted idétlen megjegyzéseit kihívjam, mely környezet téged arról iparkodik kenetteljesen meggyőzni, hogy szerelmem irántad nem valami nagy lehet, miután még csak hozzatok sem szálltam és nem ülök egész nap oldaladnál.

«Ha már most téged már a menyasszonyi állapot is boldogtalanná tesz: mi lesz még a házasságban, mely téged meg sokkal nevezetesebb jogokkal ruház fel irányomban? melyeknek valószínű felfogásod szerint még elégtelenebb teljesítés részemről, téged még szerencsétlenebbé kell, hogy tegyen.

«Ez a gondolat volt indítója, hogy — mikor egy ízben anyádnak előtted elég érthetőleg nyilvanított óhajat velem

bizalmasan közölted, hogy neked máshoz kellene menni férjhez, akkor én egyenesen felszólítottalak: épp oly szabadon tégy uj választást, mintha velem nem is járnál jegyben. Te azt feleltad, hogy eljegyzésünk által kötve érzed magadat. — Jó! úgy hát feloldalak alóla.

«Azon estve, mikor halálra betegen feküdtél ágyadban s én fiúi bizalommal szüléidet arra kértem, engedjék, hogy kedélyedre hassak, mivel szeretlek és te is engem eléggé szeretni látszol, hogy szavam neked örömet okozzon és talán ez öröm felgyógyulásodat elősegítse: azon estve szüléid magok azt az óhajtásukat nyilvánították (*eljegyzésről* még akkor nem volt szó), hogy maradjunk azért mind a ketten szabadok és minden esetre maradjon viszonyunk titokban, nehogy jóhíred csorbát szenvedjen miatta. — Nem a mi hibánk tehát, édes F . . ., hogy ma már a verebek a háztetőkön csiripelik, hogy mi egymásnak vagyunk szánva.

«A legrosszabb a dologban az, hogy mint mindég csak a leány, úgy itt is csak te szenvedsz miatta, míg az ostoba világ az ilyen viszonynak minden előnyét mindig a legénynek tulajdonítja.

«Ezért én azt tartom: maradjunk mindaddig jegyesek, mígnem te, akár szüléid rábeszélésének engedve, akár saját szíved vonzalmát követve, oly újabb választást teszesz, a mely azonnal biztosítja jövődet. Akkor a világ nem azt fogja mondani; én hagytalak el! hanem azt, hogy te adtad ki nekem az utat. Én pedig nem gondolok vele, hogy mit beszél a világ!

«Bármire határozd el magadat, édes F . . . . . .: minden elhatározásodat fordítsa isten jóra! mert boldognak tudni téged legbensőbb óhajtása leghívebb barátodnak Arthurnak. s. k.»

(Folytatólag.) *Kelet: Prága 1845 május 19.*

«Ma vettem újabb leveledet 16-káról, s erre szemrehányást teszek magamnak, hogy fönti soraimat oly sokáig magamnál hevertettem. De ez voltaképen jobb így; most legalább még megtoldhatom egygyel-mással, a mi ugyan tekintve szenvedélyes szeretetedet, szintén nem nagyon fog megörvendeztetni, de legalább megnyugtathat, ha szíved igen nagyon föl találna lázadni szeretetlenségem ellen — a mint valószínűleg mondandó vagy.

«Hidd el nekem, édes F . . . . . , hogy nagyon boldognak óhajtanálak tudni és a mi tőlem telik, szeretnék mindent elkövetni, hogy azt elősegítsem. Leveled, hála égnek, már nem egyedül szerelemről szól, hanem bizodalomról is. És ez az, a mit tőled kérek. A szerelem megjön, a szerelem múlik — akaratunknak abban semmi része. Hogy engem oly nagyon szeretsz, a mint leveleidben írod, arról sem te, sem én nem tehetünk, valamint egyikünk sem oka, hogy szerelmedet én oly szenvedélyesen nem birom viszonozni, a mint talán kívánnád. De bizalmaddal nekem tartozol a meddig kénytelen vagy engem becsülni; és kétszeresen követelhetem bizalmadat, ha azonfölül oly szenvedélyesen szeretsz, a miként írod.

«Miért kellett Bécsben létemkor e bizalmadat nélkülöznöm? Miért kellett azt a keveset, a mit bevallottál, formálisan kierőszakolni belőled? Miért volt mindég első feleleted kérdésemre hogy mi bánt? mikor szomorúnak láttalak — egy száraz visszautasító «semmi!»

«Hidd el nekem, édes F . . . . , rövid együttlétünk alatt az én benső baráti érzelmemet, szomorú sorsod miatti szívbeli részvétemet erős próbára tetted és elhagyatott helyzeted miatti bánatomat annál fájdalmasabbá tetted, minél inkább kellett óráról-órára meggyőződnöm, hogy rajtad nem lehet segíteni, mivel bennem még csak *nem is bízol*, sőt mások iránt, a kik nálamnál kevésbbé őszintén és melegen gondolnak veled, több bizalommal viseltetel, mint irántam.

«Tudom én, hogy mi bántott: és ezért kimentelek, mert máskülönben még mélyebben sértettél volna . . . unokatestvéred szerencséje, a ki már közel időben néz elibe bátyáddal való egybekelésének, türelmetlenné tett és azt vártad, hogy én neked a magunk egybekeléséről fogok beszélni; és mivel ezt nem tevém (mert mindkettőnk szegénységét tekintve, nem is tudhatom, hogy mikor lehet valami belőle és mi több, kételkedem is, hogy azután boldogabb leszel, mint most) ezért hánytad szeretetlenségemet szememre.

«Édes fiam! érzelmem irántad azért, hogy inkább testvéries, mint szenvedélyes, bizonynyal nem megvetendő: de tudom, hogy téged az ki nem elégít és . . . . jövőben meg kevésbbé fogna kielégíteni.

«Egyedül ezért oldottalak fel minden irántam való köte-

lezettséged alól azon esetre, ha olyan szívre akadsz, melylyel inkább remélsz boldoggá lehetni, mint valószínűleg én velem. Jól tudom, hogy mennyit koczkáztatok jelen soraimmal; de én nem írhatok mást, ha igaz akarok lenni: s erős föltételem, igaznak lenni és maradni mind halálig — valamint neked hű barátod Arthur s. k.».

108. Levél.

M . . . . F . . . . . Görgey Arthurnak. Kelet: Bécs 1846 junius 28. Eredetije németül.

« . . . Mikor testvériesnek, barátinak óhajtod viszonyunkat, e nyilatkozataidból azt látom én, hogy te sohasem a vőlegény érzelmeivel viseltettél irántam. Te önfeláldozó szeretet által csak felgyógyulásomat akartad elősegíteni! Czélodat elérted! és ezzel aztán megszünt szívedben minden vágyódás utánam, minden óhajtás barátnőddel szemben. Ezért kimondom szilárdan és változhatlanul: szíveinknek válni kell és . . . . felejteni. És én frigyünket ezennel felbontom és téged irántam való minden kötelezettség alól feloldalak.

«Élj boldogul, édes Arthur! Mint egy apának a megáldó keze — úgy fog őrködni fölötted barátságom. — Barátod F . . . . s. k.»

109. Levél.

Görgey Arthur Görgey Guidónak Bécsben. Kelet: Prága 1846 október 24. (Eredetije németül.)

«Édes Gidám! Hogy helyes volt-e tőled, sat. Hát oly kevéssé ösmered te belső természetemet? és magamnak kell-e kimondanom, hogy én mindég egyoldalú voltam és az is maradtam? hogy — jót vagy rosszat, mindegy — mindég csak egyet birok egész lélekkel felkarolni és mihelyt ezt az egyet felkaroltam: legott minden kötelék lefoszlik rólam ernyedten! Ez szomorú egy igazság mindazokra nézve, kik szeretnek: de ez *így van.* S én annyira utálom komoly dolgokban a hazugságot, hogy nem akarom elhallgatni ezt az igazságot. Kövess engem nyomdokimon visszafelé egész eddigi életemen végig;

és mindenütt csalhatatlan bizonyságaira fogsz találni ezen igazságnak.

«Első ifjúkori álmom egy tevékeny hasznos életről — isten a bizonyságom — nem a katona egyenruháját viselte! a szeretett atyának óhajtása öltöztette abba. Katonává lettem: s ekkor egész testtel lélekkel lettem azzá. A természettől szinte nőiesen lágygyá alkotott kedélyem jéggé keményedett annak a pályának kötelességei között, melynek életemet gyermeki szeretetből szenteltem azon meggyőződésem ellenére, hogy nem vagyok én itt a kellő helyemen.

«Utóbb egy kevésbbé fényes ponton akadt meg szemem — Fr . . . . kán. S ekkor úgy tetszett: hevreka! ez lesz a nekem való. Meghasonlás támadt bennem; hosszas ingadozás egyfelől katonatiszti állásom, másfelől a kedves lány között, annyira, hogy egyensúlyomat nem birtam visszanyerni.

«A kinek egyetlen öröme az én gyors előmenetelem volt azon a pályán, mely ő előtte még mindég a «dulce et decorum est pro patria mori» diesfényében tündökölt — atyánk bekövetkezett halála — döntött. Fr . . . . . át boldoggá tenni *a magam módja szerint*, a ki dőre észszel őt képesnek tartottam, *ezen* a módon boldoggá tétetni — ez lett akkor vezérgondolatom. Csak a kedvező alkalomra vártam, mely lehetővé tegye (ezt föltétlenül megkövetelte hiúságom), hogy azt a pályát, melyen 13 évig becsülettel szolgáltam, egy rám nézve megtisztelő módon hagyhassam oda. Megjött az alkalom: s én *mentem* — az új czél iránt bizonytalanságban — kiszolgáltatva a véletlennek, de azzal az egy erős elhatározással, hogy *annak* szentelem életemet, a kit úgy véltem szeretni, a mint ez őt boldoggá teheti. Hogy e csalódásból kiszabadulásom után hogyan találtam meg a *tudományban* azt a vigasztalást s egyúttal azt a mély lelkesedést egy csöndes magányos élet iránt, mely most teljesen kielégít? álom előttem; — de *teljesült* egy álom. Én most, 29 éves koromban, minden eddigi óhajtásaim és vágyaim véghatárpontjához értem, melyen túl már csak olyanok tenyésznek, miknek teljesülése egyedül én tőlem függ. De épp ezen csupán tulajdon erőmből teljesíthető óhajtásaim most egész valómat a legteljesebb s egyszersmind, istennek hála, a legkielégítőbb módon igénybe veszik. Bocsássanak meg érte mindnyájan, kik szeretnek, hogy még az ő

baráti viszontlátásuk kedvéért is csak kényszerítve vonnám meg időmet attól a tanulmánytól, mely ellenállhatatlan vonzással fogva tart; mely már oly sokat eligazított bennem, és melynek valóban lelkem nyugodalmát köszönöm. Mint minden más exaltált emberéi is, az én életnézeteim nevetségesen roszszul illenek belé a *köznapi* életbe: de hiszen az életem sem ilyen. És ha nem csal hitem en-magamban : befejezni sem fogom azt, mindennapi módon. Így . . . . valószínűleg helytelennek találod, hogy ezúttal sem tudom a karácsonyi látogatás tervét még egészen magamévá tenni. Téged viszontlátni! mily örömest tenném meg! de hogy miatta tanulmányaimat és gyakorlati dolgozatimat félbe kellene szakítanom: az örömömet rontja. Gondold meg . . . kedvencz eszmémet, a vegytant s általában a természettudományokat önmagokért, nem kenyérpálya szempontjából, vagy legalább csak mellékesen mint ilyet, mívelni: és akkor azt a szinte nevetséges aggodalmasságot, melynél fogva az időmmel ennyire fukarkodom, menthetőnek fogod találni. Igaz, két esztendőm van hozzá: de milyen kevés ez annak eléréséhez, a mit el akarok érni! El akarom érni azt, hogy két esztendő mulva képes legyek — ha valamely szerény alkalmazást, mint segédtanár, assistens vagy præparator, valamely vegytani tanszék mellett nem találok olyat, mely *kevés* időmet veszi igénybe — önálló magán oktatás útján szerezni meg könnyedséggel azt a *keveset,* mi nekem az élethez kell és azt a *sokat,* a mi tanulmányaim folytatásához szükséges.

«Előttem: állás a világban, czím, hírnév, vagyon, mind oly dolgok, melyekért le sem hajolnék, hogy kényelmesen fölvegyem, ha kínálkozva ott hevernének is a széles ország·úton. Kivételt tennék talán a vagyonnal, de ezt is csak úgy fogadnám el, mint eszközt a czélhoz, mivel biztos vagyok benne, hogy észszerűen fognám felhasználni.

«Nem is képzeled, mily kurtának tetszik nekem az a két év, mely mind azokkal az előnyökkel kínál, melyek után tanulmányaim érdekében a szívem sóvárog. Ha ezt képes volnál megítélni: szeretetteljesen kimentenéd, a mi egyéniségemben szeretetlenségnek, vagy legalább is különczségnek látszhatik . . . .»

(Folytatólag kelt *november 15. 1846.* «. . . Ne kényszeríts tovább, édes Gidám, mert úgy is fáj nekem, hogy kénytelen vagyok oly kérelmet (t. i. a karácsonyi látogatást Bécsben), mely világosan mutatja, mennyire szeretsz több évi távollét után is, megtagadni tőled. Valaki azt beszélte neked, hogy Pozsonyban jártam. Gyanítom a hír forrását. Hisz itt Prágában az egyetlen ember, a ki velem gondol, Redtenbacher s én nagy hálával tartozom neki érte; ő neki köszönhetem* . . . hogy ez évben nem vagyok többé kénytelen úgy, mint tavaly a tanulmányaim folytatásához szükséges költség megtakarítása végett olykor igen érezhetően éhezni és fázni. A szobát, mely megvéd a hideg időjárás ellen, a kályha melegét, mely kellemesen környez, sőt még a világítást is, melynek fényénél ezen hajnali órában neked írok, mindent, de mindent neki köszönök – és korántsem annálfogva, mintha mindezen jótéteményt már megszolgáltam volna és jutalom gyanánt vehetném. Nem! édes Gidám! Eredményeim még nagyon szerények. És épp ezért tisztán érzem, hogy mindent egyedül e férfiú humánus és részvétteljes szívének köszönök, mely nem aszott ki más tudósok példájára a tudomány mívelése közben, hanem ellenkezőleg általa maradt meg épnek és üdének. És titokban ezerszer áldom ezt az embert! Vajha az a kevés, a mit én lendítek a tudományon, neki örömére válna! . . .

«A mennyire örülök, hogy F . . . . . ka kellemesen él a sógora házánál, mindenesetre kellemesebben, mint a szülőiháznál élt, annyira bántanak az Árminról szóló hírek. Szeretnék részletesen megtudni. Jusson ez eszedbe, ha a Szepességből írnak. Magam teljesen el vagyok szigetelve; levelezéseim megszakadtak, részben én hibám miatt, részben mivel az illetők hasonló pénzzel fizetnek . . . . Sokszor úgy érzem, hogy egyedül állok a világban! Nincsen feleségem, a kiért szeretettel fáradozzak, kiről gondoskodjam; nincsenek gyermekeim, a kikre mindazt a jót átörökítsem, a mire atyám hűséges szeretete, a te barátságod és tulajdon szomorú tapasztalásaim oktattak. Nagyon érzem, hogy nem jó magában állni. De tehetek én róla? Nem kényszerítenek-e rá a viszonyok? . . . Igen bizony!

* Dr. Redtenbacher tanár önszántából eszközölt ki ösztöndíjat Petzvalnak számára.

És bele kell nyugodnom; bele is nyugszom! Töltsétek el vidám együttlétben s az én távollétem ne rontsa nektek karácsonyestéteket és emlegessétek szeretettel hű öcsédet Arthurt. s. k.»

*

Ime! egy fiatal férfiú, a ki kiváló szülék kezén tiszta erkölcsben, a nőnem felőli eszményies felfogásban s gyöngébbek, elnyomottak iránti nagylelkű protectio érzületében növekedve — mihelyt kifejlett férfiereje teljében a természet örök törvénye szerelmi vágyat kelt szivében, legott házasságra gondol; — ily elődispositióban egy barátja által bevezettetik ennek szülei házába. Itt legelső észlelete: a szeretetlen mellőzés, melyben a ház fiatal leánya részesül szülei részéről egy kényeztetett tündöklőbb szépségű és követelőbb leány rokonával szemben. Ez észlelet első hatása új látogatónkban: a szánalom érzete s a protectio ösztöne az elnyomott és némán szenvedő iránt. A leány ezt megérzi és hálás érte. A férfi olyan, hogy belé lehet szeretni — s a leányka beleszeret. Ennek első sejtelmére a férfi gyéritni kezdi látogatásait a háznál. Barátja — a leánynak bátyja és titkának bizalmasa — nógatja emberünket a gyakoribb látogatásra, hugának izengetésére hivatkozván. Ekkor közbejön, hogy emberünket Bécsből Salzburgba helyezik át egy ott állomásozó ezredhez; ez távozik messzire, bizonytalan időre s ez a viszony kifejlődését megakasztja. A leány búsul utána; gyönge alkat ugyis: nagybeteg lesz — mondják, hogy halálos beteg; mások: hogy kedélybeteg . . . . A regény hőse Bécsben járván, barátja sürgetésére, a szülék kívánságára a beteg ágyához lép. Szánalom-e, szerelem-e, mi ajkára adja a vígasztaló szót? egyre megy. Az eredmény az, hogy a leány szülei legott eljegyzést csinálnak belőle . . . . Emberünk távozik ezredéhez. — A kedélyében megnyugtatott leány fölépül, — már a mennyire egy nem szerencsés szervezet fel tud épülni.

A körülmények azonban nem kedveznek a házasságkötés szándékának. A megkivántató katonatiszti cautio nincs meg, sem itt, sem amott. Ebben évek múlnak s az emberünk előtt eddigelé homályos jövő tisztul — oda t. i., hogy még elláthatlan évekig nincsen kilátás az egybekelésre! Ez évek alatt

rájönnek jegyeseink, a mire más párok gyakran már csak a házasság folyamán szoktak rájönni: hogy nem egymásnak valók — mert hát számos megállapodott férfi, a jóindulatú és hűséges is, csak a házasság után ábrándul ki azon reményéből, hogy *megnevelheti* kezére asszonyát. Emberünk ráért, ezt még a házasság előtt megtapasztalni. Ő hű marad adott szavához, de tisztázza álláspontját arájával szemben. Erre *ez* azt mondja: «Nem szeretsz!» s ekkor ők megválnak egymástól tisztességben, barátságban . . .

HUSZADIK FEJEZET.

1847. — Prága. — Tervek. — Görgey Arthur a lembergi egyetem vegyészeti tanára mellé assistensnek kinevezve. — Honvágy. — Egy haláleset — Nem megyen Lembergbe. — Hazafelé. — Hét levél.

110. Levél.

Görgey Arthur Görgey Gusztávnak, Görgőn. Kelet: Prága 1847 január 13. (Eredetije német.)

«Nem tudván, hogyan fogod te legújabb elhatározásomat fölvenni, közlését napról-napra halogattam. Tovább azonban, édes Gusztim, már nem halaszthatom. Elhatározásom meg fog lepni, okaim talán megnyugtatni. Félévvel elodázom hazatérésemet, eddigi tervünkhöz képest ; és . . . ápril 1-én itt egy mintagazdaságba lépek be, egy mezőgazdasági vezetés egész évi cyclusának gyakorlatban megismerése végett.

«Okaim ? . . . annak belátása, hogy minden elv avagy tantétel, hacsak nem merőben mathematikai, helyes alkalmazhatása végett gyakorlati ismereteket követel meg, nehogy saját — vagy a mi rosszabb — azoknak kárára, a kiknek szolgálni akarunk, hibákat kövessünk el . . .

Mari néninek imént hosszú levelet írtam, melynek röviden értelme az, hogy mindent pro et contra megfontolván, csak az esetben veszem át Toporczot, ha ő tartja meg a birtokot,* Kíváncsi vagyok válaszára . . .

«Szívem óhajtása — hacsak a végzet egy quinternót nem tartogat számomra — veled egyesülve, neked, a mennyire lehet, hasznodra válni és holtomiglan nőtlennek maradni. Ama quinterno, ha beütne, csak az utóbbi tekintetben fogna lényeges nézetváltozást eszközölni . . . Hű hálás Arthurod s. k.»

* Haszonélvező özvegyi jogon.

111. Levél.

Ugyanez Görgey Istvánnak, Kelet: Prága 1847 február 4. (Eredetije magyar.)

«Édes Pistám! F. é. február 22-én huszonkét éves leszel. De nem ez indít jelen sorok írására, mert én semmit sem tartok oly napnak megünneplésére, melyről nincs emlékezésünk és melyhez minket anyátlan s atyátlan árvákat még csak évfordulóinak az atyai házban történt megünneplése sem köt. De igenis valamire indít 23-ik születőnapod: arra, hogy egyetmást a lelkedbe súgjak, a mit fiatalságod duzzadó kedvében talán még meg nem gondoltál eléggé.

«Te állásoddal elégedetlen vagy. Látom ezt leveleidből, noha nem írsz nagyon gyakran. Látom tavalyi szándékodból, a pandektákat a vitorlával cserélni fel.* Utolsó leveled világosan mutatja, hogy ez elégedetlenséged azóta nem csökkent, sőt a viszonyok már odavittek, hogy egy magán-szolgálati ajánlatot fogadjál el köszönettel; — köszönettel elfogadni azt, hogy a legjobb esetben sok mindenfélére használható és ezért megtűrt gépe légy gazdádnak, legrosszabb esetben az ő creaturája, az ő befolyásától, szeszélyeitől függő, — utóbb, meglehet, ha a kisértés tetszetős s eléggé hitegető alakban jelentkezik, eszköz egy gonosz piszkos kézben!

«Van a magánszolgálatnak, tudom, nyájasabb oldala is. És neked főleg ezt kellett szemügyre venned, ha rábirtad határozni magadat elvállalására. Ám magad legjobban fogod tudni előnyeit hátrányaival egybevetni.

«Ha szabad részemről tanácsolni, azt tanácslom: kerüld a magánszolgálatot. Még inkább kerüld a közszolgálatot, ha boldog akarsz lenni — nem ugyan boldog vagyon, befolyás és méltóságok birtoka által, de igenis boldog és megelégedett annak tudatában, «hogy tenmagadnak ura vagy — alattvalója tenmagadnak!»

«De illő megmondanom azt is, hogy mihez fogj hát, ha elhagynád mostani pályádat. Ezt meg akarom tenni.

«Gyere hozzám. Szenteld a természettudományoknak maga-

* «Tengerre magyar!» Kossuth Lajos. 1846.

dat! Fiatal vagy, testben, lélekben ép, egészséges; képes nélkülözni s a legnagyobb nélkülözések közt is boldognak érezni magadat. Biztosan igérek neked új örömteljes életet, tevékeny hatáskört és az emberi élet legtávolabb határáig tartós, zajtalan, de nemes lelkesülést! Biztosítalak továbbá, hogy a tanulóévek alatt éhen halni nem fogsz, még csak éhezni sem, és hogy ezek végeztével becsületes kenyeredet mindenütt megkeresed, a hol emberek élnek, sőt még ott is, hol különben ember meg nem élne. Ez utóbbit meg fogod érteni időjártával. Egyelőre elhiheted szavamra.

«Még nem vagy nagykorú. Sajnos! Ezért nem határozhatsz teljes önállóan sorsod felől. De elég ha magadban határozod el magadat nézetem elfogadására. Akkor föllépek én. Ugyanazon jogosultsággal bírván, mint Gida és Ármin bátyáid: elhódítlak tőlök, ha ők nem találnak nézetemen lenni.

«És most egyetmást a részletekből.

«Előnyök:

«1. Együtt élünk ketten; egy érdekünk, egy a czélunk.

«2. Azon időre, mikor még magad nem kereshetsz, fölmentelek a megélhetés gondjától.

«3. Ingyen lakol nálam, mert magamnak is van ingyen lakásom, fűtésem. (Redtenbacher tanárral már szóltam s ő örömmel beleegyezett.)

«4. Megszokott szorgalmad, kitartásod kezeskedik nekem róla, hogy első, tehát már a jövő év leforgásával elnyered az én jelenlegi ösztöndíjamat. Ekkor kiképeztetésed további két esztendejére megélhetésed biztosítva van és azután Redtenbacher befolyása által nyitva előtted az egész világ.

«5. Mint vegyész többet használhatsz hazádnak, mint akármely más pályán. Ennek okát-fokát most azért nem magyarázhatom meg neked, mivel úgysem értenéd meg. Bízzál bennem és ne félj oly ajánlatot elfogadni tőlem — azt t. i., hogy néhány hónapig megélhetésedről én akarok gondoskodni — a mi mindkettőnkre nézve csak megtisztelő lehet, s különösen engem a legnagyobb mértékben boldoggá tenne, ha elfogadod.

«A legnagyobb feszültséggel várom gyors, de azért jól meggondolt feleletedet. Fejtegesd abban jelenlegi viszonyaidat, az előnyöket, mikről le kellene mondanod, ha ajánlatom elfogadnád, valmint a különös hátrányokat, melyek mind azok-

kal való ellenkezésedből rád háruhnának, a kik azt kívánják, hogy megmaradj azon a pályán, a hol vagy.

«Alig tudhatom, hol akadnak rád e soraim. De meg fog találni bárhol hű bátyád szeretete. Arthur s. k.»

112. Levél.

Görgey István Görgey Arthurnak Prágába. Kelt Pesten 1847 február 11-én. (Eredetije magyar.) «Édes bátyám Arthur! F. é. február 4-kei leveled nagyon meglepett és 16 óra óta teljesen leköti, egyetlen pontba gyűjti minden gondolkodó erőmet. Követve a magyar szokást, hogy «aludjunk rája!» néhány órai pihenés után most leülök, neked haladék nélkül, de azért nem meggondolás nélkül, válaszolni. Előrebocsátva meg kell vallanom, hogy ámbár másfél éve, mikor magad pályát választottál, nekem ábrándos óhajtásom volt veled menni s azt Toporczon ki is fejeztem előtted; – ámbár ezen, akkori meglehetősen regényes alakjában általad visszautasított gondolatom azóta itt Pesten, helyzetemmel és kilátásaimmal való elégedetlenségemben néhányszor mint jámbor óhajtás újra föléledt; – ámbár eszerint ájánlatod most régi vágyaimmal s álmaimmal találkozott: az mindezek daczára mostani uj alakjában mint lehetőség, mint tőled eredő gyakorlati terv – meglepő új színben jelentkezett előttem! Megszűntem volt hinni kivihetőségében.

«Nos hát tudd meg: elégedetlen vagyok helyzetemmel: elhagyom pályámát; hozzád jövök s a természettudományokra adom magamat.

«Megragadom a felém nyújtott testvéri jobbot; követlek egy új életbe, új pályára.

«Midőn másfél éve követni akartalak: akkor ez óhajtásnak aligha volt más értelme, mint: hozzád csatlakozni, rád bízni vezetésemet. És valljuk meg magunknak: még ma is hozzád való ragaszkodásomnak nagy része van határozatomban és neked számolnod kellett ezzel. Hiszen e ragaszkodás gyermekkorommak legelső, legvilágosabb, legderültebb érzése – a óta is legmelegebb, legállandóbb gondolatom. Ezt tudod.

«De azért az óhajtás, közeledben élni, korántsem az

egyedüli, — sőt még csak nem is oly mértékben indoka elhatározásomnak, hogy ezt ma is regényesnek lehetne nevezni.

«Elégedetlen vagyok viszonyaimmal és a mi ennél rosszabb, az ügyvédi pályával. Megkülönböztetem a kettőt. Amazok esetlegesek, külső föltételei előmenetelemnek emezen. Amazok most szerfelett kedvezőtlenek, precariusok, biztosítékot nem nyujtók a jövőre: emezt lelkemből nem szeretem; és a mi a legrosszabb: ismerem ezt és ismerem ennmagamat annyira, hogy nem hiszem, hogy valaha őszintén megszeressem. Amazok csak a legközelebbi oka — emez iránti ellenszenvem a mélyebben fekvő ok, a miért ezt el akarom hagyni.

«Viszonyok: K . . . nem az az ember, ki engem mesterségem practicumával és mint ügyvédet az emberekkel megösmertessen, vagy saját érdekein túl az én boldogságommal sokat gondoljon. Pedig a magyar jognak ususon s abususon alapuló, casuistico-empiricus sajátossága mellett egyfelől, másfelől az ügyködésre ügyvédi oklevél által jogosítottak korlátlan versenyével szemben minden fiatal ügyvédnek — kinek nincsen saját vagyona üzleti tőkének, — múlhatatlan szüksége van egy hírneves régibb ügyvéd sokoldalú irodájában és jóvoltából vezettetni be az életbe, a közönségbe. Már most én 14 hónap óta K . . . nál sok tintát fogyasztottam ugyan és sok csizmát koptattam el: de tőle nem sokat tanultam, egyetlen összeköttetésre sem tettem szert és 10 ft havidíjamon túl 10 garast sem szereztem. Van ugyan újabban is Zsivorához bejuthatni kilátásom: de ez 14 hónap előtt is már megvolt; és habár e kilátás teljesüléséhez most 14 hónappal nyilván közelebb jutottam: még ebből ki nem számíthatom, nem kellend-e még újabb évekig rá várnom?

«Az ügyvédi pálya: — Én képtelen vagyok derék munkát végezni az ügy szeretete nélkül, lelkesedés nélkül. Ez, eddig, az egyedüli movens, mi tunya természetemet tevékenységre serkenteni, idegeimet kitartó szorgalomra feszítni, munkámnak sikert biztosítani képes. A «lucri odor» talán szintén ösztökélne, ha módom nyílnék benne; de nem hiszem, hogy ez magában elég ösztönt adna. Szükségleteim egyszerűek és kevesek. A nélkülözésben bizonyos szívósággal birok. Ha elsőrendű szükségeim fedezve vannak: akkor ezen oldalról nem igen vagyok megmozdítható. Sokat töprenkedtem ezen velem szüle-

tett tunyaságról (hihetőleg azért, mert töprenkedni kisebb fáradsággal jár, mint kedv nélkül, kedv - akadályok ellenére magát törni) és azon eredményre jutottam, hogy alkalmasint elébb szívemben egy nagy szenvedélynek, fejemben a családi boldogság gondolatának kell erős gyökeret verni, mielőtt a pénzszerzés ösztöne fő mozgató erővé váljék bennem - az ügyvédkedést mint legközelebb eső eszközt megkedveljem, mindenekelőtt pedig azonfajta pörökből,* miket K . . . nál másolgatok és melyekbe minden negyedévi terminuson a pertárban beírogatom: «Pro A. vagy pro I. megjelent N. N. és ff». — (értsd ha birod: «Felperes helyett, vagy Alperes helyett megjelent N. N. és fenntartja a fenntartandókat!») valami juris prudentiát a begyembe szedni bírjak. De azt a szeretetet, lelkesedést, melyre szükségem lenne, a mi hazai jogrendszerünk nekem megadni nem képes — ez a szörnyű jogállapot, vagyis jobbanmondva, ilyennek ez a tökélletes hiánya; — ez a furcsa szövevénye az usus által lett törvénynek és törvénybeli visszaéléseknek, — ez a kiáltó ellenmondás a belső jogelv és jogérzet, meg az ezeket eltorzító perlekedési praxis közt, mely miatt magad és gyermekeid tönkrejuttok, míg ügyvéded kiküzdheti jogaidat — unokáid számára! mely praxis alatt a furfangos csaló nagy kort ér jólétben, tisztességben; és furfangjának sántikáló nemezise már csak az ártatlan unokáit veri meg harmad-, negyedíziglen, a mint az Ó-testámentumban meg van írva! — Ez az állapot lelkesedésre birhatna, felbuzdíthatna *reformokra*, a törvényhozó, a publicista állásában: de az ügyvédnek épen ez az állapot a kenyere! Visszarettensz, egy méltatlan, de szokásos visszaélés eszközéhez nyúlni? de a rád bízott ügy sikere inkább függ épen ezen körülménytől, mint védenczed ügyének igazságos voltától, vagy a bíróságok belátásától és pártatlanságától. Ellenfeled practicusabb és kevésbbé időszerűtlen moralista mint te: ő lesz a nyertes, teneked pedig a szemedre hányják, hogy a praxisnak legelső elemeit sem tanultad meg jól — csak azért, mert az erkölcsi törvény legelső elemeit elfelejteni nem birtad. A legtisztességesebb is kartársaim közül legalabb egyszer életében volt megnyugtatni kénytelen a maga lelkiisme-

* Csupa táblai juris perek.

tét azzal a practicus axiomával: «Én nem tehetek róla védekezni kell, még pedig egyenlő fegyverekkel, másképp a rövidebbet húzom; ezek a visszaélések azáltal, hogy általános sak, megszüntek visszaélések lenni. sat.» A magyar diplomaticusnak morálja a legkorrumpáltabb, mivel kicsinyes és alacsony a maga eszközeiben és nincs nagy czélja, mely ezeket szentesíthetné. Ezek tények. És ha kevésbbé azok lennének is, ha felfogásom túlzott, ellenszenvem képzelődésen alapuló lenne: akkor is ez ellenszenvem maga tény s ez elegendő arra, hogy elkívánkozzam. — Egy lehetőség van, mely érdemes a meggondolásra. Ez a vázolt jogállapot föntarthatatlan! Beszélik, hogy máris Széchenyi a kanczellár, hogy Apponyi megbukott: ez esetben reformkérdéseink már a jövő országgyűlésen törvénybe mehetnek — többi közt a nyilvános szóbeli bűnfenyítő eljárás is és utóbb egy *magyar polgári törvénykönyv*;* — és ha nem a legközelebb jövő, hát akkor az utána következő országgyűlésen és ha nem Széchenyi által, hát akkor egy más óramutatója által az előrehaladott időnek! A megjövő reformok vissza fogják adni a magyar ügyvédnek eredeti nemes hivatását és jogérzetét és kivált az újabb oskola növendékeinek új, szabadabb, szebb tért fognak nyitni a tevékenységre. Akkor nekem is megjönne a pályaszeretet.

«Így állván a dolgok, nem is az rám nézve most a kérdés: siralomvölgyén egy Eldorádót cserélni; hanem előnyt előnynyel összemérni és azután aszerint maradni vagy menni, a mint a mérleg serpenyője föl vagy alá billen. És most vegyük sorjában az általad részemre kilátásba helyezett előnyöket. Az első pontnak mély jelentősége, t. i. hogy ketten együtt élünk, egy érdekünk, egy a czélunk — és azon nemes szavaid, miszerint megélhetésemről te akarsz gondoskodni, ez ajánlatod pedig és annak részemről elfogadása megtisztelő mindkettőnkre nézve — lelkem mélyében visszhangoztak! Elfogadom ajánlatodat. Ennyit a 2. és 3. pontra. — A mi a 4-diket illeti, ne vedd önbizalom, vagy épen bátorság és készakarat hiányának, ha arra figyelmeztetlek, hogy nézetem szerint a tervünkre nézve annyira fontos stipendium elnyerésében az én szorgal-

* **Írám ezt 1847-ben; megvan-e már a magyar polgári törvénykönyv 1898-ban?! Hát 1902-ben?!! a mikor e sorokat revidiálom.**

mam és kitartásom, Redtenbacher protectióján kívül aligha az egyedüli tényezők, hanem hogy nagy számot fog okvetetlen tenni a többé vagy kevésbbé szerencsés szellemi tehetség is. Szorgalmam és kitartásom kezeskednek ugyan neked, hogy kitünő tanuló leszek, de korántsem arról is, hogy engem kitünőt nem fog egy viszonylag kitünőbb messze túlszárnyalni. És mi lesz akkor, ha az ösztöndíjat én el nem nyerem? — Ad 5: Hogy mint vegyész hasznot hajthatok hazámnak és hogy Redtenbacher befolyása által nyitva előttem nemcsak az egész világ, hanem hogy különösen ennek az a része, melynek földjén egyedül kívánom kenyeremet megkeresni és tevékenységemet kifejteni — Magyarország — szakmányom részére nyitva álland: ezt elhiszem szavadra. Te tudni szoktad, mit beszélsz. És itt el nem hallgathatom azon meggyőződésemet, hogy a mi életünk és törekvéseink nemcsak a tanulóévek, hanem szintúgy a siker éveiben, úgy erkölcsi mint anyagi tekintetben párhuzamos lesz és maradand — Magyarországon és Magyarország hasznára.

«Pontjaidat még egy kérdéssel ki kell toldanom. Számba vetted-e előtanulmányaimnak csaknem teljes hiányát is — *kivált a mathematikaiakét?*

«Hogy elhatározásom által irányodban nagy kötelezettséget vállalok, mely annál szentebb lesz előttem, minel kevesebbé érezteted azt velem: azt érzem. Hogy ezt érzem, neked meg kellett mondanom. Ez a kötelezettség: kitartó szorgalmamba vetett szilárd bizalmadat meg nem csalni.

«Atyánkfiai irányában kívánságod szerint neked engedem át a szólás elsőségét. Ezért őnekik csak jövő leveled vétele után fogok írni.

«Egy szót Mari nénit illetőleg. Havi keresményem mult november óta megcsökkent azon 12 fttal, melyet nekem Forst magyarnyelvi leczkéimért fizetett. Pedig én csupán ezen új jövedelmi forrásra való tekintettel köszöntem volt le a mult nyáron a nénénktől élvezett havipénzemről — míg újra kedvezőtlenebb napok nem jönnek rám. Ezen kedvezőtlenebb napok bekövetkeztek; és f. é. februártól fogva megint élvezem a havi 8 ftot Mari nénitől — jobb napok elerkeztéig. Vedd fontolóra a viszonyt, melyben nénénkhez állok, — annak hatását az ő túlérzékeny kedélyére, ha meghallja, hogy Prága-

ban inkább egészen neked akarok terhedre esni, mint az általa jószívvel adott havipénzt tovább is tőle elfogadni — gondold meg mindezt és egyezzél belé, hogy még a jövő esztendőben is elfogadjam tőle a 8 ft havipénzt ruházkodásra.

«A Jankovics-féle ajánlatból nem lett semmi. Lakczímem a régi.

«S most isten veled! türelmetlenül várja újabb leveledet szerető öcséd Pista. s. k».

113. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Pestre. — Kelet: Prága 1847 február 25-én. (Eredetije német,)

«Kedves leveled — édes öcsém! észretérített. Ismételten azt kellett kérdeznem enmagamtól: mit is akartam csak voltaképen? Most végre tisztán és világosan meg tudok a kérdésre felelni! Itt a felelet:

«Akartam: nem állni elszigetelten az életben s a törekvésben.

«Akartam: egy engem boldogító gondviselést vállalni egy lény irányában, mely engem szeret. — Ha feleségem volna: akkor nem jutott volna eszembe, téged pályádról elszólítani, hogy kövesd az enyimet.

«Akartam: magamnak a haladást a tudományban megkönnyíteni azáltal, hogy kötelezettséget vállalok, téged beavatni abba.

«Akartam: azt a minden szép és nagy iránti nemes exaltatiót varázsolni ide philiszteri magányomba — jelenléted által.

«Azonkívül van egy bizonyos valami, a mi mindég hazám érdekében becsületes küzdelemre buzdít.

«Add hozzá mindehhez azt az aggodalmat, hogy neked sok mindenféle keserves nélkülözésekkel küzdened kell épen azokban az esztendőkben, mikor öntudatos lényed minden idege téged az élet örömeinek élvezésére ösztönöz: és elég erősnek fogod találni a motivumot és menthetőnek a hatását — azt a lépést, melyet utolsó levelemmel irányodban tettem.

«Megérkezett a leveled és hamar rá Ivánka.

«Leveled elolvasása után még mindég állt határozatom. kiragadni téged megalázó viszonyaid közül.

«Ivánka azonban más oldalról is világított rá a helyzetedre. Ő következőképen ítélt róla s az én szándékomról: s a t.

«Ezeket mondta nekem Ivánka és még sok más egyebet, a mi már nem jut az eszembe.

«Időt szakítottam a meggondolásra. Most már meggondoltam. Egyről különben is megfelejtkeztem volt utolsó levelemben: a honvágy minden erélyt ölt volna benned. Eszedbe jut-e még:

> «Hol új életre keltve kél ott a napsugár.
> Virúl e bérczeken túl egy boldogabb határ,
> A szabadság hazája s édes hazám nekem,
> Honnan, ki tudja meddig, számüzött végzetem».

«Én kevésbbé vagyok Magyarország iránt exaltálva mint te: és gyakran énnekem is könnybe lábbad szemem a honvagy miatt, mikor önkénytelenül eldúdolgatom magamban egyjét azon édesen szomorú hazai nótáknak, melyek mint egy varázsregény, úgy csendülnek át gyermekéveimből 30 éves koromba!

«Maradj hát, édes öcsém! a hol vagy. Törekedjél önállóságra: maradj becsületes és szabad. Nemsokára az én tanulási éveim is csak elmulnak; akkor én is kelet felé költözöm, azok közé, kik úgy éreznek mint én . . . Magyarországon legalább az ifjúság még szabadon gondolkozik.

«Mellékelve néhány forint a fölöslegemből. Ne féld, hogy megtisztelő mindkettőnkre nézve, ha megosztjuk. Ha úgy veszed, a mint adom: akkor könnyen el fogod vetni a gondolatot, hogy azt nekem valamikor megtérítsed. Végy példát énrólam. A mult évben nagy szükségben voltam: akkor Guszti nekem 200 ftot ajándékozott, Kornél 100 ftot s én nem érzem azt, mintha adósuk volnék. Hanem szeretem is őket úgy, mintha csak édes tesvéreim lennének. Hogy te is engem ilyen módon szeress, azt óhajtom.

«Tervemről csak Ivánkának és Redtenbachernek volt tudomásuk. És így az egészen köztünk marad; rokonainkat csak szükség nélkül fellármáznók, ha attól tartanának, hogy minden órán kivitelre kerülhet a dolog. — Hanem gyakrabban kell leveleznünk . . .

«Isten veled! ne búsulj, maradj a mi vagy, valamint én maradok hű bátyád Arthur s. k.»

114. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Pesten. Kelet: Prága 1847 junius 23. (Eredetije német.) «Édes Pistám! Németül gondolkozom és írok: de valahányszor egy leveledet elolvasom, tisztán áll előttem, hogy magyarul érzek. Szeretett hazám iránti rokonszenvem azon szelid búsongásban is nyilvánul, melyben hazámfiai általánosan szenvedni szoktak, mikor külföldön kénytelenek élni. Jó, hogy e búsongási hajlam nem bír fölülkerekedni azon szükséges vidám bátorságomon, melylyel, a mennyire rajtam áll, sorsomat öntudatosan magam intézem.

«Két leveled fekszik előttem: april 16-káról és junius 1-jéről.

«Mind a kettőn örülök. És mégis bánat akar erőt venni rajtam, mikor viszontlátásunk és együttélésünk iránt táplált reményeidre visszagondolok és ezeket a kiábrándító bizonyossággal hasonlítom össze.

«Mi nem oly egyhamar fogjuk egymást viszontlátni! mert én valószinűleg szeptemberben Lembergbe költözöm, mint az ottani vegyészet-tanára Rochleder assistense és ha csak hamarabb tanári állást nem kapok, Lemberget alkalmasint csak négy esztendő mulva fogom elhagyni — mert ennyi időre kaptam ezt az állást.

«Még alig több két esztendejénél, hogy ott ültem a lóháton huszárosztagom élén, uralkodómért élni-halni készen (természetesen háborúban). De nekem csak heverészni, másokat szekírozni és magamat másoktól szekíroztatni volt szabad ebben a szép, lagymatag, unalmas békeidőben. Ennél mégis csak valamivel jobb sorsra tartottam magamat érdemesnek! — Most függeléke leszek egy tanárnak és ha ő beteg lesz vagy meghal, akkor helyettese. — És, tegyük fel, magam tanár leszek: mi lesz akkor? — Lelkesülni fogok a tudományért és hasonló lelkesedésre fogom buzdítani akarni iránta tanítványaimat: de a gondolat nélkül felém bámészkodónak hosszú ostoba pofái tüzemet lohasztani fogják. — Olykor azt fogom képzelni,

hogy íme sikerült bennök felgyújtani a szent tüzet, mikor egy-egy élettelen arczon feszülni látom a vonásokat : de a tapasztalás, hogy ez nem volt egyéb azon múló tetszés hatásánál, melyet egy csinos műkisérlet a hallgatóságra gyakorolt — ki fog ábrándítani. — Akkor be fog következni az a pont, hol a meggyőződés, hogy minden erőfeszítésem eredménytelen, magát az erőmegfeszítést meg fogja utáltatni velem. — Mi lesz aztán? Nem fogok-e akkor megint kedvet kapni, felhagyni a tanársággal és újra másvalamihez fogni? — Azt hiszem, hogy *nem*. Mert Redtenbachernek példáján látom, hogy 100 tunya szolga közt mégis csak talál legalább néhányat, kik a magok talentumát el nem ássák és ezen néhányat száz közül ő magához kapcsolja személyisége által a tudományhoz, a tudomány által a természethez, ezen örökkévalóhoz, hogy annak törvényeit megközelítőleg megösmerjék; mert hiszen ez a főkülönbség köztünk és a többi teremtmények közt, melyeket állatoknak hivunk, hogy nekünk embereknek a megismerés az osztályrészünk. A ki tehát a megismerésben gyarapítja környezetét: az megnemesíti az embert. És habár csak keveseknél sikerül ez neki: mégis utóbb megint ezen keveseknek fog ugyanaz sikerülni újabb néhány tanítványnyal szemben; és így nyomról-nyomra meg kell hátrálnia a legvastagabb tévhitnek a legtisztább, legmagasztosabb hit: — az Istenben, az egyetlen Őserőben való hit előtt! Mózes, Krisztus, Mahommed csak úgy váltak jóltevőivé az emberiségnek, hogy *ezt* a hitet* mind erősebbé megszilárdították. Ehhez nem kell dogma. Az ember fölveti a szemét, szétnéz, érez, ízlel, szaglál, fülel és folyvást azt kérdezi: mi történik körülöttem? Eleinte soványan kel a felelet; de hovátovább egyre jobban, világosabban, míg végtére — no! végtére elakad a felelet, mert az Őserőt magát még senki sem érezte, ízlelte, szaglálta, hallgatta vagy szemlélte. De a hatásai egyetlen törhetetlen törvény szerint *lesznek* és minden véletlen ki van zárva. A legbölcsebb természetvizsgáló egyszersmind a legszerényebb, legvallásosabb, legjobb, legboldogabb ember kell hogy legyen ezen a világon. Én egész éven át csupán száraz kenyérrel élek, hébekorban nyáron némi tejjel, sajttal; iszom vizet, szalmán hálok; dolgozom reggeltől

* «Egy az isten!»

estig és néha viszont estvetól hajnalig; öltözetem tiszta, de olcsó és nem új: igen ritkán élvezek társaságot; és ha kérded, hogyan érzem magamat, őszinte feleletem csak ez lehet: «pompásan!»

«Téged féltelek, hogy a jogászatban el találsz törpülni. Azok a juristák szörnyű emberek; és én sokat ismerek közülök. Ritkán követnek el dőreséget, az igaz. A természetvizsgáló több bolondot tesz egy nap alatt, mint ők az egész esztendőben. De egyszer aztán következik az az óra, melyet több nem követ: és akkor, lám mondom, egész életök egyetlen dőreség volt. Mert csak hogy megélhessenek, az igazságot elcsavargatták, a helyett, hogy keresték volna az *igazit:* a kevéssel beérést s az ezzel járó életvidorságot.

Csak pénz-ember ne váljék belőled, édes öcsém! Szerezz annyit, a mennyi szükségeidre kell, és ha könnyen lehet, nem bánom, valamivel többet is, előre nem látható esetekre: de csak a pénzszomjat, melyben a juristák csaknem mindnyájan szenvednek, ne engedd magadban kifejlődni. Kár lenne üde szép kedélyedért. Hogy megóvjalak olyannak a milyen vagy, egészséges épnek, ki bátran és vidáman tekint a bizonytalan jövőbe: ezért szeretnék nálad lenni, veled élni. Azt képzelem, én voltam az, ki téged gyermekkori otthonunk holttestéről, melyre csak szomorúan és visszavágyakozás nélkül gondolhatunk vissza, leoldozott; s úgy látom, te ezt meg nem bántad. Ha valamikor visszakívánkoznál a Szepesség egyiptomi húsos fazekaihoz: akkor jussak eszedbe én és maradj inkább szegény, de vidám kedélyü. K... befolyásától féltettelek. Iránta való ellenszenved volt vigasztalóm csak. Szívből szerencséltetlek, hogy megváltál tőle s mégis megélsz. Én is meg fogok élni Lembergben, de csak úgy ám, a mint már én megszoktam. 300 pftom lesz évenkint és egyéb semmi. Itt azonfölül ingyen lakásom volt és fűtőfám. De ezt mellőzve is, nehéz szivvel válok meg Redtenbachertől, mert napról napra jobban tanulom őt tisztelni és szeretni. Ilyen fölebbvalóm nem egyhamar lesz megint. Az ezutáni (Rochleder tanár) az ő tanítványa ugyan és barátja. Ez mellette szól. De Rochleder fiatalabb nálam, és tudás dolgában nincs sokkal előbbre, legalább nem olyan sokkal, hogy attól ne tartsak, hogy azon egy év alatt, mit még itt töltendő valék, többet tanulok mint

Lembergben két év alatt lehet. De hát nincs mit tenni. Nem válogathatok. Mert itt maradván, egy esztendő mulva dijamnak vége szakad és én kénytelen volnék pihentetni a tudományt és kenyérkereset után indulni; mig ott még ujabb három évig megélhetésem biztosítva van, tehát tanulhatok és dolgozhatok egészen kedvemre. Tehát isten nevében! menjünk Lembergbe.

Büszke lehetsz rá (ha épen kedved tartja), hogy most levelet kapsz tőlem, most mikor sokkal több és sürgetősb a dolgom, mint eddigelé. Mert mielőtt Prágát idehagynám, be kell végeznem egy elkezdett munkámat: a kókuszdioolaj vegybontó vizsgálatát. De mit érdekel ez téged?! inkább másik leveledet veszem elő és arról beszélgessünk.

1. Tervemmel, valamikor veled együtt gyalog barangolni be hazánkat (de csakis egyedül veled; harmadik nekünk nem kell, csak aggatna), még mindég fel nem hagyok. Bielitztől Toporczig tett gyalogutazásunk oly jól esett, hogy ismétlésen vágyom, csakhogy egy mindkettőnkre nézve érdekesebb országban. Lembergi tartózkodásom első félévében, azt hiszem, már többet fogok veled közölhetni erről. Ott ugyan is magánleczkék által, valamint tanulóknak és gyárosoknak adandó tanácsok utján még némi mellékjövedelemre reménylek szert tenni, állandó fizetésem mellé. Meglássuk.

2. Guszti (Görgey) igen igen kedves ember. Kár, hogy nincs olyan lélek körülte, ki oly derültté varázsolná életet, a mint megérdemelné...

3. Az én jövendőm? Egy szót sem tudok belőle. Még csak megközelítően sem határozhatok róla semmit is. De nem is akarok. Végre is *máskép* lesz; sohasem úgy a mint terveztük. Két esztendő óta csinálom a legtarkább terveket: de hogy Lembergbe vetődjem, álmomban sem jutott az eszembe. Szivesen engedem magamat képzeletem szárnyain Magyarországba vitetni, hol diadalutat készítek a chemiának, ennek a családi életbe csak úgy, mint az állam életébe a leglényegesebb módon belevágó tudománynak és művészetnek egyszersmind. Mostani hazai pseudo-collegáimnak ez sohasem fog sikerülni, mert ők sokkal renyhébbek semhogy valamit tanulnának; és ismeretről, realis és alaposról még távolról sem lehet szó nálok. Én még most is, miután közel fel esztendő óta

már önállóan dolgozom, szégyelnék Pestre jönni dicsekedni: és mégis biztosíthatlak, hogy az utolsó is közülünk idevaló vegyészek közül, valamennyi pesti chemikusokat (Sangaletti egyetemi tanárt kivéve) zsebre vágja. Sangaletti pedig lusta és anticipált babérokon az emésztés álmát aluszsza...

6. Hogy F... veszített-e bennem valamit? én kétlem; mert a hol megszüntem szeretni: ott nem boldogíthatok és — az ördögbe is! csak tán nem fogok a végett házasodni, hogy egy leányt boldogtalanná tegyek. Hogy miért szüntem meg, szeretni: ez már más kérdés s a nyilt becsületes válasz reá: Mivel F... megszünt reám nézve szeretetreméltó lenni!

September 14-kéig még biztosan Prágában leszek és örülni fogok legalább még egy levelet kapni itt addig tőled. Különben mentül többet, annál jobb; ez magától értetődik. Redtenbacher és Ivánka köszöntetnek — legmelegebben hű bátyád Arthur. s. k.»

A sorban következő levélben *Görgey Ármin* arról tudósítja öcscsét Arthurt, hogy Görgey Ferencz nagybátyánk, atyánknak testvéröcscse, 1847. évi julius 10-kén Toporczon hagymázban meghalt.

Erre következik Arthurnak az özvegyhez írt levele:

115. Levél.

Görgey Arthur Görgey Kosztolányi Máriának Toporczon. Kelet: Prága 1847: julius 20. (Eredetije német.)

Szeretett drága Mari! Mennyire szeretnék most nálad lenni, éppen most..! De nem lehet! Azért is irok, nehogy halottad feletti keservedben megfelejtkezzél az élőkről, kik téged annyira szeretnek. Értem én fájdalmad mélységét, mert tudom azt, hogy leginkább azon csüng az ember szíve, a ki neki legtöbb gondot adott. Igy a szerető anya is valamennyi egészséges gyermekének elébe helyezi azt a betegeset, melynek kórágya mellett virrasztva feláldozza önnön egészségét. Ezt szorosabban szorítja szívéhez. Minden áldozat, melyet szerettünknek hoztunk, megannyi új kapocs, mely hozzá fűz, és a ki legtöbbet szenvedett el az emberiségért, az legjobban kellett, hogy szeresse is az embereket — Jezus! A megbol-

dogult több volt neked, mint csak férjed; ezt jól tudom, mert láttam azon rövid idő alatt, melyet utoljára köztetek töltöttem, mennyire igénybe vette szeretetteljes, nemes gondviselő szivedet. Én mindég szerettelek, az első percztől, hogy mint gyermek megláttalak: de a mióta tudom, mily nehéz gondok kínoztak az elköltözött miatt, azóta határtalan nagyra becsüllek! Erősen hiszem, hogy te soh'sem zúgolodtál Isten ellen, a miért nem rendelt derültebb végzetet részedre; hogy mint valódi keresztyén mindég hálás megadással vetted, mit rád küldött akár örömből, akár szenvedésből. És így most is, mikor elvette azt, ki legkedvesebb volt neked, meg fogod állni helyedet és mire a gyógyító idő a legsajgóbb fájdalmadat megenyhíti, talán nem is sokára, megint magad körül tekintve, megakad szemed a téged környező szerető szíveken és akkor megint képes lész örülni a ragaszkodásnak, melylyel az élők vesznek körül.

Van köztünk egy, kit kevésbbé szerettél. Csaknem kemény végzetnek látszik, mely a legsúlyosabb csapás perczében éppen csak ez egyet rendelte melléd támaszul, míg Guido, Guszti, Kornél, Pista s én kénytelenek vagyunk távol lenni tőled. De lásd, előttem ez is bölcs gondviselésnek látszik, Ármin levelében oly igaz benső részvét nyilatkozik irántad, hogy meg vagyok győződve, mikép mostani magatartásából fel fogod ösmerni, hogy ő benne is irántad szerető szív dobog... sat. Arthur s. k.

116. Levél.

Ugyanaz Görgey Istvánnak Toporczon. Kelet: Prága 1847. aug. 23. (Eredetije német.)

Édes Pistám! Utóbbi leveled ujra is meggyőzött, ha ugyan szükség lett volna erre — hogy mind kettőnkre nézve legjobb lenne, ha közel élhetnénk egymáshoz. Neked ugyanazon viharokat kell kiállnod, melyek engem hánytak, vetettek; s miután magam meglehetős szerencsésen kiálltam azokat: felőled is azt reménylem. Szívesen megóvnálak e küzdelmek nagy részétől, miken magamnak keresztül kellett esnem: de levelezés útján ez lehetetlen. És ha veled lennék is és megtehet-

ném, rosszul fognád megköszönni. Ismerem az érzést, mely azon öntudatból fakad: ellenemmel egymagam végeztem!

Két dologra figyelmeztetlek. 1. A nevelés alapja a megszokás, a szoktatás. Ezért az nem történhetik ugrásokban, csak a könnyebbről haladván a nehezebbhez... 2. A keveset evésnek határa van. Hogy egyikünknek kevesebb táplálék kell ahhoz, hogy magát tökéletesen jól érezze, mint a másiknak: ez oly sok, még a legelső gyermekkorba visszanyúló körülménytől függ, hogy idő és térpazarlás lenne azokat itt csak el is sorolni, nem hogy alaposan fejtegetni. Egyél annyit, hogy miatta tökéletesen jól érezd magadat testileg és szellemileg; de meg is edzed annyira magadat, hogy egy alkalmi koplalás vagy sovány ebéd, álmatlan éj vagy elégtelen öltözet ne tegyen mindjárt rosszkedvűvé vagy éppen beteggé.

És még egyet, mit az önnevelés körül (mert erre vagy tulajdonképen ráutalva) meg kell figyelni. Egy férfi-eszmény után igazodjál, mely minden társadalmi előitélettől mentes és folyvást szemed előtt álljon. Minden törekvésednek ez legyen főirányzója: akkor mindég ép, erőteljes, jó és ennél fogva mindég jókedvű maradsz; akkor könnyen fog esni, egy magasabb érdek kedvéért áldozatot hozni a társadalomnak is. Mind ennek részletezését megtalálod Seume munkáiban. Ha megkerítheted, olvasd el. A legjobb férfi-olvasmány. Ha Seumét elolvastad: mind ketten egy *közös* lelkesedéssel leszünk gazdagabbak.

Én nem megyek Lembergbe! ellenben legkésőbb mostanhoz egy esztendőre nálad lenni remény lek.

A mit Mari nénénk elhatározása felől irsz: éppen nem lep meg, annyira hozzá vagyok már szokva, Marit azon kevés nemeslelkű emberek közé számítani, kik az emberiség iránti megrendült hitet ujra feltámasztani hivatvák. Csak aztán azt kivánom, hogy a kikkel ő most jót tesz, mindnyájan mindég úgy viseljék magokat iránta, hogy soha ne jusson eszébe az a bizonyos közmondás a «jutalmazó háládatlanságról».

Mikor Guszti itt járt, meg kellett neki igérnem, hogy ösztöndíjam megszüntével és talán félévig tartó pesti tartózkodás után, hozzá költözöm Görgőre. Én szívesen egyeztem belé. Talán ez is volt egyik oka, a miért Lembergről lemond-

tam. Guszti nem kezelheti Görgőt és Toporczot egyszerre. De igenis megtehetjük ketten. Ha vitatkozástok közben szóvá tenné valaki, hogy hatunkra nézve előnyös volna, rám bízni akár a toporczi, akár a görgői gazdaság vezetését: ez esetre tudjad, hogy nem lennék idegen tőle. Meglehet még arra is lennék rábirható, hogy rögtön haza térjek. Ezt azonban csak igen nyomatékos okok igazolhatnák; mert nagyon szeretnék még 1848. évi septemberig itt Prágában maradni és csak azután költözni.

A mint Gusztinak már szóval is megmondtam, én főleg a mezőgazdaság iránt érdeklődöm és vegyészeti ismereteimet leginkább ebben az irányban gyarapítottam. Már most, ha bizonyos volnék benne, hogy egy év mulva rám mezőgazdasági hatáskör vár, akkor itt Csehországban könnyű lenne magamat mellesleg a *gyakorlati* mezőgazdaságba egyenest bevezettetni. És ezt minden eshetőségre meg is fogom tenni, miután Redtenbacher már meg is igérte, hogy a jövő tavaszi mezei munkák idejére a kellő időt hozzá rendelkezésemre fogja bocsátani.

Ezeket közöld Gusztival és mond meg neki, hogy türelmetlenül várom levelét, melyben jól megfontolt nézeteit az itt érintettek felől, a mint őszinte férfiuhoz hasonlója irányában illik, őszintén kimondja. Marit pedig, ezt a nemes lelket, csókold sokszor nevemben. Ivánka köszöntet. Hű bátyád Arthur. s. k.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

1847. Prága. Ujabb haláleset. Öntudatlan jóslat. Elmélkedés. Négy levél.

Nagybátyám Görgey Ferencz temetésén nem lehettem jelen. Azon időben sem a posta, sem az utas nem röpült oly gyorsan czélja felé, mint ma. Táviró nem létezett. Mire a halál hirét vettem: már a halottat el is temették.

De rögtön oda siettem a gyász helyére, a gyászoló özvegyhez, jótevőmhöz, Pestről Toporczra.

Itt nemcsak a holt miatti gyászban, hanem egy élő miatti rettegésben is találtam nénémet. Szepességben, de tudtomra az egész országban 1847. nyarán dühöngött a hagymáz ragálya. A félelem pedig legjobb toborzója ennek. Mari nénémhajadon húga Kosztolányi Anna, nem lévén sem szép, sem fiatal, rég lemondott volt a férjhezmenetelről, évek óta kedves, jóságos tagja volt a toporczi családnak. Feri bátyám temetése napján, koporsó-zárás előtt, mikor nénénk oda állt vele a halotthoz, elbúcsúzni tőle: Annán végig futott a hideg borzadály. Temetés után ágyba dőlt. Én már úgy találtam. Néhány heti aggódás és remény közötti hányatás után ott eltemettük őt is. S én őszintén megsirattam az irántam való szeretetben s jótétekben részest. Ezen családi eseményre vonatkoznak a következő levelek. Ezeknek teljes megértéséhez azonban előre kell bocsátanom, hogy Ferencz nagybátyánknak ősi földbirtokában törvényes örökösei hatan voltunk: atyánk jogán mi négyen testvérek, Guido, Ármin, Arthur és én egy-egy $^1/_8$ részben s a másik $^4/_8$ részben két unokatestvérünk Gusztáv és Kornél, G. János őrnagy fiai.

117. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Toporczon. Kelet Prága 1847 sept. 6. (Eredetije német.) Édes Pistám! A könnyek ideje, úgylátszik, elmult nálam. Soraidra csak elszorult a mellem. Hideg borzongatás fut rajtam végig, mikor Marinak iszonyú sorsát elgondolom. A kérdés, melyet mindenikünk legalább egyszer életében felvetett magában, ismét szembe lép velem: mire való ez az élet, ha meg kell halnunk legszebb hivatásunk közben? Ennek a jó, szelid igénytelen Ninának legszebb hivatása volt, nemeslelkű nénje örömének, vígaszának lenni. És most ez utóbbi itt áll egyedül. Előttünk máskép tetszik fel a helyzet: de hidd el, már Mari korában gyakran azt kérdi az ember: «Megsiratnak-e majd, a kik nekem most szeretetet mutatnak?» Egy szeretett emberünk halála azért oly nagy csapás a túlélőre, mert ezt az egyet az életben maradt többiek mind együtt sem pótolhatják nekünk, és ezen meggyőződés elfelejteti velünk, hogy még maradt nem egy becsületes szív, mely értünk dobog, melyet magunkénak nevezhetünk. Bár vigasztalná meg az isten szegény Marit a mindent elegyengető idő ereje által, ha a mi szeretetünk erre nem képes. Vágyódásom csaknem ellenálhatatlan hozzád és Marihoz, ti szeretteim! mert féltelek, ámbár én sem vagyok kevésbbé halandó, mint ti s a halál nem ösmer személyválogatást. De a gondolat, hogy ti halandók vagytok és ők mindnyájan, kiket szeretek: most élénkebben foglalkoztat mint valaha, és már is csaknem elárvultnak érzem magamat. Kell-e mondanom, hogy a legszomorítóbb halálhirt — ha már meg kell lennie — legkönnyebben viselem el, ha te irtad meg; akkor legalább az a vigaszom marad, hogy te még élsz. Hiszen te állsz legközelebb szivemhez, mindannyija közül. Egy kedves leányarcz esztendőkön át háttérbe szorította a te gyermekarczodat, mert amabban a leggyöngédebb, legönfeláldozóbb barátnőmet szerettem. Ekkor gyarlóságom előidézte a próbát: és ime! a barátnő nem állta meg a próbát. Felbontám vérző szivvel a frigyet s azt hiszem, helyesen cselekedtem. Ez a catastropha kétszer csaknem életembe került. Te erről mit sem sejtettél! Én nem tudok panaszkodni! csupán vagy küzdeni és győzni,

vagy némán veszni el. Azt hiszem, minden férfiúhoz méltóbb illőbb lenne, így gondolkozni. Akkor minden jobban folyna ezen a világon. A sebhedt őz is a magányba rejtőzik — meggyógyulni vagy kimulni. A gyávák közülünk példát vehetnének róla!

Válaszul utolsó leveledre.... Pestre irtam neked (Zsivora ügyvéd urnál) és szintúgy néhány nappal későbben Ivánka.* Megírtam pedig, hogy nem volnék idegen Toporcz kezelését, vagy pedig mint Gusztinak bérlője Görgőt átalvenni, — sőt, ha ti mindnyájan ezt szükségesnek találnátok, akár most mindjárt; ellenkező esetben pedig egy év múlva. Ma egyik sem történik: akkor még csak ennyit óhajtok: egy ideig veled együtt élni; hazámat ösmerni tanulni és általa és számára leköttetni magamat; ha pedig hazámnak nem sikerül hasznomat vehetni: akkor terv nélkül világgá menni és természetvizsgálónak maradni ugy mint eddig. Rendszeres tervet ne várj többé tőlem. Én úgy élek a jelenben, mintha az örökkévalóság állana előttem; és — néhány jámbor óhajtásomat leszámítva — ugyanazon gondolattal nézek a jövőbe, melylyel azon magános helyre gondolok, hol az a test, mely most lelkemnek hajléka, csöndesen feloszlik, és nyom nélkül, a nagy mindenségben...

Hogy Ivánka mit írt neked, nem tudom. A mint szavaiból gyanítom, valószínűleg arra akar serkenteni, hogy haladéktalanul hazamenetelemet kívánjad. Én pedig még egy esztendőt Redtenbacher oldala mellett szeretnék kitölteni... Arra számítok, hogy jelen soraim téged még Toporczon érnek. Isten veled kedvesem. Üdvözöld nevemben és vigasztald Marit... Hű bátyád Arthur. s. k.

* Imre; ekkor még mindé főhadnagy a Nádorhuszárezredben.

118. Levél.

Ugyanaz Görgey Gusztávnak Görgőn. Kelt: Prága 1847. september 8. (Eredetije német.)

Valahára egy levél tőled, szeretett barátom! Így szólítalak egész lelkemből, mivel nézeteinknek ujabb megegyezése, mely leveledből szól, kétszeresen kedvessé tesz énnekem.

Rá térek a fő dologra, — bármilyen szivesen elcsevegnék veled, mintha most is kedélyesen együtt elüldögélnénk Görgőn vagy Prágában.

A lelkemből írtál. Mari (néni) ennyi évek óta tevékeny élethez szokva, csak ott érezheti jól magát, a hol nemes tevékenysége már nem egy könnyet szárított fel, a háládatosságnak nem egy magvát elhintette és ápolta. Elhiszem, hogy most közvetlenül a halálesetek után kínosnak látszhatik előtte Toporczon laknia: de ki nem ismeri közülünk az idő gyógyító hatását? Több hónapi időmúlás szerető, gyöngéden résztvevő emberek körében sokat enyhít és Marinak igaz keresztyéni gondolkozása elvégzi a többit. Akkor aztán visszatér s azon hely, hol ő oly fájdalmas veszteséget szenvedett, csak annál kedvesebb lesz megint előtte, mivel az elköltözöttek eleven emléke azt megszentesíti. Igaz, hogy ekkor is még a magánosság szomorú érzete várna ott rá, ha nincsen oldalánál valaki, a kit szeret s a ki őt önzetlenül viszont szereti. Tehát itt a baj, úgy nézem. Kit vegyen magához? Kire bízhassa magát? Ha unokaöcsesei során végig nézek — a Kosztolányiakat nem ismerem — a választás előttem meglehetősen szük körűnek látszik. Te lennél a legkedvesebb neki mindnyájunk közül. De azt, hogy körülményeid, saját terveid a jövőre engedik-e Görgőt Toporczczal fölcserélned, csak te tudod legjobban. — Pista? Kedves jó fiú, a mennyire ösmerem; de azt hiszem, még tapasztalatlan s azon kivül viszonya Marihoz sokkal lekötelezettebb, hogysem elébb-utóbb Marinak az a gondolatja ne támadna, hogy ő háladatosságból hagyta oda alig megkezdett pályáját, hogy nénje kivánságának magát mintegy feláldozza. S ez a gondolat csakhamar jobban bánthatná emezt a legszomorúbb magánynál. Kornél? Ármin? Gida? Ez a három kérdőjel, azt hiszem, nem is jöhet szóba,

mind a hárommak életviszonyai miatt. A mi engem illet, csak azt kérdezhetem magamtól: lehetne-e s akarnám-e felajánlani magamat, ha Mari Toporczon maradna és bizalmával megajándékozna, hogy gondjai egy részét reám bízza. Erre neked, édes barátom, kimerítő feleletet adok, a mint Pistának és Katinkának is megírtam.

Ha magamnak (Toporczon) csak annyi tulajdon földbirtokom lenne, hogy belőle, ha szorgalmasan megmívelem, megélhetnék: már régen ott ülnék rajta. Hogy a kerek földön egy talpalatnyit sem nevezhetek tulajdonomnak: ez az oka nyughatatlan életemnek! De ezért én nem pörölök a végzetemmel, mert csak így lehetett annyit tapasztalnom; csak így arra a tökélyre vinnem speciális képességemet: sajátságos boldognak érezni magamat; az élet minden helyzetében csak így, kivált az utóbbi esztendőkben, az oly tiszta szellemi és testi élvezetek forrásaihoz útat törnöm, mely élvezeteket nem egy dúslakodó megirigyelhetne tőlem, ha t. i. képes lenne azokat fel- és megismerni.

Seume, az én kedvencz költőm mondja:

«Meines Leben's Wunsch ist stiller Friede,
Guter Bücher eine kleine Zahl,
Ein geprüfter Freund mit seinem Liede,
Und der Sparsamkeit gesundes Mahl.

Aber wenn die Pflicht ihr Opfer fodert:
Geh' auch ich des Todes Ehrenbahn,
Und kein Jüngling, welcher Feuer lodert,
Soll in den Gefahren mir voran!»

E két vers-szakban megtalálod mind azt, mit tulajdon jövőm iránti terveim felől megtudhatsz. — Terveim nincsenek: — A hol azt hiszem, hogy tevékeny, hasznos lehetek és azt a keveset a magam részére, a mire szükségem van, hogy megélhessek — becsületesen megszolgálhatom: oda elmegyek a legelső hivásra. Nem tudom, emlékszel-e még rá, a mit egy ízben előttem mosolyogva megjegyeztél, hogy te már a magyar tudományos akadémia jövendőbeli levelező tagját látod bennem — s a mint én rá némán mosolyogva csupán fejbólintással feleltem. Ugyanily passziv mosolylyal felelek én

minden hasonló jövendölésre. Annak előtte ilyes alkalommal fönhangon ki szoktam volt jelenteni, hogy mindennemű nagyravágyás gyöngéjétől mentesnek érzem magamat: s erre aztán kinevettek, meghazudtoltak. Ez pedig mindannyiszor bántott, a mint mindég sért, mikor az igazat vallom (*komoly* beszédben mindég *ezt* teszem) s az emberek nekem el nem hiszik. Ezért most már hallgatok ilyenkor és megmosolygom. Tessék mindenkinek arra magyarázni, a mire neki tetszik. Neked azonban, kedves barátom, egyszer mindenkorra kijelentem, hogy minden hirnév, kitüntetés, nyilvános közelismerés utáni kapaszkodás oly távol van tőlem s oly idegen előttem, mint akár a khinai miatyánk. Én csak egyetlen nagyravágyást ösmerek, és ez: a jó emberek által bennem helyezett bizodalmat meg nem csalni.

Ha Mari néni Toporczon marad, a Feri bátyánk hagyatékát megtartja és rábeszélésed nélkül, szabad akaratjából engem felhív, hogy itt mindent abba hagyván, vegyem át a toporczi kezelés teendői azon részét, melyet ő mint asszony el nem láthat vagy csak hiányosan láthat el: akkor megjövök, sőt, ha kell, mindjárt is, bármennyire szeretnék is 1848. évi szeptemberig még Redtenbacher laboratoriumában megmaradni.

Ez utolsó szavam! Tudom, hogy tetteimet sokan megkritizálják, félremagyarázzák. Tudom, hogy fönti kijelentésemnek sok valószínűséggel egy igen önző, nem tiszta inditó okát lehet — sőt bizonyosan fognak subtrudálni, ha én hirtelen váratlan ott termek Toporczon. Tudom azt is, hogy ez esetben sokaknak nem, sőt még talán Marinak sem fogنék mindent teljesen inye szerint végezni. De azt is tudom, hogy azokat az elveket, melyek szerint iparkodom cselekedni, én nem a gymnasiumban, sem nem könyvekből, hanem egyesegyedül az élet, a csalhatatlan tapasztalás oskolajából merítettem, — hogy ezen elveknek mathematikai helyességében mindenkor meg lehet bizni, és végre, hogy a meddig önmagammal meg lehetek elégedve, másoknak velem való elégedetlenségén szívemben csak mosolyoghatok. Ha aztán ezek a mások közelebb állanak szivemhez: akkor nyugodtan iparkodni fogok magamat velök megértetni, végső esetben pedig meg fognám őket kellemetlen jelenlétemtől szabaditani azáltal, hogy szedem fel a sátorfámat és csendesen, nyugodtan távozom.

Kevéssel rá, hogy Prágát idehagytad, én Redtenbacherrel falura költöztem. Itt még jobban összemelegedtünk, legalább én őt nagyon megszerettem. A mi őt illeti, hiszem, hogy legalább terhére nem vagyok. Ketten egy kis szobában lakunk a földszinten; a felesége a gyermekekkel a ház emeletén, a gyermekek mind kedves teremtések. Redtenbacher már rég alszik és koronkint sok mindenféle tarka dolgot beszél össze álmában, mialatt én ezen sorokat befejezem. — Gyakran igen gyakran beszélek ő neki felőled, Pistáról: és viszont ő nekem az ő felső-ausztriai Alpeseiről, rokonságáról. Igy telnek mulnak *esős* napjaink, — mert a mikor szép az idő, egyikünknek sincsen itthon maradása. Ekkor aztán halászunk, vadászunk kora reggeltől gyakran a késő esthomályig s aztán újra beszélgetünk. Mennyire neheztelt ő tulzott szerénységem miatt, hogy téged nem ösmertetlek meg közelebbről vele. Ma is megint élénken ezt emlegette, a mikor elmondtam neki, hogy megcsalt a reményem, téged Graefenbergből hazamenet még egyszer itt viszontláthatni. Ezt a — mély és alapos képzettségű tudós létére annyira szerény életvidor és kedélyes embert te éppen úgy megszeretted volna, mint magam. Máris megigérte nekem ünnepélyesen, hogy ha csak lehet, egyszer a mi vidékünkre ellátogat. Ez lenne aztán veled és Pistával együtt hatalmas örömökkel teli mozgalmas egy élet!

Nekem assistensnek Lembergbe kellett volna mennem: de én nem kapok a csalétken. Nem megyek. Csak türelem! még csak 12 hónapig, édes barátom, akkor nálad vagyok! Hiszen a végzet csak nem fog minduntalan lesből ostoba meglepetéseket gördíteni utamba!... Akkor aztán ketten összeteszszük tudományunkat, belőle kiválasztjuk a legjobbat és akkor, ha csak az ördög — a kire különben én nem adok semmit — nem bújik belé a dolgunkba, *az,* jó végén megfogva, kell hogy menjen!... Hű öcséd Arthur. s. k.

*

Mily vegyes érzések elevenednek föl bennem, mikor itt most ezen 1847. évi levelet lemásolom!

Nemde ismét *sejtelemnek* látszik, mikor bátyám egy el-

határozásakor arra gondol, hogy végzete egy új meglepetéssel talál reá leselkedni és szándékait — valamint előbb a katonai pályának a tudóséval — úgy most a vegyészének a mezei gazdászéval fölváltását (mint az oskolás gyermek irkáját szokás) vastagon keresztül húzni? — És nem sejtelem sugallja-e neki tollba Seume költeményét, mely szerint «ha a kötelesség áldozatra hívja fel: ő is minden pillanatban kész a becsület halálos ösvényére lépni?»

És tényleg — mekkora meglepetést tartogatott a végzet már akkor számára: a haza felszabadulását, az ennek megsemmisítésére alattomban szövetkező ármányt, a haza veszélyét, a becsület, vér és halál útját, a honvédtiszti és — tábornoki hivatást!

1847-ben ő, mindennek kétségkívül leghalványabb sejtese nélkül, egy kicsiny kérdés, a toporczi birtok kezelése kérdésének ötletéből, elmondja bizalmasan barátjának a maga vezérelveit; ezek egy életprogrammot foglalnak magukban. — S ekkor mintegy rá les a végzet és már 1848-ban előáll és Görgey Arthurt szavánál fogja: «Teljesítsd!»

S ő a mit vallott, teljesíti.

A hol azt hiszi, hasznos szolgálatot tehet: oda elmegyen (honvédnek) a legelső hívásra. Nem a személyes nagyravágyás hajtja. Hírnév, kitüntetés, nyilvános közelismerés utáni kapaszkodás oly idegen tőle, mint a khinai miatyánk, de a mikor és a hol a veszély legnagyobb: ő ott van s az önfeláldozásban senki által nem engedi magát fölülmúlatni. A mások által benne helyezett bizodalmat tetteivel igazolni — ez neki egyetlen nagyravágyása.

Természetesen — súly és elsőbbség szerint ő sorba szedi a kötelességeket s a felsőbb rendűért, a nagyobbért mindig habozás nélkül kész feláldozni az alsóbbrendűt, legyen bár az még olyan kedves is neki. A legutolsó pedig a kötelességek fokozatsorában ő előtte mindég az — önmaga iránti.

Minden dolog, emberi tehetség, tudás, tetterő mind csak viszonylagos ezen a világon. Mikor Móga tábornok 1848. évi november 1-én leköszönt: minden utána következő, a Schwechati vert hadnak fővezérletével megkínált tábornok és rangidősebb törzstiszt *vagy* leköszön szintén, *vagy* gyöngébbnek vallja magát a feladatnál és a sokkal fiatalabb Görgey Arthurnál. Őt eszerint

a közszükség hívta meg (a végzet!) e magas polczra, melyet nem kért magának. Visszarettenni valamely feladattól, nem volt természete. Használni remélt s a legfőbb kötelességet vélte teljesíteni, mikor jobbnak hiányában a legelső hívásra «állott elébe.»

És aztán nem is kíméli meg őt nyilvános pályáján az sem, mit ő 1847. évi levelében kisszerű viszonyokra értve, előre valószínűnek föltett, sőt bizonyosra vett és (ezt igenis jós szemmel) megjövendölt: másoknak vele való elégedetlensége, az emberi tudatlanság és irigység kaján gáncsa; az ő tiszta tetteinek és tiszta indokainak félremagyarázása, elferdítése és elrágalmazása. . .

Ő pedig mindezzel szemben elveihez és meggyőződéséhez híven — ott hol jólelkű fogékonyságra vél találni, nyugodtan iparkodik magát megértetni; de a rosszakarattal szemben, mi alatt ő a legjobb tehetsége szerint a kötelességét végzi, egy épp oly nyugodt néma mosolya van csupán.

Így valósította meg ő 1847-ki programmját 1848-ban és 1849-ben, elébb mint százados, utóbb mint hadvezér és főparancsnok; így ő — a szervezés körül, a tanácsban, a csatatéreken, végre Arad-Világoson, a szőllősi gyásztéren.

És mikor Görgey Arthur ezt az utolsó és legnehezebb kötelességét is 1849. aug. 13-án teljesítette: akkor megyen nyugodt lelkiismerettel odább, a merre a szeszélyes sorsa viszi: az orosz hadifogságba s utóbb — mikor a halál ekkor is elkerüli — a 18 esztendőig tartó száműzetésbe . . .

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

1847. — Prága. — Egy nagy kölcsön. — Hat levél.

119. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak. Kelet Prága 1847 október 14. (Eredije magyar). «Édes öcsém! Hál' istennek, hogy válaszod az utolsó két levelemre valahára megérkezett. Kimondhatatlan nyugtalansággal vártam azt. De hogy is lehetne ez másképen? Hisz eldöntő ez a két levél (mert Gusztitól is már birom a választ) talán egész jövendőmre nézve.

«Te megütköztél azon a gondolaton, hogy legpompásabb fellegváraim romjaiból egy szerény békehajlékot volnék hajlandó összerakni magamnak s evvel meg tudnék elégedni. Lásd, édes öcsém, én nyugodt resignált férfiúvá lettem; kiábrándultam. És ha nyiltan kérdezel, jobb-e így? a legbensőbb meggyőződésemből azt felelhetem: bizony csak jobb így, a mint éppen van. Avval áldott meg, itéletem szerint, leginkább az ég bennünket, hogy természetünket úgy alkotta, hogy egymásután a legkülönfélébb viszonyokba beleszokhatunk, csak akarni kell. És en akarok. — De miben különbözik hát az, a mit most akarok, attól a mit elébb akartam? A tanítói pályán akartam utnak indulni, eleinte bizonytalan, majd későbben határozottabb lépesekkel; s mi lett volna czélom? Az egyetlen, a mi lehet minden igaz jó magyarnak: szeretett hazánk javára fordítani egész erőmet. S nem ugyanez-e hát a czélom most is? miután Toporczon letelepedni eltökéltem magamat. Hiszen Toporcz is — parányi ugyan, de mégis kiegészítő része hazánknak. — És:

«Wer etwas Treffliches leisten will,
Hätt' gerne was Grosses geboren:
Der sammle still und unerschlafft
Im kleinsten Punkte die grösste Kraft,»

mondja Schiller és igaza van.

«Szebb, hizelgőbb ugyan a hatáskör, melyet te nekem szántál képzelményeidben: de mi biztosít téged arról, hogy én egy ily hivatásnak meg is bírnék felelni? holott Toporczon alig vár rám gyönge erőmet túlhaladó teendő.

«Túl vagyok én valahára azon a boldog életkoron, hol az ember a szentírás szószerinti értelmében magát isten másának velvén, mindennek nekiesik azzal az egy devise-zel «On peut ce qu'on veut.»

«Ne búsulj, öcsém, hogy nem mehetek Pestre, tanítói pályát kezdendő. Hiszen vagyontalan létemre inkább koldulásnak nézték volna e tettemet drágalátos honunkfiai, mint azon nemes elszántságnak: magát minden áron a hazában és sehol másutt — tenni közhasznúvá.

«Lesznek Toporczon óráim — őszintén megvallom — hol egykori kecsegtető reményeim újra meg újra feltünendnek dicsvágyó lelkem előtt . . . Voltak óráim, mikor azon aggódtam, hogy mostoha sorsom, képzelt, túlbecsült erőmhöz aránylagos hatáskört nekem szabni elmulasztott; és akkor — bizonyos körülmények közt — világboldogító vágyaimnál fogva talán valami üdvezítői szerep vitelére tökélhettem volna el magamat, ha csak azért is, hogy igazságtalan sorsomat megszégyenítsem. Most már egy kissé máskép gondolkodom. A lembergi vegytan tanító-segédség nem kellett; s ekkor egy nagy kérdőjel tünt fel előttem a jövő esztendőre nézve . . . Eszméim: «Pestre menni egy időre, s onnan Gusztihoz sat.» — nem voltak egyebek amaz alkalmatlan béktelenítő kérdőjel eltüntetésére irányzott törekvésem kifejezésénél. Ekkor halt meg nagybátyánk és szegény Minácskánk, s e két szomorú eset alkalmat adott legutóbbi eltökélésemre. Most, édes Pistám, nem látok többé szűk hatáskört előttem, csak hatáskört általában; és örülök, hogy sorsom annak megfelelő erővel megáldott . . . Vágyaim oly szerények lettek, hogy akár jó, és sorsával teljesen megelégedett sírásó is válhatna belőlem — csak kedveseim közül ne kelljen soha senkit eltemetni! . . .

«Ugyan, Pista, mit szólsz ezen levelemhez? Tudom, nem vártad volna most. Pedig jó «rossz magyar» vagyok még, ugyebár? Bánom is én, ha mindjárt megpukkadsz is a nevetéstől miatta: mégis jobban esik neked ezen néhány tört magyar szó a sok pallérozott németnél, ugy-e? Mintha látnám arczod voná-

sait. öröm és szégyen kifejezése [illegible]. Mert azonfelül mondasz: mégis csak szégyen, hogy [illegible] jobban nem tudsz magyarul . . . Ha időd [illegible] írj megint . . . stb. Arthur [illegible]

*

Ferencz nagybátyánknak nem voltak gyermekei. Így halálával ősi földbirtokára megnyilt az oldalági törvényes örökösödés. Törvényes örökösei megboldogult két testvérbátyja fiai valának — csak *fiai*, azért, mivel a Görgey nemzetségnek régi — még Árpádkori s Anjoukori — királyi adományai, melyek közül már csak Görgő, Toporcz, Alsó és Felső-Répás és Busócz maradtak meg a családnál, mind férfiágra szóltak. Ferencznek két testvérje hagyott hátra fiakat: György (atyám) négyünket; János kettőt, Gusztávot és Kornélt. Így Ferencznek örökösei egy-egy $1/8$ részben testvéreim és én valánk; egy-egy $1/4$ részben pedig Gusztáv és Kornél unokabátyáim.

Özvegyi jogon Toporcznak és több szertefekvő falubeli apróbb jószágrészeknek teljes haszonélvezete nénénket illette meg holtáig.

De több különböző [illegible] cselekszik egyetlen okból csupán) nénénk le akart mondani özvegyi jogáról és férje összes ingatlan birtokait már most a hat örökös közti osztályra bocsátani egy egyezségileg számára megállapítandó életjáradék fejében.

Úgy érzé, lehetetlen akár a gazdaságot magának vezetnie, akár általában jövőre itt élnie — azon helyben, hol legkedvesebbjeit, két élettársát, férjét és hugát, ily borzasztó hirtelen egymásután eltemette. Ez volt az egyik oka. De a legfőbb, a túlnyomó mindenesetre unokaöcsesei iránti anyai szeretete volt, mely sugallá, hogy őket, köztük Arthurt is és engem, mielébb örökségünk birtokába juttassa.

Ezzel szemben Arthur az önfeledkező szeretetnek minden kigondolható érvelésével és meleg dialecticájával arra törekedett őt rábírni, hogy ezt ne tegye; maradjon holtig a birtokban, törvényes jogai teljességében; ha nagylelkű lemondási elhatározásához ragaszkodik: vigyázzon, idejártán [illegible]! Mert mihelyt fájdalmának éle lassan tompul, enyhül — s a mindent enyhítő idő ő nála is ezt fogja [illegible] — [illegible]

és csakhamar oda fog ő visszavágyódni, hol kedvesei sírja domborul, s azon házba, hol ő élete javát átélte!

Ezen véghetetlen gyöngéd szép levele Arthurnak *1847 november 24-kéről* kelt Prágából. (Itt a 121-ik levél.) Hosszú volta miatt nem közlöm szószerint. De meghagyom az eredetiek gyűjteményében.

És nem sokára, nénénk válasza vételével Arthur azt írja nekem: (keltét nem tudom; eleje elveszett ezen levélnek, csak a vége van meg) «Egyetlen levelem rábírta őt, hogy eláll» az osztálytól.

Ugyanezen levéltöredékből (eredetije magyar) hadd álljon itt még ez: «Olvasom a Pesti Hirlapot és pedig meg nem szakadva s teljes megelégedéssel. Hála istennek, már most meg tudom becsülni a magyar ellenzéket, és hidd el, a mennyire pirulva olvasom megyénk szavazatát, épp annyira vágyom hazánkba visszatérni. Legalább *egy* becsületes ellenzéki tevékeny taggal több lesz a vármegyében; és ki tudja, *egy* ember is nem tehet-e valamit a jó ügy előmozdítására . . . Isten veletek! — Hű bátyád Arthur s. k.»

*

Élt a Szepességen Iglón egy köztiszteletben álló tekintélyes ember. Neve Trangous kapitány. Első tekintetre különös, szinte visszataszító benyomást tett a nézőre az a sajátsága, hogy könyökön fölül végződő jobb karja, mikor az élénk beszédű hadastyán a megmaradt bal keze mozdulataival magyarázólag kisérte előadását, ezeket a mozdulatokat szintoly élénken követte a csonka jobbja. Hiányzó karját az I. Napoleon elleni csaták egyikében vesztette el és mivel amputálás után elmulasztották a megmaradt felkarcsonkot gyógyulás közben a törzshöz oda szilárdítani és ezáltal veszteg maradáshoz szoktatni: visszatért az a páros testrészek (a két szemhez hasonló) eredeti solidaritása, melytől azután többé elszoktatni nem lehetett. Másik különössége a kedves öreg úrnak az az időváltozáskor gyakran hallatott panasza volt, hogy jaj beh fájnak a jobb keze — hiányzó ujjai! Édes atyánknak kortársa és barátja volt; és gyermektelen lévén, Arthur bátyámat gyermekkorában ez fiává fogadni óhajtotta.

Trangous kapitány nagyon gazdag volt és épp oly mértékben jótevő. Számos árva vagy vagyontalan ifjat növeltetett fel, vagy segített anyagilag pálya kezdetén. Így egyebek közt a most is élő Dr. Duka Tivadar barátom és a cairói nemzetközi törvényszék bírája Dr. Grubiczy László is, valamint az iglói gymnasium, hálatelten áldják emlékezetét.

Hozzá fordult most Arthur bátyám egy nevezetes hosszú levélben. (Németül; mert akkor a Szepességen a német volt a mívelt körök általános társalgási nyelve.) Nevezetes e levél az önérzetes hangja miatt. Egy reminiscentián kezdi az írója: Hét évvel azelőtt, 1840-ben, amikor ő magyar gárdista korában szabadsággal a Szepességen járt, Trangous kapitány neki egy látogatás végén azt súgta volt fülébe: ha valaha szükségben talál lenni, akkor forduljon bizalommal ő hozzá. Az évek során Arthur sokszor jött kisértésbe, kölcsönért a jó öreg kapitányhoz fordulni, de nem tette. Most ime megteszi. De «hogy a helyes álláspontot megjelölje, melyből hogy őt megitéljék, önérzete megköveteli», kijelenti hogy sem adóssága nincs, sem megélhetési gondok nem nyomják; a mit kevéssel beérő természetének, továbbá prágai egyetemi ösztöndíjának, melyet most a második (utolsó) esztendőben élvez, azon tisztességes honorariumoknak, melyekkel részint magánoktatási leczkéit, részint vegyészi vizsgálásait magánfelek jutalmazták, és főleg Görgey Gusztáv hűséges barátja eddigi támogatásának köszönhet. És csak ha (Trangousnak) hite ezen előadás hűségében elég erős ahhoz, hogy a levélírót minden sértő kételytől megóvja — kéri e sorait végigolvastatni. . . . «Ellenben (így folytatja tovább), ha Ön viszontagságos életében hitét az emberek iránt s azon nemesebb önzés iránt (mert önzők vagyunk mindnyájan), melyet erénynek nevezünk, el találta veszíteni: akkor kérem, méltóztassék a további sorokat olvasatlan félretenni s engem az amiatti pirulástól megkimélni, hogy nem választottam meg jobban emberemet . . . És most Isten nevében térjünk a dologra. — Az 1845. év nyarán odahagytam azt az életpályat, a melyre ki lettem képezve s ezzel oly lépést tettem, melyet minden komoly férfiú rosszalni kénytelen, a ki indokaimat nem ismeri, vagy a ki elmulasztja azokat egyéniségemmel kapcsolatosan venni fontolóra. — Ekkor csakhamar számos tanácsadóm akadt, kik hivatlanul vagy hivatottan majd az egyik.

majd egy másik szakmának akartak megnyerni. Én sokról sokat gondolkoztam és azután az egyiket jobbkézt, a másikat balkézt hagyva, az lettem, a mi annakelőtte legkevésbé jutott az eszembe: beállottam vegyésznek. — Az első tanév multával két esztendei állami ösztöndíjat kaptam és most abban az örömben van részem, hogy törekvéseim talán nagyobb elismerésben részesülnek, mint a milyet azok valójában érdemelnek. Mult nyáron ajánlatot kaptam: menjek Lembergbe assistensnek az ottani vegyészet tanárja mellé; ekkor halt meg Görgey Ferencz nagybátyám, és halála bizonyos tekintetekre figyelmeztetett, melyek a lembergi állomás elfogadását lehetetlenné és hazámba visszatérésemet szükségessé teszik. Most azt az új pályát, melyet a gyermek kiváncsiságával kezdtem meg s a férfi kitartásával követtem, megint el kell hagynom, mert Toporczon, a hová innen jövő őszszel költözöm, nélkülözni fogom mindazokat a készülékeket és berendezéseket, melyek itt nekem a cs. kir. laboratorium részéről rendelkezésemre állnak és mely nélkülözhetetlen segédeszközökkel ellátva kell lennie annak a vegyésznek, a ki nem léha hírnévre vágyik, hanem az igazságot keresi. Ön alig képzelheti — hanemha maga megtapasztalta — mennyire kínos egy önállósághoz szokott független emberre nézve, ha útjában oly akadályokra talált, melyeknek elhárítása végett idegen segélyhez folyamodni kénytelen. Az én helyzetem ilyen. Nekem tetemes tőkére van szükségem, melyből Toporczon laboratoriumot rendezhessek be magamnak, a milyen nélkül mind az eddig gyüjtött ösmereteim kárba vesznek, használatlanul beszáradnak. Mert a tisztán elméleti vegytan hasonló a puszta parlaghoz, melyen a tévtanok gyomjai tenyésznek, ha nem vetjük be azt a lelkiismeretes gyakorlati kisérletek vetőmagjával, hogy rajta «igazságokat» arassunk. Ezen megismeréshez vezettek tanulmányaim, s egyedül ez ád nekem bátorságot Önhöz fordulni oly kéréssel, melyet a világ minálunk egy agyafurt ész szüleményének talál tekinteni. Nekem, hogy bármely vegytani munkát, akár tisztán tudományos kérdésnek, akár iparinak megoldását — vállalhassak: 1000 ft tőkebefektetésre van szükségem. Ha Ön ezt nekem előlegezni kész és képes: akkor lekötelez engem egész földi életemre. Kötelezem pedig magamat, Önnek a törvényes kamatot évenkint, s a hatodik esztendő végén egyszerre az egész kölcsöntőkét pontosan

megfizetni.* Azonban a kellő anyagi biztosítékot nyujtani magam képtelen vagyok s ezért e végett Görgey Guszti barátomat fogom megkérni, a kinek jelen levelemet másolatban megküldöm. Ő bizonyosan sértve lesz miatta, hogy nem közvetlenül hozzá, hanem Önhöz fordultam. De itélje meg maga, nincs-e igazam, mikor Gusztinak irántam való érthetetlen exaltatiójával szemben kötelességemmé teszem annak erszényét közvetlenül nem venni igénybe, a ki sohasem akar sem kamatot, sem a tőke visszafizetését tőlem elfogadni, sat. Tisztelettel és bizalommal — alázatos szolgája Görgey Arthur s. k.»

120. Levél.

Ugyanaz Görgey Gusztávnak. Kelet: Prága 1847 november 1. (Eredetije német.) (Itt a levélíró közli másolatban a fönti levelet, jelentvén hogy ezt czímére el is küldte.)

«Te bizonyosan rosszalni fogod annak különös rátartó hangját s én nem szólhatok ellene egyebet annál, hogy minél szegényebb az ember, annál féltőbb gondja legyen azon becsülésre, melylyel önmagának tartozik.** Ha Trangous kapitány úr magát levelem által sértve érzi s e miatt elutasít: akkor egyátalán hiba volt őneki írnom; de ha annak daczára teljesíti kérésemet: akkor ezen cselekedete, ha isten éltet, ha egészséget és törekvéseimre áldást ád, idővel az ő számára is oly örömök forrásává lehet, melyek jelenleg még minden számítás körén kívül esnek.

«Téged azonban, édes Gusztim, meg kell hogy kérleljelek! Te engem őszinteség hiányával fogsz vádolni, a miért ezen látszólag rég meggondolt tervembe be nem avattalak régen. De ez a terv korántsem régi. Mikor utolsó leveledet vettem,

* A mai pénz- és hitelviszonyok korának gyermeke bihetőleg azt fogja megjegyezni e levélre: «Tant de bruit pour une omelette! Ily sok szó egy ezer forint miatt!» Mivelhogy nem ismeri az 1847-ki volt állapotokat hazánkban.

** Ezt a jellemvonást G. A.-ban nevezte 1849-ben Leiningen tábornok «bettelstolz», koldusbüszkeségnek. (Gr. Leiningen-Westerburg honvédtábornok levelei és naplója 1848—1849. Fordította és bevezeti Marczali Henrik. (Budapest Rákosi Jenő Budapesti Hirlap Ujságvállalata kiadása 1900.)

melyben Mari nénénk feleletét közléd, akkor ötlött legelébb eszembe, hogy ha vegyészi dolgozataimnak mindenkorra vége-szakad: én voltaképen megint csak ott állok, mint most három éve, mikor a katonai egyenruhát önként levetettem. Pedig ahhoz, hogy minduntalan pályát változtassak, némineműképen már öreg is vagyok tán. Ezért szeretnék vegyésznek *megmaradni*, ha mellékesen gazda leszek is. A gazda csak tanulhat a vegyész-től. A kettőnek egybekötését megvitattuk Redtenbacherrel: s ekkor ennek azt az útját eszeltük ki, melyet Trangoushoz írt levemből kivehettél. Ha Redtenbacher tehetségemet, én pedig hazámfiainak fogékonyságát oly igazságok befogadása iránt, melyeknek elterjedése életbevágó, túl nem becsüljük: akkor a chemiának Magyarországon nem ugyan gyors és nem is feltünő, de annál biztosabban hódító propagandája a szerény Toporczról fog kiindulni.

«De már most mondd meg, hogyan tetszik neked merész-ségem, melylyel Trangous kapitánynak 1000 ft erejéig a te fekvőségeidben jelölök ki biztosítékot a nélkül, hogy előre csak meg is kérdeztelek volna! Ezt minden irántam való barátságod mellett is kissé erősnek kell hogy találd. S én ezt a lépést csakis azon meggyőződésemben mertem megtenni, hogy ha a dolog neked alkalmatlan: lesz velem, barátoddal szemben neked is annyi bátorságod, nyiltan és határozottan tiltakozni ellene . . . Én azzal a kedély-nyugalommal, mely engem a legválságosabb pillanatokban legkevésbé szokott cserbenhagyni, várom mind kettőtök válaszát . . .

«Mindenesetre szükséges a mi viszonyunkban, hogy a legkorlátlanabb nyiltságot velem szemben tartsad törvényül mindig szem előtt; mert ha valaha rájönnék utólag, hogy neked bármiben terhedre voltam, ez engem annyira bizalmat-lanná tenne enmagam iránt, irányodban pedig annyira elfogulttá, hogy számunkra nem maradna egyéb hátra, mint szép baráti viszonyunkat kiteríteni és tisztességgel eltemetni.

«Ha időd engedné, érdekemben Trangousszal beszélni s ő hajlandó lenne kérésemet teljesíteni: légy szíves őt arra figyel-meztetni, hogy nagy előnyömre válnék, ha bevásárlásaimat és megrendeléseimet még itt helyben megtehetném s a mester-embereket személyesen megsürgethetném. A Szepességről ez nehézséggel jár — a szállítás megbízhatatlanságáról nem is

szólva. Ezért írtam én nektek már most róla jó előre — hogy minél elébb megtudjam, minőnek igérkezik jövőm Toporczon hivatásomra nézve.

«... Én kevésbbé hozok kész tudást magammal, mint inkább nemes buzgalmat az igazságnak veled karöltve megismerésére ott, hol az a legmagasztosabban hat a kedélyünkre: az örök természet birodalmában. Hidd el nekem, édes barátom, még a halál is elveszti keserűségét, ha az alapos kutatás szent buzgalmával megyünk szembe vele. A mi öszves szerény megismerésünk csak egyetlen folytonos lánczolatot képez, melynek zártétele a mi felfogási képességünk határain túl esik, de melynek sejtése lassanként azon bizalmas hitté alakul át, hogy akkor sem megyünk veszendőbe, mikor eltemetnek és többé senkisem emlékezik meg rólunk. — Isten veled, szeretett barátom! és írj ne sokára hívednek. Arthur s. k.»

*

Az imént szóban volt iglói Trangous kapitányhoz hasonló nemesszívű emberbaráttal hozott össze engemet az élet, kinek emlékét állandó tiszteletben tartom — Zsivora Györgygyel. Ő is számos szegény ifjat neveltetett fel a hazának hasznos férfiakká. A szabadságharcz előtti időben Pestnek legjobbhírű és legtiszteltebb ügyvédje, 1848-ban a törvényes magyar kormány alatt Csanád vármegye főispánja, tudtomra az első nemnemes e polczon, — utóbb az absolutismus üldözöttje ő is, és mint ujra gyakorló ügyvéd, a compromittáltak és üldözöttek támogatója volt, tanácscsal és tettel. Az 1867. évi kiegyezés után mint nyugalmazott curiai bíró fejezte be becsületes életét. Én a mióta ügyvédi okleveleimet megszereztem, gyakorlatra az ő irodájába vágytam bejuthatni. Több mint két esztendei vágyakozás és várakozás után végre 1847 elején a nagy humanista Bezerédj István pártfogása juttatott ez óhajtott czélhoz.

S itt el nem hallgathatom, hogy ezt a pártfogást egy, a jobbágyait a robot alól önként felszabadító Bezerédj Istvánhoz igaz érzéssel írt rossz versemnek köszönhetem. Kinyomozott, fölkeresett, ajánlott az akkor is «jóságos özvegynek» és meghíván ebédre, Vörösmartynak és Bajzának is bemutatott; mely alka-

lommal azon szerencsében részesültem, hogy Vörösmartynak saját készítményű pezsgőjéből ittam és szivarából szíttam, mely műveire büszkébb volt a szerző, mint költeményeire — Bezerédj István állítása szerint.

Valamint a Bezerédjét egy igaz és rossz versnek, szintúgy a Zsivora rokonszenvét és bizalmát irodai szorgalmamnak köszönhettem. E bizodalma nagy meglepetésemre oly tartósnak bizonyult utólag, hogy Zsivora, élete végén, 1879 julius 24-én kelt végrendeletének végrehajtójává engem tett meg, jóllehet összeköttetésünk régen megszakadt, sőt időközben egyszer, mikor egy szerencsétlen barátom érdekében nála jártam, szeliden összekülömböztünk. Zsivora hagyatékának szerencsés rendezése azon hivatalos sikereim közül való, melyekre megnyugvással emlékezem vissza. Szép neje, egyetlen leánya fiatalon elhunyván, tetemes vagyonát hagyományokban osztogatta széjjel. A Magyar Tudományos Akadémiának 100,000 forintot hagyományozott. De az e végrendelkezése és halála közti közidőben ragaszkodó barátok, kölcsönkérők, oly sűrűn visszaéltek gyöngülő jószívével, hogy hagyatéka nagy részben újabb keletű dubiosus, részint nyilván behajthatatlan követelésekből állt, a tetemes hagyományokkal szemben. Csak egy szerencsés ötletű egyezséggel sikerült aztán a Magyar Tudományos Akadémiának szánt 100,000 forintnyi hagyományt részére úgy biztosítanom, hogy az rövid időn teljesen be is folyt.

E kirándulásról visszatérve 1847-re — Zsivora, a mint mondá, többoldalú kiképeztetésem végett azt tanácsolta nekem, fogadjam el Kis Lajos udvari ágens bécsi irodájában az első «sollicitatori» helyet, mely Balassa Istvánnak udvari ágenssé lett kineveztetése által megürült; a magyar udvari kanczellaria körüli gyakorlat nagy hasznomra lehet későbbi politikai pályámon, mert utóbb is, így vélekedett Zsivora, arra fogok rátérni szülőmegyémben, — praedestinálván rá engem családi összeköttetéseim; Kis Lajos őhozzá fordult egy arravaló fiatal ember ajánlása végett s ő engem ajánlott. Megigérte egyúttal Zsivora, hogy irodájában mindég lesz hely számomra, ha hozzá vissza kivánkoznám. — Így kerültem 1847 ősz végén Bécsbe, — miután elébb még az azon évi pozsonyi országgyűlésre hirdetett követválasztáskor Kossuth Lajosnak Pestvármegye másodkövetjévé megválasztásában, mint «A tántoríthatatlan Áporka»

nemesi község szavazóinak a szabadelvű párt intéző bizottságától e végre kiszemelt egyik együtt tartogató bojtárja, tevékeny részt vettem. — Mikor Arthur bátyám Bécsbe költözésemről értesült, a következőket írta nekem :

121. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Bécsben. — Kelet: Prága 1847 november 24. (Eredetije magyar). «. . . Édes Pistám ! . . . semmiképen sem birok tisztába jönni magammal a felől, hogy örüljek-e vagy búsuljak Pestről Bécsbe átköltözéseden. Tapasztalásod köre táguland, az igaz ; és ez, a mennyiben jellemed férfias kifejtésére szükséges, okvetetlen jó körülmény. Hanem édes öcsém ! mily drága áron lészsz kénytelen jellemed ekképeni szilárdítását megfizetni !» (Itt aztán mindennemű veszélyekre figyelmeztet.) . . . Én Toporczra akarok menni, rendes gazdászati teendőim mellett magyarul jól megtanulni s pár esztendő mulva valami szerényebb vegytani tanszék elfoglalására törekedni. A magyarban való tökéletesedésnek legalkalmatosabb helye — jól tudom — nem Toporcz. Hanem hát mit tegyen a szegény ember ? Ha lova nincs és mégis haladni akar: gyalogoljon ! Ugy is tudva van előtted, miképen a gyaloglás általában nagyon inyemrevaló. Emlékezel-e még ama kedves sétánkra Bielitztől Toporczig ? Á propos ! kell-e még téged arra figyelmeztetni, hogy Toporczon a magam ura leszek és csak rajtad áll, az első alkalmat üstökön ragadni, hogy hazánkban (szerte) tervezett kirándulásainkat megtehessük ? Időm lesz akkor, a mikor neked van ; és pénz ha kell is, sok még sem kell. Hisz' elélünk mi ketten úgyszólva pénz nélkül is.

Ha Kornél megy Toporczra és Mari néni Nemesényben marad : akkor én Görgőre megyek Gusztihoz. Az volna ám az élet ! Ugyis terveim valósítására Görgő sokkal alkalmatosabb hely Toporcznál. — «Még jönni kell, még jönni fog . . !» Ne félj semmit, öcsém. Csak az istenért, meg ne németesedjel Bécsben . . .

Azt kérdezed, könnyen esik-e magyarul írni ? Őszintén mondva, oly könnyen, hogy magam is csodálom, annál is inkább, mert te megelégszel stylusommal. Honnan

veszi magát magyarságom, az rejtély előttem. Legelső próbatételem az utolsó levelem volt. Hanem az igaz, hogy olvasok is, a mint csak időm engedi. Ivánka barátságának köszönöm a Pesti Hirlapot és Horváth «Magyarok történetét». A beszélgetésben azonban hátra vagyok, igen nagyon hátra; hátrább mint utolsó viszontlátásunkkor. Ivánkával ritkán találkozván, minden gyakorlást nélkülözök s ha találkozom is vele, többnyire németül fecsegünk elnémetesedett viszonyainkról, mert ő úgy jobban szereti. Meglehet, hogy neki is már könnyebben esik az adta nyelve. Legtöbbet az bosszant, hogy a vegytani magyar szaknyelvben egészen idiota vagyok. Hanem hiszen majd segítek rajta, csak jőjjek le egyszer a paprikás gulyásoshús honába ... Hű bátyád Arthur s. k».

122. Levél.

Ugyanaz ugyanannak Bécsbe. Kelet: Prága 1847 deczember 11. (Eredetije magyar.) «Édes Pistám! Piller kapitány, István nádor segédtisztje ... alkalmával röviden válaszolok szívemet kibékítő ... utolsó soraidra ... Tehát a legjobbat nyújtom neked, áldásomat azon, a magam élettörekvéseivel rokon elvű pályára, a melynek indultál mint ifjoncz, — s a melyet legújabb igéreted szerint becsületes következetességgel folytatni akarsz mint férfi. Ezen áldásom, legtisztább örömérzéssel párosult szeretetem önkénytelen kinyilatkoztatása. Azonban találkozik itt is egy-két keserű csepp; mert nem gyermekjáték, a mihez fogtál. Lesznek óráid, hol aggódva függend pillantásod bizonytalan jövődön. Mert helyesen jegyzé meg Szentkirályi Móricz Babarczy ellen tartott beszédében, «hogy az ellenzéket Magyarországon büntetésnél egyéb nem várja». S általán véve az «ellenzék» értelmét: mi egyéb várja a roppant philiszter sereg ellen küzdő magányos férfit e világon? ... Várja őt félreismertetés, gyanúsítás, szűkölködés — és már csak ezen utolsónak nyomán is megvetés. És még ha független vagyoni állással meg is áldotta őt a véletlen: egy bizonyos ironicus sajnálkozást még sem kerül ki, mely annyit jelent a közönség részéről: «hogy kár érte! lehetett volna belőle valami, ha rossz tanácsosra nem hallgat». És tudod ki

lesz az a notorizált rossz tanácsosod? Én. — Ezért minden örömem mellett e szép, férfias, tiszta elhatározásodon; «udvari ágensségre nem törekedni, Bécsben nem maradni, visszatérni szegény (fájdalom! ily kedélyekben mint mi, szűkölködő) hazánkba» — kötelességemnek tartom még egyszer arra kérni téged, törekedjél elébb tisztába jönni magaddal a felől: örömmel, megnyugvással fogsz-e visszatekinteni — majd a ködös napok beálltával is — azon időre, mikor te, Hercules in bivio, tanácsaim, meg Gida, Karl, Zsedényi sat. tanácsai közt választván, az enyimet követted? Ha majd az anyagi jóllét hiányát fájdalmasan érezvén, az önmegfogadás kétséges gyönyöreivel meg nem elégszel: nem lesz-e akkor emlékem szapora fohászok kútfeje kebledben? Nem fog-e — eleinte csak néha, de majd későbben talán gyakrabban is keserűn meglepni a gondolat: «bárcsak ne követtem volna Arthur tanácsát! bárcsak követtem volna emezekét!» Ezt gondold meg, mielőtt elfordulsz Gida-, Karl-, Zsedényitől, — mielőtt az én éltettervemet felkarolod . . . sat. hű barátod Artur. s. k».

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

1848. Január — Márczius. — Görgey Arthur jegyváltása Aubouin Adéllal. — Házasságszerzési kedvtelés és csalódása. Férfias egyenesség és asszonyi érzékenykedés. — Mindezekből végzetszerű félreértések. — Öt levél.

1848. évi január 16-án Görgey Arthur Prágában jegyet váltott Aubouin Adél kisasszonynyal, ki franczia születésű, vagyontalan árva, évek óta társalkodónő minőségében Redtenbacher tanár családjában élt.

123. Levél.

«Ő, kor, vallás, jellem és vagyon tekintetében annyira hozzám illő, hogy megvagyok győződve, boldog leszek vele, ha Isten egészséget ád». Írja Arthur 1848 január 17-én Mari nénénknek Prágából Nemcsénybe . . . (Eredetije német.) «Mindamellett jól ismerem azon ellenvetést, melyet nekem okkal tehetsz, hogy t. i. boldogságunk egy kemény hatalmas szirten hajótörést szenvedhet — mind kettőnknek vagyontalanságán; és hogy ezért részemről el volt hamarkodva, már most nyilatkozni, mikor még biztosan azt sem tudom, hol fogjuk felüthetni sátorunkat és hogyan leszünk s egyátalján leszünk-e a szűkölködés ellen biztosítva. Senki sem érzi ezt jobban nálamnál; de a mint a körülmények álltak, nem tehettem másképp, miután menyaszonyomat annyira megszerettem, hogy az elszakadás tőle szerencsétlenné tett volna. Már őszre Adélnak, nagybátyja és testvérei kivánsága szerint, Francziaországba kellett volna visszatérnie. Ha elutazása előtt nem nyilatkozom: koczkáztatom, hogy ő rokonai rábeszélésének enged és máshoz megyen férjhez. Ha nyilatkozom: akkor meg őt elébb magánosan ennyi

földre hazautazni engedjem-e, hogy utóbb megint, mire jobb körülmények közé jutok, érte menjek-e, elhozni? Ez nagyon hosszúra nyúlt volna s mindezen utazási költségek megtakarításából egyszerű életmódunk mellett egy évig kiélünk. Egy esztendőn belül pedig tiszttartó úr leszek Toporczon s megélek abból, a mit megszolgálok. De ehhez az kell, hogy túlságosaknak ne találd föltételeimet, még most se, mikor feleséggel jövök . . .»

Két nappal később, *1848 január 19-én* Arthur új levélben ezeket írja Mari nénénknek, egyebek között:

124. Levél.

«Hogy mind Adél, mind magam vagyon nélkül vagyunk, cseppet sem akadályoz minket abban, hogy boldognak s elégedettnek érezzük magunkat; mert kevés szükségeink vannak és mindketten megtanultunk nélkülözni. De igenis szerencsétlenné tenne minket az, ha mások kegye után élnénk. Ha te nekem a fekvő birtokod kezelését csak azon okból adod át, hogy ezzel jótettet cselekedjél: ezt én hamar észre fogom venni s azon percztől, melyben észreveszem, helyzetem elviselhetlenné válnék; kénytelen volnék rajta akár erőszakosan is változtatni — vagy pedig megváltoztatni eddigi egész gondolkozás- és cselekvésmódomat. Tehát koránt sem azért, hogy magamat feltoljam . . . kérlek ily sürgetőleg, válaszolnál határozottan fönti három kérdésemre (fölfogadsz-e szolgálatodba? mely naptól fogva? mely föltételek alatt?), hanem csupán azért, hogy tagadó esetben még elég időm maradjon, másfelé keresni alkalmazást. Irántad való szeretetem, háládatosságom ösztönzött, magamat, szolgálatomat legelőször is neked ajánlani fel . . . Beléképzelem magamat helyzetedbe velem szemben, és megengengedem, hogy különösnek tetszhetik előtted bennem — unokaöcséden s barátodon kívül — tisztedet is látni egy személyben; nem is veszem neked rossz néven, ha aggaszt a gondolat, hogy eszembe juthatna ott az urat játszani akarni, a hol csak az első vagyok a szolgák között. Ezért megnyugtatásodra biztosítalak, hogy én bizony nem avégett köszöntem le harmadéve oly állásról, mely tulajdonképen csupán

becsületből s adósságcsinálásból áll, — hogy ezt a dőreséget mostan megint előlkezdjem. Én, ha bízol bennem és azt hiszed, hogy anyagi érdekednek kedvez, úgy állítok be Toporczon mint tiszted, nem pedig mint «Görgő és Toporcz örökös ura». Adél is nem a Görgey uraságot, hanem az embert szerette meg bennem. S azt a becsülést, melyben még eddig mindenütt részesültem környezetem részéről. Testvéreim szeretetét és bizalmát, Guszti barátságát s a tiedet és mind azt, a mi eddigelé igazán emelt és boldogított, nem annak köszönöm, hogy nemes ember vagyok, hanem lelkületemnek, mely a hol csak lehet, cselekvésben szeret nyilvánulni; — nem külső, hanem belső jellememnek; s ha egykor elszánt és nyugodt lélekkel fejezem be életemet: e lelki nyugalmat nem annak fogom köszönni, mások milyen nagyra néztek engem, hanem annak, a mennyit tényleg értem. Ha tehát Kornél öcsém, nejével a toporczi kastélyt kivánja lakni a nélkül, hogy a te gazdaságod kezelésével bajlódni akarna: én semmi tekintetben nem leszek akadályára. De ha ő a te birtokod ellátását a saját magáéval — a mi szerintem a legtermészetesebb lenne — egyesíteni hajlandó: akkor én Toporczon fölösleges vagyok, neked pedig hozzá csak gratulálhatok, mert neked mégis csak terhes lenne az én javadalmazásom. Akkor én, örülvén ezen bonyolódott viszonyok ilyetén természetes megoldásán — követem Gusztinak baráti ajánlatát, a kihez tiszta szivemből vonzódom. Írtam is már neki, keressen számomra közelében valahol egy kis helyet (akár haszonbérletet, akár alkalmazást.) Csak ha Guszti sem talál semmit számomra: veszek nehéz szívvel búcsút Magyarországtól, — nehéz szívvel, mert mind a magam, mind Adélnak benső óhajtása, ha csak lehetséges, ott élnünk és csak szükség esetén Magyarországon kívül. És most végre még csak egyet. Legyen sejtés, legyen balga nézet: azt veszem ki utóbbi levelednek némely homályos helyéből, hogy téged eljegyzésem híre kellemetlenül érintett. Ha úgy lenne: akkor nemes szíved épen abban fog legszebben nyilvánulni, ha *barátodnak* — habár nem óhajtásod szerinti — hitvesétől nem fogod megvonni azon rokoni érzelmeket, melyekre ő mind azok részéről, a kik sorsom iránt érdeklődnek, szerénytelenség nélkül bizton számot tarthat sat. Háládatos unokaöcséd Arthur s. k.»

125. Levél.

Ugyanaz Görgey Gusztávnak. Kelet: Prága 1848. évi január 19. (Eredetije német.)

«Oly áldozatról beszélsz, kedves barátom, melyet én fognék neked hozni, ha közeledbe telepedném! A komoly hang, melyet levelemből kiolvastál, több különböző rejtett forrásból gyűlt, melyeket ezennel baráti szemed előtt fel akarok tárni. Komolylyá hangol engem a tudat, hogy én, becsületes jószándékú s nem minden belátás nélkül való 30 éves férfiú még mindég megállapodott hatáskör nélkül állok; komolylyá — a hozzád való viszonyomból folyó érzés s az aggasztó kétely, vajjon azt a sok valódi áldozatot, melyet te hoztál nekem, fogom-e könnyen kiegyenlíthetni, hű barátságodat tettekben úgy viszonozhatni, a mint lelkemben szeretném. Komolylyá hangolt eddig egy szegény leány iránti benső szerelmem, kit az elmult nyáron volt alkalmam közelebbről megismerni; és még komolyabbá hangol most, mikor őt magamnak már eljegyeztem, a gondolat kétes jövőnkre! De ez utóbbi gondolat nekem egyszersmind a legtisztább földi boldogság forrása . . . De nehogy kételkedjél őszinteségemben, ünnepelyesen biztosítalak, hogy a Trangoustól kért kölcsön, meg az eljegyzésem nincsenek — a legtávolabb vonatkozásban sem — egymással. Én mikor Trangoushoz és hozzád fordultam, még nem is sejtém, hogy már az 1848. évben meg fognék nősülni, a mi most már, ha isten is úgy akarja, el van határozva. Hogy ezt teljesen megértsed, engedd, hogy néhány adatot elmondjak regényemből.

«Aubouin Adèle, kinek születési helye Pontarlier Francziaországban, korán elárvult; számottevő vagyon nélkül, arra lévén utalva, hogy önerején tengesse életét, véletlenül Redtenbacher hajadon ángya mellé jutott társalkodónőnek. Redtenbachernénál laktak. Én az első évtől fogva bejáratos voltam a házhoz, sőt az elmúlt nyáron három hónapon át falun ott is laktam nálok. Ekkor volt alkalmam Adélt közelből kiismerni és — megszeretni. A nélkül, hogy belőle valamit neki elárultam volna, magamban elvégeztem, hogy — ha ő érzelmeimet viszonozza s én a Szepességen megkeresek annyit, a mennyi szükséges a megélhetéshez — egy év mulva elveszem. Ekkor

közbejött, hogy Redtenbacher ángya juliusban szintén férjhez megy és hogy ekkor Adél, rokonai kivánságának engedve, visszatér Francziaországba. Már most ezt tovább szó nélkül nem nézhettem. Gyors elhatározással — számba vévén egyrészt, mindkettőnknek mily kevésre van szükségünk és hogy másfelől Mari nénénktől talán csak nem lesz sok, ha toporczi birtoka kezeléséért két szobát, az élelmet, fát s a t... igénylek. — Adélnek azt az ajánlatot tettem, hogy ha eléggé szeret, hát kövessen Toporczra a jövő őszszel. S ő beléegyezett. De mivel társalkodói állása már augusztusban véget ér s ő azután nem tudna hová lenni, holott szeretne nem nagyon távol tőlem tartózkodni s a nyilvános decorumot is megfigyelni: ezért rövidítek az időn.

«Így állnak most a dolgok. — Azonban meglehet, hogy számításom ki nem futja, ha t. i. Mari nénénk sokallani találná föntebb elmondott föltételeimet. Ez esetre tehát téged kérlek, keresnél számomra egy haszonbérletet; legjobban szeretném ha Görgőn akadna. — Azt ne vedd tőlem rossz néven, hogy a Mari nénivel megnem egyezhetés esetére tett baráti ajánlatodat, miszerint Görgőn nálad lakjam, nem tekinthetem a feleségemre is kiterjedőnek.

«Ha az a haszonbérleti terv sem talál elsülni, akkor valóban már csak két út marad számomra! vagy itt Csehországban keresni meg kenyeremet, vagy New-Yorkba vitorlázni által. Ott egy volt collegám vegyészeti festékárú-kereskedést nyitott; vele fognék társaságba lépni. Annyi bizonyos, hogy ha Mari nénénk, vagy te nem vehetitek hasznomat: Magyarországnak — meglehet, örökre — istenhozzádot kell mondanom, bármilyen fájdalmasan essék is ez nekem.

«Trangous felőli tudósításodnak nagyon megörültem. Azt tán nem kell ismételnem, hogy rá teszem az életemet (mely most már kétszer olyan becses előttem), hogy téged cserben ne hagyjalak. De életemnél egyebem nincsen és azzal kell biztosíték gyanánt beérned.

«Írok egyuttal Mari néninek is, körülbelől a mit neked. Csupán New-Yorkot elhallgatom előtte, minthogy ennek említése könnyen úgy hathatna érzékeny kedélyére, mint fenyegetődzés és erkölcsi kényszerítés.

«Gidának is írok ma és arra kérem, hogy a Trangoustól

hozzá érkező pénzt nekem azonnal megküldje. Nem mintha tüstént akarnék bevásárlásokat tenni. Hisz' elébb meg kell tudnom tőled és Maritól, hol és minő viszonyok közt fog engem a jövő ősz találni, csak azután lehet intézkednem. Ha Európában minden kötél szakad: akkor a jó Trangous kölcsöne az oceánon túlra szállít és hat év mulva Amerikából fizetek neki! Állandóan hű hozzád barátod Arthur s. k.»

126. Levél.

Ugyanaz, Görgey Gusztávnak. Kelet: Prága, 1848 február 19-én d. u. 2 órakor. (Eredetije német.)

«Utolsóelőtti leveled óta, mely még a múlt évben kelt, nekem egy egész sor olyan felindulásokon kellett keresztül mennem, melyeknek nyoma beesett orczáimon, homlokom korai redőiben, képemnek múmiaszerű öszves kifejezésében még sokáig lesz felismerhető. Mikor egy ember, ki az őszinteség és hűség zászlójához esküdött, minden lépten-nyomon csak a bizalmatlanság és gyanúsítás, a maga legbecsületesebb szándékai félremagyarázásának kísérleteivel találkozik; mikor őt kétértelmű föltevések által éppen azon részről, a merre legjobb törekvése irányúl — nem ugyan visszautasítják, de igenis, akár félreértett gyöngédségből, akár valódi bizalmatlanságból a kétségbeesésig meggyötrik: akkor az isten sem kárhoztathatja, ha viszont ő is elveszti hitét az emberek őszinteségében és — önnön belseje szentélyét a profánáltatástól megóvandó — hasonlóval fizet, t. i. minden barátságos ajánlatban, a mit neki tesznek, csupán fanyalogva nyújtott áldozatot szimatolván, sertődött önérzettel, a már-már elfogadásra kinyújtott jobbját rögtön visszahúzza és inkább semhogy bárkinek valamivel adósa legyen, magára hagyottan éljen és meghaljon, — inkább semhogy azon örömökre vágyjék, melyek csak nemes gondolkozású emberekkel való együttélésből fakadnak — mikor lelkiismerete minduntalan azon kételylyel kénytelen gyötrődni, hogy ezen együttlét örömeit ő csakis környezete titkolt, de súlyosan megérzett *áldozatainak* köszönheti.

«Mikor te felszólítottál, hassak Mari nénénkre, hogy Toporczot osztályra bocsátó szándékától álljon el: én neki ez

értelemben írtam. Levelemnek az volt az eredménye, hogy felhagyott e gondolattal. De ő viszont azt írta nekem, hogy nem tud a birtokkal mit csinálni.

«Én erre azt feleltem, hogy a kezelést átveszem én.

«Erre ő azt válaszolta, hogy ez így impracticus dolog; meg kell azt beszélni élőszóval, azután kisérjem el őt Pozsonyba, hogy ott engem a bátyjának bemutasson. — Már most: a bátyjának lánya van és hogy ez is ott lesz Pozsonyban, meg volt a levélben mellesleg érintve. Ezen praemissák elégségesek valának azon következtetéshez, hogy a jó néni bennünket össze akar boronálni.

«Nem maradt egyéb hátra, mint, nehogy szárba hajtsanak, gyökerestül kigyomlálni e reményeit: s így válaszomban megírtam neki eljegyzésemet Adéllal és hogy örülni fogok Toporcz kezelését (a már tudva lévő szerény föltételek alatt) átvehetni. — Ha ezen föltételeim túlságosak voltak: vagyok én az az ember, a ki oknak enged. Beértem volna még szerényebb javadalommal is. Én tudom, mit birok!

«Már most jött egy levél, teli lamentóval: hogy el van hagyatva; hogy ő áldozatomat el nem fogadhatja. *(Én nem tudok semmiféle áldozatról!)*

«Nekem tehát arra kellett elszánnom magamat, hogy a toporczi gazdaságot kezelő állomásért most már nála *könyörögjek,* mivel most tényleg nem tudom, hogy hamarjában hová forduljak. Mert egy az: más alkalmazást eddig még nem is kerestem, mivel megbiztam Mari nénénk első beléegyezésében, melylyel felajánlkozásomat Toporczra elfogadta. De meg nem is volt szabad addig más alkalmazás után járnom, mígnem definitive azt meg tudom, hogy Toporczon nem kellek neki. Az állomások pedig számomra — még ha oly ügyes volnék is, mint a kalifa legifjabbik fia — nem teremnek vadon, kivált nem akkor, ha az ember már egynéhány előleges ajánlatot kereken visszautasított, mint én tettem.

«Ezen utolsó supplicans levelemre jött végre az a meghívás, hogy tavasz kinyiltával költözzem Toporczra; mire aztán, a mint tudod, esküvőmet és elutazásomat április 15-ikére tűztem.

«Már most képzeld el kínos elcsodálkozásomat, mikor te most azt írod nekem, hogy Mari nénénk azzal bízta meg Melczert (ügyvédjét), hogy adja ki Toporczot idegen bérlőnek!

«Nem haragszom Mari nénénkre. Ő jó és nemeslelkű, habár mostani hangulatában kissé következetlen. De harczban vagyok végzetemmel, mely nekem, ki megvagyok szokva nem tekintgetni sem jobbra, sem balra, hanem egyenes utamon haladni, ilyen leveleket kotyvaszt! E miatti panaszomat pedig a te hűséges titoktartó baráti kebledbe öntöm ki — bizalmasan mint mindig.

«. . . Lucsivnáról február 11-ikéről kelt leveleidnek benyomása rám a legkellemesebbek egyike volt, melyek életemben értek. Mert arról győzött meg, hogy nemcsak hű barát vagy, hanem elhatározott férfi is. — Korábbi kijelentésed, miszerint a toporczi ügyben semleges akarsz maradni, a nembánomság külszínével bírt, mely nekem fájt, mivel téged, a kit oly nagyra becsülök, a többiek szeme előtt hátrányos világításba állíthatott volna. Mostani kijelentéseddel megint a régi vagy nekem s én a legőszintébb örömmel megyek bele a tervedbe. A nénénkkel való legújabb megállapodásom nem lesz benne akadály, minthogy ennek kiviteléhez még eddig tudtomra semminő lépések nem történtek. Én mindenesetre feleségemmel Prágát április 25-ikén elhagyom és egyfolyvást hozzád utazom. — Bécsen és Pesten, vagy rövidebben mondva, Pozsonyon keresztül. Málhámat pedig innen Bécsnek Késmárkra indítom.

«Nénénknek utolsó levelére nem válaszoltam; csak Pista által értesítettem őt, hogy ezt Bécsben élőszóval fogom tenni. E levélben ő végleg kijelentette, hogy engem két, legfölebb három hónap alatt elvár Toporczon s ott a birtok átadását személyesen fogja eszközölni. Hogy mikor érkezik Bécsbe, nem tudom . . .

«És most még néhány szót megnősülésemről.

«Szükségét ennek a természet oltotta belénk. S ez a szükség rendszerint oly férfiaknál nyilatkozik legerélyesebben, a kikben bizonyos erkölcsi undor létez a házasság surrogatumai ellen. Ez a szükség tehát megvolt bennem is s a feladat csak ez: oly hajadonnal ösmerkedni meg, a ki velem összeillő. Ha már most arról biztosítalak, hogy éppen az én Etelkám ez a velem összeillő hajadon: a többi világos lesz előtted. — De te könnyelműséggel vádolhatsz, a miért tulajdonképp még mindig inog a föld alattam. Igaz, hogy könnyelműség volt tőlem, Mari nénénk első válaszában megbízni s itt egy állásról lemondani.

a mely már megvolt. De akkor nekem sejtelmem sem volt arról, hogy Mari néni még más befolyások alatt is áll az enyimen kívül és hogy ő Toporcz kezelésére vonatkozó ajánlatomat igazán részemről való áldozatnak nézi, mely őt sérti. A te leveled világosított fel először és én neked ezért hálával tartozom.

«És most én a dolgok állását kurtán összefoglalom. Megláthatod belőle, hogy jól megértettelek-e. Tehát:

«1. Te meg Kornél öcséd átveszitek Toporczot Maritól a magatok számára s én tőletek veszem át haszonbérbe.

«2. Április 25-ikén feleségemmel elhagyom Prágát és május első napjaiban találkozom veled Görgőn, hatáskörömet azonnal átveendő.

«Nemde?

«És most még csak egyet kérdek: feleséggel is szintoly szivesen látott vendéged leszek-e? Isten veled, te hűséges barát! Ne felejtsd, hogy várva várom feleletedet ... hű barátod Arthur. s. k.

127. Levél.

Írja ugyanaz Görgey Gusztávnak. Kelet: Bécs 1848 márczius 7-én. (Eredetije német.)

«... Tegnapelőtt óta a mi jó nénénk itt van köztünk, csakhogy — sajnos — fekvő beteg! Már Pozsonyban meghült volt s ily állapotában utazott fel Bécsbe a képzelhető legrosszabb időben, nehogy engem elszalaszszon ... Itt arra határozta el magát, hogy Toporczot nekem minden további megállapodás nélkül provisorice átadja úgy, hogy ezzel egyikünknek se legyen a keze megkötve, vagy későbbre halasztott végleges elhatározásainknak az útja bevágva ...

«Trangous tegnapelőtt megadta nekem az 1000 ft kölcsönt hat évre, általam kiállított kötelezvényre, hatos kamatra.

«Legföljebb két nap mulva innen visszautazom Prágába, ott kihirdettetem magunkat, megesküszünk és tüstént útra kelünk; így ahelyett, hogy május elsejére Görgőn, már április elején Toporczon leszek a vendéged. Te nyugodtan intézheted Görgőn a meginduló mezei munkákat, én meg Toporczon; Mari néni pedig bátran maradhat Nemcsényben a meddig neki

tetszik. A nyarat Toporczon szándékozik tölteni — és akkor, remélem, minden differentiák szépen kiegyenlítődnek. Mondhatom, alig várom azt az időt, mely mindnyájunkat egyesít.

«Én most itt valósággal tűkön ülök. Egyfelől szeretnék visszasietni Prágába menyasszonyomhoz, másfelől Bécsben maraszt a gond Mari nénénk egészségi állapota miatt. Ez nem életveszélyes ugyan, de az orvosok kijelentése szerint eléggé súlyos arra, hogy vágyakozásomat háttérbe szorítsa — tüdő- és mellhártyagyuladása van; nem a legfőbb, de mégis oly mértékben, hogy vérmességét tekintve, a legkisebb mulasztás nagyon veszélyes fogna lenni. Elképzelheted, hogy itt mulatásom nem a legmulatságosabb . . . Isten veled! és viszontlátásra! . . . Hálás hű barátod Arthur. s. k.»

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

1848. — A bécsi martiusi forradalom. — A pozsonyi országgyűlés. — Kossuth Lajos s a magyar küldöttség bevonulása Bécsbe. — Az első magyar miniszterium kinevezése. — Ám ezt megelőzi a Jellacsics báné. — Az 1848-iki törvények szentesítése. — Utazás Bécsből Pozsonyba, Pestre, Toporczra. — Rövid idyll. — «A haza veszélyben!» — Görgey Arthurt kinevezik honvéd-századossá az 5. honvéd-zászlóaljhoz. — Két czikk a «Martius 15-kében». — Három levél.

1848. évi február vége felé Mari nénénk Nemcsényből és Arthur bátyám Prágából, személyesen találkozni, Bécsbe jöttek. — Itt aztán bátyám mindazon kis félreértéseket, melyek köztök toporczi tervökre nézve levelezés közben, Arthurnak a dolgot mindég nevén nevezni szokott egyenességéből, nénénknek ellenben beteges érzékenységéből támadtak volt, szeretettel eligazította.

Kettőre azonban nem gondoltak: — arra, hogy Mari nénénk erkölcsileg nem is képes Arthurnak Toporcz kezelésében a szükséges teljesen szabad kezet megadni, vagyis vele szerepet cserélni; és hogy ezért, midőn Arthur tőle föltétlen megbízást nemcsak a szándékában, hanem a cselekvés, a kivitel terén is követelt és Mari néni ezt őszinte szóval meg is adta: akkor ezen megbízás igazán még sem volt teljes — mert ellenkezett a megbízónak egyéniségével. Eddig ő volt, férje életében is, a legfőbb tekintély a házban. Azonkívül ő volt a jóltevő öcscsei irányában; Arthur is (ámbár közülünk Ő még legkevésbbé) egyoldalúan le volt neki kötelezve, s ezen megszokott positióról asszonyi szíve akarva sem bírt lemondani. Ez jellemének egyik alkatrésze volt. — Most azonban a nagy szolgálat, melyre ő irányában Arthur oly önzetlenül vállalkozott, még növelte amaz előtt emennek szellemi

fölényét. Mari néni érezte homályosan, hogy vele szerepet cserél Toporczon. S ez, a nélkül, hogy önmagának számot adna róla, feszélyezte, nyomta. Ez volt az egyik.

A másik meg *ez:* Feri bácsi életében gazdasága — még a more patrio kezelés színvonaláról tekintve is — az okszerű mezei gazdálkodásnak éppen ellentéte volt. Arthurnak eszébe sem jutott, hogy ennek így változatlanul folytatását várhatnák és kívánhatnák tőle. Erre ő sohasem vállalkozott volna! Szándéka volt: szigorú rend és arányos takarékosság behozatalán kezdeni és fokozatos változtatás útján s a gazdászati vegytan tanulságainak alkalmazásával a rábízott birtoknak jövedelmezőbbé tételén végezni feladatát.

De ezt a punctum salienst részletesen megvitatni nem jutott eszökbe. — Pedig Mari néni nem csak azon módon föntartotta volt a régi rendszertelen rendszert, hanem, mi több, minden gyökeres változtatásban *a férje iránti kegyeletnek és saját érzéseinek gyöngédtelen megsértését látta csak* — a mint a következés megmutatta.

Így aztán bécsi egyetértő megállapodásuk már keletkező pillanatában a felbomlás csíráját rejtette méhében.

Azonban már ugyanakkor meg volt írva ezen kisszerű családi tarthatatlan viszonyokból való természetes kibontakozás is.

Megirva a világesemények nagy könyvében!

Azalatt míg Arthur bátyám a Bécsben hirtelen súlyos betegségbe esett Mari nénit — azt mondhatnám *női* gonddal s ügyességgel személyesen ápolta: a franczia februári forradalom híre Bécsben a martiusi napokat szülte!

Arthur bátyám úgy jött el Prágából, hogy csak két napot tölt Bécsben; Prágában menyasszonya s egy félbenvaló tudományos dolgozata várja; de Bécsben még veszélyes betegen itt fekszik előtte az az éltes nő, ki szinte anyai szeretettel van iránta: s erre ő rögtön el van szánva, az összeütköző kötelességek közül a közelebbinek feláldozni magát, bizonytalan időre elhalasztani a többit. Valamint gyermekkorában két esztendőn át ápolta az édes anyját, gondosan rejtegetve oskolai tanulmányai megszakítása miatti mély keservét: épp így ragadta magához most nagynénje ápolását, az orvosság pontos szedését, az éjjeli virrasztást — mialatt Bécs utczáin s a csá-

szári «Burg» körül soha nem látott és Bécs színterére soha oda nem is képzelt események űzték egymást!

S itt most újra ismétlődött az a sajátságos tünemény, hogy valamint egykor 21 évvel azelőtt halálos kórágyán édesanyánk senki ápoló kezét nem találta oly gyöngéd-ügyesnek, mint Arthur fiáét: hasonlóan most Mari néni is úgy hozzá szokott ennek gondos bánásához, hogy csak őt kívánta mindég maga körül látni.

Mari néni betegsége eltartott hetekig és Arthur bátyám heteken keresztül alig távozott néha egy-egy órára a kórágya mellől szabad levegőre. Egy okkal több, hogy nekem meg az utcza jutott osztályrészül. Az udvari cancellaria és utána az udvari ágensek irodája rögtön szünetelni kezdtek, mint az a pataki malom, melynek egy felhőszakadás elhordta a gátját, vize a nagyobb tömeggel együtt más mederben tova rohan, de az őrletők is elmaradnak.

Egyetlen egyszer ebédelt Arthur bátyám házon kívül a belvárosban velem. — «Am Graben» a «Haidvogel» czímű vendéglőben történt: bátyám étel közben kezébe veszi az akkor fénykorát élt müncheni «Fliegende Blätter» nevű képeslapot; szótlan nézi sokáig és szótlan nyújtja ide nekem, rámutatván egy kettős illustráló rajzra. A kettős lapnak felirata ez volt: «Je nachdem» — alatta egyik lapon ez állt: «Entweder» — a másikon: «Oder». — *Emitt* emlékszobor, mit a nép a szabadság hősének emelt; *amott* maga ez a szabadsághős — bitófáról lógott . . . .

Végig éltem Bécsben a márcziusi napokat. Közelből hallgattam Fischhof beszédjét az Alsó-ausztriai Rendek palotája udvarán. Láttam s a temetőbe kikísértem az első katonagolyók áldozatait. Mikor az Aula s a nemzetőrség fegyverbe és századokba sorakozott: én nem álltam sorba és föl sem bírtam fogni, mit keresnek a *magyar* fiuk, többen, a *bécsi* nemzetőrség vagy az Aula soraiban! Én idegennek, külföldinek éreztem magamat Bécsben. Kardot kötöttem én is, de attilát öltöttem fel és feltűztem kucsmámra azt a magyar nemzetiszín tollat, mit az elmult őszszel Pesten Kossuth Lajos követválasztásakor pártjelvény gyanánt viseltem. Mikor az Aula fegyveres csapatban kierőszakolta Ferdinánd császártól a «Constitutiót» s ily feliratú zászlók alatt diadalmasan végig vonult

Bécs utczáin, a «Fuchsliedet» énekelve: én nem bírtam ezen diadalének értelmi magaslatára emelkedni. Megbotránkoztam ezen a gyerekes hangulaton: *milyen* hát voltaképen, vagy minő *lesz* ez a «Constitutio?» Ők akkor nem kérdezték.

Nekünk bátyáimmal a bécsi napok alatt szemünk, eszünk a pozsonyi országgyűlésen csüngött. Azt éreztük: most vagy soha! Az az óriási hullám, mely Párisból kiindulva, az európai néptengeren végig éjszak, kelet és dél felé félkörben odább-odább haladt, Bécsben elsöpörte Metternichet s azt az absolut hatalmat, azt az eddig megmozdíthatatlan szirtet, melyen Magyarország boldogulása, alkotmányos nemzeti fejlődése, minden szabadelvű reform törekvései eleddig megtörtek. — *Együtt van a magyar törvényhozás — benne mind a nemzet java színe.* Fogja-e szerencsés kézzel, belső egyetértéssel kihasználni ezt az Isten adta kedvező, ezt a *mulékony* pillanatot hazánk újjá születésére? Lesz-e elég állambölcsessége — erélye — mérséklete? Beválik-e most a régóta hasztalan küzdött szabadelvű párt, mint igazán és bölcsen szabadelvű és mint bölcsen alkotó — rendbontás és forradalom nélkül?

Egy napon azután az orvos kijelenté, hogy nénénk túl van a halálveszélyen. Erre Arthur bátyám visszautazott Prágába menyasszonyához és félbenvaló vegytani analysiseihez. Azzal vált el tőlem, hogy még csak most örül igazán Toporczra költözésének, *mert a jövendő napokban minden magyar embernek otthon a helye.*

Prágából aztán a következő levelet írta nekem:

128. Levél.

Görgey Arthur Görgey Istvánnak Bécsben. Kelet: Prága 1848 martius 18. (Eredetije magyar.)

«Édes öcsém! . . . Itt nincs annyi öröm, annyi megelégedettség, mint Bécsben. Ma egy hete összejött Szent Wenczel teremében (egy mulatóhely) a *cseh-párt*, petitiot megvitatandó. Egyéb pontok közt volt ott: *a)* általános kötelesség a katonáskodásra sors útján; *b)* négy évi katonai szolgálat; *c)* robot eltörlése. — A *német-pártnak* akkor még nem volt bátorsága a síkra kilépni. — Eljött az eldöntő 13-ika s vele

együtt meg a német-pártnak is némi kurázsija. A polgármester, s az egész németpárt utána, hozzá állt a csehpárthoz s a magok kezébe csalogatták a reform gyeplüjét. A petitio megváltozott ezek befolyásával annyiban, hogy az *a)* és *b)* pont kihagyatott! s a *c)* pont következőképp módosíttatott: «Verbesserung der bäuerlichen Verhältnisse». Következése az lett, hogy már most a paraszt azt mondja, hogy ők külön petitiót akarnak. — Jól van, feleli a németpárt — adjatok tehát be külön petitiót, majd a mienkhez hozzácsatoljuk. A parasztság azonban nem akarja átlátni, hogy négy milliom ember petitiója «Beilagéja» lehetne egyszázezer (ember) petitiójának — és kijelenti egyúttal roppant jókedvét, Prága város német lakosaival egy kissé megmérkőzni. Lesz akkor dinomdánom! Bárcsak hazánkfiai már eltörölték volna a robotot, ezt a pokoli átkát az emberi nemnek. — Igaz, hogy én könnyen beszélhetek, mert nem veszítek vele semmit; hanem . . . ha rajtam áll, hát eltörlöm a *nemességet* itt aztán csakugyan veszteséggel járok.

«Köszöntsd jó nénénket. Mondd meg neki, hogy csak most örülök elutazásomnak, miután tudom, hogy neki meg nem ártott.

«Én folyó hó 30-kára tűztem ki az esküvőnket és 31-kén nálatok vagyok. — Hű bátyád Arthur. s. k.»

*

Azalatt míg bátyám Bécsben járt, Prágában egyetemi ismerősei rendföntartó önkéntes csapatot alakítottak. Mikor ő Bécsből megjött; őt is felszólították a belépésre. Ő erre késznek nyilatkozott, de a cseh színű kokárda feltűzése alól magát fölmentetni kérte, mint a mely őt meg nem illeti; ő más jelvényt, mint magyar színűt fel nem tűzhet. Ezért aztán a rendtartók nagyon megharagudtak rá. Tudjuk, hogy a cseh urak, ha egyszer ránk magyarokra, a miért «vagyunk», felharagusznak, nagyon szoktak haragudni. — Bátyám a rendtartó csapatból kimaradt.

Ezalatt az az óriási hullám nyugat felől keletre haladtában elérte hazánkat és mindjárt ott a határszélen becsapott az országházba.

Következtek az ismeretes nagy napok.

Láttam a 48-ki törvények pontozataival felérkező magyar országgyűlési küldöttséget március 15-kén bevonulni Bécsbe. Az udvari cancellárián előre megtudtam jövetelét, megérkezése óráját. Mikor a Jægerzeile végére elébe sietvén, a Práter elejéhez értem, még egyetlen kíváncsi lélek sem volt körülöttem. Vagy félóráig türtőztetnem kellett magamat a Császármalmok — a Pozsonyból érkező gőzhajók kikötőhelye — felé vívő széles úton. A mint nyugtalanul fel-alá járkáltam, a város felől csinos nyitott úri hintó robog elé; mellettem megállapodik; két uri ember száll ki belőle s meglátván magyar öltözetem s a háromszínű tollat a kucsmámon, udvariasan megszólít az egyik: ösmerem-e Kossuthot? Igenlő feleletemre megkérnek, mutassam meg nekik; ők a Juridisch-politischer Lesevereintől üdvözlésére kiküldvék. — Már ekkor figyelmünket leköté egy növekedő pont a hosszú fasor távol végén — a gőzhajótól közeledő hintósornak eleje. A mint a kocsik végtelen sora közelünkbe ért s adott jelre az első nyitott bérkocsis elébb lépést járatta lovait, utóbb pedig megállott; én, ki benne Kossuthot már messziről megpillantottam, embereimet rá igazítottam. Ők kalaplevéve hozzá közeledtek, bemutatták magokat. Kossuth leszállt s ők küldőik nevében rövid lelkes szónoklattal üdvözölték őt, mint a népszabadság hősét, s vele a magyar országgyűlés küldöttségét Bécs kapuinál!

A szónok dr. Bach Sándor volt — a későbbi polgárminiszter és Magyarország erélyes beolvasztója, utóbb báró, a «Rückblick» értelmi szerzője, a római concordatum buzgó támogatója sat.

Már az üdvözlő beszéd alatt körülözönlött bennünket s a jövevényeket a bécsi nép. Azontúl lépést vonult be a magyar küldöttség a sűrű tömeg szakadatlan «vivat!» és «éljen!» kiáltásai közt, — végig a Jægerzeilén be a belvárosba — kocsik végtelen sora, mindenikben egy magasan lengő magyar nemzetiszín zászló, — valóságos diadalmenet! s a triumphatrix: Kossuth Lajosné, talpon állva a kocsiban — jobb kezével az óriási zászló rudjára támaszkodva (melyet egy vele szemközt ülő fiatal ember egyenesre tartott) az ülve és hajlongva két oldalra köszönő ura oldalánál . . .

Martius 16-án egyfelől általános magyar-ünneplés Bécs utczáin és közhelyein, előidézve leginkább az által, hogy a

magyar országgyűlés — önérdekünkben — Ausztria számára is alkotmányos kormányzatot követelt; — másfelől elkeseredett küzdelem az udvarnál, — aggódóború a dolgok folyásába beavatott magyar hazafiak homlokán, — rémült vagy kárörvendő arczok a magyar és erdélyi udvari cancellariák segédhivatalaiban.

Martius 17-kén végre a király fogadta a magyar országgyűlés küldöttségét, István főherczeg nádorral az élén. — V. Ferdinánd az elébe terjesztett reformokat *elvben* mind elfogadta. Csak az egyes törvények szerkezetének végleges megállapítása, királyi szentesítése és a szokott alakbani beczikkelyezése s ezzel *az utolsó pozsonyi és rendi* országgyűlés személyes berekesztése a koronás király részéről volt még hátra.

Megtörtént ez is 1848. évi aprilis 11-kén.

Meglett tehát az első független felelős magyar miniszterium! Batthyányi Lajos gróf miniszterelnöksége alatt.

De — nyolcz nappal a magyar miniszterium végleges kinevezése előtt a magyar udvari cancellária, — az eddigi aulicusoknak ez országos konyhája — mielőtt nyilvánosan megszünnék főzni — egy utolsó «fogást» tálalt volt Magyarországnak! Báró Jellacsics József cs. kir. tábornok még hamarosan kineveztetett horvátországi bánná — nem a magyar miniszterelnök *után* és nem *ennek ellenjegyzése* mellett, hanem korábban nálánál, s így függetlenül tőle! Aláírta ezt a fatalis kinevezést idősb Szőgyény-Marich László magyar kir. alkanczellár. Sugalmazta pedig a szellemes erdélyi kanczellár báró Jósika Samu.

Ez volt az *egyik*, a mi nekem mindjárt feltünt s visszatetszett. S a *másik:* Kossuthné diadalmenete. — Ezek lohasztták határtalan lelkesedésemet. — S ezeket azután Magyarország megis keserülte!

*

Martius 30-án Arthur bátyám Prágában az evangelikus egyházban megesküdött Aubouin Etelka kisasszonynyal. Még aznap vasúton elutaztak onnan és martius 31-én az új házaspár Bécsbe, rokoni körünkbe érkezett. — Mari nénénk társaságában azután, a ki időközben teljesen visszanyerte egészségét, pár nap mulva búcsút véve Gida bátyánktól, Pozsonyig

együtt utaztunk, onnan pedig hárman, Arthur, ennek neje és magam, odébb a Szepességre, hol is Toporczra 1848. április második felében érkeztünk meg, örömmel és szeretettel fogadtatván Guszti bátyánk részéről. Mari nénénk Pozsonyban maradt.

Útközben meg megállapodtunk Pozsonyban mi is — és azután Pesten. Amott végig hallgattunk egykét országos ülést. Arthur itt látta először színről-színre a nemzet vezérférfiait s hallgatta mély érdeklődéssel néhánynak felszólalását. A 48-ki új törvények (ekkor még csak javaslatok) őt teljesen kielégítették. De a változás rögtönös és nagyszerű volta gondolkodóvá és komolylyá tette s ő már ekkor azt a meggyőződését fejezte ki előttem, hogy ily nagy vívmányokat nem lehet — ingyen kapni! azoknak nagy ára, vérdíja szokott lenni; ezt az árát meg kell adnunk, ha előre nem: hát utólag.

Pesten is mulattunk néhány napig. Itt Arthur bátyám bemutatta magát báró Eötvös József, akkori közoktatási miniszternek, mint hazai vegyész, a ki most már a vallásegyenlőségnek törvénybe igtatása után protestáns létére is reményt tarthatni vél a pesti tudományos egyetemen való tanársághoz, és ki azon esetre, ha az egyetem szervezetében vagy személyzetében változások történnének, a vegyészet tanszékére pályázni szándékozik. Eötvös báró nyájasan fogadta.

Magam Pesten meglátogattam elébbi főnökömet Zsivorát, kinek irodájában óhajtám segéd-ügyvédi helyemet újból elfoglalni. Ez azt biztosította is számomra; néhány hétre azonban elébb a Szepességre akartam menni bátyámmal, — segítségére lenni a toporczi gazdaság átvétele s a helyi viszonyokkal való megösmerkedése körül, — sőt tulajdon érdekemben is szülőmegyémben kissé széjjelnézni.

Toporczon Arthur legott hozzá látott az elhanyagolt állapotban átvett gazdaság rendbeszedéséhez — oly komoly szorgalommal, mintha sem egyetemi tanszék nem léteznе a világon, sem háborút rejtő felhők nem sötétlenének a távol láthatáron, hazánk kerek egén. A birtok lelkiismeretes kezelése mellett azonban szándéka volt, vegyészi tanulmányait és kutatásait megszakítás nélkül folytatni s a hozzá szükséges laboratoriumot magának azonnal berendezni, mihelyt prágai málhái utána érkeznek; — dolgozni mind a két irányban úgy, mintha a békés haladás és polgári munkásság hosszú æraja küszöbe-

nél állnánk, — mindazáltal elkészülve mindenre, mit a jövő fátyla rejthet.

129. Levél.

1848 april 23-áról így ír Toporczról Mari néninek Nemcsénybe Barsmegyében. (Eredetije német.)

«Tizenkét napi kedves együttlét után tegnap hagytak el bennünket Guszti és felesége. Ma, husvét vasárnap — ház és udvar mintha csak ki lenne halva. Képzelj hozzá egy csöndes aprilisi esőt: s a kép elérné az unalmasság tetőpontját, ha Etelka, Pista és magam nem űznénk a legpajkosabb tréfákat egymással. Különben van itt elég komolyan meggondolni való is, mit hogyan lehet legjobban kedvedre elintézni. S így aztán a napunk inkább rövid mintsem hosszú.»

A pesti radicalis hirlapok, miket naponta mohón olvasgatunk, egy napon «avas obscuritásnak» minősítvén a régi nemesi családnevek hagyományos ódon orthographiáját, én rögtön capacitálva, kezdtem nevemet a végén ypsilon helyett csak i-vel írni — meg nem gondolván, hogy ez tulajdonképen nem egyéb, mint (következetesség az elvem ellen) egy mulékony új divat hebehurgya követése; a család többi idősebb tagjai szemében pedig a család tiszteletreméltó multjának, a traditiónak, a név megváltoztatásában magának a család egységének a semmibevétele s a család tagjai neheztelésének a kihívása. Azonban Arthur bátyám meglátván újdivatú aláírásomat, ellenvetés nélkül legott követte példámat; azt mondta: kettőnknek minden csekélységben is egyetértőleg kell eljárnunk. — Hogy bátyám is követte példámat: ennek aztán már komolyabb következménye lett — a mit persze álmában sem láthatott előre. A ma már történelmi becscsel biró okiratok egész tömege az ő aláírását i-vel a végén mutatja, míg testvéreink és ezek gyermekei, sőt tulajdon feleségeink is, a nemzetség többi tagjaival a régi helyesírást követik és végre magunk is okosabbnak találtuk az egykori következetlenséget egy indokoltabb új következetlenséggel reparálni.

Prágában azon igérettel vált volt el bátyám kedves tanárjától Redtenbachertól, hogy a maga utolsó önálló vegyelemzési dolgozatát, melyet az utóbbi a császári Tudományos

Akademia ülésében, mint önálló kutatás új eredményét, bejelenteni óhajtott, azonnal a mint bátyám Toporczon elhelyezkedik, nyomda alá rendezendi és neki meg fogja küldeni. Ezt bátyám meg is tette, — s így utóbb az a curiosum történt, hogy 1851. évben a Klagenfurtba Karinthiában száműzött magyar volt fővezér Görgey Arthurnak egyik szomorú napon egy postai küldemény érkezett, mely 40 pengő forint készpénzt, továbbá egy Bécsben 1851 február 10-én 127. sz. alatt kelt és eme pénzösszeget Görgey Arthur számára jutalmul, dr. Redtenbacher tanár kezéhez «a cs. kir. belügyminiszterium bécsi főpénztárából» kiutalványozó hivatalos iratot, és bátyám «jutalmazott» dolgozatának egy csomó különlenyomatát tartalmazta. Éppen jelen voltam, mikor bátyám a csomagot felbontotta, s ekkor egy példányt belőle nekem ajándékozott tréfás dedicatióval. A füzetke czíme: «Über die festen und flüchtigen Säuren des Cocosnussöles. Von Arthur Görgey aus Toporcz in Ungarn. (Aus dem dritten Hefte der Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften besonders abgedruckt) Toporcz bei Käsmark in Ungarn den 21. Mai 1848.». — Ezért — mivel Görgey Arthur vegyészből lett másodízben katonává — szokta aztán a hadjárat alatt Damjanics kedélyes pohár bor mellett «patikáriusnak» csúfolni bátyámat; s ugyancsak ezért volt igen természetes, hogy Kossuth Lajos, föltévén bátyámról, hogy neki személyes ellensége, attól tartott, hogy őt egyszer csak meg találja — étetni.

Május elején megérkezett volt Toporczra jó Mari nénénk is, és — fájdalom! két rövid hét elegendő volt meggyőzni bátyámat, hogy toporczi hatáskörére nézve nem ugyan a maga képességében, de igenis másnak lelki dispositiójában csalódott. A jó öreg asszony, kinek betegszerű kedélyállapotát pedig kímélni kellett, minden újításban csupán megboldogult férje gazdálkodásának kegyetlen kritikáját, emlékének sértődését látta . . .

E sajnos körülmény megkönnyítette bátyámnak, rég megállapodott elhatározása kivitelét, a válást Toporcztól.

A május meghozta az alvidéki rácz népség vérengző fellázadásának, — a horvát bán fenyegető magatartásának hírét, — a miniszterelnök Batthyányi Lajos gróf kiáltványat, mely szerint a haza veszélyben van! — az első tíz honvéd-

zászlóalj felállítását — az önkéntesek fegyverbe szólítását, országos szervezését.

Egy nap — még Toporczon — ketten megállapodtunk a teendők sorrendjére nézve. Hogy magunk is fegyvert fogunk, mihelyt hív a haza: arra rég el voltunk szánva. De csupán kötelességünket teljesíteni vágyván s nem áhítozván személyes előnyt, carrièret, katonai fényes rangot: elhatároztuk, nem lépni be a sorba elébb, mint a valódi szükség perczében. Ezért Arthur bátyám egyelőre az asszonyoknak mit sem szólva, nyugodtan tovább gazdálkodik Toporczon, csakhogy most már egészen Mari néni ízlése szerint, more consueto; én ellenben rögtön előre elmegyek Pestre, követvén Zsivora legújabb felhivását, miszerint siessek helyemet irodájában elfoglalni (Mari néném és ángyom Arthurné egészen természetesnek találták, hogy rögtön követem a hívást). — Pestről egyfelől szorgalmasan levelezek bátyámmal, másrészt neki előkészítem az útját, hogy ő századosi ranggal neveztessék ki a tíz honvédzászlóalj valamelyikébe. Különben pedig Zsivoránál nyugodtan dolgozok, míg majd üt nekünk is az óra!

Ezt így ketten magunk között elvégezvén, én búcsút vettem az asszonyoktól, kiknek kedélynyugalmát egyelőre nem zavartuk tervünk közlésével. — Arthur egy darabon elkísért. Aztán leugrott kocsimról. Még egy kézszorítás. Aztán visszaballagott Toporczra. Az út fordulója eltakarta szemem elől . . .

Nem bírom megállani, hogy le ne írjam e pesti utamat, mely kedvesebb emlékeim közé tartozik.

Lőcséről minden három nap közben gyorskocsi indult Pestre. Hatüléses. De ebből két ülés Pest végállomással Rozsnyónak volt fentartva, kettő meg Rimaszombatnak. A Lőcsepesti két hely, valamint a Lőcse-rimaszombati szintén — már el volt foglalva. Három napot dangobázni Lőcsén nem akartam. Váltottam tehát egy Rozsnyóig való helyet, azon jó remény fejében, hogy Rozsnyón lesz majd üres hely Pestre.

Rozsnyóra esti 6 órára értünk. Innen a gyorskocsi csak másnap reggel volt tovább indulandó. Rögtön ülőhelyet kérvén, azon szomorú választ kaptam, hogy mind le van foglalva; három nap mulva indul innen ismét gyorskocsi Pestre: akkorra most le lehet foglalni egy helyet . . .

A ki gyalogolni tud és szeret, csak az igazán a szabad ember.

Én külön kocsit fogadni drágálottam. Tehát podgyászomat Pestig a gyorskocsira bíztam, azután fogtam a csáthifabotomat, — nyugodalmas jó éjtszakát kívántam eddigi útitársaimnak és még azon este gyalog folytattam utamat naplementig, eljutván így Szalócz falúig Pelsőczön innen. Itt aztán megfürödtem a Sajóban; utána a paraszt-korcsma itatója tisztára sikált asztalán — miután egy köcsög tejből és barnakenyérből jól bevacsoráltam — végig nyúlva meghálltam; másnap reggel pedig virradóra kelve, tovább ellebláboltam.

Gyönyörű tavaszi hajnal — üde légár — tiszta égbolt, — a Sajó szűk völgyében merőn emelkedő sziklák — az ifjú lomb közül százával szóló csalogányok éneke: s én a magam lábán haladva, fiatal, egészséges, gondtalan és szabad! Tagjaimban edzett erő, szívemben önbizalom — bizalom egyhez, ki minden szeretteimnél bensőbb barátom, — bizalom hazám megmaradásában, győzedelmeskedésében, jövőjében — bizalom Istenben. És szeretet! Szeretet az egész világ iránt — és hazaszeretet. Szent lelkesültség egy nagy eszméért, oly szent, oly tiszta, mint az a csillámló harmat a fűszálon, mint az a tavaszi természet, melynek reggeli lehetől megittasodtam, melynek örök csodái közt vígan tova ballagtam ismeretlen végzetem elébe.

Felejthetetlen reggel! Felejthetetlen érzés! Felejthetetlen ifjúkor!

Mikor előtte való estve Rozsnyón búcsút vettem a gyorskocsi lakoitól, ők csodálkozva azt kérdezték: mikor érek Pestre? Én hetyken azt feleltem, «egyszerre veletek!» E könnyelműen odamondott szót most már be kellett váltanom! Be is váltottam; mely tréfát úgy ejthettem meg, hogy míg a gyorskocsi éjjeli állomásokat tartott s úri vendégei kegyetlen ágyakban (tollas derekalj és színes felső dunna közt) napkeltén túl is nagyokat aludtak: azalatt én már hajnalhasadtával és még napnyugta után is, a hűvösben nagyot haladtam a jól ismert országúton s néha kurtább gyalogutakon is. Pihenni leginkább a delelő órákban fordultam be emberi hajlék alá, vagy heveredtem le erdő árnyékában. Korbe-korbe pedig, mikor egy-egy üres paraszt szekér utol talalt érni, jó borravaloért fel-felkaptam arra s vitettem magamat egy-egy jó darabig. Így csakugyan sikerült is a «gyorskocsit» harom

ízben megelőznöm, mindannyiszor a benn-ülőket felriasztani lomha szunnyadozásukból s mikor erre elcsodálkozva kidugták fejoket a kocsiból: nekik egy jót a képükbe nevetni. Így értünk ők is, én is, egyszerre a vasuti vaggon ajtajához Váczon, hová ők éjjeli szállásra estve behajtattak, magam pedig hajnalban sétáltam be. Ugyanazon vasuti szakaszban ülve érkeztünk meg Pestre, hol aztán volt rá gondom, hogy a lőcsei útitársaságból legelsőnek magam ugorjam le a pesti kövezetre. Az én talpam hamarébb érte Pestet mindnyájáénál! Kár, hogy a dolog nem ment fogadásba.

Pesten tüstént elfoglaltam segédi helyemet Zsivora ügyvédi irodájában és itt szorgalmasan dolgozgattam. A mellett eljártam Arthur bátyám dolgában.

Ez, a mint Toporczon levelemet vette, mely szerint személyesen kell magát bemutatnia a honvédtiszt-kinevező haditanácsnál, rögtön közlé régi elhatározását nejével és Mari nénénkkel . . . Miután a nők esdeklése és könyei megtántorítani nem bírták: Mari néni végre arra kérte, hagyná ifjú nejét zálogban őnála: mint szeme fényének úgy fogja gondját viselni. Ezzel Mari néni visszazökkent természetes régi szerepébe. Arthurral szemben visszanyerte megszokott fölényi érzetét: *jót tehetett* azokkal, kiket szeretett; *tehette teljhatalmából, önszántából; maga* rendelkezett ebben; Arthur *rá* bízza nejét; az *ő* védelmére; *ő* fog róla gondoskodni: tehát Arthur nem neheztel többé! És *ők rá szorulnak!* (Mari nénire.). *Erre* szívének szüksége volt; ez jól esett *önérzetének*, mely az utóbbi időben egy észszerűbb, előtte szokatlan gazdálkodási rendszer tervezése által — úgy érzé ő — csorbát szenvedett volt. Most megvígasztalódott. És nem is lesz magára; vele, nála marad egy mívelt fiatal nő, Arthur neje, a kit megszeretett és a ki hálás szeretettel viseltetik iránta.

A két asszony, voltaképen egymásra utalva, Toporczon maradt. Arthur Pestre indult.

Május végső napjainak egyikén egyedül megérkezett Pestre. Itt már ekkor többen az ő ezredbeli tiszttársai, a nádor-huszártisztek közül tért foglaltak volt, különböző állásokban. Nádosy Sándor az «országos haditanácsban»; — Mérki-Piller Tamás a nádor-huszárezred állományában, mint ezen ezred tulajdonosának, István főherczeg nádornak segédtisztje, —

Ivánka Imre mint honvédszázados és a miniszterelnöknek katonai dolgokban titkára; — Kökényessy Szaniszló és mások. A hol pedig nádor-huszárok birtak befolyást venni vagy szóhoz jutni: ott ugyancsak fölösleges volt minden pártfogás keresése s egyéb utánjárás Arthur bátyám kineveztetése végett. A nádor-huszárok *ösmerték* Görgey Arthurt és mindnyájában élt még az a szeretet és megbecsülés, melyet ő az azon ezredben töltött szolgálati évek alatt úgyis mint képzett katona, úgyis mint bajtárs és barát, mint magyar hazafi és ember, magának kivívott. De ösmerte őt maga az ezred tulajdonosa István nádor is. Így az új honvédséghez kineveztetése nem is volt kétely tárgya, csakis napok kérdése, és hogy melyik zászlóaljba fogják beosztani? Hogy a volt főhadnagy most századosi rangban neveztetik ki: az szabály volt.

Így került Görgey Arthur 1848. évi junius hó első felében Győr városába, mint az ott szervezkedő 5. számú honvéd zászlóalj egyik századosa, hogy egy falka önkéntes ujonczból használható katonát idomítson.

Ezt megelőzőleg a várakozási napok alatt Pestről ezt írja 1848 junius 5-kéről nejének Toporczra: *(133. Levél.)* «Életem itt nem is olyan izgatott, a mint te képzeled. Egész nap itt ülök a szobában és tanulom a magyar nyelvet. A megteendő lépések megvannak téve, most csak várni kell az eredményt. . . . Mint századosnak 80 ft. pengő pénz lenne a fizetésem havonkint; ebből megélhetünk, ha takarékosan élünk. Mihelyt bizonyosat tudok, értesítlek. Hanem azt ne gondold, hogy mint századosnak rögtön ellenség elébe kell indulnom és agyonlövetnem magamat. Ha itt volnál, csakhamar magad is nevetnél hijábavaló halálos félelmeiden — annyira nyugodtan megy itt minden a maga természetes életvidor útján sat.»

A «Marczius Tizenötödike» napilapnak 1848 junius 5-ken 70. számában a 280. lapon megjelent egy czikk «Egy kvietalt huszár főhadnagy» aláírással, Pestről junius 2-káról keltezve; arról értekező, hogy milyennek tervezi az új «Országos haditanács» a honvédtisztek, valamint az «Önkéntes mozgó nemzetőrség»* tisztjei egyenruháját — arany, illetve ezüst zsinóros-

* A «Garde mobile nationale» mintájára.

nak, t. i. — *drágának*, és milyennek kellene lennie, egyszerűnek, *olcsónak*, nehogy a főtisztiállásra képesített honpolgárok *vagyontalanjai* kényszeríttessenek adósságcsináláson kezdeni a tiszti pályát! — Ezen czikk írója, ez a kviétált huszárfőhadnagy — Görgey Arthur volt. Midőn aztán csakhamar rá csakugyan végleg megállapíttatott a teljes arany zsinórzat (vörössel tarkázva) a honvédtisztek egyenruhájára: akkor én vettem át a szót a «Marczius Tizenötödike» néhány nappal későbbi számában, és hivatkozván ama huszártiszt érveire, a haditanács fönti határozata ellenében a hadügyminiszter bölcsebb belátásához, a Mészáros Lázár tábornokéhoz appelláltam — azon haditanácstól, melyben a vagyonosság elsőszülöttei, egy Batthyányi, egy Baldácsy, a legjobb szándékkal sem képesek érezni, mit tesz az a szerencse mostohább fiára nézve, ha ő a nélkülözhetleneket nélkülözni, de czifra egyenruhára több száz forintot költeni kénytelen! — appelláltam *azon* hadügyminiszterhez, a ki pályafutását közlegénységen kezdvén, maga sem a vagyon született kegyencze volt s a ki midőn most azon magas polczról, melyre személyes érdeme emelte, szemét végigjártatja elmult élete viszontagságain, emlékezni fog oly keserves pillanatra is, mikor először léptetve tisztté, nemes dicsvágya lelkesedését hűteni jött a drága egyenruha megszerzése miatti kisszerű anyagi gondok serege!

A következés megmutatta, hogy e martiusi czikkek eltalálták és kifejezték a közvéleményt a fölvetett kérdésre nézve. Csakhamar egy pótrendelet megengedte a honvédtiszteknek, az aranyzsinóros dísz-egyenruhán kívül tábori, olcsóbb egyenruhát is viselni csupán vörös zsinórra, melyen csak a gomb és galambkosár volt aranyos gombkötőmunka.

És tény az, hogy Görgey Arthur azon percztől, mikor István nádor őt honvédszázadossá kinevezte, egészen 1849 juniusig, a győri csatáig, soha más atillát nem viselt a honvédtörzstiszti *egyszerű vörös zsinóros* barna posztó *tábori* egyenruhánál; és hogy példáját követve, az egész hadjárat alatt az ő általa vezényelt hadseregben az aranyzsinóros dísz-egyenruha sohasem kapott divatra, — mi aztán sok pénzét megkímélte az embernek.

130. Levél.

Győri állomásáról *1848 junius 25-kén kelt* [illegible] levelében is rámutat bátyám azon [illegible], hogy [illegible] honvédzászlóaljnál ennek parancsnoka [illegible] szigorral [illegible], hogy tisztjeinek [illegible] *[illegible]lukat pedig leborotváltassák!* — míg újonczai [illegible] lábbal vannak s némelyiknél még [illegible] meg; már is zúgolódni kezdenek, hogy inkább elmennek tíz évre valamely sorezredhez, semhogy ilyen koldus önkéntesek legyenek .... «Azt már említettem — írja bátyám — hogy az eddig jelen lévő tisztek közül legtöbbet én tudok magyarul. Ezért fel is szólíttattam őrnagyunk által a zászlóalj jegyzősége ideiglenes elvállalására; s én ezt el is fogadtam ....»

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Egy ismételve fölvetett kérdés.

Egymást érő levelei fonalán már régen szinte észrevétlenül eljutottunk Görgey Arthur ifjuságától át a férfikorához, a komoly nehéz férfimunka kellő közepébe. Ki sem igen jelölhetnők az elválasztó mesgyét.

És most, hogy hősünk élete ösvényén azon időponthoz értünk, hol ő másodízben a katonai pályára lépett — ezúttal hazája közvetlen szolgálatában s nem is mint «béke katonája» — most én, bíráló szemmel visszatekintve feladatom eddig elvégzett részére, ujból azt kérdem magamtól: indokolva van-e annak a sok levélnek szöveg szerinti közlése, melyek az eddigi fejezeteknek nagy és értékesebb részét teszik? Érdekelhetik-e mindezen levelek a közönséget is, vagy csupán magamat?

A kérdés azonos e másik kérdéssel: vajjon oly nevezetes alakja-e valóban Görgey Arthur hazám újabbkor történelmének, hogy személyiségének fejlődési folyamatja, híven előadva, maradandóan lekötheti a történész figyelmét? És tanulságos-e ez élet leírása?

Az első kérdésre nézve — bármennyire gyanakvó szemmel akarjak is óvakodni egyéni érdeklődésem, mint talán elfogult, ellenében — teljesen megnyugtat magának ezen közel esztendeig tartott háborúnak, és benne azon «Feldunai magyar hadsereg» viselt dolgainak kétségtelen és senki által kétségbe nem vont nagy jelentősége; a mely hadsereg Görgey Arthur vezérlete alatt, az ő szellemétől áthatottan, 1848. évi november elejétől fogva 1849 augusztus 13-áig az országnak nem számra ugyan, de igenis végzett munkára és eredményekre nézve fő hadseregét alkotta s a nemzet újabbkori harczias

jó hírnevének elsősorban volt a megállapítója, ellentállási képességünk leghívebb kifejezője és az igazi magyar erkölcs és jellem igazi képviselője.

És ha ezen hadsereg történetét és ennek befolyását alkotmányos szabadságunk utóbbi feltámadására annyira jól nem tudnám is, a mint azt tényleg tudom: akkor is meggyőzne Görgey Arthur történelmi alakjának és szerepének nagy jelentősége felől maga az a terjedelmes irodalom, mely az 1849-ki catastropha óta a mai napig főleg az ő személyével foglalkozott. Meggyőzne maga az a határtalan gyűlölség is, a melylyel ezen irodalom termékeinek nagyobb része hazánk 1849. évi bukásáért őt — és egyedül őt — tette felelőssé!

Tegyük fel igaznak a vádat. Akkor — a ki egymaga egy győztes forradalmat, egy egész lelkesült nemzetet megrontani, egy vitéz, önérzetes és hazafias hadsereget előbb győzelemről-győzelemre vezetni s azután a legsanyarúbb rabságba belekényszeríteni képes (mert *ezt* állítják róla!), csakis hatalmas egyéniség lehetett — méltó a tanulmányra így is; az ő lelke minden legcsekélyebb megnyilatkozásának, s az erről csalhatatlan tanubizonyságot tevő minden betűnek felkutatására és kritikai méltatására méltó. Szóval:

«Világos hőse» mindenik értelmezésben és minden körülmények közt — a hirhedett hűtelen honáruló szintúgy, mint a hűségéért és hazafias önfeláldozásáért kővel és sárral megdobált hírneves hadvezér — egyaránt oly érdekes alakja hazai történelmünknek, hogy igenis, érdemes és jutalmazó fáradozás, írónak és olvasónak azon életviszonyokat nyomozni, melyek alatt e hatalmas egyéniség «azzá» fejlődött. Érdemes a mik ezen fejlődésnek alapját adták — az embernek vele született természeti hajlamait fiatalkori levelezéseiből alaposan kimutatni, mintegy meglesve, meglopva óvatlan perczekben legbensőbb gondolatait.

S a második kérdésre is igennel felelek. Igenis! Görgey Arthur életéből *lehet tanulni* . . .

Vagy 30 esztendővel ezelőtt,* mikor én (meg annal is régibb előtanulmányok után) magam végleg eltökeltem, hogy annyi erővel is, a mennyit isten belém adott, folveszem a

* Midőn itt tartok: 1898-at irunk.

keztyüt én az irodalom porondjára dobott balitélettel; mikor aztán a munkához láttam, egyfelől azon munkához, melynek I. kötetét 1885. évben, II. és III. kötetét pedig 1888-ban bocsátottam közre ily czím alatt: «1848-ból és 1849-ből sat.» — és mikor másfelől a bátyám ifjúkorából most utólag itt közlött levelezést rendezni kezdtem, akkor azt mondtam magamban: legelébb ezeket a leveleket kellene közzé tenni és csak azután a szabadságharczról készülő munkámat. A ki elébb ezen leveleket elolvasta, annak — ha helyén az esze és szive — tisztában kell lennie azzal, hogy *ki* és *mi* Görgey Arthur? — mire képes, mire nem? — a köz- és magán-erkölcs,* a haza iránti szeretet és hűség, a kötelességteljesítés szempontjából.

És a ki így egyszer tisztában van mindezek iránt: az elfogulatlan nyilt elmével fogja azt kérdezni: *no most már hát voltaképen hogyan történt* a többi. az első lövéstől, mely 1848-nak őszén Görgey Arthur hadvezetése alatt a felső Dunánál Magyarország törvényes alkotmánya megmentéséért eldördült — az utolsóig az alsó-Marosnál? Miért kellett így történnie? Mi volt Görgeynek feladata az önvédelmi harcz különböző mozzanataiban? és hogyan iparkodott azt megoldani? Mit *akart* és mit *tett?* és mit *nem* tett és *nem* akart, *mivelhogy nem tehetett és nem akarhatott* ilyet — egyéniségénél, jelleménél fogva? És ennek az előítélet nélkül tudakoló olvasónak azután én is elfogulatlan szívvel beszélhetem el, mi minden *voltaképen* hogyan történt — és miért történt így. Hogy az máskép nem történhetett, az erőviszonyoknál, a tényleges helyzeteknél és ezeknek okai közt Kossuth Lajosnak politikájánál fogva.

De a körülmények közleményeimmel ezt az általam kontemplált helyesebb sorrendjét megbontották. Egyfelől bátyám nekem levelezéseinek csak halála utáni közrebocsátását engedte meg — melyeknek gyűjteménye azonkívül csak később egészült ki. Másfelől a 1885/8-ban kínálkozó kedvező pillanatot meg kellett ragadni és megkezdeni a közlést abból, a mi kész volt.

Miután a levelek gyűjteményét azóta szorgalmas utánjárás és kedvező szerencse reményem feletti módon kiegészítette és még az 1897. évben is váratlanul igen becses tartalmú levelekkel gazdagúlt az anyagom: most veszi utólag a hazai

* Mert politikusaink egy bizonyos oskolája szereti megkülönböztetni e kettőt! Pedig nem lehet!

közönség ezt az Isten jóvoltából 77 éves koromban befejezett és 85 éves koromban, 1910-ben revideált munkát.

Hogy nemcsak ennek, hanem az 1885. és 1888. években közzétett munkámnak is csak a bátyám és a magam halála utáni közrebocsátásának eredet való szándékától, hogy miért tértem el: 1885-ben megjelent I. kötetem elő-zavában elmondtam.

És minthogy amaz első kötetemben a háború-történetek részletes elbeszélésének fonalát voltaképp csak 1848 október havában kezdtem: azért a négy havi hézagot is, melyet ott átugrottam, most itt kell hogy kipótoljam.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

1848. május—szeptember. — A Magyarországon állomásozó sorezredek felesketése a magyar alkotmányra. — Ceccopieri gyalogezred megtagadja az esküt. — Emiatt általános felháborodás. — Pünkösd. — A Ceccopierik zendülése. — István nádor lefegyverzi őket és Komárom várába szállíttatja. — Széchenyi István gróf. — Erdély utolsó külön országgyűlése törvényesen elfogadja a teljes uniót. — A honvédelmi harcz kezdete. — Görgey Arthur százados többrendbeli katonai megbizatása. — Utóbb ő a ministerelnöknek katonai titkára. — Még utóbb őrnagy és a «Tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrsereg» szervezője. — Hét oklevél.

1848. évi május—juniusban, a' milyen gyönyörű volt a természet tavasza: szint' annyira borús volt az ország politikai láthatára. Majd távol, majd közel villámlott. Nehéz fojtó volt a lég. De a hazai ifjúság vére pezsgett, ina feszült, szíve, karja duzzadt az erő teljétől . . . Népgyűlések buzdúlnak a Nemzeti Múzeum előtti (akkor kerítetlen, virágtalan, kopár) téren, hol a nagy szabad-lépcsőt szegélyző fal tetejéről Petőfi, Vasváry lelkesítő beszédeket tartanak . . . A budai Vérmezőn nagy katonai ünnepély van: István nádor és Mészáros Lázár hadügyminister jelenlétében tábori istentisztelettel a fővárosi helyőrséget fölesketik a magyar alkotmányra. Minthogy a magyar ezredeknek elvileg elhatározott hazajövetele s a Magyarországon állomáson lévő ausztriaiaknak innen kivonulása még korántsem volt teljesen végrehajtva s így a budai és pesti helyőrség nagy része tényleg még osztrák csapatokból állott: ki volt adva a parancs, hogy a magyar alkotmányra való esküt emezeknek szintén le kell tenniök. Hogy ezt a bécsi hadügyminister s a még mindég tőle függő budai General-Commando sem ellenezte, az feltünő volt és sokaknak megnyugtató.

A Ceccopieri nevet viselt gyalogezred két zászlóalja, lombard és velenczei olaszok, az utolsó perczben a helyszinen az

esküt megtagadták! «No! no!» kiáltották összevissza . . . a miért utóbb ezt a kiáltást a közönség és a lapok egy része úgy értelmezte, hogy az olasz legénység Pio *Nono* pápát csempészte be az eskübe. El lehet képzelni a nagy feltünést és egyre növekvő felindulást, melyet e váratlan eset a fővárosban előidézett. Már akkor a délvidéki rácz lakosság Rajacsics óhitű patriarcha-érsek és Sztratimirovics osztrák császári tábornok alatt, — a horvátok Jellacsics bán alatt, nyilt lázadásban Magyarország integritása ellen . . . a bécsi udvari camarilla reactionarius tervei immár átlátszók . . . és most az *olaszok* — azon nemzet fiai, melynek szabadsági törekvései iránt mi magyarok a legnagyobb rokonszenvvel viseltetünk: *ők* tüntetnek ily botránkoztató módon a mi alkotmányunk ellen! . . . A katonaság rögtön a laktanyákba vonult. A nyomába hömpölygő néző-közönség pedig, a mint kiki haza oszlott, az egész városban fölverte a haragot, az aggodalmat. Délután az ingerültség már általános lett az olasz katonák ellen. A nemzetőrség riadót veretett és gyülekezett . . . De ekkor hirtelen egy új, ez egyszer egy örvendetes hír fordított egyet a közhangulaton: a figyelmet teljesen magához hódította *Erdély*.

Erdélyország utolsó külön országgyűlése 1848 május 30-án egyhangulag kimondotta az uniót, az anyaországgal való teljes egyesülését, — a pozsonyi 1848. évi VII. törvényczikk elfogadását.

A köröskörül tornyosuló vészfelhők közül kivillant ezen egy fényes napsugár s a lelkesedés, melyet az előidézett, egy pillanatra elfelejteté a Ceccopierik esetét. Ezek a következő napokban a Károlylaktanyában (akkori szokott nevén «Invaliden-Palais» — napjainkban Budapest központi városháza) elzárva maradtak, nehogy megjelenésök a közönséget ujra felingerelje s összeütközésre szolgáltasson alkalmat.

De ugyanezen laktanyában voltak az új honvéd zászlóaljak számára gyülekező fiatal önkénteseink is elhelyezve, és ezek sem igen lehettek nagyobb rokonszenvvel eltelve az alkotmányeskű megtagadói iránt, mint volt irántuk a nagy közönség a laktanyán kívül. Így képzelem, így magyarázom én az első súrlódás keletkezését, mely a könnyű vérű és hazafias lelkesedéssel teli magyar fiatal önkéntesek, meg a feldühödött olasz veteránok közt tényleg kitörőben volt.

Ily előzmények közepett virradt fel 1848. évi piros pünkösd vasárnapja gyönyörű verőfényes időben.

Előszombatján este-felé ketten Arthur bátyámmal nagyot jártunk a budai Zugliget környékén. Nem is akaródzott a városba visszamennünk s így abban állapodtunk meg, hogy pünkösd napköltét is itt a hegyek közt akarjuk élvezni és minthogy úgyis hozzá kell szokni a táborozáshoz: hát mindjárt kezdetnek itt is maradunk e szép erdőben éjjeli szállásra. A Laszlovszky-féle vendéglő feletti ú. n. Remete-szikla tövében hajtottuk egészséges álomra fejünket. A nap felköltét kísérő hüvösebb szellőre ébredvén, mikor piros pünkösd vasárnapján reggelizö nagy szándékkal a «Disznófő» felé ballagtunk: a főváros felől távoli puskaropogás hangja ütötte meg fülünket. A mint ráfigyelünk, a lövöldözés folyton ismétlődő és rendezetlen volta csakhamar meggyőz, hogy Pesten-Budán baj van! Rögtön haza is siettünk s azon rózanon értünk be a nyugodalmas Budán át a forrongó Pestre. Itt akkor már megszünt volt a lövöldözés; de a Károly-kaszárnyában bent s előtte a Gránátos-utcában (a hol manapság a Szerviták új bérházához a pósta- és távirópalota épült, 1848-ban pedig a Szerviták nagy gyümölcsös kertjének magas falkerítése képezte az utczát) reggel vér folyt — nekünk azt beszélték. Még mindig zajlott az utcza, a közeli Szervita-tér és környéke. A nemzetőrség gyülekezett — utóbb oszlott . . . A Károly-laktanya nagy kapui mind csukva voltak és hír szerint belülről el is torlaszolva. Ez eseménynek magyarázatát, találót, kielégítőt adni sokáig senkisem volt képes. A következő volt a legvalószínűbb.

Nem mindég vakmerőségből, olykor félszből is szokott elsűlni a puska. Az olasz legények az alkotmányeskű napja óta nagyon megvoltak ijjedve és — szepegéstől hamar elsűlt a puskájok. A többi azután magától következett. Az utczai közönség közül valaki elkiáltotta magát: «Ölik a fegyverteleri önkénteseinket bent a kaszárnyában!» Erre mindjárt akadtak, kik az önkéntes honvéd ujonczok kiszabadítása végett rohamot intéztek a laktanya kapujára. (Egy későbbi kir. itélőtáblai biró (Gegus) késő haláláig arról a golyóról sántított, melyet 1848 pünkösd napján itt kapott.) A katonai parancsnokság jómódjával le akarta fegyverezni az ijjedtében fölzendült Ceccopieri csapatot: de az olaszok úgy vélekedtek, hogy addig van éle-

tök, míg kezökben a töltött fegyver. Az egész csapat belé vette magát a laktanya szervita-kert felőli homloképületének középső emeletébe s a lépcsőkön fölfelé és alá védelmi állásba helyezkedve, elzárta a belső közlekedést. Hasztalan parancsolt annak tiszt, tábornok, hadügyminister.

Az önkéntelenül beállt lövöldözési szünet, mintegy mondatlan fegyverszünet közben érkeztem bátyámmal a budai hegyekből a helyszínére Pestre.

Az egész nap lázas hangulatban telt el.

Déltájban a nádor, István főherczeg jelent meg katonai kísérettel a Károly-laktanya előtt és kaput nyittatott. A ház parancsnoksága, melynek hatalmában megmaradt a földszint és mely az elébb a nép rohamai ellen minden kijárást bezáratott, most a nádor parancsára az egyik kis ajtót kinyittatta. Ez a nádor és kísérete után újra bezárúlt.

István nádor a zendülő katonákat észre térítendő, személyesen fölfelé indul a lépcsőkön az eltorlaszolt első emelet felé. A lépcső fordulójánál felülről tömeges tüzelés fogadja, melytől egyik előkelő hadsegéde halva rogyott le mellette. De a nádor nyugodtan szóba áll a zendülőkkel és személyes megjelenése és magatartása ezeknek annyira imponál, hogy hallgatnak a szóra és végtére le engedik fegyvereztetni magokat.

A szeretett nádor épségben visszatérvén a laktanyából, pillanatnyi megnyugvás lett a nap signatúrája. Mindazáltal az új vérengzés híre természetesen ismét az olasz sorkatonaság ellen fordította a közingerültséget. Elhatároztatván Komárom várába szállítani a lefegyverzett Ceccopieri ezredet: a Károly-kaszárnyától a gőzhajóig a nép dühe elleni biztonsága felől kellett gondoskodni. Fegyveres sorkatonaság nem látszott alkalmasnak őrkíséretül — mert a népindulat egyik erős áramlata az *egész sorkatonaságra* gyanakvónak, ellenszenvesnek mutatkozott. A pesti nemzetőrségnél is megbízhatóbbnak tartatott a nyugodtabb budai nemzetőröket rendelni ki a végre. Különösen a budai II-ik nemzetőri zászlóalj, mely a ministeriumok tisztviselőinek fiatalságából állott, lőn kiszemelve a fogoly olasz csapat védkíséretéül.

Ezen budai nemzetőrzászlóaljnak — csupa művelt, úri és hozzá tehetem, feltünőleg deli, szálas legényeknek — fegyveres sorfalai által közrevéve megindult tehát másnap, pünkösd

hetfőjén, a fegyvertelen olaszok gyászos menete — keresztül a Szervita- s Kristóf-téren, be a Kishid-utczának — az ingerült néphullámok között nagynehezen nyitva tartott elég szűk sikátoron. A közrevett foglyokkal együtt a nemzetőrök fegyveres sorfala is csak lassan mozdulhatott előre. Két oldalt az ezerekre menő néptömegből szitok-átok zápora kísérte a menetet. A Kishid-utczába való befordulásnál ez akadozni kezdett. Erős mozgás támadt, öklök emelkedtek, már bot is villogott a levegőben, vad kiáltások: «El akarják szöktetni őket a nép igazságos bosszúja elől — ne engedjük!» hangzottak minden felől . . . Többeket a közelállók közül a nemzetőrök nyugodtan, de határozottan vissza-vissza nyomtak, — ezáltal a veszélyes helyeken sűrűbb lett a védfal, másutt pedig ritkult s egyszer egy termetes egyén a népből «Ne eresszük ordítással!!» támadólag az olaszokra rohant. De már a jövő pillanatban egy másik erős kéz a népből galléron fogta a támadót, földre terítette s a környezők ámulása között nyugodtan szembe nézett a feltápászkodóval, ezalatt pedig a menet ismét rendbe igazodván, azontúl bántatlanul jutott el a Dunapartra s azon fölfelé odáig, hol ma a Thonet-udvar áll s akkor a Komáromba indulásra kész gőzhajó várta. De itt aztán, mikor már a menet eleje a dobogón át bevonult a gőzhajóba, újabb támadás látszott kerekedni a menet utója ellen: egy falusi uri gyerek, tagbaszakadt hatalmas egy alak, duzzadó a fiatal erőtől, szintén azt tartotta, hogy «mem kell elereszteni a talliánokat!» és teljesen elszánva látszott lenni, hogy nézetének a mennyire tőle telik, érvényt is szerezzen és a néppel szereztessen. Épen akkor ért ide ösmeretes ponny lován pongyolán léptetve — Széchenyi István gróf minister, mikor hősünk a népet legjobban tüzelte és a tömeg csakugyan nagy kedvet mutatott ő utána közéje rontani az olaszoknak. Ekkor Széchenyi nyugodtan mellé lovagolt a lázítónak: — mutató ujját gyöngéden annak inggallérja mögé dugta s fönhangon dicsérni kezdte, hogy milyen szép nyaka van neki s egészben is (végig nézett rajta) milyen szép fiú, hány derék magyar ivadéknak törzsapja válhatnék belőle, hogyan szaporíthatná a fajt és mekkora kár lenne ezért a gyönyörű nyakért — az egész szép fiúért s annak minden jövendőbeli ivadékáért! . . . S e közben nyakát folyvást simogatta. Az úri süheder kimondhatatlan ostoba arcz-kifejezéssel

bámult rá a hízelkedő ministerre, — a környező néphangulat pedig meglepetésből hirtelen átcsapott egy óriási kaczagásba. — Széchenyit éltették! — s azalatt a Ceccopieri zászlóalj utója is szerencsésen becsúszott a gőzhajóba. A gróf aztán éljenek közt nyugodtan tovább lovagolt s az eldicsért fiatal ember is hamar eltünt, ki erre, ki arra. Így e napon kétszer is egy-egy elszánt ember szépen elejét vette az újabb vérontásnak, mely a fönforgott körülmények közt nagy mérveket ölthetett volna. A ki pedig elébb amott a Kishid-utczában tett fordítást a néprohamon: Arthur bátyám volt. A budai II. nemzetőr zászlóalj az nap példás katonai magatartást tanusított. Őrkísérete alatt a foglyok további baj nélkül értek Komáromba, hol ellenök megindult a bűnvizsgálat, melynek eredményét azonban elnyelték előlem a nagyobb események.

Időközben testté vált az ige, az eszme: azon tiz új rendes gyalog zászlóalj, melynek felállítását Batthyány Lajos gróf ministeriuma múlhatlanúl szükségesnek, *tovább nem halaszthatónak* látta a horvát és rácz lázadásnak immár nyilt szervezkedésével és bécsi támogatásával szemben. Kezdetben «rendes nemzetőrségnek» nevezték. Azonban egyszer csak új neve forgott minden ajkon: «*Honvéd*». Úgy termett az készen a nép száján, mint a népdal, melynek nem tudni szerzőjét, — mint Jupiter fejéből fegyveres Minerva. A ministerium csak elfogadta a szót; megállapította, proklamálta. — Utóbb az új csapat maga gondoskodott róla, hogy nevét a magyar nemzet, — ellenségei, sőt Európa el se felejtsék többé. E név, eredetileg csupán szükséges megkülönböztető a régi sorgyalog ezredekkel szemben — a kik lenézték — csakhamar értékben velök egyenrangú jelentőségre küzdötte fel magát. Még egyideig a rátartí vén huszár, a ki a Don-Miguel, Franz-Karl, Schwarzenberg, Wasa, Ernest, Prinz Preussen, Máriassy, Turszky és Alexander nevű sorgyalogságban éppen oly dölyfösen lóhátról lenézte a «bakát», mint a bajusztalan honvédet — mondta még, hogy «csak a tarka zsinór (a feketéből és sárgából tarkázott) az igazi katona» — mígnem a komáromi sánczok és Budavár után a «vörös zsinórt» ő is megszalutálta. A koronázás után pedig a vörös zsinór, a honvéd név elnyelte mindnyajat, a kik 1848/9-ben a hazáért harczoltunk: a régi sorezredek bakáját és a régi huszárt. Ma már epigonjainak, a mostani magyar királyi

honvédseregnek őrizetében: becses örökség és mindig becsben is tartandó hitbizomány.

A mint már említettem, 1848. évi julius 13-kán István nádor királyi helytartó a Győr városában szervezkedő 5. számú gyalog honvéd zászlóaljba századossá nevezte ki Arthur bátyámat. Ez haladék nélkül állomására sietett.

De Győrött csak rövid ideig, körülbelül egy hónapig taníthatta ujoncz századját. A ministerelnök csakhamar beparancsolta őt a központba rendkívüli szolgálattétel végett.

Julius 19-én, a mely napon az épülő lánczhídnak egyik láncza épen behorgonyozás alkalmával a kezelők ügyetlenségéből kisikolván, számos embert az ünneplő közönségből a Dunába ölt — magam pedig fejsebben szobámban feküdtem, Arthur bátyám már megint Pesten volt, mint egyik hadi titkár Batthyány Lajos elnöki irodájában. — Ez időtájt feleségét Toporczról Pestre hozatta. Ez alig érkezett meg: Arthurt a ministerelnök újabb megbízásokkal gyutacs és lőkupak szállítmányok kieszközlése végett Prágába és Bécsújhelybe küldte.

Bécsben Arthur bátyám Batthyány hivatalos megkereső levelét bemutatta az osztrák csász. hadügyminiszternek, Latour grófnak s ez készségesen kiutalványozta a «honvéd százados» részére a kívánt lőszeranyagot a bécsújhelyi császári raktárakból. Ezt bátyám szerencsésen meg is hozta Budapestre. Még korainak látták Bécsben, egészen levetni az álczát.

Prágában is Görgey Arthur megkötötte a szerződést az ottani Sellier és Bellôt czég lőkupakgyárával. De az események fejlődése folytában a gyárosok a szerződést egyszerűen megszegték. Nem szállítottak.

Az azonban — mit utóbb prágai szellemes hirlapi tárczaczikkírók nagy garral regéltek — hogy Görgey Arthur volt huszártiszti ösmeretségei felhasználásával, a Csehországban tanyázó Nádorhuszárezred tisztjei és legénysége közt szerte járván, a hazaszökésre bujtogatott volna — nem igaz.

Míg bátyám Pestről odajárt e küldetésekben: azalatt én teljesen felgyógyúlván, kénytelen voltam ángyomat, kit bátyám reám bízott, ismét mások, nehány lelkes hölgy-ösmerősöm gondjaira bízni és zászlóaljamhoz Ó-Becsére bekelni. Én ugyanis már julius első napjaiban több fiatal ügyvéd barátom-

mal együtt [illegible] volt [illegible] önkéntes (utóbb honvéd) [illegible] őrnagy a főváros [illegible] [illegible] el a tábori[illegible] zászlóaljammal. Az [illegible] egy híres vívónak kikiáltott ösmerősöm, Thaisz Elek, velem az utczán találkozván, [illegible] de akkor [illegible] kértem. Én aztán ráhúztam egyet a kezére — ő pedig fel- [illegible] mények közt szót sem érdemelt volna, de az orvos, tekintve a nyári nagy hőséget, határozottan kijelentette, hogy elhanyagolás, por és hadiszolgálat által az komolyabbá válhatik; be kell elébb gyógyítani. Mikor aztán megint benőtt a fejem lágya: [illegible] barátom századába, Gelléri Szabó János főhadnagyom szakaszába. Itt közvetlen bajtársim Szentgyörgyi Imre (most kir. kuriai tanácselnök), Nedeczky Flóris, Kerekes József, Degré Alajos valának, mindnyájan közlegények.

Augusztus 18-án éjfélelőtt zászlóaljunk Turia felé indittatott. Legelőször életemben czipeltem 60 éles töltest tokmányomban; fegyvereink pedig a budai szertárból kiosztott régi kovás gránátosi puskák voltak — ölnyi hosszúak, s aztán hegyibe a négyélű szurony. Folyvást mentünk mendegeltünk síri csöndben napköltéig. Mikor végre «Állj!» parancsszót vezényeltek: akkor én belémentem orral az első sorbeli szállásabb elődöm bornyújába — úgy ébredtem. Nem tudom, mennyi ideig aludtam így menve. Hogy így is lehet — új becses tapasztalás volt.

Csakhamar azután megszólaltak a ráczok császári ágyúi, mert ime Turia előtt álltunk s a helység kertjei szélén fejlődtünk arczba. Turia tornyából a vörös-fehér-kék zászló mellett a fekete-sárga [illegible] golyók, melyek [illegible] semmi benyomást. De [illegible] mát, mikor egy otromba ágyúteke a hozzám hatodik embernek a mellére talált, Degré Lojzinak mellesleg a fegyvert kiütven kezéből s akkor [illegible]

tartónk a maga rengeteg fejével jónak látta a zászlót a szőllőgarád árkában helyezni biztonságba, akkor, megvallom, egy perczig igen kellemetlen új érzéssel ösmerkedtem meg.

Ez augusztus 19-én volt, a mikor magyar részről a második támadás intéztetett a Sztratimirovics csász. tábornok alatti ráczok szenttamási és Ferencz-csatorna melléki erődített tábora ellen; ezzel combináltan működvén Wollnhoffer Szent-Tamás ellen, Bakonyi a verbászi vonal ellen, gróf Kollowrath és Castiglione ezredesek Turia és Földvár ellen — mindnyája báró Bechtold császári tábornok és magyar főparancsnok vezérlete alatt.

Zászlóaljunk aznap nyolcz óra hosszat egyazon helyben csak az ágyútüzet állta és szoktatta magát hozzá. Estére, aránylag csekély veszteséggel, eredménytelenül visszamentünk Ó-Becsére. Ott aztán megtudtuk a főhadiszállásban szolgáló tiszt barátainktól, hogy Szent-Tamásba a Sándor gyalogság közülünk, Turiába pedig a Wasa és Schwarzenberg gyalog zászlóaljak kitünő vitézséggel berontottak s a sánczokon belül jutva a rácz, szervián és albán védőket hátraverték, de a vert ellenségnek segítségül jövő csász. rendes határőr zászlóaljak ellenében Bechtold tábornok részéről támogatás nélkül hagyatván, kénytelenek voltak veszteséggel meghátrálni. Aznap különösen Aulich alezredes a Sándor-gyalogságtól, Lenkey százados a Würtenberg-huszároktól és gróf Leiningen százados a Schwarzenberg-gyalogságtól tüntették ki magukat.

Ezután augusztus végéig előőrsi erős szolgálatban és fegyvergyakorlásban telt az időm. Őrszolgálaton estenden a Tisza partján Szentgyörgyi Imre barátom elő-előhúzván zsebéből Dante gyémántkiadását, beavatott annak szépségeibe.

A szakasz szennyesét felváltva mossuk ki és szintúgy felváltva főzögettük mindnyájunk közös ebédjét, melyet aztán finnyás beszéd s telhetetlen étvágy fűszerezett. Augusztus 30-án rajtam volt a mosóné sora; a rácz paraszt képtelenül ronda udvarán a forró napon épen a közös szennyesünket szappanyoztam a disznóetető vályúban, midőn egy ordonnancz nagy pöcsétes levelet hoz «az országos nemzetőrseregi haditanácstól» rám czímezve, «igen sürgős» felírással. Erre félbeszakítom a nemes katonai foglalkozást; valahogyan szárazra törülközöm, felbontom a levelet (135. számú levél) s belőle ezt olvasom: «Pest,

Aug. 27-én 1848. Kedves öcsém! Az ide mellékelt (nyomtatott) rendeletből kiveszed őrnagyggyá történt kineveztetésemet. Állásom ezentúl pompás, de — nyaktörő is. Annál inkább, mert a magyar stylus ügyes könnyű fordulataiban tökéletesen jártas nem vagyok; főkép pedig azért, mert a megyei szerkezetet, a megyék és városbeli törvényhatóságok praetensióit nem ösmerem: nekem olyan segédtiszt kell, a ki: 1. magyar s a magyarral állni és veszni kész; 2. törvénytudó, 3. jó tollal bír, 4. becsületes; a hazáért szenvedni és műkodni kész s bennem bízik. Tebenned összpontosul mind a négy kívánatom. Akarod-e elfogadni ajánlatomat és segédtiszt lenni mellettem? Ha elfogadod: ülj hajóra, kocsira, lóra, ördögre (csak ne csigára es rákra ne) és siess ide Pestre. — Ha holmid távol van tőled: hadd ott és jer! Ime küldöm utiköltségek fedezésére e 20 pengő forintot mellekletben. Havidíjad 60 pft és egy lóadag; az utóbbi nem számodra, hanem lovad számára, mit majd megveszünk előlegezés útján. — Dolgod roppant sok lesz, hanem korántsem olyan, mihöz jó tanácsom mellett ne értenél. — Csak bátran neki! — Pár nap mulva itt lehetsz; addig kieszközlöm kinevezésedet. — Földváry, remenylem, ide mellékelt levelem átadására minden akadály nélkul elbocsájtand. — Etelkám sír és téged csókol. Viszontlátásra — hű bátyád Arthur s. k.» (Eredetije magyar.)

Erre az ujdonsült (tulajdonképen féligsült) hadnagy rögtön átadta a szakaszbeli mosónó-szolgálatot az utána sorban következő közvitéznek. Rapportra jelentkezvén, őrnagyomnak átadom bátyám neki szóló levelet; ő legott megirta részemre «a zászlóaljtól szabadon bocsátó» utilevelet; azzal bucsut vettem közvetlen főtiszteimtől és szakaszbeli barataimtól és utra keltem Pestre. Itt Frolich Frigyes baratom megajándekozott egy tiszti karddal es kölcson adott 100 pftot, melynek segítségével bátyám legott egy negyedfü nyers pej csikót vásarolt számomra, csak 13 markosat, de nagyon szép formájut, félszemére csóka szemüt, miert is Csóka nevet adtunk neki. De ezen lovamat csakhamar Arthur maganak vette meg éntőlem és belőle vált az a hadjárat alatt elhíresedett «Csóka», bátyám leggyőzősebb es legkedvesebb paripaja. Csak a hadjárat után tudtuk meg véletlen, hogy a «Csóka» törvenytelen gyermek volt, meg pedig egy Pesten atvonuló arab menes kozul a

Dunaparton jártatás közben elszabadult telivér apa pillanatnyi szeszélyének ivadéka, utóbb agyonhajthatatlansága által is igazolt valóságos félvér.

A «Kinevezés, melynélfogva Görgey István úr — a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőrsereg vezére őrnagy Görgey Arthur mellé — parancsnoki segédül folyó évi szeptember első napjától számítandó hadnagyi ranggal s illetménnyel . . . kineveztetik» Budapest 1848. évi szeptember 9-kéről kelt «István nádor k. helytartó s. k. és Gróf Batthyány Lajos s. k.» aláírásokkal. (136. levél.)

Ha jól emlékszem, szeptember 13-án érkezett Arthur bátyám velem együtt Szolnok városába a Tisza és Zagyva összefolyásánál, — hogy ott a Tiszáninneni kerület kilencz vármegyéjéből ide irányított önkénteseket zászlóaljakba szervezze, fölfegyverezze és harczképes katonákká idomítsa.

S ezzel ime eljutottam elbeszélésemnek megint egy újabb mérföldszakaszához, azon időponthoz, hol Görgey Arthur katonai szereplése hirtelen belévág «in medias res» és igen komoly kezdetét veszi a *harcztéren.*

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

1848. szeptember. — Szervezés Szolnokon. — A helyzet szeptember közepén. — Jellacsics horvát bán fegyveres betörése. — Sorezredek átpártolása a magyar hadseregtől a horváthoz. — Gróf Teleki Ádám tábornok magyar főparancsnok folytonos hátrálása. — A huszárezredek magatartása. — Görgey Arthur Csepelsziget és környékének teljhatalmu katonai parancsnoka. Népfölkelés. — A lorévi haditörvényszék. Gróf Zichy Ödön elítéltetése és kivégeztetése. — Későbbi visszapillantások.

Szervezői munkájához Szolnokon alig két heti időt engedtek neki az események. De rövidsége daczara ezen idő szoros okozati lánczolatban összefügg hirtelen növekedő harcztéri jelentőségével Görgey Arthurnak. Szolnoki megbizatása, az ebben általa kifejtett egészen szokatlan erőfeszítés és ennek gyors és szembeszökő eredményei nelkül az ő pályafutása a harcztéren nem ilyen kezdetet vett volna s akkor folytatása is bizton más alakot ölt vala.

De nézzük elébb, milyen volt a helyzet, mikor ő 1848. évi szeptember közepén Szolnokon hozzáfogott, hogy a Tiszaninneni Kerület önkéntes ujonczai nyers anyagabol gyalog-zászlóaljakat alkotni s ezeket használható haderővé idomítson.

Báró Jellacsics osztrák csász. tabornok és horvatországi bán a magyar királyi ministeriumnak elsőszülött *bátyja* volt, nem pedig *szülöttje*. — Siettek volt Bécsben, a mint már említém, egy messze kiható *berégzett ténynyel megelőzni* a magyar ministerium születését, mikor azt feltartóztatni már nem lehetett. Ferdinánd király még 1848 márczius 23-an nevezte ki Jellacsicsot horvát bánná a kimúlo magyar királyi udvari kanczellária útján. (A Batthyány-ministerium kinevezése csak 1848 márczius 31-én kelt!) Az udvari kanczellaria — mint a pille mielőtt elpusztulna — még utoljara lerakta petéjét. Első

tekintetre hajlandó lenne az ember azzal vádolni a pozsonyi országgyűlést és első magyar ministeriumot, hogy midőn egy kedvező pillanatban kiküzdötte az 1848-iki törvényeket és Szt. István országának szervezett önhatóságát, akkor elfelejtett egy szükséges lépéssel tovább menni a percz kihasználásában: eltaposni azt a petét s a magyar *ministerium által* neveztetni ki új bánt, az új kormánytól függőt és *neki* engedelmest.

De hiszen volt is Batthyánynak azután rá gondja, hogy eltapossa azt a vészthozó petét! A magyar ministerelnök ellenjegyzése mellett maga V. Ferdinánd király csakhamar megfosztotta Jellacsicsot báni állásától és minden méltóságaitól. De ugyanakkor volt másnak rá gondja, hogy a pártütő horvát ezen manifestumoknak ne engedelmeskedjék. Volt, a ki őt biztosította, hogy nem leszen bántása s a ki — hogy ennek csak engedelmeskedjenek tovább is — biztatta a határőri zászlóaljakat, az egész már előkészített horvát és szerb népséget s a zágrábi és eszéki helyőrség cs. kir. ezredeit. Az elkezdett hamis játék tovább folyt az asztal alatt, a kétszínű játszma, melyben a koronás magyar király és uralkodó austriai császár csupán egyik kártya volt, de nem az «à tout» szinéből.

Most aztán szeptember közepén ez a horvát bán — miután tulajdon dicsekvése szerint huszonegy darab császári és királyi parancsot és tilalmat (többet mint utóbb 1882-ben Egyiptomban Arabi pasa) tiszteletlenül félretett volt, melyekben uralkodója őt megintette, megszidta, állásától és méltóságaitól megfosztotta, lázadónak nyilvánította: 50,000-nyi szervezett hadsereggel, veterán határőrökkel, osztrák császári lovassággal és tüzérséggel, Roth, Filippovics, Kempen, Hartlieb, Grammont császári tábornokokkal Varasdnál a Dráván általkelvén Horvátország részéről hadat izen Magyarországnak és ezt legott meg is rohanja. És miután az ellene magyar részről vezénylő Ottinger csász. tábornok menten több nem magyar rendes ezredével, melyek a magyar alkotmányra fel voltak esketve! a betört ellenséghez átalpártolt, szept. 12-én már Csáktornyán innen közeledik a fővárosok felé. Csányi László királyi biztos pedig az ellenség elől a Balatonig hátráló magyar táborból azt jelenti Budapestre éjnek idején, hogy gróf Teleki Ádám császz tábornok, a kire Ottinger átpártolása után a magyar sereg fővezénye szállott, szintén vonakodik Jellacsics

ellen harczolni, *«a kivel őt egyazon katonai eskü köti.»* Csak a hűnek maradt rendes ezredek, legelől a Miklós és Sándor huszárok (a 9. és 6. számú huszárezredek) tisztjeinek Keszthelyen testületileg kifejezett azon nyilatkozatának, hogy *«miután az ország törvényes állapota még fönn áll, ők el vannak határozva, letett esküjükhöz híven, minden nekik a horvátok részéről felajánlott csatát elfogadni s a magyar királyság jogaiért megküzdeni.* Harcz nélkül hátrálni ők nem akarnak»*: csak a tisztikar ezen erélyes föllépésének köszönhető, mondom, hogy gróf Bubna császári őrnagy nem rendezett Telekinek szeme láttára már ott a Balatonnál egy második Ottingeriádot.

Így volt ez tervezve Bécsben. Ottinger megadta a jelt s az első példát. Így kellett volna tovább is minden újabb lépésnél, melyet hátrafelé tesz a magyar tábor, le-letöredeznie, csapatnak csapat után átpártolnia az ellenséghez. Erre bizton számítottak. Legelőször a Miklós- és a Sándor-huszárokban csalódtak. Bubna, a második jellövés, csütörtököt mondott.

Azonban másutt is a láthatáron köröskörül, hol közel, hol távolabb, egyre villámlott.

Már julius eleje óta ott fészkelt Szent-Tamáson, a római sánczok, Perlasz város, Versecz s a t. környékén a rácz lázadás — császári délszlávszinű zászlók és császári tábornokok alatt, — szaporítva Knicsanin belgrádi csapatvezér szervián és albán vajdái és osztrák sorkatonaság által.

Már két hónapnál tovább tartott a kegyetlenül nevetséges harczjáték álarczban. Osztrák császári tábornokok és tüzérség, innen is, túl is.

Legújabban a ráczok átmentek az offensivába az egész vonalon, Szeptember 11-én második támadást intéztek Perlasz város ellen.

Ugyanaz nap Erdélyben vérengző oláhlázadás Aranyos-Lónán. — Szeptember 12-én Sztratimirovics osztrák tábornok Torontálban lent lefoglalja Elemért és Aradáczot.

A horvátok két segédcsapatja két új helyen (Jellacsicsnak varasdi betörő kapujan kívül) ront be az országba.

Szept. 14-én Urbán császár. alezredes Naszódon ismételve pártot üt a magyar kormány ellen, ujonczokat szed és nem-

* Előrevetett árnyéka az 1849. január 5-kei «Váczi proclamatiónak!»

csak egész Erdélyre, hanem onnan fel Magyarországba is kiterjeszti lázítását.

Szept. 16-án a második balázsfalvi oláh népgyűlés az *osztrák* alkotmányt (quae quidem nulla erat!) követeli Erdélyre s a magyar törvénynek, kormánynak felmondja az engedelmességet.

Szept. 17-én Nagy-Szebenben Puchner társz. tábornok hasonlót kiált ki serege s a szász lakosság élén — ugyanaz a Puchner, a ki csak negyedfél hónappal azelőtt, az unió-törvény s az ezáltal Erdélyre is kiterjesztett 1848-ki pozsonyi törvények szentesítése s kihirdetése után e szavakkal rekesztette be a kolozsvári országgyűlést: *«A fölség nevében bezárom Erdély utolsó országgyűlését!»*

S hogy semmi híja se legyen a tisztességes társaságnak — szeptember 18-án Hurbán és Hodzsa felföldi lutheránus tót papok vezérsége alatt 500 cseh tanulóból alakult s a császári hadszertárból Bécsben felfegyverzett zászlóalj érkezik be az éjszaki határon Miavára, hogy a magyar felföld tót népségét fellázítsa.

Nulla dies sine linea!

Ilyen volt a helyzet.

Hogy ezzel szemben Arthur bátyám Szolnokon nem sok időt igért magának zászlóaljai szervezéséhez, elképzelhető. El az is, hogy ugyancsak egész erejének megfeszítésével használta fel a perczeket.

A sok mindenféle baj és akadály közül nem a legutolsó volt azon vármegyei patriotismus, melynélfogva bizonyos nagyobb contingenseket, mik egy-egy vármegyéből beérkeztek — mint például a Szabolcsi nemzetőröket, kik mint kész zászlóalj, választott és *többnyire* katonailag tudatlan tisztikar és vezény alatt utolsó pillanatban érkeztek bátyám keze alá — nem is lehetett szervezni, azaz felbontani, felosztani s az anyagot hirtelenében a czélszerűség szerint más vármegyék elemeivel vegyítve, újra kiszakítani arravalóbb tisztek alatti új csapatokká.

A lázas szervezési munkának alig felében pedig bátyám már szeptember utója felé sürgető parancsot kapott a ministerelnöktől, rögtön minden meglévő hadinépével *úgy a mint van* kiindulni, a fővárosokon alul fekvő *Csepel* szigetét katonailag megszállani s minden áron megakadályozni azt, hogy akár

Jellacsics [illegible] [illegible] nokok [illegible] fölvonuló jobbszárnya [illegible] átkeljen a Duna balpartjára.

A szervezési munkának [illegible] ben bátyám [illegible] szegedi [illegible] [illegible] tok utánaindítását, valamint a még ezután Szolnokra szállí[illegible] [illegible] lébb utána küldendő zászlóaljak levezetését Csepel szigetr[illegible] [illegible] gőzhajózási társulat hivatalai irányában szükséges írásbeli felhatalmazásokon kívül gőzhajó is adatott rendelkezésemre.

[illegible] s ez ekkor eddigi feladatát egy újabbal tetézte, azzal t. i., hogy hiúsítsa meg a Slavoniából dunamentén fölvonuló Roth és Filippovics császári tábornokok 10,000 főre menő dandárjai[illegible] seregével.

[illegible] átellenében le Duna-Földvárig már elhelyezett mintegy 1200 főből álló «védőcsapatnak», valamint a Pest, Fejér és Tolnamegye kaszás népfölkelésnek főparancsnokságát is bátyámra ruházta.

[illegible] ben tapasztalt honárulási eseteken, Batthyány hasonló reactionárius fondorlatok, árulás és átpártolási bűnök csirában elfojtása s egyes esetek példás és gyors megtorlása végett, írott rendeletben egyszersmind a jus gladii hatalmával ruházta fel bátyámat, azaz felhatalmazást adott neki, rögtönítélő hadi[illegible] kötelessége mellett.

[illegible] vasúton Pestre és déltájban onnan gőzhajón tovább indulván, [illegible]

Lóré helység közelében partra szállítottam több ezer hadikaszával s egy fél üteg ágyúval egyetemben: ugyanazon napon délután (szeptember 30-án 1848.) állott Lóré tövében, a dunajobbparti Adonynyal átellenben isten szabad ege alatt azon rögtönitélő haditörvényszék, mely aztán ellenségnek és barátnak ad oculos demonstrálta, hogy «bange machen gilt nicht» — hogy a lázasan készülődő nemzeti önvédelem valóban *nem tréfa!* hogy a pozsonyi szentesített új törvényeket a nemzet el van szánva meg is tartani, a vértelen szerzettekért, ha kell, utólag megadni a vér-árát. — És megdemonstrálta e haditörvényszék mellékesen azt is, hogy a miért a szegény vályogvető czigányt teketória nélkül fel szokás akasztani: azt az árulást és kémi jó szolgálatot a háborúban — a dúsgazdag és dölyfös főúr is ugyanazon bitón keserüli meg ezentúl Magyarországon!

E haditörvényszék előtt két magyar főúr ült a vádlottak padján: Zichy grófok, unokatestvérek, Fejér vármegyének legiménti főispáni administratora, Ödön gróf az egyik; egy osztrák császári lovasezredbeli százados, Pál gróf volt a másik.

A haditörvényszéket — a király által kinevezett ministerelnöktől nyert pallosjogi hatalmánál fogva — mint a tett helyén s az itélet helyén vezénylő legfőbb rangú katona-parancsnok, Görgey Arthur honvédőrnagy állította egybe, az osztrák cs. kir. hadseregnél, következésképen az országon belül álló s a magyar alkotmány hűségére felesketett rendes ezredeknél is hatályban lévő, de az új alakulású csapatokra nézve is a kormány által elfogadott haditörvényczikkek rendelése szerint.

Ugyanezek szerint folyt a vizsgálat és hozatott az itélet.

Ödön grófot a rögtönitélő haditörvényszék egyhangúlag kötél általi halálra itélte.

Pál grófot ellenben — jóllehet császári katonatiszt létére polgári ruhában utazott a horvát tábor hatalomköréből a magyar örsvonalon keresztül unokatestvére és vádlott társa oldalánál, — a haditörvényszék elegendő bizonyítékok hiányában ab instantia fölmentette és ügyét a vizsgálati iratokkal* együtt a törvény rendes útjára utasította, személyét pedig katonai fedezet alatt Budapestre kisértette. Hogy pöre ott

* Ezeket Görgey Arthur általa hitelesített másolatban terjesztette fel.

annak rendje szerint tárgyaltatott-e és kelt-e benne érdemleges fölmentő itélet? nem hallottam. Tény az, hogy Zichy Pál gróf, a csepelszigeti volt második vádlott felől annyit már Lórén elhihetővé tett a vizsgálat, hogy mikor az ő ezrede is Ottinger tábornokkal a Dráva és Balaton közében gróf Teleki Ádám magyar főparancsnok seregétől Jellasicshoz átalpártolt, akkor ő, hazája ellen fegyverrel szolgálni nem akarván, beadta ott lemondását, úgy érkezett Székesfejérvárra és rokona társaságába. És tény az, hogy ő négy héttel későbben mint a Honvédelmi Bizottmány által kinevezett és a 10. sz. («Vilmos»)-huszárezredbe beosztott őrnagy úgy jelent meg Pozsonyban.

A Zichy Ödön gróf ellen hozott halálos itélet indokai ezek: nyilt háború idején az ellenséggel vitt czimborálás; ettől neki adott kezdvezménynek, jelesül egy Jellacsicstól végtől végig sajátkezűleg írt és aláírt, a vádlott gróf kértére és javára kiállított s a Jellacsicscsal egyesülés végett közeledő Róth ellenséges tábornokra czímzett beajánló és szabad menevédlevélnek — elfogadása és magávalvitele; 43 darab újonad új nyomtatványú, az országban törvényesen fennálló közrend felforgatását czélzó proclamatio terjesztésének bűntényе; ezen nála talált ellenséges menevédlevél és proclamatiók közt és személye közti összefüggést helyreállító körülményeket beismerő önvallomása.

De hogy sorjában elbeszélendő az eseményeket, a gőzhajómhoz visszatérjek, melyen a rám bízott szállítmányt bátyámnak megvittem — minthogy a gőzös kapitánya közel Lóré falu irányában kirakodásra alkalmatos kikötőhelyet nem remélt találni, félórányi távolságra Lórén fölül keresett ilyet és talált is. Emitt vetett horgonyt s aztán elkezdődött a zászlóaljgyalogságnak, ágyúk-, lovak- és kaszáknak partra szállítása meglehetősen kedvezőtlen parti viszonyok között.

De alig fogtunk hozzá: egyszer csak azt vesszük észre, hogy Lóré felől a szigeti part szélén, rendszerinti csatárlánez nyomában, egy osztag gyalogság nyomul felénk harczrendben, félreismerhetlen támadó szándékkal. Erre magunk hasonló rendszabályhoz nyúltunk . . . csakhamar azonban én a szembe jövő csapat élén honvédegyenruhára és benne bátyámra ösmerven, siettem neki jelentést tenni; mire ő némi rögtönös intézkedések után tüstént visszafordult, én pedig a tőle vett utasítások szerint esthajnalig befejeztem a partra szállítás munkáját.

Mikor az általam hozott gyalogság és ágyú a lórévi táborba bevonult: éjszaka lett s emitt a szomorú epizód: haditörvényszék, halálos itélet s ennek végrehajtása is már véget ért.

Az esemény maga körülményesen le van írva bátyám kétkötetes munkájában, melynek czíme: «Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849.»* Annyira körülményesen, hogy ezen epizód bő tárgyalása szinte aránytalanul kirív az egész mű symmetriájából. Azt ennyire alaposan kifejteni akkor különös fontos oka volt bátyámnak. Ő akkor, az 1850-es évek elején mint hazájából száműzött, egészen sajátos viszonyok közt élt Klagenfurtban Karinthiában. Egyfelől szoros rendőri felügyelet alatt állt. Másfelől csakhamar azután hogy 1849. évi őszelő havában odacsöppent, az ottani művelt közönség előkelő és független elemei részéről — elébb ugyan kiváncsiságnak, de azután csakhamar tisztelet- és rokonszenvnek önkéntelen előzékenységével találkozott; mely még a császári rendőrségnek ő irányában gyakorolt szigorára is mérséklőleg hatott. Bátyám számüzetésében neje osztozott. Ott neki leánykája született. Ezeknek valószinű végzetök leendett, állandóan ez új ismerősi körben tölteni el életök javát. Ezen tisztességes társadalmi kör jó véleménye tehát nem lehetett közömbös a gondos családapa előtt. Pedig vehette észre, hogy mindazon szertelen megtámadások, azon véresszájú rágalmak közül, mikben ő irányában az osztrák és külföldi lapok és a német pamphlet-irodalom özöne akkoriban a magyar sajtóval versenyeztek, éppen a gróf Zichy Ödön esetének különböző változatai kezdtek benyomást tenni a klagenfurti körök közvéleményére . . . Mert hiszen hogy bátyám vagyontalan állapotban — tehát a híresztelt kincsek nélkül jött el a számüzetésbe, s így valószínűleg azon, a mi nincs, el sem adta hazáját; hogy háznépestül a legszerényebben, csaknem szűkölködve él s a bécsi kormány sem gondoskodott (akkor, évekig) annak, a kit internálva tart, megélhetéséről: mindezt az emberek saját szemökkel látták, tudták. Hogy a magyar ügynek végleges elbukásához a Haynau osztrák hadseregének segítségére

* Ez a munka Görgey István magyar fordításában 1911-ben jelent meg Budapesten, a Franklin-Társulat kiadásában.

sietett Miklós czár harmadfélszáz (?) katonájához [illegible] árulás is volt volna szükséges: ez meg éppen sehogysem fért a klagenfurti értelmiségnek a fejébe. Nehogy tehát a «justizmord» színében mindegyre felhánytorgatott Zichy-féle eset czélzatos elferdítése árthasson neje és gyermeke jövőjének: *azért* látta bátyám szükségesnek mindazt fölvenni munkájába, a mit ő esetleg a polgári vagy haditörvényszék előtti védelmében elmondandó volt, hahogy ellene meg talál indíttatni utólag az a bűnvádi eljárás, melyet a politikai reactio nyilvános lapirodalma akkoriban, állítólag a Zichy-család föllépése következtében, naponta annyi hévvel sürgetett. És minthogy ő szoros rendőri felügyelet alatt állván, sohasem tudhatta, melyik napon szakad vége a megkezdett munkájának: gondoskodott róla, hogy a meddig írhat s a mennyi elkészülhet belőle, ha csonka mű gyanánt is, meg legyen az írva s alkalmas módon napvilágot lásson.

S itt könnyen magától felötlik a kérdés: hogyan történhetett az, hogy daczára a rendőri és zsandári felügyeletnek, a mely alatt bátyám élt, annak daczára, hogy számos ösmerősei előtt ő nemcsak nem titkolta, hogy történelmi munkán dolgozik, de sőt egyenesen ezt okul is adta, valahányszor egy barátságos meghívást vadászatra vagy egy társaskirándulásra el nem fogadott; daczára annak, hogy úgyszólván üvegből volt a háza: hogyan történhetett mégis, hogy bátyám két álló esztendeig háborítlanul írhatott; és hogy megírhatta *ezt a munkát*, melynek utóbb, midőn Brockhausnál megjelent, a Lipcséből Bécsbe érkezett első nagy szállítmányát (vagy 2000 példányt) kevés, hamarosan szétküldött példány kivételével, — a bécsi rendőrség mind elkobozta és megsemmisítette, a szerző közt és külföldi kiadója közt közvetítőül felajánlkozott Manz bécsi könyvárust pedig elitélte s elcsukta, a Magyarországba becsempészett gyér példányok birtokosait meg a báró Bach zsandárai és Pesten meg Budán a rettenetes Protmann [illegible] és kérlelhetlenül büntették. Hogy ezt a könyvet ott így meg lehetett írni, annak csak egy magyarázata van: az osztrákok Bécsben és Klagenfurtban éppen úgy félreismerték az ő egyéniségét, mint a magyarok. A hatóságok szentül hitték, hogy helyzetében Austria markában — csakis Austria [illegible] és hasznára írhat és fog írni azért, hogy évdíját [illegible].

mlből megélhessen. Lehet, hogy eleinte a klagenfurti rendőrfőnök gyanakodva úgy gondolkozott: csak hadd írjon! majd mikor meglesz egy jó csomó belőle, akkor kobozzuk el a kéziratot és meglássuk, mit és mint ír. Nézetem szerint azonban bátyám azt, hogy munkáját azon helyzetében azzal a tökéletes írói függetlenséggel és nyiltsággal, a melylyel az tényleg írva van, ott háborítlanul megírhatta és ki is adhatta, elsősorban az akkori hazafias és ál-hazafias magyar sajtó által való üldöztetésének köszönheti; másodsorban az akkori osztrák sajtónak, mely amattól átvette a widdini jelszót bátyám honárulásáról. A kettőnek, valamint a magyar emigratio kebeléből gombaként elszaporodott pasquill-irodalomnak unisono gyalázkodása az osztrák hatalmasok lélektanával elhitette, hogy Görgey Arthur ennyi szenvedett bántalom után csak a becsületében gázoló Kossuth Lajos és hívei, tehát (az ezekkel véleményök szerint azonos) magyar nemzet ellen, megtorlólag írhat — ezzel pedig csak az «Új egységes Austriának» tehet — akarva vagy nem akarva — jó szolgálatot. Hadd írjon!

Mikor aztán 1852-ben megjelent a munka: csak akkor kezdett az uraknak Klagenfurtban, Bécsben a szemök káprázni! El is kezdődtek és egy évtizedig el is tartottak a katonarendőri zaklatások, hol szembe, hol alattomban, hátmögül. Közvetlenül és közvetve. Hogy csak egy esetet említsek: azt a bűnfenyítő pert, melyet egy vadászat alkalmával bátyámra támadó részeg vend paraszt állítólagos megserétezése — súlyos testi sértés — czímén kerítettek a nyakába, hat esztendei börtönt szánván neki, holott ő csak kényszerű önvédelemben — nem is lőtt — csak puskatussal verte el magától a nekidühödött megtámadót. — Csak a birói szemle szakértőinek, a vizsgáló- s az itélőbiráknak és a felsőbb parancsra vádat emelt ügyésznek becsületessége mentette meg Görgey Arthurt a meggyalázó elitéltetéstől. — Felmentették, nem csak, hanem itéletileg ártatlannak mondották ki. — Ez a valódi német becsület.

Ezzel ellentétben a politikai és katonai hatóságok hivatalos *nyilt* kellemetlenkedései folyvást tartottak. Ismételten haditörvényszék elé idézték bátyámat és ott vallatóra fogták, de aztán be is érték azzal a jegyzőkönyvben sajátkezűleg aláírt kijelentésével, hogy az egy példányban eléoe tett könyvet igenis ő, még pedig egymaga írta. Végre az egész fenyegetődző

viharfelhő abban a kicsinyes kaján megszorításban adta ki ellene a mérgét, hogy azontúl ő számos évekig nem járhatott többé kedvére, úgy mint eddig, egész Karinthiának, hanem már csakis a klagenfurti járásnak szűk határain belül.

Hogy ennyi volt az egész «megrendszabályozás», újabb bizonysága volt annak a nyilt titoknak, hogy bátyám kivételes életbenmaradása egyedül I. Miklós czár szeszélye volt.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

1848 szeptember, október. — Jellacsics sajátkezű levele Róth tábornokhoz. — István főherczeg-nádor távozása az országból. — Móga cs. kir. tábornok veszi át a magyar tábor fővezérletét. — Ha Jellacsicsnak sikerül Róth és Filippovics tábornokok hadtestével egyesülni . . . ? — Görgey Arthur őrnagy jelentése a képviselőház elnökéhez. — Vásárhelyi hadnagy Zichy Ödön gróf kálozdi kastélyában elkoboz egy nagy vasaltládát és egy vas pénztárszekrényt. Kubinyi Ferencz és Szacsvay Imre jelentése. — E szerint Zichy Ödön gróf drágaságai 1848 októberében Budán hivatalosan leltároztattak, a Debreczenbe költözéskor pedig a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből Madarász László rendőrfőnök gondjaira bizattak.

Most mikor (a báznai fürdőben) e régi följegyzéseimet ujra bíráló szemle alá veszem, hogy rajtok helylyel-közzel igazítsak, 1890-et irunk. De mikor az első feldolgozásnak azon helyén tartottam, ahol az utóbbi fejezet végén elhagytam: akkor, 1882-ben, egy életbenjáró betegség (a hólyagos himlő) szakította félben munkám fonalát és csakis a tátrafüredi csodatévő levegőnek köszönhetem felgyógyulásomat és — Arthur bátyám páratlan önfeláldozó és czélszerű ápolásának! — szememvilága megmentését azonban dr. Farkas László barátom helyes kezelésének. A himlő a két szememet is elborította és hibás kezelés esetén elpusztította volna.

Három havi szünet után (így írtam 1882. évi november elején) keresem újra a súlyos betegség miatt elejtett fonalat. Ezen komoly memento mori után sietek is aztán folytatni e följegyzéseimet — ha talán még be is fejezhetném.

Az utóbbi személyi és tárgyi eltérés után visszatérve Zichy Ödön gróf pöréhez, megjegyzem, hogy ennek eredeti jegyzőkönyve s benne az itélet, Arthur bátyámnak elnöki és Karcsai Károly hadnagy-hadbírói aláírásával ellátva, és mellékletei, úgymint: Jellacsics bánnak Róth császári tábornokhoz

sajátkezűleg írt levele, a nyomtatott [illegible] sat. — általam megmentve, birtokomban vannak. Midőn [illegible]-kötetes munkámnak* megjelenése után forradalmi okiratgyűjteményemet (kiegészítvén vele régi nemzetségi levéltárunkat) a Nemzeti Múzeumba örök letéteményképen, igéretem szerint beszolgáltattam, akkor a Zichy Ödön gróf elitéltetésére vonatkozó eredeti okiratokat egyelőre még visszatartottam. *Ezeket is már akkor* beszolgáltatni, még nem tartottam tanácsosnak. Mert volt alkalmam tapasztalni, hogy a gróf Zichy-családnak egyik sokat emlegetett tagja abban fáradozott, hogy *ezen* okiratokat magántulajdonába kerítse. Intézkedem azonban, hogy ezek is, ha életemben nem vinném be a Nemzeti Múzeumba, halálom után szintén odakerüljenek. — Közülök a báró Jellacsics horvát bán sajátkezű levelét itt közlöm:

«An k. k. Herrn Generalen Brigadier von Roth. — Herr General! Auf Ansuchen des Herrn Grafen Eugen Zichy, finde ich zu bestimmen, dass dem Herrn Grafen eine Sauvegarde gegeben und überhaupt jeder Schutz gewährt werde. — Sig. Stuhlweissenburg am 27. September 1848. — Jelacsics** m. k. F. M. L.»

Bátyám, a mint mondám, 1850/2. években szükségesnek látta, a mi része magának volt azon halálos itélet keletkezésében — arról *bővebben* felelni a nyilvánosság előtt. De ma már, tárgyilagosan tekintve a dolgot, elég erről ennyit — az alábbi mozzanatokat — elmondani:

Azonban egy kissé fölebb kell hogy kezdjem.

Minthogy Teleki Adám tábornok a magyar «drávai hadtest» főparancsnoka, a betört horvát bán ellen mint *császári tábornok ellen verekedni nem akart:* István főherczeg nádor és V. Ferdinánd magyar király ő fölségének helytartója, a fővezérlet személyes átvételére a Balatonhoz sietett.

Mindenki azt hitte ekkor, hogy a nádor ezen eselekvénye által, úgyis mint a bánnak alkotmányos felsőbbsége, a császári tábornok Jellacsicsnak pedig rangban fölebbvalója, s úgyis mint

* 1848-ból és 1849-ből sat. Kiadta a Franklin-Társulat Budapesten 1885 és 1888-ban.

** Érdekes Jellacsics sajátkezű aláírásának 1848-ban [illegible] orthographiája.

az uralkodó-család tagja, imponálni fog a horvát lázadóknak. S joggal hihette ezt a nádor maga is.

Megérkezését ő a Balaton somogyi partján, Tihanynak átellenében táborozó Jellacsicsnak tudtára juttatván: 1848 szeptember 21-én Szemesnél történt, hogy ez a tábornok azt az affrontot követi el egyrészt Magyarország irányában, másrészt az uralkodó dynastián, hogy Magyarország nádorát, egyszersmind császári királyi főherczeget, a Balaton «semleges» közepére, a «Kisfaludy» gőzösön leendő találkozóra odabolondítja, maga pedig aztán meg nem jelenik.

S ezen naptól fogva a válság nő, növekszik óráról-órára.

A szenvedett affront maga minden írott kommentár nélkül is meggyőzhette a nádort, hogy Bécsben immár a legfelsőbb helyen is határozottan Magyarország ellen billent meg az eddig is már ingadozott mérleg — a legtörvényesebb módon átalakult és szentesített alkotmánya ellen, sőt alkotmányossága ellen, a legszilajabb reactio javára. Meggyőzhette a nádort, hogy neki és a magyar királyi hadseregnek, melynek ő most élére állt, többé nem egy könnyelműen vakmerő, egy kikürtölt dynasticus loyalitásában hazug, délszláv rajongóval van dolga, hanem a katonai és udvari köröknek és, a mi ő rá nézve döntő, saját családjának, az egész uralkodó-háznak reactiójával, Bécsnek háromszázados *hódítási* politikája új kiadásával!

S ez aztán a személyi krizist is tű hegyére állította ő rá nézve.

Tisztán állt előtte, az őszinte magyar hazafi, de egyszersmind az uralkodó család tagja, a főherczeg előtt, a szörnyű dilemma:

Vagy: megtörvén most és rögtön a császárjának és családja fejének esküdött hűséget s háza minden törvényeit — forradalmi és, mi több, önző színű cselekedet által magához ragadni Szt. István koronáját s úgy próbálni kivívni Magyarország teljes függetlenségét egy, a sikert és ennek állandóságát kizáró geographiai helyzetben. (Hiszen ha magától nincs annyi belátása, hogy egyenesen ide vezetne a családjával való határozott szakítás: megmondta azt neki Kossuth Lajos, midőn kevés nappal elébb száraz szavakban megkínálta őt a magyar koronával!)

Vagy pedig: visszautasítván most végleg — a mint már

a kisértővel szemben megtette — az uralkodójával és házával való tiszta törést és magára nézve végzetes consequentiát: idehagyni a magyar ügyet, melyet szeretett és reménytelennek tartott, s ezzel elvállalni bucsúzatlan elutazásának szintén előreláthtató következményeit — ezek közt magyar honfiúi jó hírnevének tönkremenetelét . . .

István főherczeg a balatoni hadseregtől visszaérkezvén Budára, onnan Bécsbe távozott . . .

Lehet (mert ellenkezője tudva nincs), hogy emitt egy újabb kisérletet akart tenni s tett is, a kard élére került ellentétek békés kiegyenlítésére, egy véres polgárháború iszonyainak elhárítására. Ha ez sikerül neki: akkor visszatér Budára. Ha vakot vet: világos, hogy vissza sem eresztik többé.

István főherczeg *nem* tért többé vissza. A nádor, a királyi helytartó kiesett a számból.

A Jellacsicscsal szemben a Balatonnál harmadszor is vezér nélkül maradt magyar sereg fogcsikorgatva, szégyenpirral arczán, egyre idébb hátrál, keresztül Székesfejérváron, egész a sukorói magaslatokig — mind kardcsapás nélkül.

Eddig ez a sereg merőben rendes császári királyi osztrák hadseregbeli magyar ezredekből, zászlóaljakból és ütegekből állott.

A Drávától idáig útközben Jellacsicshoz átállott tábornokok átszökése és az ütközni vonakodó gróf Teleki Ádám tábornok leköszönése után tudtomra még két császári tábornok maradt a magyar táborban: Móga, magyar születésű és Holtsche, külföldi. Móga vette át a fővezényt, Holtsche a vezérkari teendők fővezetését.

A visszavonuló magyar tábor nyomában Jellacsics szeptember 26-kán vonult be Székesfejérvárra. — Szeptember 28-kán még mindég ott van. — Miért vesztegel?

Azért, mert a Slavonia felől segítségül várt Roth és Filippovics császári tábornokok hadtestével megállapodás szerint Székesfejérvárott egyesülni akar, — vele egyesülten törni rá Budapestre; Roth és Filippovics tábornokok azonban még mindig nem közelednek. A bán azt sem tudja, hol vannak, menynyire közel avagy távol. Mert a magyar föld népe közül nem kap kémet és mert időközben Görgey Arthur honvédőrnagy, Csepelsziget és környékének teljhatalmú parancsnoka, a Duná-

től a sárvizi Nádorcsatornáig két párhuzamos örs-vonalt állított fel, hogy a közlekedést Jellacsics közt és Eszék felől közeledő tartalékhada közt biztosan elmesse.

E kettős örsvonalon keresztül egy magyar ember Székesfejervárról jövet, levelet visz Jellacsicstól Rothhoz.

Egy illetékes magyar rögtönitélő haditörvényszék alapos vizsgálat és védelem után egyhangulag halálra itéli ezen embert, mert lelkükben a bírák egytől-egyig meg vannak győződve, hogy — a mire hazai paraszt vagy polgár, zsidó vagy keresztyén, magyar vagy német, mire *szegény ember* nem találkozott, arra vállalkozott a vádlott gróf: uri tekintélye fedő pajzsa alatt, saját úri fogatán gavallérosan elhajtani a magyar hadvonalon keresztül s így a leggyorsabb s legbiztosabb módon keresni fel az odamaradozó ellenséges két tábornokot és megvinni nekik a proclamatiókon kívül *az élőszóval reá bízott üzenetet,* s azonfölül elmondani apróra, amiket útközben megtapasztalt.

Hogy gróf és a vidéken hatalmas úr volt ezen ember: sem nem mentő, sem nem enyhítő körülmény; sőt nagyon súlyosbító.

De jellemző is azon — nem «elszántság», hanem könynyelmű elbizakodottság, melylyel ezen magyar főúr — már meglett korú, azelőtt egy vármegye administratiójával megbízott, művelt ember létére — ezen kalandra vállalkozott. Talán nem is sejtette veszélyes voltát.

Ugyanaz a könnyelműség, ugyanaz a perfidia ez, mely a horvát bánnak betörését, egész hadjáratát jellemzi. Ezek az urak nem hitték, hogy Magyarország, a magyar nemzet, a magyar nép *hisz* az ország új törvényes rendében, annak s a királyi szentesítésnek állandóságában és — önmagában!

Igaz, Zichy Ödön gróf a régi törvényes conservativ párt tagja volt; előkelő tagja egy jogosult politikai pártnak, mely 1848-ig a bécsi udvar s a magyarellenes osztrák politika szolgálatában maga kormányozta az országot. Ő — a mint a vallatáskor maga elmondta, a törvényhozásnak tagja. Ennek terén a zöld asztalnál *béke időben* jogosan érvényesíthette szavazatát, egész befolyását a politikai párttusában.

De itt is, mihelyt a többség ő ellene győz és törvényt alkot, ezt pedig a fölség szentesíti: azontúl az új törvény köte-

lezi a kisebbséget is — kötelez feltétlenül minden embert. Mihelyt pedig háborúra került a dolog: a zöld *harczmezőn* a haza semmiféle polgárának nincsen többé az a szabadalma, hogy akár politikai meggyőződését, akár pártérdekeit érvényesítse *a fegyveresen berontott ellenség segítségével.*

Megtette és rajta vesztett.

S itt egy érdekes kérdés ötlik fel magától:

Ha azon szolgai tekintet, hogy gazdag gróf a vádlott, vagy az az eszmezavar, hogy ő a főrendiház tagja, megmenti vala a megérdemlett büntetéstől: mik lettek volna vajjon valószínű következményei?

Sok egyeben kívül legalább is annyi bizonyosan: hogy az egész nagybirtokos aristocratia, az egész későbben úgynevezett ó-conservativ párt (az 1848-ki ügyet híven szolgált kevesek kivételével!) nem Badenben vagy jószágain meghúzódik, hanem tevékeny pártot üt az ország új törvénye ellen s a nemzet önvédelmi harczát már első csirájában megbénítja; ha pedig ez mégsem sikerül: akkor meg későbben számosabb áldozatot szolgáltat a maga soraiból!

Ha Roth- és Filippovicsnak sikerül csata előtt Jellacsiccsal egyesülni: a pákozdi ütközetnek aligha lesz ama híres flankenmarsch az eredménye.

S a bécsi intézők is ugyanazzal a könnyelműséggel és perfidiával számították rá, hogy a hadsereg Magyarországon létező részének egyetlen tábornoka, tisztje, katonája sem fog verekedni Jellacsics feketesárga zászlója ellen, a magyar alkotmány mellett. Sem magyar, sem idegen. Példák is rá: Ottinger, Bubna, Teleki Ádám.

Jellacsics parádémarssal akart Pestre bevonulni.

És lám! a Miklós- és Sándor-huszárezredek, s utanok a többi, a Balatonnál kijelentik, hogy amire *legutóbb* feleskették őket, azt védelmezni is akarják. A bennszülöttek ezt hazafi kötelességüknek is tartják; katonai kötelességüknek, katonai becsületük követelményének a külföldi származású tisztek – mind valamennyien!

Ha Jellacsicsnak sikerül a terve, kardcsapás nélkül bevonulni Pestre, szétverni az országgyűlést, elfogni rebelliseknek a magyar nemzet törvényes vezérférfiait mind: akkor Magyarország regeneratiójának legott gyalázatos vége! Mert *a horvát*

uralkodott volna a magyar nemzeten! Rácz, szervián, szerezsán rabló gázolt volna benne. Lehet hogy a győzők dölyfe Zala, Somogy, Baranya, Bács, Torontál, Temes, Krassó, Arad vármegyék nagyobb részét, amerre a magyar szó gyérül — vagy tán némelyik vármegyét egészen is, Erdélyt pedig biztosan egészen — lehasította volna az ország testéről. És akkor, mert elviselhetetlen lett volna ez az állapot: *örökös véres vonaglások következtek volna be,* — és mert fegyver nélkül és mi több, egy nagy egységes önvédelmi harcz győzelmeinek erkölcsi tőkéje nélkül, sőt horvát hódítás gyalázatával tetézve álltunk volna elnyomóink szervezett és győzelemittas haderejével szemközt: *reménytelen vonaglások.*

S ha a lóréví haditörvényszék elég gyáva, a grófot — nem ha ártatlannak bizonyul, hanem mert gróf és a főrendiház tagja — nem merni érdem szerint elitélni: *mit szólt volna hozzá a nép,* melynek soraiból tétova nélkül szokás felakasztani a kémet?

Az adonyi parton három vármegyéből hivatalosan hadi tartaléknak odagyűjtött sok ezernyi kaszás «népfölkelés» úgyis előre föllázadt volt bátyámnak azon szándéka ellen, hogy a két fogoly grófot s az egybeülendő haditörvényszéket a nép dühétől (amazokat) és terrorizáló nyomásától (emezt) a Duna ága által elszigetelje, — gyanusítván őt, hogy nem egyéb a szándoka, mint elszöktetni «Őtet (Ödön grófot) a nép igazságos bosszúállása elől.»

A nép elfordult volna az ügytől.

Örök időre elfordult volna az «úri rendtől.»

Ellene fordult volna.

Elhitte volna, a mit neki Jellacsics a király aláírásával «*nyomtatásban*» hirdetett: hogy az «urak ellenére» *a császár* engedte el a robotot és dézsmát. Nem hiába hozta be már Mária Terézia is, aki pedig birodalma megtartását köszönhette a magyar nemességnek, *országgyűlésen kívül* az úrbért és csak utólag czikkelyeztette be, mikor az már régen átment az életbe. Nem hiába könnyített József császár önuralkodói teljhatalomból a nép állapotján; s nem hijába ellenezte a bécsi udvar a 19. század feléig a nemesi országgyűlések liberalis reformtörekvéseit, a parasztság felszabadítását a földesúri szolgáltatások alól állami vagy magán-megváltás vagy önkéntes elengedés

által . . . Ezt az ütőkártyát Bécs akarta valamikor kijátszani Magyarország nemessége ellen, hogy azzal a maga részére hódítván a magyar *nép* bizodalmát — alkalmilag, ha kell, a magyar urat parasztjával szolgáltassa be vagy veresse agyon — magyart a magyarral — fejenkint 10 pengő forintjával, mint a lengyel urakat Galicziában 1846-ban.

Sőt többet mondok. Nem lehetetlen és nem is valószínűtlen, hogy a Rothtal és Filippovicscsal egyesülő és győztesen előrenyomuló Jellacsics a kaszákkal fölfegyverezve itt talált népfölkelés ezreit rögtön az imponáló siker s a rémuralom által áthangolta volna, — ellenünk fordította s mint kész eszközt felhasználta volna *ellene* «a lázadó magyar uraknak.»

De ezek utólagos elmélkedések. Akkor, 1848 szeptemberében a Csepel szigetén én mindennek csak ösztönszerű sejtelmével bírtam. Akkor csak egyet tudtam tisztán és tartottam eszemben: ügyünk jó — és Arthur bátyám e jó ügynek önzetlen és ha kell, föltétlenül önmagát feláldozni kész katonája. A lórévi tragédia, melynek részleteit sokáig csak hézagosan tudtam, akkor mélységes benyomást tett kedélyemre. De tudtam, hogy bátyám lelkiismeretes, igazságos ember és erős meggyőződésű; egyszersmind, a hol válságos perczben cselekedni kell, ott nem tétováz, ott ő elszánt és erélyes. A hol pedig igazságos ember cselekszik nagyot, nehezet: annak okvetlenül súlyos oka van, de súlyos messzeható következményei is lesznek. De ott aztán e cselekvényben s e következményekben maga a végzet nyilatkozik meg és csak ennek a választott eszköze a meggyőződése és kötelessége szerint cselekedett ember. Lehet hogy áldozatja is . . . Ilyenkor a következményeket el kell fogadni — és ha magunkra esnek vissza, eltűrni őket.

Így aztán belényugodtam magamban Arthur bátyámnak, a lórévi haditörvényszék elnökének, az itélet megerősítőjének komoly végzetébe: belenyugodtam, ámbár tudtam, hogy ő, a mint ösmerem, az egész biráskodott személyzetet a maga egyéni felelősségével fedezni fogja.

*

October 2-kán Arthur bátyám a következő, itt kivonatban közlött levelet küldi:

131. Oklevél.

«*A magyar képviselőház elnöke Pázmándy Dénes úrnak.*

Csepelsziget oct. 2-án 1848. — Tisztelt Képviselőház! — A parancsaim alatt állott Hunyady csapat 6-ik századjából ... Vásárhelyi István hadnagy Kálozd és Aba közt egy kocsin három határőrt fogott el. Ezeknél az ellenséges tábort illető többféle irományok közt egy névtelen levelet talált, mely Roth tbknak szólt s benne a tábornok a kálozdi kastélyban rejtve lévő bizonyos tárgyakról értesíttetett. Ezen levélnek útmutatása szerint (Vásárhelyi hadnagy) a ·/. *alatti látleletben* körülírt *két ládát találta a kastély pinczéjében befalazva . . . a fenn írt két ládát ezennel biztos őrizet alatt átküldöm . . . Vásárhelyi hadnagy urat azért küldöm személyesen fel, hogy részletes felvilágosításokat adhasson a történtekről,* melyek leírására itt a szükséges idő hiányzik. A fegyverszünetre (melyet Móga tbk magyar részről kötött a bánnal) én ráállottam, mint honvédőrnagy s az önkéntes nemzetőrök vezére; de mint a népfölkelés rendezője és főparancsnoka * reá állani legjobb szándékommal sem tudok. Mert, ha ma és holnap reggel seregemet össze nem gyűjtöm: akkor holnap este 6 órakor (amikor t. i. letelik a fegyvernyugvás) védtelen áll ármádiánk balszárnya és mi nekünk vesztenünk kell. Megtámadni nem fogom az ellenséget, míg a fegyverszünet tart; hanem minden egyebet elkövetek. — Folyó hó (helyesebben: *mult* hó) 28-án véghezvitt csekély merényletem . . . eredményei arra taníthatnak bennünket, hogy *egy* rossz vezér százszorta többet ér, mint több jó, ha egyszerre parancsolnak . . . (Septbr) 29-én este visszatértem Adonyba még több csapatokat az első után küldendő; de fájdalom, már akkor lejárt dicsőségem napja; már akkor több parancsnok volt Adonyban, a kiknek részint kezeik voltak megkötve Móga-féle utasításokkal, részint megesett a szivök a nagy merényleten. Tisztelt Képviselőház! *Csak most szabad ke-*

* Az *egy* személy *két* minőségének ezen megkülömböztetése megértéséhez szükséges tudni azt, hogy a fegyverszünet alatt nem szabad helyet változtatni; leteltéig mindenik fél csapat-elhelyezésének állandóan meg kell maradnia.

zet annak, a kiben bízni méltóztatik. Semmi egyéb rendeletet a népfölkelésre nézve, mint azt, hogy a dunáninneniek mind *vagy* a Pentelének, *vagy* az Adonynak átellenébeni parton gyülekezzenek és várják átszállíttattásukat. Továbbá kérek: 1. 30,000 ft p. p. a fölkelt nép élelmezésére (szükség esetében); 2. legalább három remorqueurt, mindegyiket néhány vontató hajóval Adonyba; 3. egy avisohajót (Argót), de elegendő szénnel; 4. kenyeret és húst . . . *Csak erélyt, csak most erőmegfeszítést! Mert a nép* — könyezve írom — *a nép velünk tart!* sat. Görgei Arthur e. k. őrnagy».

Az ezen levél elején említett kálozdi két «láda» és ·. alatti látlelet mellett kissé tovább kell időznünk.

A kálozdi kastély — melynek pinczéjéből két oda befalazott ládát Roth csász. tábornoknak kellett volna kiemelni és biztonságba hozni, de ezt a feladatot, az utasító levél felfogatása következtében egy magyar katonatiszt, Vásárhelyi hadnagy végezte helyette — gróf Zichy Ödönnek kastélya volt, s övéi az onnan előhozott tárgyak.

Vásárhelyi hadnagy az esetről legott jelentést tett fölebbvalójának, Görgey Arthurnak.

Ez megparancsolta, hogy a melléje adott hadbiró Remellay Gusztáv * a neki Vásárhelyi által bemutatott tárgyakról hivatalos látleletet készítsen, s hogy azután Vásárhelyi hadnagy a látleletet s a benne körülírt két úgynevezett «ládát» a fönti levéllel és a ládák lefoglalásakor jelen volt gróti cselédek kíséretében kellő fedezet alatt maga vigye fel Pestre s adja át a képviselőház elnökének további intézkedés végett.

Emlékezetemre (mert szemmel láttam) a két úgynevezett «láda» voltaképen egy nagy megvasalt koffer s egy egészen vasból való, ódon divatú «cassa» volt, mindenik két-két erős függő lakattal bezárva. És megjegyzem azt is, hogy a Remellay hadbiró által a gróf kálozdi tiszttartójánál fölvett látleletet igen valószínűleg a tiszttartó (Durnaisz vagy Thurnaisz) is aláírta, mert éppen az ő egyenes kértére is történt bátyámnak ilyetén intézkedése, miután a nevezett tiszttartó a pornepen észlelhető izgatottsággal szemben az értékes tárgyakat tovább is őrizete alatt tartani félt.

* Azelőtt és azután is ösmeretes író.

Hogy Vásárhelyi a látleletben körülírt két «ládát» annak rendje szerint, azaz sértetlen zárakkal, Pesten illetékes helyre beszolgáltatta: bizonysága az alábbi hiteles adatokon kívül azon tény, hogy Vásárhelyi hadnagyot legott jutalmul századossá nevezte ki a Honvédelmi Bizottmány.

Nehogy a kényes dologgal járó felelősség több ember közt megoszoljék: éppen ezért hagyta meg a bátyám a két kincsesládát egyfolytában azon egy ember, Vásárhelyi keze alatt, a kálozdi kastély pinczéjétől kezdve Pestig. Ő maga csak parancsolt és intézkedett, de átvenni — ideiglenesen sem vett átal semmit.

És mégis! azalatt míg ő Klagenfurtban aradvári fogoly bajtársai sorsán még csak aggódott, a «Pester Zeitung» 1849. évi september 30-kai 1086. számában egy Zichy Edmund gróf által sugalmazott, de nevével alá nem írt vezércikkben azt olvasta a közönség, hogy bátyám Thurnaisz tiszttartótól gyémántokat, értékes gyűrűket, egy hosszú arany lánczot és pecsétnyomót vett át, de a Honvédelmi Bizottmánynak csupán a gyémántokat (tehát beismerten ezeket mégis hiány nélkül!) szolgáltatta be, a többit azonban megtartotta magának «souvenir» gyanánt!

Hogy ugyanezen gróf Zichy Edmund a Pester Zeitung 1849. october 17-kei 1100. számában — és ismételve a bécsi «Presse» szerkesztőjéhez azon hó 14-kéről írt s a Pester Zeitung ugyanazon hó 21-kei 1104. számába buzgóan átvett levélben — most már neve aláírásával — bátyámat «orgyilkosnak» tiszteli: az, a szerető testvér, a politikai ellenfél s a nagyúri dölyfében vérig sértődött osztrák reactionarius részéről lélektanilag háromszorosan érthető emberi dolog és nem eshetik valami szigorú beszámítás alá a magát másnak érzelmeibe bele képzelni képes megítélő előtt. De a mit gróf Zichy Edmund az elmondott és még alább elmondandó tényekkel ellenkezésben a fönti «souvenirről» írt vagy iratott: már az aztán a klagenfurti lekötöttségében védtelen megrágalmazottal szemben nem volt sem emberi, sem férfias, sem gentlemanlike, — magyarán mondva: nem volt tisztességes dolog.

Szerencsére Windischgrätznek s utóbb Haynau-Bachéknak nem sikerült az 1849-ki debreczeni országgyűlés adattárát, a hivatalos Közlönyt végképp elpusztítni s így azután egy Pap

Dénes, egy Szeremlei és mások nagyérdemű munkái közkincscsé tehették a forradalom tényeit és eseményeit, körülményes lánczolatban. És megvannak eredeti közlönypéldányok a Nemzeti Muzeumban s a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában és Horváth Lajos miskolczi lakos könyvtárában.

A Közlöny 1849. évi 316—318. és 320—322. lapjain meg van írva a Képviselőháznak 1849 április 20-ai XXXVI-ik ülése. Ebben, valamint Pap Dénesnek Debreczeni parlamentje* II. kötetének 109—113. lapjain mindenki olvashatja: «a hazaárulási bűn miatt kivégeztetett gróf Zichy Ödön» lefoglalt ingóságai tárgyában a magyar képviselőház által kebeléből a 905/1849. sz. határozattal kiküldött számoltató bizottmánynak Kubinyi Ferencz biz. elnök és Szacsvay Imre biz. előadó által aláírva az országgyűléshez beterjesztett «jelentését». Ebből pedig, valamint mellékleteiből mindenki megtudhatja azt a tényt, hogy a «kérdéses íngóságok» azonnal elkoboztatásuk után 1848. évi októberben Budán a magy. kir. díjazóhivatalban (a pénzügyminiszterium régi épületében) *Kis Lajos* pénzügyi tanácsos (a volt bécsi magyar udvari ágens), továbbá *Fekete László* pénzügyi titoknok, *Kóczán József* közvádló, *Gorove István* és *Boczkó Dániel* országgyűlési képviselők, *Kubinyi Ágoston* nemzeti muzeumi igazgató és *Érdi János* régiségek muzeumi őre jelenlétében hivatalosan leltároztatván, minden óvatosság megfigyelése mellett zár alatt az országos főpénztári hivatal őrizetében hagyattak; mikor pedig a kormány és országgyűlés télviz idején Debreczenbe költözött, akkor 1848 deczember 31-én a rendőri kormányt vitt Madarász László gondjaira bizattak a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből.

És ennyi teljesen elég annak bebizonyítására, hogy gróf Zichy Edmund rút rágalommal illette bátyámat.

A kit azonban a Zichy Ödön-féle drágaságok további fatumai is netán érdekelnek, az eme számoltató bizottmányi jelentésnek teljes szövegéből, valamint a mondott április 20-kai országos ülésben hozzászólt Madarász László, Szacsvay Imre, Kubinyi Ferencz, Szúnyogh, Kazinczy Gábor, Bernáth, Irányi

* A parlament Debreczenben 1849. Írta Papp Dénes. Lipcse, 1870. Kiadja Köhler K. A.

Dániel s az elnök nyilatkozataiból még sok egyéb figyelemreméltó részletet fog megtudni.

Meg fogja tudni először is azt, hogy a mi *beolvasztható* arany- és ezüstnemű volt Zichy Ödön drágaságai között, az Debreczenben a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből ennek pénzügyminiszteri szakosztálya utján *beolvasztatott* rudakká!

És itt én kérdem azt: *mit olvasztottak hát be*, hanemha arany lánczot és gyűrűt?!

Megtudja továbbá az olvasó, mikép nemcsak a bátyám parancsából Vásárhelyi hadnagy által beszolgáltatott «két láda» (igazábban egy megvasalt koffer s egy egészen vasból való pénztár) alkotta Debreczenben Zichy Ödön ingó vagyontömegét, hanem azonkívül több koffer és tartány — ezüst edényeket, díszkardokat és díszöltözeteket, s a muzeumnak való becses régiségeket tartalmazók — sőt régi bútorok is.

És erre önkéntelen azt fogja velem együtt kérdezni az olvasó: ezen többlet honnan került ki? És azzal a következtetéssel fog önmagának megfelelni, hogy nyilván későbben, a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből újabb hivatalos — hihető, polgári — bizottságnak kellett Kálozdon eljárnia az elkobzás végrehajtásában.

Az elkobzás kimondása és cselekménye mindenesetre a Honvédelmi Bizottmányé volt. A bátyám csak annak, a mit Vásárhelyi hadnagy jelentett be neki, őrizet alá vételéről és Pestre szállításáról gondoskodott. Az elkobzás kérdésébe ő nem avatkozott.

Az olvasó kényelmére a debreczeni számoltató választmány szóban forgó jelentését szószerint itt közlöm:

«Jelentés a számoltató választmánytól a gróf Zichy Ödönféle ingóságok iránt.

«A n. képviselőház 905. sz. határozatára.

«A számoltató bizottmány, a nemzeti képviselőháznak 905. számú határozata által, hazaárulási bűn miatt kivégeztetett gróf Zichy Ödön lefoglalt ingóságainak számbavétele s erről teendő felvilágosítás végett küldetett ki. Minthogy pedig a kérdéses ingóságok egy része, némely ezüst s arany értékek t. i. beolvasztatni, egy más része, — melyek a tartás alatt romlandóknak és meg nem tartandóknak ítéltettek, — a honvédelmi bizottmány által elárvereztetni rendeltettek, szükségessé

[illegible] utasítsam!

»1-ör. Hogy mind [illegible] mind [illegible] [illegible] teremtse el, hogy [illegible] tali [illegible]

2-or. Hogy a [illegible] mutassa [illegible] mutassák ki.

»E nyilatkozatok [illegible] állam [illegible] pénzügyi [illegible] Fekete László. [illegible] [illegible] ...nálunk, melyek a [illegible] [illegible]

»Ezt miután [illegible] következőleg jelent:

»A [illegible] pénzügyi titoknok Fekete László, közvádló Kóczán József által, [illegible] ládákba tették, [illegible] pecsételve, a [illegible] az összeírások [illegible] pénzügyi ministeriumnál [illegible] ládák [illegible] tetett, és hogy [illegible] Kubinyi Ágoston és régiségek őre Erdi János által külön válogatott [illegible] gazdászati hivatalból hozott Verschlagba rakattak, s a Verschlag [illegible]

»M. é. december 31-én [illegible] bizottmányi tag [illegible] bizottmánytól [illegible] nála levő átvételi nyugtatvány mellett, [illegible] lepecsételve, miként átvétettek, a lepecsételt kulcsokkal együtt.

az evégre megbízott hivatalnoknak kézbesíttettek. A budapestről eljövetelkor a vaspálya udvarnál, néhány rendőri hivatalnok tizenegy ládával, melyek közt voltak a gróf Zichy Ödön-féle ingóságokkal megrakodtak is, az akkor induló álladalmi pénzügyi titkár Duschek Ferenczet megkereste a végett, hogy ezen ládák a főpénztárral és pénzjegygyárral Szolnokra együtt szállíttassanak. A mi meg is történt. De miután Szolnokon a szóbanforgó ládák után senki sem tudakozódott, a felebb nevezett titkár azokat Debreczenbe hozatta és itt a rendőrség által visszakívántatván, annak lezárva s az eredeti pecsétekkel ellátva kiszolgáltatta.

«Debreczenben a többször említett ingóságok egy része a honvédelmi bizottmány rendelete folytán a rendőrségtől a pénzügyi miniszterség által, erről vezetett jegyzék mellett, miként az I-hez mellékeltekből kitetszik, átvétetett s beolvasztatott, egyrésze pedig, miként a III-hoz kapcsoltakból kitünik, a rendőrség által elárvereztetett.

«És miután honvédelmi bizottmányi tag Madarász László önmaga akként nyilatkozik, hogy a kérdéses ingóságok iránti intézkedésre, a honvédelmi bizottmány által ő utasíttatott, a pénzügyi minisztériumhoz pedig e végett ő általa Salamon Sándor küldetett, hogy a ládák a rendőrségi hivatal termében már Pesten megvoltak, s azoknak Debreczen felé szállítása iránt a rendőrséget ő utasítá, hogy a ládák Debreczenben, mint a rendőrség czíme alatt küldött holmik ismét a rendőrségi szobába tétettek; látnivaló, hogyha ezen ládákban volt ingóságok kezelésénél hibák és mulasztások történtek, ezen hibákért és mulasztásokérti felelet és kárpótlás terhe honv. bizottmányi tag Madarász Lászlóra, mint a honv. bizottmány által felhatalmazott intézkedőre, s illetőleg kiküldötteire háromlik.

«A kezelésnél időközben elkövetett hibák, kiválólag ezek:

«1-ör. Azon pontosság és gondoskodás, mely az álladalmi javakra nézve mulhatlanul igényeltetik, sem az átvételben, sem a Debreczenbe szállításban a rendőrség által meg nem tartatott, miként ez a III-hoz 7-ik szám alatt csatolt nyilatkozat több kitételeiből, jelesen: «ez esetre (t. i. a Zichy Ödön-féle javaknak a rendőri hivatalhoz lett átküldetésére) nézve épen semmi tudomásom sincs, hogy mikor és ki vitte oda; mikor, ki, és miképen vette által, valamint arról sem, hogy mi volt

benne, hanem azon [illegible] körülményben [illegible] biztosságot, hogy a vasúton szállítás [illegible] találta: «Debreczenben, mint a rendőrség czímű alatt [illegible] ládák a rendőrségnél szobába tétettek, s ott hevertek» elegendőleg kitetszik. Sőt miután Szolnokon ezen ládák után a Debreczen felé szállításra utasított rendőri biztosság még csak nem is tudakozódott, egyedül álladalmi titkár Duschek Ferencz gondossága eszközlé, hogy a kérdéses ládák Debreczenbe szállíttattak.

«2-or. A [illegible] a hivatalos pecsétek kellő megőrzésében meg nem tartatott, ugyanis az I., II. és III. alatti nyilatkozatok összhangzó tartalmával igazoltatik, hogy a megbecsült s külön válogatott ingóságok minden óvatossággal ládákba tétettek, a ládák Budapesten lezárattak, a Verschlag pedig leszegeztetett, s mindenik körülkötve, az összeírók ketteje által lepecsételtetett: s így lepecsételve a főpénztári hivatalba letétetett; — a későbben érkezett koffer, s két szekrény, miként előbb a ládák, hasonlóan letartóztattak, s az átadás szintén azon módon történt meg, — továbbá, hogy a főpénztári hivatalból a rendőrségnek a ládák, a lepecsételt kulcsokkal együtt oly módon lezárva és lepecsételve, miként átvétettek, adattak által, végre, hogy a ládák Debreczenben is bezárva, s az eredeti pecsétekkel ellátva szolgáltattak ki a rendőrségnek; mégis ezek ellenére, Fuchs Vilmos pénzügyi tanácsos nyilatkozata szerint, az elrendelt beolvasztás végetti megjelenéskor egy vasas láda kulcscsal, két koffer pedig lakattal zárva találtatott, egy nagy láda fedele csak néhány szeggel volt leszegezve, három skatulya és két fiókos szekrény pedig egészen nyitva és csak zsinórral bekötve valának. Lepecsételve nem volt egy sem, csak részint feltört, részint leszakasztott régibb pecséteket lehete rajtok látni, — a kinyitott ládákban régi ezüst edények, zsebórák, üvegedények, kardok, tőrök, távcsövek, lószerszámok, szentségtartók stb. összevissza hányva pakolatlanul hevertek, s a legnagyobb rendetlenségben, részint össze is [illegible] sérülve találtattak.» — A III-hoz 4. számú [illegible] rendőri titoknok Nyiri Jósa előadásából idevonatkozólag kiemelendő ezen kitétel, «ekkor felbontván a több apró pecsétekkel ellátott papircsomot, kivettük a kulcsokat, és a ládák

felnyitásához»; fogtunk; úgy szintén ez: «a ládák pecsétekkel voltak ellátva, de a pecsétek nagyobb részt töröttek valának».

«3-or. Hivatalos visszaélés volt az, miszerint a honvédelmi bizottmánynak a képviseleti házat megnyugtató határozatán túl, oly vagyonok is eladattak, melyek eltarthatók valának, sőt a hazai művészet s régiségtudomány tetemes kárával s lenézésével, számos régiségek, művészi drágaságok, s több ingóságok, melyek mint az összeíráskor a museum számára, museum igazgatója Kubinyi Ágoston és Érdy János által kiválasztottak, külön rakva voltak. Debreczenben elkótyavetyéltettek. Különben ezen árverésnél figyelmet érdemlő két eset az:

a) hogy midőn sok eltartható holmik eladattak, sok romlandók, mint p. o. ruhaneműek megtartattak.

b) A 7. szám alatt említett két órára nézve sem az nem tűnik ki, hogy azok nyilvános árverésen adattak volna el, sem az nem igazoltatik, hogy azoknak ára mikor és hová fizettetett.

«4-er. Fuchs Vilmos nyilatkozatának azon kitételei: «a feltünő rendetlenség pedig és a drágább ékszerek hüvelyeiben szembeötlő hiányok», — «kötelesnek érzi magát alólírt megemlíteni, hogy az éteszközök hüvelyeiben is több tárgyak, különösen pedig egyikben valamennyi kávéskanál hiányzottak, mint azt az üres helyekről látni lehete», továbbá Fekete László IV. alatti nyilatkozatának ezen kifejezése: «hallám Mérey Mór tanácsostól és Nyiri Jósa titoknoktól, kik az egészre felügyelni látszattak, miként a pecsétek feltöretve lévén, a gyémánt gombokról nem tudnak semmit, min annyival inkább megijedtem, mivel a tokban levő gyűrűknek mintegy fele hiányzott.» — Végre a III-hoz 15-ik szám alatt mellékelt leltár következő megjegyzései: «28. p. egy nagy bőrtokban, két osztályban magyar ruhára való ékszer igaz kövekkel és gyöngyökkel kirakva, melynek egy része szétszedve találtatott és az összeíró küldöttség által több hiányok miatt tökéletesen össze nem rakathatott, a kiküldöttek pecsétjeivel azonnal lepecsételtetett, megjegyeztetvén, miszerint a zárt az olvasztóhivatal zárkulcsa hiánya miatt multkori alkalommal feltörni kénytetett, most azonban a kulcs a tok fogantyújára rákötve találtatott; — a 29. p. a. egy nagyobb krysolit kövekkel kirakott nyakláncz, s egy kisebb, az egészből úgy látszik hiány-

zik egy brocke [illegible] 10 darabka [illegible] foglaló [illegible] [illegible] nak [illegible] tokban foglalt [illegible] [illegible] melyekbe az [illegible] tel voltak [illegible] igen terhelőleg jelentik föl azon körülményt, mi-zerint a hat[illegible] [illegible] járult, hogy a [illegible] tak. Minthogy azonban ily nagy s közbotrány alapjául szol[illegible] és kétségtelenül kell bizonyíttatnia, arra nézve, hiányzik-e az ingó[illegible] jelentés, ha a [illegible] folytán [illegible]

Egyébiránt:

«Ohajtott volna ugyan a számoltató választmány intezkedni, hogy azon ingóságok, melyek a muzeum számara kiválasztandók lennének, tétessenek külön, minthogy azonban a [illegible] feleslegessé tette, az e részbeni intezkedessel felhagyott.

«A fömnebbiekről jelentés azon megjegyzessel mutattatik be, hogy [illegible] 37 kr. p. p. III-hoz 21. sz. a. mellekelt nyugtatvany szerint [illegible] tetett, a megmaradt többi ingóságok pedig, ket ladában, melyek [illegible] teivel ellátva vannak, ugyanazon penztári hivatalnál III-hoz 23. sz. a. [illegible] 1849. Kubinyi Ferencz s. k., bizottmányi elnök. Szacsvai Imre s. k., [illegible]»

HUSZONKILENCZEDIK FEJEZET.

1848 szeptember 23–30. napjainak eseményei. — Budapesten és Móga magyar táborában. — Kossuth tiszamelléki körutra kél. — Id. Majláth György ideiglenes kormányzóvá, báró Vay Miklós ministerelnökké neveztetnek ki, gróf Lamberg altábornagy királyi biztossá. — Az elébbi kettő nem fogadja el a kinevezést. — A képviselőház küldöttséget indít a táborba. — Utána gróf Batthyány Lajos is a táborba siet. — A bán futárja Fligelli őrnagy elfogatása s a bán levele Lamberghez. — A sukorói katonatiszti értekezlet. — Lamberg gróf meggyilkoltatásának híre érkezik a táborba. — Batthyány Bécsbe siet csillapítni. — Szeptember 29-én győztes ütközet Pákozd—Sukorónál. — Rá éjjeli bomlott visszavonulás Martonvásárig. — Okai.

Bátyámnak imént ismertetett október 2-ai jelentésében (a Képviselőház elnökéhez) *fegyverszünetről* történik említés, melyet a magyar főparancsnok a horvát bánnal kötött.

Mi előzte meg, mi indokolta vajjon ezen fegyvernyugvás megkötését? általában mik történtek 1848 szeptember végső napjaiban a Görgey Arthur korlátoltabb hatá-körén kívüli szintéren?

Hogy e kérdésekre megfelelhessek, megbízható kútforrásokhoz kell folyamodnom: *Szeremlei* Samunak 1868. évben Pesten Emich Gusztáv kiadásában megjelent «Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről» czímű kétkötetes munkájához, valamint Vendrei (Assermann) Ferencz tábornoknak a Budapesti Szemle 1888 szeptember-októberi füzetében közlött czikkéhez, melynek czíme: «Nagy-Becskerektől Pákozdig.»

Az egyes mozzanatok ime ezek:

Pesten a kormány és országgyűlés helyén: Szeptember 23-án még István főherczeg nádor közléséből, Ferdinánd királynak Schönbrunnban 19-én ministeri ellenjegyzés nélkül kelt kézirata tárgyaltatik, melyben felszólíttatik a nádor, sürgesse

a magyar ministeriumot, hogy a Bécsbe küldendő ministerek által az osztrák ministerium emlékirata nyomán tárgyaltassa mindazon kérdéseket, melyek a pragmatica sanctiónál fogva a Magyarországgal összeköttetésben lévő tartományok nyugalmát érintik.

Ezen kéziratra másnap Deák Ferencz indítványa szerint határoztatik, hogy miután sem a kézirat, sem az emlékirat nem az országgyűléshez küldetett, azokra felelni az országgyűlésnek nem szükséges, hanem a ministerium elébe azon elv tüzetik ki. hogy a fenforogható kérdések kiegyenlítése körüli alkudozásokban, a mi Magyarország területi épségét, független önállását és szabadságát illeti, a törvény korlátai közül egy hajszálnyira sem szabad eltávozni.

Megjegyzendő, hogy a ministerium ekkor már csak az egy Batthyány ministerelnökből állott. kinek II-ik ministeriuma fölterjesztett személyzete nem nyerte meg a király megerősítését; a volt ministerek pedig a fejlemények korábbi szakában leköszöntek. S a mely bécsi befolyások az új ministerium kinevezését meghiusították és Jellacsicscsal megrohantatták az országot: ugyanazok azt parancsoltatják meg most a királylyal, hogy a magyar ministerek jőjjenek fel Bécsbe.

Szeptember 24-én Kossuth Budapestről Czegléd, Szolnok, Nagykőrös, Kecskemét felé indul, szónoklata hatalmával tömeges fölkelésre buzdítani a népet. (Pesti Hirlap 170–172. sz., Közlöny 108. sz.) A délelőtti országos ülésben Kossuth ekkép nyitá meg a beszédek sorát: «Lelkemben fel vagyok indulva . . . egy fél óra mulva mint a ministerelnök által kiküldött biztos megyek a vasúton s megkezdem Czeglédnél, felhívni a népet . . . s így megyek tovább faluról-falura és vagy *nem látnak önök többé,* vagy látnak mint utócsapatát oly seregnek, mely maga is képes lesz semmivé tenni azon gyalázatos rabló csordát.» Ez időtájban történt, hogy Kossuth állítólag egy képviselő által útlevelet kéretett magának Batthyánytól valami megbizással Francziaországba; ki azonban, nehogy őt ott is compromittálja, a kérelmet megtagadta. (Csengery 185. lap. Szemere III. 65. l.)

Szeptember 26-án Pestre érkezik a hivatalos Wiener Zeitung 25-i száma, melyben Ferdinánd király gróf Lamberg Ferencz altábornagyot rendkívüli kir. biztosnak és a Magyarország területén létező minden bármely néven nevezhető (tehát

mind a horvát, mind a magyar) fegyveres csapatok főparancsnokává nevezi ki.

Ugyancsak 26-án a király Schönbrunnban levelet ír Batthyány L. ministerelnöknek, megküldvén neki: *a)* az id. Majláth György országbirót a királyi helytartói tisztnek ideiglenes vitelével megbizó, *b)* az országgyűlést deczember 1-ig elnapoló leiratát, — és meghagyván Batthyánynak, hogy mind a két okiratot ellenjegyezze és hajtsa végre.

Ez utóbbi levelet is (eredetijét) a királyi leirattal együtt csak másnap szeptember 27-én maga a megérkező gróf Lamberg altábornagy hozza meg Budára. Másnap, 28-án szándékozik azokat a Képviselőház ülésében bemutatni és kihirdettetni.

De időközben Batthyány, még mielőtt Lamberg gróffal érintkezhetett volna, már délután szeptember 27-én a fővárosokból a harcztérre Móga táborába siet, mert azt reméli, hogy a magával vitt Wiener Zeitung 25-iki számával s a benne hivatalosan közlött királyi levelekkel kezében Jellacsicsot megállásra fogja bírhatni. Lamberget bevárva Budapesten időzni nem mert Batthyány, minthogy azalatt a harcztéren — meglehet — elvetik a koczkát.

Batthyány távollétében tehát, és mielőtt Lamberg gróf Budapesten nyilvánosan föllépett volna, ugyancsak szeptember 27-én éjjeli 11 órakor tartott képviselőházi űlésben a Batthyány új ministeriumának meg-nem-erősítését, és Vay Miklós bárónak új ministerelnökké kineveztetését tartalmazó, szeptember 25-éről német nyelven kelt két királyi leirat közöltetik a Wiener Zeitung hivatalos lapjából.

A Képviselőház ezeket érvényteleneknek nyilvánítja és Batthyánynak s a Honvédelmi bizottmánynak meghagyja, hogy az ország és alkotmány védelméről gondoskodjanak.

Majláth György nem fogadja el az ideiglenes helytartói tisztet.

Vay Miklós nem fogadja el a ministerelnökséget.

Szeptember 28-án gróf Lamberg altábornagy, mikor Budáról Pestre a Képviselőházba indul, a mostani Deák Ferencz-utcza irányában létezett régi hajóhidon (és nem az akkor épülőfélben volt Lánczhidon, a mint mások tévesen megirták) a felbőszült néptömegben megöletik.

Zsebében találják az eredeti királyi leiratokat és viszik,

kézről-kézre adva, a Képviselőházba. Így kerülnek azok utóbb Kossuth útján, a táborból visszatért Batthyány kezébe.

Ez nem ellenjegyzi azokat.

Ilyen volt a helyzet a fővárosban. Sem nádor, sem ministerium, sem ministerelnök!

*

És a harcz mezején?

Jellacsics ott áll, csak kevésmérföldnyi közelben a fővárosokhoz, Székesfejérváron innen; vele szemben a magyar tábor Pákozd—Sukoró táján.

Ide szeptember 28-án csaknem egyszerre érkeztek: az újon kinevezett királyi biztos és főparancsnok Lamberg gróf levele Mógához, az ellenségeskedések tilalmát s a király manifestumát tudtul adó; — és az országgyűlésnek Beöthy Ödön vezetése alatti küldöttsége.

Jóval későbben ugyanaznap érkezett meg Batthyány Lajos gróf ministerelnök is Móga táborába.

A Beöthy-féle küldöttséget a Képviselőház egy a Batthyány indulásánál kevéssel korábbi stádiumban indította a táborba. Indoka volt: a félelem, hogy a magyar ügyet védelmező sorezredek vonakodása Jellacsicsnak császári zászlója ellen harczolni, egyes aggasztó előjelekből általánossá, komoly ténynyé talál válni; czélja tehát a sorezredek tisztjeit tapintattal és erélylyel alkotmány-esküjökre emlékeztetve megtartani az ügynek.

Mikor Beőthyék a helyszínére érvén, Móga tábornoknál jelentkeztek: az ennek Lambergtől már időközben megjött harcz-szüntető tilalom, az ő feladatukat még egetőbbé és kétségesebb sikerüvé tette.

Móga a Lamberg gróf parancsolatját, mely szerint Ferdinánd király az ellenségesen szemközt álló magyar és horvát csapatok összeütközését megtiltja, legott napiparancsban közölte a magyar csapatokkal.

Azt azonban megtette Beőthyék kertére, hogy a külön csapatok vezénylőit és ad hoc választandó képviselőit egy esti órára a sukorói református templomba értekezletre meghívja.

Lamberg meggyilkoltatásának híre még nem jutott volt el akkor a táborba!

De az általa küldött parancsolat és királyi manifestum is nagy hatással lehetett a régi ezredekre. Lehet-e ezután is még számítani arra, hogy a Móga keze alatti hadsereg vissza fogja verni a horvát invasiót? Megint ez a kérdés!

Mielőtt az esti értekezlet órája ütött és mielőtt Batthyány ministerelnök megérkezett Mógához — délután szeptember 28-án — egy császz. kir. vezérkari tiszt, a minő öltözetüek Móga táborában is széltére szolgálatban jártak-keltek, — Fligelli őrnagy — a szokott tábori egyenruhában, nyitott kocsin, senki által fel nem tartóztatva, keresztül hajtat a magyar táboron Pest felé. Már jócskán távol a háta mögött hagyott táboron túl — valaki mégis megállítja, és akkor kitünvén, hogy ő *nem* a *magyar* hadsereg futárja, visszakisérik Velenczére.

Az időközben ide megérkezett Batthyány azután Móga jelenlétében vallatja Fligellit. Ez habozás nélkül kijelenti, hogy ő rejtezkedés nélkül, nyiltan és akadályozatlan utazott keresztül a magyar táboron, és utazása czéljáról itt valakinek jelentést tenni azért nem tartá szükségesnek, mert hiszen az ellenségeskedések felsőbb parancsra meg vannak szüntetve; küldetése pedig: a bánnak egy hivatalos levelét személyesen szolgáltatni Lamberg gróf kezébe.

A fogolytól elvett levélnek ez volt czímirata: «Báró Jellacsics császz. kir. altábornagy és horvátországi bántól — Lamberg Ferencz gróf császz. kir. altábornagy és kir. biztos úr ő excellentiájának Budán.»

Batthyány felbontotta a levelet.

Tartalma az volt: hogy a bán a kir. biztos úr rendelete kiséretében ő fölsége manifestumát vette; de kénytelen a legmélyebb sajnálattal kijelenteni, hogy *ezúttal a legfelsőbb kivánságnak meg nem felelhet, mert az elhelyezkedési viszonyok őt holnap előre indúlni kényszerítik.*

Batthyány a levelet zsebre tette. A kik a jelenetnél jelen voltak, mindnyájának szigorú titoktartást parancsolt, mit azok meg is tartottak.

Fligelli mint hadifogoly őrizet alá vétetett.

Estve felé — írja Vendrei tábornok — a sukorói református templom zsúfolásig megtelt. Beőthy Ödön és küldött társai, kiknek kivánságára hivatott össze az értekezlet, az

«Úr-asztala» mögött foglaltak állást: velök szemközt Móga és a főbb régi tisztek. Batthyány még akkor nem volt jelen. Beőthy «óvatosan megválogatott szavakban» újabb contestatióra hívta fel Mógát és régi cs. kir. katonatiszt társait, hogy a Lamberg gróf legújabb beavatkozásával szemben is megmaradnak állhatatosan a magyar alkotmány védelmezésében, melyre a felség parancsára megesküdtek. De — a mit Vendrei, személykíméléseből ezúttal elhallgat — más szemfültanúk szerint tény az is, hogy az új alakulású nemzeti csapatok (önkéntes-zászlóaljak, gránátosokból és Turszkyakból átalakított szabad-csapatok) tisztjei sorából Perczel Mór óvatosság nélkül és meg nem válogatott szavakkal közberontott és hogy leginkább ezen tapintatlanság indította Mógát arra, hogy sértődve és ő ellene való bizalmatlanságot orrontva, leoldott kardját az Úr asztalára dobja. Erre kimondhatatlan zaj keletkezett.

«Ha a fővezér leteszi a kardját: mi is letesszük! Ha ő a kötelességérzetével összeférőnek nem tartja tovább szolgálni: mi sem tartjuk annak!» . . . hangzott fel sűrűen és harsányan a sorhadbeli tisztek köréből.

«Ez a katonai lovagias szellemmel össze nem egyeztethető következetlenség lenne!» — voltak az ellenvéleményűek nem kevésbé harsány kiáltásai . . . s az éktelen zajban, például, Kiss Ernő ezredes is képtelen volt magát megértetni, szóhoz jutni . . .

A nőttön nőtt zavar közepett — írja Vendrei — váratlanul gróf Batthyány Lajos alakja bontakozott ki a templom bejárata felőli csoportból s hatolt előre az Úr asztalához. Tiszteletet parancsoló alakjának megjelenése most is épp oly váratlan, mint határozott befolyást gyakorlott a helyzetre. «Gróf Batthyány Lajos ministerelnök!» hallatszott mindenfelől; s aztán általános csend lőn.

Batthyány magatartásának méltósága, nyugodt, higgadt felszóllalása s ennek végén e kérdése: «Hát a királyi parancs (hogy az ellenségesen egymással szemközt álló két hadsereg ne menjen megütközni) miránk és a bánra nézve nem egyaránt érvényes-e? nem köteles-e a bán annak épp oly föltetlenül engedelmeskedni mint mi? És hát ha a bán a legfelsőbb parancsot mégis megszegné; ha a pártütő útját mégis önkényűleg folytatná s a magyar hadsereget mostani állásában meg-

támadná: mit tenne akkor a fővezér? mit tenne a hadsereg?»

Batthyánynak ezen kérdése tett rögtön fordítást a hangulaton és állította helyre a bomlásnak indult egyetértést.

«Visszaverjük!» volt az általános felelet.

«Visszaverjük!» szólt Móga. És újra felkötötte kardját.

A bán elfogott levelét Batthyány ki sem húzta a zsebéből. Egy lehető újabb krizis esetére tartotta fönn utolsó ütőnek.

Az újabb, veszélyesebb krizis csakhamar be is látszott következni.

Azon este késően ütött be villámcsapásként — a főhadiszállásba, és kelt onnan ki denevér-szárnyra és járta be a tábort a hír, hogy Lamberg grófot meggyilkolták! . . .

Ezen válságot is azonban másnap elsimította szépen — *a bán első ágyulövése.* Batthyány ekkor sem szorult annak elkobzott levelére . . .

Elúnta-e várni a bán Róth és Filippovics csász. tábornokok (a horvát jobbszárny) megérkezését és csatlakozását, kikről napok óta még hírt sem kapott? Vagy azt hitte-e (mielőtt t. i. Lamberg gyászos végének hírét vette), hogy *ma még*, azon hevenyében *lehet* neki engedetlenkedni: holnap már bajos lesz; ma még ő viheti el az áhított pályadíjat egy vakmerő koczkavetéssel . . .: holnap már más szedheti el előle az epret, teperi lába alá Magyarország fővárosát, országgyűlését, honvédelmi bizottmányát . . .? Vagy hogy Lamberg gróf megöletésének hírét vette éjjel ő is s *ez* sarkalta-e a támadásra? Elég az hozzá — Jellacsics szeptember 29-én reggel Pákozd, Velencze, Sukoró táján megtámadja a Móga tábornok által vezényelt magyar hadsereget.

Ez a *pákozdi ütközet*, — melynek igen sajátságos mozzanatait érdekfeszítőn leírják egyfelől Ivánka Imre (az Ellenőr volt napilapnak 1881. évi febr. 12—22-kei tárczájában és különlenyomatban is Rudnyánszky nyomdájából), másfelől Vendrei.

Végeredménye az, hogy a bán minden ponton visszaverve, visszahúzódik Székesfejérvár irányában — túl a magyarok által megtartott pákozd—sukorói csatatér láthatárán.

Azonban Móga nem csak nem veszi üldözőbe azon hevenyében a visszavert ellenséget, hanem mi több: maga «saját győzelmétől szalad!» Ugyanis:

Jóllehet Vendrei tanúsága szerint, a ki az alkonyatkor a magyar fővezényettől kiadott hadintéző parancsnak maga is egyik példányát írta — e parancs «határozottan kijelölte a csapatok éjjeli fekhelyét és tüzetes utasítást tartalmazott a széles kiterjedésű biztonsági szolgálatra nézve»: már esti 9 óra tájt a hátrább fekvő Velenczén vacsora után kedélyesen társalkodó főhadiszállási tiszteket a ház előtt elvezető fő útról behallatszó szokatlan zsivaj zavarja meg. Belépő cselédek Martonvásár felé (tehát hátra) irányúlt csapatmenetelést jelentenek. Vendrei és társai a megfoghatatlan valóságról csakhamar magok meggyőződnek. A váratlan mozdulat iránt megkérdezett hátramenetelő tisztektől a leghatározottabban értesülnek, hogy az egész magyar hadsereg visszavonulóban van Martonvásárra! Oda mennek tehát ők is. S ekkor egész rémületességében észlelik azt a leírhatatlan zűrzavart, melynek árja őket is magával ragadja.

«Sötét éj volt . . . Gyalogosok, huszárok, tüzérek, saját szervezetökben is teljesen feloszolva, társzekerekkel, lövegekkel és lőszerkocsikkal, markotányos talyigákkal s a többi magán és tábori járművekkel zsufolódásig összevegyülve, mint medréből kiszorult áradat úgy tódúltak odább-odább. Különféle járművek az út melletti árkokba dűlnek, míg mások a túlterheltetésig megszállva, csak nagynehezen vánszoroghatnak odább. A felbomlás a legapróbb kapcsolati izületekig tökéletes volt és e zűrzavarnak végzetesse válható veszélyességét meg az egyre-másra sűrűn ropogó puska és pisztolylövöldözések s a szerteszét zsongó golyók is növelték. A rend kötelekeiből kisodort tömegnek ezen féktelenkedéseit pedig korlatolni nem lehetett. Ha ekkor ezt az ellentáborban sejthetik: egy szörnyű catastropha előidézésére elegendő lett volna egy vállalkozó ügyes parancsnok vezetése alatt néhány század lovasságot egy ágyúüteggel a megbomlottan hátráló sereg után küldeni. A nyomában hátúl megszóllaló ágyúk dörgése, golyóik süvöltése s a hosszúra kiterjedő néposzlopba elébb-hátrább találó becsapása s a lovasság robogása ezt a néhány órával előbb győzelemittas, de már most összekúszált, tagozatlan tömeggé fajult hadsereget, mely ily állapotban egyátalján nem, — de az éji homályban annál kevésbbé sorakozhatik ellentállásra — menthetetlenül szétrobbantják s úgy elszélesztik, hogy csak romjai

erkezhetnek a fővárosba. — A *fővárosba* (mondja Vendrei), mert így üldöztetve, Martonvásáron sem állapodhatnak meg. A mit a bán egy napi küzdelemben ki nem vívhatott: meghozta volna neki az éjjeli catastropha. Vereséget szenvedett hada a győztes fél nyomában nyilt útat talált volna Pestre, vagy legalább Buda környékéig» . . . Így ír Vendrei — s a többit el lehet képzelni.

Szerencsénk, hogy a horvátok mindebből nem sejtettek semmit! Még minden fegyelmi féket vesztett ujonczaink * lövöldözéseinek hangja sem érte utól őket, oly messzire vonultak vissza ők is — és annyira nem gondoltak ők sem a rosszúl sikerült támadás megújítására — csakúgy mint Móga is az alkonyatkor kiadott dispositiójában nem gondolt a kivívott győzelemnek azáltal kihasználására, hogy másnap reggel támadólag előnyomúl, fölkeresi az eltünt ellenséget és addig nem nyugszik, míg a horvátokat legalább a Dráván át nem kergette.

Vendrei tábornok tanusága szerint Mógának «alkonyattájt kiadott rendeletei sem foglaltak magokban a következő napra szóló intézkedést»!

Nemde a legnagyobb, legveszélyesebb heveny krizisek egyike, miket hazánk egy esztendőn belül, — sőt miket ország, nemzet valaha szerencsésen kiállott?!

Az e szörnyű éjre virradó nap, szeptember 30-a folyamában megállapodott aztán Móga hadserege Martonvásáron. «De már akkor a bánnak a kért három napi fegyverszünetet szükségképen meg kellett adni — írja Vendrei. — Ezt a *magyar* hadsereg állapota is nagyon megkivánta, mert arra teljes 48 óra kellett, míg ez ismét szervezett egészszé, szabatosan tagozott harczképessé alakúlhatott. Azt a három napot pedig a bán szorgalmasan felhasználta, hogy serege zömével a magyar földről bántatlanúl kimenekülhessen . . .»

Önként támad itt a kérdés: mi okozta, mi magyarázza meg ezt az éjjeli fejetlen visszavonulást egy győztes ütközet után, az ellenségtől odahagyott csatatérről?

* Móga hadserege $^{8}/_{10}$ részben ujonczokból állt, kik mikor módjuk volt benne, a folytonos gyermekes lövöldözésben lelték kedvtelésüket. Ivánka Imre: «négy havi szolgálatom». Budapest 1881. Rudnyánszkynál. 20. lap.

Vendrei is fölveti és iparkodik azt meg is magyarázni. Mindenekelőtt tényül bizonyul belőle, hogy a visszavonulást csakugyan *Móga tábornok elrendelte,* kevés órával azután, hogy a csatatéren való meghálást, az egyes csapatok éjjeli fekhelyét s a szükséges biztonsági szolgálatra vonatkozó intézkedéseit kiadta írásban!

Hogy első szándokát Móga ilyen hamar megváltoztatta, Vendreinek a főhadiszálláson azzal indokolták, hogy Mógát pákozd-sukorói fölállításában az a lehetőség aggasztotta, hogy itt a bán őt Lovas-Berényen át megkerülheti s az ő háta mögött be talál siklani a fővárosokba.

Ámbár a következés ezen föltevést nem igazolta: meg lehet engedni mint tényt az alanyi aggodalmat; és meg — akkor azt is, hogy a föltett esetben Martonvásár a czélszerűbbik hadászati pont (Pákozd—Sukorónál) az ellenség olyatén sakkhúzása meghiúsítására. És meg kell engedni, hogy a bán gyors és teljes visszahúzódása a 29-kei csatatérről Móga föltevésének valószínt kölcsönözhetett.

De! habár sötét éjjel adatik is ki a megváltozott hadi intézkedés: azért még az elrendelt visszavonulásnak nem szabad általános felbomlássá fajúlnia. S hogy ez megeshetett: mi magyarázza?

Megfejti a fővezéri parancs részletezésének elégtelensége, — a fővezényen s ennek vezérkarában működött, ama parancsfogalmazásában és kivitelében részes szakembereknek tudományos képzettségi és gyakorlatias szempontból egyaránt megbocsáthatatlan könnyelműsége, vagy pedig — szánandó ignorantiaja.

Mivel egyúton egyidőben 100 csapat nem haladhat, mert egyszerre rajta *el nem fér:* azért az egész hadsereget azonegy úton egyszerre el sem szabad indítani, sem pedig nem szabad az egyes csapatvezények megítélésére bízni, melyik úton eszközöljék elvonulásukat, mely azonegy órában hagyatik meg nekik. Mert különben mindenik csapat s azonkívül a sok felrajzó jármű bizton mind egyszerre fog az általa ismert *egyetlen* országútra törni s azon előre törekedni — a mit éppen el kell s el is lehet kerülni egy kis központi fejtöréssel és lelkiismeretes szorgalommal.

A hadvezérnek és vezérkarának ilyenkor tudnia kell és számba vennie: hány megközelítően párhuzamos és egy czél-

pontra vezető út van a környéken rendelkezésére? tehát hány hadoszlopban menetelhetni egyszerre? S aszerint részletesen kell kidolgozni a parancsot: melyik csapatnak melyik útat, melyik különböző órában kell igénybe vennie s melyik előző csapat után sorakoznia azon.

Azután mindenik hadoszlopnak élére egy-egy válogatott megbízható tisztet kell odarendelni oszlopvezetőnek és minden oszlopvezető mellé egy kalaúzt a hely vagy környék lakói közül. Végre külön rendtartó vezényletet kell az illető góczpontokra kirendelni, mely az ilyenkor alkalmatlankodó szükségtelen magánjárművek közbetolakodását drákói szigorral elhárítsa. Körülbelül ennyi az egész.

Hogy a csapatok, ütegek, tár- és magánszekerek mindjárt kezdetben annyira összekeveredtek az egyetlen országúton, a minek további bajai azután elmaradhatlanok: bizonysága az intéző tényezők kötelességmulasztásának.

Ha nem így volt volna: egy Vendrei tábornok, egy Ivánka Imre tudnának tanuságot tenni róla, hogy az illető parancs helyesen volt kiadva.

Megemlítendő még utólag, hogy Batthyány Lajos gróf a velenczei főhadiszálláson szeptember 28. és 29-ke közti éjféltájban vévén hírét Lamberg gróf megöletésének, reggel még az ütközet kezdődése *előtt* egyenesen Bécsbe utazott a boldogtalan eset romboló hatásának megkisérlendő enyhítése végett.

És most térjünk vissza a hadászati balszárnyon önállóan működő Görgey Arthur őrnagy szinteréhez.

HARMINCZADIK FEJEZET.

1848. — Görgey Arthur honvéd-őrnagy önálló haditerve Róth és Filippovics tábornokok horvát hadteste ellen. — 1848. október 3.-án Móga tábornok Görgeyt csapatjával Perczel Mór nemzetőri ezredes alá rendeli. — Október 4. Tácz, Soponya. — Október 5. Haas horvát százados föltétlenül megadja magát 1000 emberrel Görgeynek. — Ennek jelentése a Honvédelmi Bizottmányhoz. — Összekocczanások Perczel és Görgey közt. — Október 7. Róth és Filippovics tábornokok és 8000 horvát katona leteszi a fegyvert Perczel előtt. — Az így magyar kézre került 8000 szuronyos puskából Perczel Mórnak gondatlanságából alig 1500 db kerül a Honvédelmi Bizottmány rendelkezése alá; a többit rögtön széthordta a népfelkelés. — A Perczel és Görgey közti ellentét. — A népfölkelés mint győzelem tényezője és id. Csapó Vilmos illetékes része az érdemből. — Egy nagy hátrány a jövőre.

Móga tábornoktól szeptember 30.-káról kelt parancsra Arthur bátyám október 1.-én Ercsényben személyesen jelentést tesz a fővezérnek úgy a miniszterelnöktől kapott teljhatalmú megbizatásáról, a pillanatnyi helyzetről és eddigi, valamint a következő napokra előre tett intézkedéseiről — Róth és Filippovics cs. k. tábornokok irányában.

Ezeket Móga helyeselvén, bátyámat megerősíti eddigi önálló parancsnoki állásában.

De csakhamar ezen elhatározása után eszébe jut Mógának a sukorói református templomban lejátszódott felháborító jelenet és Perczel Mór nemzetőri ezredes meggondolatlan, sértő s a hadsereg összetartását veszélyeztető magaviselete; és ekkor a «promoveatur ut amoveatur» elve szerint azáltal akar a rá nézve kellemetlen férfiú közeli személyes érintkezéseitől megszabadulni, hogy a Görgey Arthur feladatához szükségesnek tartott erősbítés gyanánt Perczelt és «szabadcsapatját» küldi el a centrumból a szélső balszárnyára s egyúttal bátyámat, a *honvéd* őrnagyot a miniszterelnök által felállított normativum ellenére a *nemzetőri* ezredes Perczel felsőbbsége alá helyezi.

Lehetett azonban — sőt valószinű — ezen intézkedésnek a Móga eme személyi indítékán kívül még egy tárgyi más oka is: amaz aggodalom t. i., hogy Perczel szabadcsapatja legénységének közvetlen közeli folytonos érintkezése a magyar főtábor rendes cs. kir. ezredek legénységével fertőzőleg talál hatni az ezen ezredekben még eddig fennálló szigorú fegyelemre. Mert e szabadcsapat legénysége legnagyobb része az utóbbi hetek népizgatásai által ezredök, zászlójuk és tisztjeik elhagyására birt Turszky-gyalogosokból és budai gránátosokból állt és közébök beosztott nyers ujonczokból.

Október 2.-ára forduló éjjel Görgey Adonyba és Csepel-Ujfalura csapatjához visszatérve (még mint eddigi állásában megerősített és csak közvetlenül Mógának alárendelt önálló parancsnok) intézkedik. Terve úgy csoportosítani és széthelyezni a tömérdek népfölkelést, hogy Róth és Filippovics tábornokok magokat minden oldalról túlerőtől bekerítve lássák és mielőtt ütközetre kerülne a dolog, katonáik már demoralizálva legyenek. Sőt mondjuk ki az egész igazat, mit bátyám ki nem mondott, mivel nem szokta «koppasztani a madarat, mielőtt meglőtte volna».

Minden intézkedése azon remény fejében és irányában történt, hogy csata és vérontás nélkül *elfogja* az ellenséget! A tömeges népfölkelés, emitt a pesti és fejérmegyei és a jászkún, amoda lent az ellenség nyomában pedig a tolnamegyei, pillanatnyi elhelyeztetésénél fogva egyenesen ily merész tervre utalta; mert e kaszás pórhaddal, ha még annyi lenne is, könnyebb az ellenségre, ha élhetetlen, ráijeszteni, mint vele *ütközetbe* ereszkedvén, *ezt* megnyerni — ha az ellenség talpra áll és verekszik.

Az imént közlött, október 2-án a képviselőháznak küldött jelentéséből bátyámnak tudjuk, hogy ő mint a népfölkelés főparancsnoka csak annyiban tartotta magát a Móga által Jellacsicscsal kötött fegyverszünethez, amennyiben október 3-a esti 6 óráig ő sem támadja meg az ellenséget, de minden egyéb taktikai intézkedést megtesz ellene.

Eközben október 3-án estve Adonyban kézhez kapja bátyám a már jelzett ujabb parancsot Mógától, mely szerint *Perczel Mór* nemzetőri ezredes bizatik meg ezentúl a Róth-féle horvát hadtest elleni hadmíveletek folytatásával és Görgey

Arthur őrnagy minden fegyveres erejével együtt Perczel parancsai alá helyeztetik.

Bátyám, a ki előtt Perczel Mór egyénisége ismeretlen mennyiség volt, mély aggodalommal és engedelmességgel fogadja a tervébe zavart hozó fővezéri új parancsot. Szerencsére még vétele előtt a másnapra való intézkedéseket megtette volt már.

Mógának önvédelmi intézkedéséből tehát Perczel Mór — miután neki sikerült szeptember 28-kai hazafias felszólalásával a sukorói templomban a magyar hadsereget szétrobbantani és ezáltal (akaratja ellen) szabad utat nyitni a horvát invasio balszárnyának — most eljött emide szerencsét próbálni, hátha itt jobban sikerül neki (ismét akaratja ellen) a horvát jobbszárny előkészített elfogását közbekontárkodásával meghiusítani. És kevésbe mult, hogy ez neki sikerüljön.

Perczel október 3-kán estve vette át bátyámtól a magyar balszárny parancsnokságát és bátyám körülményes beavató jelentését. Az előcsapat vezetését bátyámra bizta és meghagyta kezében összes eddigi csapatjait, ezek közt az egy üteg hatfontos ágyut és a Gáspár András százados kapitány vezérlete alatti osztag régi Miklós-huszárt; — már megtett intézkedéseit pedig helyeselte. A kezdet megnyugtatónak látszott.

Ekkor Perczel összes hadereje, a bátyámnak eddig önálló csapatját is beleértve — de népfölkelésének olvasatlan kaszás ezrei nélkül körülbelül 3000 emberből, 200 lóból és 8 ágyúból állt s e 3000 ember is $^{3}/_{4}$-részig ujoncz volt.

Mely helységnél találkozott bátyám azon estve új fölebbvalójával először életében? már most biztosan meg nem mondhatom. Azt hiszem Ercsinél. Bátyám csapatja Adony körül volt felállítva.

Október 4.-én indulás Adonyból.

Bátyám az elővédcsapatnak (egy gyönge század régi Miklós-huszár, egy gyalogszázad «Hunyady» s 4 ágyú) élén aznap *Tácz*ig nyomult elő. Itt alkony előtt rátalált 2 zászloalj horvát határőrre s azt rögtön megtámadta egy szakasz huszárral s ágyútűzzel. Tácz két mértföldre van Székesfejérvárhoz.

A támadás oly eredeti hévvel történt, hogy az ellenség a huszárokat be nem várva, vad futásban hagyta el állomását és Táczot Soponya irányában. S oly nagy volt mindnyajunk-

ban az idegesség ezen első ütközésnél, hogy (például) a megparancsolt legelső ágyúlöves sehogysem akart elsülni, mert hát — a golyóval befelé töltötték meg a fiúk az ágyút! a rohamra vezényelt huszárok közül pedig az egyik, a mint a hatvágást jó előre megcsinálván, egy új szénarakás mellett elvágtatott, kardjával és karjával úgy belé találta nyúlni a laza szénába hónaljig, hogy teste abban fönakadván, lova kiszaladt alóla, ő pedig buzgó emlegetésével a maga védszentjének, szép lassan kifordult a szénából le a puha gyepre.

Üldözni nem lehetett az ellenséget a Sárvíz csatornája s a való alkonyat miatt. De a csatornának egy távolabbi hidon átali megkerülése és esti abrakolás után, úgy éjfél felé, mikor feljött a hold, bátyám a lovassággal újra ütött a Soponyánál táborba szállt horvátokra; a huszárok itt többeket közülök levágtak, egy csomót foglyul ejtettek, de parancsuk volt a futamodó tömeget nem üldözni *messzire.* Az éjjeli csetepaté is csak arra volt számítva, hogy a meglepett és szétugrasztott elővédcsapat (most már a visszavonulás hátvédje) által rémületet terjeszszen a hátrább táborozó főcsapat közt. Bátyám még pitymallat előtt vissza akart térni a huszárokkal a maga zöméhez s a tapasztaltakról jelentést tenni Perczelnek, kinek ő elővédje volt.

Mielőtt Perczelre rátalált — *október 5.-én* hajnalban — lovas czirkálóink egyike azt jelenti, hogy az ellenség az Abaszékesfejérvári úton, tehát köztünk és Perczel zöme közt, siet előre Székesfejérvár irányában; másik cirkáló pedig azt, hogy *Székesfejérvárban magyar haderő van!*

Az utóbbi, ránk nézve ép oly örvendetes, mint meglepő hírre (meglepő volt, mert bátyám mitsem tudott a bánnak időközben Komárom felé tett oldaltszökéséről) bátyám azonnal megfordult, hogy az abai uton közeledni jelzett ellenséget megtámadja.

Ekkor azonban a sűrűn ereszkedő ködből kiválik és fejér kendőt lobogtatva nekünk tart lóháton két horvát hadikövet: a tegnap általunk Táczról és Soponyáról elzavart s éjjel a lángi hidnak kerülve a csatornán átkelt gyalogcsapat vezénylője maga, Haas százados és a segédtisztje.

Amaz ünnepélyesen kijelenti, hogy a horvátok nem mint ellenség, hanem felsőbb parancsra jöttek Magyarországba, és

császári királyi hadak ellen éppenséggel nem szándékuk hadakozni. Erre bátyám egy hirtelen mozdulattal levetvén nyakáról a honvédi atillája hegyibe akasztott szűrt, elővette az óráját.

A horvát tiszt ekkor látott először életében «vörös zsinórt», honvéd egyenruhát, és nekem sohasem tetszett ez a honvéddolmány a háromszínű deréköwvel szebbnek, mint e feszült pillanatban!

— «*Mi nem vagyunk ugyan császári királyi — de igenis vagyunk jó királyi hadsereg.* Hát ellenünk harczolnak-e Önök?» kérdi bátyám.

Minthogy erre a horvát kitérőleg ötölt-hatolt: 15 percznyi meggondolási időt kapott . . .

Még mielőtt ez letelt, a horvát csapat — Róth tábornok hadtestének elővédje — több mint 1000 ember, bátyám előtt megadta magát kegyelemre.

Az ekkép nyert 1000 puska valóságos kincs gyanánt volt tekintendő az ország üres fegyvertárai részére!

Bátyám rögtön és a kellő óvatossággal a lefegyverzéshez látott és azt annak rendje szerint be is végezte.

Mikor az utolsó szuronyos puska is már gulába volt rakva: akkor egyszer csak nagy megütközésemre a már fegyvertelen csapat háta mögött váratlanul egy sortűz dördül el!

A még mindig alant kóválygó ködben csak annyit lehetett látni, hogy a lövések egy tulsó magaslatról indultak ki, mely a magunk alantasabb abai útjával párhuzamosan húzódott szintén Székesfejérvár felé.

A horvát parancsnok elhatározása, hogy bátyám csapatja előtt leteszi a fegyvert, természetesen azt a viszontkötelezettségünket foglalta magában, hogy a fegyverteleneket ne lődözzük össze. Ezen föltevés megszegése rút hitszegés színében tüntette fel eljárásunkat; — azon fölül, hogy a már elért kitünő eredményt is koczkáztatja, mert ha a horvátok azt látják, hogy elül lerakatjuk velök a fegyvert és mihelyt ez megtörtént, hátulról közéjök lövetünk, s hozzá — ugyanakkor felszakadván a köd, meglátván azt is, milyen kevésből áll bátyámnak hadi ereje, a mely előtt ők kapitulaltak: akkor rögtön megint fegyvert ragadhatnak, hogy megvédjék a bőrüket, vagy mentül drágábban adják el az életöket, az árulást megbosszulandók.

Ezen felvillanó gondolattól űzve, bátyám a tulsó magaslatra vágtatott, hogy a lövések okozóját felfedezze s a további tüzelést megakadályozza.

A tulsó magaslati úton ő aztán Perczelnek zömére talált s utóbb magára Perczelre.

Első, végzetes, kikerülhetetlen összekoczczanás a két férfiú közt, kik egyazon jó ügyet akarták szolgálni!

Perczelnek teljes joga volt az alája rendelt Görgeyt kérdőre vonni: hogyan mer közvetlenül parancsot adni az *ő* embereinek?! és ha ezt felindulását mérséklő szolgálati hangon teszi, Görgey azonnal megtudta volna — a mit a testi látását és szellemi intuitióját egyaránt elhomályosító *kettős* ködtől nem vett észre — hogy itt e pillanatban nagy erkölcsi és hasznossági magyar közérdekek forognak koczkán és hogy Görgeynek nagy oka lehetett a katonai hierarchia szigorú törvényét megszegni, — hogy itt a muló percztől függött az erkölcsi s az anyagi kár megelőzése.

De Perczel elragadtatva túltengő fölényérzetétől és fékezetlen temperamentumától oly hangon leczkézte le Görgeyt, mely semmi tekintetben nem illett a személyekhez s a helyzethez s a sereg előtt...

A tüzelés ismétlődését bátyám szerencsésen megakadályozta.

Haas horvát százados csapatjának hadifoglyul esése bevégzett ténynek maradt.

Most aztán a Roth-féle hadtest hátralévő zömének hasonló sorsra juttatása volt a feladat.

Egy tüzérséggel is bíró, rendesen és ügyesen visszavonuló ellenséget, mely kész feláldozni utóvédjét, hogy ezalatt zömével tovahaladhasson — utolérni és helytállásra kényszeríteni, a nehezebb hadi feladatok egyike még akkor is, ha számra egyenlők a küzdőfelek. Azért is oly gyakori a panasz a haditörténelemben, kivált fölületes írók részéről, hogy egy-egy győzelem *gyümölcsei* az üldözés «erélytelensége» miatt kellőképen ki nem aknáztattak.

Roth és Filippovics tábornokok biztosan már október 5-én reggel meg voltak győződve, hogy Jelacsicscsal többé nem csatlakozhatnak; — el voltak határozva vissza igyekezni oda, a honnan kiindultak. Ahelyett, hogy erős előcsapatjukat nyomon

követték és támogatták volna, szerényen el-eblábolták vissza a Sió felé.

Október 6-án bátyám (előcsapatunk) Csősz helységnél nyomukra akadván: csupán lovassággal már hajnalban üldözőbe vette őket. Perczelnek a gyalogsággal és ágyúkkal őt nyomon kellett követnie. Mi — az előhad — az ellenségnek mindég mindenütt már csak hült helyét találtuk. Így tartott ez délig, Déghig, a hol végre a horvátok újabb utóhadát utólértük. De hasztalan! Azontúl is estig csak folyton szemmel, nyommal kisérhettük; megtámadnunk nem lehetett, minthogy Perczel a zömével messze hátra maradott.

Egyelőre azon kellett lenni, hogy bátyám a gyönge *egy század* Miklós-huszárral folyton meg-megállásra, a lovassági roham elleni tömegidomok alakítására és csak lépcsőzetes hátrálásra bírja az ellenséget, tehát késleltesse sietős útjában — erőnket azonban, vagyis jobban mondva, gyöngeségünket fel ne tárja előtte. Ezt bátyám úgy eszközlötte, hogy a hullámos terepen, a mint a halmok alakulata engedte, hol jobbra, hol balra az úttól, egy-egy szakasz huszárt fel-feltüntetett, az ellenségnek majd közepével majd meg szárnyaival szemben, míg egyes huszárok födötten messze előre vágtatva, két oldalékaban bukkantak fel egy-egy domb mögül s az egyetlen trombitásunk is hol itt, hol amott szólalt meg. Gáspár százados kitünő rendezője volt ennek a szini előadásnak.

Hogy a nap ily eredménytelenül múlott, kétségbevonhatatlan hátrány volt; hogy mekkora mértékben? egyelőre még meg sem lehetett ítélni.

Déghen túl és Ozorán innen egy tetemes kiterjedésü sűrű erdő határozott szélekkel feküdt keresztül az úton, melyen az ellens g mindjobban az erdőhöz közeledett. A nap már nyugovó felé haladt. A remény, hogy Perczel még jókor megjő s hogy még az erdőn *innen* megütközhessünk, mindinkább fogyott. Pedig ha 8000 megszorult elszánt ember elegendő tüzérséggel ebbe az erdőbe beveszi magát s onnan holnap egyenkint megolvashat minket: akkor 3000-ed magunknak győzelmi reménye merő hiú ábránd! Ha pedig minket szétver holnap a horvát: akkor háta megett az a sok ezernyi kaszás paraszt, ha még annyi lenne is, szétfut s utat enged ... s a horvát egy a magyar felett vett győzelemmel dicsekedve tér haza ...!

Ezen gondolat miatti ingerültségében bátyám — ráérvén Déghen egy aznap kezéhez adott rendeletre válaszolni, melyben a Honvédelmi Bizottmány *őtőle* mint *önálló parancsnoktól* várja meg Roth tábornok hadának megsemmisítését — feleletül reá azt felelte, hogy tőle a fővezényletet már október 3-án Móga tábornok parancsából Perczel ezredes vette át. Egyúttal egyenesen utóbbira való vonatkozással a Honvédelmi Bizottmánynak figyelmébe ajánlja bátyám azt a megdönthetetlen igazságot, «hogy a jó hadvezetéshez nem elég a jó szándék, jó hazafiság és kitünő szónoki tehetség, hanem kell ahhoz még katonai készültség is».

Ezen levele tartalmát bátyám rögtön megírja tudomásul Perczel ezredesnek magának is. Elébe küldi ezt s egyúttal szemrehányást tévén neki szeréntúl késő hátramaradása miatt: azon esetre, ha az ellenség el talál menekülni, érte őt, Perczel ezredest, teszi felelőssé!

A mint aztán estvére Perczel is végre megérkezett Déghre: az ő ösmeretes modorában szertelen rátámadt bátyámra: «Vajjon nem tudja-e az őrnagy úr, hogy az ő (Perczel) pártja van többségben mind a képviselőházban, mind a Honvédelmi Bizottmányban?! és hogy őneki csak egy szavába kerül semmivé tenni bátyámat! Hogy' merészli őt, Perczelt, azon kormánynál, mely az ő pártja által, az ő pártjából lett — denunciálni!»

Arthur bátyám neki erre azt felelte: hogy «ő nem szolgál egy pártot; ő a maga hazáját szolgálja; ennek javát pedig fölébe helyezi minden pártnak és pártérdeknek; és semmi sem fogja őt attól visszatartóztatni, hogy még a leghatalmasabb párttal szemben is egyedül az ország javát, érdekét tekintse». *(Ime itt a végzet!* itt csirájában a jövő!) «A mi pedig a denunciálás vádját illeti: ez őt s eljárását semmikép sem érheti, miután a Honvédelmi Bizottmányhoz írt levelét, melyet *az* csak holnap, holnapután fog kézhez kapni, ő *ma* egyenesen Perczellel közölte, hogy hadd tudja ez, miként állanak ketten egymással. Lehet ezért őt insubordinatió miatt annak rendje szerint fegyelmi elbánás alá fogni, hol ő aztán eljárását indokolni fogja: de a ki őt ily egyenes, nyilt és súlyosan indokolt föllépése miatt denunciálással merészli vádolni, azt ő gazembernek nyilvánítja . . .»

Erre Perczel sem párbajra nem hívta ki bátyámat, sem fegyelmi úton, mint fölebbvalója, meg nem fenyítette, sem haditörvényszék elé nem állította, hanem felrántván a belső szoba ajtaját, hol a főbb alparancsnokok, Kökényessy őrnagy, Gáspár százados és mások jelenlétében folyt a jelenet, — kikiabált az előszobába, a hol mink várakozó segédtisztek számosan hallhattuk, «hogy Görgeyt rögtön főbe lőveti!» s ezen magaviselete által újabban bebizonyította nemcsak kitunő tapintatlanságát, hanem egyszersmind tökéletes járatlanságát a hadiszolgálatban, — be azt, hogy mívelt lelkű szüléinek minden gondja s egy kitünő nevelőnek Vörösmarty Mihálynak minden fáradozása daczára egy, nyers indulatjait, önzését, hiúságát fékezni meg nem tanult, meggondolatlan hazafi maradt.

Míg az említett alparancsnokok Perczelt körülvévén, észre téríteni iparkodtak: addig az előszobában volt fiatal segédtisztek engem vettek körül, azzal hogy én ne mozduljak — jótállnak érte, hogy semmi sem fog történni bátyámmal!

Az alparancsnokok kisérletét aztán — kevés perczbe került csak — siker koronázta. Perczel a denunciálás vádját bátyám irányában visszavonta (természetesen erre bátyám is a maga viszonzását) és legott Perczel elnöksége alatt együtt tanácskoztak a további teendők, a másnapra való hadintézkedések felől.

Ezen sajnálnivaló eset mellett azért időztem oly sokáig, mert élesen jellemző és mert Perczel Mór nem volt az egyetlen a maga nemében. A mellékes vonásokat, az egyéni szeszélyt leszámítva, typus volt ő, melylyel bátyám azontúl is gyakran találkozott tövises útjában . . .

És alig kezdődött el Déghen a szerencsésen lecsillapult vihar után a nyugodt haditanács: Perczel már megint majdnem kiugrott a bőréből. Bátyám ugyanis körülményes jelentést tett az általa napközben egész estig tapasztaltak, az ellenség mennyisége s az ez által alkonyatkor elfoglalt erdőnek (holnapi állomásának) előnyei s a bátyám által ezek ellensúlyozására máris előre, Perczel utólagos jóváhagyása reményében tett és részben foganatba is vett czélszerű intézkedések felől és ra mutatván a térképen az említett erdőnek (Déghről nézve) bal oldalában fekvő Szilas-Balhás nevű helységre, kifejtette, hogy okvetlenül szükséges most mindjárt még éjfél előtt a lovasság-

gal és tüzérséggel Szilas-Balhásig hatolni előre s ott megabrakolván, már pitymallatkor az erdőnek oldalában, féligmeddig hátában bukkani elő, mi nemcsak Perczelnek reggel a gyalogsággal az erdőre intézendő arczultámadását meg fogja konnyíteni, hanem a váratlan irányból megdördülő ágyúlövések *megrendítő* hatással is lesznek az erdőt védelmező ellenségre; minthogy pedig az időt használni kellett: azért ő a vele előljárt huszárságot már alkonyat beálltával el is indította Balhásra és kéri Perczelt, hogy az időközben Déghen megabrakolt tüzérséget rögtön a huszároknak utána indítsa.

— «Ön engem megint önhatalmúlag megfosztott minden lovasságomtól! És most meg akar fosztani tüzérségemtől is rossz dispositiója által!»

De mit volt mit tenni, mikor a huszárok már ekkor Szilas-Balhás felé jártak! S miután az ágyúk javasolt utánküldésére is a jelenlévők azt tartották, hogy biz az jó lesz: Perczel némi förmedvény után végre ebben is csak megadta magát. S Arthur bátyám Gáspár századossal, velem s az ágyúkkal éjféltájban, vak sötétben, egy szilas-balhási úri embernek (birtokos volt-e vagy gazdatiszt — már tisztán meg nem mondhatom; mindenesetre nagyon okos és buzgó, vézna testű úr, a megkerülési eszmének első inditványozója) személyes kalauzolása alatt elérkeztünk a kitűzött pontra. Itt Gáspár számba szedvén a maga előre ide érkezett huszárjait; mi kalauzunk szives vendéglátó asztalánál alvás nélkül vártuk be a reggeli 3 órát s jó bora mellett bátyám vele apróra megbeszélte a megjárandó terep sajátságait. Aztán megint úri gazdánk vezetése mellett első pitymalláskor csendben, óvást, útra keltünk és düllőútakon, tallókon és legelőkön át napkeltekor egy fönsíknak a Sió felé lankásan ereszkedő lejtője előtt födötten megállapodtunk. Az üteg állást foglalt és lemozdonyozott.

Idegeink a múlt napok erős fáradalmai s az álmatlanul töltött utolsó éj daczára, a jövő órák nagy jelentősége elgondolásától szinte szakadásig feszültek.

Jobbra tőlünk ágyúlövésnyire az említett sűrű erdő. Balra tőlünk a Sió csatornája s annak túlsó partján félkörben a lánczolatos halmokon a népfelkelés ezreinek gúlába rakott kaszái csillámlottak. Az aljban velünk szemközt a Siónál Ozora helység kéményei füstöltek. S az erdő meg Ozora között terülő

síkon — nagy ámulatunkra! — ott áll egyetlen roppant nagy négyszögben az ellenség, tömegidomokban.

Tehát ez is azt a tömeg erdőt, melynek egész széltében hosszában megvédelmezésére teljesen elegendő számmal volt, taktikai előny tekintetében csakolyan kevésre becsülte, mint az estve Perczel, ki Décsen [illegible], mikép [illegible] 3000 emberével egyetlen arczvonalban támadni meg az erdőt egész hosszában, széltében!

Bátyám türelmetlenül a Perczeltől adandó jelre várt csak, hogy az ágyútüzelést megkezdje. Az erdő felől azonban egy lövés sem hallik; míg végre nagysokára az erdőnek a Sió s Ozora felőli szélén egész hosszában hangos kiáltással előtörtek Perczel gyalog zászlóaljai.

Erre bátyám tüzelést vezényelt, de parancsát rögtön vissza is vonja, mert még jókor észreveszi, hogy a lenti síkon összeszorult horvátok széltire fehér kendőket lobogtatnak — a megadás jelét!

1848. évi október 7-ének reggeli óráiban több mint 8000* gyalog horvát határőr, 2 tábornok a megfelelő számú császz. kir. tisztek alatt, 12 ágyúval — azon hadtest, melynek rendeltetése volt Székesfejérvárt Jellacsicscsal egyesülni, hogy Magyarország fővárosait a horvát talpa alá szegje, benne törvényt szabjon s a magyar nemzetet porig alázza és meggyalázza — 3000 nagyobbára ujoncz magyar önkéntes katona, egy gyönge század öreg huszár és több ezernyi magyar kaszás földmíves előtt föltétlenül letette a fegyvert és hadifogságba beadta a derekát.

A népfölkelés (*közeli* viadalban nagyon ártatlan ellenség, de távolban, a környező halmokra telepítve fenyegető tartaléknak, félelmetes látvány) minthogy vezetői szigorúan a bátyámtól kapott részletes utasításhoz tartották magokat, különösen pedig a *tolnaiak* vezére *id. Csapó Vilmos,* a ki a horvátok mögött, a mint Székesfejérvár felé beljebb haladtak, a hidakat mind felszedette, — valóban nem csekély részt követelhetnek a maguk részére a siker érdeméből.

* Előljáró hirek 12000-re tették volt. De [illegible] 8000-hez vagy 1½ ezret, kik az első napokban [illegible], vagy önként letették a fegyvert.

Azonban — a háborúban egy perczig sem szabad lankadni sem a figyelemnek, sem a fegyelemnek. És minden feladatnak szerencsésen bevégzett megoldása menten új feladatot ró a nyertes vezénylőre. — Az ozorai napon nemcsak győzni volt a feladat, hanem fel is szedni a győzelem legbecsesebb gyümölcseit, — nem csupán aratni, hanem takarni is! És nem is a 8000 horvát granicsár személyei (nagyrészt öreg emberek vagy fiatal önkénteseinknél éretlenebb vékonyszál fiúk) voltak e győzelemnek becsesebb *positiv gyümölcse*, hanem az ágyúkon kívül a *több mint 8000 szuronyos lőfegyver* a hozzávaló *tölténykészletekkel*, — föltéve, hogy van elég eszünk, azokat a honvédelem számára biztosítani is! Az emberanyag csak negativ haszon volt nekünk, kevesebb lévén vele a legyőzendő ellenségünk; azontúl csak teher. Tábornokát, tisztjét az ország biztosabb vidékein internálni, őriztetni, tisztességesen élelmezni kellett. A legénységet az altisztek vezetése alatt Perczel ugyis menten Slavoniába haza küldte. A minél okosabbat nem is tehetett. Honvéd zászlóaljakat alakítani belőle még sem volt volna tanácsos.

Két hónappal később Windischgrätz herczegnek nagy betörését az országba Kossuth azon élczczel adta tudtul a képviselőháznak, hogy «fegyverszállítóink legnagyobbika szerencsésen belül jutott a határon s meghozza nekünk, a miben leginkább szűkölködünk, miután a külföld fegyvergyáraitól köröskörül el vagyunk zárva . . .» Hozzá tehette volna Kossuth azt, hogy a korábbi szállító czég «Roth és Filippovics» által részünkre behozott és október 7-én Ozoránál számunkra rendben át is szolgáltatott első nagyobb szállítmányból fájdalom! mindössze 1500 szuronyos fegyver jutott a hadi kormány kezébe!

Ha Perczelnek a bevégzett lefegyverezés pillanatában a maga *legközelebbi kötelességére* lett volna gondja ahelyett, hogy csak a maga dicsősége bájitalát szürcsölje: legelső cselekedete, legelső teendője lett volna, a horvát hadtestet, mely a legszebb rendben nagy négyszöget képezve állt ott, zászlóaljainkkal rögtön körülvétetni és minden illetéktelen betolakodótól szorosan elzárni, azután a horvátokat kiléptetvén a gúlába rakott puskák soraiból, azt a «fegyverszállítmányt» egy elég erős és megbízható vezénylet őrizetére bízni. Jöhetett volna

azután le a távolabb dombokról a minden veszély megszüntét szimatoló népfelkelés lavinája! A puskahalmaz hiány nélkül oda került volna az ország szertárába.

De e helyett mit tett Perczel? A huszárszázadot vágtatásban körös-körül járatta a lefegyverezett hadtest körül, természetesen sok ezernyi torokból fakadó «éljen» kiáltás közt. Erre aztán mint egy varázsütésre felbomlott minden katonai rend nemcsak a népfelkelés tömegeinél, hanem ezek példájára gyalogságunk azon zászlóaljai közt is, melyek Perczel saját nevelése voltak. Az első lökést a rendbontásra a felcsigázott együgyü emberi kiváncsiság adta meg: szinről-szinre látni a «kutyafejű horvátokat» volt elébb a hő kivánság. De a mint aztán az első kaszásnak az az ötlete támadt, hogy jó lesz kaszán lőpuskát cserélni: a példa rögtön lelkesült követőkre talált; s nem állván ellent mindjárt eleinte senki, mivel az ilyenkor szükséges előintézkedés teljesen hiányzott, hallatlan gyorsasággal általánossá lett és teljes a rendetlenség, a ragadozás, a kaszacsere és ingyen puskavásár!

De az új fegyverhez a megfelelő töltés is kellett! Tehát a fosztogatás a horvát tölténytokokra is kiterjeszkedett! S az új fegyverrel való bánás kiváncsisága, a lakodalmi és szüreti örömlövések népszerű reminiscentiája csakhamar a szakadatlan puskasütögetésben nyilatkozott, a nagy győzelem megünneplésére! s a fegyelmet vesztett pórok és fiatal önkéntesek tulajdon mulatságára. Mint egy héttel azelőtt a pákozdi csatatérről Martonvásárra hevenyészett éjjeli visszavonuláskor, úgy most is a levegő szintúgy zúgott az össze-vissza fütyülő golyóktól.

Csak Gáspárnak huszár százada, — egy félre álló ponton a bátyám szolnoki szervezéséből derék tisztek alatt kikerült három önkéntes gyalog zászlóalj s a reggeli állodásában megmaradt magyar tüzérség alkottak nyugodt szigeteket a hullámzó néptengerben, melyet már Ozorának a látványossághoz nézni tódult mindkét nemű lakossága is szaporított.

No meg a tarka embertömeg legközepén egyenes sorokban veszteg állva, vagy guggon ülve sorsuk eldöntését és valami ennivalót váró horvátok éhtől, szomjtól és kimerültségtől sápadt szenvtelen arczai.

Több tekintetből az egész kép szánalomra méltó látvány. A magyar igazi katonára nézve megszégyenítő! A komoly

gondolkodó, aggódó hazafinak mélyen megszomorító — nézni, mint hordják szét, mint vész kárba annyi jó fegyver, tölténykészlet és katonai felszerelés, melylyel egy új *hadtestet* lehetett volna kikészíteni.

Perczel maga ezalatt a változatos jelenet kellő közepén először is birtokba vette a horvát tüzérséget, a tábornokok és főtisztek kardjait.

Ez utóbbiaknak (a tiszteknek) nagyon opportunista szagú magatartása sem járult épen az egésznek lélekemelőbbé tételéhez, — az én erkölcsi érzékem szerint legalább. Ők ugyanis, hogy a hatalmas győzőnek kedvében járjanak: fekete-sárga táboröveiket — katonai s tiszti becsületjök eddigi jelvényeit — utálat kifejezésével arczukon, el és magasra a levegőbe hajigálták, nagy tűzzel magyarázván, hogy ők nekünk «a magyar testvéreknek» nem ellenségeink; hogy nem is tudták, mi czélra akartak velök és népeikkel visszaélni s hogy fölebbvalóik megcsalták őket . . .

A megbotránkoztató, ízléstelen jelenetnek, valamint az egész zűrzavarnak végre bátyám s a többi alparancsnokok erélyes felszóllalására Perczel azáltal vetett határt, hogy néhány, már a fegyelem próbáját kiállott önkéntes gyalog zászlóalj és Gáspár huszárjai kordont húztak s ezen belül a horvát fegyver-maradékot őrzés alá vették.

Az így megmentett horvát gyalogfegyver, számba szedve, alig ütötte meg a másfélezret és ráadásul ott hevert szétszórva egy csomó paraszt lesipuska; odahajigált használhatlan cseretárgyak.

Nehogy azonban a nap győzelme egészen vértelen maradjon — egyik ösmeretlen örömittas diadallövésznek a bitang golyója egy jámbor kiváncsi nézőt talált fejbe. Erre bátyám Perczeltől azt követelte, hogy a heveny eset által előidézett közfigyelem és szünet alatt a lövöldözésnek halálbüntetés alatti tilalmát hirdettesse és a kik ellene még azután is vétni mernek, azok közül a legelsőn, a kit rajta kapnak, elrettentő példát statuáljon, állítsa rögtönítélő haditörvényszék elé és ha ez halálra ítéli, főbe is lövesse. A haditörvényszék megalakult. A lövésen rajtakapott embert halálra ítélte és — Perczel megkegyelmezett neki! kijelentvén, hogy ő nem képes halálos ítéletet aláírni . . .

Nem képes, rendkívüli körülmények közt háborúban, egy vétkesnek a hadi törvények szerint hozott halálos ítéletét aláírni: de amaz egy vétkesnek megkegyelmezése által másokat hasonló engedetlenségre felbátorítani, ezzel talán sokakat, habár akaratlanúl, halálra-szánni — arra képes!

A háború nem sport, sem nem hírre vágyó műkedvelők gyerekjátéka.

Minden írott törvény a szükség szüleménye. A szükséghez képest háborúban a «hadi törvényczikkek» mások, mint a békében élő állam polgári és bűnfenyítő törvényei. Béke idején — például — egy bíró sem fog halálra ítélni egy embert, a miért ez futásnak ered egy golyóra töltött, rászegezett puska- vagy ágyúcső elől: és mégis háborúban minden civilizált nemzet haditörvényszéke halálra fogja ítélni *gyávaság katonai bűne* miatt azt az embert, ki az ellenség csöveitől rémüldöző tömeges megfutásra példát adott. Ha valahol, hát itt áll a «Salus reipublicae suprema lex esto». Itt olcsó az emberélet: de drága és becses a nagy *tömegeké* az ezeket a maga viselkedésével veszélyeztető *egyén életével* szemben. — A háborúban elfogadott megtizedelés törvénye sem felel meg az egyeni osztóigazságnak; a megtizedelésre rászolgált egész osztagot kellene ilyenkor főbe lövetni egyenlő igazság szerint; és mikor ehelyett a halálnak csak a maga megillető tizedét engedik kiszedni a sorból találomra s ezzel is a czél (az elrettentő példa, mely bizony hat a legtöbb esetben) el van érve: a $^{9}/_{10}$ emberélet megmaradása tiszta nyereség mind a humanismus, mind a hadi létszám tekintetében.

És látszik ebből az is, hogy a háborúnak a moralja és a humanitása is (szükségből) más, mint a békéé.

Nagy veszélyek idején az egy emberéletet nem szabad sajnálni száz meg ezer emberélet megóvása kedvéért.

A mi az ozorai Sióparton a horvátok lefegyverzése után történt, nagy veszélyeket rejtett méhében az országra, a magyar ügy boldogulására nézve.

Ha egyebet nem említünk is: már maga a kaszás földnép tömeges fegyver-rablása s azon tapasztalása, hogy ez büntetlenül megtörténhetett, oly nagy erkölcsi kart kellett hogy tegyen a nép felfogásában, melynek siralmas következményeit Perczel Mór ezredes nem is volt képes végig elgondolni. Be-

vallott sajátsága pedig, hogy nem képes egy halálos itéletet aláírni — nem egyéb, mint a megkivánt nagy állás kötelességeivel járó felelősségérzet erkölcsi bátorságának a — fonákja.

*

Mialatt az Ozoránál lefegyverzett, kiéhezett és kimerült horvát hadifoglyokat idősb Csapó Vilmos tolnamegyei kormánybiztos a maga gondosan, többnapi táborozásra számított készleteiből jól tartja étellel és borral: azalatt Jellacsics Pákozdnál hitetlenül megtöri a Mógával kötött háromnapi fegyvernyugvás hadjogi törvényét — a helyzetből nem mozdulás kötelességét — s az éj leple alatt lopva elfut Bécs felé panaszra. — Sietős útjában egy pillanatra ráért a komáromi szűznek illetlen ajánlatot tenni, de ez neki — fügét mutatott.

Mielőtt Jellacsicsot további útjában kisernők, az Ozoránál véget ért rövid hadjáratnak még e következő eredményeit kell szóvá tenni.

Az ezuttal egymással megösmerkedett két vezénylő férfiúnak útjai ezentúl végzetesen el kell hogy térjenek egymástól.

Kölcsönösen kiösmerték egymást: Görgey Perczelben a feltörekvő ambitiójával és őszinteségével megfordított viszonyban álló tehetséget, a képezetlen és meggondolatlan hebehurgya hadvezéri műkedvelőt, a ki alkalomadtán akaratlanúl és öntudatlanul is nagy károkat okozhat, ha politikai pártönzés, clique és clubb oda találják állítani, a hová nem való, de szenvedélylyel vágyik — egy hadtest, ezerek élére.

Viszont Perczel felismerte Görgeyben azt az alkalmatlan embert, ki annak daczára, hogy párt, clique, clubb nem tolja szekerét, ha sokáig talál tartani a háború, képes lehet pusztán a maga emberségéből elfogni a vizet — ő előle!

*

Azon lényeges jó szolgálatnak pedig, melylyel a ministerelnök által Görgey Arthur parancsai alá helyezett és az utóbbitól czélszerű utasításokkal ellátott kaszás népfölkelés

igazán nagyrészben ezen első nagy teljes sikerhez mindjárt a háború kezdetén hozzájárult, egy végzetesen a háború végéig kiható nagy hátránya is támadt: Kossuthnak s a vele egyformán gondolkozó köröknek az a szerencsétlen téves hite, hogy a szántóvető kezében egyenesre igazított kasza — hogy a hevenyében harczba vitt földnépe is képes csatát nyerni az ellenségnek rendes hadseregén! hogy tehát a hivatásszerűn kiképzett, vagy a régi katonára oly elengedhetlen és pótolhatlan szükség nincs is!

Holott Zrinyi Miklós a költő és hadvezér már a XVII. században magyarul megírta, hogy *állandó, fegyelmezett, tanult hadsereg szükséges a győzelemhez,* mert a szedett-vedett haddal a törököt kiverni nem lehet!

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET.

1848 október 18-ig Görgey Arthur honvédezredessé neveztetvén ki, Móga táborába küldetik. — 1848 október 13-án érkezik Parendorfba, hol Móga a lajthabrucki elődandár parancsnokságát bízza rá. — Jellacsics üldözésének az osztrák határszélen történt felszabadítása után Móga védőleges állást foglal. — Jellemző vonások. — Megkésett első betörés Ausztriába Jellacsics megtámadása végett október 17-én; másnap visszavonulás a Lajtha mögé.

A horvátok ozorai lefegyverzését követő napon a népfölkelés ezrei nagyobb baj nélkül hazaoszlottak, — bátyám pedig Ozorán rendeletet kapott a Honvédelmi Bizottmánytól, mely szerint honvédezredessé neveztetik ki; s egyúttal parancsot, hogy személyére, tehát csapatok nélkül — tüstént utazzék fel Pestre.

Igy maradtak az általa Szolnokon szervezett «Tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőri» gyalogzászlóaljak és tüzérség, Gáspár András századosnak Miklós-huszárjaival együtt, Perczel Mór ezredes dandárjában és parancsai alatt.

Jóllehet Szeremley krónikájának* tanusága szerint Perczel Mór a maga hivatalos jelentésében a magokat kitüntetettek közt Görgey Arthurt egy szóval sem említette: mégis úgy vagyok meggyőződve, hogy bátyám rohamos előlépetésében Csapó Vilmos, Szilassy pestmegyei alispán és mások szintén hivatalos jelentésein kívül, Perczel Mórnak is volt — noha akaratja ellenére — *talán legtöbb* része.

A ki az 1849-iki fejleményeket és azok rugóit komolyan tanulmányozza végig, az tudja, mennyi bizalmatlansággal nézte Kossuth a harcztéren jelentőségre és népszerűségre vergődhető

* I. köt. 242. lap. — Lásd az 1848. évi 126. számú hivatalos «Közlönyt» is.

magyar csapatvezéreket. 1848 októberben hadseregünk honvédtábornokai még a jövő függönye mögött rejlettek. De hogy Perczel Mór ezredes magát a magyar fővezérségre qualificáltnak és prædestináltnak tartja : ez már akkor 1848-ban sem volt titok. Kossuth előtt legkevésbbé. Hisz' már ekkor Perczelnek magának szájából is hallhatta. Perczel nemzetgyűlési képviselő is volt. Neve mint Tolna vármegye szabadelvű követéé már a pozsonyi rendi országgyűlésekről széles körben ösmeretes volt. Most mint a pesti első nemzetgyűlés tagja azon szélső párthoz tartozott, mely magának követelte a jövőt, a politikai vezetőséget az országgyűlésen, az országban. Ily időkben mindég a semmi tekintetet nem ismerő szélsőségnek szokott legtöbb jó esélye lenni. E perczben tehát a nemzeti új katonák közt az ozorai fényes győzelem által nagy hírre kapott Perczel Mór látszhatott leginkább Kossuth előtt elsőbbségére nézve időjártán veszélyessé válhatónak. (Görgey Arthur ekkor még nem.) Ezért nem vélek tévedni, midőn azt gyanítom, hogy Perczel Mórnak aspiratiói ellenében Kossuth jókor ellensúlyt keresett egy másik szerényebb fellépésű, tehetséges nemzeti katonában, a ki nem képviselő, nem szónok ; kinek sem vagyona, sem összeköttetései, sem politikai multja, sem «neve» nincsen. És vélte ezt megtalálni az egészen «új emberben», Görgey Arthurban. (A Görgey névnek hajdani jó hírét rég betemették már a századok. Az élő nemzedék vajmi keveset tudott felőle.)

És nem lehetetlen, hogy Madarász László is folyt be bátyámnak ezredessé kineveztetésére (mielőtt még megharagudt rá) — ha ugyan, a miben biztos nem vagyok, e szélsőbali szélső szárnylegénynek titkos-rendőrfőnöksége és Kossuthra való nagy befolyása *már ekkor* virágkorát érte. Az ozorai fegyverletételt megelőző napon ugyanis Déghen Arthur bátyám magánlevelet kapott Madarász Laszlotol, melyben ezen előtte egészen ismeretlen országgyűlesi kepviselő affektált római rövidséggel, egyébkép a legbizalmasb hangon és tegeződve, maga elvbarátja és pártfele gyanánt udvözli — a lórévi haditörvényszék elnökét. Ezzel Madarász bebizonyította, hogy ő a lórévi halálos itélet indokait teljesen felreertette. Neki ezt megmagyarázni bátyám, jellemén alulinak tartotta es ezért neki nem felelt. Ez udvariassági mulasztás es Madarasz utóbbi értekezése Perczel Mórral vethette meg elso alap-

ját azon kitünő rosszindulatnak, melylyel a szélső balpárt emberei bátyám iránt az egész háború alatt s az emigratió idejében is mindig viselkedtek.

Bátyám búcsút vévén eddigi alárendeltjeitől, néhány segédtisztjével Adonynak vette útját, hol is hátrahagyott hadiszállásán (a Batthyány által rendelkezésére bocsátott gőzhajón) október 10-én szükséges szolgálati ügyeit rendezte és bevárta az ugyanezen gőzös alkalmatosságával Pestre szállítandó fogoly horvát tábornokokat és tiszteket. Másnap virradóra ezek is, magunk is megérkeztünk a fővárosokba.

Pesten október 11-én bátyám egész napon szolgálati dolgokban járt és végzett Kossuthnál s a Honvédelmi Bizotmánynál. Késő estve megint útra keltünk a Móga tábornok alatti magyar fősereg után a legrövidebb úton az ország nyugati atárszéle felé.

Móga a Jellacsicscsal szeptember 30-án megkötött háromnapi egyvernyugvást és annak törvényeit szentül megtartván és Jellacsicsnak hasonló megtartásában nem kételkedvén, ebbeli csalatkozásáról csak a három nap leteltével előnyomuló lovassága jelentéséből értesült! Huszárjai az ellenségnek negyednapi felállításában csak hült helyét találták. Ekkor aztán a már a fegyverszünet első napján elmenekültnek október 4-én nyomába indult az egész hadsereg.

Emlékezhetik az olvasó, hogy Görgey Arthurnak legelső ütközete (Tácz) után egy ködös reggel október 5-én, lovas czirkálói Székesfejérvárt kijárván, benne a vélt Jellacsics helyett magyar sereget találtak. Ez akkor Móga zöme volt előnyomulóban. Hol járhatott akkor már négy nap óta az ellenség! Már utócsapatját is csak Győrön túl sikerült a magyar elődandárt vezénylő Ivánka Imre honvédőrnagynak azt szakadatlanul nyomon érve, a Miklós-huszárokkal folyvást csipkedni és közülök Görgey Kornél századosnak közéjök, Mosonynál először és aztán Parendorfnál, becsületesen bevágni és néhány száz horvát bakát fogságba ejteni — ami csak úgy volt lehetséges, ha Jellacsics nem rendelt ki *lovasságot* utóvédnek. E tényből azt kell következtetni, hogy a határhoz közeledvén, Windisch-Grätznek oly parancsával találkozott, hogy a gyorsabblábú lovassága siessen előre hozzácsatlakozni Bécsnél.

Mihelyt Mógának nem jutott eszébe Jellacsicsról a maga

saját jámbor becsületességének a visszáját is lehetőnek föltenni, következésképen azt, hogy a bán mit csinál a fegyverszünet alatt? ennek első pillanatától fogva kémek által szemmel tartani és mikor az helyből mozdul, euphemistice «Flankenmarsch»-nak elnevezett megszökését azonnal üldözve követni őt megtámadni és megállásra kényszeríteni: mihelyt ezt elmulasztotta, azontúl többé meg nem akadályozhatta az országból kimenekülését és Windisch-Grätz hadseregéhez csatlakozását.

De így is, elkésetten — Győrtől fogva folyton a sarkára lépvén, megtehette azt, a mit meg kellett volna tennie: a magyar földön kezdődött szakadatlan üldözést — in flagranti jogosan — az országhatáron túl is folytatni s a futó betörőt ott verni meg, a hol éri — mielőtt őt Windisch-Grätz herczeg szárnya alá vehette, mielőtt a forradalomban lévő Bécs város (október 29-én) előtte kapitulált.

Az a Móga tábornok, ki az in flagranti üldözés abbanhagyása után háromszor is, október 17., 21. és 28. napjain, mindig ex abrupto és initiative támadó s a forradalmi Bécs városnak segítségül menő szándékkal, hadüzenés nélkül, az osztrák határt átlépte, nézetem szerint nem élhet azzal a mentséggel, hogy neki az osztrák határt respektálnia kellett — politikai okokból, felsőbb parancs hiányában. Nézetem szerint e nélkül éppen neki a hadvezérnek, a maga felelősségére kellett folytatnia a menekülő vert ellenség szakadatlan üldözését, oda, a hol megbízói — várták.

És akkor az események októberben hihetőleg más fordulatot vettek volna . . .

E helyett Móga, a ki zömével október 9-én és 10-én ert az ország határához, a Lajthánál hirtelen megáll és kimondja a defenzivát!

Jellacsics futása alatt egy harmadik ponton is, a felső Drávától indult meg elkésve, és el is mult egy harmadik horvát betörés Todorovics cs. kir. tábornok alatt, kit Vidor magyar nemzetőri tábornok (tudtomra az egyetlen ilyen) október 12-én Sopron megyéből Ausztriába kiszorított.

*

Legördült a függöny a magyar önvédelmi harcznak első felvonására, a horvát invasióra.

A pokoli terv: a horvát határőrezredekkel s a rendes sorhadnak Budapesten a nádor és királyi helytartó István főherczeg jelenlétében a magyar alkotmányra föleskedett (de *biztosan Jellacsicsho zátpártolandó)* magyar és nem magyar gyalog- és lovasezredeivel *a horvát bán czége alatt* veretni le és gázoltatni el a fellázított nem magyarajkú honi lakosságtól és beeresztett szervián és albán szabadcsapatoktól hátul és oldalt már megtámadott magyar nemzetet, Magyarországot — tündöklő kudarczot vallott.

Jellacsics Pákozdtól Bécsig futásával kezdte, Haas horvát zászlóaljparancsnok Szentivánnál, Roth és Filippovics tábornokok Ozoránál folytatták, Todorovics tábornok a felső Drávánál befejezte a kudarczot.

Az esztelenség és erkölcstelenség legalsó fokán kieszelt, a katonai eskü és zászlóhit szentségét, minden hadseregek e létalapját megőrlő speculatió a hitszegésre, a nádor vezénylete alatt az alkotmány védelmére táborba szállt ezredek átpártolására — Ottinger első kisérlete után, Bubna második kisérleténél már visszafelé sült el.

Az ország testéből egykor kiszakított határőrvidék horvát ezredeinek elavult intézménye, mely már eredetileg az alkotók szándéka szerint kétfelé — a törökre és a magyarra — néző Janus-arczczal születve, most már régen csak a magyarra nézett — a Metternich (Ljudevit Gaj!) által több mint egy negyed század óta az egész horvát fajban rendszeresen ápolt és tenyésztett délszláv eszménynyel és magyargyűlöléssel együtt, elégtelennek bizonyult Magyarország meghódítására.

*

Ennyi már 1848. évi októberben be volt bizonyítva.

Hátra volt a kérdés: elegendő-e ugyanerre Ausztriának összes rendelkezésre álló ereje, a horvátot beleértve — de idegen nagyhatalmasságok (teszem, Oroszország) fegyveres segítsége nélkül?

Erre a feleletet az 1849-ik évnek kell megadnia.

És még néhány más kérdésre is, ha bolond észszel valaki föl találja vetni.

Teszem azt: viszont Magyarország, a magyar nemzet, képes-e önerején a pragmatika sanctiót Ausztria beleegyezése nélkül, egyoldalúlag, erőszakosan felbontani és Ausztriától teljesen elszakadni — kül nagyhatalmasságok fegyveres segítsége nélkül?

S több efféle . . .

*

Móga október 10-kén a Lajtha-melléki Parendorfban ütötte fel főhadiszállását.

Arthur bátyám (velem) ugyanide október 13-án reggel érkezik meg.

Kossuth midőn bátyámat Móga táborába utasítá, egy *nyilt* küldetést bizott rá, meg egy titkosat akart rábízni. Kérjen Mógától megfelelő alkalmazást a főhadiszálláson — ez volt a nyilvános küldetés. A titkos pedig ez: figyeljen főparancsnokának minden dolgára, fürkészsze ki ügyünk iránti benső indulatját, gondolkozását; és küldözze be bizalmas jelentéseit a tapasztalandókról. És ebben annyira ment a magyarhoni oláh származású, osztrák oskolájú csász. kir. tábornokot hazafiság tekintetében meggyanusító honvédelmi bizottmányi elnök, hogy legott október 11-én Pesten a honvédtábornoki és fővezéri kinevezést akarta bátyám részére kiállítva, ennek zsebébe rejteni oly utasítással, hogy azon pillanatban, melyben Móga részén árulást tapasztal, húzza ki zsebéből a fővezéri kinevezést és csavarja ki a hadsereg fővezérletét amannak kezéből.

A mondott ajánlatra bátyám az elnöknek körülbelül azt felelte, hogy — ha ő kézzelfogható káros és helytelen hadiintézkedéseket fogna tapasztalni a fővezérlet részéről: az ilyenek ellen mindég határozottan és nyiltan szemébe Mógának meg fogná mondani a maga véleményét; de vese-kémi titkos szolgálattételre ő nem alkalmatos; méltóztassék ily küldetésre másvalakit kiszemelni. A mi pedig tábornokká kineveztetését illeti: ezt jelenleg motiválatlannak, mindenképen korainak tartja.

Megbántása lenne ez mindazon régibbrangú és korosabb ezredeseknek, kik most már ezredeket, dandárokat, hadosztályokat vezényelnek és kik között lehetnek a fővezérség esetleges átvételére nálánál sokkal képesebbek, alkalmatosabbak és mindenesetre érdemesebbek. De ha köztük ilyen egyátalán nem fog találkozni: az esetre ő, igenis, kész a fővezérlet nehéz feladatával is megpróbálkozni.

Erre a tábornoki kinevezés ezúttal elmaradt — a titkos megbízással együtt.

A mint bátyám aztán Parendorfon Móga tábornoknál jelentkezett: ez még aznap délután kiadta parancsban, hogy a Lajtha-Brucknál álló elő-dandár vezényletét eddigi parancsnoka, Ivánka Imre ezredes adja át bátyámnak, maga pedig Ivánka vegye át a köpcsényi dandárnak megürült vezényletét.

Lehetett Ivánka áthelyezésének egyebek közt az az oka, hogy Ivánka a horvátok üldözése közben, se szólva, se kérdve, habozás nélkül a határon átment és betört Austriába. Ezen való bosszankodásában és nehogy az előcsapat vezénylője őt másszor is mintegy magával akarja ragadni: ezért kívánhatta Móga egy kevésbbé actualis állomásra tenni át a tüzes dandárnokot.

Lajtha-Bruckban az átadás s átvétel még aznap meg is történt.

Volt a brucki elővéd-dandárban többek közt egy osztag öreg «württemberg-huszár» (a Württembergi király nevét viselő 6. számú huszárezredből) Hertelendy százados alatt. Minthogy bátyám lovai még meg nem érkeztek s így ő velem kocsin jött meg új dandárja átvételére: Hertelendytől közhuszár-lovat kért maga alá, hogy rajta a kiterjedt őrs-vonalat s a dandár táborát bejárja. Erre Hertelendy udvariasan leszállt a nyeregből s a maga tulajdon lovát engedte át. S ez egyszersmind «huszárpróba» akart lenni: hogy az újdonsült honvéd (tehát «baka») ezredes hogyan üli meg a gazdája kezéhez szokott vérlovat? Idegen ló és lovas az első felülés pillanatában ösmerkedik össze s ilyenkor a ló is meg szokta próbálni emberét. A mint bátyám nyeregbe ült: paripája egy nagyot ágaskodott — s a jövő pillanatban már a ló is, gazdája is. Hertelendy, tudták, hogy kivel van dolguk; beadta a nyakát mind a kettő. Ezzel a «Vürtemberek»* meg valának nyerve.

Egy más vonás a brucki előtábor napjaiból. Ott volt a dandár állományában a *hatheti tábori szolgálatra* kimozdított «Gömöri nemzetőr zászlóalj» is, 7 vagy épen 8 erős századból álló — magának a vármegye öreg alispánjának, Szentmiklóssynak személyes vezérlete alatt. Tisztikara — *választott!* — a megye nemességének színe-virága; nagyrészt családapák, mind úri emberek. Egytől-egyig jó hazafiak, kétségkívül. A 48-ki politikai gyökeres reformot, közte a robotot s a többi szolgálmányokat megszüntető törvényt is, mely pedig kikerülhetetlen gazdasági válsággal fenyegette a földbirtokos nemességet (akkor az egyedüli középosztályt Magyarországon), ők is csak úgy, mint a nemesség roppant többsége az egész országban, önmegtagadó megnyugvással vették a közjó kedvéért; és mikor éppen ezen új törvények megsemmisítése végett fegyveres invasio tört rá az országra: ők a «Helyi nemzetőrség» törvényszabta rendeltetésén túl, merőben lelkesedésből odahagyva tűzhelyt és családot, eljöttek ezrednagokkal a táborba éppen ezen törvények védelmére. Jó hazafiak: de — ezen áldozatkészségök tudatában duzzadók is az önérzettől, a katonai fegyelem követelményeihez pedig hozzá nem szokottak, s *annak* titkát, miért nélkülözhetetlen e szigorú fegyelem a hadban? fel nem ismerők. Ez aztán — nem tudom már micsoda szolgálati mulasztásból micsoda fegyelmi vétségre ragadta az egyik főtisztet közülök. Bátyám szigorúan megkövetelte a katonai kötelesség betöltését; rossz példát meg nem tűrhetett a tábor közepett. Keményen lépett fel tehát mindjárt az első alkalommal.

Egyszer csak, a midőn bátyám a lajthaparti pályaház termében velem és Rochlicz Kálmán pajtásommal írásbeli dolgot végez, nyílik az ajtó s belép az öreg Szentmiklóssy alispán-zászlóaljparancsnok az egész gömöri tisztikarral. Szép fiatal férfias alakok. «Szemökben a nemes harag s a kor hatalma van!» S elmondja Szentmiklóssy «mikép egyik társukban mindnyájok becsülete van megsértve; ők nincsenek ily bánásmódhoz szokva; ők nem zsoldosok, nem gépek, hanem hazafiak! s ők *egymásért* ezennel elégtételt követelnek . . .»

* Igenis «Vürt-emberek». Így hívtak önmagokat ezen ezred közhuszárjai.

No most mi lesz?! — kérdém én magamban — megvallom, akadozó lélekzettel. Mert megvallom azt is, hogy e pillanatban komolyan egy végletes lépéstől féltettem bátyámat. Ő már napok óta szörnyű indulatos volt, mit én a szellemi munkával való túlterheltetésnek és testi kimerültségnek tulajdonítottam (nem is sejtvén, hogy ő — hagymázban lázas beteg volt már ekkor). Hiszen ő már hetek óta csak nagyon kevés éjjeli pihenést engedett meg magának és mióta itt az elődandár vezényletét átalvette, egyszer sem feküdt ágyban . . . No mi lesz most mindjárt? kérdhették magokban jelenlévő segédtiszttársaim is az önként támadt szünet alatt . . .

Bátyám, ki már a gömöri urak beléptekor fölkelt az íróasztal mellől, a szokatlan kihívásra lassan végigjártatja szemét a gyülekezeten, egyszersmind burnótszelenczéjéből egyet szippantott, azután fölkéri az őrnagyot tisztjeinek személyenkénti bemutatására (azalatt szemlátomást gondolkozott, sőt nyilván időt kivánt nyerni a meggondolásra), azután pedig (körülbelül ily szavakkal) azt mondja nekik:

«Örülök Önöknek ezen nyilatkozatán; mert ez annak bizonysága, hogy megvan ezen tisztikarban az, mi a katonának egyik nélkülözhetetlen fő erénye: a finom becsületérzés. Mindamellett meg kell tudniok az Uraknak, hogy a mit Önök most cselekesznek: arra a haditörvények szerint, Önök azzal, hogy idejöttek, alávetették magokat, háborúban, ellenség előtt, nagy büntetés van szabva; még pedig minél többen és mennél solidarisabban lépnek így fel parancsnokuk ellen: annál súlyosb büntetés! Ha most békeidő lenne: készségesen megverekedném valamenyiökkel. Szerencsémnek tartanám! És ha túléljük a háborút: rendelkezésökre fogok állani. De ez *most* nem járja. Ott az ellenség: azzal kell megverekednünk. És így Önök jelen fellépésük által azon kényszerhelyzetbe hoztak, hogy vagy a haditörvények teljes szigorát vegyem foganatba Önök ellen, vagy pedig — *a mit ezennel megteszek* — az Urakat egytől egyig megkövessem.»

Általános meglepetés . . . . «Meg vannak-e most elégedve velem?» — Zavarodás az arczokon. Önkéntelen, vontatott igenlés. — «Most tehát Isten Önökkel. Gondolkozzanak a történtek felett. Gondolják meg azt, hogy a finom becsületérzésen kívül másik fő erénye a katonának: a föltétlen, a gépszerű

engedelmesség. Ha az Önök buzgó hazatisága s önfeláldozása nem bír azon fokra fölemelkedni, hogy Önök a hon veszedelme pillanatában *gép* legyenek a gépvezető kezében, sőt pontosan szolgáló *részei* a hadviselésre alkalmatos *gépnek:* akkor minden finom becsületérzésök és minden buzgó hazafiságuk éppen semmi hasznára nincs, sőt egyenesen akadályára van a hadviselésnek, győzelmünknek, a haza megmentésének. S akkor jobb lenne, ha Önök sohasem jöttek volna *ide* a hazát szolgálni! Tehát viszontlátásra a csatában!»

*

A határfolyó átlépésének szigorú tilalma — a helyszín és terep természetét tekintve — az elővéd dandárparancsnokának feladatát rendkívül megnehezítette. A Brucknál osztrák területre átszolgáló kőhidat (az ellenségnek kirohanó kapuját) a váratlan éjjeli megrohantatás s elvétel ellen föltétlenül biztosítni kellett. De osztrák területen, a folyó kanyargós partjához odalapultak hosszában egészen az osztrák hidfőig Bruck helysége, urasági és kincstári nagy épületekkel s a mi még rosszabb, egy vén fákkal, csoportos bokrokkal és bozóttal sűrűn benőtt terjedelmes park, melynek magának is egy tömör alkotású kőhídja volt keresztül a Lajthán. Az épületek az ellenségnek biztos fedezetet és lopódzkodó czirkálóinak különösen a park, támadó-taktikai nagy előnyöket nyújtottak. A Lajthának azonkívül gázlói voltak. Hogy az ellenség is az országhatárt magára nézve szintoly sérthetetlenül szentnek tartsa, mint magunk: nem volt semmi ok föltenni. Ő bármelyik éjjel messzejáró czirkálóit oldalékunkba, hátunkba csúsztathatta. Dandárunk nyílt lapos területen táborozott; örsvonalunk a Lajtha innenső partján húzódott hosszan végig. Az ellenség tudta, hogy mi ott vagyunk: mi felőle sohasem tudhattuk. Az egyedüli épület a magyar parton az épülőfelben lévő Bécs-győri vasút pályaháza volt: ebben tartotta bátyám a maga hadiszállását. A pályaszínnek a Lajthára nyíló végen két hatfontos ágyúnk torka nézett Ausztriába. Az adott viszonyok között az óvatossági szolgálat, kivált éjjel, rendkívül kifárasztó volt a csapatokra és a vezénylőre nézve. Sem bátyám, sem magam éjjelenkint soha le nem vetkőztünk. Mi segéd-

tisztek még csak alhattunk nappal felváltva néhány órát, mikor bátyám odavolt lóháton s mi irodai feladatunkat elvégeztük. Őt magát aztán írásközben éjjel az íróasztalnál ültében nyomta el perczekre az álom és ha ilyenkor a tollba mondás közben minden akaratja ellenére elszenderül, én vagy Rochlicz Kálmán rögtön föl nem ébresztettük: a legkomolyabb, a legkeserűbb szemrehányásokkal illetett bennünket. «Et tu mi fili Brute! hát te tulajdon testvérem sem támogatsz emberi gyöngeségem elleni szükséges küzdelmemben?!» fakadt ki egy ízben ellenem a miatt, mert vagy egy fél óráig aludni hagytam éjfél utáni időtájban.

Egyik éjjel is így írásközben veszi bátyám a jelentést a pályaszínben felállított két ágyúnk éber tüzérparancsnokától, hogy előtte a sínek mentén ellenséges csapat közeledik. Mire lerohantunk a szobából, a tüzér két ágyúgolyót röpített a közeledő csapat közé, a rájövő pillanatban megharsant a pályaház az ágyúfedezet «éljen!» rivalgásától s utána rázendített a dandár zenekara egy ösmeretes magyar nótára, mely még most is a lelkemben cseng. Az ellenség eltünt. A vasuti hídon áteresztett őrjáratunk 2—3 halottat és sebesültet szedett fel az előtéren s a két utóbbit el is hozta. Bátyám legott orvosi segélyről gondoskodott számukra.

Minél tovább mélyedek belé most azon napok elhalaványult emlékeibe: annál világosabb lesz előttem a nagy lelki és testi munka s a nagy *lelki válság*, melyen bátyám ezen időtájban — szerencsésen! — keresztülvergődött, de mely hajszál híján életébe került volna. És ha ő ekkor hagymázban elhal: nevét rég elfeledték volna és senki sem gyanította volna, mekkora helyet hódított azon napokban ezen nagy lélekben maga részére *a haza!* Egész lelkét, egész szívét! De akkor azt a tenger méltatlan keserűséget sem nyelte volna ő 35 esztendeig, a resurrectio pitymallatáig!*

A ki eddig mindég azt tartotta: kötelessége az embernek minden körülmények közt lelkiismeretesen a maga természetadta tehetségeit, a mennyire csak lehet, kiképezni, de a ki mindenkor kötve hitt saját természeti adományában és kiképzett erejében; a ki midőn őt Batthyány honvéd*őrnagygyá* ki-

* Ezt 1884-ben írom.

nevezte, már vágyainak tetőpontját tartotta elértnek; ő most, a mint az utóbbi hetek alatt vizsga szemmel az egymásra zajló eseményeket és maga körül az embereket, a hazára váró óriási feladatot s a gyarló, elégtelen eszközöket nézte: arról győződött meg, *hogy itt ő rá vár nagy feladat — nagyobb az ő gyarló erejénél. És ha az* valóban *ő reá* vár: *akkor őneki nem szabad kitérnie előle!* Daczára ereje, tehetségei való színű elégtelenségének.

E gondolat már maga elegendő lett volna forrongást, válságot idézni elő egy lelkiismeretes, önmagát szigorúan bíráló, de egyszersmind nemesen becsvágyó, a haza ügyét mindennek fölébe helyező férfiú lelkében.

E *lelki* válság egészséges lefolyását veszedelmesen zavarta a *testi* túlerőltetés, a szakadatlanul a nyereg és íróasztal közt, alvás nélkül megosztott hetek, éjjelek és nappalok munkája.

E válság symptomái voltak: folytonos erős lázak s alárendeltjeivel szemben oly túlhajtott szigor, mely mindenkitől ugyanannyi önfeláldozást követelt, mint ő tőle telt magától!

Az imént leírt brucki kis epizódok utáni napon, 1848 október 17-én, a fővezéri parancs, hogy *az osztrák határt át kell lépni,* erős lázban találta Görgey Arthurt. Ekkor is, mint ma, szokása lévén nem-evés által venni elejét egy érzett testi rosszullét nagyobb elhatalmasodásának, már napok óta alig táplálkozott. Arcza színe majd ijesztő halavány volt, majd meg a láztól égett. De azért ő mindig talpon volt. Az akarat ereje által el *akarta* fojtani a betegséget.

Október 17-én délelőtt átléptük a határt. Dandárunk képezte az elővédet. Bátyám kénytelenségből annyit megengedett magának, hogy kocsin vitette magát az elécsapat után. Fakó szekér aljára szénából rakott fekhelyen végig nyúlva, így osztogatá parancsait és meghagyván nekem szigorúan, hogy ha el találna szenderedni, minden érkező jelentésre rögtön költsem fel, — a mint láza lohadt, ő mély álomba merült.

Nem tudom már, az első napon meddig haladtunk: messzire nem. Csak egy éjet töltöttünk ezúttal osztrák földön. Az ellenségnek csak egyes lovas őrszemeit láttuk előlünk visszahúzódni, minket folyvást szemmel tartva. Éjjel csatarendben táboroztunk a kellő óvintézkedések pajzsa alatt. De már

alkonytájban tudtam én, ki folyvást bátyám szekere mellett lovagoltam, hogy ő koronkint félrebeszél. Orvos nem volt kéznél, a kit érte küldtem, nem birt rátalálni. Nehéz órákat éltem át ez éjjel; nehéz szívvel virrasztottam betegem szekere mellett. Az éj koromsötét volt. Az ellenség felé előttem az örsök láncza sötétben; mögöttem távolabb a dandár és még hátrább a hadzöm tábortüzeinek pislogó sora. A beteg koronkint nyugtalankodott, egyes összefüggetlen szavakat ejtve . . . . Ha az ellenség rajtunk nem üt: bátyám (a mit Bruckban egyszer sem tett meg) legalább egy éjjel kipihenhet; ennek örültem magamban.

De hátra volt a dandár éjjeli élelmezése, a megfőzés és jóllakás a másnapi menetelre, talán ütközetre. Az élelmezést Móga főhadiszállása intézte; az élelmiszereket szekereken hozták a hadsereg után. Dandárunk, mint elüljáró, legtávolabb esett az élelmet osztó szekerektől és ezért gyarló rendtartás esetén hátrányban volt a többi dandárokhoz képest. Bátyám az élelmiszerek pontos és elégséges átvételét két segédtisztjére, Karcsai Károly és Turcsányi József barátaimra bízta volt (velem együtt ügyvédekből lett honvédekre). Ők velem együtt a franczia nagy forradalom tanulmányán lelkesültek tizenhárom próbás democratákká; s a mióta én őket Szolnokon bátyám közelébe hoztam és a Roth és Filippovics elleni szerencsés és csattanós hadjárat alatt — csakúgy rajongtak bátyámért, «a demokrata katonáért!» Készek voltak tűznek, víznek rohanni érette s mikor Déghen Perczel Mór agyonlövetéssel fenyegeté bátyámat, ők jelen lévén az előszobában, mellém álltak s ők súgták fülembe, hogy ez nem fog megtörténni s ha senki más nem, hát ők fogják megakadályozni, ha mindjárt magok rajta vesztenek is! E jó fiúk most austriai földön, a mint estve táborba szálltunk, el is mentek a dandár élelmi-jutalékáért: de a rendetlen, fegyelmetlen osztogatás következtében elégtelen eredménynyel tértek vissza. Erre több zászlóalj részéről panaszok érkeztek bátyámhoz; fel kellett őt költeni s ő a hallottakra iszonyú haragba tört ki. Maga akart az osztogató helyre menni: de Karcsai és Turcsányi azt jelenték neki, hogy ez hasztalan, mert ők elhozták mind és itt igazságosan szétosztották, *a mi még kapható volt;* többet már az ezredes úr sem talál, mert a fő-osztó helyen minden

élelmiszer elfogyott, miután a közelebb táborozó csapatok a húsokat erőszakkal széjjelhordták s az intendantura nem birt nekik parancsolni és igazságos rendet tartani. Ezen való méltó indignatióját aztán bátyám Turcsányi és Karcsai fejére zúdította; kihúzta óráját és vele konstatálván, mennyi idejök volt a rájok bízott dologban jókor és jól eljárni, elnevezte őket élhetetlen anyámasszony-katonáknak, kik nem képesek a legfontosabb, legszükségesebb feladatot is jókor, a kellő erélylyel és biztos sikerrel teljesíteni s a kiknek élhetetlensége most több ezer embert éheztetés által a másnapi ütközet előtt demoralizál! «Veletek és hozzátok hasonló gyönge legényekkel — pedig ti még a színe-java volnátok! — nem lehet megmenteni Magyarországot!» vágta a szemök közé s azután erejeszakadtan visszahanyatlott fekhelyére . . .

Két leszidott barátomat pedig e szavak úgy elkeserítették, hogy nem voltak képesek sem bátyámnak lázbeteg állapotát tekintetbe venni, sem felindulása szertelenségének alapmotivumát kiérezni — a haza szeretetét és az általa minden dimensióiban előrelátott veszély egész nagyságát. Nagy elkeseredésökben még másnap is kifakadtak előttem: «Vigye el az ördög, valahány democrata katona van ezen a világon; nem lehet ezt kiállani! Mi áthelyeztetjük magunkat más fölebbvaló alá», mondák és utóbb meg is tették. Ime egy újabb, enyhébb kiadása a gömöri nemzetőr tisztek önérzete neheztelésének! Ime minden lépten-nyomon: egy habozó és capacitálhatatlan fővezénylet! nyomorult intendantura! kiképzetlen tisztek, könnyelmű felfogása a magyar nemzetet fenyegető nagy veszélynek! hiánya *azon föltétlen önmegtagadásnak*, melyet bátyám önmaga részéről felajánlott lelkében a haza ügyének; melyet ezért cátói szigorral minden honfitársától szintén megkövetelni magát jogosítottnak érezte és mely föltétlen önmegtagadást mindnyájunk részéről ő mulhatatlanul szükségesnek tartott, ha a jövendő napok veszélyei között meg akarunk maradni, megállani, megélni nemzetül, országul, mint magyarok és szabadok.

Pedig mindenkitől maga körül ugyanannyit követelni, mint önnön magától a haza szolgálatában — nagy tévedése volt bátyámnak, mint practikus embernek! s egyszersmind igazságtalanság. Igazságtalan volt e kívánság, mert teljesíthetet-

len. Teljesíthetetlen: mivel közülünk senkisem ment azon szigorú és rendkívüli oskolán keresztül, mint bátyám maga.

Október 18-án az offensiva folytatása helyett jött a fővezéri parancs a Honvédelmi Bizottmány rendeléséből: vissza Bruckba s a magyar lajthaparti régi elhelyezésbe!

Az ellenség nem üldözött s így Arthur bátyám, szekerén a hátvédcsapat legutója közt haladva, az egész napot nyugalomban tölthette — fölváltva forróláz és rázóhideglelés közt, vagy mély álomban. Mikor a brucki pályaház előtt a kocsiból leszállt, alig birta lába.

De vasakaratja győzött a hagymázon! A kétnapi viszonylagos nyugalom is jól hathatott rá. Azon percztől fogva lassan javult, erősbödött, visszanyerte étvágyát. Lelke nyugodtabb lett . . . . S azon arányban a szigor túlzásából is engedni láttuk.

HARMINCZKETTEDIK FEJEZET.

1848 november 1-éig. — A második betörés Ausztriába 1848 október 21-én — és megint visszavonulás. — Kossuth a táborban. — Válaszirata Windisch-Grätz herczeghez. — Ezt két hadikövetünk megviszi: Ivánka Imre honvéd-ezredes és Dobay nemzetőr-százados. — Emez visszatér hírmondónak: Windisch-Grätz «rebellisekkel nem alkudozik». — Ivánka foglyul visszatartva. Ezen esemény hatása alatt a harmadik betörés Ausztriába október 28-án. A schwechati vereség október 30-án és visszavonulás Pozsony szinvonalara. Október 31-én Móga tábornok leköszön. — November 1-én a Honvédelmi Bizottmány elnöke Görgey Arthurt nevezi ki honvédtábornokká és a hadsereg fővezérévé. — Főhadiszállás Pozsonyban.

Bármennyire gyarló actió volt is a magyar hadsereg részéről és megfoghatatlan a vezényelt csapatok előtt, — az ellenség szemében pedig kétségkívül nevetséges — ma behatolni támadó szándékkal osztrák területre s holnap aztán lehorgasztott fővel visszakullogni a Lajtha mögé: ezen október 17-kei születlen tréfa azonmódon ismétlődött október 21-én — azon különbséggel, hogy ezen második betöréskor már ellenséget is láttunk és vele elővéd-dandárunk néhány lövést is váltott.

És ekkor is csakugyan a mint jöttünk, azon módon, minden látható ok nélkül ismét visszafordultunk s az ellenség által nem is üldöztetve, október 23-án megint csak a magyar lajthaparti régi felállításban pihentük ki ez ausztriai *második* hadjáratot is!

Megérkezett ezután Kossuth a táborba. S hogy ő csak most érkezett meg: az végre is megfejtette a talányt, megindokolta, érthetővé tette kétszeri visszafordulásunkat Ausztriából.

Most hogy Kossuth megjött, hozott ő magával több új agyúüteget, egy új honvédzászlóaljat és már a táborban lévő több gyalogzászlóalj részére ujonczokat, két század régi Vilmos-huszárt, két zászlóalj pestvárosi nemzetőrt és — több ezernyi

népfelkelést kaszákkal felfegyverkezve, közte Győr vármegye népéből becsületes földmívesgazdákat és legényeket.

Nyilván azon aggálylyal jött fel Kossuth, hogy a régi hadseregbeli sorezredek tisztikarára, valamint Móga tábornokra is, nem lehet biztosan számítani s jött azon szándékkal, hogy önnön személyisége és szónoklata hatalmával segítsen a bajon s ellensúlyozza az osztrák császári tábornagy és fővezér Windisch-Grätz Alfréd herczeg proclamatióit, melyekben a Magyarországon létező sorezredeket a császári zászlóhoz való visszatérésre, tehát a magyar alkotmány-ügy elhagyására szólítja fel záros határidő kitűzése mellett, mely alatt büntetlenül kegyelembe fogadtatnak, — melynek elmultával pedig lázadóknak fognak tekintetni.

A Szentmiklóson Kossuth elnöksége alatt tartott haditanácsot tiszti előléptetések és kinevezések, az egyes táborhelyek látogatása, alkalmi értekezletek és végre egy szónoki actió követték.

Kossuth maga olvasta fel a tiszti gyülekezet előtt Windisch-Grätz herczeg második manifestumát és pontról-pontra szétszedvén ezt és megczáfolván, szemlátomást mély benyomást idézett elő táborszerte.

Felolvasta azután a Windisch-Grätznek megküldendő kész választ, melyet a magyar hadsereg nevében Kossuth maga fogalmazott, aláírták pedig ő, mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke, Pázmándy Dénes képviselőházi elnök és Csányi László kormánybiztos. Kelt a magyar hadsereg főhadiszállásán Párndorfban 1848. évi október 25-én.*

Sajátságos benyomást kell hogy tegyen mindenkire, ki ezen okiratban (a rá következett események után) ma olvassa : mint félti Kossuth egy reactionarius udvari camarillától nemcsak «Magyarország alkotmányos *trónját*», hanem a «*monarchiát*» is ; és mint szólítja fel a herczeget, *a trón iránti kötelességre* hivatkozva és «*a trón fönnállhatása*» érdekében ! hogy Bécs ostromlásával hagyjon fel és ezen nemeslelkű város közlekedését Magyarországgal, *mely a kölcsönös kereskedelmi érdekek erő-*

* Gellich R. : Magyarorsz. függ. harcza. Budapest, Aigner. I. k. 326—328. l. teljes szövegét közli.

szakos félbenszakítása által annyira szenved s annyi kárt vall, megint állítsa helyre . . .» (!)

A kihez intézve volt e válasz, – Windisch-Grätzre – *akkor* sem tehette azt a hatást, nem érhette el azt az eredményt, melyet állítólag czélzott — hogy «az Ausztriába futva berontott pártütő Jellacsics hadseregét fegyverezze le a herczeg; kötelezze őt eskü által, hogy soha többé Magyarország ellen nem fog harczolni s így őt ártalmatlanná tegye (a herczeg!), nekünk pedig 24 óra alatt nyújtson biztosítást az iránt, hogy ellenünk semmi ellenségeskedést nem fog ő sem megkisérelni.»

Hogy a Prágát összebombázó, Bécset pedig épen akkor ostromló Windisch-Grätz mindezt készségesen megfogadja – Kossuth maga sem hihette!

Ezen válaszirat hangjával és tartalmával ő tehát egészen más irányban számított hatásra és — Kossuth szónoki művészetével felolvasva — el is érte az óhajtott hatást: a magyar tábor tisztikarára!

A helyeslés hangos volt és általános. (Néhány héttel utóbb Pozsonyban többfelől hallottam azt a megjegyzést ejtetni, hogy ekkor október 25-én Parendorfon *azok* éljeneztek Kossuth felolvasott válaszának a leghangosabban, akik — azóta közülünk elpárologtak.)

A tisztikar által helyeselve elfogadott választ két hadikövetünk vitte meg Windisch-Grätz herczegnek. Elvből egy honvédtisztet s egy nemzetőrtisztet kivánt Kossuth e küldetéssel megbízni, Ivánka Imre honvédezredest — minthogy ez Nádor-huszár korában egyidőben a herczeg mellé szolgálattételre volt vezényelve. – Ivánka mellé pedig Dobay pozsonyi nemzetőr-századost kérte fel az elnök. A két követ útra indult.

Követségünk eredménye tudva van. «Rebellisekkel nem alkudozom!» — ez volt a *dologra* nézve Windisch-Grätz élőszóval adott felelete. A Jellacsics táborán át hazatérő követeink közül pedig a «lovagias bán» Ivánka Imrét fogságra vetette, mely azután a königgrätzi várban lelte folytatását. Dobayt szabadon engedték a horvátok hazajönni. Gelich megfoghatatlannak találja, hogy a horvát bán, holott Windisch-Grätznek alparancsnoka volt, egy az utóbbitól minden szokásos formalitások megtartása mellett útjára visszabocsátott parlamentairnak letartóztatását magának meg merte engedni! Én ezt csakis jellemzőnek találom

Windisch-Grätz herczegre, Jellacsicsra és — Gelichre nézve. Ez utóbbi azt állítja, hogy a herczeg a magyar parlamentaireket még abban a későbbi időben is tiszteletben szokta tartani, mikor már a forradalom a maga egész valóságában föllépett. Gelich elmulasztotta történt esetekkel igazolni állítását: én egyetlen ily esetet sem tudok. Ellenben tudja ország-világ, hogy a magyar országgyűlésnek békeküldöttei közül Batthyány Lajos grófot a herczeg fogságra vetette, melyből az ajtó csak a vesztőhelyre nyílt . . .

Ivánka letartóztatása általános fölháborodást okozott a magyar táborban s ennek hatása alatt adatott ki a parancs, október 28-án, harmadszor lépni át a Lajthát.

Arthur bátyám dandára volt most is az elővéd: négy zászlóalj gyalogság, hat század Vilmos porosz herczeg n. v. ezredbeli huszár és egy üteg hatfontos ágyú, vagyis nyolcz cső. (A gyalogság közül három zászlóalj Ivánka által Váczon szervezett «Dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség», névszerint: «Első Pesti» gróf Almássy Ernő őrnagy, továbbá «Nógrádi» Horváth N. őrnagy és «Honthi» zászlóalj» Helley Ignácz őrnagy alatt. A negyedik volt az a «Gömöri helyi nemzetőr» zászlóalj, melynek tisztikarával volt jelenetét bátyámnak imént elbeszéltem.

Október 29-ére virradó éjjel elődandárunkkal Karlsdorf mellett tanyáztunk. A halmos környék legmagasabb pontján egész éjen át nagy tüzet élesztettünk, biztató jelül a bécsi népnek, melynek részéről Kossuth kirohanást remélt.

Október 30-kára kelő éjjel a Fischa vize és Schwechat közt táboroztunk. Itt egész éjszaka sem a bátyám, sem én nem hunytuk be szemünket — s azt hiszem, senki egész dandárunkból.

Alig hajtottuk le a puszta földön álomra fejünket egy pislogó tűz mellett: azonnal el is kezdődött a folytonos nyugtalanság s ez így eltartott reggelig. Legelébb: ismételt jelentések, hogy balszárnyunkon az ellenség az éj sötétjében megkerült bennünket, — utóbb, mikor a fenyegető támadást tovább várni elunván, megint nekiálmosodtunk: ránk ijesztett egy csakugyan hátulról közeledő zászlóalj — kaszás nemzetőr, melyet a vezérkar a tartalékból ama rémhírek következtében a balszárnyra védelmünkre küldött, — épen a legalkalmasabb

fegyvernemet egy kizárólagos veszélyeztetett pont, egy punctum saliens biztos megvédelmezésére! S ezek a kaszások jó idő mulva még egyszer tettek látogatást dandárunknál, mert a ki vezette, a korom sötétben irányt vesztve, körbe járatta őket. Igazán áldva üdvözöltük a kelő napot!

Október 30-án korán reggel dandárunk csatarendben odább nyomult Schwechat felé. Mindeddig nem láttunk ellenséget. Egyszer aztán úgy dél felé, a hadsereg legszélső jobbszárnyán megszólalt az ágyú — és szólt egyre élénkebben . . . Utóbb sűrű puskaropogás is . . . *Ez* tehát a *csata!* Most szemben velünk is Schwechat előtt zárt vonalak tetszenek fel. Ez tehát az ellenség! Míg szélső jobb szárnyunkon a harcz észrevehetőleg előbbre haladt, tehát a mieink Mannswörthnél nyilván jól tartották magukat és bátyám sietett az előtte látszó ellenség megtámadásához készülni, ezáltal a jobbszárny győzelmét elősegítendő: addig hadseregünk közepe csak lassan közelgett nyomunkban, bátyám pedig parancsot kapott, rögtön megállapodni és csak határozott újabb parancsra támadni. Megjött aztán a hadközép és megjött bátyámnak az utasítás, hogy foglalja el a Schwechat előtti magaslatot, ott pedig várja be a további parancsot. Megtette — egy lövés nélkül, mert a Schwechat előtt mutatkozott hadvonalak ismét eltünének . . . Mannswörthnél jobbra tőlünk folyvást tartott az ütközet . . . Végre megjelent Pusztelnik vezérkari őrnagy első harczélünknél: s erre részünkről is megdördültek az ágyúk Schwechat ellen. De csakhamar ismét «Halt!» lőn a Móga parancsa. És most aztán tétlen néztük és tétlen nézte jobbra tőlünk a hadközép is, hogyan küzd magára jobbszárnyunk Mannswörthnél és hogyan készül egy nagy lovastámadás balszárnyunk ellen, hol Répássy Mihály ezredes (a hadjárat alatt Szegeden elhalt s eltemetett későbbi tábornok) huszárezredeink zömével nagyon hátramaradt volt. És tétlen kellett néznünk azt is, hogyan sürgölődnek Schwechat szélén az előkészületek a mi fedetlenül álló harczélünk ellen intézendő tüzértámadáshoz.

Minthogy bátyám *dandárának* balszárnya közt, meg a *hadseregi* balszárny jobbszéle közt nagy hézag tátongott: ő csákányforma állást vétetett négy gyalog zászlóaljával, hogy így maga védhesse meg oldaltámasz nélküli tulajdon balszárnyát. Az imént az ő nyolcz ágyúja közül Pusztelnik őrnagy

elvett s máshová rendelt el négyet; maradt bátyámnak négy; ezeket ő kétfelé osztotta.

A helyet, melyen őt véletlenül a vesztegállás rendelete érte, ő a lehető leghátrányosabbnak ítélte; onnan mulhatatlanul vagy előre kell vala menni, vagy hátrább húzódni. Hogy a készülő veszély daczára ő épen itt, fedetlen síkon, vagy ezer lépésnyire a helység szélétől, hol a házsorok által fedett ellenség a legkényelmesebben leágyúzhatott bennünket, — legyen tétlenségre kárhoztatva: ezt bátyám merőben képtelennek, érthetetlennek tartván, hamar a dandár vezérletét ideiglen átadta gróf Almássy Ernőnek s minket, segédtisztjeit, helybenmaradásra intvén, elvágtatott Mógához engedélyért a gyors támadásra. Épen mikor onnan nagy felindultságban hozzánk visszaérkezett: akkor vágott zászlóaljainkba az első néhány ágyúgolyó. S ez aztán így tartott, nem tudom meddig, mert a következő események alatt az időszámítást egészen elvesztém és mire a csatazaj megszünt, akkorra sötét este lett. Ezért hiszem, hogy a vad futás hadközepünkön nem mindjárt az első ágyúgolyókra vette kezdetét. De az éktelen zavar bátyám zászlóaljaiban mindjárt az első golyókra keletkezett, melyek egy-egy csorbát szakítottak soraikban. A Gömöri nemzetőr zászlóalj volt az első, mely gátját szakító áradat módjára dült hanyatt-homlok hátrafelé. (Ha az *ellenség felé* teszik ezt a mozdulatot: okvetlenül kereket oldanak a horvátok ágyúi!)

A Gömöriek példája csakhamar elragadt a Honti önkéntes zászlóaljra; őrnagyát lovastul legázolták (magamat is csaknem). *Eltünt* a két zászlóalj; csak halottjaik jelezték a helyet, a hol imént álltak s az irányt, a melyet vettek — Fischamend felé. A Hontiak őrnagyja megint lovára kapván, bátyám parancsából utánuk iramodott, ha talán sikerülne embereit az ágyúgolyók lőtávolán túl valamelyik ponton megállítani és rendbeszedni.

Eddig az első hadsor: az I. Pesti önkéntes zászlóalj vitézül egyhelyben állta a sűrű ágyúgolyókat. Sokat is vesztett . . . Mikor azonban Arthur bátyám a Hontiak hült helyétől odavágtatott: már akkor az I. Pesti is egy kőfalhoz hasonlított ugyan, de olyanhoz mely rendül-indul, hogy a jövő pillanatban összeomoljék. Őrnagya gróf Almássy Ernő teljesen el volt már rekedve az untalan biztatásoktól. Ezen zászlóalj

még sokkal izgatóbb látvány volt : a tömeges rémület és egyéni halálmegvetés elemi küzdelmének iszonyatos képe !

E válságos pillanatban bátyám azt remélte, hogy — erőszakos előremozdítás lévén a félelemnek legbiztosabb ellenszere — rohamra vezetheti a megrendült csapatot. «Előre ! az ágyúk ellen !» kiált elül. S ime a tömkelegből kiválik egy ifjú százados — Gózon Lajos, volt ügyvédtársam — kezébe ragadván a zászlót, vagy ötven lépésig előrerohan véle s ott a rudját ledöfi a felszántott földbe, melyen a kartácsgolyók jégesője porzik. Torka szakadtából kiáltja itt Gózon : «Ide magyar ! itt a zászlód ! kövesd !» Erre lelkesülten utána rohan körülbelül 30—40 ember, — vontatva követi a többi tömeg eleje, — maradoz, hátrahúzódik az utója — óriás sárkány alakját ölti az egész zászlóalj, derékban hajlongva kígyódzott, hovatovább vékonyodó nagy farkban végződött . . . S ez így kínlódik egy ideig, míg végre is vad futásnak tömörül az egész s az előretört legelsők is egyenkint visszaszakadoznak . . . Utóljára Gózon maga ott áll a sűrű kartácstűzben a magasan lobogó zászlóval . . . Arthur bátyám odaléptet hozzá, szemébe néz, kezet ráz vele s meghagyja neki : «Mentse meg a zászlót !»

Azután megállva azon helyben, széjjelnéz.

A kartácstűz irányával párhuzamosan az ellenség gyalogsági csatárláncza közeledik egyre ; nyomában egyes tömör csapatok.

Négy ágyúnk közül az a kettő, mely a dandárunk balszárnyán működött, szintén hátravonult volt már. De a jobbszárnyon a másik két ágyú még folytonosan tüzel. Odavágtatunk. Az ágyúfedezetre rendelt egy szakasz Vilmos-huszárt nem látni sehol. Bátyám haragosan rárivall a tüzérparancsnokra (Sztrakoniczkynak hívták.): «Mit keres Ön még itt ? !» Erre az, mentségül a miért el nem inalt, azt hozza fel maga mellett, csehországi németséggel : hogy nem kapott még parancsot a visszavonulásra. — «No hát hordja el ágyúit !» volt az indulatos válasz. De az ember csak rámutat behízelgő nyájassággal, hogy van még neki egynehány lövése — s engedelmet kér bátyámtól, azt még elkölthetni. «Hát süsse el hamar — de az ágyút itt ne hagyja, azt mondom !»

Midőn bátyám másfelé fordulna : egy csekély domb mögül, mely ez irányban eddig elzárta a látást, előrobog verbenforgo

szemekkel, huszárjai élén Fabinyi Vilmos főhadnagy. «Mit! a magyarok retirálnak? Az nem lehet. Engedje, hogy czugommal arra a batteriára ott attakirozzak.» Bátyám hidegen azt hagyja meg neki, hogy legyen gondja tulajdon ágyúinkra. Jelenti azután neki Fabinyi, hogy minden fáradozása daczára lehetetlen volt a megszaladt gyalogságot huszárjaival megállásra bírni s végre is nagyon messzire nem távozhatott el az ágyúinktól.

A hátunk mögött elhúzódó országút felé léptettünk. S itt mekkora meglepetés! Saját ágyúink mögött a legerősebb ágyútűz derékvonalában, de a hullámos terepnek egy redőjében födve, ott áll még mindig legszebb rendben az egész Nógrádi önkéntes zászlóalj! Arthur bátyám e váratlan lelettől egészen felvillanyozva, parancsot ád az őrnagynak, hogy fedezze ágyúink elvonulását, e végett nyomuljon előre és azután képezze az utóvédet. Erre az őrnagy tömeges tüzelést vezényel; az egész zászlóalj (szerencsére fölfelé irányzott fegyverekkel) tüzelni kezd, úgy hogy az épen akkor a Sztrakoniczky két ágyújával mellette elnyargaló Vilmos-huszár ágyúfödözetnek szárnylegényeit majdnem lelőtték a lóról s a jövő perczben, a mint a védő völgyecskéből kibujtak a földszínre s itt egy pár ágyúgolyó beléjök talált ütni: rögtön ez a zászlóalj is széjjelbomlott és szintén megfutott . . . De belőle egyetlen ember, — mintegy élő gúnynak — megmaradt és állja helyét. Hátrál ő is, de rendben! Elébb czélba vesz egy vörösköpenyeges szerezsánt, rásüti fegyverét, azon helyben tölt, bakásan sarkonfordul, visszamegyen harmincz lépést, pattogósan megáll, arczot vet és lő az ellenségre, újra tölt, megfordul és megint harmincz lépést hátrál; és ezt így folytatja.

Egy darabig akaratlanul szemmel kisértük a negédes ficzkót és pedáns mókáját. Ennek az embernek mellét az az önérzet dagaszthatta s utóbb otthon minden bizonynyal túlzás nélkül elmondhatta, hogy — gyalog legalább — ő egymaga födözte az egész magyar hadsereg visszavonulását!

Az egész hadseregét!

Mert a mint utóbb bátyámmal egy emelkedettebb pontról jobbra-balra széjjel s az egész hadfelállítási vonalunkon végignéztünk: ime sehol semmi, senki! Csak a hátmegi nagy síkság a Fischáig volt népes a már jó távol és gyorsan hátráló csapatoktól.

Egy mélyebb redőnyben, a gyepen ráakadtunk azután a Prinz von Preussen sorgyalogezrednek Győzey őrnagy által vezényelt egyik zászlóalja hült helyére. A futásközben elhányt fehérszíjjas borjúbőr-tarisznyák s az elhagyatottság jelezték a helyet.

Természetesen ekkor Mannswörth falvát is szélső *jobb szárnyunkon* önként fel kellett hogy adják a székely gyalogság s a II. Pesti önkéntes zászlóalj, melyek e védett helységet reggel óta több órai kemény harczban vitézül vívták és utóbb Guyon Rikhárd nemzetőri őrnagygyal az élén be is vették.

Hogy mi történt hadseregünk szélső *balszárnyán*, hol Répássy ezredes a huszárság nagy tömegét vezette: nem engedte látnunk a terep minősége. —

Arthur bátyám ekkor szótlan megint az ellenség felé fordítá lovát és ment lépést előre. Nyilván mélyen el volt keseredve. Lovas kisérete közül most már csak Schultz főhadnagy parancsőrtiszt a Vilmos huszároktól és magam voltunk vele. Háta mögött ketten összenéztünk és némán követtük . . . Fejünk felett el-elüvöltött a tömör ágyúgolyó. Előttünk, rézsut peregve, a szántóföldet horzsolák a kartács-lövések számtalan apróbb golyói. Szemközt a gyalog csatárláncz oly közel volt már, hogy a szerezsánok egyes tagmozgásait tisztán kivettem. Puskagolyóik füleink körül fütyörésztek. Egyszer aztán bátyám vissza talál nézni: szemeink találkoznak. «Ej! ki tudja ez is mire jó!» szólt. Megfordult és azután mind hárman közönséges nyargaló tempóban szintén Fischamendnek vettük az utunkat. Bátyám csakhamar mindkettőnknek parancsot adott, hogy vágtassunk, ki jobbra, ki balra, a szétszóródott csapatok után és iparkodjunk itt-amott egy-egy csomót összeszedni és zárt tömegben megállásra birni. Megtettük — és pedig némi sikerrel. De én, mihelyt két helyen egy-egy századra való népet egy-két tiszt alatt sorakozva, megállani láttam, ismét visszasiettem bátyámhoz s azontúl folyvást oldala mellett maradtam. Egyszer aztán a mint haladunk, rá bukkanunk az öreg Raposyra, bátyám főlovászára, aki vezetéken friss lovat hozott elébe. Bátyám lovat váltván, ketten egymás mellett folytattuk utunkat. Most már csak a *tömör* ágyútekék kisértek bennünket s előztek meg utunkban. «Ne lovagoljunk ily közel egymáshoz» szólt «hadd maradjon meg legalább egyikünk» . . . Alig

mondta ki a szót és alig vettünk nagyobb távolságot egymástól, épen mikor egy irányunkat keresztben szegő mélyen kijárt kettős csapású düllőúton átugratnánk: bátyám lovastul a földre terült. Nem hihettem mást mint: ágyúgolyó érte! Ő azonban rögtön megnyugtatott, hogy semmi baja, csak rövidet ugrott a lova és elbotlott a két útvágányt választó magas mesgyében. Mindamellett vettem észre, hogy bátyám nehezen bír talpra kelni. Buktában jobbvállal belévágódott volt a kettős mélyút túlsó kemény szegélyébe; a ló alkalmasint a beállott esthomályban csak az egyik vágányt látta meg. Mire megint felültünk: akkor sétált el mellettünk az utolsó ágyúgolyó, mit az ellenség utánunk eresztett. Én attól tartottam, hogy bátyámnak jobbik váll-csontja eltört. Maga sem volt akkor vele tisztában.

Azontúl csak lépést mentünk és egész sötéttel értünk Fischamendre, mely falunak hidján épen akkor vonultak át utolsó csapatjaink.

A hadsereg éjjelre a helységen túl szállt táborba.

Bátyám velem a helységben a legelső parasztudvarba fordult be. Jó pénzért éji szállást kértünk. Fanyalogva állt rá a német parasztgazda. Első dolgunk volt: lovainkról gondoskodni. Ki lévén magunk is éhezve hajnal óta: kemény paraszt vacsorát főzettünk — csakugyan jó drága pénzen. Aztán vastag réteg tiszta szalmát szórattunk az udvaron lévő trágyadombra és ezen a páratlan nyugágyon a szabad ég alatt — miután lovainkon csakis a hevedert megeresztettük, a szájukból pedig csak a zablát szedtük ki — kétszeresen karra fűzött kantárszárral — végkimerültségünkben mint az agyonvertek úgy aludtunk egyhuzamban reggelig — saját előörseink s az ellenség közt középtávolságban.

Reggel 1848 október 31-én a csípős hideg ébresztett fel minket.

Bátyám válla fájt, de nyilván nem volt semmije eltörve.

*

Azt lehet mondani: a schwechati ütközet után a kinálkozó alkalom daczára az ellenség *nem is üldözött bennünket.*

A nagy ellenmondások, következetlenségek, félszegségek és el rendszabályok e furcsa korának ez is egyik tünete.

Magyarázata pedig a viszonyok és valószínű fejlemények, kedélyhangulatok és eltökélések határozatlanságában és bizonytalanságában, a fogalmak és érzelmek tökéletes összezavarodásában keresendő. Innen is, túl is cs. kir. tábornokok és tisztek, vérrokonok és jó barátok — szemközt, egymás ellen! S a magyar és magyarországi rendes ezredek (nem lehet eléggé ismételni!) a felség parancsára lettek legújabban a magyar alkotmány védelmére feleskelve! . . . Egy szóval: «nem akaródzott» az osztrák jobbszárny lovas ezredei parancsnokainak komolyan s egész erélylyel bevágni az «ellenségbe.»

A még kiegyezhetés önkéntelen vagy öntudatlan hite és óhajtása az elmékben osztrák részen — mentette meg Schwechatnál a magyar sereget.

Csak a hol horvátsággal — csak ott álltunk határozott ellenséggel szemben.

*

Mikor reggel bátyámmal ketten a Fischamend helység mögötti táborunkba értünk: iszonyú kiáltás mindenfelé! A gyalog zászlóaljak, úgy a mint az este összekeveredten oda elérkeztek, legott ledobbantak a földre. Most aztán reggel közrül közre kitűzték a zászlókat s a csapatok nevét vagy számát ordítozták. Így választották szét és gyűjtötték rendbe a külön csapatokat. Szégyenletes látvány!

Kossuth, Móga nem voltak már a táborban. Hogy ki vezényel Móga helyett ideiglen: meg sem tudtuk a magyar határig. Bátyám a maga dandárát szedte szerbe, számba és csak az utóvédi szolgálat szigorú teljesítésével gondolt.

Móga ellen nagy volt az elkeseredés, — általános a mindenféle gyanúsítás.

Október 31-én megint magyar földet értünk. Azonban dandárunk nem szállt többé Lajtha-Brucknál táborba, hanem Köpcsény mellett.

Mikor én a kapott megbízások elvégzése után, úgy éjfél tájban Köpcsénybe belovagoltam, bátyámnak jelentést teendő: itt a főhadiszálláson már mindenki mélyen aludt. Egy emeleti nagy teremben ott nyult végig pamlagon, összerakott székeken, még a nagy asztalon is, meg a földön néhány vezérkari és

segedtiszt, egy szintén álmosan pislogó lámpa világánál. Végig vizsgáltam őket, míg csak egy ösmerősre nem akadtam. Ezt aztán nagy nehezen fölczibáltam s tőle bátyámat tudakolván, ő egy irónnal írt levelkét adott a kezembe, melyben Arthur bátyám azt írja nekem, hogy másnap reggel menjek utána; ő Pozsonyba ment, átvenni a hadsereg főparancsnokságát; Móga tbk leköszönt, őt ajánlván utódjául.

Ez előttem annyira becses sorok, melyeket sokáig ereklyeként őriztem, de a háború viszontagságai közt elvesztettem, e szavakkal végződtek: «Adja Isten, hogy szegény elhagyatott hazánkért tehessek valamit!»

Kevés órai alvás után 1848 november 1-én korán reggel belovagoltam Köpcsényből Pozsonyba a főhadiszállásra. Ez a belvárosi primatialis palotában volt elhelyezkedve s a nagy termek hamarosan irodákká változtatva.

Bátyámmal közel délig egy szót sem válthattam. «Óriási vállalkozás!» — szólt azután. *De a kiket az elnök kértemre előlegesen megkínált a fővezénylettel, az öregebb törzstisztek mind vonakodtak azt elvállalni s mindnyájan egyszersmind kijelentették azt is, hogy készek alattam szolgálni.* Elvállaltam. Az elnök kinevezett.»

A Móga esteli leköszönése és bátyám reggeli kineveztetése közti éjjeli órákban jelentés érkezvén, hogy báró Simunics osztrák tábornok Nádas táján betört az országba, Kossuth maga állított össze egy ellene küldendő expeditiót a mannswörthi vitéz magatartása jutalmául honvédezredessé kinevezett angol Guyon Richárd vezetése alatt. Azt hiszem, ezt mannswörthi vitéz magatartásán kívül *angol* volta is tette ajánlatossá az elnök szemében erre a küldetésre.

Ezt a csapatot ment most bátyám szemlére venni, utasításokkal útnak indítani.

Ennek végeztével — egy közeli dunaparti fürdőbe siettünk, lemosni testünkről a schwechati port és izzadságot s a fischamendi éjjeli szállás trágyadombi illatát. «Ki tudja, füródhetünk-e még sokszor ez életben», szólt a bátyám. Két kádra való egy szobát nyittattunk. Tiszta öltözeteinket előre oda küldtük volt. Fürdés közben mindenikünk saját gondolatjaiban volt elmerülve. Végre bátyám megszakítá a csendet.

«Mily különös is a végzet! Ád olyat, a mire nem

vágytam, és megtagadta legkedvesebb két óhajtásomat: egykor régen egy nőt — és most a zászlóaljparancsnokságot . . . Szerettem volna egy gyalog zászlóalj parancsnoka lenni: megmutatni: egy zászlóaljból mit lehet csinálni, — mit egy zászlóaljjal, egy zászlóaljnak élén. Azzá nem lehettem, a minek, tudom, megbírtam volna felelni. Most *hadsereget* bíztak rám! Ennek meg bírok-e felelni, nem tudom. De megpróbálom!»

És valóban az ő szeme előtt úgy állt akkor a dolog: fejetlenül, gazdátlanul bomlásnak menni hagyni-e egy rossz és derék elemekből vegyes, vert hadsereget, — veszendőbe egy igaz, egy nagy ügyet, hazája ügyét? vagy pedig a legkétségesebb viszonyok között, a legnagyobb veszélyben, egész lélekkel, minden ereje, egész egyénisége, élete, becsülete betétével legalább *kisérletet* tenni a megmentésére?

Mert egy ügy, melynek védőhadserege ily külhelyzetben, ilyen belső állapotban van, mint ez a miénk akkor, hol a legmagasabb rangú katonák közül egy sem bízik önmagához, hogy élére álljon: az ellenségnek *rendes* hadseregeivel szemben az ilyen ügy veszendő.

Görgey Arthur nem hagyhatta veszni.

Miután valamennyi eddigi fölebbvalói az elnök előtt kijelentették, hogy Görgey Arthurt a fővezéri feladatra képesnek, mindnyájok közül a legképesebbnek tapasztalták: azontul ő egy perczig sem habozott azt elvállalni.

Éppen a schwechati kudarcz utáni keserves órák azt a gondolatát, hogy ilyen elemekkel nem lehet semmire sem menni, csakhamar felváltotta az a szilárd elhatározás hogy — *ha* meg van írva a végzet könyvében, hogy Magyarország ugyenek veszni kell: akkor legalább egészen dísztelenül és dicstelenül vesznie nem szabad! Akkor maga köré gyűjti ő mind, a mi valódi hazaszeretet és nemzeti önérzet, nemes ambitio és hősies elszántság van a hadsereg különböző elemeiben; beléje erőt a maga erejéből, lelkesedést önt a maga lelkesedéséből önnön példája által; és ha most el is kell hogy bukjunk, legalább oly lélekemelő emléket akar szerezni a nemzetnek és hátrahagyni egy jövendő nemzedéknek, a mely emlék erős biztosítéka legyen az egykori nemzeti feltámadásnak.

És erre, ennyire Görgey Arthur elegendő erőt és önbizalmat érzett magában.

Volt-e Görgey Arthur ezen november 1-sei merész vállalkozásában a közönséges emberi hiúságnak is része?

Megadja rá a feleletet a zsenge fiatalságától fogva mintegy szemünk előtt végbemenő fejlődésének története a priori; és (ma már kimondhatni) megadja rá a posteriori az utána következett háború egész lefolyása. Megadja egész élete mindvégig. És megadja ez a rendkívül hosszú életpálya a feleletet egyúttal mind azon kérdésekre és vádakra, melyeket Görgey Artúr ellen intéztek.

*

Eljutottam azon ponthoz, a melytől fogva a további eseményeket már 1885 és 1888 években megjelent három kötetes munkám* elmondta.

* 1848-ból és 1849-ből. Élmények és sat. Irta Id. Görgey István. Budapest, Franklin-Társulat 1885—8.

ZÁRSZÓ.

Magamnak eredetileg az volt a szándékom, hogy ezen munka csak mindkettőnknek — bátyámnak és magamnak — halála után lásson napvilágot.

És ezt bátyámnak ki is jelentettem, mikor befejezett kéziratomat 1889. évben neki elolvasás végett átadtam és feltétlenül az ő elhatározására bíztam, hogy megengedi-e vagy sem annak közrebocsátását.

Visegrádról hozzám Budapestre 1889. deczember 2., 6., 12., 17-én és 1890. évi január 3-ikán intézett leveleiben van nyoma annak, hogy ő kéziratomat nagy érdeklődéssel végig elolvasta és majdan halála utáni közzétételebe beléegyezett.

«. . . Kérem a kéziratot — a posthumust . . .» írja nekem deczember 2-án. És ugyanazon hó 12-kén: «. . . De kivált a kéziratért érzem lekötelezve magamat irántad. . . . Meglepő minden, a mit eddig elolvastam — még (közlött) leveleim tartalma is. Legmeglepőbb az a felfedezés, hogy gondolkozásom már Késmárkon, ezelőtt 57 évvel, olyan *vénes* volt mint ma; vagy megfordítva: hogy nem vénültem azóta. Semper idem. . . . Fogadd őszinte posthumus szerencsekivánatomat . . .»

Sőt azt, hogy az ő halála után e munkám, ha én bátyámat túl találom élni — *még életemben* jelenjen meg, egyenesen ő tanácsolja nekem.

Azt írja nekem 1889 deczember 17-én: «. . . Valószínű, hogy a megpihentetőt én érem el előbb. Ez esetben nézetem szerint czélszerűbb volna, (magadra nézve) elejteni a «posthumust.» . . . Annyi áll, hogy életemben a kiadást én meg nem engedhetem. Hogy aztán — bekövetkezett halálom után ki legyen az, a ki kiadatja . . . aziránt határozni és . . . intéz-

kedni a te dolgod . . . Visszatérve a nagyobb valószínűségre,* hadd idézzem saját levelednek e következő sorait:« Ha minden évtizedben csak egy fiatal olvasóm lelkesül fel igazán példádon: egyikünknek sincs okunk megbánni — a munkátn ekem, neked az imprimaturt.»

«Hát ha a munkád megjelenése utáni első évtizedbeli fiatal olvasóval még kezet is szoríthatnál!» — veti utána Arthur bátyám.

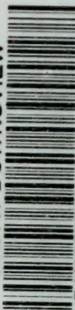
Idősb Görgey István.

* Hogy t. i. én élem túl bátyámat. Szerző.

NÉVMUTATÓ

* A Görgeyekre csaknem minden lapon találni lényegtelen adatokat (üdvözlés, kérdezősködés róluk, stb.), melyekre a fönti kimutatásban nem utalunk.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 21 03 12 007 9